TARİH

I

TARİH

TARİH

I

TARİHTENEVELKİ ZAMANLAR
VE
ESKİ ZAMANLAR

7 renkli tablo — 22 harita — 136 resim

Mf. V.

1 9 3 1
İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 2 / 8 / 1931 tarih ve 1869 numaralı emrile 30 000 nüsha tab'edilmiştir.

I. Cümudiye Devrinde İnsanların Mağaralarda Yaşayışları.

MUKADDİME

Son yıllara gelinceye kadar "*Türk Tarihi*„ memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi.

1000 yıldan fazla süren *İslâmlık-Hıristiyanlık* davalarının doğurduğu husumet duygusile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca islamlığın piştarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve İslam müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar; İslamlığa tekaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı *Ümmetçilik* siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden *Osmanlılık* cereyanı da, Türk adının anılmaması, Millî Tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu menfi cereyanlar, tabiî olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve Türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması an'anesi mektep kitaplarımıza kadar girdi.

Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti

En yeni eserlere ve Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Ortaasya, Şimalî Hint, Şimalî Çin ve Cenubî Sibirde her gün daha ileri götürülmekte olan arkeolojik tetkiklere istinat etmekle beraber mevzuun genişliği, zamanın darlığı yanında, önü-

müzdeki ders yılına yetiştirilmesi zaruretinin de hâkim bulunması ilcasile, bu küçük eserin ihtiyaca tam ve mükemmel şekilde tekabül edeceği iddia olunamaz. Noksanlar, ilerde, yeni basılışlarda tamamlanacaktır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malûmat edinmek isteyenler aynı heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı *Umumî Türk Tarihinin Ana Hatları* hakkındakı esere müracaat edebilirler.

Cemiyet, dört kitap halinde hazırlamış olduğu bu küçük eseri, mekteplerde okutulmasını kabul eden Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâletine hediye etmiştir.

Cemiyet, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşit ve Devlet Matbaası Müdürü Hamdi Emin Beylere kitapların basılışındaki kıymetli yardımları için teşekkürü vecibe bilir.

KİTABIN HAZIRLANMASINDA ÇALIŞANLAR

M. Tevfik Bey

Riyaseticümhur Umumî Kâtibi ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Reisi

Samih Rifat Bey

Çanakkale Meb'usu ve T. T. T. C. Reis Vekili

Akçuraoğlu Yusuf Bey

İstanbul Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Siyasî Tarih Profesörü Ve T. T. T. C. Reis Vekili

Reşit Galip Bey

Aydın Meb'usu ve T. T. T. C. Umumî Kâtibi

Hasan Cemil Bey

Bolu Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Afet Hanımefendi

Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi ve T. T. T. C. Azası

Baki Bey

Erkânı Harbiye Miralayı, Büyük Erkânı Harbiye Harp Tarihi İkinci Şube Müdürü

İsmail Hakkı Bey

Balikesir Meb'usu ve T. T. T. C. Aazsı

Reşit Saffet Bey

Kocaeli Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Sadri Maksudi Bey

Şarkî Karahisar Meb'usu ve T. T. T. C. Azası

Şemseddin Bey

Sıvas Meb'usu ve İstanbul Darülfünunu Türk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası

Şemsi Bey

Miralay, Harita Umum Müdürlüğü Harita Şubesi Müdürü

Yusuf Ziya Bey

Eskişehir Meb'usu, İstanbul Darülfünunu Hukuk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR

RENKLİ TABLOLAR

RESİMLER

BEŞER TARİHİNE GİRİŞ :

ÇİN :

ANA YURTTA EN ESKİ DEVLETLER :

İSKİT:

HİNT:

KALDE, ELAM VE ASUR:

MISIR:

ANADOLU:

FENİKE:

İBRANİLER:

İRAN :

EGE HAVZASI :

ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER:

I

BEŞER TARİHİNE GİRİŞ

HALİN MAZİ İLE ALÂKASI

İnsan, bugünü anlamak için dünü bilmeğe; dünkü işleri kavramak için, daha evel geçmiş günlerin, nihayet uzak zamanların, vak'alarını hatırlamağa mecbur oluyor. Bu suretle, insan, içinde bulunduğu vaziyetin, işlerin, hakikî başlangıcını anlamak istedikçe geriye doğru çekildiğini duyar; Asyanın merkez yaylâlarına ve oralarda eski zamanlarda yaşamış insanlara kadar gider. Fakat bu da kâfi gelmez; daha geriye, ilk insanlara ve nihayet ilk hayata ve bunun ilk belirdiği yere kadar gider.

MAZİ HAKKINDA BİLGİLERİMİZİN HUDUDU

Fakat bu husustaki bütün bilgilerimizin hududu, nihayet son asırlarda yapılabilmiş olan keşiflerin ötesine geçemez. Ancak hergünkü yeni keşiflerle bilgilerimizin hududu genişlemektedir.

A. KÂİNAT — TABİAT

İLK İNSANLARIN İPTİDAÎ TELÂKKİLERİ VE BUGÜNKÜ HAKİKATLER

İptidaî insanlar, arzı düz bir yer, semayı da onun kubbesi gibi, gördüler. Güneş ile Ayı, bu kubbe üzerinde ve arzın altından dolaşmak suretile mütemadiyen gelip geçer sandılar.

Arzın yuvarlak olduğu anlaşıldıktan sora da onu kâinatın merkezinde sandılar. Güneşin, Ayın, bütün seyyar ve sabit yıldızların, arzın etrafında döndüğünü far-

zettiler. İnsanların dünya hakkında fikri 400 sene eveline kadar bu merkezde idi.

Ondan soradır ki, merkezde, arzın değil, Güneşin bulunması lâzımgeldiği ortaya atıldı. Bu hakikat, ancak XVII inci asırda kabul olundu.

Anlaşılıyor ki, kâinat ve onun sonsuz genişliği, yani feza, hakkındaki fikrimiz yenidir.

KÂİNAT

Bugün kâinat dediğimiz zaman, nihayetsiz genişlik ile bunun içinde dönen yıldızları, güneş âlemini ve bütün bunların hepsi birden düşünülünce zihnimizde hasıl olan mefhumu, ifade etmiş oluruz.

Kâinatın varlığı, bu payansız büyüklük, hakikî, şe'nî varlıkların birliğidir. Bu varlıkları, biribirine bağlayan, aralarındaki ahengi uyduran zarurî, daimî, umumî kanunlar vardır.

Kâinatın varlığından anlaşılan kuvvet, hareket kâinatın kanunlarına tâbidir.

TABİAT

İşte, tabiat, hem kâinatın varlıklarının birliğidir ve hem ayni zamanda, kâinatın kanunlarına tâbi hareket ve kuvvettir. O halde tabiat hem kanunların sahibidir, hem de ayni kanunların tâbiidir. Nasıl ki, millet devlettir; bu itibarla kanunların sahibidir ve onları infaz eden kuvvettir; fakat ayni zamanda kendi de bu kanunlara tâbidir.

Bütün varlıklar, tabiatte dahil ve onun kanunlarına tâbi olunca, hayat sahibi olan her nevi mahlûklar, insanlar dahi şüphesiz bundan hariç ve müstesna olmazlar.

TABİATİN BÜYÜK KANUNU

Filhakika, insan, tabiatin mahlûkudur. Hayatın büyük kaidesi de tabiate tâbi olmaktır. Tabiatte hiçbir şey yokolmaz ve hiçbir şey yoktan varolmaz. Yalnız tabiati vücude getiren varlıklar, tabiatin kanunları icabı olarak şekillerini değiştirirler. Arzın ve hayatın mütalea ve tetkikinde bu hakikat pek açık görülür.

ZEKÂ

Fakat şunu söyliyelim ki, insanların bütün bilgileri ve inanışları, insanın zekâsı eseridir. Zekâ tabiî olan dimağdan çıkar. Bundan, tabiati anlamakta zekânın, en büyük cevher ve müessir olduğu anlaşıldığı gibi tabiatin fevkinde ve haricindeki bütün mefhumların, insan dimağı için kendi tarafından uydurma şeylerden başka bir şey olmıyacağı meydana çıkar.

DÜNYA VE HAYAT

DÜNYA VE HAYAT HAKKINDA YANLIŞ FİKİRLER

Bundan 200 sene eveline kadar, dünyanın 5-6 bin sene evel yaratıldığı ve insanın Basraya iki günlük yolda, Fırat nehri üzerinde bulunan *cennet*te yaratıldığı zannolunmakta idi.

Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikâyelerin olduğu gibi hakikat sanılmasından doğuyordu.

Artık, hayatın 6 bin senelik değil, milyonlarca senelik olduğu anlaşılmıştır.

Bu anlayış, arzdaki kaya tabakaları ile onların arasındaki fosillerin, 100 senedenberi, usul dairesinde tetkiki sayesinde olmuştur.

Hayat dünyanın karalarında, denizlerinde ve havasındadır. Kâinatın bizim dünyamız haricindeki yerlerinde, şimdiki halde, hayatın mevcudiyetini kat'î olarak bilmiyoruz.

Dünyanın, Güneşten geldiğini, zamanla şeklini, manzarasını değiştirdiğini ve bu suretle en nihayet, bugünkü hali aldığını hatırlattıktan sora, şimdi, dünyada hayatın tetkikine geçilebilir.

HAYAT ZİNCİRİ

İLK HAYAT İZLERİ

Hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgilerin kitabı "*kayalar sicilli*„ dir. Bu sicille göre en eski kayalar, hiçbir hayat eseri göstermiyor. Çok soraları da kayalarda görülen ilk hayat izleri pek basit şeylerdir. Küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi.

İLK BALIKLAR

Daha sora *(1-2 milyon yıl süren devrede)* denizde ilk balıklar meydana geldi.

Bu devirde, karada henüz toprak dahi yoktu. Bundan soradır ki, karada, birden, pek mütenevvi, kalın bataklık nebatları görülür. Bu nebatların çoğu, büyük ağaçlar halinde yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlar gibi şeylerdir.

HEM KARA HEM DENİZ HAYVANLARI

Asırdan asra birçok şekilde hayvanlar, denizden karaya çıkmağa başladı. Bunlar *hem kara, hem deniz hayvanları* idi. Karada bataklıkta yaşarlardı.

YERDE SÜRÜNEN HAYVANLAR, KUŞLAR, İLK MEMELİ HAYVANLAR

Bundan sora dünyanın ikliminde soğuk ve sıcak olmak üzere biribiri ardınca değişiklikler oldu. Bu devirlerde yeni bir hayvan silsilesi türedi. Bunlar, bataklıkta değil, kayalar arasında yaşarlar, yerde sürünürlerdi. Bunlardan başka çok garip büyük hayvanlar da vardı. Bunlar sık ormanların arasında koşuşurlar ve zıpladıktan sora ayaklarını açarak yavaş yavaş inerlerdi.

Bunlar kuş değildiler. Kuşlar, başka bir asıldan geldiler. İlk memeli hayvanlar da ayni devirde geldi. Fakat bunlar, küçük mahlûklardı.

BUGÜNKÜ HAYVANLARA VE NEBATLARA BENZİYEN HAYVANLARIN VE NEBATLARIN GÖRÜLMESİ

Bu devirden sora bir yaz ve büyük bir yeni hayat devresi başladı. Dünyanın haritası, bugünkü dünya haritasına, müphem bir surette benzedi. *(İlk hayatın başlangıcından, bugüne kadar geçen zaman, 40 veya 80 milyon sene tahmin edilmektedir).*

Bu yeni devrin başlaması ile, ilk defa dünyada, mer'alar vücut buldu. Mer'alarda ot yiyen hayvanlar meydana geldi.

Bu hayvanlar arasında birtakımları vardı ki, bunlar, sürüler halinde bir arada bulunuyorlar, biribirlerine bakıyorlar, biribirlerini taklit ediyorlar, biribirlerinin hareketlerinden ve seslerinden anlıyorlardı.

İçtimaî bir hayatın başlangıcını gösteren bu hayvanlar, dünya yüzünde ilk defa görülüyordu.

Bu devir inkişaf ettikçe, nebatlarının ve hayvanlarının, bugün dünyada görülenlere benzeyişleri de arttı. Yavaş yavaş çirkin ve kaba nesiller, bugünün mütekâmil memeli hayvanlarına inkılâp etti.

Bu hayvan zümresinin başında: sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar bulunmaktadır.

Tesbit ettiğimiz hayat zincirinin başlangıcı ve nihayeti daha aydınlatılmak ihtiyacındadır.

HAYATIN MENŞEİ

Çizdiğimiz hayat zincirinin ilk halkasını sularda bulduk. Hayat, sıcak, güneşli, sığ bataklık suda çamur veya kum üzerinde başladı. Oradan açık sulara, denizlere yayıldı. Bu menşe, ilk teşekkül eden denizlerin sahilleri boyunca uzanan göller ve bataklıklar olabilir.

HAYAT NASIL BAŞLADI ?

Fakat hayatın, dünya üzerinde nasıl başladığını henüz kat'î surette bilmiyoruz. Hayatın ince, sulu çamur şeklinde ve *yarı hayat* halinde, tabiî şerait altında başlamış ve sora, hissolunmaz surette, yavaş yavaş tamamile hayata mahsus vasıflar almış olması muhtemeldir. Hali hazırda, dünyanın hiçbir tarafında dünyada hayatın teşekkül ettiği milyonlarca sene evel mevcut olmuş bulunan kimyevî ve fizikî şartlar kalmamıştır. Bu sebeple şüphesiz yeniden başlıyan bir hayat yoktur.

Her halde, hayatın, herhangi bir tabiat harici amilin müdahalesi olmaksızın dünya üzerinde tabiî, zarurî bir kimya ve fizik seyri neticesi olduğunu kabul etmek lâzımdır.

İNSANIN CEDDİ

Gördük ki, hayat zincirinin son halkası insandır. Bu zincire nazaran insanın sair memeli hayvanlar gibi, daha basit bir sınıfa ait cetlerden geldiği kanaatine varılır.

Filhakika umumiyetle iddia olunuyor ki, insanın ve büyük maymunların (*Res. 1,2*) müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilleri haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılıyor. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan geliyor. Bunların hepsi de ilk hayat şekli olan *iptidaî hücre*ye dayanıyor.

İnsanın bu şeceresi, insanın teşrihile sair kemikli hayvanların teşrihi arasındaki mukayeselere müstenittir.

İnsan, doğmadan evel, vücudunun geçirdiği pek garip safhalar vardır ki, onlar bilinecek olursa, bu iddianın sıhhatini kabul etmemek mümkün olmaz. Filhakika rüşeymî hayat ile cenin hayatı devirlerinde insan, evvelâ bir balık olacakmış gibi başlar; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçer; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlar; hatta bir müddet için kuyruğu da vardır.

İnsan doğduktan sora dahi, şahsî inkişafında insan olarak başlamaz. İnsanlığa doğru atılmak için, adeta ilk hayvanların yaptıkları gibi, çırpınır durur.

Hulâsa insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle geldiler.

İnsanın bugünkü yüksek zekâ, idrak ve kudreti, milyonlarca nesilden geçerek hazırlandı. Artık o, bugün, tabiatin, nihayetsiz büyüklüğüne ve tabiat içinde, kendi nev'inin, mukadderatına, gittikçe büyüyen bir irade ve şuur ile bakıyor.

İNSANLARIN İLK CETLERİNDEN BUGÜNE KADAR GEÇEN NESİLLERİN VARLIK İZLERİ

İNSANLARIN İLK CEDDİ

İnsanların ceddi olarak tavsif olunan mahlûk kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûk idi. Bu mahlûk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarile ikinci parmakları arasında bir maddeyi tutabiliyordu.

Bu insan ceddinin dünya yüzünde yaşadığı devir; İlk Memeli Hayvan Devri pek eskidir. (*Bizden 4 - 40 milyon sene uzak*). Fakat bu mahlûk ta tabiî, bir cetten iniyordu. Bu cet daha eski bir zamanda (*bizden 14 - 140 milyon sene uzak*) yerde sürünen hayvanlar devrinde yaşamıştır. Bu hayvan, ağaçlar arasında yaşardı.

İnsanların cetleri olan bu mahlûklara ait olmak üzere bulunan ilk izler arasında en mühimleri bazı taşlar ve bilhassa çakmak taşlarıdır. Bunlar pek kaba tarzda ve elde tutulmak için yontulmuşlardır.

Bu ilk aletler arasında en eskileri milâttan 50,000 seneden daha evelki zamanlara aittir. Fakat bu ilk aletleri yapan mahlûklara ait ne kemiklere ne buna benzer sair izlere bugüne kadar tesadüf edilmemiştir. Binaenaleyh, bu mahlûklara, yalnız eser olarak bıraktıkları bu ilk aletlerin mevcudiyetile intikal ediyoruz.

İLK MÜHİM İZLER

İlk kıymetli eserler zamanımızdan 50,000 sene eveline yakın bir devre ait olmak üzere bulunmuştur. Bunlar, taştan yapılmış baltalar, kazmalar, burgular, bıçaklar, kargılar ve nihayet insana ait olduğuna şüphe olmayan kafatasları ve sair kemiklerdir. Şüphesiz bu insanlar bugünkü nesillere nazaran pek kaba yapılı idiler. Fakat kendilerinden evelki cetlerinden daha az kaba idiler.

50 BİN SENE EVELKİ İNSANLARIN HAYAT VE MAİŞETLERİ

50,000 sene evel yaşamış olan bu insanlar, devirlerinde soğuklar pek ziyade şiddet peyda edince mağaralarda yaşamağa başladılar (*Renkli Res. I*). Ateşi çok daha evel öğrenmiş görünüyorlar. Bundan soradır ki, arkalarında çok izler bıraktılar. Bu insanlar o zamana kadar açık havalarda, su membalarının yakınlarında, yaktıkları ateş etrafında toplu bulunurlardı. Bu insanlar, yeni ve şiddetli soğuklar devrinin şartlarına kendilerini uydurabilecek kadar zeki idiler. Halbuki, insana yakın ve ona benziyen mahlûklar, soğukların şiddetine mukavemet gösteremiyerek tamamile mahvoldular. Bunun için *Eskitaş Devri* aletlerinin en kaba tipleri bir müddet sora ortadan kalkmış bulunuyor.

Bu devir insanları hayvan eti ve hayvan kemiklerindeki iliklerle beslenirlerdi. Kemikleri mağaralarda saklarlar ve canları istediği zaman kırıp iliklerini içerlerdi. Bu adamlar derilere bürünüyorlardı. Bu derileri kadınlar hazırlıyorlardı. Bu insanlar bizim gibi hep sağ ellerini kullanıyorlardı.

Her halde, bunların düşünüş tarzları bizimkinden çok farklı, kaba idi; bize nazaran fikirleri pek az açılmıştı. Hisleri, melekeleri, bizimkilere benzemiyordu. İhtimal hiç konuşmuyorlar veya pek nadiren bir iki kelime kullanıyorlardı. Her halde lisan denecek bir şeyleri yoktu.

BURAYA KADAR OLAN BİLGİLERİN MAHİYETİ

Anladık ki dünya yüzünde yaşamakta olan insan cemiyetlerinin, bugünkü hallerini eyice anlayabilmek için geçmiş bütün insanların ve cemiyetlerin hallerini, biribirlerine nispetlerini bulmak lâzımdır. Bunun için insanların menşe ve mebdelerine kadar geriye gitmeye mecbur olduk.

İnsanların, tabiî mahlûk olarak dünyada zuhûr ettiklerini gördük. Fakat, insan ceddinin, sahih olduğunda şüphe edilmiyecek iskeletini bulmak çok güç ve geç oldu. Bundan evel onun hayatına, ancak bıraktığı kabasaba birtakım taş aletlerle intikal edebildik. Vakıâ bundan sora o kaba, iptidaî taş aletlerin inceldiği, tenevvü ettiği görülecektir. Daha sora, yeni yeni insan bakıyelerine, taş aletler arasında ve onlardan sora icat edilmiş biribirinden mükemmel tunçtan, demirden aletlere tesadüf edeceğiz. Fakat bütün bu eserler bugünkü beşeriyeti tatmin edemez. Zira bütün bunlar; takribî, tah-

minî hesaplarla, nihayet insan cemiyetlerinin dünya üzerindeki mevcudiyetlerinin, yaşayışlarının ancak karışık bir tablosunu yapabilir.

İNSAN CEMİYETLERİ HAKKINDA NE BİLMEK İSTERİZ, BU NASIL MÜMKÜN OLUR?

Halbuki, biz insan cemiyetlerinin nerede, ne halde, ne vakit yaşadıklarını bilmek isteriz. Onların bugünkü, hayatımız, fikirlerimiz, terakkilerimiz, hulâsa harslarımız üzerinde hâlâ müspet veya menfi olarak müessir görünen harsları derecelerini sahih olarak bilmek isteriz.

Hars dediğimiz zaman bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalası ı kastediyoruz, ki medeniyet te bundan başka bir şey değildir.

Bu malûmat, ancak elde vazıh vesikalar olduğu zaman hasıl olabilir. Vazıh vesika ise okuyabileceğimiz yazılı vesikalardır. Üzerinde yazı olan kâğıt, deri, taş, tuğla, ağaç, maden ve saire gibi muhtelif şekilde, kitap ve kitabelerdir ki, insan cemiyetlerinin hakikî, medenî varlıklarının kudretli şahidi, canlı eserleridir.

Bu izahlardan sora tarihin tarifine geçebiliriz.

B. TARİH

TARİH

Tarih, insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân gösterilerek ve sahih olarak, hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir ilimdir.

Tarihin, insanlar için nekadar mühim bir vazifeyi üzerine aldığı meydandadır.

Tarih, bu mühim vazifeyi ifa ederken, yalnız, bugünün insanlarını tenvir ve irşat etmekle kalmıyor, bundan sora gelecek insanlara da faideli bir mürebbi oluyor.

Filhakika, yarının kurucusu olan bizler, bizden evelki nesillerin devlet işlerinde, fikrî ve iktisadî sahalarda, yaptıklarını öğrendikçe, bunların mükemmel ve noksan cihetlerini, eyi ve fena taraflarını tetkik ettikçe ve bunların sebeplerini, amil ve müessirlerini, tabiî veya arızî mânilerini anladıkça, fikrimizde, filimizde küşayiş olur. Bu sayede

gelecek nesillerin nefretle yadedeceği bir insan, bir millet olarak tarihe geçmekten hazer ederiz; fertçe ve milletçe, medeniyetin ilerlemesine çalışarak, insanlığın yükselmesine hizmet eyleriz. *Gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez, ilim ve san'at eserleri bırakmış bir varlık olarak tarihte şerefli bir yer kazanmak idealimiz olacaktır. Çocuklarımıza da ayni fikir ve terbiyeyi vereceğiz.*

TARİHİN KAYNAKLARI

Tarih, insan cemiyeti hayatının geçmiş safhalarını aydınlatabilmek için hemen her ilim ve fenden istifade etmek mecburiyetindedir. Bilhassa, coğrafya ile daima yanyana yürür.

Bir insan cemiyetinin dünya yüzünde, hangi mevkii işgal ettiği, bu mevkiin vaziyeti, arızaları, iklimi, denize yakın veya uzak olması, toprağı, suları, nebat ve hayvan yetiştirme kabiliyeti ile o cemiyetin tarihi arasında sıkı bir münasebet vardır. Kezalik bir milletin, hangi milletlerle iktisadî, içtimaî, siyasî münasebetlerde bulunduğunu bilmek lâzımdır. Bütün bunları coğrafya öğretir.

TARİHTE TAKVİME MEBDE

Tarih, vak'alarını zaman sırasile tertip etmek için bir mebde kabul etmek ve vak'aları o mebdee göre sıralamak lâzımdır. Bu mebde bütün milletlerde bir değildir.

Araplar, Muhammedin, Mekkeden Medineye hicretini tarih vak'alarının zamanını tayinde mebde olarak kabul etmişlerdir. Hicret mebde olmak üzere senelerin sayılmasına *hicrî sene* denir. Vak'alar ay senesi ile hesaplanırsa *ay hicrî senesi*, güneş senesi ile hesaplanırsa *güneş hicrî senesi* ismini alır. Bugün hemen bütün dünya milletleri İsanın doğduğu günü takvim mebdei kabul etmişlerdir. Bu senelere *milâdî sene* denir ve yalnız güneş senesile hesaplanır.

Türkler bütün medenî milletler gibi Türk Cümhuriyetinin teessüsündenberi tarihe mebde olarak milâdî seneyi ve zaman ölçüsü olarak güneş senesini kabul etmişlerdir.

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

Tarih yazı ile başlar. İlk insanların dünya yüzünde yaşamağa başladıklarından itibaren, tarihin iptidasına kadar geçen çok uzun bir mazi vardır. Demek ki insan cemiyetlerinin hayatları bir mebdee nispetle iki zamana ayrılır:

1. *Tarihtenevel zamanlar.*
2. *Tarih zamanları.*

Tarihtenevelki zamanlarda yaşamış olan insanların hayatları hakkında bize fikir veren onların bıraktıkları eserler olduğunu biliyoruz. Bu zamanlar üç devreye ayrılır:

1. *Yontmataş Devri.*
2. *Cilâlıtaş Devri.*
3. *Maden Devri: Bakır; tunç, demir san'atleri.*

Bu devirlerin adları insanların hayatlarını müdafaa ve ihtiyaçlarını temin için kullandıkları maddeye ve maddeyi işleyişlerine göre verilmiştir.

Bu devirler insanların medenî hayat ve san'ate doğru terakki merhalelerini gösterir. Filhakika, devirden devre daimî terakki vukubulmuştur. Fakat zannolunmasın ki dünyanın her mıntakasında yaşamış olan bütün insan kütleleri, bu terakki merhalelerini, ayni zamanda kat'etmişler ve ayni zamanda müştereken tarihî devirleri yaşamaya başlamışlardır.

Böyle olmamıştır. Bazı insan cemiyetleri ya daha müstait olduklarından veyahut muhit ve ahvalin kendilerine muvafık şerait bahşetmesinden dolayı, diğer insan cemiyetlerinden daha çabuk terakki etmişlerdir.

Medenileşmiş kavimlerin, tarihtenevelki zamanlarının nekadar devam ettiğini kat'î olarak bilmek mümkün değildir. Her halde, hepsinin vahşilik halinden çıkmak için geçirdikleri zamanlar pek uzundur.

Bütün insanlar için, *Kabataş Devri*ni takip eden *Yontmataş Devri,* en uzun sürmüş bir devirdir. Diğer devirler, daha fazla süratle biribirini takip etmiştir.

Yontmataş Devrini, Ortaasyada Türkler, milâttan 12,000 sene evel atlıyabildikleri halde Avrupalılar bu tarihten 5,000 sene soraya kadar bu devri yaşamıya devam etmişlerdir; yani Avrupada milâttan ancak 7,000 sene evel bu devirden çıkılabilmiştir.

Bakır, Tunç ve Demir Devirleri dahi Türklerin medeniyet kurdukları sahalarda diğer yerlere, meselâ Avrupaya nazaran çok evel başlamıştır.

I. Yontmataş Devri:

a) Yontmataş Devrinde insanlar, taşları taşla yontarak muhtaç oldukları her nevi aletleri yaparlardı *(Res.3).*

Bu devirde insanlar, iptidaî ve sefilâne bir hayat geçiriyorlardı.

Evvelâ açık havada yaşadılar; sora, nehirler yakınlarında ve deniz kıyılarında ağaç kovuklarına, kaya oyuklarına, mağaralara iltica ettiler. Bunun için bu devre *Mağara Devri* denir. Fakat, daha çok balığı olan su, daha çok avı olan orman aramak üzere sık sık yerlerini değiştiriyorlardı. Çünkü ziraat bilmiyorlardı. Avladıkları ve tedarik ettikleri nebat köklerini ve yabani yemişleri yiyorlardı. Bu insanlar elbise yapmasını bilmiyorlardı; hayvan derilerine sarınıyorlardı.

b) Bugün mevcut hayvanlar daha o devirde yaşamaya başlamışlardı. Büyük geyikler, öküzler, atlar, bozayılar, aslanlar, sırtlanlar, gergedanlar, filler, şimdi ancak kutuplarda bulunan rengeyikleri gibi hayvan cinsleri vardı. Bu devirde rengeyikleri o kadar çoğalmıştı ki, bu devre Avrupada *Ren Devri* namı verilmiştir.

Fakat o zamanın insanları bunların hiçbirini ehlileştirmemişlerdir. At, onlar için bir avdı. Bundan başka bugün nesilleri kaybolmuş, mamut *(Renkli Res.II)* gibi büyük hayvanlar da vardı.

c) İnsanlar o devirde ya öldürüp yemek için veya kendilerini muhafaza için hayvanlarla mücadele ederlerdi. İnsanlar biribirlerile de kavga ediyorlardı. Av hayvanı, balık, bir mağarada bir yer, kavgaya sebep oluyordu.

Biribirlerini öldürüp etini yiyenler olduğu gibi, keyif için diğerlerini öldürenler de vardı. Bu insanlar biribirinden, hayvanlardan, şimşekten, gökgürültüsünden, fırtınadan, gecenin karanlığından, her şeyden korkuyorlardı. Korku insanların ilk ve en kuvvetli hisleri oldu.

d) Bununla beraber bu insanlar, çok korkacak bir şey olmadığı ve çok aç olmadıkları zamanlarda hayvan dişlerinden gerdanlık yapıyorlardı.

İçlerinden bazıları epeyce artist olmuşlardı. Bu devrin metrukâtı meyanında, üzerlerinde, asıllarına pek benziyen hayvan resimleri yapılmış taşlar ve kemikler bulundu.

Bazı mağaralarda boyalı hayvan resimleri de bulundu *(Renkli Res. III)*. Bu insanlar hayvan resimlerini oldukça mahirane yaptıkları halde insan resimlerini pek kaba bir surette yapmışlardı. Anlaşılıyor ki, uzak ecdadımız tabiati müşahede ve tasvir etmesini biliyorlardı.

e) Yontmataş Devri insanları, ateş yakmayı öğrendiler; ateşte ısınıyorlar ve gıdalarını pişiriyorlardı.

Ateşin kuvvetli parlaklığı geceleri vahşi hayvanları korkutarak uzaklaştırıyordu. Ateş ayni zamanda insanları, karanlığın verdiği korkulardan da kurtardı.

II. Cilâlıtaş Devri:

a) Cilâlıtaş Devrinde insanlar, taşları cilâlıyarak her neviden ve daha çok aletler yaptılar *(Res. 4, 5)*. Bu devirde Avrupada yeni insanlar görülmiye başladı. Bunlar Avrupanın vahşi vaziyetini değiştirdiler. Bu insanlar *Ortaasyadan yayılan Türkler idi.* Türkler ziraati ve hayvanları ehlileştirmeyi çoktan biliyorlardı. Hububat ve bilhassa buğday ziraatini öğrenmişlerdi.

Keten ziraati yapıyorlardı ve onun, liflerini dokuyarak kumaş ve ondan elbise yapmasını biliyorlardı. Atı ve köpeği ehlileştiren bunlardı. Artık bu devirde koyun, öküz sürüleri yetiştiriyorlardı.

Bu devrin adamları, çiftçi ve çoban idiler. Bununla beraber cilâlanmış taşlardan ve kemiklerden muhtelif aletler, ziynet eşyası ve silâhlar yaptılar. Bunları yapmak için adeta imalâthaneler vardı. Başka san'atler de inkişaf etmişti. Meselâ kile şekil vermeyi biliyorlar ve onu pişirerek muhtelif şekillerde ve muhtelif süslerle çömlekler, kaplar yapıyorlardı. Bu muhtelif san'atler gittikçe inkişaf eden bir ticaret doğurdu. Ziraat ve her türlü yeni san'atlerdeki terakkiler ile Cilâlıtaş Devrini, ilk idrak edenler Türklerdir.

b) Bu devrin insanları abideler diktiler. Bu abideler, yere dikilmiş 4 - 5 metre irtifaında kaba taşlardan, *menhir*lerden ibaretti. Bunlar, ya bir hat üzerinde veya bir daire üzerinde yanyana dikilirdi. Menhirlerin neye delâlet ettiklerini bilmiyoruz. Bundan başka *dolmen* denilen binalar yaptılar.

Dolmenler, yere dikilmiş taşların üstünü ufkî taşlar koyarak kapatmakla yapılan bir nevi odalardı. Dolmen odalarında insan kemikleri bulunmuştur. Bunlar şüphesiz mezardı. Bir üçüncü nevi binalar da vardı. Bunlar Avrupalıların *tümülüs* dedikleri *tumba*lardır (*kurgan*lar). Tumbalar dolmen gibi, taşlardan yapılmış, fakat üstleri toprak yığınile örtülmüştür. Bunlar da tepeciklere benzer mezarlardı. Bu dolmen ve tumbalarda, tunç ve demir şeyler de bulunmuş-

tur. Fakat, en eskilerinde yalnız taştan baltalar, kaba kaplar, ve kemikten, fil dişinden, hayvan kabuklarından resimsiz olarak yapılmış ziynet eşyaları çıkmıştır. Bu tezyinatın, soradan göl evlerinde bulunmuş olanlara benzediği görülmüştür.

c) Cilâlıtaş Devrinde insanlar kısmen göçebe hayatı terkederek, şurada burada yerleştiler. Bu mühim bir hâdisedir. İnsanlar yalnız münferit aileler halinde değil, biribirine yakın ailelerden mürekkep gruplar, yani kabileler halinde sakin oldular. Sabit hayat, küçük küçük milletler demek olan bu gruplarda tesanüdü takviye etti.

Beraber yaşamak için müşterek kaideler bulmak icap etti. Biz onlara bugün kanunlar diyoruz. O eski insanların buldukları kanunların neler olduğunu bilmiyoruz; yalnız muhakkaktır ki, insanların grup halinde birleşmeleri bir terakki oldu ve insanlar arasında şiddet ve huşuneti azalttı.

d) Bu insan gruplarından bazıları göller üzerinde inşa ettikleri beldelerde ikamet etmeye başladılar.

Göl beldeleri şöyle inşa olunurdu : Bir gölün içine, fakat kıyıya yakın olmak üzere, kazıklar çakılır; üzerine ağaç kütüklerinden bir döşeme yapılırdı. Döşemenin üstünde kulübeler inşa olunurdu. Kulübelerden müteharrik ahşap köprülerle sahile çıkılır ve gelinirdi. Bu köprüler akşamları kaldırılır, sabahları tekrar konulurdu.

40,000 kazık üzerine kurulmuş beldeler bulundu. Kazıkları, ağaç kütüklerini kabataş baltalarla kesmek ve düzeltmek için nekadar uzun ve sabırlı çalışmak lâzımgeldiği düşünülsün. Bu beldelerde insanlar kendilerini emniyet içinde hissediyorlardı. Emniyetli hayat, müşterek sarfolunan gayretin mükâfatı oldu.

III. Maden Devri :

Hakikî Maden Devri tunç istimalinden sora başlar. Fakat tunç yapmak için lâzım olan kalay tabiatte nadir bulunduğundan, tunçtan silâh ve aletler imali mahdut idi. Bu sebeple daha uzun zamanlar yontma ve cilâlıtaşlardan yapılmış şeylerin istimaline devam edildi. Bulunmuş olan tunç kaplar üzerinde birtakım sahneler arzeden, karışık resimlerin mahkûk olduğu görülür.

Madenleri keşfeden insanlarca, demir madeni de malûm oldu. Demir istimali tunç istimalinden daha çok taammüm

etti. Demirden yapılan şeyler tunçtan ve taştan yapılmış şeylerin yerine kaim oldu. Gerçi demiri eritmek ve onu işlemek daha güçtü. Fakat, zamanla bu müşkül yenildi. Demir, keskin kılıç, balta ve sair silâhlar yapmak için daha müsaitti. Bununla beraber Demir Devrinde bugün dahi yapıldığı gibi bazı eşya için tunç, bakır ve kalay kullanıldı *(Renkli Res. IV)*.

Maden Devri üç safhaya ayrılır: *Bakır Devri*, *Tunç Devri*, *Demir Devri*. Demir Devrinin medeniyeti, her devirden yüksekti.

Avrupadaki insanlar henüz göl kasabaları ve dolmenler inşa ededurdukları zamanlarda, Şarkta Türkler en mühim san'atleri doğuran bir keşifte bulunmuşlardı. Ortaasya yaylâlarında, dağlarında, ormanlarında yaşıyan Türkler tabiatte sâf olarak altın ve bakır madenlerine tesadüf ettiler. Bu madenleri ateşte eriterek onlara istenilen şekli verebilmek mümkün olduğunu anladılar. Bu keşif, milâttan en az 7000 sene kadar evel vukubuldu. Bundan sora madenleri, beraber bulundukları unsurlardan ayırıp çıkarmak san'atini öğrendiler. Altın, süs eşyası imalinde kullanıldı.

Bakırdan da silâhlar yapıldı. Lâkin bakır, o kadar mukavemetli olmadığından taş silâhların kullanılmasına da devam olundu. Nihayet terakki yolunda bir adım daha atıldı; keşfolundu ki, bakır ile kalay bir arada eritilince daha kuvvetli bir maden, yani tunç oluyor.

Demir san'ati de Türkler tarafından Ortaasyada keşfedildi. Oradan dünyaya yayıldı.

MUHACERET VE TESİRLERİ

MUHACERETİN SEBEPLERİ

İnsanların, muhtelif keşif ve icatları bir memleket ahalisinin diğer taraflara muhaceretі suretile veya ticaret vasıtasile dünya yüzüne yayılmıştır. Tarihtenevelki en eski zamanlardanberi dünyanın muhtelif kıt'alarında birçok insan muhaceretleri vukubulmuştur. Bunun başlıca sebeplerini şu suretle izah edebiliriz.

Yontmataş Devri insanları, yalnız balıkçı ve avcı idiler. Bunlar daha iyi avlanacak ve balık tutacak yer bulabilmek için oturdukları yerleri değiştiriyorlardı.

Daha soraları, Cilâlıtaş Devri insanları, çiftçi ve çoban olduklarından oturdukları yerlerden daha mümbit topraklar ve daha güzel mer'alar aramağa koyuldular. Fakat büyük muhaceretlerin asıl sebebi Ortaasyada vukubulan mühim coğrafî ve iklimî büyük tahavvüllerdir. Bu mıntakanın birçok büyük parçalarında bu tahavvüller yüzünden cemiyetle yaşamak imkânının kaybolması birçok insanların kütle halinde biribiri ardınca göçmelerini mucip olmuştur.

MUHACERETİN TESİRLERİ

Muhaceret sebebile, insanlar yekdiğerinin yerlerini almak istediğinden aralarında şiddetli kavgalar oldu. Tamamile imha edilen veya esaret altına alınan kavimler oldu. Birçok yerlerde galiplerle mağlûplar karışarak birtek kavim teşkil ettiler ve ayni lisanla konuşmıya başladılar. Bundan anlaşılıyor ki, tarih, muhtelif kavimlerin karışmasını mucip olan vak'aların mabadidir. Kavimlerin tarihtenevel başlıyan bu muhaceretleri, tarihî zamanlarda dahi devam etti. Akınlar, muharebeler, istilâlar neticesinde biribirlerine karışan insan kütlelerinden mütemadiyen yeni kavimler zuhûr etti. Hücum eden, istilâ eden kavimler, mevcut bazı devletleri tahrip ettiler, veya geri püskürtüldüler. Bazan aralarına girdikleri yerli ahaliyi temsil edip kendileri gibi yapıyorlar, bazan da kendileri onlar tarafından temsil olunuyorlardı. Bu suretle yeni yeni birtakım kavimler teşekkül ediyordu. Bu insan halitalarının terkiplerini lâyıkile tanımak güçtür. Bununla beraber, mütalealan kolay olmak için umumiyetle bu insan cemiyetlerini, teşrihî benzeyişleri noktai nazarından ırklara ayırırlar.

C. IRK

IRK

Muhaceret meselesinde gördüğümüz gibi, iptidaî ırklar zamanla biribirile çok karışmış, yeni, yeni birtakım muhtelit ırklar vücuda gelmiştir. Bununla beraber, bütün uzviyet âleminde olduğu gibi insan zümreleri arasındaki ihtilât ve tesalüpler nekadar kuvvetli olursa olsun ayni iklimin daima ayni evsafı meydana çıkarmaktaki tesiri bellibaşlı bazı ırkî grupların ve gruplar arasında mütevassıt bazı küçük zümrelerin seçilmesini icap ettirmiştir:

a) Baykal Gölü havalisinden başlıyarak Altaylar ve Orta-

asyadan itibaren Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarile Ege Denizi ve Tuna boylarına kadar olan geniş sahalar binlerce ve binlerce senelerdenberi alelûmum beyaz renkli olan Türklerle meskûndur.

Şimalî Asya ve Avrupa kıt'alarında da beyaz insanlar sakindir. Fakat bu beyazlık derecesinin kutpa yaklaştıkça ve Asyanın şarkına ve cenubuna indikçe koyulaşarak esmere doğru değiştiği yerler vardır; binaenaleyh beyaz ırk ikinci derecede iki veya üç ırka daha inkısam edebilir. Sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu insanlar, ekseriyetle bu ırkta görülür.

b) Şarkî Asyada başka bir grup hâkim görünmektedir. Bu grupu teşkil eden insanların ekseriya derisi sarı, saçları siyah ve sert, boyları kısadır. Bu grupa Avrupalılar Moğol ve Mongoloit ırkı diyorlar. Bugünkü Moğolistan, Çin, Çin Hindi ve onun cenubundaki adalar, Japonya sekenesi bu ırktan addolunuyor. Mongoloit ırkından insanlar Amerikaya da geçmişlerdir.

c) Afrikada siyah ırk hâkimdir. Hindin yerli (otokton) ahalisi de siyah renkli idi.

d) Amerikada kırmızı renkli insanlar vardı.

Beşeriyeti bu veçhile mahza renk esası üzerine ırklara ayırmak doğru değildir. Çünkü insanların rengi ancak hali hayatta bulundukları zaman müşahede olunur; halbuki insan ırklarının mazisini ve ırkların tahavvülât ve tekemmülâtını çıkarabilmek için, yaşıyanlardan ziyade arzın tabakaları altında bulduğumuz insan iskeletleri üzerinde tetkikat yapmak lâzımdır. İnsanın tabiî tarihinin tetkikine mevzu olan bu bakıyeler ise, bittabi deriden ve renkten mahrumdur.

Irkların dünya yüzünde her mıntakada, karmakarışık bir halde yerleşmiş oldukları görülmektedir.

Binaenaleyh ırkî hakikatler, beşer gruplarına ait iskeletler arasındaki fizikî farklarla meydana çıkar. Bu farklar şunlarda aranır:

1. Kafatasının ve çehrenin şekli.

2. Boy.

Mühim olan ırkî farika kafatasının şekli, hassaten uzunluğu ile genişliği arasındaki nispettir. Ayni asıldan gelmiş olmaktan doğan bu irsî farika her türlü tesire en çok mukavemet eder ve yalnız ırkların ihtilâtı neticesinde gene irsî olarak, tadile uğrar. Bu farikadır ki dünya üzerinde biri-

III. Mağara devri insanları tarafından yapılmış renkli divar resimleri

birini takiben gelmiş ve tarihi yapmış olan insanlar arasında esaslı bir fark tesis etmiştir.

Burada bir nokta hatıra gelir: aralarında bugün esaslı farklar bulunan muhtelif ırklardan herbiri ayrı ayrı menşeden mi gelmiştir, yoksa hepsinin menşei ayni bir ırk mıdır ve bu farklar soradan mı hasıl oldu?

Gerçi bu mesele henüz hallolunmamıştır. Ancak, şunu söylemeliyiz ki, ırklar arasında bugün görülen farkların, tarih noktai nazarından ehemmiyeti pek azdır. Filhakika, kafatasının şekli ırkların tasnifi için, tamamen esaslı bir farika olduğu halde, içtimaî hiçbir manası yoktur. Bunun sebebi şudur: Kafatası değişmiyor; yahut güç ve geç değişebiliyor. Fakat, onun içindeki en asil uzuv, dimağ değişiyor.

Kafatasları başlıca iki esaslı şekil arzeder:

Genişkafalı *(brakisefal)* ve uzunkafalı *(dolikosefal) (Res. 6,7).*

Türk ırkının kafatası şekli ekseriyetle brakisefaldir.

Kafatasının yanında yüz, burun ve çehrenin şekilleri de nazarı dikkate alınır.

Bazı insanların yüzleri uzun, bazılarının kısa olur. Bu iki tip yüz hem brakisefal ve hem de dolikosefalde bulunabilir.

İnsan yüzleri *geniş - kısa* ve *dar - uzun* olabilir.

Uzun bir yüz, geniş bir kafatasile birleşmiş olursa veyahut kısa bir yüz uzun bir kafatasile birleşirse, biçimsiz olur; ahenksizlik göze çarpar.

Çehrenin daha iki hususiyeti dikkati caliptir: burun ve çenenin şekilleri.

Burun sivri, uzun, yassı, büyük, küçük, doğru, kıvrık birtakım şekillerde olabilir.

Çenenin şekli de dişlerle beraber çehrenin cephesine nazaran düz veya ileri doğru çıkık olabilir: *düzgün çene* ve *çıkık çene.*

İnsanlar, boylarının uzunluklarına, kısalıklarına göre de ırklarına nispetlerini ifade ederler: *yüksek boylu, orta boylu* ve *kısa boylu* ırklar vardır.

İnsanlarda ve iskeletlerinde görülebilen ve ölçülebilen daha birçok vasıflar vardır ki, bunların kâffesi insanın tabiî tarihini tetkik eden âlimler tarafından nazarı dikkate alınır. Meselâ, gözlerin şekli, yüzdeki vaziyeti, muhtelif ırklar arasında mühim farika teşkil eder.

Bu esaslara göre ırkın tarifi şöyle olabilir:

Irk ayni kandan gelen ve cismen biribirine benziyen insanların gösterdiği birliktir.

LİSAN

İnsanların ilk kullandıkları lisanların çok basit olduğuna şüphe yoktur. Bilhassa fikirlerini evza ile anlatmış olmaları ve kullandıkları kelimelerin birtakım telâş, hırs, sevinç ıstırap gibi heyecan veya infialleri ifade eden gayriiradî nidalardan, yahut tabiatteki sesleri yarı şuurlu surette taklit eden kelimelerden ibaret olması ve birtakım eşyaya tekabül etmesi muhtemeldir. İnsanın aklı, uzun zamanlarda yavaş yavaş hareketleri ve hareketlerin eşya ile münasebetlerini ifadeye muktedir olabilmiştir. İptidaî lisanlar her halde çok az kelime ihtiva ediyordu. Bugün lisanlar çok zenginleşmiş bulunuyorlar.

Bazı geniş mıntakalar üzerinde dağılmış bir halde bulunan insan kütlelerinin kullandıkları lisanlarda müşabih cezirlere ve ayni fikri ifade için müşabih tarzlara malik lisan grupları vardır; fakat buna mukabil diğer mıntakalarda bu lisan gruplarından esaslı bir surette farklı başka lisan grupları da mevcuttur.

Dünya yüzünde yaşıyan kavimlerin kullanmakta oldukları lisanlar hakkında bir fikir hasıl etmek için bazı büyük lisan gruplarını sayalım :

a) *Türkçe.* Bu dil aslî (orijinale), başlıbaşına müstakil bir dildir. Türk dili bugün Tuna havzasından şarkta Lena havzasına ve Kingan (Kadırgan) dağlarına kadar ve Şimal Buz Denizinden Umman Denizine kadar geniş sahadaki insanlar tarafından konuşulan, bunlar arasında anlaşma vasıtası olarak kullanılan umumî bir dildir. Türk dilinin esaslı farikaları, doğrudan doğruya türk adını taşıyan kavimler tarafından kullanılan lehçede mütebariz ve mütekâmildir. Macar ve Finlerin kullandıkları lisanlar türk dilinin esasî unsurlarını ihtiva etmekle beraber başka tarzda istihale ve inkişaf etmişlerdir.

Bugün yanlış olarak Tatar denilen meselâ Kırım, Kazan, Azerbaycan, Türkistan Türklerile, Kırgız - Kazak, Yakut ve Başkırtlar gibi türk kabilelerinin kullandıkları lisan, az veya çok birtakım lehçe farkları ile türkçedir.

b) Hemen bütün Avrupa milletlerinin ve Asyada Rusların ve bir kısını iran ve hint halkının konuştukları lisan

bugün *hint-avrupa* lisanları grupu olarak tanıttırılmaktadır. Bu grupta lâtin, cermen, islâv lisanları, büyük lisan ailelerini teşkil eder.

c) Asyanın cenubugarbisinde, Arabistanda Araplarla İbranilerin ve Afrikada Mısırlılarla Habeşlerin ve sair bazı kavimlerin konuşmuş oldukları lisanları *samî* ve *hamî* diye müstakil bir lisan grupu olarak gösterirler.

Mısırın, kıpti lisanile berberî lisanları ve umumî surette Şarkî Afrika lisanlarına şamil olan hamî lisanları ayrı bir zümre halinde gösterenler de vardır. Samî lisanlar zümresi iptida, hamî grup şeklinde zuhûr etmiş olabilir.

d) Asyanın şark ve şarkıcenubisinde Moğol ve Moğola benzer (Mongoloit) kavimlerin lisanları da bir lisan grupu telâkki olunabilir.

Bu saydığımız bellibaşlı lisan gruplarından başka her kıt'ada bazı mahallî münferit lisanlar da vardır.

Beşer ırklarını tasnifte renk esasına saplananlar olduğu gibi, bugün insanların kullandıkları lisanlara göre de ırk tasnifi yapmak isteyenler görülmektedir.

TÜRK IRKI VE TÜRK DİLİ

Irk mefhum ve tarifi bugüne kadar birçok münakaşalara ve biribirine zıt mütalealara mevzu olmuştur. Bazı müellifler ırkları lisanlara veyahut renklere göre tasnif etmişlerdir. Halbuki muhtelif ırkların tesalübünden hasıl olan bazı kavimlerin müşterek lisanları olduğu gibi ayni ırka mensup olan bazı kavimler de başka başka lisanlarla konuşmaktadırlar.

Renk vasfına gelince bu da zamanla ve muhit değiştikçe ehemmiyetini kaybeder.

Avrupa âlimlerinin beşeriyet ve beşer ırkları hakkında verdikleri malûmat hep kendi noktai nazarlarındandır. Bunlar, çok defa ırkları, takip ettikleri gayelere nazaran tasnif ediyorlar. Filhakika, bugünkü Avrupanın büyük millet kütleleri doğrudan doğruya bir ırka mensup olmadıkları gibi, bu cemiyetlerin ekserisinde bariz vasıflarını muhafaza etmiş hâkim bir ırk ta mevcut değildir. Bu milletler muhtelif ırkların muhtelif nispetteki tesalüplerinden husule gelmiş yeni birer heyettirler.

Umumî olarak denilebilir ki inkişaf ve itilâ ile beşeriyetin mukadderatına hâkim olan *dimağ* dır. Dimağdan murat,

onun uzvî mahiyeti değil, her nevi tecellileridir. Dimağ üzerinde coğrafî muhitin, bu coğrafî muhitteki içtimaî şartların ve irsî vasıfların hiç şüphesiz büyük ve ehemmiyetli tesirleri vardır.

Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan türk ırkı, benliğini en çok muhafaza etmiş bir ırktır. Tarihtenevel ve tarihî devirlerde bu ırk ta işgal ettiği vâsi mıntakalardaki ve yurtlarının hudutlarındaki komşu ırklarla tesalüp etmiştir. Bu tesalüplerin ekserisinde türk ırkının bariz ve uzvî vasıfları hâkim kaldığından bu karışmalar türk ırkına kendi hususiyetini kaybettirmemiştir. Ancak uzun devirlerde ve büyük ekseriyetler içinde ihtilâtlara maruz kalanları temessül edip isimlerini ve dillerini muhafaza edememişlerdir.

Dimağın en kıymetli mahsulü olan lisan bilhassa türk ırkının büyük ekseriyetinde tarihî devirlerin husule getirdiği tekâmül silsilesi içinde daima ana hatlarını muhafaza etmiştir. Tarihtenevelki zamanlarda ve tarihî devirlerde ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler vücude getirmiş olan bu büyük ırk mensupları, kuvvetli dimağlarının muhtelif muhitlerde yarattığı müşterek lisan ve harslarla ve irsî vasıflarile uzun veya kısa müddetler zarfında biribirinden daima müteessir olmuşlardır.

Görüyoruz ki tarihte daima göze çarpar bir birlik arzeden türk ırkı daima hâkim kalan bariz uzvî vasıflarile, dimağın en kuvvetli mahsulü olan müşterek lisanlarile ve bu lisanda nakledilmiş olan harslarile, tarihî müşterek hatıralarile, ayni zamanda bugünkü millet tarifine de en uygun büyük bir cemiyettir.

Bütün tarihte böyle büyük bir ırkı, bir millet halinde görmek bilhassa zamanımızdaki insan heyetlerinin pek çoğuna nasip olmıyan büyük bir kuvvet ve büyük bir şereftir.

D. FİKRİN DOĞUŞU

İPTİDAÎ FELSEFE

İnsan cemiyetlerinin tarih devirlerine girmeden evel, uzun yetişme devirlerinde dimağları içinde neler cereyan etmiş olabileceğinden bir nebze bahsetmek faydalı olur.

Bu uzak zamanlarda, insan kendisi ve muhiti hakkında ne düşünüyordu.

İnsan, evvelâ ancak havassına doğrudan doğruya temas eden şeylerle alâkadar oluyordu.

İptidaî insan, nereden geldiğini, niçin yaşadığını hiç düşünmek ihtiyacını hissetmiyordu.

İptidaî insan, hemen adeta her şeyden korkuyordu; şüphesiz bu korktuğu şeyleri rüyasında da görüyordu. Bunlarda birtakım kudretler tasavvur ediyor ve bu kudretleri tatmine gayret eyliyordu. Canlı ve cansız şeyler arasında sarih bir tefrik yapamıyordu. Meselâ, cansız bile olsa herhangi bir şey kendisini yaralayınca, ona ayağile vuruyordu. Bir nehir fazlalaşır veya taşarsa, kendisine hasımı olduğuna zahip oluyordu. Bu insanlar henüz Güneşe, Aya, yıldızlara veyahut ağaçlara ehemmiyet vermeye ve dikkatle bakmağa başlamamışlardı. Bu insanlarda henüz dinî fikir ve kanaatten eser yoktu. Onlar kendi rüyalarile teheyyüce geliyorlardı. Uyanık iken gördükleri hakikî şekillerle rüyalarda gördükleri şekillerin karışmasından garip bir vuzuhsuzluk husule geliyordu. Faraza, ölülerini gömmelerinden ve yanlarına erzak ve silâh bırakmalarından, bu insanların müstakbel bir hayata inandıkları neticesi çıkarılacağı gibi, ölenlerin hakikatte ölmediklerini zannettiklerine de hükmetmek mümkündür. Ölüleri rüyada görmeleri bu son fikri takviye ediyordu. Bu fikir, ölüleri bir nevi cadı haline sokuyor ve onları uzaklaştırmak, gazaplarını tahrik etmemek çarelerine tevessülü mucip oluyordu.

DİNDE ATANIN MEVKİİ VE TESİRİ

İptidaî insanların atadan korktukları anlaşılıyor. Çocuklar bu ata korkusu içinde büyüyordu. Öldükten sora bile onu hoşnut etmeğe çalışıyorlardı. Zaten atanın, yani reisin öldüğünden kat'î bir surette emin olunamıyordu.

Ata korkusu yavaş yavaş anlaşılmaz bir surette *"kabile allahı"* korkusuna intikal etti. Dimağları bu düşünceyi geçmiyen insanlar, kâinatı da aile çerçevesi içinde gördü. İnsanlarda ata korkusu tehlikeli hayvanlara karşı olan korku ile karıştı. Bu suretle Allah mefhumunun başlangıç hali olan *"ulvileştirilmiş ata"* ya, temsilî olarak, muhtelif hayvanlara ait şekiller verildi.

DİNDE KORKU VE ÜMİT

Bulaşıcı, salgın ve öldürücü hastalıklar, insanlarda bazı mahallerden ve bazı eşhastan uzaklaşmak, o mahallere ve eşyaya ve eşhasa korkunç bir mahiyet atfetmek gibi bir fikir uyandırdı. İnsanlarda lisan tekâmül etmiye başlar başlamaz, fikir bu iptidaî düşünceler üzerine teksif edildi. Onlara daimî bir kıymet izafe edilmiye çalışıldı. İnsanlar, biribirile konuşarak ta biribirinin korkularını teyit ve tekit eylediler; müşterek mukaddesat an'aneleri icat ettiler. Bu mukaddesat içinde memnu *(haram)* ve gayritahir *(mekruh)* mefhumlarına ait fikirler mühim yer tuttu; gayrisâf olmak korkusu tasfiye olunmak endişesini doğurdu. Bu tasfiye olunmak ihtiyaç ve endişesi birtakım tasfiye çareleri aranmasına ve tasfiye yolları ve merasimi teessüsüne saik oldu. Bu da bu merasimi tatbik edecek insanlar çıkmasını istilzam etti. Böylece ilk din esasları ve merasimi ile din adamları ve sihirbazlar sınıfına yol açılmış oldu.

Ekserî insanlar hemcinslerine yapmamaları icap eden şeyleri bildirmekten zevkalırlar. İşte bu suretle tarihin mebdeinde sırf indî ve keyfî olmak üzere tatbik olunan bir sürü memnuat meydana çıkmıştır.

Bir de insanlara hasım olan kuvvetlerin mevcudiyeti fikri o kuvvetlerin insan lehine çevrilebilmeleri ihtimalini doğurdu. İnsanları tehdit eden kudretlere hususî merasim ve teşrifatla kurbanlar kesmek ve bazı takdimeler vermek âdetine geçildi.

YILDIZLAR VE MEVSİMLER

Lisan tekemmül ettikçe kutsiyet an'anesi, memnuiyet ve merasim eşkâli arttı ve genişledi. İlk çobanların zuhûrile başka birçok şeyler insanlar için derin bir mana ihtiva eder göründü. İnsan, sürüsünü otlatmağa götürdüğü sahaların ötelerinde neler olduğunu bilmek merakına düştü. Gece ve gündüz, hayvanlarına nezaret ederken ve muhtelif yer değiştirmeler esnasında gündüzleri Güneşin, geceleri Ayın ve yıldızların rehberliğinden istifadeye başladılar. Birçok uzun asırlardan sora yıldızların Aydan ve Güneşten daha emin bir rehber olduğunu anlamağa muvaffak oldular. Bundan sora yıldızların tetkikine ehemmiyet verdiler. Her şeye ferdiyet ve şahsiyet izafe itiyadında olan insanlar, yıldızları gökyü-

zünden kendilerini tetkik ve himaye eden şayanı itimat birtakım yüksek yaratılışlı mahlûklar saymağa başladılar.

İlk ziraat teşebbüsleri de mevsimler hakkındaki fikri tesbit etti. Nihayet Ayın, Güneşin, yıldızların muhtelif zamanlarda, muhtelif fasılalarla görünüşünden, sayıya, ölçüye intikal ettiler. Hulâsa, tabiatin müşahede ve tetkiki insanlarda yeni yeni düşünceler ve meraklar uyandırdı.

HİKÂYE VE HURAFELER

Lisanın lûgatçesi çoğaldıkça insanın hikâye ve nakil kabiliyeti de ziyadeleşti. Kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait birtakım hikâyeler nakletmeğe başladılar. Bu suretle bir kabile zihniyeti ve bir an'ane inkişaf etti. Bu hal, insanları istediği gibi serbest bir fikir ve düşünceye malik olabilmek imkânından mahrum ve bazı fikirleri, bazı telkinleri olduğu gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu. Görülüyor ki, insanlar bu bahsettiğimiz tarihlerden itibaren şahsiyetlerinden bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Beşeriyet, bugün dahi hâlâ ayni yolu takip etmektedir.

DİN MENŞELERİNİN KARIŞIK MAHİYETİ

Ziraat ile beraber insanların fikrine yeni birtakım muhakeme silsileleri hâkim oldu. Hasat mevsimlerinde bir sınıf efradın kurban olarak feda edilmesi lüzumu, umumî telâkki mahiyetini aldı. Bu kurbanları kesecek diğer pak tanınmış bir sınıf meydana çıktı : ilk *rahipler* sınıfı. Bir de kurban edilen efradın etinden birer parça yemek merasimi yer tuttu. Gûya bu suretle fedakârlığın nimetlerinden hepsi hissement oluyorlardı. Bugün hâlâ bazı dinlerde mevcut olan kurban kesmek âdetlerinin menşei budur.

Bütün bu müşterek âdetler ve inanışlar insanların aralarında zihnî ve hissî birtakım bağlar kurdu ve insanlarda müşterek düşünce ve müşterek harekete saik oldu. İşte bu hâdiseye biz bugün *din* namını veriyoruz. İnsanlar bu hâdise karşısında basit ve mantıkî bir telâkki ile temasa gelmiş bulunmıyorlardı; bilâkis, birtakım ruhlara, ilhamlara, emirlere ve nehiylere taallûk eden karmakarışık düşüncelerle temasa gelmiş oluyorlardı.

İnsanların hayatına taallûk eden her şeyde olduğu gibi dinî meselelerde de bir tekâmül hâdisesi görünür. İptidaî in-

sanda Allah ve din hakkında hiçbir fikir ve kanaat yoktu. Bu kadar umumî ve şümullü telâkkilere, insanın dimağı ancak yavaş yavaş alıştırıldı. Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahaten atıldığı nispette genişlemiye başlar, vahdet mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatin kudret ve azametile daha ziyade anlaşılması kabil, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamıya başladıktan sora, diğer içtimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirmişlerdir.

Ulûhiyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır.

İnsanların faaliyetleri ve inkişafları üzerinde birçok amiller ve unsurların tesiri ve yardımı olmuştur. Din de bu müessirlerin başlıcalarındandır. Bu sebeple, beşerin tarihinden bahsederken, din fikirlerinin menşeinden ve insan cemiyetlerinin faaliyetleri üzerindeki teşirinden bahsetmemek bir noksan teşkil edebilir.

İnsanların, bu derunî ve müphem temayülleri haris, zeki, mahir yahut hilekâr birtakım insanların sihirbaz, rahip, hükümdar vaziyetlerini almalarına meydan açtı.

İnsanların, bugünkü medeniyet tarihine kadar hayatlarının geçtiği yol işte böyle bir yoldur. İnsanların korku ve zâf hisleri, dimağın son ve çok yeni ilmî keşiflerle nurlanması sayesinde gittikçe azaldı. Ve insanlar hakikati bundan sora daha bariz görmiye başladılar. İnsan, benliğindeki kuvveti ve ferdi olduğu cemaatin içtimaî kudretini takdire muvaffak olmıya başladı. *Artık onun için her türlü tekâmül, huzur ve emniyet membaı, cemiyettir.*

II

BÜYÜK TÜRK TARİH VE MEDENİYETİNE UMUMÎ BİR NAZAR

TÜRKLERİN ANAYURDU

Türklerin Anayurdu Asyadadır. Asya, Ege Denizinden, Japon Denizine; Hint Denizinden Şimal Buz Denizine kadar uzanan ulu bir kara parçasıdır.

Şarkta Büyükdeniz sahillerinde Kora ve onun cenubunda yarım daire şeklinde denize girmiş Çin kıt'ası vardır.

Cenupta denize doğru mühim çıkıntı, büyük Hint Yarımadasıdır. Bunun şarkında Sumatra, Cava, Borneo, Filipin adaları arasına doğru uzanan Çin Hindi Yarımadası ve Hint garbında Arap Yarımadası göze çarpar.

Garpta Karadeniz ve Akdeniz içine uzanan Anadolu vardır. Bunun şimalinde Anadolu gibi büyük Asya kıt'asına bağlı olan Avrupa bulunur.

Avrupa beş kıt'adan biri diye sayılmasına rağmen hakikatte ayrı bir kıt'a değildir. Asyanın garba doğru bir çıkıntısından ibarettir.

Şarktan garba inen yaylâlar, Asyanın belkemiğini teşkil eder. Bu yaylâların genişliği ve yüksekliği orta kısımlarda heybetli derecelere varır. Himalâya silsilesi, Hazar Denizi ve Baykal Gölü arasında bulunan yaylâlar dünyanın en yüksek ve en geniş yaylâlarıdır. Göklere baş uzatan dağlar ve korkunç kum çölleri ile yemyeşil sevimli su boyları bu sahada yanyana gelmiştir.

Büyük Kadırgan (Kingan) dağlarından Baykal havzasına, oradan Altay dağları boyunca İtil havzasına vararak, Hazar

Denizi havzası, Hindukuş, Pamir, Karakurum, Karanlık dağlar yolu ile ve Sarı Irmakla tekrar Kingan dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan mıntaka *Türkün Anayurdu* dur.

Ortaasyanın cenubunda yükselen Himalâya dağları, Çin içlerinden başlıyarak şarktan garba uzanan ve Kafkaslardan Kırımın içine kadar varan büyük bir silsiledir. Bu silsilenin göklere 8840 metre uzanmış ehramları aşılarak şimale, Baykal istikametine ilerlendikçe, Karakurum, Altın, Üstün, Arka ve Karanlık dağların sıra gövdelerile karşılaşılır. Bunlardan sora Pamir kökünden ayrılıp Çin Türkelini ikiye bölerek Turfan ilerisinde Gobi'ye saplanan Tanrı dağlarına varılır. Daha şimalde Sibir'e doğru cephe almış Altaylar gelir. Balkaç ve Aral gölleri şimalinde ucu bucağı belirsiz otlaklar uzanır.

Ortaasyanın cenubunda Çinin, Hindin sulak ovaları ve İran yaylâları, şimalinde de Sibir vardır.

Tarih devirlerinden binlerce yıl evel Türk Anayurdunda şimdi yerlerini çöller, kumsallar, bozkırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş engin içdenizler vardı. İlk medeniyetlerin gür filizleri bu denizlerin kıyılarında ve bunlara dökülen derin ırmakların şirin ve feyizli vadilerinde fışkırmıştır.

UMUMÎ MUHACERETLER VE MEDENİYETLER

Dünyanın başka taraflarında, insanlar, daha kaya ve ağaç kovuklarında en koyu vahşet hayatı yaşarken *Türk*, Anayurdunda kereste, maden medeniyetleri devirlerine kadar ulaşmıştı. İnsanlıkla hayvanlığı hakikî ve bariz surette ayıran devir, hayvanları ehlileştirme devri, en evel burada açılmış; tabiati insan iradesine boyun iğdirerek işletmenin ilk merhalesi sayabileceğimiz çiftçilik, burada başlamıştır. Arpa, buğday, çavdar gibi tanelerin; koyun, keçi, at, deve gibi hayvanların menşei de burasıdır. Dağlarda bunların asılları olan yabani cinsler bugün dahi bulunmaktadır.

Kafkas dağlarından Tanrı dağlarına ve oradan Gobi çölleri boyunca şarka uzanan kadîm Türk Denizi, saydığımız ulu dağları örten buzların verdiği sularla besleniyordu. Türkler burada tabiatin elverişli şartları içinde gayet çabuk çoğalmışlardı.

*Cümudiyeler Devri*nin sona ermesi, Büyük Türk Denizi havzasındaki iklim şartlarını değiştirdi. Yavaş yavaş çekilen buzlar, Asyanın şimali ile en yüksek dağlarına munhasır

kaldı. Sular azaldı. Gitgide daralan denizlerin yerinde göller, bataklıklar kaldı. Irmaklar, çaylar cılız derelere döndü; bunlardan birçokları kurudu. Yeni kara parçaları meydana çıktı. Bol yağmurla sulanan yeşil ovalar, kurak ve çorak çöller haline girdi.

Diğer bir tabiat hâdisesi kuraklığın doğurduğu hayat güçlüklerini arttırdı. Bu hâdise şimalişarkiden esen rüzgârların çokluğu ve sertliği idi. Bu rüzgârlar Ortaasya sularının tebahhurundan husule gelen su buharlarını Ortaasya cenubundaki ülkelere götürürdü. Buna mukabil rüzgârların Ortaasyaya getirdiği şey yalnız bitmez tükenmez kumlardan ibaretti. İşte böylece Ortaasya kuruduğu nispette kum istilâsı altında kaldı ve milyonlarca insan barındıran ellerde hayat şartları kısırlaştı. Buzların çekilmesi ve geniş içdenizlerin aradan kalkmasile, Ortaasyanın garba kapıları, arkasına kadar açıldı. Ondan sora Ortaasya binlerce yıl zarfında Çine, Hinde, Önasyaya, Şimalî Afrikaya ve Avrupaya dalgalarını taşıran büyük bir insan denizi oldu *(Harita.1)*. Yük taşıyıcı yaban hayvanlarının işe alıştırılmaları da bu devirde çok büyük ölçüde arttı. Bundan yedi asır eveline kadar en az 9000 yıl, kâh önünde durulmaz yıkıcı ve yutucu seller, kâh kumlar altında gizli sular gibi yürüyen büyük *türk göçleri* ve akınları muhaceret ve temdin faaliyetine devam etmişlerdir. İklim değişikliğinin hangi sebeplerden ileri geldiği hakkındaki tetkikler bugün birçok âlimlerin hâlâ üzerinde çalışmakta oldukları bir mevzudur.

İklim tebeddülü Anayurtta kalan Türklerin tarihleri ve içtimaî hayatları üzerinde de başkaca tesirler göstermiştir. Bu tesirlerin başlıcaları şunlardır:

a) Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatla yaşamağa mecbur etti. Göçebelik türk tarihinde iklim tahavvülü neticesi bir zaruret olmuştur.

b) Türk yurtlarının bir kısmının step haline gelmesi türk ırkının hayatî, iktisadî menfaatleri biribirinden farklı, mütezat iki zümreye bölünmesini mucip oldu.

c) Şehirler göçebe Türklerin istilâlarına maruz kaldı.

.˙.

ÇİN

Daha iyi iklimler aramağa çıkan Türkler, ayrıldıkları sahalara nazaran en elverişli gördükleri yolları tutarak medeniyetlerinin tohumlarile birlikte dört bucağa yayıldılar; çiftçiliğe yarıyacak güzel ovalar, zengin su boyları aradılar. Karşılaştıkları iptidaî yerlilerle çarpışarak onları ya başka yerlere sürdüler, ya da içlerine girerek temdin ettiler. Yerlilere nazaran çok yüksek zekâları ve mütekâmil silâhları ile galebe çalmakta, yerleşmekte ve hükümlerini yürütmekte güçlük çekmediler. Boş buldukları sahalarda ise beğendikleri yerlere yerleşerek oraların otokton [1] ahalisi oldular.

Kuruyan Türkelinin *şark taraflarında bulunanlar kendilerine yakın olan Çine indiler.* Çin, çölleşen sahanın ve onu çeviren dağların ötesinde Sarı Irmağın suladığı zengin vadi ile başlar. Bu vadinin garba ve şimale geçit noktaları mahduttur.

Çinin ilk devirlerinden bahsolunurken hurafelerle karıştırılarak 100,000 hatta 2 milyon yıla çıkarılan soradan uydurulma menşe efsaneleri bir tarafa bırakılırsa, Türklerin şimalî Çine ilk girişlerini milâttan en az 7,000 yıl eveline götürmek lâzımdır.

Yeni bulunan san'at eserlerile fikir ifade edici çizgiler şeklinde yazılara (ideogram) bakılarak, bunların o zamana göre mütekâmil bir medeniyet sahibi oldukları, çiftçilik işini iyi bildikleri, göğe, yere, suya, Güneşe, yıldızlara taptıkları tesbit edilmiştir.

Medenî bilgileri, yüksek ve asil ahlâkları, sâf ve sade itikatları ile Çinde yerleşen Türklerin orada devirler imtidadınca ilerlettikleri medeniyet son asırlara gelinciye kadar dünyanın en ehemmiyetli medeniyetlerinden biri olmak vasfını muhafaza etmiştir.

HİNT

Diğer bir göç dalgası Ortaasyadan *Hint Yarımadasına yürümüştür.* Sint, Ganj, Brahmaputra gibi büyük su damarlarile sulanan ve şimal sınırları heybetli Himalâya tabyaları ile çevrilmiş olan Hint, Türkeline şimalişarkî ve şimaligarbide iki dar geçitle açılır. Çinde olduğu gibi Hintte de asıl yerlilerin medeniyeti yoktu.

---

[1] "Otokton = autochthone„ bir mıntakanın ilk ve aslî ahalisi demektir.

Tarihtenevelki zamanlarda Hint "maymun sürülerine benziyen „ kara derili insan kabilelerile meskûndu. Saydığımız iki geçitten girerek bunları cenuba doğru süren Türklere tarihlerde *Dravit* adı veriliyor. Bazı kabilelerinin Ko'l Bil gibi birkaçı türkçe asıllarını muhafaza etmiş isimlerle anıldığı anlaşılan Dravitlerin Hintte medeniyetlerini yüksek bir dereceye çıkardıkları, *Harappa* ve *Mohencodaro* da yapılan yeni arkeoloji keşiflerile meydana çıkarılmıştır. Son zamanlara gelinciye kadar, hint medeniyetinin nispeten yeni sayılabilecek medeniyetlerden olduğu hakkında bir kanaat vardı. Yeni keşifler bu yanlış kanaati düzeltmiş ve kadîm hint medeniyetinin kadîm çin, mezopotamya ve mısır medeniyetlerile muasırlığı tahakkuk etmiştir.

GARBA MUHACERET YOLLARI

Türkün garba binlerce yıllar mütemadi dalgalar halinde devam eden muhaceretleri, başlıca iki yoldan vukubulmuştur. Bunlardan biri şimal yoludur ki Ural dağlarile Hazar Denizi arasından ve Karadeniz şimalinden geçer; bu geçide "*Kavimler Kapısı*„ adı verilmiştir. İkincisi cenup yoludur. Bu yol Himalâya şimal ve cenup etekleri boyunca garba gider. Cenup yolundan Kafkasları geçmek suretile şimal yoluna intikal eden kafileler de olmuştur (Keltler). Şimal yolu, buzların çekilmesinden sora husule gelen bataklıklar yüzünden cenup yolundan daha müşkülâtlı idi. Bu sebeple bu yolu takip edenler gidebildikleri yerlere çok geç vâsıl olmuşlardır. Cenup yolunu takip edenler Mezopotamyaya, Anadoluya ve oradan Adalara geçmişlerdir. Önasyaya gelmiş olanlardan Suriyeye sapanlar, Palestin üzerinden Mısıra gitmişlerdir. İberlerin de Hazar civarından bu yol ile Afrika şimaline ve oradan İspanyaya geçtiklerini söyliyenler vardır. Şimal yolunu takip edenlerden bir kısmı Karadeniz şimalindeki sahalarda, Tuna havzasında ve Trakyada yerleştiler. Soraları bunlardan bazı kabileler Makedonyaya, Tesalyaya ve en nihayet asıl Yunanistan denilen yarımadaya gidip yerleştiler. Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek Anadoluya garp yolu ile girmiş olanlar da bu Trakya ve Tuna mıntakalarında yerleşmiş türk kabilelerindendir.

ÖNASYA - SUMER ELAM - ETİ [1]

Türklerin Aşağı Mezopotamyaya inişlerinde ırmak boyları bataklık halinde idi. Cetveller ve kanallarla suların zararını gidermek, toprağın muntazam sulanmasını temin etmek için bu muhacir kafilelerin gösterdikleri kabiliyet ve meharet daha *ilk geldikleri zamanda dahi* medenî seviyelerinin yüksek olduğuna delil sayılmaktadır. Bunların bir taraftan Dicle ve Fırat, diğer taraftan Kerka ve Karun ırmakları boylarında ve ağızlarında kurdukları medeniyet gerek güzel san'atlerin ve gerek siyasî ve içtimaî hayatın inkişafı noktalarından çok feyizli olmuştur. Bu medeniyet *Sumer - Elam* medeniyeti unvanlarile anılır.

Türkün en az yedi bin yıldanberi gelip yerleşerek kendine *mukaddes yurt edindiği Anadoluda* yapılan taharriler, bugün milâttan evel 4,000 yıla çıkarılan *Anadolu-Eti* medeniyetinin kıdemini, her an birkaç asır daha maziye götürmektedir.

Anadolu medeniyetinin, mezopotamya veya mısır medeniyeti kadar eski olmadığı iddiası varit değildir. Zira söylediğimiz gibi Mezopotamya ile Anadoluyu işgal eden insanlar ayni ırktan ve ayni menşedendirler. Bu itibarla geldikleri yerlerden ayni devirlerde ayni medeniyeti getirmiş olmaları tabiîdir. Alişar höyüğü hafriyatı derin tabakalara doğru indikçe elde edilen eserler, ve Karkamış harabesinin daha altında bulunan Birinci Karkamış eserleri bu hakikati teyide hizmet edebilecek delillerdir.

Anadoludaki *eti (hata)* medeniyetinin azameti gün geçtikçe daha eyi anlaşılmaktadır. Gerek Eti Müttehidesine dahil hükûmetlere, gerek yabancı komşu devletler ülkelerine uzanan yolları, muhteşem mabetleri, heykelleri, Mısırınkilerden çok daha mükemmel sfenxleri ile *Boğazköy*ün toprak örtüleri altından bugünkü beşeriyetin mütehayyir gözleri önüne açılan eti medeniyeti canlılık ve fikir yüksekliği noktalarından harikulâde bir inkişafın şahididir.

MISIR

Mısıra giden Türkler yerleşmek için Nilin boş buldukları deltasını seçtiler. İlk mısır medeniyetini kuranların *Asyadan geldikleri*, Mısırın kadîm tarihi ile uğraşan âlimlerin çoğu tarafından kabul edilmiş bir keyfiyettir. Nil vadisinde Yontmataş Devrinden birden-

[1] Eti İmparatorluğu bahsine bakınız.

bire Maden Devrine intikal edilmiş olması, iki devrin arasında bulunması lâzımgelen mütevassıt san'atlerin Mısırda görülmeyişi, Suriyedeki bazı mağaralarda bulunmuş en eski eserler ve nihayet antropoloji tetkiklerinin ortaya koyduğu neticeler buna delildir. Âlimlerin bu hakikat içinde, açıkça söylemiyerek eksik bıraktıkları nokta, Ortaasyadan, Altaylardan gelmiş olanların türk camiası mensuplarından başkası olamıyacağıdır. Bu eksik noktayı tamamlamak vazifesi, şüphesiz, herkesten evel Türklere düşer.

Anadolu ile Mısır arasındaki *Suriye* ve *Palestin* sahalarına gelince, buralarda tarihin tanıdığı kadîm zamanlardanberi "mezopotamya ve eti medeniyetlerini kuranların müşterek vasıflarını taşıyan bir halkın, hâkim bulunmuş olduğu yine yeni tetkiklerin açığa çıkardığı hakikatlerdendir.

EGE HAVZASI *Garba giden Türklerden bir kısmı yerleşmek için elverişli zeminlerden birini de Ege havzasında buldular.* Tarihin bugün milâttan 4 bin yıl kadar geriye götürebildiği akdeniz medeniyeti, *Turova*, *Girit*, *Lidya* ve *İyonya* adları verilen saha ve safhalarile birlikte beşer istidat ve kabiliyetinin en kıymetli incilerle süslü bir tacı olmuştur. İnce bir haşmetle mümtaz bu akdeniz medeniyetini kimler yaptı? *Knosos* sarayının XX inci asrın en incelmiş zevklerini yalnız tatmin değil, hayran edici güzellikteki san'at eserlerini ebediyete yadigâr eden kavim kimdir?

Kadîm zamanlarda (M. E. 3000 - 1200) Akdeniz adalarını kapladıkları teeyyüt eden brakisefal kavimler, dünyanın brakisefal insanlar kaynağı olan Ortaasyadan, Ana Türkyurdundan ayrılmağa mecbur kalmış olan Türklerdir. Giritte, Turovada bulunan en eski eserlerle *Hazar şarkındaki Türkellerinde* bulunan eserler arasında tesbit edilen benzerlik, akdeniz medeniyetinin olduğu kadar onu yapan insanların menşeini de göstermeğe yarar delillerdendir.

Anadolunun garp kıyılarında ve Yunan Yarımadasında yükselmiş medeniyetleri, Anadolunun içindeki, Mezopotamyadaki ve Ortaasyadaki kadîm medeniyetlerden ayrı mütalea etmek kabil değildir.

İnsanlar, yakın zamanlara kadar, bütün Akdeniz havzasına şamil müstakil bir yunan medeniyeti tasavvur ve kabul edecek mertebede az bilgili idiler. Bu medeniyeti Greklere

inhisar ettirmek ve onu ancak mısır medeniyeti ile temasta görmek tarih bilgisinin kat'iyet çemberile çevrilmiş bir hakikati, bir mütearifesi sayılıyordu. Medeniyetlerin doğuş ve yayılış hadiselerinin daha geniş görüşlerle mütaleasına girişildiği yıllardanberi, artık o iptidaî telâkki ortadan kalktı; onun yerine bütün ilâhları, an'aneleri, ilim ve sanayi eserlerile yunan medeniyetinin menşelerini kendisinden evelki medeniyetlerde, bilhassa *eti* medeniyetinde aramak lâzımgeleceği hakikati geçti. Son asra kadar menşei, mevhum bir grek medeniyetine bağlanan lidya ve frikya medeniyetleri gibi, Garbî Anadolu medeniyetlerinin de esasta *eti medeniyetinin devamından* ibaret olduğu artık kolay reddedilmiyecek kanaatler sırasına girmiş bulunuyor.

AVRUPA

Yunan ilim, san'at ve felsefesinin bütün pınarları Garbî Anadoluda olduğu gibi, roma medeniyetinin kökü de oradadır. Bu medeniyetin temelini kuran *Etrüskler*in İtalyaya Anadoludan gitmiş oldukları muhakkaktır. Etrüsk san'atile eti ve lidya san'atleri arasında sıkı bir münasebet tesbit edilmiştir. Amerikalıların *Sart*ta yaptıkları taharriler gibi her yeni tetkik bu münasebetin derinliklerini daha ziyade aydınlatmaktadır. Etrüsklerin İtalyaya aşıladıkları medeniyetten Avrupanın soraları nekadar müstefit olmuş bulunduğu malûmdur,

Büyük muhaceretlerin Şark, Önasya ve Akdeniz havzalarında tarihe armağan ettiği medenî inkişafları süratle gözden geçirdik, şimdi yine ayni süratle asıl Avrupa sahasını görelim.

Hazar ve Karadenizin kıyıları yolu ile geçenler Avrupa içlerine dalarak Atlas Okyanusuna kadar dayandılar; en ileride bulunanlardan bir kısmı denizi geçerek Büyük Britanya adalarını ve İrlandayı işgal etti. İlk gidenlerin izi üzerinde yavaş yavaş, fakat mütemadiyen yürüyen göçler, Avrupanın o zamanlarda içinde bulunduğu derin vahşet hayatının değişmesinde amil ve müessir oldu. Muhacirler yol edindikleri sahalara ve yerleştikleri mıntakalara devir, devir cilâlıtaş, bakır, tunç ve demir, san'atlerini götürdüler. *Keltler* göçtükleri Hazar cenubu, Kafkas, Ukrayna, Tuna vadisi yolu üstünde, onların geçtikleri zamana ait olduğu tesbit edilen eserler bırakmışlardır. *Ligürler* in bunlardan çok evelki za-

Türklerin Anayurdu ve Göç Yolları

manlarda Avrupanın garbına kadar gittikleri ve bütün İtalyaya yayıldıkları da malûm olmuştur. Goller de Ortaasyadan gitmişlerdir. *Iskitler* camiasına dahil olan *Kimriler* ise, Keltler Avrupaya geçmezden evel Kırım ve Danimarka yarımadalarında yerleşmiş bulunuyorlardı.

Avrupada muhtelif san'at devirlerinin bu muhaceretlerle açılmış olduğuna artık itiraz eden yok gibidir. Avrupalılara ziraati, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik san'atlerini de bu yeni gidenler öğretmişlerdir. Fikir, san'at ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek olan muhacirler, Avrupayı mağara hayatından kurtarmışlar ve fikrî inkişaf yoluna sokmuşlardır.

Arkeoloji buluşlarına nazaran milâttan 2000 yıl kadar evel Avrupada bakır aletler bile pek az bulunurken o tarihte birdenbire tunç aletlerin çoğaldığı görülüyor. Bakırı tunca çevirebilmek için mevcudiyeti elzem olan kalay madeni Avrupada yalnız Fransada birtek yerde zayıf bir damar halinde mevcut olup bunun da kadîm zamanlarda keşfedilip işlendiğine dair hiçbir emare yoktur.

Tunç san'atinin Avrupaya son asırlara kadar bütün dünyanın en mühim kalay hazinesi olan Ana Türkyurdundan gitmiş olduğu en sabit hakikatlerden sayılır. Madenin ve maden san'atlerinin kadîm medeniyet sahalarında Mezopotamya, Mısır ülkelerinde keşfedilmiş olmadığı da muhakkaktır. Maden, "an'anenin bize parmağı ile gösterdiği dağlarda keşfolunmuştur".

∴

ANAYURTLARINDAN AYRILAN TÜRKLER

Dünyaya ilk yayılışlarını yapmağa başlıyan Türkler, gittikleri yerlerde, kabile veya reislerinin, veya yeni yerleştikleri sahaların isimlerile anılmışlardır; bu isimlerden çoğunun zamanla telâffuz şekilleri değişmiş, ilk bakışta anlaşılmıyacak hale gelmiştir. Yerleştikleri sahaların kadîm veya kendileri tarafından verilmiş yeni isimlerile anılmış kabileler bulunduğu gibi, ilk adları asırlar zarfında değişerek başka adlar takınmış olanlar da vardır. Ayni sahada birçok kabileler yerleşmiş bulunduğu zamanlar bunların müştereken kurdukları devlet, meselâ Eti, Selçuk, Osmanlı Devletlerinde olduğu

gibi en kuvvetli olan ve idare başında bulunan kabile veya aile ismile anılırdı.

Yurtlarından ayrılan Türklerin gittikleri sahalarda yerlilerle karışmasından muhit, iklim şartlarına ve tesalüp nispetlerine göre yeni, yeni kabileler ve bu kabilelerin siyasî, içtimaî amiller altında kaynaşmasından yeni kavimler doğmuştur.

GÖÇLERDEN EVEL VE SORA ANA TÜRKYURDU

Ortaasyada âlimlerin mevcudiyetini söyledikleri büyük içdenizin ve ona akan ırmakları, çayları etrafında kurulmuş medeniyetin, yeryüzünün diğer parçalarına asırlar ve asırlarca nasıl taşınmış ve yayılmış olduğunu söyledik. Bütün bu müddet zarfında Ana Türkyurdunda neler olup bitti?

İklim değişikliğinin getirdiği kuraklık ve onun zarurî kıldığı bütün bu göçler şüphesiz ana medeniyetin zararına oldu. Sarı Irmak, İndüs, Ganj, Fırat, Dicle, Kızılırmak, Büyük ve Küçük Mendiresler, Nil ve saire gibi en feyizli sular kıyılarına ve Akdeniz havzaları gibi cennetten ayrılmış sanılacak kadar güzel kara parçalarına intikal eden bu medeniyet, seçerek yerleştiği bu sahalarda, tabiî tekâmülünü takip ederek yükselirken *bütün bu ayrılışların sarsıntılarından Ortaasyanın müteessir olmaması elbette mümkün değildi.* İnsan kabiliyetinin medeniyet dediğimiz hasılasını yaratan ilim ve san'at daha ziyade zengin vadileri, muhit ile temas ve muvasala kolaylıklarına mazhar sahaları sever. Yeni doğan zengin bir medeniyet merkezi, meselâ Ortaasyada olduğu gibi iklimî; veya diğer birçok sahalarda görüldüğü üzere bir payitahtın yakılması, bir devletin yıkılması gibi siyasî; yeni bir dinin müsamahasızlığı gibi içtimaî saiklerin tazyikile yerini değiştirebilir. Akdeniz medeniyeti devrinde havzanın muhtelif sahalarında yetişen âlimlerin, san'atkârların, filozofların, şairlerin her köşeden kâh Sart, kâh Atina, kâh İskenderiye şehirlerine toplanarak muhitin kendilerini çeken müsait şeraiti içinde, karargâh edindikleri yeni merkezin medenî tealisine müessir oldukları malûmdur. Türk tarihinin yakın devrelerinde bunu teyit edecek misaller pek çoktur. *Kubilây* yeni kurduğu *Hanbalık* (bugünkü Pekin) şehrinin süratle medenî inkişafa ermesi, Çinde en mümtaz bir ilim ve fikir merkezi haline gelebilmesi için bütün uygur âlimlerini, mü-

tefenninlerini, riyazıyatçılarını Çinde toplamak istedi ve birçoklarını getirtti. İlmin Hanbalık sarayında kazandığı itibar, uygur âlimlerinin oraya taşınmasında şüphesiz amil, ve bu da elbette asıl uygur vatanının ilmî zararına oldu. Türk medeniyeti Kâşgar, Semerkant, Taşkent, Buhara, Konya, İstanbul gibi şehirler arasında en yakın asırlara gelinciye kadar merkez değiştirmekte devam etmedi mi? İslâm ilim ve san'ati siyasî fırtınalar önünde asırlarca Şamdan Bağdada, Bağdattan Kurtubaya taşınıp durmadı mı?

İşte böylece Ana Türkyurdu medeniyeti de tarihin ilk zamanlarındanberi en mühimmi *artıcı kuraklık* olduğu görülen sebepler altında yerini değiştirmiştir. Bundan asıl yurtta o zamanlardanberi artık hiçbir medeniyet yaşamamış olduğu neticesini çıkarmağa kalkışmak bittabi doğru olmaz. Ana Türkelinin içinde yapılan arkeoloji taharrileri en kadîm medeniyetin *orada* aranması lâzımgeleceğini kâfi derecede ispat etmiştir. Hazar şarkında Aşkabat yakınlarında *Ano* hafriyatının reisi *Pumpelly* bu medeniyete içinde bulunduğumuz zamandan 11,000 yıl evele giden bir kıdem takdir etmiştir. Araştırılan diğer bütün kadîm medeniyetlerden hiçbirine hiçbir âlim tarafından bu kadar uzun bir kıdem verilmiş değildir. *Pumpelly* hafriyat için intihap ettiği sahada isabet göstermiyerek gayet küçük ve ehemmiyetsiz bir kasabayı örten toprakları kazmıştır. Tarih ve arkeolojide en iptidaî bilgisi olanlarca malûmdur ki toprağın, ağaçları boğan haris sarmaşıklar gibi kendi içinde gömdüğü ve asırlar zarfında izlerini belirsiz hale getirerek unutturduğu kadîm şehirlerden — hepsinin değilse bile — bir kısmının yerini isabetle tayin ederek bulmak müşküldür. Bununla beraber, kumlarının altı ana medeniyetin yekpare bir metfeni olan Türkistan, ilmin bu isabeti eksik araştırma teşebbüsünü mükâfatsız bırakmamış, *Pumpelly* nin eline en kıymetli vesikalar vermiştir. Amerikalı âlim bu vesikaları ilmin bitaraf gözüyle tetkik ettikten sora *Ana Türkyurdunun bu kısmında neolitik medeniyetin milâttan evel IX uncu, hayvanları ehlileştirmenin VIII inci binde, maden san'atlerinin VI ıncı binde, yani şimdiye kadar madencilikte en kıdemli bulunan* Sus *tan 1000 yıl evel başladığını ifade ve ilân etmiştir.*

Türklerin Anayurdu, *Morgan'ın* da söylediği gibi şimdiye kadar pek az araştırılmış sahalardan biridir. Medeniyet

menşeinin, tarihçileri yormakta ve yanıltmakta olan meçhullerini açacak anahtar oradadır. İlmin kazması orada işlemeğe başladığı, bulunan vesikalar samimî ve bitaraf ilim duygusile tetkik ve tahlil olunduğu zaman insanlığın tekâmül tarihi gür ışıklarla aydınlanacak ve yazılı bulunduğu hakikî kitabın içinde okunmuş olacaktır. *Bu kitap haritaların Türkistan dediği Ortaasya yaylâsıdır.* O sahanın üstüste yığılmış en kadîm medeniyetlerle kaplı olduğuna, orada atalardan gelen menkulât ile dağ çobanları bile vâkıftır.

Milâttan evel 9,000 yıla varan kadîm türk medeniyetinin bir zaman sora söndüğünü tasavvur ve iddia etmek *hatadır.* Bu medeniyet bir taraftan Çin, Hint, Mezopotamya ve saire gibi yeni intikal mıntakalarında inkişaf ederken diğer taraftan da asıl kendi sahasında devam ve inkişaf eylemiştir. İklimin müsaadesizleşmesi, hayat şartlarının büyük mikyasta daralması onun ancak hızını durdurmuş ve sahalarını tahdit etmiştir.

CENUBÎ SİBİRDE KURGANLAR

(Tumba = Tümülüs) Kurgan, pek eski devirlerde yaşamış Ortaasya Türklerinden kalma mezarlara verilen isimdir. Ural dağlarından Yenisey nehri havalisine kadar bütün Cenubî Sibirde ve Kırgız steplerinde binlerce kurganlara tesadüf olunur. O havalide yaşıyan Türkler ata yadigârı telâkki ettikleri bu kurganlara hiç dokunmazlar, onlara bir nevi mukaddes şeyler nazarile bakarlar.

On yedinci asırda Sibirya Ruslar eline geçtikten sora Cenubî Sibirin birçok yerlerine rus muhacirleri yerleştirildi.

Ekserisi tepecik şeklinde olan kurganlar rus muhacirlerinin dikkatini celbetti. Ruslar bu mezarları deştiler. Mezarlar tunç, altın, gümüş, bakır ve demirden yapılmış alet ve ziynet eşyalarile dolu idi. Bir kısım rus muhacirleri ziraati bırakarak bu kurganları kazıp, çıkarılan tunç ve altın eşyayı satmakla maişetlerini temine başladılar. Bu suretle birkaç sene zarfında büyük servetler edinen Ruslar görüldü. Birinci Petro, hükûmetin müsaadesi olmadan kurganların kazılmasını menederek hafriyatın ilmî heyetler murakabesi altında yapılmasına emir verdi. Bundan sora kurganlar ilmî heyetler tarafından usul dairesinde kazılmağa başladı.

Kurganları tetkikle birçok âlim uğraşmıştır. Arkeoloji âlimleri Sibir kurganlarını iki kısma taksim ediyorlar:

1. Tunç Devrine ait kurganlar.
2. Demir Devrine ait kurganlar.

Birinci nevi kurganlar bilhassa Yenisey nehri havalisi ile *Abakan* steplerinde bulunur. Demir Devri kurganlarına ise *İrtiş* ve *Tobol* nehirleri havzasında tesadüf olunur. Fakat Tunç Devri kurganları arasında Demir Devri kurganlarına da tesadüf olunmaktadır.

Tunç Devri kurganlarında bulunmuş eşya şunlardır:

Kılıç (kılıçların sapı ekseriya hayvan şeklindedir), ok ucu, süngü, bıçak, orak, makas, balta, iğne, biz, burgu...

Koşum takımına ait eşya: toka, üzengi, gem...

Ev hayatına ait eşya: kazan, tava...

Ziynet eşyasından: küpe, düğme, bilezik, ayna, hayvan şeklinde yapılmış muhtelif ziynet eşyası. Ziynet eşyasının çoğu altından mamuldür.

Demir Devri kurganlarında bulunmuş olan eşya şunlardır:

Kazma, burgu, balta, bıçak, ok ucu, kalaylama aletleri, kılıç, süngü, zırh, çakmak. Koşum takımına ait eşyadan: Gem, üzengi. Ev hayatına ait şeylerden: Çakmak. Ziraate ait şeylerden: Saban demiri, orak. Bunlardan başka muhtelif şeyler: Türlü büyüklükte tokalar, kemer tezyinatı, kopçalar, muhtelif büyüklükte çiviler. Demir Devrine ait kurganlarda bulunmuş eşyanın da birçoğu altın ve bakırdan yapılmıştır. Demir Devri kurganlarında kemikten yapılmış ziynet eşyası ve çömlekler de bulunmuştur.

Her iki devrin kurganlarında bulunmuş eşyanın yapılışındaki incelik, güzellik, san'atkârın yüksek mehareti şayanı hayrettir. Moskova, Leningrad müzelerinde saklanmakta olan kurganlardan çıkarılmış eşya nümunelerini gördüğü zaman, insan bunların milâttan evelki devirlerde yapılmış eşya olduğuna inanmak istemez; bunları bugün en medenî şehirlerden birinde yapılmış eşya zanneder. Leningrad, Moskova müzelerinden başka Sibir, Tomsk, Krasnoyarsk müzelerinde de kurganlarda bulunmuş eşya çoktur. Avrupa müzelerinden Londranın "*British Museum*" unda da güzel bir kolleksiyon vardır.

TÜRKLERDE MADENCİLİK

Altay dağlarının pek çok yerlerinde keşfolunan maden ocakları ve izabe fırınları Türklerin madenleri kendileri çıkarıp, kendileri işlediklerini göstermektedir. Yani *Eski Türkler* madenleri topraktan çıkarmayı, izabeyi, işlenecek hale getirmeyi bildikleri gibi, onlardan her türlü eşya yapmayı da biliyorlardı; diğer tabirle, Türkler madencilik san'atinin bütün şekillerine ve bütün usullerine aşina idiler. Eski türk ülkelerinde kadîm devirlerde işletilip bırakılmış maden ocakları gayet çoktur. Ekserisi bakır madeni ocaklarıdır. Bu ocaklardan bazılarının yeraltındaki koridorları, tam asrımızda yapılmış ocaklar gibi mükemmel bir surette ağaç direklerle (sütunlarla) dayatılmıştır.

Bu ocakların çokluğu, Türklerin madenleri yalnız kendi ihtiyaçları için değil, diğer milletlere satmak için de çıkardıklarını ispat ediyor.

Kurganlarda bulunmuş eşyadan Türklerde madencilik san'atinin gayet ünlü bir san'at olduğu da anlaşılmaktadır. Leningradın "Ermitaj„ müzesinde kurganlarda bulunmuş eşya arasında çekiç tutmuş bir maden işçisini temsil eden küçük bir bakır heykel bulunuyor. Bundan başka kurganlarda pek çok küçük çekiçler bulunmuştur. Anlaşılıyor ki, Türkler, bu gibi heykelleri ve küçük çekiçleri bir ziynet olarak kullanıyorlardı.

Eski Türkler bakır, tunç ve demirden başka altın dahi çıkarırlardı. Ortaasyanın birçok yerinde metruk altın madeni ocakları keşfolunmuştur. Bu maden ocaklarında bakır aletler bulunmuştur. Bugünkü türk ülkesinin birçok yerlerinde maden izabesine mahsus fırınlar da keşfedilmiştir.

Türklerde madencilik san'atinin bütün usullerinin malûm olduğunu tarihî devirlere ait vesikalar da teyit etmektedir. Meselâ *Tukyu Türkleri* nin, vergileri madenden eşya yapmak suretile ödedikleri tasrih edilmektedir.

ESKİ TÜRK ŞEHİRLERİ

Bundan yedi asır eveline kadar Garbî Türkistan ile Kırgız steplerinin cenubî kısmında da birçok şehirler mevcut olduğunu çin ve islâm müverrihlerinin eserlerinden de öğreniyoruz. Bugün bu şehirlerin yerini kum tabakaları kaplamıştır. Tarihî şehir harabelerinin yerini tayin ancak kumlara karışmış pek çok çinili tuğlalar, nefîs çömlek kırıntıları gibi medeniyet

bakıyeleri sayesinde mümkün olmaktadır. Bugün medeniyetten mahrum Kırgız - Kazakların oturdukları sahanın birçok yerleri şehir harabeleri, medeniyet enkazı ile doludur.

Bu harabelerin bir kısmı tarihen malûm şehirlerin enkazıdır. Meselâ: *Otrar*, *Cent*, *Yangı Kent*, *Sağnak* harabeleri gibi. Diğerleri, tarihin isimlerini zaptedemediği şehirlerin harabeleridir. Diğer birçok şehirler de vardır ki tarih isimlerini kaydetmiş olduğu halde, yerleri tayin edilememiştir. *Atlak*, *Atbaş*, *Almalık*, *Balasagun*, *Talas*, *Kulan*, *Barshan*, *Sus*[1] *Suyap*, *Nüzket*, *Sütken*, *İli Balık*, *Şelci* gibi türk şehirlerinin de bazılarının yerleri bulunamamıştır. Bugün *vaktile büyük birer türk medeniyeti merkezi olan bu şehirlerden birçoğunun* yerinde bugün kum ve rüzgârdan başka bir şey yoktur.

Son zamanlarda yapılan hafriyat neticesinde Çin Türkelinde kum altında elliden ziyade şehir harabesi bulunmuştur.

ORTAASYADA MEDENİYET MERKEZLERİ

Ortaasyada bugüne kadar kurumamış büyük nehirler vardır. Bu nehirlerin etrafındaki Türkler türlü isimler altında yüksek medeniyetler kurmuşlardır. İkamet hayatı mümkün olan mümbit sahalar cümlesinden Şimalî Moğolistandaki *Selenga - Orhon* havalisini, *Balkaş* ile *Isık Göl* arasındaki *Yedi Su* mıntakası ismini taşıyan *İli* nehri havalisini, Çin Türkelindeki *Tarım* nehri vadisini, Garbî Türkistandaki *Çu*, *İnci* (Sirderya) ve *Öküz* (Amuderya) nehirleri havalisini zikretmek lâzımdır. Bu sahaların herbirinde muayyen bir devirde Türkler yüksek medeniyetler tesis etmişlerdir. Milâttan evelki asırlarda Orhon havalisi Türkleri medeniyetçe çok yükselmişlerdi.

MİLÂTTAN EVEL XIII ÜNCÜ ASIRDAN SORA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

Türkler, milâttan çok zaman evelki devirlerde Ortaasyadan yayılarak gittikleri muhtelif yerlerde devletler ve medeniyetler kurdukları gibi bunlardan Asyada Anayurtta

[1] Bu Sus şehri Sibirdedir. Elamın merkezi olan Sus başkadır; ayni ismi taşıyan bir diğer Sus şehri Tunusun cenubundaki sahil kısmında bulunur.

kalanlar da biribiri ardınca birçok devletler ve medeniyetler kurmuşlardır. Bunlardan tarihçe malûm olan bellibaşlıları şunlardır:

1. Ortaasyada *Türk-Hun* İmparatorluğu.
2. Volga - Tuna arasında *İskit* İmparatorluğu.
3. Ural ve Volga nehirleri arasında *Garbî Hun* Devleti.
4. Avrupa *Türk-Hun* İmparatorluğu ve Avrupada *Avar* İmparatorluğu.
5. Garbî Türkistan ve Şimalî Efganistanda *Akhunlar* Devleti.
6. Ortaasyada *Türk* İmparatorluğu *Tukyu* ve *Kutluk* Devleti.
7. Karadeniz şimalinde muhtelif isimde Türk Devletleri.
8. Asya Türk İmparatorluğundan sora, Ortaasyada muhtelif isimlerde Türk Devletleri.
9. Aral Gölü cenubunda *Samanoğulları* Devleti.
10. Aral Gölünden Hindistana kadar uzanan sahada *Gazneliler* Devleti.
11. Sir nehri şarkında *Karahanlılar* ve *Kara Hatalar* Devleti.
12. İran, Mezopotamya, Anadolu ve Suriye sahalarında *Selçuklar* Devleti.
13. Harzem kıt'asında ve bütün İranda *Harzemşahlar* (Harizm) Devleti.
14. Payitahtı Semerkant olan Büyük *Timur* İmparatorluğu.
15. Hindistanda *Babur* İmparatorluğu.
16. Asya, Avrupa ve Afrikada *Türk - Osmanlı* İmparatorluğu.
17. Türkiye Cümhuriyeti.

Bu Türk devletlerinin herbirinin siyasî tarihinden ve medeniyetlerinden sırası geldikçe bahsolunacaktır.

Türklerin şimdiye kadar en eyi tarzda teşkil ettikleri devlet, Türkiye Cümhuriyetidir.

Büyük harpten mağlûp çıkan Osmanlı İmparatorluğu inhilâl edince o İmparatorluğu kurmuş olan Türkler, *Millî Reis Mustafa Kemal* in etrafında toplandılar ve türk vatanının yarısından fazlasını işgal eden kuvvetli ve galip düşmanları *Gazi* nin kumandasında bulunan ordularile vatan toprağından kovdular.

Bu *(Millî İstiklâl Mücadelesinde)* düşmanlarla birleşen

osmanlı hanedanının son padişahı düşman memleketine kaçtı. *Osmanlı saltanatı, türk milleti tarafından kaldırıldı.* Mustafa Kemalin ve ona inanan türk milletinin fedakârlık ve bahadırlığı önünde, cihan harbinden muzaffer çıkan dünyanın en kuvvetli devletleri, türk istiklâlini, *Lozan Sulhu* (24 Temmuz 1923) ile kabule mecbur oldular.

Bu büyük zaferden sora, mücadele esnasında *(Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti)* namını taşıyan Millî Türk Devleti, hakikî ismini aldı: *(Türkiye Cümhuriyeti)* ilân olundu (29 Teşrinievel 1923) ve Millî Türk Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Cümhuriyetin ilk Reisi intihap edildi. *Ankara*, Cümhuriyetin merkezi oldu.

Türk Cümhuriyeti; milliyetçi, halkçı ve lâik esaslar üzerine kuruldu.

TÜRKLERDE YAZI

Yazı değişmesi milletler için bir medenî ve tarihî istihale mebdeini ifade eder. Yazı tarihtenevelki devirlerde *Türkler tarafından icat edilip* dünyaya yayılmıştır.

Türklerin ilk icat ettikleri yazının bir nevi hiyeroglife benzediği anlaşılıyor. Her halde Dicle, Fırat havzasına yazıyı getiren *Sumer*ler olmuştur.

Türkler Asyada bundan sora da türlü devirlerde türlü yazı usulleri icat etmişlerdir. Türk dehası mahsulü olan yazının tarihçe en yakın zamana ait bir şekli *Orhon - Yenisey* yazıları adı ile malûmdur.

Bu yazı Yenisey ve Orhon nehirleri havalisinde bulunmuş eski türk kitabelerinin yazısıdır. Bu eski türk yazısı otuz sekiz işaretten ibarettir. Bunlardan dördü sesli harflerdir.

VII inci asırdan sora tarihî sebepler neticesinde Türkler arasında başka bir yazı usulü intişar etti: *Uygur yazısı.* Çin Türkelinde bulunmuş islâmiyetten evelki devre ait uygurca eserler ve islâmiyet devrinde yazılmış *Kudatgu Bilik* gibi kitaplar bu yazı ile yazılmıştır.

İslâmiyetin intişarile, Türkler arasında X uncu asırdan itibaren, arap harfleri yayılmağa başladı. Fakat arap harflerinin intişarı uygur harflerinin istimalini durdurmadı.

ESKİ TÜRK ORHON HARFLERİNİN ŞEKİLLERİ

SADALI :

𐰀 = a ve e

𐰃 = ı ve i

𐰆 = o ve u

𐰇 = ö ve ü

SADASIZ :

𐰴 = k (ق)

𐰶 = k (ق) ı dan evel ve sora

𐰸 = k (ق) o u dan evel ve sora

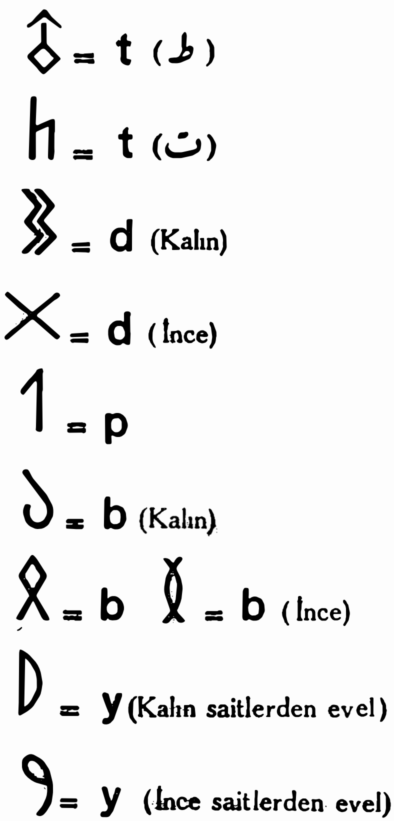
𐰚 = k (ك)

𐰜 = k ö ve ü den evel ve sora

𐰍 = g (غ)

𐰏 = g (گ)

ESKİ TÜRK HARFLERİNİN ŞEKİLLERİ

ESKİ TÜRK HARFLERİNİN ŞEKİLLERİ

= i (Saitlerden sora)

= ng

= n (Kalın saitlerden evel ve sora)

= n (İnce saitlerden evel ve sora)

= m

= r (Kalın saitlerden evel ve sora)

= r (İnce saitlerden evel ve sora)

= L (Kalın saitlerle)

= L (İnce saitlerle)

= ç

ESKİ TÜRK HARFLERİNİN ŞEKİLLERİ

𐰱 = iç

𐰽 = S (Kalın saitlerle)

𐰾 = S (İnce saitlerle)

𐱁 = ş

𐰔 = z

𐰦 = nd

𐰨 = nç

𐰡 = L d (L t)

: { Bu iki nokta bir ses ifade etmeyip, ancak kelimeleri biribirinden ayırmak için kullanılır.

YAZI ŞEKLİ :

 Sağdan sola

(Tanrı Türkü yaşatsın)

Muhtelif türk zümreleri arasında uygur harflerinin istimali XIV üncü asrın sonlarına kadar devam etti.

1928 e kadar bütün Türkler arasında kullanılan arap harfleri türk lisanına hiç uygun olmıyan bir yazı sistemi idi. Kuvvetli sadalarla dolu türk lisanı sada alâmetleri pek az olan bu arap yazı sistemi içinde esir gibi idi.

Bu arap alfabesi dünyanın en muğlâk alfabelerinden biridir.

1928 de, arap harfleri yerine, lâtin alfabesini türk diline uygun bir şekle sokmak suretile yeni bir ***türk alfabesi*** icat olundu.

ESKİ TÜRKLERİN HUKUKUNA UMUMÎ BİR NAZAR

Ortaasya Türkleri, tarihî devirlerin bidayetlerinde sağlam hukukî esaslara istinat eden camialar teşkil etmişlerdi.

NİKÂH VE AİLE HUKUKU

Türklerde nikâha müstenit aile sistemi tarihtenevelki devirlerde teessüs etmiştir. Nikâh, merasimle icra olunan bir mühim mukavele telâkki olunurdu. Nikâh için ana ve babanın rızası şart idi. Güveyin, gelinin velilerine bir miktar mal vermesi âdet idi. Eski Türkler bu güvey tarafından verilen mala *kalıng* diyorlardı. Kalıng ekseriya at ve koyunlardan ibaret olurdu. Kadın, ailenin hukuk sahibi bir azası sayılırdı. Kocasının vefatı takdirinde kadının veraset ve çocuklar üzerinde velâyet hakkı vardı. (Orhon kitabelerine göre Kutluk Hanın vefatından sora oğullarının velisi anaları *Bilge Hatun* olmuştur) .

Türklerin medenî hukuk esaslarından birini ayrıca zikretmek lâzımdır. Türklerde hayatta kalan biraderlerin vefat eden biraderlerin zevcelerile evlenmesi bir içtimaî vazife telâkki olunurdu. Bu âdet zamanımıza kadar bazı türk zümreleri arasında yaşamıştır.

MÜLKİYET

Türklerde mülkiyet müessesesi tarihtenevelki devirlerde doğmuştur. Meselâ her Hun'un kendine mahsus bir arazisi vardı. Türklerin hayvanlara vurdukları damgalar mülkiyet alâmeti idi.

Türklerde mülkiyet münasebetile yapılan mukaveleler pek eskiden malûm idi. Türkler mukavele mefhumunu ifade için türlü kelimeler kullanırlardı. Mukavele, merasimle yapılan vicdanî bir taahhüt sayılırdı. Buna, *Ant* diyorlardı. Umumiyetle mukavelenin ismi *bıçgas* idi. Hükümdarlar arasındaki muahedeye *Baçıg* deniliyordu.

DEVLET TEŞKİLÂTI Türkler devlete *El*, hakimiyete *Kut* diyorlardı. Türk telâkkisinde devlet: gayesi asayiş ve adalet olan bir nafiz hakimiyete itaat eden müstakil ve müteşekkil bir camia demektir. El başında *Han* bulunur. Han eski Türklerin telâkkisinde bir hükümdar olmaktan ziyade bir yüksek memurdur. Han, eli türelere uygun bir surette idare etmekle mükelleftir. *Türe*, sarih veyahut zımnî surette, millet tarafından kabul olunmuş hayat kaidelerinden ibarettir. Türeler üç yolla vücuda gelmiş kaidelerdir: *a)* Örf şeklinde tedricen teessüs etmiş kaideler, *b)* Hanların millet tarafından kabul olunmuş buyrukları, *c)* Halk içtimalarında ittihaz olunmuş kararlar.

Eski Türkler halka *büdün* diyorlar. Türkelinde halkın devlet idaresinde rolü vardır. Her devirde türk camialarında muhtelif mahiyette halk içtimaları yapıldığını görüyoruz. Mühim meseleler bu *büdün* içtimalarında hallolunurdu. Silâh taşımağa muktedir olan herkes umumî halk içtimalarına iştirak etmek hakkını haizdi. Bu halk içtimalarına *Kurultay* ismi verilirdi. Handan başka devlet idaresinde ona yardım eden memurlar da vardır. Bunlar beylerdir. Beyler türlü sınıflara bölünmüştü.

CEZA USULLERİ Türk devletleri kuvvetli bir dissipline müstenit devletler idi.

Bu inzıbat makul ceza kanunları sayesinde temin olunurdu. Hunlar devrinde cürümler: ağır cürümler, hafif cürümler diye ikiye ayrılmıştı. Ağır suçların cezası idam idi. Hunlarda muhakeme usulü gayet seri idi. Hiçbir maznun on günden fazla mevkuf kalmazdı. Onun için hun hapishanelerinde mahpus az bulunurdu. Şarkî hun devrinde ceza hakkı devlete munhasır bir hakkolmuştu. Türklerde çoktanberi hususî intikam usulü zail olmuştu.

Cürümlerin bu şekilde ikiye ayrılmasını *Tukyu* denilen Türkler devrinde de görüyoruz. Bu devirde ağır cürümler-

den olarak vatana hıyanet, katil, başkasının zevcesile gayrimeşru münasebet gösterilmiştir. Eski Kırgızlara ait vesikalarda ağır cürümler arasında harpte gevşeklik göstermek, elçilik vazifesini ifada kusur, salâhiyeti olmaksızın hükûmet işlerine karışmak ve eşkıyalık sayılmıştır.

Bu ceza kanunlarında eski Türklerin devlet dahilinde inzıbatı temin meselesine büyük bir ehemmiyet atfettiklerini görüyoruz.

HUKUKU DÜVEL

Türklerin hukuku düvele ait telâkkileri de çok münkeşifti. Hun, Tukyu ve Uygur Hanları tarafından Çin İran ve Bizans hükümdarlarına yazılmış mektuplar sayesinde Türklerin beynelmilel münasebetleri hakkındaki telâkkilerini tesbit etmek mümkün olmuştur. Eski Türklerin telâkkisine göre milletler arasındaki münasebetler, muahedelere istinat eder. Muahedelere riayet bir ahlâkî borçtur; muahedeleri bozmak bir cezayi istilzam eden cürümdür. Komşu devletler arasında münasebette esas sulhtür. Harp daima bir muahedenin bozulmasından doğan hâdisedir. Devletler arasında fikir mübadelesi elçiler vasıtasile temin olunur. Elçilerin şahsiyeti masundur. Bu esas eski Türklerde *elçiye ölüm yok* vecizesile ifade olunmuştur.

DEVLET TEŞKİLÂTINDA ESAS

Türklerin devlet teşkilâtı kuvvetli bir merkezî hakimiyet ile halkçılık esasını telif fikrine istinat ediyor. Handan başlayıp bir nefere kadar bütün Türklerde türeye riayet duygusu hâkim idi. Türkün hanı emretmesini, halk ve asker de itaat etmesini bilirdi. Her Türk için hayatta kılavuzluk eden türe idi. Türk ırkının ruhî hasletlerinden biri türeciliktir. Bu sayededir ki Türkellerinde herzaman inzıbat, emniyet ve asayiş hâkim olmuştur.

Türk ırkını cihan tarihinde devletçi, idareci, inzıbatçı bir ırk olarak tanıtan, Türklerin yeryüzünün türlü kısımlarında pek çok devletler tesis edip türlü milletleri asayiş içinde idare edebilmelerini temin eden amil, Türklerin bu çok sağlam amme hukuku esasları olmuştur.

ESKİ TÜRKLERDE DİN

DİN HAKKINDA MÜTALEA

Din, içtimaî bir müessesedir. Her içtimaî müessese gibi din de ait olduğu kavmin fikrî ve bedenî tekâmüllerile hemahenk olarak inkişaf etmiştir. Demek ki bir kavmin geçirdiği dinî safhaları araştırmak suretile o kavmin medeniyetteki kıdemini içtimaî tekâmülünün merhalelerini az çok takdir etmek imkânı vardır. Şu halde bir kavmin, haricî tesirden azade olarak, tabiî bir cereyanla geçirdiği dinî safhaların mütekâmil şekilleri nekadar eski ise, o kavmin medeniyeti, içtimaî tekâmülü de o nispette kadîm demektir.

BU NOKTADAN TÜRKLERİN KIDEMİ

Yaşadıkları dinî devirler bu noktai nazardan tetkik edildiği zaman Türklerin en iptidaî şekillerden mütekâmil safhalara yükseldikleri ve eski milletlerin hepsinden kıdemli oldukları tebeyyün etmektedir.

I. Totemcilik: Tarihî devirlere intikal edebilen millî efsaneler, dinî ayinlerde kırıntıları görülen bazı telâkkiler, Türklerin pek eski zamanlarda bir nevi totemcilik devri yaşamış olduklarını göstermektedir. Bu devirlerde türklerin içtimaî teşekkülleri de totemcilik ile ahenkdar olan *klan* esasına müstenit bulunuyordu. En eski türk efsanelerinde klan teşkilâtile totem dininin bariz izleri pek güzel seçilmektedir.

Tukyuların kurttan inmiş oldukları hakkındaki efsane ile uygur ve oğuz efsanelerinde totem dininin pek eski devirlere ait hatıraları yaşamaktadır. Tukyu efsanesinde totem *(ungun)* kurt, uygur efsanesinde ise huşağacıdır [1]. Totem dinine merbut olan kavimler nazarında totem mubarek ve mukaddestir. Totem dininde totemi öldürmek, etini yemek memnudur.

İçtimaî ilk teşekkül olan klan bir aile mahiyetinde idi. İçtimaî tekemmül neticesinde klan yerine *boy* kaim oldu. İçtimaî tekemmül ile hemahenk olan dinî telâkki de ayni suretle değişerek totemcilikte mevkiini *animizm*e bıraktı.

II. Animizm: Animizm devri, fikrin, rüya ve ölüm gibi

---

[1] Huş, akçaağaç nev'inden bir ağaçtır.

insanı yakından alâkadar eden vak'alara sebep arayacak derecede inkişafile başladı. Bu sebebi araştıran iptidaî insanlar kendilerinde cesetten başka bir varlık, bir eş bulunduğunu tahayyül ettiler. Can çekişen bir adamda hayatın söndüğünü bildiren alâmetin son nefes olması, onları bu varlığın soluk nev'inden bir şey *ruh* olduğunu kabule sevketti. Rüya hâdisesi ise bu varlığın yani ruhun cesedi muvakkaten terkederek istediği yerlerde dolaşabileceği zannını verdiğinden bu eş, hayalet gibi bir şey telâkki edildi. İnsanlar bir defa kendilerinde cesetten ayrı böyle bir varlık kabul edince bunu tedricen hayvanlara, nebatlara, ağaçlara, dağlara da teşmil ederek onlara da birer ruh isnat ettiler. İşte bu kanaat yerleştikten soradır ki *atalara ibadet* dini başladı.

Her soyda biri büyük atanın, diğeri büyük ananın ruhu olmak üzere iki *man* mevcut olduğundan soy fertleri *baba-ata* ruhu ile *ana-ata* ruhunu takdis ettiler. Onlar namına yanan soy odunu söndürmemeğe çalıştılar.

Hunlar senede bir defa toplanış yaparak atalarının ruhuna, göğe ve yere kurban keserlerdi. Tukyu asılzadeleri de her sene atalarının gömüldükleri yerleri ziyaretle ruhlarına kurban keserlerdi.

III. Yer natürizmi: Türklerde, boyların ittihadile büyük kabileler teşekkül ettikten sora bidayette ecdada perestiş mahiyetinde olan animizm de tekâmül ederek mevkiini *yer natürizmi* ne bıraktı. Fakat, totemizm gibi bu da büsbütün kaybolmadı. İzleri bazı ayin ve ibadetlerde yaşamakta devam etti. Natürizm devri, ecdadın ruhları yerine bunların mukaddes makamları olan dağlar, büyük ırmaklar, büyük ormanlar ve ağaçlar ikamesile başladı. Bu suretle *yer-su* denilen yeryüzü mabutları doğdu.

Hunlar, sonbaharda atlar semizlediği zaman bunları çayırların ve hububatın hamisi olan mabutlara kurban ederlerdi. Kurbanlar hususî merasimle ormanın etrafı devredildikten sora kesilirdi.

Ayni dinî merasim Tukyularda da vardı. Bunlar da yer-sulara kurban kestikleri gibi baba-ata addettikleri *Bozkurt* namına da senede bir defa dinî merasim yaparlardı.

Orhon kitabelerinde görülen yer-sular, yer natürizmi devrinin mabutlarıdır. Yer natürizmi devrinde merkezin ve

dört cihetin yer - suları olduğu gibi muhtelif kabilelerin de kendi yurtlarına mahsus birer hususî mabutları vardı.

Türkler bu devirde *ağaç*, *ateş*, *demir* ve *su* gibi unsurlara karşı bir tazim hissi besliyor, bunlara kutsî bir mahiyet atfediyorlardı.

IV. Gök natürizmi: Türklerin kabile halinden millet şekline yükseldiği zamandan itibaren yer natürizmi yerini gök natürizmine bıraktı. Bu devirde Güneş, Ay mabut tanındı. Yer natürizmi Hun Devletinin zuhûrundan çok zaman evel başladı. Bu dinî şeklin kıdemi bize Hun Devletinin teşekkülünden asırlarca evel türk cemiyetinin Ortaasyada millî teşekküle malik bir heyet olduğunu anlatmaktadır. Gök natürizmi devri başladıktan sora mabutlar biri yere ait diğeri göğe ait olmak üzere ikiye ayrıldılar. Bu mabutlara karargâh olan *yer* ile *gök* te ayrıca kutsilik kazandı.

Gök ile yerin, Güneşle Ayın mabut telâkkisi hun devrinde resmî bir din oldu. Hun hükümdarları *Tanrıkut* unvanını taşırlardı. Büyük Metenin Çin İmparatoruna gönderdiği mektuplar "Gök ile yerin doğurduğu, Güneş ile Ayın tahta geçirdiği türk hanlarının büyük Tanrıkutu ihtiramla Çin İmparatorundan rica eder ki..„ ibaresile başlardı. Bu ibare Hunların gök ile yeri mukaddes, Güneşle Ayı da mabut tanıdıklarını açıkça göstermektedir.

Ortaasyada gök natürizmi dininin bu eskiliği ve Güneşle Ayın daha o zamanlarda mabut tanındığı düşünülürse Sumerlerde, Etilerde görülen, bilâhare bunlar vasıtasile Mısıra, Fenikelilere, İbranilere geçen Güneş ve Ay mabutlarının menşei anlaşılır. Demek ki Ortaasyada gök natürizminin başladığı ilk zamanlarda garba hicret eden Sumerler, Etiler bu dini de beraber götürmüşlerdi.

Netice: Ortaasyanın henüz kuraklığa mahkûm olmadığı, yüksek dağlardaki buz kütlelerinin erimesinden hasıl olan çaylar sık sık yağan bol yağmurlar, her tarafı sulayarak yemyeşil yaptığı devirlerde tabiatin bütün kuvvetlerini takdis etmek pek tabiîdir. Bunun içindir ki Türklerin eski dinleri çok mabutlu bir natürizmdir. Bu din mümbit ülkelerden hoşlanan ziraatçi kavimlerin dinidir. Yıldızların hergünkü devri, hasat mevsiminin her yıl gelişi çiftçi kavimler için bütün zevklerin neşelerin kaynağıdır.

ŞAMANLIK VE ŞAMANLAR

Ruh ve umumiyetle tabiate tapmak akidelerinden doğan türk dinine birtakım merasim ve ayinler konuldu. Bu merasim ve ayinleri ayrılmış birtakım adamlar yaparlardı. Bunlara *şaman* derlerdi. Bu münasebetle bu dine de *şamanlık* denilmiştir.

Yer - sulara kurban kesmek, ölenlerin ruhlarını gûya semalardaki ebedî karargâhlarına götürmeğe rehberlik etmek Şamanlara mahsus bir imtiyazdı. Eski Türklerin akidesine nazaran ölenlerin ruhu hemen göklere çıkmazdı. Cesetten ayrılan ruhların bir *saflaşma* devri geçirmeleri lâzımdı. Bu devirde ruhların evlerinin civarından ayrılmadıklarına, cesetlerin etrafında uçuştuklarına inanırlardı. Bunun için akrabası namlarına kurban keser, *yuğ* ayinleri yaparlardı. Ölen bir adamın cesedi bu "*saflaşma*„ devrini geçirmek için 3-6 ay sora defnedilirdi [1].

Şamanlığın zuhûru hakkındaki izahtan anlaşılacağı veçhile gök natürizmi devri başladıktan sora biri taabbüde diğeri kehanete ait olmak üzere iki sistem çıktı. Eski Türklerin din ve şeriatlerini muhtevi bir de kitapları vardı.

Türklerin kâinat hakkında muayyen kanaatleri mevcuttu. Bunlar, dünyanın birçok katlardan mürekkep olduğuna inanırlardı. Bu inanışa göre yukarda on yedi kattan mürekkep olan gökler, ışık diyarını teşkil eder. Aşağıda yedi veya dokuz kattan ibaret olan yağız yer de karanlıklar diyarını teşkil eder. Bu iki âlem arasında insanların yaşadığı yeryüzü vardır. Yeryüzü, bütün oturanlarile beraber, yukarı mavi göklerle aşağı yağız yerlerin tesirleri altındadır. Bütün iyi ruhlar, yani ilâhlar, melekler, güneş ve aydınlık ülkesinin üst katlarında yaşarlar. Bu mabutlar, insanları yaratır, korur, sora kendi ülkelerine alırlar. Güneş ve ışık insanların koruyucusu, tabiatin hayat menşeidir. Karanlık ülkenin alt katlarında uğursuz ruhlar (cinler, şeytanlar) ile insanları zararlandırmak, mahvetmek ve sora ebedî karanlıklar içerisine çekmek istiyen ilâhlar bulunur.

Gök mabutlarının en büyüğü "*Kara Han*„ dır; göğün en üst katında oturur; bütün cihanı buradan idare eder.

---

[1] Cesedin bu kadar zaman durabilmesi, ancak mumyalanması ile mümkün olabilir. Türklerin cenazeleri tahnit etmek usulüne çok eski zamanlardanberi vâkıf oldukları anlaşılıyor.

Yeraltı mabutları, korkunç ilâhlardır. Bunların büyüğü yerin dokuzuncu katında siyah bir taht üstünde oturan "*Yerlik Han*" dır. Yeraltının her katında cehennem ateşinin korkunç yalazları yayılıdır.

İnsanların en korkunç düşmanı olan Yerlik Han yeraltında kendi tâbileri ve şerir ruhlarla muhattır. Pek çok korkulduğundan gazebini teskin için kendisine daima kurbanlar kesilir. Kurbanların en makbulü koyu renkli atlardır.

HULÂSA Altaylıların hayli uzun ve karışık olan dinleri şu suretle hulâsa edilebilir: Yukarda mavi gök katlarile aşağıdaki yağız yer katlarının, diğer bir tabir ile aydınlık ülkelerle karanlık ülkelerin Ulu Tanrısı *Tanrı Kara Han* dır. Fakat Kara Han bu ülkeyi doğrudan doğruya idare etmez. Aydınlık ülkelerinin idaresini *Bayülken* e, karanlık ülkelerin idaresini de *Yerlik Han*a vermiştir.

Bayülken, eyilikleri mükâfatlandıran eyilik ilâhı, Yerlik Han da kötülükleri cezalandıran kötülük ilâhıdır. Birincisine ümit, ikincisine de korku yüzünden ibadet edilir. Tanrı Kara Han bizzat ve doğrudan doğruya işe karışmıyan yüksek bir varlıktır.

Türklerin millet haline yükseldikleri devirlerin hatırası olan bu iki ilâhî silsile arasında kabilevî hayat devirlerinin yani natürizm zamanının da kırıntıları yaşamaktadır.

Türklerin dinî sistemleri: Çin, hint, sumer, eti, ege ve iran dinlerinin menşelerine ait izleri muhafaza etmek itibarile pek mühimdir.

TÜRKLER ARASINA HARİÇTEN GİREN DİNLER Türkler, Ortaasyada muhtelif asırlarda budizm, hıristiyanlık, mazdeizm, maniheizm ve islâmlık gibi hariçten gelen bazı dinlerin tesiri altında kalmışlardır.

III

ÇİN

A. MEMLEKET

Çin, coğrafî, ırkî ve tarihî birlikten mahrum bir memlekettir. Asıl Çinin hudutlarını şimalde *Büyük Set*, garpta *Se-Çuan* dağları, cenup ve şarkta Çin denizleri teşkil eder. Bu hudutların ötesi *Mançurya*, *Moğolya*, *Çin Türkeli* ve *Tibet* gibi yabancı koloniler mahiyetinde ülkelerdir. Asıl çinli denilen halk buralarda ya hiç bulunmaz, yahut pek seyrek ve ehemmiyetsiz serpintiler halinde bulunur. İki büyük ırmak, sınırlarını gösterdiğimiz asıl Çini yekdiğerinden tamamen farklı, iki kısma ayırır. Bunlardan biri *Sarı Irmak* (Hoan-Ho) ile bunun kollarından *Akçay* vadilerinin teşkil ettiği Şimalî Çindir[1] *(Harita. 2)*.

Diğeri dünyanın en büyük akar sularından *Gök Irmak* (Yan-Çe-Kiyan) ile daha küçük *Sikiyan* çayı vadilerinden teşekkül eden Cenubî Çindir.

Şimalî Çin, sıcağı ve soğuğu şiddetli bir sahadır. Toprağı mümbit ve feyizlidir. Bu feyiz garptan şarka doğru gidildikçe artar.

---

[1] Şimalî Çine ve bunun şimalinde bulunan ülkelere Hata ismi verilir; Katay, Hitay, Kıtay ve Hatay da denir. Bu isim şark türk lehçelerindeki (Katağ) kelimesinden alınma olsa gerektir. Katağ, tabya, siper, istihkâm demektir.

Eski zamanlarda Hata ülkesinin zenginliği ve insanlarının güzelliği çok meşhurdu. Bu şöhretin izine osmanlı şairlerinde de tesadüf edilir.

Cenubî Çinin sıcak iklime yakın tatlı bir iklimi vardır. Hava şimaldeki gibi sert değildir. Yağmurlar şimale nispetle daha çok ve muntazam yağışlıdır. Toprak zengindir, çaydan kâfur ağacına kadar hemen her nebat yetişir. Memleketin başlıca servetlerinden biri de pirinçtir.

Cenubî Çin denizi sahilleri, hususiyetlerini muhafaza etmiş muhtelif ırk tiplerine mensup ahali ile meskûndur. Cenubî Çinin garbında medeniyete yanaşmaz ve medeniyeti yaklaştırmaz vahşi kabileler barınmaktadır. Bunların, ilk Çin yerlilerinin iptidailiklerini muhafaza etmiş esas tipleri olduklarına ihtimal verilmektedir.

MOĞOLYA Moğolyanın ortası, bir çöldür (Gobi). Fakat bu çölün şimal ve şimaligarbî sahalarında yüksek otlu çayırlıklar, ormanlar, sayısız çağlıyanlar, tespih gibi yanyana dizilmiş göller vardır. Çölün cenubu da geniş otlaklarla kuşatılmıştır.

Moğolya iklimi, gerek sıcağı gerek soğuğu itibarile serttir. Bu payansız sahaları iskân eden halkın çoğu bugün sürülerinin başında çadırlı göçebe hayatı yaşamaktadır *(Res. 9).*

MANÇURYA Mançurya, ormanlarla kaplıdır, Birçok madenleri vardır. İklimin sertliğine rağmen eyi ve bol mahsul veren güzel vadileri vardır.

Cetleri Tunguzlar olan Mançular toprağa bağlanmış dinç ve çalışkan çiftçilerdir *(Res. 8).*

ÇİN TÜRKELİ Çin Türkeli, Moğolya ile Tibet arasındadır. Ormanları pek seyrektir. Dağları ve vadileri çıplak ve hazindir. *Tarım,* Çin Türkelinin yegâne ırmağıdır. *Lop* gölüne dökülür. Lop gölü Asya içdenizinin bugünkü artığıdır.

Umumî manzarası hazin olan Çin Türkeli, şehirlerin kurulduğu sulak vadilerde şenlenir. Kanal açma ve sulama işlerine çok ehemmiyet veren ve bunda usta olan Türkler su boylarını en verimli topraklar derecesinde zenginleştirmişlerdir *(Res. 10).*

«Hotan ve Yarkent ülkelerinin bütün bahçelerinde düzgün sıralı dutluklar vardır. En nefîs meyvalar veren armut, elma, şeftali, kayısı ağaçları ve asmalar dallarile kucaklaşarak yeşilliklerini biribirlerine karıştırırlar. Şehirler, köyler yeşillik içinde saklıdır. Asmaların, sarmaşıkların dolandığı çardaklarla örtülü yollarda çiçekler, yapraklar, meyvalar geçenleri gölgelendirir. Evlerin taraçaları kokulu çiçeklerle, bah-

çeler güllerle bezenmiştir. Çölün korkunç ıssızlıklarından sıyrılan yolcu buraların gölgeliklerine, güler yüzlü bahçelerine girince kendini cennete kavuşmuş sanır.»

TİBET Tibet, dağlar arasında geniş bir yaylâdır. Cam kırıkları gibi serpilmiş birçok küçük gölleri varsa da iklimi umumiyetle kurak ve toprağı çoraktır. Ahalisinde yurt muhabbeti yüksektir.

ÇİNİN BUGÜNKÜ GENİŞLİĞİ VE NÜFUSU Bugünkü Çin Devletinin umumî genişliği 11 milyon 80 bin kilometre murabbaıdır. Nüfusu 440 milyondur. Bu genişlik Avrupanın genişliğinden 1 milyon 80 bin kilometre fazla, bu nüfus cihan nüfusunun dörtte biri kadardır. Çine tâbi memleketlerden Çin Türkelinin genişliği 1,5 milyon kilometreye yakındır; nüfusunu Avrupa membaları 1 milyon göstermekte iseler de yerli ahali kendilerinin 3 milyondan fazla olduklarını söylemektedirler.

Moğolyanın genişliği takriben 2 milyon kilometre murabbaı, nüfusu 2 milyon kadardır. Tibetin genişliği 2 milyon kilometre murabbaı nüfusu 3 milyondur. Mançuryanın genişliği 942 bin kilometre murabbaı nüfusu 19 milyondur.

B. AHALİ VE MENŞE

Çinde ırkî birlik yoktur *(Res. 11)*. Çinin ilk sekenesi iki ayrı ırktan terekküp etmiştir; bunlardan biri yerli halk, diğeri Ortaasyadan gelerek asalet sınıfını teşkil etmiş olan medeniyetçi muharipler zümresidir. Filhakika tarihinin ilk yaprağı açıldığı günden itibaren, Çin mütemadi ve mütevali tehacüm ve istilâlara uğradı; bu istilâlar daima Türkellerinden geldi. Bilhassa şimalî Çin en eski devirlerdenberi büyük türk kütlelerinin sürekli muhaceretlerine uğramıştır. Çinin garbındaki vilâyetlerden *Kansu*'da bugün Çinli sayılan milyonlarca insan, hâlâ sâf türklük evsafını muhafaza etmektedir.

C. ÇİNİN SİYASÎ TARİHİ

BEŞ İMPARATORLAR DEVRİ Çinin siyasî tarihi "Beş İmparatorlar" devri ile başlar. Bunların en başında I inci İmparator *Fu-Hi* gelir. Fu-Hi Çinde bütün teşkilâtile eyi bir devlet idaresinin ilk kurucusu telâkki edilir.

ÇİN

ASIL ÇİN
KOLONİLER
ÇİN HUDUDU
EYALETLER HUDUDU
M 1/30.000.000 M
Balkaş Gölü
Sayan Dağları
Baykal Gölü
Tarbakatay Yaylâsı
Büyük Altay Dağları
Orhon Çayı
Kerolen Irmağı
Büyük Kingan Dağları
MANÇURYA
Amur
Irmağı
Sungarya Çayı
KARAKURUM
ÇUNGARYA
Tanrı Dağları
Isıkgöl
MOGOLYA
KAŞGAR
ÇİN TÜRKELİ
Gobi Çölü
Yarkent
Tarım Irmağı
TAKLAMAKAN
Lop Gölü
Hotan
Üstün Dağ
Altın Dağ
Karangu Dağları
Arka Dağ
Büyük Set
Mukden
PEKİN
(Hanbalık)
KORA
PEÇİLİ
ŞANTUNG
ŞANSİ
ŞENSİ
TİBET
KANSU
Sarı Irmak
Akçay
ŞİMALÎ ÇİN
Seçuan Dağları
Himalaya Dağları
Gök Irmak
ÇİN
ŞİMALÎ ÇİN DENİZİ
SEÇUAN
CENUBÎ ÇİN
Ganj Irmağı
Brahmaputra Irmağı
HİNT
YUNNAN
Si-kiyang Çayı
Kanton
BENGALE KÖRFEZİ
CENUBÎ ÇİN DENİZİ

Beş İmparatorlar milâttan 3000 yıl kadar evel hüküm şürmüşlerdir.

Fu - Hi Kansu vilâyetinde doğmuştur. Türkler ise bu vilâyete milâttan en az 4000 - 5000 yıl evel girmiş ve yerleşmiş bulunuyorlardı.

Fu - Hi'nin kadîm bir çin ressamı tarafından yapılmış resminde yüz çizgilerinin çinli tipine ait vasıflardan pek ayrı olması da dikkate şayandır *(Res. 12)*.

ÜÇ SÜLÂLE DEVRİ (M. E. 2202-250)

Beş İmparator devrini 3 sülâle devri takip eder: *Hiyalar*, *Yinler*, *Çeular*. İmparartorlar millet uluları tarafından intihap olunurlardı. Bunlardan sora bu an'ane ortadan kalkarak sülâleler sistemi teessüs ediyor.

Üç sülâlenin kurucuları Türk idiler. Sülâlelerin doğma ve ölme tarihi hep ayni gibidir. İlk hükümdarlar daima kudretli, çalışkan, kendi kararlarile hareket edebilir insanlardı. İradelerine bütün imparatorluk baş eğer, himaye veya tabiiyet altına alınmış memleketler imparatorluk merkezine karşı vazifelerinde ve taahhütlerinde kusur göstermez olurlar; medeniyet en güzel çiçeklerini açmağa, kanun her köşede hükmünü yürütmeğe başlar. Fakat çoğu millî kahramanlar sırasına geçen bu sülâle ataları ölüp gidince tereddi derhal saray kapısından girer; hükümdarlar safa ve sefahetten başka bir şey düşünmez olurlar. İmparatorluğun idaresi haris ve hırsız vezirlerle hadımağalarına kalır. Artık bundan sora memur irtikâba dalar; vergiler çalınır, hazine boşalır; umumî hizmetler gevşer; bin çeşit gizli cemiyetler, silâhlı ihtilâl teşebbüsleri baş gösterir; nihayet ya bunların reislerinden biri veya dışardan gelen istilâcıların başı, eski sülâleyi devirir; bozulan devlet nizamını düzeltmek işini üstüne alır.

Millet te işlerin artık daima yolunda gideceği ümidile yeni geleni alkışlıyarak başına geçirir. Böylece bir sülâle yıkılmış, diğeri kurulmuş olur. İşte Çinin bütün siyasî tarihi bu sahnelerin devir devir tekerrüründen ibarettir. Üç sülâle devirlerinde Çin, bir kırala bağlı birçok beylikler tarzında idare ediliyordu. Son devirlerde bu vaziyet ***derebeylik*** şekline döndü.

İMPARATORLUK DEVRİ (TİSİN SÜLÂLESİ) M. E. 249 - 201

Üçüncü sülâlenin son hükümdarı halef bırakmadan ölünce, birçok beyler arasında hükümdarlık davası baş gösterdi. Bunların içinden *Çenk* az zaman içinde ötekilere hâkim olarak yeni bir sülâle kurdu *(Tisin sülâlesi)*[1]. İlk saltanat yıllarından itibaren derebeylik sistemine karşı açılan mücadele tam bir muvaffakıyetle hitam buldu (M. E. 221). Çin ilk defa olarak siyasî vahdeti haiz bir *İmparatorluk* şeklini aldı. Tisin ailesi binlerce yıldanberi Kansu mıntakası beyliğinde bulunan türk kabileleri mensuplarındandı.

Çeng'in en bariz vasfı inkılâpçılık idi. Hurafeler ve hurafecilerle çarpıştı. Çeng'in en büyük eserlerinden biri yazı ve harf inkılâbı idi. Bu değişiklikler mücadelesiz olmadı. Muhafazakâr ve an'aneci ülema partisi genç inkılâpçının aleyhine döndü.

Çenk mukaddes kitaplar ahkâmını irticaî muhalefetlerine alet ederek vaziyet alanlardan 460 ını ateşe attırdı. Yeniliklere karşı silâh ve bayrak gibi kullanılan bütün kitapların İmparatorluğun her köşesinde son yapraklarına kadar toplatılarak yakılması için emir verdi. 3000 kilometreden fazla uzunluğu olan meşhur Çin Seddinin *(Res. 13)* asıl banisi Çenk'tir.

Çenk öldü (M. E. 211); sülâlesi de birkaç yıl içinde yıkıldı. Bir taraftan Çinin şimalinde bulunan Hun İmparatorluğu orduları Büyük Seddi aşarak Şensi ve Şansi vilâyetlerini sıkıştırdı. Diğer taraftan da dahilde şiddetli bir isyan ateşi İmparatorluğun hemen her köşesinde birden parladı. (M. E. 209).

HAN SÜLÂLESİ (M. E. 202-M. S. 220)

İhtilâlci derebeylerden biri Han sülâlesini kurdu.

Çin hükûmetinin ötedenberi başlıca korkusu Hun İmparatorluğundan idi. Hunlar, bayrakları altına girmek istemiyen Şensi, Şansi ve Kansu vilâyetleri havalisinde sakin Yueşi Türklerini garba çekilmeğe icbar ettiler. Çin çok şiddetli tazyiklerle hırpalandı.

MİLÂDIN ÜÇÜNCÜ ASRINDAN 14 ÜNCÜ ASRINA KADAR ÇİN

Milâdın üçüncü asrından sora, Çin, muhtelif türk devletlerinin ve Cengiz oğullarının idaresi altında kaldı. (Bunları ikinci kitaptaki mahsus fasıllarında göstereceğiz).

XIV üncü asırda yerli bir reis sülâle kurdu *(Ming sülâlesi)*; Cengiz oğulları saltanatına nihayet verdi.

[1] Asıl "T'sin„ şeklinde yazılan bu ismin telâffuzunu kolaylaştırmak için kitabımızda "Tisin„ şekli tercih edilmiştir.

MİNGLER (1368-1644) VE MANÇU SÜLÂLESİ (1644-1912)

Bu devirde Çinliler birçok defalar Karakuruma kadar yürüdüler. Sora anarşi ve zâf başladı.

Mançuryada Sungarya vadilerinde oturan Mançular, bir hanlık altında toplanarak Minglerle muharebeye giriştiler. İlk hamlede Mukdeni zaptederek payitaht yaptılar. Peçili vilâyetine yaptıkları birçok akınlardan birinde Pekin kapılarına kadar dayandılar. Çin imparatoru bütün ordularını toplıyarak Mançulara gönderdi. Fakat tam bu sıralarda iç vilâyetlerde ayaklanan bazı sergerdeler boş buldukları meydanı zaptederek istiklâl ilânına giriştiler. Bunlardan biri bir aralık hiçbir mukavemet görmeden gelip Pekini işgal etti (3 Nisan 1644). Ordularile beraber gitmiyerek sarayda kalmış olan Çin imparatoru ele düşmemek için kendi kendini astı. Mançular karşısında bulunan çin orduları kumandanı intikam almak için Mançularla uyuşup muharebeye fasıla verdi. Mançular bu kumandana Pekini kurtarma ve öç alma işinde, kendisine bütün kuvvetlerile yardıma amade bulunduklarını söylediler. Çinli kumandan kabul etti. Ancak bir kere Pekinden içeri girilince Mançular Çin kumandanına:

— Yollarda çok yorgun düştük. Pekin, dinlenmek için eyi bir yerdir. Burada kalacağız, dediler ve imparatorluk tahtına oturdular. Mançular bu taht üstünde 1912 de cümhuriyetin ilânile Çinden atılıncıya kadar 268 sene dinlendiler.

D. ÇİN MEDENİYETİ

ÇİNDE TÜRK MEDENİYETİNİN KIDEMİ

Çin yerlisini Taş Devrinden çıkararak medeniyette inkişafa sevkedenler Türklerdir. En kadîm zamanlarda medeniyet, soradan Çin denilen yerlerin yalnız şimal taraflarında kuruldu ve *Sarı Irmak* havzasının küçük bir kısmına munhasırdı. Diğer taraflara buradan yayılmıştır.

Tarihi, zamanımızdan 9000 sene eveline kadar çıkarılan türk medeniyeti yalnız Çine değil, ayni zamanda Hint, Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve sair mıntakalara da geçmiştir.

Türk ana medeniyeti, garp ve cenuba nasıl ve hangi sebepler altında gitmiş ise, şimalî Çine de ayni suretle ve ayni sebepler yüzünden gelmiştir. Şimalî Çinin anayurda en yakın olması ve iklim, toprak ve saire gibi tabiat şartlarının Türklerce şüphesiz iyi bilinmesi dolayısile türk medeniyet tohumunun saçıldığı sahalardan en kıdemlisinin burası olabileceğini söylemek mümkündür.

DİN VE FELSEFE *En eski din:* İptidaî çin dininin esasları gayet sade idi. Bu esaslara göre en mukaddes mevki, ailenin oturduğu evin ocağına verilmiştir. Evin iç ve dış kapıları da mukaddes sayılırdı. Bunlar en kadîm türk an'ane ve itikatlarıdır.

Eski çin, din ve medeniyeti, kadîm Türklerde olduğu gibi bilhassa toprak ve ziraat esaslarına müstenitti. Göğe ibadet telâkkisinin menşei de, mevsimler ve yağış ve kuraklık gibi hava hâdiselerile çok alâkadar olan ziraat hayatıdır. Soradan *Toprak Tanrısı*, *Arz Tanrısı* olmuş, *Gök Tanrısı* da bütün kâinat nizamını idare eden yüksek ülûhiyet mertebesine çıkarılmıştır. Daha sora imparatorlar *Gökoğlu* unvanını takınmağa başlamışlardır. İki büyük Tanrıdan "Gök„ erkek "Yer„ dişi telâkki olunur. Kâinatta her şeyin bunlardan olduğuna itikat edilirdi.

Çinde bugünkü dinler — Çinin bugünkü resmî dinleri Konfüçyüs, Tao ve Buda dinleridir. Muhammet ve İsa dinleri resmî sayılmazlar. Musa dini yok gibidir. Buda dini Hintten gelmiştir.

Konfüçyüs — Bu filozof Şantung havalisinde küçük bir kasabada doğmuştur (M. E. 501). Atalarının kadîm hükümdar sülâlelerinden Yinlere vardığını söylerler. Umumî hayata memurlukla girmiş, biraz sora vazifesinden çekilerek uzun seyahatlere çıkmıştır. O sırada Çinde anarşi her tarafı sarmıştı; umumî ahlâk bozulmuştu. Konfüçyüs eski esaslarda kendi görüşlerine göre yaptığı tadiller ve ıslahlarla yeni bir ahlâk felsefesi kurdu. İşte, ilerde milyonlarca insanın ruhunu teshir eden Konfüçyüs mesleği böyle doğmuştur *(Res. 14)*.

Konfüçyüs umumî manasile bir din vücuda getirmekten ziyade devrin ahlâk bozukluklarına galebe çalacak bir

ahlâk felsefesi kurmak gayesini güderdi. Ortaya koyduğu ahlâk esasları gayet temizdir:

Konfüçyüsün prensiplerinden başlıcaları:

"İnsan hayat ve mesleğinde iktidarile olduğu kadar faziletile de temayüz etmelidir. Anayı, babayı ve ataları hoşnut etmenin, şereflendirmenin yolu budur.. Anaya, babaya hürmet esastır; bu esas genişleyince vatana ve devlete muhabbet ve merbutiyet olur.„

"... Cemiyetin her sınıfının ayrı ayrı vazifeleri vardır. Büyükler kanuna, adalete, tevazu ve tasarrufa itina göstermek; memleketi ehliyet, iktidar ve faziletle idare etmek; halkın her ferdini kendi çocuğu gibi sevmekle mükelleftirler. Millet te onları baba gibi sevmelidir...„

Konfüçyüs demokrattı: "*Halkın sesi Tanrının sesidir*„ esasını müdafaa ederdi. Akidelerinde pek az tabiatüstünde esaslar (metafizik) vardı. "Hayatın ne olduğunu bilmeden ölümü nasıl anlıyabiliriz„ derdi.

Konfüçyüs en ziyade siyasî ahlâk terbiyesine ehemmiyet vermişti. Şu sözler onundur:

"Millet idare edenler dürüst olmak gerektir. İdare eden şahsen dürüst ise devleti, kanunlar koymadan da idare edebilir; dürüst değilse saymıyacağı kanunları tedvin etmesi neye yarar?„

"... İdare eden vakarını korumayı bilirse millet ona hürmet eder. Müşfik ve muhabbetkâr olursa millet ona açık yürekle bağlanır; eyilerin kadrini yükseltir, kötüleri ıslaha çalışırsa millet fazilet yolunda yürür...„

"... Büyüklerin fazileti rüzgâra, küçüklerin fazileti otlara benzer; üstünden rüzgâr geçen otlar iğilir... İdaresini fazilete istinat ettiren devlet adamı kutup yıldızına benzer; bütün yıldızlar onun önünden baş eğerek geçer, o daima yerinde durur...„

Konfüçyüsün mühim esaslarından biri de herkesin biribirini sevmesi, herkesin kendisi kadar başkalarını da düşünmesidir. Bu dinde rahip sınıfı yoktur. Herkes ibadetini bildiği gibi yapar.

Konfüçyüs 73 yaşında ölmüştür. Memleketine verdiği din hususî bir çin milliyetinin teşekkülünde en mühim amil olmuştur.

Tao dini— Tao dini Tan isminde biri tarafından kurulmuştur. Bu da Konfüçyüs gibi bir müddet memurluk yaptıktan sora felsefe ve din işleri ile uğraşmağa başladı. Ruhun ebediyetine kani ve vahdaniyetçi idi *(Res. 15)*.

Bunun mesleğine göre kâinat "bakmakla görülmiyen, dinlemekle işitilmiyen, aramakla bulunmıyan, varlık ve yokluk kendisinde mündemiç bir yaratıcının (Tao)nun eseridir.„

Konfüçyüs ile Taonun mukayesesi.— Konfüçyüs mezhebi insanların maddî ihtiyaçlarını, hayatın hakikî şartlarını esas tutar. Bu itibarla daha canlı, daha amelîdir. Tao dini ise hemen munhasıran ruha ve ruhun ihtiyaçlarına ehemmiyet verir; maddî hayatı düşünmez.

Çinde bütün dinler, en uzak mazilerin cahillik devirlerinden kalma görenekler ve batıl itikatlar tesiri altında değişmişlerdir. Bu tesir yalnız dinî itikatlarda değil, bütün içtimaî hayat safhalarında aşikâr olarak görülür.

DİL, YAZI, EDEBİYAT

Çin dili tek heceli bir dildir. Kelimeler şeklini değiştirmez ve tasrif edilmez. Çinliler yazılarını fırça ile yazarlar. Satırlar harflerin yukardan aşağı dizilmesile tertip olunur.

Irkî, coğrafî, tarihî ve siyasî vahdetlerden mahrum olan Çinde tam şekilde bir dil birliği de yoktur. Ayrı lehçeler konuşan Çinliler aralarında anlaşamazlar.

Çinde matbaacılık pek eskidir (M.S. VI ıncı asır).

Çin edebiyatı uzun mazilerdenberi muhafaza edilerek bugüne kadar intikal etmiş en kadîm edebiyat telâkki edilebilir. Kadîm çin kütüphanesi, mukaddes kitaplar ve 24 ü tamamen mahfuz ve maruf tarih kitaplarile felsefeye, heyete, hukuka, askerlik san'atine ve doğrudan doğruya edebiyata müteallik birçok eserlerden terekküp eder.

Çin edebiyatının en yüksek devreleri türk sülâleleri zamanlarıdır.

RESİM, MİMARLIK, HEYKELTRAŞLIK

Çinde ressamlık pek kadîm zamanlarda doğmuş ve çok itibar görmüş san'atlerdendir. Çin mimarlığı ince, zarif üslûplu, biribiri üzerine geçirilmiş çatılar tarzile hususiyet gösterir. Bu çatı tarzının göçebelik devrine ait çadır şekillerinden kalma bir hatıradan doğduğu söyleniyor. Evlerin dahilî tezyinatı çok ince, çok itinalıdır. Ev eşyalarında aranan ziynet iptilâsı başka hiçbir millette görülmemiş denilecek mertebededir.

Çinliler en ziyade küçük, ince ve zarif eserler vücuda getirmekte temayüz etmişlerdir. Maden, fildişi veya yeşim taşından minimini heykeller, tunç işleri, kumaş üzerine işlemeler yapmakta, kâğıtçılıkta ve bilhassa ipekçilikte, çinicilikte çin san'atkârları hakikaten müstesna bir olgunluk ve yükseklik mertebesine varmışlardır *(Res. 16,17)*.

PORSELENCİLİK, ÇİNİCİLİK VE İPEKÇİLİK Çinicilik ve ipekçilik Çinin başlıca şöhretini teşkil eden iki san'attir. Garp, Çini ilk defa ipeği ve ipeklileri ile tanımıştır. İlk vatanı Çin olan kâğıt, *(Res. 18)* garba Semerkanttan geçmiştir. Herzaman ileri derecede bulunmuş olan porselen san'ati ise pek parlaktır.

ZİRAAT Kadîm Çinin en başta gelen zenginlik kaynağı ziraat idi. Kullanılan vasıtaların iptidailiğine ve usullerin köhneliğine rağmen bütün çin halkını besliyen ve yaşatan ziraattir.

Çinlinin toprağa verdiği ehemmiyet, gösterdiği dikkat ve ihtimam tasavvurun fevkindedir. Toprağı ihmal edenler, tarlasını bakımsız bırakanlar için pek ağır cezalar vardı.

IV

ANAYURTTA EN ESKİ DEVLETLER

A. ASYADA TÜRK HUN İMPARATORLUĞU

Türkler milâttan çok zaman evelki devirlerde Ortaasyadan ayrılarak muhtelif kıt'alarda devletler kurdukları gibi bunlardan ana vatanda kalmış olanları da bu sahada muhtelif zamanlarda, muhtelif isimlerle devletler kurmuşlardır. Bunların tarihçe malûm olan en eskisi, Asya Türk Hun İmparatorluğudur [1].

HUDUT

Bu devlet, bidayette, Çinin şimalinde Çin Seddinden Orhon nehri ve *Tanu-Ola* dağlarına kadar olan sahaya sahipti. Daha soraları, Mançurya hududundan Aral gölüne kadar uzanan geniş kıt'alarda hükümran oldu. Nüfuzunun *İtil* (Volga) havzasına kadar uzandığı zamanlar da olmuştur *(Harita. 3)*.

KURULMA VE YIKILMA DEVİRLERİ (M.E. 1230 - M. S. 93)

Bu devlet milâttan pek çok zaman evel teessüs etmiştir; tarihi hemen Çin Devleti tarihi ile beraber başlar.

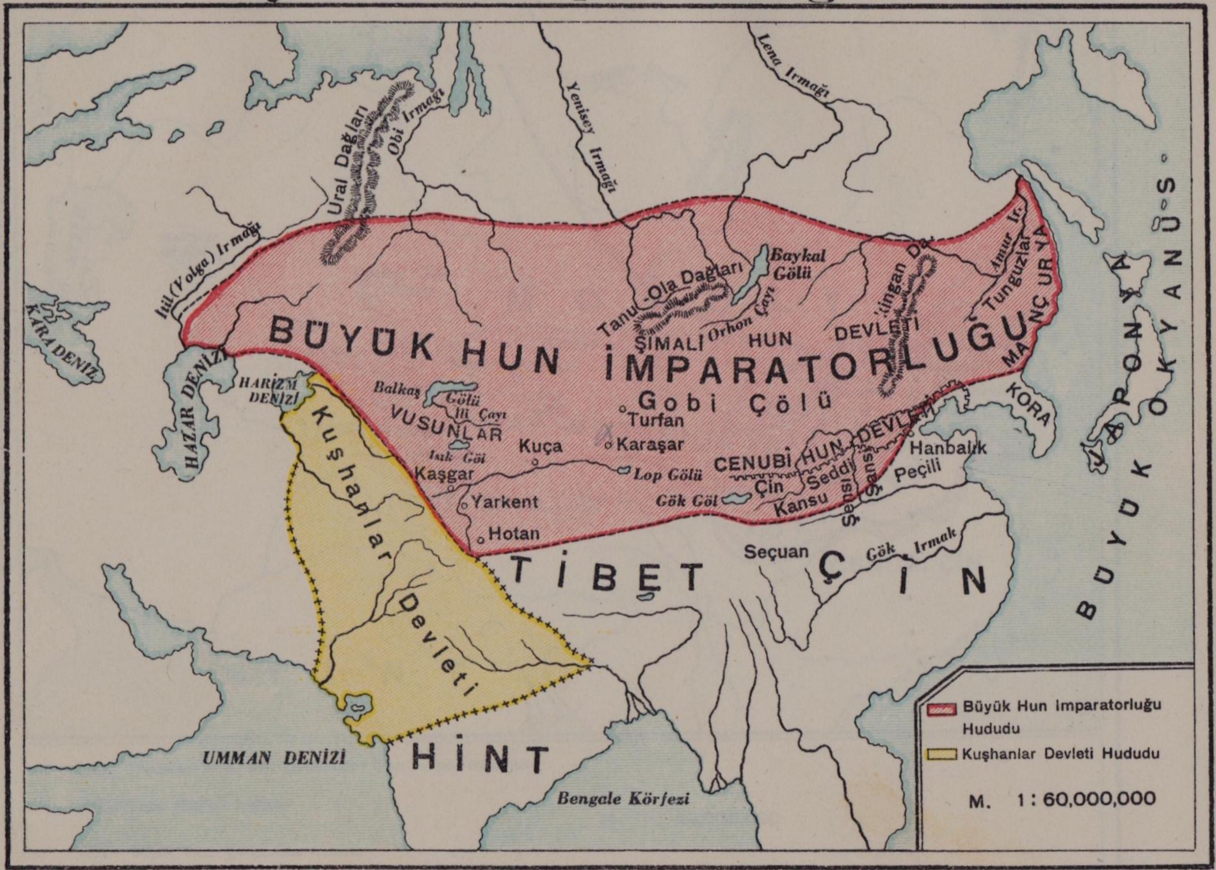
Milâttan evel XIII üncü asra ait çin vesikaları, bunu teyit etmektedir. Ancak tarihî malûmat, M.E. III üncü asırda vuzuh kespediyor. İnkırazı M.S. I inci asır içindedir.

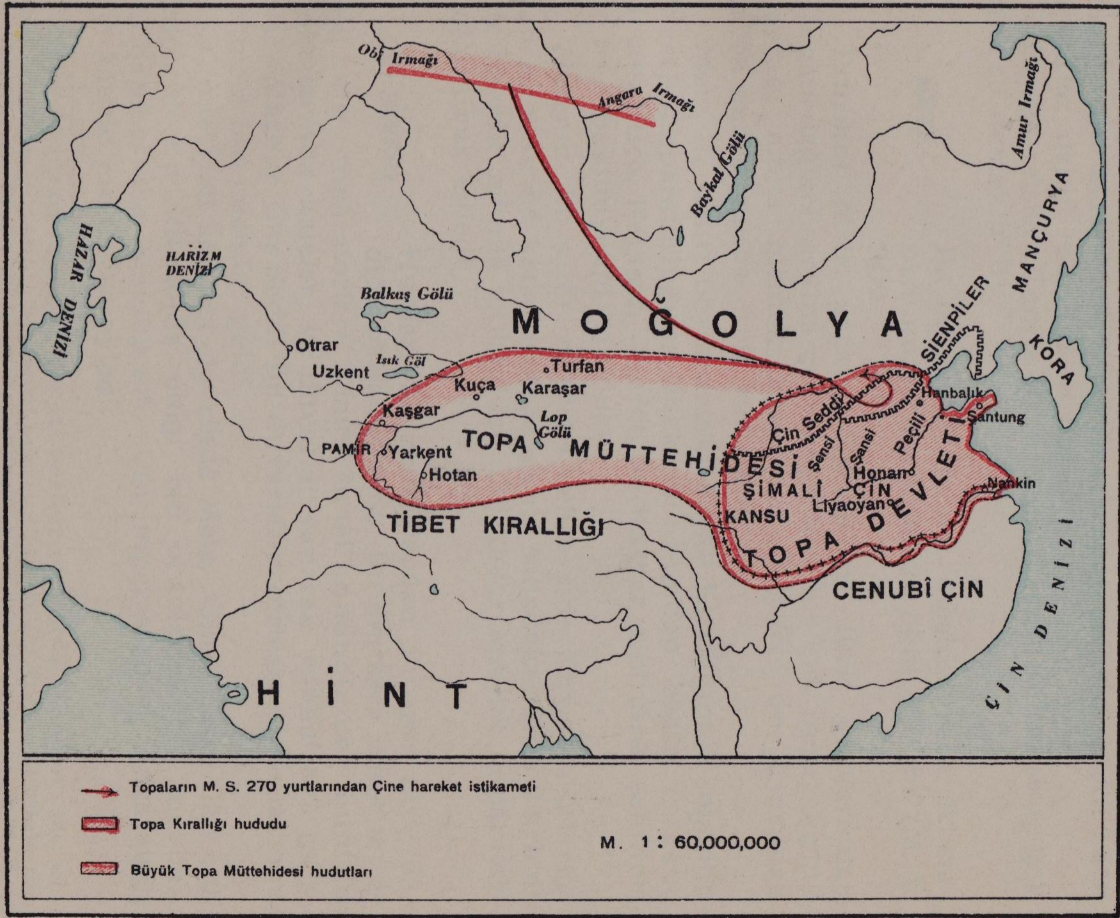
[1] Çinliler, bu devlete Hyungnu derlerdi. Bu, Çinliler tarafından tahrif edilmiş bir kelimedir. Asıl telâffuzu henüz malûm olmamıştır. Bu imparatorluğu teşkil eden Türklerden, Avrupaya geçenler Hun diye şöhret buldular. Bu Türk İmparatorluğunu umumiyetle diğer türk devletlerinden ayırt etmek için, biz de imparatorluğun isminde Hun tabirini kullanıyoruz.

3

Büyük Hun İmparatorluğu (M. E. 174)

TOPA DEVLETİ (M. S. 270: 581)

DEVLETİN MAHİYETİ

Bu büyük Türk Devleti, muhtelif türk hanlıklarının, sitelerinin ve kabilelerinin bir reisin idaresi altında birleşmesinden vücuda gelmiş bir imparatorluktu.

Mühim işlerde, bilhassa harp ve sulh işlerinde devlet reisinin emri kat'î olmakla beraber, imparatorluğu teşkil eden unsurlar dahilî işlerinde serbest idiler.

Devlet reisleri Tanrıkut unvanını taşırdı; "*Tanrıkut*„ gök kudreti demektir [1].

METE

Bu müttehidenin en meşhur reisi *Teoman* namındaki imparatorun oğlu *Mete* dir (M. E. 209 — 174).

Tanrıkut Mete, şarkta *Siyen-pi* leri türk yurtlarından Kingan dağları şarkına çekilmeğe mecbur etti; imparatorluk bayrağı altına girmek istemiyen *Yueçiler* i de Kansudan garba doğru muhacerete icbar etti.

Mete, İli nehri boylarındaki *Vusun* Kırallığını da mağlûp ederek imparatorluğuna ilhak etti. Bundan başka Yarkent, Hotan, Kuça, Karaşar, Turfan ve Kâşgar gibi türk şehirleri de hun hakimiyetini tanıdılar.

Metenin bu şanlı zaferleri neticesinde Kingan dağlarından İtil nehrine kadar uzanan geniş sahadaki bütün Türkler bir bayrak altında toplandılar. 26 kadar kırallık imparatorluğa iltihak eyledi.

ÇİN SEFERİ

Hunlar, ilk zamanlardan itibaren Çini tehdide başlamışlardı. Bu akınlara karşı muhtelif çin imparatorları Çinin şimalî hududunun muhtelif noktalarında kaleler ve duvarlar yaparak müdafaaya çalıştılar. Meşhur Çin Seddi bu duvarların birleşmesi ve tamamlanması ile vücuda geldi.

Çinde Han sülâlesi devrinde Mete, Çine harp ilân etti. İmparatorun kumanda ettiği çin ordularını bir meydan muharebesinde mağlûp etti. Çin imparatorunu, iltica ettiği bir kalede muhasara eyledi.

---

[1] Eski türkçede Tanrı, Tengri telâffuz olunurdu. Çinliler bu unvanı kendi lisanlarına göre tahrif ederek Tanyu şekline sokmuşlardır. Bu kelime fransızca tarihlerde ve bu lisandan tercüme edilen bazı türkçe tarihlerde Tanju şekline girmiştir.

Çin imparatoru esaretten ve çin ordusu kat'î bir imhadan ancak vergi vermek şartile kurtulabildi (M. E. 199). Bu suretle Çin İmparatorluğu Hunların tabiiyetine girmiş bulunuyordu.

İMPARATORLUĞUN BÖLÜNMESİ

Büyük Hun İmparatorluğu, Çinin şimal ve şimaligarbisinde Çin için müthiş bir tehlike idi. Çinliler, bu Türk Devletini behemehal yıkmak istiyorlardı. Bunun için birçok entrikalarla müttehide içinde nifak ve niza çıkardılar. Muhtelif türk hanlıklarını, beyliklerini biribirlerile muharebe ettirerek bu Türk Devletini zayıflattılar.

Hun prensleri arasında zuhûr eden ihtiras mücadeleleri, nihayet Hun İmparatorluğunun, ikiye ayrılmasını mucip oldu.

Hun İmparatorluğu, şimalî ve cenubî Hunlar namlarile ikiye ayrıldı. Gobi çölünün şimalinde bulunanlar *Şimalî Hun Devletri*, cenubunda ve Şansi, Şensi mıntakalarında kalanlar da *Cenubî Hun Devleti* ismini aldılar (M. S. 48).

İMPARATORLUĞUN YIKILMASI VE HUNLARIN PARÇALANMASI

Çinliler, evvelâ Cenubî Hunların ve Siyenpilerin yardımile şimal devletini yıktılar (M. S. 93). Siyenpiler Şimal Hunlarının memleketlerini zaptederek orada yerleştiler. İşte Asya Türk İmparatorluğu bu suretle nihayet buldu. Bu İmparatorluk 1323 sene payidar olmuştur; Bu inhizamdan sora Şimalî Hunlardan bir kısmı, yurtlarını istilâ eden Siyen - pilerin hakimiyetini tanımaya mecbur olmuş, diğer bir kısmı Cenubî Hunlara iltihak etmiş, mütebaki büyük kısmı da garba doğru çekilerek Ural dağlarile Hazar Denizi arasındaki sahada yerleşmiş ve tekrar kuvvetlenmişlerdir.

Cenubî Hun Devleti, Şimalî Hun Devletinin inkırazından sora Çinin himayesinde olarak M. S. III üncü asır bidayetlerine kadar yaşamıştır. Bu tarihte Şimalî Çindeki türk devletlerinden ***Vey***ler bunların son hükümdarını tevkif ederek bu devlete de nihayet vermişlerdir (M. S. 216).

Bu inhilâlden sora Cenubî Hunlardan bir kısmı Çinin Kansu, Şensi, Şansi ve Suçeu eyaletlerinde yerleşmişlerdir.

İşte bu Tüklerdir ki, daha sora Çinde bir devlet kurmuşlardır.

HUN MEDENİYETİ TEŞKİLÂTI Hunların Asyada medeniyeti o devir için yüksek medeniyet sayılır. Hunlar, büyük ve muntazam bir devlet tesis etmişlerdi. Bütün ülkede asayiş ve inzıbat hüküm sürüyordu. Hunların mükemmel kanunları, mahkeme ve hapishaneleri vardı. Devlet muhtelif büyüklükte idarî sahalara bölünmüştü.

Hunların türlü mahiyette umumî halk içtimaları olurdu. Hun Devleti kuvvetli bir askerî teşkilâta malikti; 300 — 400 bin kişilik ordular kullanırdı. Bütün hun halkı askerî inzıbata tâbi idi. Her Türk bir asker idi. Bir taraftan da her Türk bir arazi parçasına malikti. Hunlarda madencilik san'ati ve ticaret dahi ileri idi.

Çinliler hun medeniyetinden çok istifade etmişlerdir. Çinde ilk yapılan takvim, en eski türk takvimlerinden başka bir şey değildi. Hun Devletinde, memleket askerî teşkilâta göre *Orta*, *Sol* (Şark), *Sağ* (Garp) diye üçe ayrılırdı. Orta kısım, bizzat devlet reisi, Sol (Şark) Veliaht, Sağ (Garp) hanedana mensup bir prens tarafından idare olunurdu. Şark, Güneşin doğduğu taraf olduğundan mukaddes sayılırdı.

Tanrıkut kendini Çin imparatorlarından daha yüksek tutardı.

B. ÇİNDE HUNLARIN HAKİMİYETİ

Çinliler, Cenubî Hun Devletinin inkırazından sora Hunlardan mühim bir kısmını Çin Seddi içerisinde bilhassa Şansi eyaletinde yerleştirmişlerdi.

Çinin askerî kuvveti zayıflayınca Hunlar Şansi, Şensi, Peçili ve Honan eyaletlerinde biribiri ardınca bütün Çine nafiz devletler kurdular (304 — 431). Bütün bu devletleri, Topa Türkleri hakimiyetlerine aldılar.

C. TOPA DEVLETİ

Topa lar (Hatolar), Hun Devleti devrinde Hunların şimalinde *Angara* ve *Obi* nehirleri arasında yaşıyorlardı. *(Harita. 4)* Bunlar, Hun Devletinin inkırazından sora, cenuba doğru inerek evvelâ şarkî Moğolistanda ve soraları daha aşağı inerek

Şansi şimalinde yerleşmişlerdi (270). Topalar evvelâ bu havalide Vey ismile hakimiyet tesis ettiler. Soraları şimalî Çinde bütün Şansi eyaletini ve Peçilinin bir kısmını, Nankin, Loyang, Honan ve Şantungu ve bir müddet sora bütün Şensi ve Peçiliyi zaptettiler (336 — 496).

Topalar, bu sırada, merkezî Asyadaki Turfan, Karaşar, Kuça, Kâşgar kırallıkları üzerinde hakimiyet tesis ettiler (448).

Topalar Çinde parlak bir medeniyet devri açmışlardır *(Res. 19 - 29).* Bu devirde büyük siyasî, iktisadî ve askerî inkişaf oldu.

Türk (Tukyu) Devleti, teşekkül ettiği zaman, Topalar Şimalî Çinde en kudretli bir devlet halinde yaşıyor, Hint ve İran hükûmetlerile siyasî münasebetlerde bulunuyorlardı.

Şarkî ve garbî namile ikiye ayrılan ve sora tekrar birleşen Topalar Çin Denizinden Pamire kadar geniş bir imparatorluk kurmuşlardır. Çinde hakimiyetleri VI ıncı asrın nihayetlerinde (M. S. 581) bitti.

V

İSKİT İMPARATORLUĞU

ASILLARI Türklerin pek eski devirlerdenberi Ortaasyadan gidip yerleştikleri sahalardan biri de Şarkî Avrupanın cenup kısmı, yani Karadeniz şimalinde *Yayık* ırmağı ile *Ural* dağlarından *Tuna* ırmağına kadar uzanan geniş mıntakadır *(Harita. 5)*.

Bugün Cenubî Rusya denilen bu mıntakaya yerleşmiş Türklere kadîm yunan müverrihleri *İskit* derlerdi. Evvelâ yalnız Tuna şarkında ve Karadeniz şimalinde yaşayanlara munhasır olan bu isim soraları Hazar Denizi ile Yayık ırmağı şarkındaki bütün Türklere de teşmil edilmiştir [1].

Esas hududu Yayıktan Tunaya kadar uzanan İskit İmpa-

---

[1] Kadîm yunan müverrihlerinden Herodot " İskit „ kelimesinin, Karadeniz şimalindeki ahali tarafından, devletlerinin müessisine nispetle kendilerine verdikleri (Skolot) veya (Oskolot) isminin yunanca şekli olduğunu söyler. İranlılar ayni asırda bunlara daha doğru bir telâffuzla Sakalar derlerdi.

Türk camiasından gayet büyük bir zümrenin o devirlerde kendilerine Saka unvanını vermiş oldukları anlaşılıyor. Bu adı bugün Sibir şimalinde yaşamakta olan Yakut Türkleri muhafaza etmektedirler; Yakutlar kendilerine bugün dahi Yakut değil, Saka derler.

Bazı eski roma müverrihleri İskitleri bütün ırkların en kıdemlisi olarak gösterirler.

Ataliyat (Attaliate) namındaki bizans müverrihi, tarihinin 156 ıncı yaprağında " İskitlerle Türkler ayni ırktandır „, demiştir.

Müverrih Hammer, Herodotun İskitlerin atası olarak gösterdiği hükümdar Targıt (Targitaos) isminin türk kelimesile münasebettar olduğunu söyler. İskitlerin konuştuğu dil ve kullandıkları ismihaslarla türkçe ve türk isimleri arasındaki benzerlik, bizans müverrihleri ve onlardan sora gelen birçok müellifler tarafından işaret edilmiştir.

ratorluğunun temerküz sahası Kırım Yarimadası ile bunun şimal kısımları idi. Hâkim iskit unsurlarından *Tor* (Taure)—lara nispetle bu yarımadaya *Torik* (Taurique) ismi verilmişti. *Strabon*, coğrafyasında İskitlerin sahillerdeki limanlara *limen* dediklerini kaydeder.

SAN'AT VE MEDENİYET

Omer (Homère) ve M. E. IX uncu asırda yaşıyan yunan ediplerinden *Eziot* (Hesiode) ile M. E. V inci asırda yaşamış olan *Eşil* (Eschyle) İskitleri " *en mdenî millet* „ olarak tavsif etmektedirler. Maruf yunan müverrihi *Herodot* (M. E. V inci asır) ayni malûmatı teyit eder; daha birçok kadîm müellifler İskitleri bütün milletlerden yüksek gösterirler ve bunların cesur ve cengâver oldukları kadar mütekâmil olduklarını söylerler; İran hükümdarlarının evlâtlarını okutmak ve yetiştirmek üzere İskitlerden muallim ve mürebbi getirttiklerini yazarlar.

Odesa, Kiyef, Harkof, Moskova ve Leningrad müzeleri iskit medeniyetinin yüksekliğini gösteren kıymetli vesikalarla doludur. Son senelerdeki yeni arkeoloji keşifleri bu medeniyetin milâda binlerce yıl takaddüm eden bir maziye dayandığını tesbit etmektedir.

İskitlerin işgal ettikleri sahanın müteakıp asırlarda büyük ve sürekli muhaceret akınlarına, kavim çarpışmalarına sahne olması yüzünden mahvolan iskit medeniyetinin şahitleri bilhassa mezarlarda bulunabilmektedir. İskitler, bütün eski Türkler gibi ölülerini, bunların sevdikleri eşyalarile beraber gömdüklerinden insan elinin erişemediği mezarlardan bugün bu medeniyetin yüksek derecesini gösteren eserler meydana çıkarılabilmektedir *(Res: 30-39)*. Bu zengin eşyalı iskit mezarları *Küçük İskitya* denilen Dobrucadan başlıyarak Ortaasyaya kadar uzanan saha içinde bulunmaktadır.

Milâttan binlerce yıl evel başlıyan iskit san'ati milâttan evel V inci ve IV üncü asırlarda yüksek inkişaf devresine varmıştır. Bu devrin en güzel iskit eserlerine Kırım ile Kafkasya şimalinde ve Rusya cenubuşarkisindeki iskit mezarlarında tesadüf edilmiştir.

Bu devirde iskit san'at tarzı yunan san'ati üzerine tesir göstermiş ve Yunanistanla İyonya şehirlerinde iskit üslûbunda eserler yapılmağa başlanmıştır. Bu tesir bilhassa halılara

ve elbiselik kumaşlara dikilen altın ziynet levhalarile altın ve tunç at takımlarında görülür.

Yeni türk kavimlerinin şarktan garba yürüyüşle yaptıkları tazyik daha evel yerleşmiş İskitleri Avrupa içerlerine sürdüğünden bu suretle iskit san'ati Avrupaya dahi girmiştir. Fakat Avrupalılar o devirlerde hem san'atçe çok geri, hem de çok fakir olduklarından İskitlerin altın ve kıymetli taşlarla yapılmış eserlerini taklit edemediler. Buralarda iskit san'at eserleri gerek maddî kıymet ve gerek san'at kıymeti itibarile düşkünlüğe uğradı.

İskitlere ait eserlerden pek çoğunun altından yapılmış olması bunların zenginliklerinin derecesine delil tutulabilir. İskit İmparatorluğunun siyasî inhitatı başlangıcında İskitler refah, san'at ve medeniyetçe en yüksek inkişaf devrinde bulunuyorlardı.

SİYASET VE ASKERLİK

İskitler san'atlerin en ince ve yükseklerinden olan siyaset ile askerlikte üstat idiler. Muhtelif devirlerde, muhtelif memleketlere gönderdikleri diplomat heyetleri ile bunların aktettikleri ittifaklardan bütün kadîm tarihlerde uzunuzadıya bahsedilmektedir. İran Hükümdarı I inci *Daryus* un büyük fütuhat plânlarındaki muvaffakıyetsizlik İskitlerin siyaseti ve askerî mehareti neticesidir.

Milâttan evelki asırların en büyük hekimi sayılan İstanköylü *Ipokrat* (Hippocrate) *Havalar, Sular ve Mevkiler* isimli eserinde İskitlerin örf ve âdetlerinden bahsederken bunların yalnız erkeklerinin değil, kadınlarının da cesur ve cengâver olduklarını, ata bindiklerini ve muharebelere girdiklerini anlatır. İskit kızları evleninceye kadar daimî surette at ve silâh sporları yaparlar, evlendikten sora ancak muharebe zamanları ata binerlerdi. Sağ kollarını kuvvetlendirmek, silâh kullanmayı kolaylaştırmak için iskit kızlarının sağ memeleri daha küçük yaşta iken dağlanır, yalnız sol memeleri bırakılırdı. Eski tarihlerde uzunuzadıya anlatılan Amazonlar işte bu iskit camiasına mensup türk kadınlarıdır.

İskitler İran, Anadolu, Suriye ve Mısıra birçok akınlar ve seferler yapmışlardır.

İÇTİMAÎ HAYAT

İskitlerin *mütemekkin-çiftçi* ve *göçebe* olmak üzere iki sınıfa ayrıldıkları söylenir. Mütemekkin halk medenî ve san'atkâr idi. Göçebe olanlar

Güneşe, yağmura ve kara karşı korunmak için keçe ile örtülmüş odalar halinde dört veya altı tekerlekli arabalarda yaşarlardı. Arabalar iki üç çift veya daha fazla öküzle çekilirdi. Göç zamanında kadınlar araba içinde, erkekler atlara binerek arabanın yanlarında giderler; arabaları, koyun, inek ve at sürülerini muhafaza ederlerdi. Bunların göçebeliği büyük muhaceretlere sebep olan Ortaasya kuraklığı hâdisesinin neticesi olup elverişli bir saha bulur bulmaz yerleşerek şehirler tesis ederlerdi.

DİN HAYATI Bütün en eski Türkler gibi İskitler de yer ve gök tanrılarına taparlardı. İskitlerin hürmet ettikleri tanrılardan biri de harp tanrısı idi. Bu tanrı için her şehir veya kabile ayrı bir mabet bina eder, bu mabetlerin tepesine harp tanrısını temsil eden bir kılıç dikilirdi. Her yıl harp tanrısı namına atlar ve diğer hayvanlar kurban edilirdi.

Eski Türklerde olduğu gibi İskitlerde de en makbul nezir attı. Kesilen kurbanlar kazanlarda pişirilerek dağıtılırdı. İskitler şarap yaparlar ve içerlerdi. Ispartalılara şarabı susuz içmeği ilk defa olarak bir İskit sefaret heyetinin öğrettiğini kadîm müverrihler naklederler.

İskit İmparatorluğu

VI

HİNT

A. MEMLEKET VE AHALİ

MEMLEKET Hindistan Asyanın cenubunda Hint Denizine uzanan büyük bir yarımadadır *(Harita. 6)*. Burası, başlıbaşına bir kıt'a addolunacak kadar Asyanın diğer kısımlarından ayrılmıştır. En cenubî ucunda *Seylân* adası vardır. Şimal nihayeti *Pamir* civarlarına kadar uzanır. Büyüklüğü, Türkiyenin yedi misli kadardır.

Şimalde, Yüksek Himalâya silsilesi Hindistanı Tibetten ayırır; cenup sahilleri, Hint Denizile çevrilmiştir. Bu geniş kıt'anın dahilinde biribirinin zıddı iki mıntaka vardır. Birisi şimalde *Ganj* ve *Sint* (İndüs) ırmaklarının vücuda getirdiği geniş vadileri ihtiva eden asıl Hindistandır. Buraya Şimalî Hindistan dahi denir. Ganj vadisi, dinî, siyasî ve iktisadî hadiseler itibarile Hindin en ehemmiyetli mıntakasıdır. Burası nüfus itibarile de bütün memleketin en kalabalık yeridir. Sint ırmağının yukarı kısmile bu ırmağa akan diğer dört çayın suladığı geniş sahaya *Pencap* yani Beşsu mıntakası derler. Hint kıt'asına karadan vukubulan bütün istilâların yolu Kâbil vadisidir. Pencap, bu istilâlara ilk hedef olan hudut sahasıdır.

Diğer kısım ise asıl yarımada olan cenuptaki kayalık *Dekkan* yaylâsıdır. Bu kısmın *Umman Denizi* cihetindeki garp sahili gayet diktir; şark sahili ise oldukça düzdür. Üç büyük ırmak bu yaylâyı garptan şarka doğru kat'eder: *Godavari*, *Krışna* ve *Kaveri*.

Bu iki mıntakanın arasında merkezî Hindistan yaylâsı vardır. Bu yaylâda *Narmada*, *Tapti* ırmakları şarktan garba doğru akar. *Vindhiya* ve *Çota - Nagapur* dağları Şimalî Hindistan ile Dekkanı biribirinden ayırır.

İKLİM İklim, sıcak mıntaka iklimidir. Yaz, bilhassa Ganj vadisinde pek sıcaktır. Kış, şimalde ve tepelerde soğuktur. Memleketin hayatı altı ay bir taraftan, altı ay diğer taraftan esen rüzgârların tesiri altındadır. Garbıcenubî rüzgârı, denizin kızgın sathını geçerken ağır su buharlarını yüklenerek bütün Hindistan üzerine sel halinde boşanır. Bu şiddetli yağışlar, yeraltındaki su hazinelerini ve Himalâya tepelerindeki cümudiyeleri besler ve nehirleri şişirir.

Hindistanda bol güneş ve bol suyun tesirile hayat adeta yerden fışkırır. Sık ormanlarda otların ve sarmaşıkların arasında kaplan, yılan, fil, ayı, gergedan, her türlü yırtıcı ve zehirli hayvanlar ve renk renk güzel kuşlar dolaşır.

Rüzgârlar ve yağmurlar şiddetli gökgürültüleri ve yıldırımla başlar ve öylece biter. İklimin sıcaklığı insanları gevşetir. Şiddetli yağmurlar, şimşekler ve gökgürültüleri de insan maneviyeti üzerine tesirden hâli kalmaz. Hintlilerin gevşek ve uyuşuk olmalarında iklim ve tabiatin tesiri pek çoktur.

AHALİ Hindistanda ahali heryerden ziyade karışıktır. Pencap ve onun cenubunda *Raçputana* da beyaz ırkın bütün evsafını haiz insanlar yaşar. Merkez yaylâsı ormanlarında ve cenupta *Kaveri* nehri membalarında, *Nil - Giri* ormanlarında koyu esmer ve siyah insanlar vardır. Bununla beraber zencilerde olduğu gibi dudakları kalın ve saçları kıvırcık değildir. Bu siyah ahalinin vaktile bütün Hindistanı kapladığı zannolunmaktadır. Bunlara *Munda* denir. Mundalar iptidaî hallerini muhafaza etmektedirler. Şimendifer, elektrik, telefon onlara hiçbir tesir yapmamıştır. Bugün mevcutları 5 milyon kadar kalmıştır. Himalâyanın yüksek vadilerinde ve Ganj deltası şarkında ise çekik gözlü sarı ırk sakindir. Bu kadar muhtelif ırklar binlerce seneler zarfında karışmıştır. Bu sebeple Hindistanda her renkte ve her şekilde insanlara rasgelinir.

Görülüyor ki, Hindistan, ırkî bir isim olmaktan ziyade coğrafî bir mefhum ifade eden bir tabirdir.

B. TARİH

1. *TARİHTENEVELKİ ZAMANLAR*

Hindistanın mazbut ve müşterek tarihi yoktur. Hindistanda coğrafî bir merkez, an'ane ile vücuda gelmiş bir payitaht dahi olmamıştır. Bu kıt'ada hiçbir vakit hakikî birlik te görülmemiştir.

Hindistanı, ilk ahalisi Mundaların elinden alanlar Altaylardan gelmiş olan *Dravit* Türkleridir. Dravitlerin Hindistanı ne vakit istilâ ettikleri henüz kat'î olarak malûm olmamıştır. Bugün Dravitler, Şimalî Hindistanda, Bülücistanda ve en çok cenupta Dekkanda bulunduklarına göre vaktile bütün Hindistana hâkim olduklarına ihtimal veriliyor.

Dravitler, Hindistanda, Bakır Devrine ait bir medeniyet inkişaf ettirmişlerdir; bunun milâttan 3 bin sene evelki izleri Sint ırmağı üzerinde *Mohenco daro* ve *Harappa* şehirlerinde bulunmuştur.

Dravit medeniyeti, bütün önasya medeniyetlerile yakınlık ve benzeyiş göstermektedir. Lisanları sumerceye benzer. Hepsi birden Ortaasya türk medeniyeti ailesindendir.

Dravitler, önce Şimalî Hindistanda yerleşmiş ve nüfuzlarını çok tevsi etmişlerdir. Soraları şimalden gelen yeni tazyiklerle cenup mıntakalarına sürülmüşlerdir.

2. *TARİH DEVRİ*

M. E. 1500 TARİHİNDEN SORA

Hindistan, M. E. 1500 tarihlerinde şimalden, Pencap üzerinden yeni bir istilâya uğradı. Ortaasyadan gelen bu istilâcılara Avrupa âlimleri *Hint Arileri* derlerse de bunlar hakikatte yurtlarından ayrılmış türk kabileleridir.

Yeni gelenler, Munda ve Dravitlerle yüzlerce sene süren mücadelelerde bulunarak İndüs ve Ganj vadilerinde yerleşmeğe çalıştılar. Bu istilâcılar, diğer ahaliye nazaran adet itibarile pek az idiler. Temessül tehlikesine karşı mevcudiyetlerini muhafaza için tedricen *kast* sistemini kabul ettiler. Kast (zümre), ırka ve irsî mesleğe göre husule gelmiş içtimaî

bir teşekküldür. Kastların teşekkülü, yeni gelenlerin kendi aralarında dahi ayrılığa sebep oldu. Bunlar eski hint kanunlarına göre dört sınıfa ayrılırlar: Brahmanlar, yani papazlar; askerler ve asiller (Kşatriya) ; san'atkârlar, köylüler, tacirler (Vesya) ve işçiler (Sudra). Bir de, bunlar haricinde pis sayılan işlerle uğraşanlar vardır. Bunlara *Parya* yani kast harici derler.

Brahmanlar, kendi manevî faikıyetlerini temin için kastlığı, bilhassa brahmanlığı kimsenin dahil olamıyacağı kapalı bir sınıf haline koydular. Brahmanlar ruhların tenasühü akidesini vazettiler. Yani ölenin ruhu amellerine göre diğer herhangi bir mahlûkta tecelli edeceğini kabul ettirdiler. Bu itikat, bir nevi dinî idare tesis etmek demekti. Bu, şüphesiz Brahmanların menfaatine idi.

VEDALAR Bu dinî idare başladıktan sora birtakım dinî mukaddes kitaplar ortaya çıktı. Bu kitaplara Vedalar adı verildi. Hintliler, bu kitapların Allah sözü olduğuna inanıyorlardı. Hindistan tarihine ait mevcut ilk eserler, Vedalardır. Vedalar nesilden nesle ağızdan naklolunmuş ve ancak M. E. VI. ıncı asırdan sora yazılabilmiştir.

Vedaların verdiği müphem malûmata göre Dravitlerin üzerine gelenler evvelâ mıntaka birlikleri ve daha soraları devletler yapmışlardır. Hindistan tarihi bu suretle M. E. VI ıncı asra kadar sisler içinde geçer. Bundan soraki zamana ait malûmat ise *buda* ve *caina* dinlerinin zuhûru ile bir dereceye kadar bellidir. Bu dinler M. E. VI ıncı asrın ortalarına doğru doğmuştur. Buda, Saka Türklerindendir [1].

Bu devirde Hindistanın muhtelif mıntakalarında birçok müstakil kabileler ve kırallıklar vardı.

Bu devirden İskender istilâsına kadar geçen zaman zarfında da (M. E. 600—327) birtakım türk kabileleri daha, şimaligarbî cihetlerinden Hindistana gelmişlerdir.

PERS VE İSKENDER İSTİLÂSI Daryus, Hindıkuşu geçerek İndüs mıntakasını işgal etti (M. E. 517 – 509). Bu hareket memleket dahilinde bir misal tesiri yaptı. Ganj vadisindeki küçük devletlerin en kuvvetlisi olan

[1] Buda kelimesi, esası türkçe olan "Put„un bir şeklidir. Attila'nın kardeşi de "Buda„ veya " Bleda„ adını taşıyordu. Macaristanın eski merkezi "Budin„ kalesi, adını bundan almıştır.

Magadha Devleti biribiri ardınca bütün küçük hükûmetleri ele geçirdi. Büyük bir devlet teşkil etti.

Makedonyalı Büyük İskender, İrandan sora Hindistanı da hükmü altına almak istedi; İndüs nehrini geçerek Pencabın şarkına kadar vardı. Fakat askerlerinin isyanı ve Sakaların mukavemeti üzerine ricat mecburiyetinde kaldı; İndüs nehri boyunca deniz kenarına kadar indikten sora garba döndü (M. E. 327—325).

MORYA İMPARATORLUĞU VE ASOKA

İskender istilâsının husule getirdiği aksülâmel Magadha Devletinin *Morya* sülâlesine geçmesini mucip oldu (M. E. 321). Bu sülâleden *Asoka*, hükmünü ve arazisini cenupta Seylân adasına kadar tevsi ederek büyük bir imparatorluk kurdu. Asoka (M.E. 274—236), buda dinini kabul ederek rahipler heyetine girdi. Asokadan sora bu kuvvetli devlet parçalandı. Ganj vadisinden başka Hindistanın diğer mıntakalarında da küçük küçük hükûmetler türedi. Bunlardan hint tarihinde bir iz bırakanlar Magadha mıntakasındaki *Gupta* Devleti (M. S. 318—535) ile *Tanesvar* ve havalisinde teessüs eden *Harşa* Devletidir (M. S. 605—740).

GREK İSTİLÂSI

Bu sıralarda Hindistan üzerine bir grek tazyikı oldu. İskenderin ölümünden sora *Baktriyan* da hükûmet kuran (M. E. 250) grek prensleri Hindistanda fütuhat aradılar. Morya İmparatorluğunun inhilâli bu istilâyı kolaylaştırdı. Bu maceracılar Kâbili [1] (M.E. 206), Pencabı işgal ettiler (M. E. 170) ve Ganj vadisine kadar ilerlediler (M. E. 155). Mukaddes bir şehir olan *Udh*'u muhasara ettiler. Fakat, bu Grekler Hindistanda eriyip gittiler. Grek prenslerinin iki asır kadar Baktriyan, Afganistan ve Pencap havalisinde hâkim oldukları anlaşılıyor (M. E. 250—58).

Bu grek hakimiyetine nihayet veren Saka Türkleri olmuştur. Brahmanlık, kast teşkilâtı dolayısile ecnebilere kapalı olduğundan Grekler millî ve içtimaî batıl itikatlara bigâne ve umumî bir din olan budistliğe girmişlerdi. Greklerle

---

[1] Kâbil nispeten yeni bir şehirdir. Bu devirde şimdiki Kâbilin civarında Kapisa veya Kapisi isminde bir şehir vardı. Kâbil vadisinin Hindistan geçidi olmasından "Kapisa„ isminin kapı ile alâkası ihtimali pek mümkündür. Hindistanı istilâ eden ilk Türkler bu geçit şehrine bu ismi vermiş olmalıdırlar.

Budistlerin imtizacı o zamanın paralarında ve heykellerinde görünür.

SAKALAR İSTİLÂSI

Hun İmparatoru Mete'nin icbarı üzerine Çinin şimal vilâyetlerinde oturan Yueçi Türkleri yüz bin kişiden fazla tahmin olunan bir kütle halinde garba doğru hicret ettiler (M. E. 170). *Fergana* ile *Öküz* ırmağı havalisine geldiler; Greklerin *Soğt* kıt'asındaki hakimiyetlerine nihayet verdiler (M. E. 163). Bu havalide eskidenberi Sakalar bulunuyordu. Sakalar, Yueçilerin tazyikile kısmen daha cenuba hicrete mecbur oldular. Sakalar, Baktriyandan Grekleri kovmuşlar ise de arkalarından yetişen Yueçiler Sakaları buradan da çıkardılar (M. E. 125).

Yueçiler, zaptettikleri bu yerlerde kaldılar (M. E. 125). Bu havaliye bundan sora *Toharistan* (Tohareli) denildi. Tekrar daha Cenuba inmeye mecbur olan Sakalar, evvelâ *Kandehar* havalisinde yerleştiler. Burası *Sakaeli* (Sakastan - Sicistan) oldu. Sakalar buradan Pencaptaki grek prensliklerine taarruz ettiler (M. E. 75—58), Raçputanayı ve Gücaratı zaptettiler; fakat biraz sora Pencap kıt'asını Yueçilere terke mecbur oldular. Sakalar milâttan sora V inci asra kadar Sakastanda, Sint havalisi ile Gücaratta kaldılar ve buralara hâkim oldular. Bu suretle, milâttan evel I inci asırda Afganistan, Pencap, Raçputana ve Gücaratı ihtiva eden büyük bir Türk İskit veya Saka İmparatorluğu kurulmuştu.

YUEÇİ TÜRKLERİNİN İSTİLÂSI VE KUŞHANLAR İMPARATORLUĞU

Toharistanda (Baktriyan) yerleşen Yueçilerin başına geçen *Kuşhan* sülâlesi bir imparatorluk kurdu; bütün Yueçi kabilelerini birleştirdi; Gandara ve Pencabı Sakalardan aldı (M.S. 50). Kuşhan sülâlesinden *Kanişka* zamanında bütün Ganj vadisi zaptedildi (M. S. 100).

Kuşhanlar İmparatorluğu, Hindistana hâkim olduktan sora da türklük hususiyetlerini muhafaza etti. Fakat grek ve iran din ve ayinlerinin devamına da müsaade olunuyordu.

Yueçilerin kıralları kendilerine kırallar kıralı ve semanın oğlu derlerdi. Bir müddet, imparatorlukları Merkezî Asyada Kâşgar, Yarkent ve bir kısım İranla Hindistana şamil idi. Bu imparatorluk garpta Roma ve Uzak Şarkta Çin İmparatorluklarına muadil bir derecede idi. Kanişka, budistliği himaye etti. Buda dini bu imparatorun ismini ebedileştirdi. Buda

misyonerleri Pamir yaylâsını geçerek Çin Türkeline ve Çine girdiler. Bu andan itibaren on asır müddet, bütün hadiselere rağmen, Hint ve Çin budizmin gölgesi altında biribirile daimî münasebette kalmışlardır. Kanişka ismi beşer tarihinin en mühim devirlerinden birinin başındadır. Hanlar idaresinde bulunan Çin, ve Kuşhanlar idaresinde olan Hindistan arasında, Pamir ve Türkellerinden geçmek üzere muntazam ticaret yolları açılmıştır.

Hunların Baktriyanı istilâsı neticesinde (425) Kuşhanlar Gandaraya çekildiler. Hunlar burasını da zaptettiler. Kuşhanlar Gandaranın şarkındaki dağlık mıntakaya atıldılar. Hunların VI ıncı asır ortalarında mağlûbiyetinden sora Kuşhanlar tekrar meydana çıkarak IX uncu asra kadar yalnız Gandara mıntakasının bir kısmını muhafaza ettiler.

Kuşhan İmparatorluğunun inkırazından sora, Hindistanın her mıntakasında yerli veya türk ırkından reisler idaresinde birçok mahallî kırallıklar teşekkül etti. Bunlar bir nevi derebeyliklerdi. Bu vaziyet Hindistanın müslüman Türkler tarafından fethine kadar devam etmiştir (1019—1200).

HİNDİSTANIN DENİZDEN UZAKLARLA MÜNASEBETE GİRMESİ; İKTİSADÎ VE SİYASÎ İNKİŞAF

Hindistanla Mezopotamya arasında ötedenberi sahilden münasebet vardı. İskenderin donanması da İndüs ağzından Dicle mansıbına gitmişti. Mısır ile Hindistan arasında da deniz münasebeti vardı. Fakat milâttan sora, Hint Denizindeki daimî rüzgâr istikametleri de belli olduğundan gemicilik daha kolaylaştı. Bu suretle deniz ticareti Hindistan sahillerinden daha şarka Çin Hindine, Sumatra, Cava, Borneo adalarına kadar uzandı. Bu münasebetle hint medeniyeti ve hint san'ati de yayıldı.

Roma İmparatorluğu zamanında Hindistan, garba milyonlarla ihracat yapıyordu. Bu iktisadî tahavvüller, siyasî inkılâbatı da mucip oldu. O zamana kadar Şimalî Hindistanın bir mülhakı gibi kalmış olan Cenubî Hindistan büyük bir ehemmiyet kazandı.

Deniz ticareti ile zenginleşen sahil kırallıkları memleketin dahilini gölgede bıraktılar. Ganj vadisi her tarafa hayat dağıtan büyük damar olmak rolünü kaybetti. Sakalar tarafından idare edilen Gücarat, Sanskrit edebiyatının ve payitahtları olan *Ujayini* de brahman âleminin merkezi oldu.

Hindistanın cenup ucunda eskidenberi bir Pandiya Devleti vardı. Bu devlet garpla baharat ticaretinden çok zengin olmuştu. Hatta Pandiyada Roma İmparatoru Ogüst namına bir heykel bile yapılmıştı. Pandiya Devleti İmparator Ogüste milâttan 20 sene evel bir de sefaret heyeti göndermişti.

C. HİNTTE MEDENİYET

1. *DİNLER*

Hindistan muhtelif dinlerin vücut bulmasına müsait bir kıt'adır. Burada sema aylarca berraktır. Fakat bazan ufuk birdenbire simsiyah bulutlarla kaplanır; şimşekler ve gökgürültüleri ile şiddetli yağmurlar yağar. Hararet insanı atalete sevkedecek kadar fazladır. İklim de fazla yemek yedirmez. Bütün bu sebepler Hintlilerde esrarengiz şeylere inanmaya müsait bir haleti ruhiye yaratmıştır.

VEDA DİNİ VE BRAHMANLIK

Brahman denilen rahiplerin kazanmış oldukları ehemmiyet, hint dininin esas itibarile ayinlere müstenit olmasından ileri gelmiştir. Vedalar dinî birtakım akideleri ihtiva etmekten ziyade kurban merasimi esnasında okunan bir dua ve dinî merasim mecmuasıdır. Vedaların bahsettiği allahlar, *deva*lardır. Deva, gökte duran ve parlak olan demektir. Yani, vedaların mabudu gök tanrısı idi. Allahlara yapılan ibadet, ateş yakmak, kurban kesmek ve kurbandan evel içki içmekti.

Zamanla, brahmanların dinî kudreti Allahla birleşti. Bu suretle brahmanlık çıktı. Bundan soradır ki ruhun tenasühü akidesi de başgösterdi.

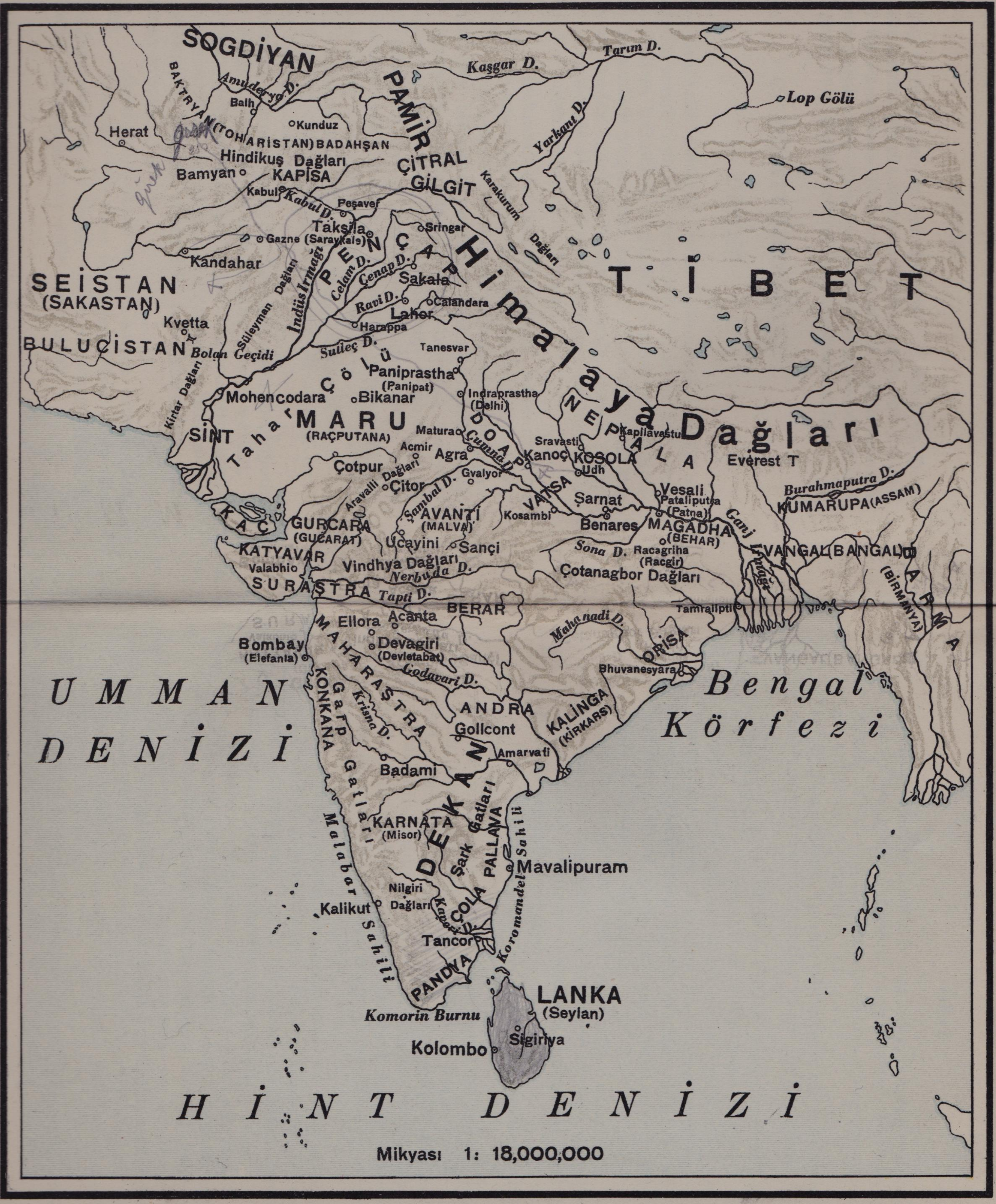
Ayni zamanda ruhun esası ile kâinatın yani ülûhiyetin esası, birdir denildi. Bu birliğe dahi Brahma ismi verildi.

Bu yeni fikrin tesirinde kalan birçok brahman rahipleri; dünya işlerini terkettiler ve ormanlara çekildiler. Bunlar, ormanlarda tefekküre dalarak tenasühün fenalıklarından kurtulmağa çalışıyorlardı.

CAİNA DİNİ

Caina dini, M. E. VI ıncı asırda ortaya çıktı. *Cainizm* her nevi ülûhiyeti inkâr eder. Bu dine göre kâinat ebedîdir ve hiçbir idare edenin yardımı olmaksızın kendi aksamının kuvvetile mevcuttur.

HİNT

SOGDİYAN
BAKTRYAN (TOHARİSTAN)
Amuderya D.
Balh
Kunduz
BADAHŞAN
Herat
Hindikuş Dağları
Bamyan
KAPİSA
Kabul
Kabul D.
Peşaver
Taksila
Gazne (Saraykale)
Kandahar
SEISTAN
(SAKASTAN)
Kvetta
BULUCİSTAN
Bolan Geçidi
Süleyman Dağları
İndüs Irmağı
Kirtar Dağları
Mohencodara
SİNT
PAMİR
ÇİTRAL
GİLGİT
Karakurum Dağları
Sringar
PENÇAP
Celam D.
Çenap D.
Sakala
Ravi D.
Calandara
Lahor
Harappa
Sutleç D.
Tanesvar
Çölü
Paniprastha
(Panipat)
Bikanar
Indraprastha
(Delhi)
Tahar
MARU
(RAÇPUTANA)
Matura
DOAP
Cumna D.
Acmir
Agra
Çotpur
Aravalli Dağları
Çitor
Gvalyor
Sambal D.
AVANTİ
(MALVA)
Kosambi
VATSA
KAÇ
GURCARA
(GUCARAT)
Ucayini
Sançi
KATYAVAR
Valabhio
SURAŞTRA
Vindhya Dağları
Nerbuda D.
Tapti D.
Himalaya Dağları
Kaşgar D.
Tarım D.
Yarkant D.
Lop Gölü
TİBET
NEPALA
Sravasti
Kapilavastu
Kanoç
KOSOLA
Udh
Everest T
Vesali
Pataliputra
(Patna)
Şarnat
Benares
MAGADHA
(BEHAR)
Ganj
Sona D.
Racagriha
(Racgir)
Çotanagbor Dağları
Burahmaputra D.
KUMARUPA (ASSAM)
EVANGA (BANGALA)
BARMA
(BİRMANYA)
Tamralipti
Mahanadi D.
ORİSA
Bhuvanesyara
BERAR
Ellora
Acanta
Devagiri
(Devletabat)
Bombay
(Elefanta)
MAHARAŞTRA
Godavari D.
KONKANA
Garp Gatları
Kristna D.
ANDRA
Gollcont
KALİNGA
(KİRKARS)
Amarvati
Badami
DEKAN
Şark Gatları
KARNATA
(Misor)
PALLAVA
Mavalipuram
Malabar Sahili
Nilgiri Dağları
Kalikut
Kaveri D.
ÇOLA
Tancor
Koromandel Sahili
PANDYA
Komorin Burnu
LANKA
(Seylan)
Sigiriya
Kolombo
UMMAN DENİZİ
Bengal Körfezi
HİNT DENİZİ
Mikyası 1: 18,000,000

Ruh haricî âlemle temas edince şerre ve fena tenasühe maruz kalır. Bu akidenin bariz vasıfları her şeyden mahrumiyet, insan ve hayvan hayatına riayet ve her nevi cebir ve şiddetten içtinaptır.

Salikleri ikiye ayrılır: Bir kısmı bir kat elbise sahibi olmayı günah saymaz. Diğer kısmı çıplak gezer.

BUDA DİNİ Budaya küçük yaştanberi Sakaların akıllısı manasına *Sakyamuni* denirdi. 29 yaşında *Gotama* ismile münzevi bir hayat geçirmek ve tefekkürde bulunmak üzere Magadha havalisine çekildi, budistlerin itikadınca 6 sene sora ilhama mazhar oldu. Bu andan itibaren kendisine *Buda* yani hakikate vâsıl olmuş, mülhem dendi. Buda 80 yaşında ölmüştür.

Buda insanlığa nafi hususlardan maadasile iştigal etmedi. Tabiatin haricinde ve fevkinde bir şey tanımadı. Dünyanın ve beşer ruhunun ebediyeti hakkında fikrini soranlara Buda şu cevabı vermiştir:

"Bu meseleleri bilmek sulh ve kutsiyet yolunda bir terakki teşkil etmez.„

Budanın esas telkini, basit, açık ve zamanımızdaki fikirlerle tam bir ahenk dairesindedir. Buda, hayatı bayağılaştıran, acıklı veya korkunç bir hale getiren değersiz ve şahsî gayelerdir, bunları atmalıdır, diyor. Filhakika kendimizi kendimizden daha yüksek bir şeyin içinde terketmek, bugünün de en büyük düsturudur. O büyük şey, Türk için türk milletidir.

Budanın hayatının sonlarında ve daha soraları meydana birtakım adamlar çıktı; bunlar Budanın fikirlerini tahrif ederek, insanlara hayalî bir ahret vadettiler. İnsanlar öldükten sora, ruhları, o ahrette yaşıyacaktı.

Budalığın esas akidesi şöyle hulâsa edilebilir:

Dünya esas itibarile fenadır. İnsanı, hayatın elemlerinden yalnız şefkat, insanlara, hayvanlara ve nebatlara karşı şefkat kurtarabilir. Yalnız ferağat, ihtiras ve arzuların yenilmesi, hiddet ve gazaba iyilikle karşı koymak, yalancılığa hakikatle galebe çalmak, ölümün ebedî tekerrüründen ve ebedî yeniden doğuşlardan kurtarır, mekân ve zamansız hiçliğe, *Nirvana* ya isal eder.

Bugün buda dini Hindistanda çok gerilemiş, diğer cihetten

Tibet, Çin, Çin Hindistanı ve bilhassa Japonya ekseriyetle buda dinine girmiştir. Budalık brahmanlıkla birlikte beşeriye'in hemen yarısını kaplıyan cihanşümul bir dindir *(Res.40-41).*

HİNDU DİNİ

Budalık M.S. VII inci asra kadar hint medeniyet ve san'ati üzerine pek müessir olmuştur. Fakat en parlak zamanlarında bile bütün Hindistana şamil olmamıştır. Brahmanlık akideleri de bu dinle beraber itibarda idi. VIII inci asırdan itibaren brahmanlık galebe çaldı ve budalığı tamamile yuttu. Ondan sora bugüne kadar Hindistan, brahman allahlarından başka mabut tanımamıştır. Brahmanlık asırların tesirile millî hint *(hindu)* dini olmuştur. Hint dini, halkın bütün itikatlarını, ibadetlerini birleştiren bir dindir. Bu din Üç Allah *(Brahma, Vişnu ve Siva)* esasına müstenittir. Buna hint teslisi (üçleme) derler *(Res. 42-46).*

Brahma, yaratıcı; Vişnu, koruyucu, muhafaza edici; Siva ise yıkıcı mabut olarak tavsif olunur.

Hindu dininin 330 milyon kadar mabudu varsa da hepsinin başında yukarda sayılan 3 mabut gelir.

2. *CEMİYET VE AİLE*

Bir hint milleti yoktur. Hatta hint milletleri de yoktur. Hint medeniyeti vâsi Hint kıt'asında yaşayan insanları bir millet halinde birleştirmeğe kâfi gelmemiştir.

Hint içtimaî teşkilâtının esası, kasttır. Kast bugün bile Hindin en bariz vasıflarından biridir. Hintliler arasında içtimaî bir engel olan kast, hint cemiyetine hususî bir çehre verir. Kast, ayni meslekten olan, ve ayni âdet ve an'anelere tâbi bulunan gruplar mecmuasıdır. Kast, Hindistanda site, milliyet, ırk ve din yerine kaim olduğundan hususî bir ehemmiyeti haizdir. Bugün, Hindistanın harice karşı zâfını mucip olan başlıca amil Hintlilerin bu içtimaî teşkilât dolayısile aralarında birleşememeleridir. Herkes ecdadından tevarüs ettiği mesleği takip etmek mecburiyetindedir. Aşağı sayılan Kastlarla münasebette bulunmak günahtır. Evlenmek ancak ayni kast mensupları arasında olur. Daha yüksek kast mensupları aşağı kast insanlarından, sari bir hastalıktan kaçar gibi sakınırlar *(Res. 47, 48).*

Brahmanlar; askerler, çiftçi, köylü ve san'atkârlardan baş-

kaları yani dördüncü kast mensupları (işçiler) ve paryalar adi sayılır. Bu taksimat haricinde bugün birçok kastlar daha peyda olmuştur.

En büyük hüküm ve nüfuz *raca* nın elindedir. Bir köy ağasına ve büyük bir mıntakanın reisine raca denir. İmparator Asoka Raca sıfatile iktifa etmiştir. Daha soraları büyük kıral manasına olan *mahraca* ismi çıktı.

Ailede, evlenen çocuklar, baba evini terketmezler, mal taksim edilmez: taaddüdü zevcata mesağ vardır. Bütün teşkilâtın esası yalnız âdettir, kanun ve nizam yoktur. Çok küçük yaşta, hatta çocuk iken evlenmek âdet olmuştur.

Hindular ölülerini su kenarlarında, bilhassa mukaddes sayılan Ganj *(Res.49)* kenarında yakarlar. Dul kalan kadınlar, kendilerini diri diri kocalarının cesedine bağlayarak yakarlardı. Bu fena âdeti evvelâ Gazneli Mahmut menetmiştir; fakat dul kadınların evlenmemesi âdeti el'an caridir.

Hint cemiyetinden bahsederken Hindularla (hindu dininde olanlarla) müslümanlar arasındaki münafereti de zikretmek lâzımdır. Hindularca müslümanlar hayvan, bilhassa mukaddes inek eti *(Res. 50)* yiyen canavarlardır. Diğer cihetten, müslümanların ekseriyetle eski fatih Türklerin ahfadı olması, bu hindu husumetinin sebeplerinden sayılabilir. Müslümanlar da, Hindulara, putlara tapan müşrik nazarile bakarlar.

Bugün Hintlilerin yüzde 73 ü hindu, 21 i müslüman, 6 sı budist, hıristiyan ve *sih* gibi din ve mezheplere mensuptur.

3. *DİL, YAZI, EDEBİYAT, FEN VE FELSEFE*

DİL VE YAZI Bir hint lisanı yoktur, Hindistanda konuşulan muhtelif lisanlar vardır.

Eski zamanlarda Hindistanda en makbul dil sanskritçe idi. Bu dil allahların, brahmanların, kıralların ve okumuş adamların dili idi. Bu dil gramercilerin vücuda getirdiği bir dildir.

Brahmanlık, budalık ve caina dini sanskritçeyi mukaddes dil olarak kabul etmiştir. Fakat bazı budalılar ve caina dini salikleri sanskritçe ile karışık başka lisanlar da kullanırlardı

(Prakrit, Pali, Bhaşa). Bundan başka Dravitlerin (tamul, telugu dilleri) ve eski yerlilerin kullandığı diller (munda, kolari) de vardır.

Yeni hint dilleri pek çoktur. Hemen her mıntaka başka bir dil konuşur: güceratî, bengalî, biharî, sindî, pencabî, hindî... Bunların en ziyade taammüm etmiş olanı "hindî" dir. Müslümanların diline ordu veyahut hindistanî denir; pek çok türkçe, acemce ve arapça kelimelerle karışıktır. Arap harflerile yazılır. Hinduların konuştuğu "hindî" dilinde ise sanskritçe kelimeler çoktur ve başka harflerle yazılır (devanagari).

Hindistan yazısı da karışık ve muhteliftir. Aramî yazısına pek yakın ve sağdan sola yazılan bir yazıları vardı; bu ortadan kalkmıştır. Umumî olan, soldan sağa yazılan yazıdır.

EDEBİYAT Hint edebiyatı Vedalarla başlar. Veda namı altında muhtelif mevzuda pek çok eserler toplanmıştır. Bunların en eski kısmı ilâhilerden ve dualardan mürekkeptir. Vedalar, hint düşüncesinin tükenmez bir kaynağıdır. On dukuzuncu ve yirminci asrın dinî, içtimaî ve siyasî ıslahatçıları bile bu mühim eserden ilham almaktadırlar.

Hintlilerin masal ve hayvan hikâyeleri şeklinde zengin edebiyatları vardır, bu meyanda mabut ve kahraman destanları — ve eski şarkın yegâne milleti olarak — dram da vücuda getirmişlerdir.

Hintlilerin bundan başka, lisan, hukuk ilimleri, felsefe ve ilâhiyat sahasında da zengin eserleri vardır.

Hindistan fen sahasının her şubesile uğraşmıştır. Bilhassa felsefe hususunda kendine mahsus fikirlerle maruftur. Felsefe mektepleri pek muhteliftir. Hayat meseleleri muvacehesinde fikri beşerin bütün telâkki tarzlarına tesadüf olunur.

4. *HİNT SAN'ATİ*

İmparator Asoka, dinî propaganda maksadile yazılı abideler ve birçok hint san'at eserleri yaptırdı. Ahaliye buda ahlâkını telkin için memleketin her tarafında kayalar, veyahut sureti mahsusada sütunlar üzerine kitabeler yazdırdı.

İnsan ve hayvanlar için hastaneler, bahçeler, kârvansaraylar yaptırdı.

Hindistanda Dravitlerden başlıyan mimarlık, heykeltraşlık vardı. Fakat bu san'atlerde ekseriya kil, ağaç gibi dayanıksız malzeme kullanılırdı.

Asoka zamanında sütunlar ve heykeller taştan yapılmağa başlandı.

Hindistan; sumer, elam, mısır, eti ve iyon san'atlerinden de istifade etmiştir. Kuşhanlar zamanında, hariçten gelen fikirlerle yerli fikirlerin birleşmesinden, Hindistana mahsus güzel san'atler meydana çıkmıştır; bu bilhassa Kuşhanlar zamanında inkişaf etmiştir.

Hindistanda mimarî, resim, edebiyat sahasında hakikî şaheser denecek eserleri müslüman Türkler yapmıştır. Bu hususta sırası gelince ayrıca bahsolunacaktır. Şimdilik yalnız şunu söliyelim ki Hindistanda Türkler, beşer faaliyetinin her sahasına şamil olmak üzere kendine mahsus bir medeniyet vücuda getirmişlerdir.

VII

KALDE, ELAM VE ASUR

A. MEMLEKET

IRMAKLAR MINTAKASI

Kalde, asur, elam ülkeleri, şarkta, İran dağlarının garp yamaçları; şimalde, Anadolu dağlarının cenup etekleri; garp ve cenupta Arabistan çölleri, Acem körfezi sınırlarile çevrilen mıntaka içindedir *(Harita.7)*. Bu mıntaka dahilinde, Şarkî Anadolu dağlarından membalarını alan, ve cenubuşarkî istikametinde, hemen biribirine muvazi akan iki büyük ırmak vardır. Bunlardan biri *Dicle* dir. Bu ırmak, umumî surette İran dağları garp silsilesine muvazi olarak akar ve *Acem körfezi* ne dökülür.

Dicleye bellibaşlı, şarktan *Büyük* ve *Küçük Zap*, *Diyala*, *Kerka* ve *Karun* ırmakları akar.

Diclenin uzunluğu 1500 kilometre kadardır. Suyu çoktur. Çok süratli akar. Yatağı derin ve kenarları dik ve dayanıklıdır. Diclenin ilk ve asıl ismi Dikledir [1].

İkincisi *Fırat* tır. Bu ırmak Bağdat hizasında en çok, Dicleye yaklaştıktan sora tekrar garba doğru bir kavis çevirerek uzaklaşır ve nihayet Acem körfezine dökülür.

Tarihtenevelki devirlerde ve hatta İskender zamanında bu iki ırmak bugünkü gibi birleşmezlerdi; ayrı ayrı, Acem körfezine dökülürlerdi ve deniz de şimdi olduğundan 200 kilometre içerde idi. Bilâhare iki ırmağın getirdiği çamur-

---

[1] Bazı müverrihler (Ok) manasına olan (Digle) dir diyorlar. Avrupalılar Tigre, Samîler Dicle yapmışlardır. Bazı müverrihler, Akkatlıların Diklat dediklerini beyan ederler.

larla doldu. Fırat mecrasının munsap kısmının şarkındaki arazi de eski zamanlarda bataklık idi.

Fıratın uzunluğu 2000 kilometredir. Suyu, Dicleden iki defa azdır. Yatağı derin değildir. Kenarları mukavemetsizdir. Tuğyan zamanında kolaylıkla etrafa yayılır. Her sene membalarındaki dağlarda karlar eriyince—nisan ve mayısta—bu nehirler, kendi hallerine bırakıldığı takdirde, ani olarak taşar. Bütün memleketi, sıhhate ve ziraate elverişsiz bataklıklar haline getirir. Binaenaleyh, bu ırmakları istifadeli bir hale koymak için orada yaşayan insanlar, nehirlerin kenarlarında setler vücuda getirmeğe ve birçok sulama kanalları yapmağa mecburdurlar.

DAĞLIK KISIMLAR

Dicle ve Fıratın [1] suladığı saha düzdür. Bu vahanın, şarka ve şimale doğru uzanan sahaları yüksek İran ve Anadolu dağlarına kadar dalgalıdır.

İKLİM

Bahsettiğimiz mıntakanın iklimi çok mütehaliftir. Kış, bilhassa dağlık mıntakalarda serttir. Yazın da yakıcı, kurutucu sıcaklar olur. Toprağın kurumasına, nehirlerin kanallarla akıtılan suları ile mâni olunur.

Eski ahali, daha çok cenubugarbiden gelen ve çekirge getiren rüzgârlardan korkarlardı. Onlarda "*fena ruh*" hurafesini yaratan bu rüzgârdır.

Yukarda saydığımız üç ülkeden Kalde, Dicle ve Fırat ırmaklarının cenup kısımları üzerindedir. Acem körfezinden Bağdat şimaline kadar, iki ırmağın havzalarından ibaret ve bu ırmakların getirdiği rüsuptan teşekkül etmiş gayet mümbit bir mıntakadır.

Asur mıntakası, şimaldedir. Şimdiki Musul havalisidir. Elam, Kaldenin şarkındadır. Karun ırmağı havzasını ihtiva eder.

TABİÎ SERVET MEMBALARI

Bu memleketlerde, ırmaklar arasındaki vaha şayanı hayret bir derecede mümbittir. Her şeyden evel, hububat mıntakasıdır.

Meyva ağaçları ve bilhassa ırmaklar ve kanallar boyunca

---

[1] Dicle ve Fırat ırmaklarının — doğrudan doğruya Anadolu dağlarının cenup eteklerinden itibaren — arasında kalan uzun, dar ve düz mıntakaya, Araplar (Beynennehreyn, Elcezire, Irak), eski Yunanlılar (Mezopotamya) demişlerdir.

hurma ağaçları yetişirdi. Hurma ağaçları, mütenevvi gıdalardan başka kumaş imaline kadar ahalinin bütün ihtiyaçlarına kifayet ederdi.

Mer'alarda cesim sığır, koyun sürüleri otlar; ırmakların kenarlarında kaz ve ördek sürüleri uçardı. Irmaklar sazan balıklarile dolu idi.

Vahşi hayvanlar meyanında, yabani eşek, manda ve aslan bulunurdu.

Memlekette, inşaat için taş yoktu. Gayet ince kil vardı. Kerpiç ve tuğla yapılırdı. Toprak altında zift bulunurdu.

B. AHALİ

Tarihtenevelki zamanlarda, bu bahsettiğimiz memleketlere Ortaasyadan birtakım türk kabileleri gelip yerleştiler. Bunların tarihleri, en ihtiyatlı bir hesap ile, M. E. 5—6 bin seneden eveldir.

Bu tarih devrinin başlangıcından itibaren üç kavim — ikisi kalde ve biri elam ülkelerinde olmak üzere — biribirlerile temas halinde görülürler.

Bunlardan *Sumerler*, Kaldenin cenup kısmında, sumer mıntakasında, *Akatlar* namını alanlar Kaldenin şimal kısmında Akat denilen mıntakada yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu kavimler Kaldeye sadece *Kalam* derlerdi.

Elamlar, Kalamın şarkında kendi isimlerini verdikleri kıt'ada yerleşmişlerdi.

M. E. 2100 de Babil etrafında görülen Samîler ile Ninova etrafında yerleşen ve milâttan 1300 sene evel kuvvet kespeden Asurluları kadîm türk kabilelerile karıştırmamalıdır. Babilliler ile Asurluların tarihleri, tarih içinde tarihtir. Türkler daha bu mıntakalara gelmeden evel esasen yüksek bir hars sahibi idiler. Bunların medenî hayat yaşadıkları, şehirlerde oturmuş oldukları şüphesizdir; madencilikte, muhtelif san'atlerde müterakki bir cemiyet idiler.

Sumerlerin medeniyetleri daha milâttan 5000 sene evel büyük saadet ve refah inkişafı halinde ortaya çıktı.

Sumerler, daha o zamanlarda, çiftçilerden, tüccarlardan,

her nevi san'atkârlardan mürekkep bir cemiyet halinde bulunuyorlardı.

Bu kavimler daha ilk geldikleri zaman ırmakların feyezanlarından mahfuz olmak için, şehirlerini bizzat yaptıkları sun'î tepeler üzerine kurdular. Tuğladan evler, mabetler ve saraylar bina ettiler. Sürülerle sığırları, beygirleri, koyunları, keçileri vardı. Ziraati, ve tarlaları sulamayı bilirlerdi. Madenleri işlerler ve madenî silâhlar ve ziynet eşyaları imal ederlerdi. Heykeltraşlıkları henüz az san'atkârane ve basit idi. Fakat, yazıları büyük bir inkişafın şahididir. Sumerler Mezopotamyaya geldikleri zaman yazı yazmasını biliyorlardı. Bu yazı soraları "*Çivi yazısı - mıhî hat*„ denilen şekli almıştır. Dilleri Altay türkçesi idi. Samî lehçeleri daha soraki zamanlarda karışmıştır.

Akatlara gelince onların da Sumerlerle akraba olduğunu söyliyen âlimler vardır. Fakat büyük nispette Samîlerle karışmış oldukları anlaşılıyor.

Elamlar dahi Sumerler gibi ve belki ayni kütle içinde Ortaasyadan gelmiş Türklerdir.

Bunlar Samî âlemden mutlak surette ayrı ve uzaktır. Lisanları türkçe idi. Bir kısım yazılı abideleri bunu teyit eder.

Elamlar, Sumerler gibi, Babillilerden çok daha eski devirlerde, büyük bir medeniyet inkişaf ettirmişlerdir. Elamlar milâttan 2300 sene evelinde fütuhatlarını uzak diyarlara kadar götürmüşlerdir. Bunların merkezi olan Sus şehrinde topraklar altından çıkarılan hendesî şekilde tezyinatlı levha ve cilâlı taştan eşya ve sert taştan vazolar, silâhlar ve bakır kaplar, medeniyetlerinin yüksek derecesini göstermektedir.

Anlaşılmıştır ki, *Ur*, *Uruk*, *Nippur* ve daha birçok büyük türk şehirleri *Babîl* ve *Ninova* dan çok tarihî kıdeme maliktirler.

C. ARKEOLOJİ KEŞİFLERİ

XIX uncu asrın ortalarına kadar, bütün bu söylediğimiz hakikatler, henüz toprakların altında gizlenmiş bir halde bulunuyordu. Bu asrın ortalarındanberi, fransız, ingiliz, alaman, amerikan keşif heyetlerinin, taharri ve tetkikleri, bu kıdemli medeniyet banilerini ilim âlemine tanıtmağa başladı. Bil-

hassa bu eski dünya insanlarının yazılarını okumak mühim oldu; hakikî tarih mezardan çıkıyordu.

Okunan yazı Sumerlerin çivi yazısıdır.

D. SUMER — AKAT — ELAM DEVLETLERİ

DEVLET VE CEMİYET

Sumerlerin, Akatların, ve Elamların teşkil ettikleri devletler muhtelif tarihî şekil ve mahiyet arzederler. Bunların siyasî teşkilâtlarile Altaylarda, tarihin malûmu olan ilk türk hükûmet tarzları arasında büyük bir benzeyiş vardır. Denilebilir ki, Türklerin, ilk hükûmet sistemleri, muayyen hudutlar dahilinde müşterek ülkede, muhtariyet ve hatta istiklâl sahibi *site* ler veya kabileler halinde, toplanmış grupların konfederasyon teşkil etmeleridir. Her sitenin bir reisi olduğu gibi bunların üstünde her konfederasyonda da bir reis bulunur. Umumun riyasetine geçen reis icabında tebdil olunup diğer bir site veya kabile reisi onun yerine geçer.

Kalde ve Elamda siyasî teşkilât, dinî teşkilâtla birleşmiş gibi görünüyor. Orada birer de *site ilâh* ı bulunurdu. Site kıralı, site allahının vekâletini de haiz olurdu.

Kıralların, bilhassa heyeti umumiyesinin başına geçenlerin, mabut yerine kendini ikame etmesi, veya bütün siteler allahlarını bertaraf ederek, bütün siteleri, kendi mabudu olan allahın emrine itaate mecbur tutması, veya onun vekili sıfatile kendine mutlak bir surette inkıyat talep etmesi devirleri Samîler zamanında başlar.

Siteler, şundan ibaretti: her cemaat; kendi ilâhı için bir mabet, kıral için bir saray ve çiftçi, çoban yahut tüccar, san'atkâr ve saire halk için meskenler yapardı. Bunların heyeti umumiyesini sühuletle muhafaza altında bulundurmak için etrafa bir sur inşa olunurdu.

SİTELER — BELDE DEVLETLER

Kalde ve Elamda, daha tarihlerinin mebdelerinde birçok siteler yapılmıştır. Fakat, bunların hemen kâffesi topraklara gömülmüş bir haldedir. Ancak son zamanlardadır ki, izleri bulunup birer birer meydana çıkarılmağa başlanmıştır. Şimdiye kadar malûm olmuş bulunan ve kıral şehri dedikleri

siteler on bir tanedir. Bu şehirlerden üçü *Uruk*, *Ur* [1], *Adap* olmak üzere Sumerdedir.

Dördü, *Kiş*, *Akşak*, *Opis*, *İsin* olmak üzere Akatta.

Biri, *Mari* olmak üzere ayrıca Orta Fırat üzerinde.

Biri Diclenin membalarına yakın taraflarda *Gutyum*.

İkisi de Elamda *Sus* tan başka olarak *Avan* ve *Anan Hamazi*.

Bu şehirlerden maada Allah Enlilin mabedi olan *Nippur* ile Sumerde *Lagaş* (Tello) sayılır.

Yerleri bugün belli olan daha birtakım şehirlerle beraber, yerleri tayin edilmeksizin sayılan birtakım büyük şehirler de vardır.

Kıral şehri denilen büyük şehirler yekdiğerini müteakıp gelen müteaddit sülâlelere payitaht olmuştur. Bu kadar dar bir mıntakada payitaht olabilecek bu kadar çok şehir yapılmış olması ve muhtelif kıralların payitaht tebdil etmiş olmaları bu devletin idarî, malî ve askerî intizam ve menabie malik ve yüksek bir medeniyete sahip bulunduğuna delâlet eder.

Umumî tehlikenin henüz pek az hissolunduğu devirlerde, Elam, Sumer, Akatlar biribirine tamamen tâbi olmaktan ziyade herbiri kendi dairesi dahilinde, hemen ayrı bir siyasî mevcudiyet teşkil ediyordu. Fakat, gittikçe, daha ziyade hissolunmağa başlıyan tehlike, reislere sağlam bir ittihat lüzumunu ihtar etti. Bunun neticesinde kuvvetlerini, komşularına tanıttırmak ve iktisadî ve fikrî kabiliyetlerinin daha parlak bir surette inkişafını temin etmek maksadile müşterek bir devlet kurdular.

Bu devreye kadar Sumer, Akat, Elamlardan herbirinin kendi içlerinden çıkmış sülâleleri vardı. Bundan sora bir idareye tâbi olacaklardı.

Yeni idarenin siyasî mahiyeti böyle olmakla beraber, malûm olan on bir kırallık şehri yine ayrı ayrı istiklâllerini muhafaza etmekte addolunuyordu. İşte bu siyasî teşekkülün şu hususiyetinden dolayı, Samîlerin iktidara geçtikleri zamana kadar (M. E. 2225), kırallık şehri olan sitelerden hiçbiri daimî olarak, payitaht olmak rolünde ısrar etmedi.

Bu hususta, tefevvuk münavebe ile:

3 defa Sumerlere,

4 defa Akatlara,

---

[1] Ur, türkçe hendek veya hendekle çevrilmiş kale demektir.

2 defa Elamlara,
1 defa Mari sitesine,
1 defa da şimalde Gutyumlulara geçti.

Bu hal, siyasî birliğin idamesile beraber, bir sitenin kendi lehine olarak vahdeti temerküz ettirmediğini, umumî surette kuvvetler beyninde asırlarca müddet tevazünün devam ettiğini gösterir.

E. KALDEDE DAHİLÎ REKABETLER VE MÜCADELELER

Sumer şehirlerinden birinin kıralı tek başına hâkim olmak sevdasına düştü. Komşularına saldırdı (M. E. 3050). Bu adamın torunu ayni harekete devam etti. Diğerleri bunun üzerine yürüdü. Bu suretle devletin inzıbatına halel, kuvvetine zâf geldi.

SARGON VE SÜLÂLESİ

Bu vaziyetten istifade eden *Agade*'li *Sargon* namında bir zat ortaya çıkarak (M. E. 2850) tarihlerine doğru Kaldede bir imparatorluk teşkil etti. Kaldeye kâmilen hâkim olduktan sora *Amanos* ve *Toros* ve *Suriye* istikametlerinde istilâlar yaptı.

Elamlar yalnız başlarına istiklâllerini muhafaza ediyorlardı. Sargonun ahfadı, imparatorluğun kuvvetlenmesine çalıştılar. Acem körfezinde büyük donanma yaptılar. Şarktan Acemistana, şimalden Anadoluya sarktılar; garptan Akdeniz sahillerine kadar ilerlediler *(Harita. 8)*.

Eskidenberi Mısırla, mevcut olan münasebat ziyadeleşti. Bu yüzden birtakım mısır fikir ve felsefeleri Kaldeye geçti. Ezcümle Kalde hükümdarları o zamana kadar mabetlerde kapalı duran mabutların yerine, Fir'avunları takliden kendilerini ikame ettiler. İnsanları kendilerine taptırdılar.

SUMERLERİN TEKRAR HAKİMİYETİ ALMALARI

Bundan soradır ki, Sumerler isyan ettiler. Bunun neticesi olarak (M. E. 2648-2623) Sargon Hanedanı yerine geçtiler. Bu Sumerlerin dördüncü Uruk Hanedanı idi; anlaşılıyor ki, bunlardan çok daha evel üç Ur veya Uruk Hanedanı geçmiştir. İlk hükümdarlarının ismi *Urkom*dur;

Ur şehrini, bu kıral bina ettirmiş ve muhteşem abidelerle süslemiştir. Kapıları tunçtan bir mabetle yüksek bir ehram, bu nevi abideler cümlesindendir [1].

Bu dördüncü Sumer sülâlesinden sora, memlekete Hazar Denizi civarından gelen bir sülâle hâkim oldu. 120 sene Kaldede kaldı. Sumerlerin tekrar isyanile memleketten çıkarıldılar. Yeniden mevkii iktidara gelen Sumer kıralları bir taraftan Palestine hareket yaptılar, diğer taraftan eski müttefik ve ırkdaşları Elamlar üzerine hücum ederek Sus'u zaptettiler.

KALDEDE KARIŞIKLIK VE NETİCESİ

Bundan sora yeniden Kalde ülkesinde derin bir kargaşalık oldu. Kalde cenuptan ve şarktan istilâya uğradı. Evvelâ Elamlar kendilerini toplayıp mukabil taarruza geçtiler, Mezopotamyayı işgal ettiler ve Palestine kadar gittiler. Elam kırallarından *Kutur*, Palestin hükümdarı unvanını aldı. Fakat, burada da mağlûplar Elamlara karşı mukabil taarruza geçtiler. Onları ricat ettirerek Mezopotamyaya kadar takip ve mağlûp ettiler. Bu suretle, Kalde Hükümdarlığı Fırat yukarılarında *İsin* de yerleşen bir Palestinli Samî hanedana geçti (M. E. 2307-2095).

SUMER, AKAT, ELAM DEVLETLERİNİN AKIBETİ

İşte bu karışık vaziyet Babil Sülâlesinin vücut bulmasına sebep oldu (M. E. 2225 - 1926).

Bu suretle tarihlerinin ilk devirlerinden itibaren binlerce sene beraber yaşadıktan sora, bilâhare biribirlerinin hasut düşmanı haline gelerek birçok seneler biribirlerile vuruşan Sumer - Akat ve Elamlar arasında devam eden mücadeleler nihayet Samîlerin istilâsile nihayet buldu.

F. BABİL DEVLETİ

BABİL SÜLÂLESİ VE HAMURABİ

Kaldeye hâkim olan sülâleye Babile nispetle Babil Sülâlesi dendiği gibi Kaldeye de *Babilonya* adı verildi. Bu sülâlenin altıncı kıralı *Hamurabi* nin bulduğu hudutlar Sargon zamanındaki

[1] Şimdiye kadar hafriyatta Urkhom ahfadından kıral Gudea'nın M. E. 3600 de yapılmış sekiz heykeli bulundu.

hudutların aynidir. Hamurabi *(Res. 61)*, memlekette eski yerli ahalinin vücuda getirmiş olduğu medenî ve sınaî her şeyden azamî istifade etti. Esasen, mevcut olan eski kanunlar birleştirildi ve *Hamurabi Kanunu* adını aldı.

Hamurabi, (M. E. 2088 - 2086) şimalde *Turukku, Kakmu, Subartu* ordularile muharebe etmiştir.

Babil şehri Fırat ve Dicle ırmaklarının biribirine en çok yaklaştığı noktada inşa edildi. İran, Hint ve Arabistan, Asur aralarındaki yollar burada birleşir.

Hamurabi, Babili yeniden inşa etti. Etrafını kalın tuğla duvarla çevirdi. Hamurabi, Fırat ile Dicle arasında kendi ismini verdiği büyük bir kanal yaptırdı. Babilliler M.E. XX inci asır sonlarında Etiler tarafından mağlûp ve Babil işgal olunmuştur. Fakat Etiler burada kalmayıp memleketlerine döndüler.

Asur kıralları da Babilonyayı kendi imparatorluklarına ilhaka teşebbüs ettiler ve nihayet M. E. 1320 de buna muvaffak oldular.

G. ASUR DEVLETİ

Asurlular, muharebeler ve muhaceretler esnasında şimale çıkan bir kısım Samîlerle *Kuşlu* ların ve Hazar tarafından gelen bazı kabilelerin teşkil ettikleri bir halktır. Bunlar Dicle havzasının dağlık sahalarında ayrı ayrı birtakım şehirler bina ettiler ve oralarda milâttan 2500 sene evel küçük küçük birtakım hükûmetler kurdular. Bunlardan biri soradan çok şöhret alan *Asur* sitesi idi. Tarihteki Asurlular namı da bundan gelir. *Kala, Ninova* gibi diğer şöhret bulan siteler de yaptılar.

Asurlular, medeniyetçe, Anadolu komşuları Etilerden ve cenup komşuları Sumer-Akatlardan, çok zamanlar dun derecede kaldılar.

Komşuları, muhtelif sebeplerle zâfa duçar olduktan soradır ki, Asurlular kendilerini göstermeğe başladılar.

M. E. 1300 senelerine doğru tefevvuk, Babilden Asurlulara geçti. Kalde ile Asur memleketleri kâmilen Asur Kıralı I inci *Salmanasar* idaresinde birleşti.

Birinci *Tiglat-Palasar* (M. E. 1100) fütuhatını garben Palestine ve Akdenize kadar ilerletti.

Bundan sora bir tereddi devri geçer. Bu devrin mümessili *Sardanapal* dir. Daha sora, tekrar, 3 üncü Salmansar (M. E. 850) ve 3 üncü Tiglat-Palasar (M. E. 745) gibi kırallar Suriyeyi tekrar fetih ve Fenikelilere hakimiyetlerini teşmil ettiler. Bu tarihte idi ki, Asur yerine Kala, devletin payitahtı oldu.

SARGONLAR

Asurluların en parlak sülâlesi meşhur Sargonlardır. Bu sülâleyi teşkil eden (M.E. 722) II inci Sargon *(Res.62)*, sefih kırallardan birinin başkumandanı idi. Sargon ufaktefek kabilelerle değil büyük devletlerle fütursuz çarpıştı. Çetin bir askerdi. Babili iki defa zabıt ve Babil Kıralı *Meradaş Baladan* ı mağlûp ve firara mecbur etti. Müttehit Suriyelilerle Mısırlıları mağlûp, İbranî Kırallığını tahrip eyledi. Kıbrısı haraca bağladı. Bu fatih ayni zamanda ilim ve san'atin muhibbi oldu. Ninova kütüphanesini o yaptı.

Payitaht edindiği Ninova yanında muazzam *Khorsabat* sarayını inşa ettirdi. Asur kuvveti, *Asur-Banipal (Res. 63)* ile en yüksek kemaline erdi. Mısıra girdi, Tep cenubuna kadar gidildi. Karadenizden Nile ve Acem körfezine kadar bütün devletler Asur-Banipala tâbi oldular.

ASUR DEVLETİNİN İNKIRAZI, II İNCİ BABİL DEVLETİ

Birkaç sene sora, bu azametli devlet Metlerin Kıralı *Kiyaksar* ın darbeleri altında eridi (M. E. 612).

Asur Devleti enkazından *Met İmparatorluğu* çıktı; ve Metlerle müttefikan hareket eden Babilliler ikinci defa *Babil Kırallığı* nı kurdular. Suriyede, Mısırda büyük istilâlar yaptılar. Anadoluda, Lidyalıların kırallarını mağlûp etmek için Metlere yardım ettiler. Babil Kıralı *Nabukodonosor* veya *Nabukodorosor* Babili tamir ve ihya eyledi.

Babillilerin son hükümdarı *Baltazar* oldu. Pers Kıralı *Kurus* (Keyhusrev) (M. E. 539) onu mağlûp etti; ve ahalinin alkışları arasında Babil memleketlerine girdi. Babil Kırallarından Nabukodonosorun (M. E. 600) de Babile esir olarak getirdiği Yahudileri serbest bıraktı.

H. SUMER MEDENİYETİ

Bugüne kadar vaki olan keşfiyattan beşerin ilk medeniyetlerinden biri olduğu anlaşılan sumer medeniyetinin uzun

müddet Önasyada umumî bir medeniyet olduğu, bilhassa Akat ve Elamların tamamen bu medeniyet tesiri altında kaldıkları ve yüksek bir seviyeye erdikleri sabit olmuştur.

HAYVANCILIK VE ZİRAAT

Sumerler bazı hayvanları ehlileştirip onlardan istifade etmeyi bilirlerdi. Koyun, keçi ve domuz besliyorlardı. Bunların yünlerinden kumaşlar dokuyorlardı. Evlerinde dokuma tezgâhları olduğu gibi müteaddit tezgâhlı dokuma imalâthaneleri de vardı.

Ziraatte ilerlemişlerdi. Saban, döğen gibi bugün bile kullanılan muhtelif ziraat aletlerine maliktiler. Sun'î vasıtalarla (kanallarla) tarlaları sulayarak, hububat yetiştiriyorlardı. Vâsi arazide, bilhassa nehir kenarlarında müşterek teşebbüslerle kanallar açılır ve ilmî denecek usullerle nehir kontrol edilir, sulamalar yapılırdı. Sumerin refahı ziraat ve ticarete istinat ediyordu. Hemen kâmilen ziraat esası üzerine tanzim edilmiş olan memleketin bir kısmı hükümdara, diğer bir kısmı da fertlere ait çiftliklere ayrılmıştı.

SAN'ATLER : MİMARLIK VE HEYKELTRAŞLIK

Bakır ve altın madenlerini istimal ediyorlardı *(Res.55)*. Maden dökümü işlerini ve madenlerden halita yapmayı biliyorlardı. Alelâde kullandıkları aletler Mısırlıların hatta tarihî devirlerinde kullandıklarından çok daha mükemmeldi. İptida bakırı, soraları altını ziynet eşyası olarak kullandılar. Kadınların icni ve kıymetli taşlardan gerdanlıkları vardı. Mezopotamyada taş bulunmadığından binalar için başka bir madde istimali icap ediyordu. Sumerler, yapılarını fırında pişirilmiş tuğladan veya güneşte kurutulmuş kerpiçten yaparlardı. Tuğladan yapılmış büyük binaları, abideleri vardı. Meselâ, *Kiş* te meydana çıkarılan tuğla saray geniş bir sahayı kaplamaktadır. Bu sarayda ve diğer mahallerde tuğladan muazzam sütunlar bulunmuştur. Duvar tezyinatı hayrete şayan derecede mükemmeldir. Bu tezyinattan sedef işlemeciliğine de vâkıf oldukları anlaşılıyor. Kiş sarayı o zamanki memleketin refahını ve mimarların, san'atkârların yüksek meharetini gösterir.

Bu kadar eski devirlerde Sumerler, sütun, kemer, kubbe gibi garba ancak binlerce sene sora girmiş olan mimarî şekillerini bilerek umumiyetle kullanmışlardır. Tarihte, ilk

Elâm, Sumer, Akat, Asur

kemer ve kubbe Sumerlerde görünür. Sumerlerin bina ettikleri sun'î tepeler üzerine kurulmuş mabetler —ki meşhur Babil Kulesi bunlardan biridir— mimarî eserlerin harikalarından sayılabilir.

Bu yüksek mimarî ile anlaşılan medeniyet seviyesi, mezarların zenginliğinde de görülmektedir. Altın ve gümüş eşya silâhlar, kıymetli madenlerden yapılma aletler, mezarlarda mebzulen bulunmuştur. Bu mezarlarda sedef tezyinatı çok görülmektedir. Hükümdar mezarlarında altın serpuş, hükümdarın adını taşıyan altın kupa, gümüş kemer, altın, gümüş ve sedef gerdanlıklar, küpeler, altın keykeller, altın iğneler vardır.

Heykeltraşlıkta da çok usta idiler. Bir hükümdar kadını mezarından çıkarılan gümüş bir inek başile gümüşten iki dişi aslan kafası büyük bir istidat ve meharet eserleridir. Yine bu mezarda bulunan eşek heykeli mükemmel bir realist san'at eseridir. Heykeltraşlıkta bu derece inkişaf, ancak milâttan evel V inci asırda yunan üstatlarında görülebiliyor. Sumer hükümdarlarından *Gudea* nın heykeli *(Res.51)* bugüne kadar keşfedilmiş olan heykeller arasında muayyen ve hakikî bir şahıs gösteren ilk heykel sayılmaktadır. Sumer heykeltraşlığı yalnız teknik itibarile değil, fikrin ifadesi noktai nazarından da yüksekti. Heykeller umumiyetle sarayların ve mabetlerin tezyinatında kullanılırdı *(Res. 52-59, 64, 65)*.

Sumerlerden sora gelen Babilliler ve Asurlular sumer san'at an'anesini taklide devam etmişlerdir.

ASKERLİK

Sumerler pek medenî ve zengin memleketlerine etraftan gelecek tecavüzleri men ile medeniyetlerini muhafaza için kuvvetli bir askerî teşkilât meydana getirmişlerdir. Sumerde ücretli bir ordu yoktu. Her vatandaş bir asker sayılırdı ve her an harba çağrılabileceği için hazırlıklı bulunurdu. Hükümdar şahsen harba iştirak ve ön safta muharebe ederdi.

MİLLİYETPERVERLİK VE KANUN

Sumerler haysiyet ve vakarlarını çok korur, millî gurur sahibi ve milliyetlerile müftehir idiler. Memleketleri istilâ edildiği zaman galiplerin hakimiyeti altında teşriki mesai etmeğe razı olmadılar. Sumerlerin umumî bir isyanile Sargon saltanatının hitama erdiği malûmdur.

Milâttan (1900) sene evel vazolunan Hamurabi Kanunu eski sumer kanunlarının ve âdetlerinin bir araya toplanmasından ibarettir. Zaten babil medeniyeti, her cihetçe sumer medeniyetinden çıkmıştır. Hamurabi Kanunu bu mıntakada ilk defa meydana gelen kanunlar mecmuası da değildi. Sumerlerin III üncü Ur Sülâlesinden *Dungi* zamanında tedvin edilen kanunlar mecmuası Hamurabi Kanunlarının en yakın esas ve aslını teşkil eder. Bundan evel, meselâ *Urukagina* zamanında toplanılmış kanunlar da vardı. Fakat, Samî Hamurabinin kanunları türk sumer kanunlarından ceza itibarile daha şiddetli idi. Sumerler esirlere karşı muamelelerinde daha şefkatli idiler. Bir kölenin kaçması Hamurabi Kanununa göre idamı iltizam ederdi. Halbuki Sumerler küçük bir para cezası almakla iktifa ederlerdi. Sumerlerin muntazam mahkemeleri vardı. Muntazam tapu muamelâtı yapılırdı. Müşterek mülkiyetle beraber şahsî mülkiyet te mevcuttu.

Sumerlerde aile teşkilâtı *tek zevce* (monogamie) esası üzerine müessesti. İzdivaç, dinî bir mahiyette değildi. İzdivaçtan sora kadın, aile mallarında ve mülklerinde müşterekti. Erkek, kadının rızası olmaksızın müşterek malları satamazdı; aile borçları için her ikisi mes'ul idiler. Kadın iktisadî bir istiklâle sahipti, istediği işi tutabilirdi; tezgâhlarda, mağazalarda çalışır, yüzü açık olarak gezerdi.

TALİM VE TERBİYE Sumerlerin talim ve terbiye teşkilâtı mükemmeldi. Erkek ve kız çocukları bir arada tahsil ederlerdi. Mekteplerde okuma yazma, gramer, inşa, coğrafya, riyazıye, mesaha usulleri, mikyaslar ve edebiyat öğretilirdi. Yüksek mekteplerde hekimler, mimarlar gibi meslek adamları yetiştirilirdi.

DİN VE İLİMLER Sumerlerin birçok allahlara inanan bir dini vardı. Allahlar insan şeklinde ve mahiyetinde tasavvur olunurdu. Mabetler, bu ilâhların evleri idi.

Sumerler ruhun bekasına inanmakla beraber, ahırete, cennete, cehenneme inanmazlardı.

Sumerler en büyük allahlarına *Dingir* ismini vermişlerdir. Bunun Tangrı, Tengri, Tanrı kelimesi olduğunu sumer dilile uğraşan âlimler söylemişler ve hatta Sumerlerin Türk olduğuna daha birçok kelimelerle beraber bunu delil olarak göstermişlerdir. Bundan başka Sumerlerde *Enlil, Mama, Nin - tar*

ve muahhar devirlerde Babil ve Asura Sumerlerden geçmiş olması muhtemel olan *Bel*, *Bin*, *Annon* gibi mabutlar da vardır. Bu son mabutlardan Bel, maddeye şekil veren, dünyayı nizama sokan kuvvet; Bin kâinatı yürüten zekâ, Annon ise güzel san'atleri yaratan kudrettir.

Sumerlerin fikirlerinin filî tezahürleri tetkik olunursa müspet bir felsefeye salik oldukları anlaşılır.

Sumerler, Ortaasyadaki dinlerinden kalma an'anelerle Güneş, Ay, ve yıldızlara da taparlardı; bunların hareketlerile dünya hadiseleri arasında bir münasebet görürler, onların hareketlerinden istikbalin keşfolunacağına inanırlardı. İşte bu itikatlar, Sumerlerin Güneşe, Aya ve yıldızlara ehemmiyet vermelerini ve bunların hareketlerini tarassut, tetkik ve hesap etmelerini mucip oldu. Mabetlerdeki birçok katlı kuleler, tarassuda yardım ediyordu. Bu suretle Sumerde heyet ilmi başladı. Güneş, Ay senelerini hesap ettiler. Seneyi 12 aya ayırdılar. Gün, saat taksimini yaptılar; seyyarelere isim taktılar. Takvimlerle kerrat cetvelinin esasını kurdular. Bugünkü ölçüleri tesbit ettiler. Ve bu suretle de riyazıye ilmi inkişaf yoluna girmiş oldu.

Allahların mücazat ve mükâfatları dünyada olduğundan Sumerler hastalıkları allahların verdiği ceza gibi görürlerdi; yani allahlara karşı irtikâp olunan bir günah, bir kusur yüzünden hastalığın vukua gelmiş olduğuna inanırlardı. Buna binaen, hasta, allahları memnun etmeğe mecburdu. Rahiplerin tavassutile allahların affi kazanılmaya çalışılırdı. Fakat daha müspet tedavi tarzı da vardı. Hasta umumî bir meydana yatırılarak gelen geçenden hastanın tutulduğu hastalık hakkında rey alınır ve bu reylere göre tedavi olunurdu. Muvaffakıyeti neticelendiren tedavi tarzları tesbit olunup mabetlerin duvarlarına deri levhalarla asılır veya hakolunurdu. Tedavide türlü otlar ve kökler istimal olunmuştur. Tedavi tarzlarının, tedaviye yarıyan nebatların tesir ve hassalarını tetkik yolu ile Sumerde tababetin ilk müspet esasları hazırlanmış oluyordu.

EDEBİYAT VE YAZI

Sumerlerin edebiyatı da çok zengindir. Edebiyat evvelâ dinî efsane ve destanlarla başladı. Hilkate ait efsaneler, dinî ve millî kahraman destanları ibda olundu; son devirlerde Sumerin

düşmanlar tarafından istilâsı üzerine müessir mersiyeler yazıldı. Bu eserler Sumerlerin edebî istidadına parlak delillerdir. Sumer edebiyatı diğer lisanlara ezcümle samî lisanlara tercüme olunuyordu.

Sumerde edebî eserlerden başka birçok umumî muharrerat ta bulunmuştur; bunları yazmak üzere bir kâtipler sınıfı teşekkül etmişti. Kâtipler, mektupları, kontratoları ve saireyi kil levhalar üzerine yazarlardı.

Bugünkü malûmatımıza göre tarihte ilk yazı, Sumerlerin yazısıdır. Sumerler bu yazıyı geldikleri Ortaasyadan getirmişlerdir. Ve bütün Önasyaya uzun asırlar bu yazı hâkim olmuştur. Sumerleri takip eden milletler, bu yazıyı kullanmışlardır. Sumer yazısı, yukarda söylendiği veçhile "*çivi yazısı*„ idi.

MABETLER VE KONFOR

Sumerler, mabetlerini evvelâ sun'î tepeler vücuda getirerek onların üzerlerine yaparlardı. Bunlara *ziggurat* derlerdi. Zigguratlar *(Res. 60)*, kâinatın taksimatını (yeraltı, yeryüzü, gök) tasvir ediyor ve semaya, Tanrıya giden yolu temsil ediyordu. Bunların en muhteşem yeri, muazzam kemerli methali ve büyük kubbesi idi. Kapılarında altın, gümüş tezyinat vardı; duvarları renkli resimler ve sair tezyinatla bezenirdi. Soraları Babilde yapılmış olup "*Babil Kulesi*„ namile şöhret alan tepe ve mabet te sumer üslûbunda bina edilmiş bir zigguratır. Sumerlerin hususî hayatı da medeniyetlerinin yüksekliğini gösterir. Orta sınıftan Sumerlinin tuğladan yapılmış iki katlı, duvarları beyaz boyalı evine kemerli bir kapıdan girilir, evin üst katında aile yaşar, alt katında misafir kabulüne mahsus geniş bir oda bulunurdu. Evin yeraltında su tesisatı mevcuttu. 12-14 odası vardı. Yemek masaları, arkalı ve yastıklı sandalyeler, altın veya gümüş kakmalı karyolalar, zengin evlerde halılar evin mobilyesini teşkil eder, yemekte madenî çatal kullanılırdı.

Arkeoloji tetkikatından çıkan yukardaki muhtasar malûmat bile sumer medeniyetinin kıymetini ve umumî medeniyet tarihinde Sumerlerin ehemmiyetini kâfi derecede gösterir.

VIII

MISIR

XIX uncu asra kadar, Mısırın, sahih olarak tarihi bilinmiyordu. Mevcut malûmat, masallarla karışıktı. Mısırlıların kendileri de, 2000 yahut 3000 seneden evelini bilmiyorlardı.

Mısır tarihi, Mısırlıların yazısı okunduktan (1822) sora ve bugüne kadar, Mısır topraklarında, birçok âlimler tarafından yapılmakta olan taharriler ve bulunan eserler ile meydana çıkmıştır.

A. MISIR VE NİL

MISIR

Mısır, Afrikanın şimalişarkisindedir. Asyaya, *Süveyş* Berzahı ile bitişir. Şimalde *Akdeniz* ve şarkta *Kızıldeniz*le çevrilmiştir. Garbı ve cenubu çöl ile sarılmıştır.

Mısıra hemen hiç yağmur yağmaz. Gök daima, tam açık ve mavidir; gündüzler, parlak güneşin altında yakıcıdır. Geceler çöllerde olduğu gibi, serindir. Ortasından büyük bir ırmak, Nil, geçmeseydi, Mısır, bir çölden, taşlık ve çıplak bir ovadan başka bir şey olmıyacaktı.

Mısır "bir Nil vergisi„ dir. Doğrusu, Mısır toprağını yaratan, Nil ırmağıdır.

Nil dünyanın en büyük ırmaklarından biridir. Bu ırmak, başlıca Habeşistandan gelen *Göknil* ile, hattıistiva altındaki büyük *Viktorya - Alber* gölleri mıntakasından gelen, *Aknil*in

birleşmesinden meydana gelmiştir. Cenuptan şimale akan bu ırmak, Mısır kıt'asına girmeden evel altı çağlayan yapar. Bu çağlayanların şimalde sonuncusu *Siyen* (Assuan) dadır.

MISIRIN GÖRÜNÜŞÜ

Siyenden sora Nil, Akdenize doğru gider; yatağının sağında ve solunda kayalıklı tepeler vardır.

Nilin geçtiği vadi 1000 kilometredir. Bu vadinin, orta genişliği ise 15 kilometredir.

Hiçbir yerde 20 kilometreden fazla genişliği yoktur. Bu vadi bazan, dar bir geçit olur. Şimale doğru, Kahire hizasında, Nil birtakım kollara ayrılır. (V) şeklinde bir müselles teşkil eder. Bu müselles, çok eski zamanlarda, Akdenizin bir körfezi idi. Nil, bu körfezi, binlerce sene içinde getirdiği çamurlarla doldurdu. Hâlâ da her sene bir metre kadar doldurmaktadır. Bu suretle meydana gelen ova da, nehrin kollarile sahilin resmettiği şekil, yunan alfabesinin D si olan Δ deltaya benzetildiği için Yunanlılar, bu mıntakaya *Delta* demişlerdir.

Geniş Delta ovasına, *Aşağı Mısır* adı verilir. Nilin, uzun ve dar olan cenuptaki geçitleri mıntakasına *Yukarı Mısır* denir.

Bütün Mısır Delta ile Nil vadisinden ibarettir. Bu dar, uzun mıntakanın, şarkında Arap, garbında *Libi*, cenubunda *Nubi* kum çölleri vardır.

Haziranda Nil kıyıları kurur. Irmak artık yatağını doldurmaz. Hemen tebahhur etmiş gibidir. Nebatlar, hayvanlar, insanlar güçlükle soluk alırlar. Mısır ölecek sanılır.

NİLİN TAŞMASI

Fakat, her sene hemen ayni tarihte, 20 hazirana doğru, Nil canlanır. Zira Habeşistan dağları üzerinde karlar erir ve hattıistivada şiddetli yağmurlar yağar. Bu sebeple Nil, kabarır, taşar, bütün vadiyi doldurur. Yalnız yüksek tepeler üzerinde yapılmış köyler, adacıklar halinde, meydanda kalır. Bu köyler, yüksek yollarla biribirine bağlıdırlar. Irmağı tutan bentler, 15 haziranda kaldırılır.

Nil, ilk taşmağa başladığı günlerde, güzel mavi rengini kaybeder. Yeşil ve sıhhate dokunan bir su akar. Bu, Nilin *Bahri Gazal* denilen bataklık cenup mıntakalarından getirdiği, nebatî maddelerden ileri gelir. Bu "*Yeşil Nil*" birkaç gün içinde daha kabarır ve bir defa daha rengini değiştirir. Bu defa suları, kırmızı bir çamurla doludur; kan gibi akar. Bu

da, ırmağın dağlık mıntakadaki yatakları kenarlarından koparıp getirdiği volkanlık topraklardan olur. "*Kırmızı Nil*„ in suyu, serindir ve içilebilir.

Ağustos ve eylûl aylarında ırmağın yükselmesi tam olur. Sora yavaş yavaş, ikinciteşrin sonunda, ırmak yatağına girer. Toprak üzerinde bereketli bir mil bırakır. İşte o zaman, ekme başlar. Hafifçe toprağı sürdükten sora, birincikânunda tohum atılır. Dört ay sora sıkıntısızca mükemmel bir mahsul elde edilir. İlkbaharda, memleket mahsulle doludur. Sayısız çiçeklerle süslüdür. Bulutsuz bir ışıkla aydınlanmıştır. Mısır yaşamakla bahtiyardır.

MISIRDA TABİATİN YARDIMI

Umumiyetle başka yerlerde, eski zaman insanları, yiyeceklerini, giyeceklerini ve barınacakları yeri temin için, çok zaman ve emek sarfına mecbur idiler. Mısırda toprak ve iklim, insanlara hayatı kolaylaştırıyordu. Altı ay kendilerini zahmete sokmak istemiyenler, istedikleri gibi yaşıyabilirlerdi. Nil onlar için çalışıyordu. Tabiat, Mısırlılara, Kaldeliler gibi eski medenî bir kavim olmıya yardım etti.

Sumerler, Akatlar ve Elamların yaptıkları gibi ve ayni esbap ve ihtiyaçlar karşısında teşkilâtlı bir devlet kurmakta da Mısırlılara müessir olan, memleketlerinin hususiyetidir.

TABİÎ MEMBALAR

Nilin her sene sulaması sayesinde, Mısır da Mezopotamya gibi, dünyanın en mümbit memleketidir. Orada buğday o kadar çabuk yetişir ki senede iki hatta üç mahsul alınabilir. Buğday, arpa, darı ve her türlü hububat ve sebze Mısırın eskidenberi yetiştirdiği Mahsullerdir. Bakla, nohut, mercimek, Mısırda tabiî olarak yetişirdi. Nar, kayısı ve incir ağaçları boldu.

Hurma ağaçları, ekseriya, birçok desteler halinde toplu bulunurdu.

Nil kıyılarında, havuzlar ve kanallar boyunca birçok su nebatları yetiştirdi.

Bu nebatlardan *papirüs* ve *lotüs* meşhurdur. Papirüs liflerinden bir nevi kâğıt yaparlardı, ve bu kâğıtlarla yazarlardı. Papirüs bilhassa Deltada bulunurdu. Yemişini yedikleri lotüs, hususile Yukarı Mısırda bulunurdu. Bunun çiçeklerinden süs yaparlardı.

Mısırlıların, sığır, koyun ve keçi sürüleri vardı. Eşek kul-

lanırlardı. Asyadan gelen at süs hayvanı idi. Kaz ve ördek çoktu.

Her soydan köpekleri vardı.

Nilde, timsah, suaygırı, yılanbalığı, turnabalığı, şişip karnı havada olduğu halde yüzen garip bir balık (fahaka) çoktu.

Güvercin, kumru, keklik, yabaniördek boldu.

Leyleğe benziyen ibişkuşları da vardı. Bu kuşa, Mısırın bazı taraflarında taparlardı.

Mısırlılar, her türlü avcılığa çok düşkündüler.

Memlekette her cinsten çok av vardı. İlk devirlerde, aslan, ceylân da çoktu.

MISIRIN BÜYÜKLÜĞÜ

Mısırın ziraate ve oturmaya elverişli topraklarının hepsi, 30,000 kilometre murabbaını geçmez; bu küçük mıntakada, bugün 13 milyon insan yaşıyor. Mısırın, eski devirlerindeki nüfusu bugünkünden az değildi. Bu kadar küçük bir sahada, bu kadar çok insanın müreffeh yaşıyabilmesi, Mısırın nekadar feyizli olduğunu göstermiye kâfidir.

B. MISIRIN İLK AHALİSİ

MENŞE

Büyük bir medeniyet yapmış olan mısır halkı nereden gelmiştir?

"Eski Mısırlılar, Nil sahillerinde, çok eski devirlerdenberi yerleşmişler ve orada tarihtenevelki devirlerin cereyanı esnasında medeniyetlerini, yavaş yavaş kurmuşlardır. Bu medeniyet sahipleri, bir cihetçe Şimalî Afrikada bugün dahi yaşamakta olan *Tuarekler*e mensupturlar [1]."

Son keşifler ispat etti ki, Nil vadisi ve Delta, evvelâ Taş Devrinde, bundan sora milâttan 5000 sene eveline doğru Tunç Devrinde tanındı. Tunç madeni, Kalde'den gelmiş olan kabileler vasıtasile Asyadan getirilmiş olmalıdır. Bu kabileler daha evel Nil sahilleri üzerinde yerleşmiş olan yerli ahali ile, o zamanlar karışmış olmalıdır.

---

[1] Mülâhaza: Tuarek, Targuinin cem'i olarak kullanılmaktadır. Bunlar Şimalî Afrikaya Hazar havalisinden gitme Türklerden olmalıdır.

Filhakika, bu mıntakalarda Hazar tipi taş aletler bulunmuştur. *Jacques de Morgan, L'Humanité Préhistorique.*

Mısırlılar, ihtimal Süveyş berzahile Asyadan gelmiş bir kavimdir. Fakat bunlar Mısırlıların tarihi hakkında, bir şeyler bilinmiye başladığı zaman, çoktanberi Mısırda yerleşmişlerdi.

Mısırlıların menşei mevzubahs oldukça birçok âlimler, Asya kıt'alarını mısır ahalisinin menşei olarak görmektedirler. *Morgan* ve *Amelino*, kıymetindeki âlimler için birçok nebat cinslerinin geldiği Mezopotamya, Fir'avunların pek yüksek mukadderata doğru sevkettikleri bu ırkın beşiği telâkki olunmalıdır.

Pittard, Mısırlıların ırklarından bahsederken " bir ırkın taşıdığı *Namü* isminin Asyalı„ demek olduğunu söylüyor.

Jacques de Morganın bu noktayı tenvir eden bazı fikirlerini de zikredelim: " Her halde bazı san'atlerin Dicle, Fırat ve Kerka ırmaklarından, Suriye, Palestin, Nil vadisine... geçmiş olması hakikate benziyor.

" Bu san'atler, belki, Yakın Asyanın şimalinden keçi ve koyun memleketlerinden gelmiştir. Ortaasya halkının ilk muhacereti veyahut hiç olmazsa bu insanların fikirlerinin ilk intikal ve intişarı en eski olmalıdır. Bu insanlar Mısırda henüz yontmataştan silâh ve aletler kullanan adamlar buldular. Yine bu insanlar, Afrikanın şimal sahillerinde yontmataş san'atleri yerine başka san'atler ikame eden yerlilere tesadüf etmiş olmalıdırlar.

Bu san'atlerden ihtiyaçlarına en mutabık olanı hazar san'ati idi. „

" Şurası muhakkaktır ki, maden Mısırda keşfolunmamıştır. Çünkü, Mısırın Delta kısmı, bakır devrini idrak eden insanlar tarafından iskân olunmadan evel meskûn değildi. Bundan başka, Mısırda bakır madeni de kıttır. Fakat maden, an'anenin parmağıyla bize gösterdiği Yakın Asya şimalinde keşfolunmuştur. „

" Nil vadisinin, ilk devirlerde hiç olmazsa cenup kısımları kıvırcık saçlı Afrika kabileleri ve belki bunlarla beraber bazı *Libya* lılar tarafından iskân olunmuştur. Bu insanlardan evel — ki, cilâlıtaş san'atini biliyorlardı — oralarda yontmataş insanları vardı. Nil cenubunda, Cilâlıtaş Devrine dahil olunduğu bir zamanda, Mısıra düz saçlı, Asyalı kavimler tarafından bakır ithal edildi. Bu Asyalı kavimlerin çoktan, ırmağın deltasını işgal etmekte oldukları hakikat gibi kabul olunur.

Mısırlıların en eski kıral - allahlarına *Horüs* denilirdi. Horüs, Mısırın şarkında bulunan kıt'aların bir allahı gibi tanındı. Bu husus onların menşelerinin şarkta, Asyada olduğuna delâlet eder. Bazı abideler üzerinde Horüs taraftarlarının Mısırın daha eski ahalisi aleyhine yapılmış muharebe tasvirleri görülür. Bu eserler, *Louvre* Müzesindedir. Bu resimlerdeki bazı şahsiyetlerin tasvirlerinin *Sus* şehrinde bulunan emsali muhariplere müşabehetini tesbit ederler. Bu kanaatte bulunan âlimlere göre, Horüse mensup kabileler gerek Süveyş berzahı ve gerek Kızıldeniz ve diğer yollarla Asyadan Mısıra ilk gelen insanlar değildir. Bunlardan evel ayni yollarla gelenler de vardır.

Bundan başka Mısır kıral - allahlarına verilen eski isimler *demirci* manasına olarak tercüme edilmiştir. Bunlar, hem muharip, hem maden san'atlerini yapan insanlardı.

Ortaasyadaki insanlar, hem şimal ve hem de cenup mıntakalarından garba muhaceret etmişlerdir. Şimal yolu ile hareket edenler, Avrupanın garbına kadar gittiler. Cenup mıntakasından hareket edenler başka başka yollardan yürüdüler. Bir kısmı Anadolu, Trakya, Makedonya, Adalar ve bilâhare Yunanistan denilmiş olan mıntakaya gittiler. Bir kısmı Palestin sahillerince Mısıra geçtiler.

Bu suretle Hazar Denizi garp ve cenubunda yaşamış olan İberlerin, Avrupaya ve İspanyaya geçmeden evel oralara gitmek için takibine mecbur oldukları yollar anlaşılıyor. Asya İskitleri aslından olan Kimriler bu tarihlerde çoktan Kırımda ve Danimarka Yarımadasında yerleşmiş bulunuyorlardı.

Kalde - Asur tarihi, Asya kavimlerinin muhaceretlerine dair çok müspet malûmat veriyor, ve hatta gösteriyor ki, Kalde, Avrupa ve Ortaasya kavimlerinin en eski zamanlardanberi müşterek bir lisana sahip olduklarını ispat etmek için (arî indien) lisanına müracaate hacet yoktur. Yani Ortaasyadan Avrupaya gelmiş olan kavimler ilk terbiyelerinin mahsulü olan bu lisanı beraber getirmişlerdir.„

Bugün muhakkaktır ki, ilk mısır ahalisi milâttan 5000 sene eveline doğru Asyadan gelmiş olan beyaz ırktır; bu ırk Nil vadisinde yerleşti. Kabileler halinde kümeler teşkil etti. Herbir kümenin reisi, dini ve kanunları vardı.

Bu malûmattan ve *Türk Tarihine bir nazar* bahsinde Türk-

lerin umumî muhaceretlerine dair verilen tafsilâtın ihtiva ettiği delillerden Mısır Deltasına yerleşerek *ilk mısır medeniyetini kuranların Türkler olduğu* anlaşılır.

C. MISIRIN TARİHİ

Mısır tarihinin iptidasından başlıyan metodik tarihî bir yazı yoktur. Heykellerde, ehramlarda, mabetlerde görülen zafer menkıbeleri, tercümeihaller, kıral emirnameleri, idarî muhaberat, şahsî akitler yegâne vesikalardır. Bunlar da *objektif* değildir. Hepsi mabetlerde bulunmuştur. Dinî temayüllerin tesiri altındadır. Bütün bu metrukâtın tetkikinden sora, vukuat ve hanedan saltanatlarını bir metot dahilinde tesbite imkân hasıl olmuştur.

Nil vadisinin, Delta kısmını ilk işgal edenler, Ortaasyadan muhtelif yollarla ve biribiri ardısıra gelmiş olan *türk kabileleridir.*

Bu benzeyiş Ege havzasının asıl ahalisinin de Türk olmasındandır. Bu tip yanında dolikosefal samî ve hâmiler de vardır.

Bunlarla soradan karışılmıştır. Bu sebeple Mısırda şimdiye kadar bulunan iskeletlerde ve heykellerde brakisefal ve dolikosefal tiplerinin her ikisi tesbit olunmuştur.

Türkler, Nil vadisine gelip yerleştikleri zaman muntazam ziraat ve sulama usullerini, hayvancılığı ve mütenevvi maden san'atlerini çoktan biliyorlardı. Bundan başka kuvvetli bir içtimaî teşkilâtları da vardı. Mısırda seri terakki ve medeniyetin sebeplerini bunda aramak lâzımdır.

Mısırın ilk ahalisini teşkil eden aile ve kabilelerin ayrı ayrı — bayrak makamında — birlik işaretleri vardı. Bunlar kurt, şahin gibi hayvanların ve Güneşin levhalar üzerinde çizilmiş resimleri veya bir hayvan derisi üzerine resmedilmiş çapraz oklar, v. s. gibi şeylerdi. Bu alâmetler kendilerine kutsiyet izafe olunan birtakım timsallerdi. Eski Mısır ahalisi evvelâ, bu timsaller etrafında kabileler halindeydi. Kabileler reis tarafından idare olunurdu. Bu reislere, *Saru* derlerdi. Daha soraları bu kabileler birleştiler. İşgal ettikleri araziye *Nome* denilmiştir.

Kabilelerin bazı timsalleri, mısır medeniyetinin nihaye-

tine kadar Nomlerin isimleri olarak kaldı. Timsaller zamanla Allah makamına çıkarıldı. Bu allahlar, diğer taraftan da *Saru* ların fevkinde, yegâne reisler ve kırallar tanındılar: *Allah-Kıral.*

Nomler, evvelâ müteaddit kırallıklar halinde bulundular. Sora, bütün kırallıklar, bir kıralın etrafında birleştiler. Artık Mısır içtimaî hayatı, bir devlet haline geçmiş oldu. Mısır tarihi, milâttan 5 bin sene kadar evel başlar.

Her Nomun bir merkezi vardı: "*Nut*„ İktidar, merkezde yüksek duvarlı şatosunda "*Het*„ oturan Allahın elindeydi. Allahların unvanı, *Nep* idi. Allahın hükûmeti, kırallar veyahut Nom valileri tarafından icra olunurdu. Her halde iradenin menşei ilâhî idi. Hükûmet icra eden kimse Allahın vekili idi.

Kalde ve Elamda da ilk tarih ve ilk medeniyet devresinde idare şekli ve mahiyeti böyle idi.

Tarih devrinin allahlarından, *Horüs*, *Hathor* gibi bir kısmı; mahallî timsallerin fevkinde umumî, millî allahlar makamındaydılar.

Horüs, Güneşi, şarkı, şark ufuklarını ifade eder ve bir doğan (şahin) ile temsil edilirdi *(Res.67).* İşte, bu allahlar namına mısır medeniyetinin ilk kurulduğu *Delta* da hükûmet icra edilirdi. Yukarı Mısır, Allahı *Set* namına başkaları tarafından zaptedildi. Aşağı Mısır ile Yukarı Mısır bu allahlar namına birçok muharebeler ettiler. Allahlar namına, insanların biribirine düşmanlıkları, biribirlerile boğazlaşmaları medeniyet tarihinin alâkadar olacağı bir meseledir. Devlet teşkilâtının, mısır tarihinin başlangıcında olduğu gibi, dinî karakterde olması insanlar beyninde, daima husumet hislerini ve yok yere kan dökülmesini mucip olmuştur.

Tanrı Horüs namına birçok kırallar tarafından icra olunan mısır saltanatı, M. E. 3315 tarihine kadar 17 asır devam etti.

Bu tarihten sora, Yukarı Mısırda, *Tinis* kıt'asında prenslerden *Menes*, *Tanrı Horüs* ün yerine, onun timsali olarak bizzat kıral oldu; Tinis Hanedanını kurdu. *Tinis kıralları*, merasim icabı olmak üzere, aldıkları muhtelif unvanlar arasında *Horüs* ün bir unvanını da taşırdı. Bu unvanların herbirine kıralın intihap ettiği bir Nom timsali de ilâve olunabilirdi.

Horüs ün unvanı *Aa* ve *Ka* gibi unvanlardan biri idi [1]. "Ka„ mefhumu hayal fevkinde bir büyüklüğe, kudrete şamil idi. Bilâhare din uleması, kıralı medih için "*Kıral Ka„* dır derlerdi.

Prenslere "*Atı-Aa„* [2] denirdi.

Saray kadınlarına "*Khet Hor„* unvanı verilirdi. Tinis kırallarının, saraylarına büyük ev manasına "*Per Aa„* denirdi.

Bu isim, Menfis devrinde doğrudan doğruya kıralı ifade eder.

Pharaon, unvanı *Per Aa* dan çıkmıştır.

Türkler tarihten çok zaman eveldenberi Mısırda yerleşmiş ve tarihe yakın devirleri orada yaşıyarak mısır medeniyetini kurmuş ve tarih devirlerini açmıştır. Mısırda ilk medeniyet ve tarihî devlet, *Türkler* tarafından tesis edilmiştir.

O devrin zihniyeti olarak inandıkları ve kendilerinden sora da kuvvet membaı olarak inanılmakta devam edilen allahları *Horüs* namına icrayi saltanat eylemişlerdir.

Tinis prensleri saltanatı almak için yüzlerce sene uğraşmışlar, ve en nihayet muvaffak olabilmişlerdir.

Tinis sülâlesi kolları bağlı bir Asyalının başına, taptıkları bir balığın sopa ile vurulduğunu tersim etmekle iftihar etmişlerdir *(Res.68).*

Samî Mısırlılar, milâttan 1400 sene eveline kadar kırallarına Asyalı ve Eti Türklerinin galibi unvanını vermekle onları büyütmek gayretini gütmüşlerdir.

*Samî*lerin bu haleti ruhiyeleri tetkike değer.

Mısır samîlerinin medeniyet ve saltanatlarına kondukları Türklerin Mısırda mevcudiyetlerine delâlet edebilecek bütün

[1] Aa—Ahâ ve Ka—Khâ Qâ şekillerinde yazılmıştır. Bu kelimeler, büyük ve han manalarına olan Ağa ve Kaan olmalıdır.

[2] Bu kelime (Hati—Â) şeklindedir. Atı, tabirinin kadîm türkçede yeğen manasına geldiği anlaşılıyor. Filhakika bunlar hükümdarların oğulları değil yeğenleri idi. Türkçe Atıa'da Ata demektir. Bu manada da münasebetlidir.

vesikaları ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yaptıklarına şüphe etmemek lâzımdır. Fir'avunlardan evel medeniyetleri ve büyük hizmetleri muhakkak olanların medeniyet ve tarihlerini Fir'avunlar tarafından yapılan ehramlarda ayrıca ve kendilerinin olduğu gibi kaydetmemiş olmaları bu fikri teyit eder.

Fir'avunlar, yalnız, kendi icraatlarını mabetlerin duvarlarına koydukları kitabelerde mubalâğalı bir surette kaydettirmişlerdir; bundan başka kitabeler üzerinde kendi seleflerinin isimlerini kazıtarak kendi isimlerini koyarlardı. Hatta İkinci *Ramses* gibi, babasının ismi yerine kendi isimlerini koyanlar da vardır. İkinci Ramses, başkalarından çaldığı zaferlerle, kendi zaferi kadar sevinirdi.

Bu sebeple mısır medeniyetinin hakikî kurucularına, medenî beşeriyeti götürecek yol, Asyanın ilk medeniyetinin daha iyi tanınması olacaktır.

D. MISIRDA TARİH DEVİRLERİ

Mısır tarihini başlıca iki büyük devre ayırmak münasip olur.

Birinci devir, M. E. en az 5000 senesinden M. E. 3315 senesine kadar, takriba 17 asır devam eden, *Kıral - Allahlar Devri*dir.

Bu devrin, kimler tarafından, nasıl tesis olunduğunu izah ettik. Mısır medeniyetinin başlaması, inkişafı bu devirde olmuştur. Bu devrin tafsilâtlı tarihi, arkeoloji tetkikleri ilerledikçe tavazzuh edecektir.

İkinci devrin, *Fir'avunlar Devri* dir. İlk Fir'avun *Menes* tir.

Menesten sora biribiri ardınca birçok Fir'avunlar gelmiştir. Kolaylıkla hatırda kalmak için bu Fir'avunları 26 sülâleye ayırırlar.

Fir'avunlar tarihi de beş devreye ayrılabilir:

1) Eski imparatorluk. Bu devirde payitaht, evvelâ *Tinis* te idi, sora *Menfis* şehri olmuştur.

2) Birinci Tep (Thèbes) Devri, yahut orta imparatorluk. Bu devirde, *Tep* payitaht oldu.

3) İkesuslar Devri.

4) Yeni imparatorluk, yahut İkinci Tep Devri.

5) *Says* Devri. Bu devir, Fir'avunlar istiklâlinin son devridir. Bu devirde payitaht Deltada Says şehridir.

BİRİNCİ DEVİR: ESKİ İMPARATORLUK

Eski imparatorluk devri kıral *Menes* le başladı. İlk kırallar, yukarı Mısırda *Tinis* te oturdular. Bu kıt'anın ismine nispeten, *Tinis Sülâlesi* namını aldılar. Sora payitahtlarını Menfise naklettiler. Bu şehre nispetle de, Eski İmparatorluk devrindeki Fir'avunlara *Menfis Sülâlesi* dediler.

Menfis şehri, bugünkü *Kahire* civarında idi. Bu şehri yapan Fir'avun Birinci *Pepi*dir.

Menes, muktedir ve faydalı kanunlar yapmış, teşkilâtçı bir kıral hatırası bırakmıştır. Aşağı ve Yukarı Mısırı birleştirerek idare etti.

Menesten sora gelen Fir'avunların en meşhurları, *Keops*, *Kefren (Res.66)* ve *Mikerinos* tur.

Bu Fir'avunlar Kahirenin cenubigarbisinde *Cize* civarında, kendi adlarını taşıyan birer ehram yapmışlardır. Bu kırallardan sora, *Menfis*i yaptıran Birinci Pepi ve İkinci Pepi gibi muharip kırallar geldi. M. E. 2500 tarihine doğru bunlar mısır hakimiyetini şarkta, Sina Yarımadasına, cenupta Habeşistan dağlarına kadar genişlettiler. Kızıldenizde ticaret yaptılar.

Bundan sora, eski imparatorluk, birkaç asır süren dahilî karışıklıklar yüzünden battı.

İKİNCİ DEVİR: YENİ İMPARATORLUĞUN BAŞLANGICI

Mısır M. E. 2160 tarihine doğru karışıklıktan kurtuldu. *Tep* prensleri iktidar mevkiine geçtiler. Tep şehri payitaht oldu. Bu devir başlangıcında gelen Fir'avunlar muharip idiler. Mısırın şimal ve cenubunda, karışıklık devrinde biribirinden ayrılan eski imparatorluk mıntakalarını, yeniden idareleri altında birleştirdiler. Sina Yarımadasını tekrar Mısıra bağladılar. *Sina* berzahında müstahkem bir hat yaptılar. Mısır gemileri, Suriye kıyıları boyunca *Berut* un şimalindeki *Biblos* a kadar gittiler. Habeşistanın şimal dağları

tekrar zaptolundu. Fakat, Mısır hududu yalnız Birinci Şelâleden İkinci Şelâleye götürüldü. Orada da cenuptan gelecek istilâlara karşı müstahkem bir mevki yaptılar.

Nilin ayağını çevirmek suretile, *Möris* gölünün ve Yunanlıların *lâbirent* dedikleri meşhur *mezar - saray*ın yapılmaları Tep Sülâlesi Fir'avunlarına atfolunur.

Bu devirde Elamlar, Suriye ve Palestine hâkim bulunuyorlardı. Elam kırallarından *Kutur*, Palestin hükümdarı unvanını da taşırdı.

ÜÇÜNCÜ DEVİR: İKESUSLAR DEVRİ

Mısır milâttan takriben 1700 sene evel *İkesus*lar tarafından zaptolundu. *İkesus*lar Kalde ve Elam havalisinden Suriye ve Palestin tarikile Mısır üzerine yürüdüler. Bunlardan ilk gelen küçük kabileler, Mısıra muslihane girdiler ve eyi kabul olundular.

Büyük İkesus kütleleri, muntazam teşkilâtlı ve çok eyi müsellâh idiler. Reisleri, muktedir kumandanlar idi. Bu kuvvetler, Sina cephesindeki müstahkem hattı zorlıyarak geçtiler. Mısır ordusunu mağlûp ettiler, Mısırı hakimiyetleri altına aldılar. Bir asır kadar devam eden kuvvetli bir devlet kurdular. Hüküm ve tesirleri Yukarı Mısırdan *Kalde* ve *Girid*e kadar şamil oldu. Her tarafta kırallarının ismi kitabelere yazıldı.

Menfisi ve Deltada *Tainis* ve *Avaris* gibi şehirleri payitaht ittihaz ettiler. Merkezi sıkletleri *Avaris* te idi. Bu mıntaka, yaz mevsiminde ordularına muntazam talim ve manevra yaptırdıkları müstahkem bir ordugâh idi.

Nubideki *Kuslular*la da ittifak etmişlerdi. İkesuslarla ayni ırktan oldukları anlaşılan Kuslular, Samî Mısırlılar tarafından hakaret gören bir halktır.

Bir dereceye kadar muhtariyetle idare olunan Tep prensleri İkesuslara isyan için fırsat gözetiyorlardı. Nihayet fırsat günleri geldi. İkesus kıralları, zamanla iki büyük hataya sapmışlardı.

Birincisi, Fir'avunların idare ve siyaset ve saray merasim ve âdetlerini tatbik etmeğe başladılar, mısırlılaştılar. Mısır kıralları gibi, Fir'avun oldular. Onlar gibi Fir'avun sülâleleri teşkil ettiler.

Bundan başka, İkesus kıralları, idaresi müşkül, vâsi bir

Elâm, Sumer, Akat, Asur mıntakalarile Anadolu

Renkler kıt'a hudutlarını ayırt eder

M. 1 : 10,000,000

mıntakada nüfuz tesisi hırslarına kapıldılar. İşte bu sebeplerle idarelerinde zâf belirdi. Tep prensleri aleyhlerine, dahilî uzun bir muharebe açtılar. Yavaş yavaş maddî ve manevî kuvvetlerini kaybettiler, nihayet *Avaris* te yerlilerin muhasarasına düştüler. Bunun neticesinde Mısır'da İkesus hakimiyeti nihayet buldu (M. E. 1580).

İKESUSLARIN MENŞEİ

Maamafih, İkesusların Mısırda hakimiyet ve saltanatları, mısır tarihinin dahilî bir safhası olmaktan fazla bir hâdisedir. Bu hâdise umum dünya tarihine tesir etmiş mühim bir vak'adır.

Babilin Etiler tarafından M. E. 1925 te zaptı, On İkinci Mısır Sülâlesi devirlerine doğrudur.

Babilde M. E. 1760 ta Kaşitler hâdisesi, On Üçüncü Sülâlenin başlangıcında (M. E. 1788) e tesadüf eder.

On Üçüncü Sülâlenin sonunda, M. E. 1680 tarihinde idi ki, Asyadan bir istilâ geldi. İkesuslar Aşağı Mısırı zaptettiler. Saydığımız büyük hadiseler arasındaki irtibat meydandadır.

Asya içlerinden gelenler *Fırat* tan *Nil* e giden geçidi, sahil boyunca kat'ederek, Deltayı zapta teşebbüs ettiler.

İttifakla kabul olunmuştur ki, *ikesus istilâsı* yavaş ve muslihane başlamıştır. *Kaşitler* de Babili böyle zaptetmişlerdir. İkesuslar kalabalıktı. Bunlar, Suriyeye geldikleri zaman, XI inci Sülâlenin başlangıcında eyi kabul olunmuşlardı.

Babilin, Etiler tarafından zaptından (1900-1925) 25 sene sora, *Beni Hasan* da bir mezarın duvarında bir levhaya hâkolunan resim, Asyadan gelen muhacirlerin, Deltadan uzak olarak Nil vadisinde yerleştiklerini teyit eder. Bu muhacirler, ok, mızrak, bumerang (bir nevi atma silâhı) ile müsellâh, muhtelif renkli yün elbiseli muharip ve 37 kişiden ibaret bir kabile idi: Nom valisinin huzuruna gidişleri şöyle tasvir olunmuştur: Eşekler üzerinde Asya mahsulü olan antimuan madeni tozu yüklü idi. Sırmalı ağır elbiseler giyinmiş olan kadınlarına, bir çalgıcı ve bir muharip refakat ediyordu. Bu küçük kabilenin reisi (*Heqa-Khast* = Cheikh de Désert) önünde hediye olarak valiye takdim ettiği keçiyi sürüyordu.

Reisin ismi *İbsha* idi. Bir kıral kâtibi, valiye bir levha takdim etti. Orada, şu yazılı idi: "Amular valiye antimuan tozu getirmek için geldiler..,, Bu Asyalıların *Beni Hasan* da yerleşmeleri, resmî bir surette idi.

Bunlar Mısırda, servet aramaya gelen ne tüccar ve ne de küçük san'atkâr idiler. Bunlar Fir'avundan misafirperverlik istiyen muhacir, bir küçük kabile idi. Beni Hasan Nomunda yerleştirildiler. Bu hâdisenin şimdiye kadar yalnız tek vesikası vardır. Bu kabile, Palestin halkından değildir. Onu, *Kalde* deki buhran (M. E. 1926) yüzünden Mısır yoluna atılmış bir göçebe türk ailesi olarak kabul etmek için deliller vardır.

Bundan soradır ki, Fir'avunlar, Palestin ortasında tehdit edici tehlikelerle karşılaştılar. Mısır ordusu, *Amu* ismile yadettikleri Asyalılar karşısında ricate mecbur oldu ve Asyalılara sefil dediler. Fir'avunlar, bir müddet daha vaziyete hâkim kaldılar.

On Üçüncü Sülâle zamanında (M. E. 1788 - 1660) İkesuslar, Deltaya girdiler ve Mısır kırallarını hiç değilse, Aşağı Mısırda boyundurukları altına aldılar.

Bu fatihlere, *Hiksos* ismi, bir Mısır jenerali olduğu anlaşılan *Manethon* tarafından verildiği, Yahudi *Osef* tarihinde zikredilmiştir. Bu esere göre Hiksos ismi kavimden ziyade reislere tatbik olunmuştur. İki kelimeden mürekkeptir: Kıral manasına olan *Hik* ile avam lisanında çoban manasına alınan *Sos* kelimelerinden.

Mısırlılar, umumiyetle, şeyhlere *Heqa* derler. *Shos* kıpt lisanında, çoban manasına kullanılmıştır. "Sha'sou„ Mısır kelimesi de Arabistan ve Palestinde görülen göçebelere tabir olunmuştur. Her halde kelimenin aslına nazaran, mana ve telâffuzca yanlışlık vardır. (Maamafih, türkçe *ike-sus* tan uzak değildir) [1].

Altıncı Fir'avun Sülâlesinden itibaren *Batlamyos* lar zamanına kadar, Asyalı kabilelerin reislerine bu unvan verilmiştir. On sekizinci Fir'avun Sülâlesi dahi Asyalı kabilelerin bir kısmına bu namı verdi.

Nil vadisinden evel Suriye ve Babil kıt'asının da bu Asyalı kabileler tarafından istilâ olunduğu zikrolunmaktadır.

---

[1] İke = sahip, bey demektir. Büyük Türk Lûgati. H. K. Kadri, S. 513,514. Sus Elamın payitahtıdır. İksus = İkesus = Sus sahibi, beyi demektir..

(Heqa) kelimesi Asyalılar (Settion) için dahi, Mısırda oturmuş olan bir şeyh (Heqa) manasında kullanılmıştır. İke, Heqa olmuş (A. Moret ve G. Dawy. Des Klans aux Emipires S: 266).

Bir Fir'avun demiştir ki:"Meçhul bir ırktan ınsanlar, şarktan geldiler, memleketimizi istilâya cür'et ettiler, onu kolaylıkla zaptettiler, reislerini hapseylediler, kıral oldular. *Menfis* te oturdular, en eyi yerlere garnizonlar ikame ettiler. Şark hududunu takviye ettiler. *Avaris*i de tahkim ettiler ve oraya 240,000 kişilik garnizon koydular. Yazın Avar:se gelirlerdi. Askerlerine buğday tevzi ederlerdi. Ecnebilere korku vermek için askerlerini muntazam talim ettirirlerdi." Bu hikâye, *Yosef* in zeptettiği *Manethon* un bir hikâyesidir. Mısırın uğradığı felâketleri resmî vesikalarda yazmak âdet değildi. Fakat Mısırlılar, bu istilâlardan kurtulduklarını iftiharla söylerken, bir taraftan da hakikati itiraf etmiş oluyorlardı.

İkesuslar, Asyalı "Amu" lar diye kaydolunmuştur. İkesus isimleri, içinde Samî ve Mısırlı olmıyan isimler vardı.

Bu insanların menşei *Anadolu* olmalıdır. İkesuslar, *Kenaneli* nden olamazdı. Çünkü Mısırlılar tarafından daimî surette mağlûp edilmiş olan Kenaneli ahalisi yalnız başlarına deltanın müstahkem maniasını zorlıyamazlardı. Bunu yapabilen insanlar ki, Avaris müstahkem ordugâhında askerî talimlerle uğraşmağa devam ettiler, bunlar kuvvetli, cesur, tunç ve demir kılıçlarla eyice müsellâh idiler. Atlar koşulu müthiş muharebe arabaları kullanıyorlardı.

Mısırlılar, İkesuslardan evel bunu bilmiyorlardı.

Mısırlılardan daha eyi müsellâh olan muharip İkesuslardır ki, fena sevk ve idare olunan Fir'avunların, zenci askerlerini ve milislerini mağlûp etti. Buna binaen İkesusları sevk ve idare edenler, *Kaşlı* lar, *Eti* ler gibi, yeni gelmiş milletlerden biri olmak lâzımdır. İkesusların Mısıra gelmek için geçtikleri Suriyede bugün çoğalmış olan taharriler, onlara ait çok izler meydana çıkaracaktır.

Yahudilere gelince, onların Kenanelinde yerleşmeleri takriben M. E. 1300 de, on dokuzuncu sülâle zamanında görülür.

İKESUS İMPARATORLUĞUNUN GENİŞLİĞİ

İkesusların Mısır vadisinde hakimiyetleri 1660 tan 1580 e kadar devam eder. Bu kısa zamanda İkesusların Mısırda büyük bir imparatorluk tesis ettiklerine şahit oluyoruz.

Mısırın tekmil mümbit ve mahsuldar kıt'aları, tek bir devlet reisinin hakimiyeti altına girdi. Mısır abidelerinden,

ikesus kırallarının isimlerini tanıyoruz. Bu kırallar on beş, on altı, on yedinci sülâleleri teşkil ettiler. Bu sülâleler, Yukarı Mısırda Tep prenslerinin teşkil ettikleri sülâlelere tekabül eder. Fakat, ikesus kıralları, diğer küçük kırallıklardan pek çok fazla kuvvetli idiler. Bu kırallardan isimleri *Apofis* (Apophis) ve *Khian* diye mazbut kalan iki tanesi tekmil Mısırın büyük bir kısmına mutlak bir hakimiyetle sahip oldu.

İkesuslar, mısır âdetine ve Fir'avunların idare ve riyaset sistemine kendilerini çabuk kaptırdılar. Fir'avunlara mahsus saray merasimini ve âdetlerini kabul ettiler. Kendi heyetlerini, resmî stile göre yaptılar. Binlerce levhalar üzerine hiyeroglif yazısile isimlerini yazdırdılar.

Mısır allahlarının mabetlerini dahi ihya ve muhafaza ettiler. Fakat, kendileri Avaris ve Taniste, Mezopotamyada ve Anadoluda tapılan *Bel* e taptılar [1]. Kıral Khian, Bele olduğu gibi Mısırlıların Allahı olan *Ra*'ya da tapıyordu. Çünkü, Asyayı ve Mısırı kendi idaresi altında birleştirmek gayesini güdüyordu.

Khian, ismini "memleketler sahibi„ diye yazdırdı. Maamafih, Asyalı reis manasına olmak üzere (Heqa - Khast) eski unvanı muhafaza etti. Bu vâsi ve şamil saltanat iddiaları, bütün medenî şarkta tasdik olunmuş gibi görünüyordu.

Khian ismi Tep ile Birinci Şelâle arasında bir granit parçası üzerinde okunduğu gibi, Delta da bir statü üzerinde de okunur. Onun ismi, Palestinde, *Cezer* harabelerinde, Bağdatta bulunan kayadan bir küçük aslan üzerinde ve Giritte *Cnossos* harabesinde, Minos sarayında *Arthur Evans* tarafından yerden çıkarılan bir mermer kapak üzerinde keşfolunmuştur.

Khianın Birinci Şelâleden, Acem körfezine kadar bütün medenî şark dünyasını hakikî olarak hakimiyeti altına almış olması, yahut bütün bu âleme Mısır ile Suriye arasında merkezî bir nokta olan Avaristen ordularile hâkim olmuş bulunması kabul olunabilir.

---

[1] Bel ilâhının Türkistanda Yeniçay havalisinde kadîm Türklerin taptıkları mabutlardan biri olduğunu Barthold söyler.

Bittabi böyle bir imparatorluk, yaşıyamazdı. Böyle bir imparatorlukta manevî, dinî ve siyasî bir birlik prensipi aramak beyhudedir.

İkesusların hakimiyeti, memleket işgalinden başka bir şey değildir. Bu sebeple kâkimiyetleri geçici oldu. Nasıl ki, *Hun* ların beşinci asırda Avrupayı tethiş eden saltanatları da böyle olmuştur.

İkesusların hakimiyeti, M. E. 1600 senelerine doğru eridi. Yukarı Mısır prenslerinin, İkesuslar aleyhinde muvaffakıyeti, ihtimal Asurluların tesirile vukubulmuştur.

DÖRDÜNCÜ DEVİR: YENİ İMPARATORLUK YAHUT İKİNCİ TEP DEVRİ

İkesuslardan sora fir'avunluk tacı yine Tep prenslerine geçti. Bu suretle İkinci Tep Devri yahut Yeni İmparatorluk başlamış oldu. Mısır bu devirde satvet ve refahın en yüksek noktasına erişti. Bu devrin Fir'avunları eskilerine nispetle daha geniş ve daha debdebeli abideler yaptırdılar. *Karnak* ve *Luksor*'da bunların muazzam harabeleri görülebilir.

FÜTUHAT

Yeni İmparatorluğun Tepli Fir'avunları, Birinci Tep Devri Fir'avunlarından daha ziyade muharip ve fatih oldular. Başladıkları fetih harplerinin müteaddit sebepleri vardı:

Evvelâ, İkesuslar, Mısırlıların Türklere karşı kinlerini, galeyana getirmişti.

Bir de uzun muharebeler yapmağa mecbur oldukları düşmanları İkesuslardan atlarla çekilir muharebe arabaları gibi, yeni muharebe silâhlarının kullanılmasını öğrenmişlerdi. Bu sebeplerle Fir'avunlar Mısırın cenubunda Nubi'de muharebelere devam etmekle beraber Asya'da büyük askerî hareketlere giriştiler.

ÜÇÜNCÜ TUTMES

M. E. 1500 senelerinde, Mısırda saltanat süren Üçüncü *Tutmes*, büyük bir fatih oldu. Suriye ve Palestini zaptetti. Anadolu, Elcezire ve Suriye yollarının birleştiği, Nehreyn mıntakasını itaat altına aldı. Yukarı Fıratta *Karkamış* ı zaptetti. Asyanın mühim kıralları kendisine kıymetli taşlar, mücevherler ve vazolar gibi hediyeler gönderdiler.

İKİNCİ RAMSES M. E. 1300 senesinde, saltanat süren, Fir'avun İkinci *Ramses* te meşhurdur. Hiçbir kıral bunun kadar çok mabet yaptırmamıştır. Fakat İkinci Ramses Mısır İmparatorluğunu Asya cihetinde büyültmemiştir. Palestin ve Suriyeyi güçlükle vesayeti altında tutabilmiştir. Şimalî Suriye ise, o devirde çok satvetli olan Etiler Kırallığına ilhak edilmişti. İkinci Ramses ile Etiler arasında *Kadeş* etrafında büyük bir meydan muharebesi oldu. Hiçbir taraf kat'î netice almadı. İkinci Ramses Etilerle musalâha yapmağı tercih etti. Musalâhanamenin bir sureti Mısırda ve bir sureti de Boğazköyde bulundu. Bu musalâhanamenin yazılış tarzı, kısmen bugün, gördüğümüz beynelmilel muahedenamelere benzer. Musalâha, tedafüî ve taarruzî bir ittifak ve dostluk muahedesidi. İttifakı kuvvetlendirmek için, İkinci Ramses *Hattusil*'in kızlarından birile evlendi (M. E. 1266). Bu münasebetle, Eti kıralı Mısıra gitti, İkinci Ramsesi ziyaret etti.

E. MISIRDA İNHİTAT VE SEBEPLERİ

Kadeş meydan muharebesini yapan eti ordusu, yalnız Anadolu ahalisinden ibaret değildir. Bu orduda ayni ırktan olan birçok kütleler de vardı. Hususile, Girit ve bugön Yunanistan denilen kıt'a ahalisi de bulunuyordu. Bunlar memleketlerini boş bırakarak, Anadolu ırkdaşlarile beraber İkinci Ramses ordusuna karşı gitmişlerdi. *Kadeş* muharebesi müsait neticelenmediğinden bunlar dağıldılar. Bunu fırsat bilen, Torlar evvelâ birçok çeteler gönderdikten sora, *Epir* şimalinden kuvvetli kollarla inerek, bugün Yunanistan denilen kıt'ayı ve sora Girit te dahil olduğu halde adaları zaptettiler (M. E. 1200).

Vatanları gaspolunan bu insanlar korkunç olmuşlardı, Üçüncü *Ramses* bir vesikasında: "Adalar artık sükûnetini kaybetmiştir.„ diyor. Karalar da ayni halde idi. Adalardan ve Trakyadan, Anadoluya kuvvetli bir muhaceret cereyanı teveccüh etti.

Eti Devleti, bu büyük karışıklık neticesinde ayni ırktan olanlar tarafından münkariz edildi.

Bu sıralarda, *Pelesati* namında bir kütle de, Mısır hududunda göründü. Bunlar, kadınları, çocuklarile beraber

kağnılara veya gemilere yığılı olarak, Suriye yolu ile, karadan ve denizden gelmişlerdi. Üçüncü Ramses, Pelesatiler ismini verdikleri bu kavmi *Palestin* kıt'asında yerleşmekten menedemedi (M. E. 1193).

Bu suretle Fir'avunlar Suriyeyi kaybettiler. Bu yeni tehdit karşısında, hudutlarına çekilip, orada müdafaaya mecbur oldular.

Fir'avunlarda hasıl olan zâf, dahilde de tehlikeli karışıklıkların başgöstermesine yol açtı. Memleket, küçük küçük, birtakım prensliklere ayrıldı. Bunun neticesi olarak Mısır Habeşistanın *Papaz - Kıralı* nın idaresine düştü. Bundan sora M. E. yedinci asırda, Mısır, *Asurlular* tarafından istilâ olundu. Menfis hücumla zaptolundu, tahrip edildi; bugün harabesi dahi mevcut değildir. Tep, tahrip edildi. Takriben on sene sora, Aşağı Mısırda, Sayslı bir prens, Asurluların orada bıraktığı kuvveti çıkarmağa ve bütün Mısırda nüfuzunu tanıtmağa muvaffak oldu.

BEŞİNCİ DEVİR: SAYS SÜLÂLESİ

Says sülâlesi Fir'avunları, Deltada Says şehrinde oturdular. İstilâ yollarını yakından göz önünde bulundurmak için bu, lâzımdı. Zaten Tep, tahrip olunmuştu.

Says kıralları da, muhtelif büyük işlere heves ettiler. Meselâ İkinci *Nekao*, mısır ordularının başında olarak Suriyeden Fırata kadar ilerledi. Fakat orada Karkamış'ta Babil hükümdarı Nabukodonosor tarafından inhizama duçar edildi (M. E. 604).

MISIRDA GREKLER

Says Fir'avunları, Greklerle, şahsan dost olmuşlardı. Onlara Mısırda çok imtiyazlar verdiler. Onlardan hassa askeri yaptılar. Halbuki, bütün mısır halkı, Greklere vahşi, murdar nazarile bakıyorlardı.

Grekler Mısırlıların son felâketini hazırladılar. Gereklerin çok dostu olan bir Fir'avun kendi askerleri tarafından öldürüldü.

PERSLERİN MISIRI İSTİLÂSI (M. E. 525)

Mısırın son Fir'avunları *Amasis* ve oğlu Üçüncü *Pisametik* olmuştur. Amasis, İran Devletini kuran, *Keyhusrev* le dost olmak akıllılığını gösterdi. Fakat Keyhusrevin oğlu *Keykâvüs*, zamanında entrikaya saptı. Keykâvüs zaten Mısırı zaptetmeği kurmuştu.

Keykâvüs Mısıra yürüdü. Deltaya girilecek mıntakada *Pelüs* mevkiine geldiği zaman, Amasis ölmüş, yerine oğlu Pisametik geçmişti.

Pelüs vukubulan meydan muharebesi günü, akşama doğru, Mısırlılar ricate başladılar. Pisametik kendini kaybetti, gitti, Menfise kapandı.

Pisametik esir edildi, Sus şehrine gönderildi.

Fir'avunlar saltanatı bu suretle nihayet buldu (M. Ev. 525).

Nihayet, Mısır, (M. E. 332) senesinde *Makedonyalı Büyük lskender*i fatih olarak karşıladı.

Artık bundan sora, Mısır daima ecnebiler tarafından; evvelâ Yunanlılar, sora Romalılar, bundan sora da sırasile, Araplar, Türkler ve İngilizler tarafından idare edildi durdu.

F. MISIR MEDENİYETİ

FİR'AVUN

Mısırı ilk türk devrinden sora, idare edenlere, *Fir'avun* adı verildiğini biliyoruz. Fir'avun, gözle görünen bir allah sayılırdı. Bu allah, ayni zamanda, kâinata hükmeden büyük Güneş Allahı *Ra*'nın oğlu tanınıyordu. Fir'avunlara taparlardı. Fir'avunun tasviri, Türklerin millî ilâhı olup Güneşi ifade eden ve *Doğankuşu* ile temsil edilen Horüs idi.

Fir'avun, sabahleyin, uyandığı zaman, onu doğan Güneş olarak selâmlarlardı. Onun namına mabetler inşa ederlerdi. Hukukan Fir'avun, bütün Mısır toprağının sahibi idi. Fir'avunun muhteşem sarayı ve bir sürü hizmetçileri vardı. Bunların bir kısmı yüzünden sinekleri kovarlar, diğerleri bir şemsiye ile onu Güneşten muhafaza ederlerdi. Diğerleri de onun okunu taşırlar, ahırını idare ederlerdi. Fir'avuna hizmet büyük bir şerefti. Hademeleri büyük rical sayılırdı.

MUHTELİF SINIFLAR

Mısırda *rahipler* çoktu ve muteber idiler. Rahipler kıralın verdiği arazinin varidatile geçinirlerdi.

Rahiplerden sora, yine adetleri çok olan *muharipler* gelirdi. Fir'avun onlara da arazi verirdi. Fakat kıralın canı muharebe yapmak isteyince itaat etmeğe mecburdular. Halbuki Samî ve Hamî Mısırlılar muharip değildiler. Askerlikten kurtulmak için kaçarlardı

Fir'avunlar ordularını, ekseriya Anadolulardan teşkil ederlerdi.

Daha sora, bizim memurlar dediğimiz, *kâtipler* gelirdi. Kâtipler, tahsildar, mühendis, mimar v. s. idiler. Bunlar kendilerini *ehemmiyetli adam* zannederler ve *fakir halkı* aşağı görürlerdi.

HALK

Halk *işçi* ve *köylü* den ibarettir. Her san'at işçileri ve tüccarlar, hükûmetin murakabe ve tazyikı altında şiddetli kaidelere tâbi heyetler halinde bulunurlardı. Kendilerini memnun ve mes'ut görmezlerdi. Çok çalışıyorlardı; fakat esir gibi. Umumiyetle ancak karınlarını doyurabiliyorlardı.

Mısırda o zamanlarda malûm olmuş san'atler vardır. Dokumacılık, boyacılık, kuyumculuk, minecilik, camcılık gibi..

Mısır vâsi ticaret te yapardı. Memlekette bulunmıyan kereste ve maden gibi şeyleri hariçten alırdı.

Köylülerin de kendi toprakları olmadığını gördük. Bunlar Fir'avunun, rahiplerin ve muhariplerin topraklarında çalışırlardı. Tahsildara muayyen bir miktar zahire vermeğe mecburdular. Aksi takdirde, sopa ile dayak yerlerdi veyahut başaşağı Nilin suyuna atılırlardı. Halk *angarya* ya dahi tâbi idi; yani bir bina, bir yol, bir kanal yapmak için, zorla çalıştırırlardı. Ve bu sırada nezaretçilerin sopası da, başlarından eksik olmazdı. *Dayak*, muntazam bir idare vasıtası idi. *Esirler* e, hayvanlar gibi muamele edilirdi. Bu esirlerin sahipleri, esirler üzerinde hayat ve memat hakkına maliktiler. İzah ettiğimiz böyle bir idareye, şüphesiz medenî ve insanî bir idare denmez.

MISIRDA DİNÎ İNANIŞLAR

Mısırlılar, yüzlerce ve yüzlerce allahlara taparlardı: *Güneşe*, *Aya*, *Nile*, *Hayvanlara*...

Mısır ilâhları içinde, en çok tanınmışları, hayvanlar idi. Her şehrin kedi, timsah, kurbağa, veya aslan, kurt, çakal, leylek, akrep gibi bir hayvan ilâhı vardı.

Böyle hususî ilâhlardan başka umumun taptığı allahlar da vardı; meselâ *Güneş*..

Kendisine tapılan hayvanın cinsinden bütün hayvanlar o mıntakada mukaddes idi. Bunları öldürenler idama mahkûm olurlardı.

Milâttan bir asır eveline kadar, Mısırlıların zihniyeti

böyle idi. Bu sırada, İskenderiyede bir Romalı, bir kedi öldürdüğü için, ahali tarafından derhal katledildi.

Mısırlılar mabutlarının bazılarını bir insan vücudu ve hayvan başı, veyahut insan başlı hayvan vücudu şeklinde temsil ederlerdi. Hayvanlardan, bilhassa *Apis* öküzüne, taparlardı. Papazlar, bir mabedin içine, seçilmiş bir öküz korlardı. Bu öküzü beslerler ve ona hizmet ederlerdi. Halk, gelir, bu öküze tapardı. Bu hayvan ölünce onu mumyalarlardı. Ondan sora öküz mükellef bir mezara gömülürdü. Bu gülünç şeylerin sebebi şudur:

İptidaî insanlar, tabiatin kuvvetlerinden korkarlardı. Bir de, iptidaî insanlar, adeta hayvanlarla birlikte yaşarlardı. Konuşmıyan, fakat birçok şeyler anlıyan bu mahlûklar, onlarca esrarengiz ve mukaddes oldu. Taptıkları mabutlar ve hayvanlar arasında, hayırhah ve bethah olanları vardı. Hayırhahlara tapmaktan maksat, onlardan yeni nimetler istemekti. Ötekilere ise fenalıklarından korunmak için tapınırlardı.

Mısırlıların ülûhiyet hakkındaki itikatlarının menşe ve safhaları, tetkik olunursa şu neticelere varılır. Samî, Hamî Mısırlılar, Mısırda ilk medeniyet kuran türk kabilelerinin adeta bayrak gibi, kabile birliği alâmeti olan, doğan, kurt gibi hayvan timsallerini — ki şüphesiz Türklerce de mukaddes idi — hususî ilâhlar mertebesine çıkardılar.

Bir taraftan da Türklerin en büyük gördükleri kâinatın kuvvetlerine taptılar. Bilhassa *Güneş*, onların allahı oldu. Fakat, Güneş, *Osiris* battıktan sora, korkunç bir karanlık basıyor. O da Allah olmak lâzım: *Set*... Bu karanlık Allahın karanlıklarını aydınlatan *Ay*; onu da İlâh zannetmişler: İsis.

Ertesi gün, ufuktan çıkan Güneşi "*Osiris*" in oğlu kabul etmişler: Güneş (Horüs).

Karanlık Allahının, fenalığı Ayın ışığile bertaraf olunca, ortada itibara şayan, Güneş *Horüs* ve Ay İsis kalıyor. Fakat *Horus* un babası Osiris, ki kayıplardadır, onu da unutmamak lâzımdır.

İşte, hayvanlardan ve tabiatin kuvvetlerinden yüzlerce allahlara insanları taptırmanın maskaralık olduğunu anlıyan papazlar, bellibaşlı allahları, üçe indirmişlerdir: Baba (Osiris) Oğul (Horus), Ana (İsis). *Teslis* denilen itikadın esası budur. Masum ve cahil insanları, yüzlerce allaha taptırmak veya

allahları, muayyen gruplara toplamak ve en nihayet bir allah kabul etmek, siyasetin doğurduğu neticelerdir.

Hangi mabedin hükümdarı, dolayısile papazları kuvvetlenir ve diğer mabetlere hâkim olursa o mabedin papazları, kendi allahlarının büyüklüğünü tanıtmağa diğer allahları ehemmiyetten düşürmeğe çalışırlardı. Nitekim, *Tinis* Hanedanından Birinci *Pepi*nin yaptığı *Menfis* (*Menphis*), payitaht olunca burası için yeni ve en büyük bir allah lâzımdı. *Tinis Papazları* bunun çaresini buldular. *Tinis*in (Helyopolis) mahallî Allahı, insan şeklinde temsil edilen *Atom=Atoum=Ammon* idi. Fakat bu ilâh, bütün Mısırlıların gözünü doldurmazdı. Umumiyetle, Mısırda Güneşe mensup bir allaha tapınmağa alışılmıştı. Bundan evel tapılan *Osiris* yahut *Horüs*ü de almak istemiyorlardı. Bunların yerine onların üstünde olmak üzere, yine Güneşin timsali olan *Ra*yı aldılar.

Mahallî mabut ile Güneşi bir yaptılar. *Atum - Ra = Ammon-Ra* Allahını icat ettiler; ve papazlar herkese anlattılar, öğrettiler ve tedris ettiler ki *Ammon-Ra* en büyük Allahtır; diğer allahları, insanları ve her şeyi yaratan odur. *İkinci Ramses* zamanında artık mutlak kadir olan Allah, bir insan timsali ile bir Güneş mefhumunun — papazların akıl ve tedbirlerile — birleştirilmesinden olan *Ammon Ra* dır.

Mısırlılar, insan ölünce, *ruh*unun ağızdan kaçtığını ve gününün birinde vücuduna tekrar gireceğini zannederlerdi. Bunun için, cesedi, sağlam muhafaza etmek lâzımdı.

Ceset mumyalanırdı; sora sargılarla sımsıkı bağlanırdı. Bu suretle ceset, bir *Mumya (Res. 73)* haline getirilir ve ölenin içtimaî mevkiine göre bir mezara konurdu *(Res.71)*. *Ehram*lar, kıralların mumyaları için, büyük mezarlardan ibarettir.

Mısırlılar zamanla, ruhun ebediyeti hakkında şu fikre saptılar: Her ölünün ruhu, Allah Osiris riyasetinde bir *Mahkeme* huzurunda, muhakeme edilir; ruh tartılır; eğer fena amellerle yüklü ise mahvedilir; mahvedilecek kadar günahları çok değilse hayatında yaptığını itirafa mecburdur. Ruh irtikâp etmediği fena işleri sayacaktı. Meselâ, evvelâ diyecekti ki "öldürmedim, mabutlara karşı vazifelerimde kusur etmedim..„ v.s. Sora da eyi işlere gelecek, "açlara ekmek verdim, susuzlara su verdım, çıplaklara elbise verdim... v.s„ diyecekti. Temiz olduğu sabit olan ruh, *ebediyet*e kabul edilir ve serin, kokulu bir havada yaşar ve Allahın sofrasında yemek yerdi.

Ahret, yahut hesap günü, mizan, sıratköprüsü, cehennem cennet telâkkilerinin Mısırda uyanması böyle olmuştu.

MISIRIN PAPAZLARI VE DİNÎ AYİNLER

Mısır papazları, şüphesiz, sâf ve cahil halktan çok bilgili, çok zengin ve politikacı idiler. Bu sebeple idi ki, Fir'avunların mesnedi oluyorlar, müşavirleri olabiliyorlardı.

Papazların bizzat hükûmeti idare ettikleri görülmüştür. Papazlar istedikleri kadar, allahlar yaparlar veya onları birkaç zümre halinde toplarlardı; eğer kuvvetli olmalarına ve menfaatlerine yardım edecekse bütün dünyayı yalnız bir Allah etrafında, kendilerine hadim kılmağa çalışırlardı.

Papazların insanlar üzerine tesiri, bilhassa mabetlerde ayinler vasıtasile olurdu.

Çok allahlara tapmak, birçok ayinleri ve birçok ta papazları icap ettiriyordu.

Mabedin ortasını işgal eden dar ve karanlık bir odada, mahallin allahı, hergün *hediye kabul* ederdi: koku, yiyecek kumaş v.s. Bayram günleri Allahın heykeli debdebeli alaylarla, şehrin içinde dolaştırılırdı. Mabetlere *kurban* lar da verilirdi. En makbulü boğa idi. Ayinler, basmakalıp dualarla yapılırdı.

SAN'ATLER

Mısırlılar, bilhassa mabutlarına mabetler, ölülerine mezarlar yapmışlardır. Bu binalar ekseriya pek büyük idi. Fakat halk evleri kerpiçten adi binalar idi. Umumiyetle mezarlar, kayalarda oyulmuş sun'î mağaralardan ibaretti. Ölüler, yere de gömülürdü. Mısırda bütün san'atler, *mimarlığa* tâbi idi. Mimarlığın ilham kaynağı da din idi.

Mabetler çok büyüktü. Bunlar hakkında bir fikir vermek için, Tep civarında, *Karnak* mabedinin *(Res.72)* bugün kalmış olan kısmına bakarak bir salonunu tasvir edelim: Salonda 24 metre yüksekliğinde iki sıralı sütunlar vardı. Sağda ve solda az yüksek, yedi sıra sütunlar görülür. Bu sütunlar ve duvarlar, mavi, sarı, kırmızı renkli resim ve yazılarla süslü idi. Her mabedin kapısında 30 metre kadar yüksekliğinde iki dikilitaş bulunurdu [1].

---

[1] İstanbul'da Atmeydanındaki dikilitaş oradan İstanbula getirilmiştir. Bu taş M. E. 14. üncü asırda Tutmesin yaptırdığı bir taştır.

Mezarlar, ehram şeklindedir. En sayılıları Menfis yanındaki üç ehramdır. Bunların en eskisi ve en yükseği Kıral *Keops* unkidir *(Res.70).* 143 metre yüksekliğinde idi. Şimdi ise 137 metredir. Hiçbir abide için şimdiye kadar bu derece taş kul lanılmamıştır. Bunu yapmak için ne emek ve ne zaman heba olmuştur ; düşünülsün...

Keops ehramını yapmak için 100,000 kişinin 20 sene çalıştığını söylerler [1].

Kim bilir nekadar işçi sopa altında telef olmuştur! Her halde Fir'avun Keopsun mezarı mısır milletine ve orada çalışan esir milletlere pek pahalıya malolmuştur. İnanılmıyacak kadar büyük olan ve mezar olarak kullanılmış bulunan bu *manasız* binalar mühendislik san'atinin henüz başlangıç halinde bulunduğu bir devirde inşa edilmişlerdir.

Bu abideler, Mısır Fir'avunlarının uzun saltanat müddetlerince, Mısırın *membalarını tüketmişlerdir.* Mısırı büyük muharebeler geçirmiş kadar, harabiye sürüklemiştir.

Mısırda *heykeltraşlığa* ait, eserler ya mabutlara veya Fir'avunlara aittir. Mısır heykeltraşları, sütunlara ve sütun başlıklarına pek ehemmiyet vermişlerdir. Bunları *lotüs, papirüs* ve *hurma yaprakları* ile işlerlerdi. Sütunlar ve heykeller, kabartma resimler, mukaddes yazılarla işlenirdi. Heykeltraşlar büyük, küçük muhtelif heykeller *(Res.69)* ve birçok *Sfenx* (Sphynx)ler yapmışlardır. En eski zamanlardan itibaren insan çehresini mükemmel bir surette tasvir etmişlerdir.

Boyalı resmin de büyük ehemmiyeti vardı *(Res. 74-76).* Binaların yüzleri, iç duvarları, büyük salonların direkleri, velhasıl mimar ve heykeltraşların boş bıraktıkları yerleri süslemek ressama ait idi. Resimlerde gölge ve manzara yoktur. Mısır ressamları tabiatten istifade etmezlerdi. Biribirlerini taklit ederlerdi.

YAZI, EDEBİYAT, MUSİKİ VE İLİM

Mısırlılar, pek erkenden bir nevi yazı biliyorlardı: *Hiyeroglif.* Bu yazı ilk zamanlarda bir eşyayı tayin için onun resmini yapmaktan ibaretti. Meselâ, bir kuş demek için, bir kuş resmi yaparlardı.

Daha sora, kuş, bir harfin yerini tuttu. Fakat, yazı karı-

[1] Keops ehramındaki taşların adedi, dıl'ı 120 santimetre olmak üzere bir milyon iki yüz bini geçer.

şıktı. Çabuk yazmak için, yalnız harfler, kabul ettiler. Yavaş yavaş yazı tekemmül ve tenevvü etti. Mısırda *papirüs* denilen yüksek ve geniş saplı nebatın sapını, ince levhalar halinde kesip yanyana koydular. Bu ilk tabaka oldu. Muhtelif tabakaları zamkla yapıştırıp üstüste koydular. Bu suretle esmer bir mukavva elde ederek üstüne yontulmuş *kamış* ile ve isten yapılmış bir mürekkeple yazı yazdılar. Yazıyı sağdan sola yazarlardı. Bundan sora, kitaplar meydana çıktı. Mısırlılar, bu kitapları, *"ruhun ilâçları haznesi„* dedikleri kütüphanelerde topladılar.

Mısırlılar çok geveze idiler. *Nesir* ve *nazım* olarak çok söylemişler ve çok yazmışlardır. Yazıları mabetlerdeki taş levhalarda ve papirüsler üzerinde okunmuştur. Okunan bu yazılara göre, mısır edebiyatı, ilk Fir'avunlar devrinde ve sureti umumiyede *dinî* bir mahiyette görülür. Fakat zaman zaman ruhları isyan eden bazılarının, cemiyet hayatının sevinçli ve kederli her türlü safhasına ait *lâik edebiyat* nümunelerine de tesadüf olunur.

Mısırda musiki hayatı ve şiir usulü hakkında esaslı malûmat yoktur. Bununla beraber *harp* ve *flüt* çalarak taganni ettikleri anlaşılıyor.

Sumer, *Akat* ve *Elam* da çoktan keşif ve tatbik olunan ilimler, Mısırda da inkişaf bulmuştur. *Hesap, hendese, kosmoğrafya* ilimleri, Mısırda arazi, bina ve din ihtiyaçları icabı olarak terakki etmişti.

Tıbba ait kitaplar da bulunmuştur. Bu kitaplar, *İkesuslar* devrinden kalmıştır.

Her türlü ilimde, ileri gidenler papazlardı. Âlim, doktor v.s. hep onlardı.

"Mısırlıların edebî ve san'atkârane işlerinde sırf muhayyilenin eserine ender tesadüf olunur.

"Mısırda san'at, ilim, edebiyat *din* ve *devlet hizmetine* hasrolunmuştu. Mısır medeniyetinin farik alâmeti budur.

"Ruhî edebiyat, mücerret tefekkür, sırf ilmî taharriyat, san'at için san'at ve müstakil hars eski Mısırda nadirdir. Mısırın büyük eserleri umumî ve müşterektir. Bu eserler, muayyen bir san'at usulüne tâbi olarak yapılmışlardır. Bu usulde dinî yahut içtimaî maksatlar esas idi. İşte Mısırın bu kayitli san'at zevkı (Esthètique) ekseriya yüksek san'atkârların ihtira sahasını tahdit etmiştir.„

IX

ANADOLU

A. ETİLER — B. FRİKLER — C. LİTLER

A. ETİLER İMPARATORLUĞU

1. *MEMLEKET, İSİM VE VASITALARI*

Asya kelimesi Etiler lehçesince Assuva kelimesinden çıkmıştır.

Yunanlılar Assuva kelimesinin, bütün Anadolunun hatta bunun bağlı olduğu büyük bir dünya parçasının adı olduğunu çok geç anlıyabilmişlerdir.

Anadolu kelimesinin manası *Şark memleketi* dir.

Etiler Anadoluya Hata adını vermişlerdir. Hata [1] Çin şimalindeki ülkelere dahi ötedenberi Türkler tarafından verilmiş olan isimdir.

Etilerin Anadoluya oralardan geldiği anlaşılıyor. Zamanımızda Anadoluya *Küçükasya* derler. Bununla Anadolu Yarımadasının Büyükasyaya bağlı olduğu işaret edilmektedir. Küçükasya, Önasyanın bir parçasıdır. Önasya, Van gölü havzasını, kısmen İranı, Mezopotamyayı, Suriyeyi ve Arabistanı dahi kavrar.

Küçükasya şimalde Karadeniz, Marmara denizi, garpta Ege Denizi, cenupta Akdeniz, Mezopotamya ve Suriye ile

---

[1] Bunun Hata yahut Kata ve belki de Ata'lar denilen bir türk kabilesi adıyla münasebeti olsa gerektir.

Pencap havalisinde yerleşmiş Türklerin de adı Hatadır.

çevrilmiş bir yarımadadır. Bu kıt'ada dikkati celbeden, biribirine zıt iki nokta vardır. Garp kıyılarına yakın kısımlarda körfez ve burunlar son derece girintili ve çıkıntılıdır. İklimi lâtif, ışığı parlaktır. Bundan sora, yarımadanın üçte ikisi geniş ve dalgalı bir sahadır. Yaylânın orta yüksekliği 1000 metre kadardır. Kıyılardan uzaklaştıkça iklim sert ve soğuk olur. Rüzgâr keskin, kışlar uzun ve çetin, yazlar ise kısa ve sıcak olur. Manzaralar değişiktir. Yaylâda tepecikler ve küçük sıra dağlar çoktur. Akıntısız tuzlu göller ve geniş stepler de vardır.

Karadeniz ve Akdeniz kıyıları Ege Denizi kıyıları gibi girintili çıkıntılı değildir.

Yeşilırmak ve bunun kolu olan *Kelkit* çayı ve *Kızılırmak* (Marasanticas) ve *Sakarya* Karadenize dökülür.

Cenupta, *Toros* dağları yükselir.

Garpta, hemen biribirine muvazi nehirler vardır. Bergamadan geçen *Bakır çay*ı (Kayik), *Sart* civarından geçen ve İzmir şimalinde denize dökülen *Gediz çay*ı, killi teressübatı ile *Efes* koyunu dolduran *Küçük Menderes* ve *Milet* körfezini tamamile kumla dolduran *Menderes* ırmakları zengin, mümbit, ziraate elverişli ve müreffeh şehirlerin kurulmasına uygun geniş ve uzun vadiler vücuda getirmişlerdir. Cenuba akan *Seyhan*, *Ceyhan*, *Fırat*, *Dicle* ırmakları da mühimdir.

Küçükasyanın başka başka iki büyük vasıf gösteren bünyesi tarihin mühim safhalarına hâkim olmuştur. Mezopotamyaya ve ayni zamanda Ege Denizi kıyılarına hâkim olan, Anadolu yaylâsı daima şarkın eski medeniyetlerini akdeniz medeniyetine bağlıyan büyük yol olmuştur. Bu sebeple mümbit sahilleri çorak topraklara bağlıyan maddî bağlar, kıyıların ve vadilerin zengin ahalisini de yaylânın çetin halkına tâbi kılmıştır.

2. AHALİ VE LİSAN

Küçükasya ahalisi, Hitit ve emsali isimlerle tanıttırılmış Hata Türkleridir. Bunlar tarihtenevel Ortaasya yaylâsından garba vukubulan muhaceretlerde buraya gelmişlerdir. Sumerlerle ve Elamlarla akrabadırlar. Nitekim Ege Denizinin ve bunun garbındaki kıt'anın ve Trakyanın dahi ilk sakinleri ayni menşe ve ırktandırlar.

Anadolu halkı birtakım muhtar veya müstakil *etilikler*,

ETİ İmparatorluğu

yani beylikler halinde bulunuyorlardı. Bu sebeple umumiyetle Anadolu halkına Etiler denir.

Etilerin esas dilleri de elamlıca, sumerce gibi türkçe asıldandır. Etilerin dili samî veya Hint-Avrupalı değildir.

Etiler brakisefaldir. Eski Avrupalılar ve Samiler böyle değildir. Sumerler ve Elamlar böyledirler.

Etiler, daha taş ve ilk maden devirlerinde muayyen bir medeniyet derecesine varmışlardı. Hayvan beslerler, at kullanırlar, ziraat usullerini bilirlerdi. Aletler ve kayıklar, ahşap veya kerpiçten binalar yaparlardı. Yontmataş Devri nihayetinde resim san'atinde de oldukça meharet kazanmışlardı. Fakat, milâttan evel en aşağı üçüncü binden itibaren medeniyette çok inkişaf etmişler, demircilik ve sair nevi san'atlerde ilerlemişlerdir. Lisanlarile, din şekillerile umumî inkişafa yardım etmişlerdir. Etilerin Anadoluya yerleştikleri devir Sumerlerin Mezopotamyada yerleştikleri devirden sora değildir. Bunlar, Ortaasya yaylâsından garba muhaceret eden kütlelerin önünde gidenlerden biridirler.

3. *SİYASÎ TARİH*

Etiliklerin birleşerek teşkil ettikleri Etiler İmparatorluğunun *(Harita. 10)* kökü *Kızılırmağın* kıvrımı içinde bulunuyordu. Payitahtı Hatusas (Boğazköy civarında) idi.

Bu devleti kuranın *Flâbernas* adında bir hükümdar olduğu anlaşılıyor. Bundan sora I inci *Hatusil* I inci *Murşil* isminde kırallar görülür. (M. E. 1840—1790) tarihlerine doğru Halebi ve Babilonyayı ilk zapteden I inci Murşildir. Etiler Babilonyaya yavaş yavaş girmediler. Onların dalgaları fırtına halinde oldu; tek bir darbede Babili mahvetti; zafer tamam oldu. Etiler bu zaferlerinden sora vatanlarına döndüler. Bundan sora birçok kırallar geldi. Suriye şimalinde ve Diyarbekir havalisindeki kırallıklarla ve Fırat ve Diclede bulunan hükümdarlarla çarpışıldı.

Etilerden korku umumî idi. Taarruza uğrıyan devletler biribirine yaklaştılar.

SUBBİLULİYUMA Etilerin kırallarından *Subbiluliyuma* (M. E. 1380) Anadoluda rahat durmıyan kabileleri tedip etti. Sora Yukarı Fıratı geçti; Suriye şimalindeki kü-

çük prenslikleri mağlûp etti. Aradan 20 sene geçti. Bu zaman zarfında Suriyede birtakım hazırlıklar yaptı. Ondan sora Suriyede harekete geçildi. Eti orduları, Mısırlıların hiçbir mukavemetine rasgelmeksizin Şam mıntakasına kadar ilerlediler. Bundan sora, Subbiluliyuma, bizzat geldi; Halep ve Karkamışa oğullarını yerleştirdi. Oğullarının adları *Tilibunus* ve *Bijasilis* idi. Bu devirde küçük kırallıklarla itilâflar yapıldı.

Mısır için vaziyet tehlikeli olmuştu. Tam bu sıralarda idi ki, Fir'avun IV üncü *Amenofis* öldü (M. E. 1352); memleketi derin bir karışıklıkta bıraktı. Fir'avunun oğlu yoktu. Dul karısı Etilerin kıralına müracaat etti. Koca olarak Etilerden bir prens istedi, gönderildi. Fakat bu türk prensi mısır ricali tarafından suikaste uğradı. Bunun üzerine Subbiluliyuma Mısır arazisini istilâ etmekte tereddüt etmedi. Birçok esir aldı. Mısırlılarla musalâha yapıldı.

Bundan sora, Etilerin dikkati Fırata döndü. *Mitanni* kıt'ası Asurluların eline geçmişti. Bunun üzerine kıral, Karkamıştaki oğlu Bijasilise Mitanniyi zaptettirdi.

Subbiluliyuma öldü (M. E. 1350). Eti Devleti için kuvvetli esaslar koymuştu. Onun hatırası 150 sene unutulmadı. Torunları için "*Unutulmaz Ata*" oldu.

Fakat Etiler için felâket hazırlıyan Asur Devleti de bunun zamanında artık yavaş yavaş kuvvetlenmeye başlamıştı.

II İNCİ MURŞİL Subbiluliyumanın oğullarından II inci Murşil henüz pek genç iken tahta geçti. Yeni hükümdar umumî bir isyanla karşılaştı. Saltanatının ilk on senesini Küçükasyada fasılasız muharebe etmekle geçirdi. Bu muharebeler biribirini takip eden senelerde, *Gaşgalar* ın bulundukları yerlerde (Kızılırmak - Karadeniz arası) ve Kilikyada (*Arzaova*), Pamfilyada (Antalya) ve tekrar Gaşgaların bulundukları havalide vukubuldu. *Arzaova* nın kıralı çok uğraştı. Nihayet mağlûp oldu. Kıbrısa *(Alasya)* kaçarak Etilerin elinden kurtuldu.

Murşil, Kilikyada 66,000 kişi imha etti. Pamfilya kıralı kendine tâbi oldu.

Murşil, saltanatının dokuzuncu senesi *Ankuva* da (Ankara) görüldü. Bundan sora, Murşil, seferber ordusu ile *Azzi* (Erzurum tarafları) kıt'asında muzaffer oldu. *Malas* (Dic-

le)a kadar hududunu sürdü. Suriye şimalinde vaziyetini takviye etti. Murşilin himayesinde bulunan Suriye kıralları mısır nüfuzunda bulunan Palestine kadar yayılmışlardı.

Murşil, bizzat ordusunu *Bala* kıt'asına *(Paflagonya, Bitinya, Frikya)* sevketti. Oralarını inzıbat altına aldı. Oralarda askerî garnizonlar ikame etti. İzmir civarında *Nemfi*nin (Nif-Kemalpaşa) meşhur kabartmaları Murşilin namını muhafaza etmiştir. Cesaretli idi; enerjisi, askerî kabiliyeti çok yüksekti. Ordusunu her sene mayıs ayında toplardı. Kış mevsimlerine kadar muharebe ederdi. Murşil ve jeneralleri bu askerî mevsimden istifade etmesini bilirlerdi.

Murşil zamanında, Eti İmparatorluğu Subbiluliyumanın temin ettiği şereften hiçbir şey kaybetmedi.

MUVATALLA

II inci Murşil (M. E. 1330) öldü. İki çocuk bıraktı. Bunlardan *Muvatalla* ve III üncü Hatusil biribirini takiben saltanat sürdüler (M. E. 1320—1265). I incinin saltanatı zamanında ikincisi, Karadeniz vilâyetlerini idare etti.

Muvatalla, Mısırla yaptığı muharebelerde birçok prensleri himayesine aldı.

Mısır vesikaları, Suriye ve Anadoluyu onun emri altında gösterir. Kıbrıslılar da Muvatallanın himayesinde idiler.

II inci Ramses ile Kadeş civarında meydan muharebesi veren Muvatalladır.

KADEŞ MUHAREBESİ

Büyük *Kaan-Eti* Muvatalla, Mısırlılarla harbı evvelâ diplomasi ile hazırlamıştı; müteaddit ittifak muahedelerile Mısırlılara karşı korkunç bir müttefikler heyeti teşkil etmişti. Şimalden büyük bir tehlikenin geldiğini anlıyan Ramses, tehlikeyi karşılamak üzere Suriyenin şimaline doğru ilerledi ve Kadeşte Muvatallanın ordusile çarpıştı. Beşeriyetin, tafsilâtlı hikâyesi malûmumuz olan bu ilk büyük meydan muharebesinde Etiler pek mükemmel bir manevra ile Fir'avunun ordusunu ikiye ayırdılar.

Fir'avun askerleri hiçbir şey bilmeksizin yürüyorlardı. Muharebe etmek için sıralarını düzeltmiyorlardı. Fir'avun askerleri mağlûp oldular. Karmakarışık bir halde kaçtılar. Etilerin muharebe arabaları onları olanca süratile takip etti. Dehşet verici bir karışıklık oldu. Ramsesin ve onu mu-

hafaza eden askerlerin esir olmamaları veyahut mahvedilmemeleri bir harikadır. Eti harp arabaları Fir'avunun ordugâhına girer girmez hazır avı bıraktılar ve yağmacılığa başladılar. Bundan istifade eden Ramses tekrar muharebe yapmak için tedbir almak fırsatını buldu. Geriden gelen taze kıtaat ile vaziyetini düzeltti. Böyle olmasaydı Ramsesin, eti muharebe arabaları altında parça parça olması muhakkaktı. Bu meydan muharebesinde hiçbir taraf kat'î netice alamadı.

III ÜNCÜ HATUSİL

III üncü Hatusil, iktidara geçtiği zaman çoktan olgun bir adamdı. Kadeş meydan muharebesi neticesiz kalmıştı: harp devam ediyordu. Mısırlılarla Etiler arasında, *tampon hükûmet* olan *Amurru* Kırallığı Etilere hıyanet etti; Kilikya sadık kalmadı; daha garptaki memleketler ayrıldılar.

Nihayet milâttan evel 1270 e doğru Mısırla meşhur tedafüî ve taarruzî ittifak muahedesi yapıldı. İlk mühim diplomasi vesikalarından sayılan bu muahedenamenin bir sureti *hiyeroglif* ile Tepte, diğer sureti çivi yazısı ile Boğazköyde bulunmuştur. Bu muahedenin yazılış tarzı bugün gördüğümüz beynelmilel muahedeleri andırır. Kaan-Eti ve Fir'avun teşrifatça yekdiğerine tamamen müsavi sayılıyorlardı. Bu muahede neticesinde, Amurru Etilerin itaatinde kaldı.

Hatusil Kaldelilerle daima iyi münasebette bulundu. Kalde Kıralı *Kadaşman-Turgu* Ramsesle olan muharebede Hatusil tarafını tuttu.

Hatusil, asıl tehlikenin Asurdan geleceğini, haklı olarak, tahmin ediyordu.

Asurlular Etilerin ülkesine tecavüze başladılar. I inci Salmanasar, şimalde eti ordularına tesadüf etti. Meydan muharebesi olacağı sırada ihtiyar Hatusil öldü. Muharebeyi Salmanasar kazandı (M. E. 1270—1255).

III üncü *Dudhaliyas*, babasından sora Etiler ülkesinin hükümdarı oldu.

III ÜNCÜ DUDHALİYAS

Dudhaliyasın anası, *Kızova*lı (Samsun cenubu) *Putuşapa* adında bir prenses idi. Bu kadın, daha kocası zamanında ve kocasından sora büyük bir yer tutmuştu.

Putuşapa, oğluna da gittikçe artan bir nüfuz icra etti ve

onu Asurluların ilerlemesine karşı, Mısırla sıkı münasbete sevketti. Eti kıralı büyük kızını Fir'avunla evlendirdi (M. E. 1260 a doğru).

Dudhaliyas, himayesindeki Kilikya kıralı ile birlikte damadı II inci Ramsesi Mısırda ziyaret etti. Bu suretle Mısırla Etiler dost oldular.

Dudhaliyas, Amurru üzerinde nüfuzunu idame ediyordu. Amurru kıralı ile yapılan bir muahede ile Asurluların tüccarları sahile gelmekten ve Amurru tebaası Asurlularla münasebette bulunmaktan menedildi.

Bu vaziyet, Asurluların intikam almasına sebep oldu; Etilerden 28,000 esir aldılar.

Bilâhare Asurun Kalde ile meşguliyeti Etileri serbest bıraktı. Bundan sora Eti Devleti Torların (Dorilerin) tazyikile vukua gelen muhaceret dalgalarının altında kaldı.

III ÜNCÜ ARNUANDAS

Dudhaliyas milâttan evel 1230 da, saltanatı oğlu *Arnuandas* a bıraktı. Arnuandas Mısırla eyi münasebet sayesinde ve Asurlularla Kaldeliler arasındaki muharebelerden istifade ederek Karkamışa hâkim oldu.

Fakat, garptan gelen muhaceret dalgaları endişeyi mucip idi. Milâttan evel 1200 tarihlerinde, kat'î bir buhran başladı. Ve bunun neticesindedir ki, artık Etiler İmparatorluğu, beklenilmiyen bir tarzda ortadan kalktı.

Etiler Devletinin zevali Torların Yunanistandan sora adaları da işgal etmeleri üzerine, oradaki halkın Anadoluya girmesi neticesidir. Ayni ırktan kabileler Mısır ufuklarında da görüldü. Ve Palestinde yerleşerek oraya kendi adlarını verdiler.

Eti İmparatorluğu, Anadoludan atıldıktan sora daha bir müddet Karkamış havalisinde tutunabilmiştir.

4. ETİ MEDENİYETİ

HÜKÛMET VE ORDU

Etilerin imparatorluğu bütün Küçükasyaya şamildi. Bu imparatorluk, yer yer ve zaman zaman tabiiyet altına giren prensliklerden terekküp ederdi. Küçükasyayı dolduran türk kabileleri küme küme

kendi Etilerinin tahtı idaresinde ayrı ayrı kırallıklar halinde bulunuyorlardı. Bunlar, payitahtı Hatusasta olan Kaan - Etiye kendilerine has karşılıklı hukuk kaidelerile bağlı idiler. Umumî heyeti, Etiler İmparatorluğunu teşkil ediyordu.

Kızılırmak ile Karadeniz arasında seyyar *Gaşga* türk kabileleri de vardı. Bunun gibi Kafkas taraflarında da *Manda* namı altında kabileler vardı. Eti imparatorlarının diğer Etilerle müsavi şartlar altında veya himaye şartlarile yaptıkları muahede ve mukaveleler vardır. Boğazköyünde bu muahedenamelerden çok bulunmuştur.

Bu muahedeler tetkik olunursa, görülür ki, Etiler İmparatorluğu esasen bir federasyondur. Federasyonun esas şartı, askerî yardım idi. Eti ordusu esas olarak millî bir çekirdekten ibaretti. Bu çekirdek askerî hizmet şartile arazi sahibi milislerden teşkil olunmuştu. Bunlar, kırala resmen sadakat yemini ederlerdi.

Federasyona dahil olan diğer etiliklerin orduları da çekirdeğin etrafına toplanıyorlardı.

Kadeş meydan muharebesinde, eti imparatorluk ordusunun kadrosu mısır metinlerinde bulunmuştur.

Bu kadro, şu kıtaattan mürekkepti:

Eti milis ordusu, Kızova ordusu (Samsun cenubu), Masa, Kargıca, Pidassa (bunlar Toros mıntakasındadır), Lukki (Antalya garbındaki Liki mıntakası), Dardanija (Dardenizce = Çanakkale boğazı cenubu), Naharene (Diyarbekir havalisi = Mittani), Karkamış, Kodu (İskenderon sahilleri ve Halep mıntakası), Nej (Nuhassa, Halep cenubundaki mıntaka), Kadeş (Asi ırmağı üzerinde), Ugarit ve Arat (bunlar Fenikededir), Aruna ve Mesenet (bunların nerede olduğu bilinmiyor).

Bu ordunun içinde uzaklardan gelmiş ücretli askerler de vardı. Bu orduda, Çanakkale boğazı civarından askerler bulunması, üzerinde durulacak bir noktadır. Demek ki, Etiler Devleti Turovaya kadar uzanıyordu. Askerî birlikler piyadelerden ve muharebe arabalarından teşkil olunurdu. Her muharebe arabasında, biri arabacı, diğeri muharebeci, bir de bunları kalkanile muhafaza eden bir muavinden ibaret olmak üzere üç kişi bulunurdu.

Kıt'alar, 1000 piyade askerile 100 muharebe arabasından teşekkül ederdi. Fakat, bu nispetin umumî olup olmadığı malûm değildir. Etilerin bedenî kuvvetleri çok fazla, si-

lâhları mütekâmil idi. Demir kalkan, ucu demir mızrak, iki tarafı keskin balta, uzun hançer, kılıç ve muharebe serpuşu olarak tepesinde tüyü dalgalanan madenî tulga (miğfer) taşırlardı.

HUKUK VE DİN

Hukuk : Etiler ülkesinde, kıralın verdiği hükme herkim karşı koyarsa bütün evile ve ailesile mahvedilirdi. Yalnız, bu haldedir ki, ceza, fail olan ferdin ailesine kadar teşmil olunurdu; umumî adale kaidesi bu değildi. Eti kanunlarında şahıslara karşı, cinayetlere ait ahkâmdan sora, askerlerin ihaneti meselesi, araziye ait ve dinî ahkâm vardır. İzdivaçta tarefeynin müsavi şartlara malik olması ve erkeğin kadına bir hediye vermesi esas tutulduğu görünüyor.

Aile hayatına dair kanunda teferruat ve bunlara dair hükümler vardır.

Bu kanunlarda kadın hukukuna dair birçok maddelerin bulunması dikkate şayandır. Etilerde kadın hürriyeti yüksekti. Bunlar hükûmet işlerinde vazife aldıktan başka hâkimlik yaparlar ve erkekler gibi muharebelere giderlerdi. Kıralıça, kıral kadar hukuku haizdi. Mısır Hükümdarı II inci Ramses ile aktedilen meşhur muahedede Ramses ve II inci Hatusilin imzaları yanında Eti Kıralıçası *Budohiya* nın da imzası vardır.

Maraşta bulunan bir eti kadını heykelinin serpuşu bugünkü türkmen kadınlarının serpuşunun aynidir.

Bu biçim serpuş bugün hâlâ *Kartal köyü* kadınları tarafından kullanılmaktadır. Ayni serpuşun bazı etrüsk abidelerinde de bulunması dikkate lâyıktır. Etilere ait abideler arasında bir kumandan kadın heykeli bulunmuştur.

Emlâk sahibi olmak için askerlik yapmak şarttır. Hırsızlık ehemmiyetle nazarı dikkate alınır ve cezalandırılır. İdam cezası yalnız ve ancak mahdut hallerde tatbik olunur. Eti kanunlarının en şayanı dikkat ciheti sumer kanunlarına yakın olmalarıdır.

Etiler, kendi zamanlarında muhitlerine mürebbilik etmişlerdir. Bu terbiye tesiri Etiler ülkesi mıntakasında asarını bırakmıştır.

Bu tesirler, bilhassa, musevilerin eski ahkâmında görülmektedir. Eti kanunlarında esarete müteallik ahkâm da vardı.

Eti hukukunun bir hususiyeti vardır. Bununla beraber sumer, elam ve ege hukuklarına benziyen cihetler de çoktur.

Din: Eti Devletinin payitahtı olan Hatusas yakininde *Yazılıkaya* mabedi bulunmuştur. Buradaki kayalar üzerinde dinî bir ayin hakedilmiştir.

Solda nezredilmiş bir erkek, sağda nezredilmiş bir kadın, ortada bulunan büyük bir insan kalabalığına yürürler; orada, bir ilâhe ve bir ilâh ile karşılaşırlar. İlâhe bir dağda yürüyen vahşi bir hayvan üstünde; ilâh, ona karşı geliyor. Prensip olarak ilâhe, *kadın tanrı*, ana, hâkim bir şahsiyettir; koca ve mafevk kabul etmiyen velût tabiati temsil ediyor. Bu resim, Adalar mıntakasında ve Giritte dahi görülür. Bu resimlerde, vahşi hayvanlarla sarılmış dağlar üzerinde yürüyen ilâh tamamile farkolunmaktadır.

Yazılı metinlerde hâkim olan başka şekillerdi: İlâhe Güneştir, ilâh *Teşup* tur. İlâhe Güneşin mabedi şarktadır. Güneş, hükümdar sülâlesinin dininin esasıdır. Kıral cinsiyet farkına rağmen ondan bahsederken onun kadınlığını nazarı dikkate almıyor; bir kadınlık erkeklik ayrılığı gözetmiyor. İlâh *Teşup* a gelince, bu bir erkektir. Başında tulga vardır, sakallıdır, elinde çifte balta vardır, ve şimşek çaktırır. Bu, Etilerin millî allahıdır. Bunun için heryerde mabetler yaparlardı. Etilerin mabetlerinde daha birçok ilâhlar vardır *(Res. 78, 81, 82).* Bunlar da tıpkı memleket gibi federasyon halindedir. Prenslerle yaptıkları muahedelerde muahede yapanların allahlarını biribirlerinden ayırt etmek mümkün değildir.

Kıral, tehlikeli zamanlarda etrafında bulunan papazlarla istişareden gerikalmazdı.

Etilerin dinî itikat ve ayinleri garba az çok farklarla intikal etmiştir. *Etrüsk* lerde de ayni dinî telâkkilere tesadüf olunmuştur.

SAN'AT Bugüne kadar tanıyabildiğimiz eti vesikaları, san'at hakkında çok kıymetli malûmat vermektedir. *Kültepe*, *Üyük* ve bilhassa *Alişar* harabelerinde milâttan 4000 sene eveline kadar giden vesikalar bulundu. Bunlardaki eserlerde bariz alâmet elbiseye aittir. Anadolu yaylâsının sert iklimine uygun bir surette manto uzundur, başlık yüksektir, pabuçlar kıvrıktır.

Boğazköy *(Res. 77)* ile etrafında ve Alişarda resimler ve süslü kapılar ve çivi yazısı ile birçok metinler bulundu. Boğazköy

FRİKYA DEVLETİ

civarındaki Hatusas şehri çok eski olmalıdır; fakat, M.E. 1200 tarihine doğru yağma edildiği için bize kalan eserler umumiyetle Eti İmparatorluğunun son asırlarına aittir. Boğazköyden uzak olmıyan Üyükte de bir eti sarayı vardır. Bu saray, dinî merasim gösteren kabartmalarla süslüdür. Oradan uzak olmıyan Yazılıkaya vardır. Ayni neviden bir sıra abideler de garba doğru, İzmire kadar yayılır. Bu abideler, bir taraftan da Toroslara ve Suriye şimaline ve Mezopotamyaya kadar gider.

Tel-Halefte bulunan "*Peçeli Ilâhe*„ mühimdir. Etiler san'ati Karkamışta, Zincirlide milâttan evel VIII-IX uncu asra kadar hususiyetlerini muhafaza ediyor. Ondan sora bu son noktalarda asur san'ati ile karışıyor.

Şehirlerin tahkimatı Önasyada başka yerlerde tesadüf edilenlerden farklı değildir. Saraylar genişliğine bina edilmişlerdir. Kalde ve Giritte de böyledir; *miken* mimarlığında olduğu gibi uzunluğuna değildir. Boğazköy sarayında sütunlar yoktur. Fakat milâttan 2000 sene evel yapılmış olan *Zincirli saray*ında vardır. Başlıca tezyinat duvarlara ve sütunlara yapılan kabartmalardır. Bunlar Etilerin cidden yüksek san'at mertebelerine erdiklerine delil tutulacak eserlerdir. Boğazköyünde bir kapıyı tezyin eden bir harp ilâhı, Etilerin pek kıymetli bir heykeltraşlık nümunesidir. Küçük tunç eserler de kıymetlidir.

Etiler, çivi yazısını Mezopotamyadan aldılar. Bilâhare Mısırlılarla temasa geldikten sora onlardan birtakım şeylerle beraber hiyeroglifi de aldılar. Fakat, Etilerin asıl kendilerine mahsus bir yazının bakayası olmak üzere eti hiyeroglifleri de vardır ki bunlar henüz okunmamıştır.

Etilerin ve Giritlilerin saraylarının yapılışlarındaki benzeyiş çoktur.

Etiler, san'at noktai nazarından şüphesiz, bütün garbî Anadoluya, Suriye ve daha uzaklara tesir ettiler.

Kudüsteki aslanlı sütunlar eti mimarlığı eseridir. Asurlular, uzun müddet sumer san'at modellerinden başka bir eser görmedikleri halde sütunlu "*Hilani*„ sarayının mimarî tarzını Etilerden aldıklarını kendileri söylüyorlar.

Asurluların heykeltraşlıkları eti motiflerinden mülhemdir. Hulâsa, Etileri, san'atte yaratıcı kavimler sırasında saymak pek haklı olur *(Res. 51, 52)*.

Etilerin edebiyat ve ilim ile Sumerlerin edebiyat ve ilimleri arasında umumî bir münasebet görülmektedir. Lâkin Etiler hariçten aldıkları san'atlere de şahsî bir çeşni vermişlerdir. Üyük harabelerinde bulunan muhtelif musiki aletlerinin resimlerine bakılırsa Etilerin ney, kitara ve sair musiki aletlerini kullandıkları ve binaenaleyh musiki ile de ileri derecede iştigal ettikleri anlaşılır. Tarihçiler ve musiki âlimleri Yunanistanda görülen bellibaşlı musiki aletlerinin Asyadan alındığında müttefiktirler. Yunanlılar musiki san'atinin başlıca esaslarını da Etilerden iktibas etmişlerdir.

B. FRİKYA

1. AHALİ VE MEMLEKET

Frikyanın en eski sekenesi Etilerle beraber gelmiş olan *türk kabileleri* dir. Bunlar Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek gelen ayni ırktan *Traklar* la karışmışlardır. Traklar ilk defa milâttan 3000 sene kadar evel birinci *Turova* şehrini yapmışlar ve orada bir hükûmet tesis etmişlerdi.

Frikya ismi, Anadoluya geçen trak kabileleri içinde hâkim kabilenin ismine nispetle verilmiş olmalıdır. Kıt'aya bu ismi veren kabilenin ilk geçenlerden mi, yoksa müteakıben gelenlerden mi olduğunu henüz bilmiyoruz. Malûm olan şudur ki, *Tuna* yalısı ve *Trakya* tarafından muhtelif devirlerde birçok insan kütleleri boğazlardan geçerek Anadoluya girmişlerdi. Bunlar bir taraftan Turovayı evvelâ tahrip ve sora yeniden bina ederek oraya hâkim olmuşlar, bir kısmı da Frikya mıntakasının diğer aksamında *Frikya Kırallığı* nı tesis etmişlerdir *(Harita. 11)*.

Frikyalılar bir zamanlar Turovalılarla akraba ve komşu vaziyette bulunmuşlar ve en nihayet tek bir devlet halinde görülmüşlerdir. İkinci Turova şehri harabelerinde bulunan ve milâttan 2000-2400 sene evele ait olduğu tahmin edilen saraylar ve kuyumculuk eserleri bu devletin o zamanki zenginliğini ve medeniyetini göstermektedir.

Biribiri ardınca gelip Marmara sahillerine, göller etrafına, Sakarya vadilerine yayılan ve yerleştikleri sahalara kendi

isimlerini verenlerden *Misyelileri*, *Bitinyelileri*, *Paflagonyalıları* zikretmek lâzımdır. Bütün bu gelenler Frikya grupuna mensup sayılırlar. Friklerin en kesif olarak sakin oldukları yerler Sakarya mecrasile Turova ve Lidya şarkına düşen feyizli ve mümbit yaylâ idi. M. E. XIII üncü asırda bütün garbî Anadoluyu yeni bir *Trako-Frikler* akını kapladı. Bu akınla *Tesalya* ve cenubuna inen *Dori* istilâsının yakından münasebeti vardır.

Bu mütemadi gelişlerle Anadolu içinde kesafetleri artan Frikyalılar, Eti Kıralı I Hatusilin ölümünden bir asır kadar sora M. E. 1555 te Küçükasyayı Boğaziçinden Anti-Toroslara kadar işgal etmiş bulunuyorlardı *(Res. 88)*.

Frikya, kendini kâfi derecede kuvvetli görünce Eti Devletinin nüfuz ve hakimiyetinden tamamile kurtulmak cidaline girdi. Bu sıralarda eti kudretinin pek ziyade sarsılmış bir halde bulunması bunu kolaylaştırdı. Eti hakimiyeti yavaş yavaş Kızılırmak havzasından cenubî *Kapadokya*ya, *Komana* havalisine ve şimalî Suriye tarafında Karkamış ile sahil arasına itildi.

2. *FRİKYANIN ŞEVKET DEVRİ*

Frikyalıların en mühim şehirleri Anadolunun tam ortasında Sakarya kıyısında kurulmuş olan *Gordiyum* [1] idi. VIII inci asırda hudutlar şarka doğru genişledikçe *Komana*, *Mazaka* (Kayseri), *Tiyana* gibi şehirler de Frikya merkezleri haline gelmişlerdir.

Cenubugarbide Frikyanın genişlemesi, *Burdur* (Askaniyos) gölüne kadar varmıştı. Lidya taraflarında frikya nüfuz ve hakimiyeti, Lidya kırallarından *Ata* (Atyat) sülâlesi devrindenberi başlamıştı. Bu genişlemenin mütemadi artmasile bir aralık Frikya Devleti hudutları Anadolunun iki müntehasına, Ege Denizinden Yukarı Fırat vadisine varan yegâne devlet haline geldi. Frikyanın fütuhat gözü sahillerden ziyade içerlere müteveccihti. Zira Frikya tam manasile ve bilhassa bir köylü ve çiftçi memleketi idi. Kıralları bütün gayret ve dikkatini ziraate verirler, bir

[1] İskendere ait Kördüğüm hikâyesinin atfedildiği şehirdir.

öküz keseni veya bir saban tahrip edeni idama mahkûm ederlerdi. Frikya kırallarının hep *Midas*, *Gordiyos* isimlerile anıldıkları görülmektedir. Bu iki ismin sülâle unvanı olmasına ihtimal verilmektedir.

İlk kıral sayılan Gordiyos boyunduruğu oka bağlamak için çözülmez bir düğüm (*kördüğüm*) tarzının mucidi sayılırdı. Kördüğüm, bağlı olduğu araba ile birlikte millî bir tılsım gibi muhafaza ediliyordu.

3. *FRİKYA MEDENİYETİ*

DİN Frikyalıların çiftçiliğe verdikleri büyük ehemmiyetin dinlerinde de iz bırakması tabiî idi. Filhakika Frikya mabutlarının en başında toprak ilâhları geliyor. Kadın allahların en büyüğü ana ilâheye *Nana* [1] tesmiye ediliyordu. Buna bazı sahalarda *Mâ* veya *Kibel* adı da veriliyordu. *Nana*, tenebbüt ve neşvünema ilâhesi idi. Frikyanın üçüncü mühim ilâhı Nananın oğlu *Ati* veya *Atte* idi.

Bunlardan Kibel ve Ati ile Romalıların *Bakus* namını verdikleri neşe ve eğlence ilâhı *Diyonisos*, soradan Yunanlılara da intikal etmiş olan ilâhlardandır.

İlâhî ve mukaddes sayılan bir karataşa ibadet âdeti Frikyanın *Pesinunt* şehrinde ta Romalılar devrine kadar devam etmiştir [2].

Frikya ibadet ayinlerinin farikası kaval, davul ve dümbelek nağmelerinin tahrik ettiği vect içinde gaşyolmaktı. Şarap ve ekmekle takdis gibi hıristiyan merasiminin menşei içki ve eğlenceye müstenit ayinlerdir. Bunların da en müntehap vatanı Frikya idi.

SAN'AT Frikyalılar birçok kale, şehir ve mabet harabesi bırakmışlardır *(Res. 89)*. Frikya san'ati *Tiyana* dan (Kilise Hisar) *Sipil* dağına (Manisa dağı) kadar Anadolunun her tarafında kayalar üzerine işlenmiş güzel

---

[1] Türkçe ana ve büyükana demek olan nine kelimesini hatırlatır. Anadoluda nine kelimesini (nene) şeklinde telâffuz ederler.

[2] Karataşları mukaddes tutmak âdeti Fenikelilerle Yunanlılarda da vardı. Mekkede ayni tarzda kutsiyet atfedilmiş olan Haceri Esvedin menşei bunlar olmak muhtemeldir.

abideler serisi halinde görülür. M. E. IXuncu veya VIII inci asra ait meselâ *Ayaz-İn* köyündeki mezar *(Res. 86)* gibi en eskilerinde o kadar eti san'ati izleri vardır ki bunları asıl eti eserlerinden ayırabilmek güçtür. "Kayaya oyulmuş bu lâhtin cephesinde yere sinmiş iki aslan yavrusu görülmekte, bunların üzerinde ağızları açılmış, adaleleri kudretle gerilmiş, başları gür yelelerle örtülü iki müthiş aslan methali korumaktadır. Mezarın mustatil şekildeki kapısı aslanların pençeleri arasında açılmaktadır.„

Frikya şehirlerinden *Nakoleya* mezarlığında bulunan Midas ismindeki kırallardan birinin yine kayada oyulmuş muhteşem mezarı *(Res. 87)* gibi daha muahhar devirlere, M. E. VII inci asra ait diğer bazı eserlerde yunan tarzı bir cephe üzerinde, yerli halıcılık modellerindeki hendesî tezyinatı temsil eden şekiller görülüyor.

Bir yunan an'anesi Frikyalıları madenlere su vermek usulünün ve ilk maden esrarının mucidi olarak gösteriyor. Diğer bir an'ane de *tentene san'ati*nin icadını mahir Frikya dokuyucularına atfediyor. Bu itikatlara rağmen bugün Mezopotamyalıların, Etilerin, Giritlilerin ve Mısırlıların milattan evel ikinci bin nihayetlerinde dokumacılık ve madencilik san'atlerini zaten yüksek bir dereceye çıkarmış oldukları malûmdur. Frikyalıların yeni aletler ve usuller icadı suretile musikinin inkişafında mühim bir amil oldukları muhakkaktır.

Homer, Frikyalıların hayvan sürülerini, beygirlerinin süratini ve bağlarının zenginliğini metheder.

4. *FRİKYANIN İNKIRAZI*

Frikya Devletinin başlıca iki düşmanı *Asurlular* ile *Şahin Kırallar* zamanında büyük bir kudret haline gelmiş olan *Lidya* idi. Asur, Frikyadan çekiniyor, Lidya ise onu kendi tevessü ve inkişaf emellerine bir mania telâkki ediyordu. *Krezüs* tarafından garp mıntakalarının koparılıp alınmasına, VII inci asırda *Kimriler*in istilâsile bütün Karadeniz sahillerini kaybederek Sakarya garbına atılmasına rağmen, Frikya yine, hatta Asurlulara karşı koyabilecek kadar, kuvvetini muhafaza edebildi. Fakat yıldan yıla hayatiyeti eksildi, Lidyanın nüfuz ve tabiiyeti altında ehemmiyeti küçülmüş bir

kırallık haline geldi. Nihayet, M. E. VI ıncı asırda gelen pers istilâsı ile münkariz oldu.

C. LİDYA

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

Menderes vadisi, Gediz vadisi, Lidyanın asıl merkez sahasıdır. Bu saha, *Meonyalılar*, *Trako-Frikler*, *Sartlılar*, *Turşalar*, *Etiler* ve *Litler* (Lidyalılar) gibi devirler imtidadınca üstüste gelip yerleşmiş birçok türk kabilelerinin meskeni olmuştur. Buraya Lidya isminin verilmesi M. E. VII inci asırdan soradır *(Harita. 12)*.

Meonyalılarla Litler (Lidyalılar) sahanın iç ve kara kısmında, Turşalar, Sartlılar da sahil taraflarında yerleşmişlerdi. Soraları (M. E. VIII inci ve VII inci asırlar arasında) bunlardan Turşalar İtalyaya ve Sartlılar Sardenyaya muhaceret etmişlerdir. Roma medeniyetinin ilk temelini atan Etrüskler ile bu Turşalar birdir. Lidya dili ile eti ve etrüsk dilleri akrabadır. Ziynet eşyası, tunç ve fildişi işlerindeki san'at üslûbu ile etrüsk üslûbu arasında reddi imkânsız benzerlikler vardır.

2. *HÜKÜMDAR SÜLÂLELERİ*

ATALAR

Litler (Lidyalılar) tarihlerinin ilk fecrinde Atalar [1] adını taşıyan sülâlenin idaresi altında bulunuyorlardı. Bu Atalar Trakyadan geçip soraları Frikyada yerleşmiş olan türk *trak* kabilelerinden idiler. M. E. XII inci asırdan XI inci asra kadar hüküm sürdükleri anlaşılan Atalar, Frikyalıların, Frikyalılar da büyük Etinin tabiiyeti altında idiler. Büyük Eti namı o zamanki Eti kırallarından birinci Murşile verilmiş olan unvandır.

Ataların payitahtı *Asya* şehri idi. Etice aslı *Asova* olan Asya, Sart şehrinin en eski adıdır.

[1] Yahut Atı Oğulları.

ETİ SÜLÂLESİ: HERAKLİTLER

M. E. XI inci asrın başlarına doğru Lidya doğrudan doğruya bir Eti Sülâlesinin, *Heraklit* lerin idaresi altına geçti. Heraklitler, Etilerin bir ilâhı olan *Sandon* neslinden geldiklerini iddia ederlerdi. Lidya dahilinde kalelere ve müstahkem mevkilere istinaden askerî bir derebeylik sistemi kurmuşlardı.

ŞAHİN KIRALLAR SÜLÂLESİ: MERMENATLAR

Heraklit Hükümdarı *Kandavul* un Küçük Menderes vadisinin makarrı olan *Tirha* (bugünkü Tire) prensi meşhur *Giges* tarafından iskatı suretile bir sülâle değişikliği olmuştur. Gigesin kurduğu sülâleye *Mermenat* lar yahut *Şahin* ler sülâlesi denir.

GİGESİN İKTİSADÎ SİYASETİ

Giges, Lidya hükümdarlarının en büyüklerinden biri olmuştur. Lidyanın azamet ve şevket devrinin müessisi ve Yunanlılar nazarında kazandığı harikulâde itibarın hakikî amili Gigestir.

Memleket refah ve saadetinin iktisadî inkişafa bağlı olduğunu anlıyan Giges iktisadî politikaya pek ziyade ehemmiyet vermiştir. Şarkta Asur ve garpta İyonya arasında daimî barışıklığı istihdaf eden bir politika tuttu.

Lidyanın, Asyanın şark ve garbı arasında transit merkezi olmaktan elde edeceği menfaatin büyüklüğünü daha evel Kandavul da takdir etmişti; sahille Kızılırmak ötesindeki ülkeleri biribirine bağlıyan ana transit yolu üzerinde konak yerleri, kervansaraylar teşkilâtı ve müruriye vergisi alacak mevkiler yapmıştı. Bu uzun ticaret güzergâhına *Kıralyolu* namı veriliyordu.

Giges siyasetinde muvaffak oldu. Onun zamanında Lidya devrin en mühim ticaret merkezi haline geldi. Lidya ticaretinin ana damarı garpta *Efes* ten başlıyarak ve *Sart* tan, *Pterya* dan geçerek *Ninova* ya giden yoldur. Diğer ikinci derece *yollar* Karadeniz cihetinde de başlıca ticaret mahreci olan *Sinop* a doğru uzanıyordu.

Cenupta hem zengin bir müşteri, hem de asur kudretine karşı bir muvazene kuvveti olan Mısıra doğru Gigesin çizdiği temas ve ticaret yolu *Milet* ten gidiyordu.

3. KİMRİLERİN İSTİLÂSI

Gigesin büyük emek ve itinalarla kurduğu itilâf ve muvazene siyaseti Kimrilerin ve Trakların bir kasırga gibi Anadoluyu basan istilâlarile altüst oldu. Bu müstevliler muhariplikte Amazonlarla yarışan kadınları ile birlikte milâttan evel VII inci asır başlangıcındanberi yeniden dehşetli faaliyete geçmişlerdi. Anadoluya Kırım ve Trakya havalisinden geçen bu İskit Türkleri, Sakarya ile Kızılırmak arasında Paflagonya havalisini merkez edinmişler idi.

Bu hâkim mıntakadan bütün komşu devletlerin topraklarına kasıp kavurucu akınlarla saldırıyorlardı. Asurlular bunları Kapadokyada durdurabildiler. Bundan sora Kimriler kendi halinde sakin ve asude yaşıyan Frikya üzerine atıldılar. Frikyada kıral, hezimet yesi içinde intihar etti. Frikyanın başına gelenlerden telâşa düşen Giges Asurlulardan yardım istedi. Fakat, bir muzaheret temin edemedi. Nihayet yalnız kendi kuvvetine dayanarak Kimriler üzerine yürüdü (M. E. 660); Kimrileri mağlûp etti. Reislerinden ikisini zincire vurarak Ninovaya yolladı. Ayni zamanda kendisini yalnız bırakmalarına mukabele olmak üzere Asurluların rakibi olan Mısırlılar ile itilâfa girdi; bu arada İyonya şehirlerinden *Kolofon* u zaptetti; Lidyanın zaferile kazandığı huzur uzun sürmedi. Kimrilerin başına mahir ve muktedir bir kumandan olan *Toktamış* ın geçmesi işleri yeniden değiştirdi. Toktamış Lidya üzerine bir intikam hücumu yaptı. Giges muharebe meydanında öldü (M. E. 652).

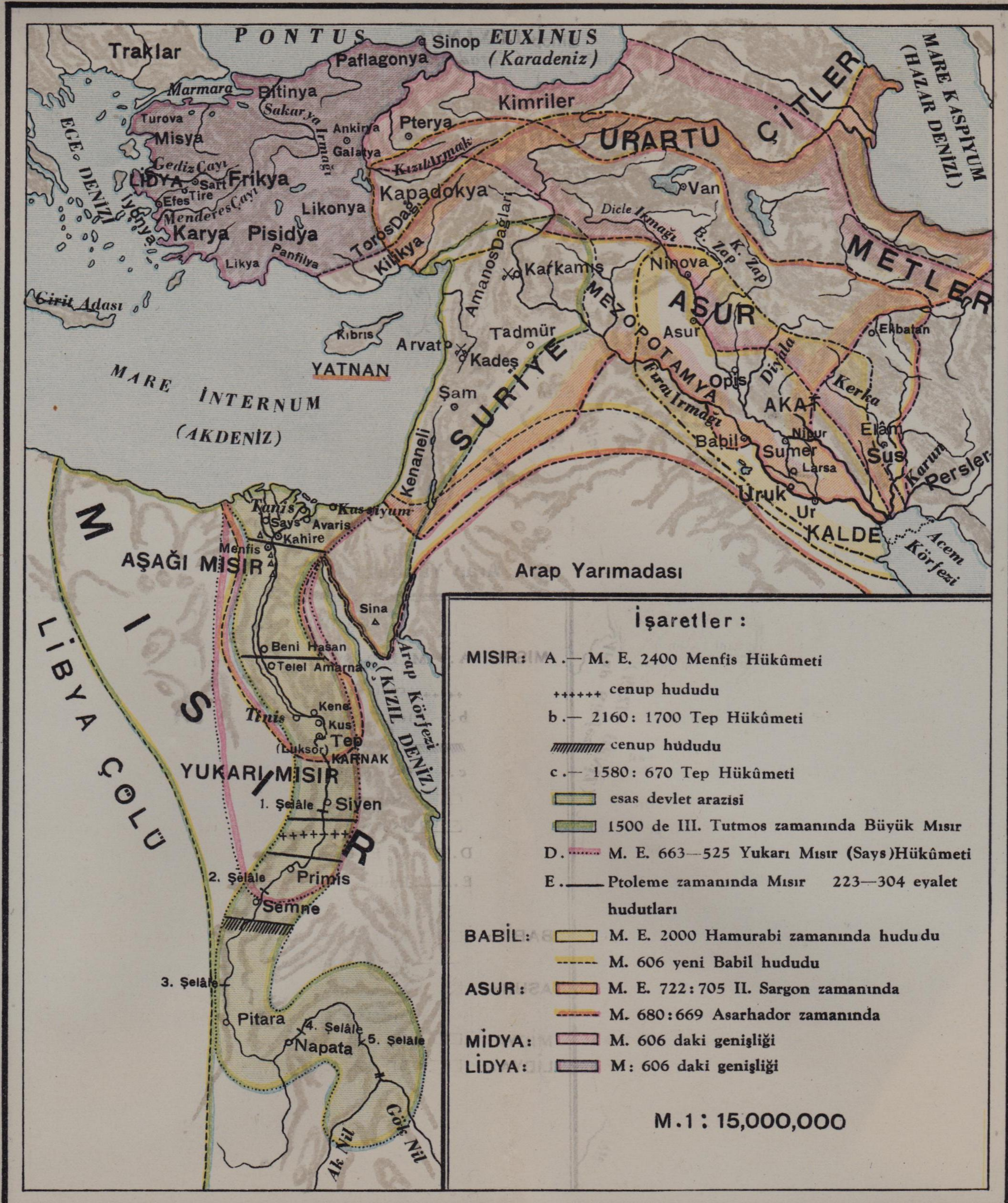
Toktamış tarafından istilâya uğrayan Lidya yağma edildi ve harabezara çevrildi. Kimriler Sart şehrine de girdiler. Yalnız Sartın akropolunu zaptedemediler. Yağma ve istilâ Efes ve Menderese kadar yürüdü.

Toktamış Asur üzerine yürümek için Kilikyaya gitti. Orada muharebe hazırlığı yaparken Asurluların hücumuna uğrıyarak mağlûp oldu ve Kilikyada öldü(M. E. 650). Ondan sora artık, Kimriler süratle bozgunluğa doğru sürüklendiler. Son reisleri *Koboş* (M. E. 633), Met Kıralı *Madya* tarafından ezildi.

Lidya, tekrar sakin ve müreffeh hayatına kavuştu. Kimriler de Anadoluda barınamadılar. Cenuba çekilerek Suriye ve Mısır içlerine dağıldılar.

12

Mısır, Babil, Asur, Met ve Lidyalıların Hükûmet Hudutları

Gigesin kurduğu Şahin Kırallar Sülâlesi dört kıral yetiştirdi; sonuncusu *Krezüstür.* Bunlar cetleri Gigesin açtığı yolda gayret ve muvaffakıyetle yürüdüler. Lidya büyük bir siyasî kuvvet ve zengin bir devlet oldu. Sart şehri Küçükasyanın ilim, fikir, san'at merkezi haline geldi.

4. *LİDYANIN AZAMET VE İNKIRAZI*

Şahin Kırallarının sonuncusu *Krezüs* devri (M. E. 561 — 546) Lidya için hakikî bir refah ve itilâ devri idi. Lidya serveti her tarafta muhteşem mabetler, saraylar, abideler yükseltiyor *(Res. 90)*; Krezüs filozoflara, âlimlere, şairlere maaşlar bağlıyor, misafirhaneler açıyordu. *Eolya*, *İyonya* ve *Karya* mıntakalarındaki bütün siteler *Turova* dahi dahil olarak Lidyanın hükmü altına girmişlerdi. Uzun zaman Lidyaya *metbu* olan Frikya ona *tâbi* hale inmişti. *Misya* ve *Paflagonya* ile *Bitinya* ayni vaziyete düşmüşlerdi. *Likya* müstesna olmak üzere lidya hakimiyeti Karadenizden Toroslara, Ege Denizinden Kızılırmağa kadar genişlemişti *(Harita 12)*.

Bütün bu sahalardan gelen servet, Lidyanın kendı zenginlikleri ile birleşmiş, Sart, altının taştığı bir hazine olmuş, bir cihan bankası halini almıştı. Gigese atfolunan madenî para basmak icadı *(Res. 92)*, ticaret sahasında murakabesi gayet müşkül olan zahire mübadelesi ve maden külçelerile tediye usullerini kaldırmak suretile, büyük bir terakki merhalesi teşkil etmişti. Devletin ve milletin zenginliği tarihte emsalsiz sayılacak bir mertebeye varmıştı *(Res. 91)*.

Fakat bu şevket ve ihtişamın zayıf bir cephesi vardı. Para kuvvetile her istediğini elde edebilen Krezüs, vatan müdafaasını da yalnız para kuvvetine istinat ettirerek dört bucaktan toplanma karmakarışık ırk ve milletler mensuplarından mürekkep ücretli askerlerle ordu teşkil eylemişti. Para için toplanan, ve anayurda karşı fedakârlık ruhundan ve her türlü vatan hislerinden mahrum olan bu ordu, yalnız Krezüsün değil, 1000 yıllık Lidya Devletinin ebediyen mahvına, tarihe gömülüp gitmesine başlıca amil olmuştu.

Krezüs, Kurustan (Keyhusrev) çekiniyordu; ve ayni zamanda kaynatası *Met* Kıralı *Astiyağ* ın ölümüne sebep olan

Kurusa karşı kin ve nefret duyuyordu. Her ikisinin ruhundaki teskin ve tatmin edilemez fütuhat ve hâkimiyet ihtirası da bu hükümdarları boy ölçüşmeleri mukadder iki rakip vaziyetine koymuştu.

Nihayet Krezüs ve Kurus orduları İran faslında tafsilâtı görüleceği veçhile karşılaştılar (M.E. 546). Harbin son safhasında Kurus bütün kuvvetlerile lidya ordusu üzerine yüklendi. Krezüse muzaheret sözü vermiş olan babil hükümdarı da Kurusla uyuşmuştu. Krezüs perişan ordusu ile Lidya içlerine kadar geriledi; buradaki son mukavemet tecrübesi de lidya süvari kıt'aları atlarının Kurusun ordu ileri hatlarına dizdiği develerden ürkmesi yüzünden boşa çıktı, ve hezimet tahakkuk etti; Sart Persler tarafından muhasara ve zaptedildi. Bir odun yığını üzerinde kendini yakarak intihar etmek istiyen Krezüs esir alındı, ve dünya tarihinde Lidya Devleti faslı böylece kapanmış oldu. Krezüs, *Ekbatan*da 20 yıllık bir esaret hayatı geçirdikten sora öldü (M. E. 525).

X

FENİKELİLER

FENİKE *Fenike, Suriye*nin sahil mıntakasıdır. Bu sahil, *Karmel dağı* burnundan itibaren şimale doğru uzar. Memleket, *Lübnan* silsilesine dayanmış dar bir arazi şirididir *(Harita. 13)*. Dağlar sahile doğru kayalıklı çıkıntılar vücuda getirir. Bu çıkıntılar sahili, yekdiğerinden ayrılmış ve oldukça eyi limanlar teşkil eden, birtakım küçük mıntakalara ayırır. Bir limandan diğerine denizden gitmek karadan gitmekten daha kolaydır. Bundan dolayı memleket ahalisi gemiciliği pek çabuk öğrendiler. Eski zamanlarda Lübnan dağlarını kaplıyan sedra ormanları lâzım olan ağacı mebzuliyetle hasıl ediyordu.

AHALİ Memleketin ilk sakinlerinin kimler olduğu bilinmiyor. *Fenikeliler* ismile anılan ve ilk fenike medeniyetini kuranlar, şarktan garba olan muhaceretler neticesinde (M. E. 2800 senesine doğru) bu memlekete gelmiş Ortaasyalılardır. Fenikenin en büyük merkezlerinden *Sayda*da çıkarılan kadîm Fenikeli kıhıfları bunların türk ırkı camiasına mensubiyetlerini teyit etmiştir. Fenikeliler hiçbir zaman büyük bir devlet teşkil etmediler; lâkin sahilin teşekkülâtı dolayısile, yekdiğerine tâbi olmıyan birçok müstakil şehirlere ayrıldılar. Bu şehirler, şimalden cenuba doğru : *Arvat, Biblos, Berut, Sidon* (Sayda), *Tir* (Sur) ve *Akko* (Akâ) dur. Bunların herbiri mümbit bir vadinin nihayetinde bir burun veya bir adacık üzerinde inşa edilmişti.

FENİKE TARİHİ Fenike tarihi eyi bilinmiyor; zira hiçbir Fenike kitabı bulunmadığı gibi ele geçen Fenike kitabeleri de pek azdır. Fenikeye ait mevcut malûmatın baş-

lıcaları *Tevrat*tan, mısır ve asur kitabelerinden, yunan ve roma muharrirlerinden alınmıştır.

Fenike şehirleri bazan kırallar, bazan da ahali tarafından intihap olunan reisler *(Süffetler)* tarafından idare ediliyordu. Tevratta *Davut* ve *Süleyman*la ittifak etmiş olan bir Sur Kıralı *İran* (Hiram) dan bahsedilmektedir. Surda ve diğer Fenike şehirlerinde zengin ailelerin teşkil ettiği aristokratlar ile gemici, asker, amele ve san'at erbabı gibi servetsiz, serbest kimselerden terekküp eden ahali sınıfları vardı; bunlar arasında kanlı mücadeleler olmuştur. Bazı haris kimseler iktidar mevkiine geçmek için ahali sınıflarına istinat ettiler. Bunun neticesinde ihtilâller çıktı. Ve bu ihtilâller mağlûp fırkanın hicretini mucip oldu. Bu suretle M. E. IX uncu asrın nihayetinde aristokrat sınıfına mensup Surlular şehirlerini terkettiler ve Şimalî Afrikaya giderek *Kartaca* şehrini tesis ettiler.

Yalnız kendi ticarî menfaatlerini düşünen fenike şehirleri umumiyetle komşularının kavgalarına iştirakten çekinmişlerdir. Ekserisi istiklâlleri için mücadele etmektense haraç vermeyi tercih ettiler. Sur şehrinin Asurlulara karşı isyan etmesi yegâne bir hâdise idi ve Surun tahrip edilmesile neticelendi. Fenikelilerin hakikî tarihi, ticaretlerinin ve müstemlekelerinin tarihidir. Bu da üç devreye ayrılır: Sayda Devri, Sur Devri, Kartaca Devri.

SAYDA DEVRİ Mısır himayesi zamanında (M. E. 1500—1200) ilk defa Sayda refah ve ikbalin yüksek bir derecesine vâsıl oldu. Fir'avunlar, Sayda tacirlerinin Deltanın muhtelif şehirlerinde, hususî mahallerde, antrepolar tesis etmelerine müsaade eylemişlerdi. Bunların en mühimmi bizzat *Menfis*te idi.

Saydalılar, gemicilik yapıyor ve bilhassa Akdenizin şark havzasında işliyorlardı. *Kıbrıs*ın karşısında bulunduklarından zengin bakır madenlerine malik olan bu adayı zaptettiler ve orada şehirler tesis eylediler. Kıbrıstan Küçükasya sahillerine gittiler ve mamur ticaretgâhlar kurdular. Sora sıra Ege Denizi adalarına geldi; bu adaların bazılarından mermer, kükürt, şap ve altın çıkarıyorlardı. *Limni* ve *Taşoz* madenlerini işlettiler. Boğazları da geçerek Karadenize girdiler: Kafkasya gibi uzak memleketlere giderek

kıymetli madenler getirdiler. Fenikeliler, bütün Yunan sahillerinde de ticaret yapıyorlardı. Yunan an'anesine nazaran *Beotya* daki *Tep* şehri Fenikeli *Kadmüs* tarafından tesis edilmiştir.

Fenikeliler, Yunanlılara şarkın silâhlarını, kumaşlarını, mücevherlerini ve ilâh heykelciliklerini getiriyorlardı. Lâkin Yunanlılar Fenikelilere rakip ve hasım olmakta gecikmediler. Diğer taraftan Saydanın zenginliği komşu kavimlerin hırs ve iştihasını celbediyordu. M. E. VI ıncı asırda Sayda Palestinliler tarafından zabıt ve tahrip edildi. Şehir tekrar kendini topladı. Harabelerini tamir etti. Lâkin, artık bundan sora rolü ikinci dereceye düştü.

SUR DEVRİ

Birçok Saydalıların da hicret suretile gelmiş oldukları Sur, Saydanın yerini tuttu. M. E. VI ıncı asırdan V inci asra kadar bütün şark ve akdeniz âleminin en büyük ticaret antreposu oldu. Lâkin Saydalılar en ziyade Şarkî Akdenize gittikleri halde Surlular bütün gayretlerini Garbî Akdenize, Şimalî Afrika ve İspanya istikametlerine tevcih ettiler. Surlular da Saydalılar gibi buralarda Yunanlıların rekabetine çarptılar.

Sicilyada yunan müstemlekeleri yanında fenike müstemlekeleri de vardı. *Palermo* bunlar meyanında idi. Sur gemicileri *Sardenya* ve *Balear* adalarında yerleştiler. *Gol* sahillerinde ticaretgâhlar tesis eylediler. Afrikada, Tunus sahilinde kuvvetli bir surette yerleştiler ve orada *Ütik* ve sora Kartaca şehirlerini tesis ettiler. Sahil boyunca giderek *Cebelitarık* boğazına vardılar. Onun şimalinde *Tarsis* namını verdikleri mümbit araziye ve zengin madenlere malik *Endülüs* kıt'asını buldular. Bu memleketten bol bol buğday, zeytinyağı, yün ve gümüş istihsal ettiler. Müstesna bir mevkide tesis olunan *Kadiks* (Gades) şehri Fenikelilerin İspanya müstemlekelerinin merkezi oldu. Surla Kadiks arasındaki muvasala Kıbrısla Fenike arasındaki kadar muntazam idi.

KARTACA DEVRİ

Zenginliğine mağrur olan Sur şehri Asurlulara karşı isyan etti.

Evvelâ Ninova ve sora babil kırallarının yaptıkları muhasaralara karşı mukavemete mecbur olması M. E. VI ıncı asırdan itibaren şehrin inhitatını mucip oldu. Akdenizde Sur şehrinin varisi Kartaca oldu. Bu şehir M. E. IX uncu asrın

sonlarında kurulmuştu. En aşağı 130.000 nüfusu vardı. Kartaca, Sicilya karşısında, Akdeniz yollarının birleştiği yerde mükemmel bir mevkie malikti. Kartaca hakimiyeti altında Afrika, Sicilya ve İspanya Fenikelilerini cemetti. Böylece hakikî bir imparatorluk teşkil eyledi. Yunanlılar ve *Etrüskler*le muzafferane bir surette rekabet eden bu imparatorluk M. E. II inci asırda şiddetli bir mukavemetten sora *Romalılar*ın darbesi altında yıkıldı. Bu safhaları roma tarihinde göreceğiz.

FENİKE GEMİCİLİĞİ

Fenikeliler gemicilik san'atini icat etmiş değillerdir. Onlardan çok evel Akdenizde Egeler meşhur gemicilerdi. Lâkin Fenikeliler onların tecrübelerinden istifade ettiler. Meşhur ve en cesur gemiciler oldular. Ekseriya ecnebi hükümdarlar bir donanma teçhiz etmek istedikleri zaman Fenikelilerle uzlaşıyorlardı. Süleyman, Kızıl Denize bir donanma indirmek istediği zaman, asur kıralları Basra körfezinde bir deniz seferine karar verdikleri vakit böyle yapmışlardı.

Fenike gemileri, güverteli, yanları kabarık ve iki uçları kalkık kayıklardı. Yelken ve kürekle hareket ediyorlardı. Harp gemilerinin baş tarafında düşman gemilerinin yanlarını delmeğe mahsus bir mahmuz vardı. Bu gemilerle açık denizlere çıkmak ihtiyatlı bir hareket değildi. Bundan dolayı tercihan gündüzleri ve sahili takip ederek gidiyorlardı. Her akşam ya bir iskelede demir atıyor veya gemiyi kuma çekerek karada konaklıyorlardı. Karayı gözden kaçırmadan bir burundan diğerini tutuyorlardı. Bütün Akdenizi işte bu suretle keşfettiler.

UZUN SEYAHATLER

Gemicilik usullerinin iptidailiğine rağmen fenike gemicileri Akdeniz hudutlarının çok ilerisinde, uzak ve korkunç denizlere, Hint ve Atlas Denizlerine kadar keşif seyahatleri icra ettiler.

Milâttan 600 sene evel Kızıl Denizden hareket eden Fenikeliler üç senede Afrikayı dolaştılar. Septe boğazından geçerek Mısıra döndüler.

Fenikeliler, ayni asırda aksi istikamette de seyahat yapmışlardır. Cebelitarık boğazını geçerek Afrikanın garp sahillerini keşfetmeğe ve oradan müstemleke tesisine gittiler. Bunların *Gine* körfezi mıntakasına kadar vardıkları zannolunuyor.

Diğer fenike gemicileri de *Şimal Deniz*ini ve *Britanya*

adalarını keşfettiler. Şimal Denizine ve *Baltık Denizine* kadar nüfuz ettiler.

FENİKE GEMİCİLİĞİNİN FARİKALARI

Fenike gemicileri, kâşif, tüccar ve korsan idiler. Gittikleri memlekette işe yarıyacak bir yükle seyahate çıkıyorlardı. Karaya çıktıkları vakit mallarını açarak teşhir ediyorlar ve yerli mamulât ve mahsullerle değiştiriyorlardı. Sora ticarî muamelelerine devam etmek için başka yerlere gidiyorlardı. Bu seyahatler ekseriya uzun sürüyor ve birçok tacirler memleketlerini ancak birkaç sene sora tekrar görebiliyorlardı. Fenikeliler ticaret kârlarına korsanlık kazançlarını da ilâve ediyorlardı. Ekseriyetle müdafaası noksan vahşileri basıp mallarını yağma ediyorlardı. Bazı defalar da gemilerine, gittikleri memleketin yerlilerini, tuvalet eşyasına meraklı kadınları çağrıyorlar ve pazarlıklar esnasında birdenbire demir alıyorlardı. Her gemi sahibinin en büyük kaygusu yolunu gizli tutmaktı. Fenikeliler hiçbir zaman ticaret yaptıkları yerleri ve takip ettikleri yolları işaa etmezlerdi. Fenikelilerde rekabet korkusu fedakârlığa kadar varıyordu. Takip ettikleri yolu göstermektense gemilerini karaya vurmağı tercih etmiş birçok fenike kaptanları görülmüştür.

FENİKE MÜSTEMLEKELERİ

Fenike gemicileri, imkân bulabildikleri heryerde müstemlekeler tesis ettiler. Lâkin müstemleke namı altında tamamen muhtelif üç türlü müesses varedır.

Fenikeliler Mısır ve diğer medenî memleketlerde kendilerine mahsus mahalleler teşkil etmekle iktifa ediyorlardı. Bu hususî mahalleler, yerlilerin şehrinden tamamen ayrı, mağazalarını ve pazarlarını serbestçe açabilecekleri bir şekilde idi. Bazı şehirlerde ve meselâ Menfiste bu mahallelerin büyük bir ehemmiyetleri vardı ve beynelmilel ticaretin merkezleri idi.

Medenî olmıyan memleketlerde de Fenikeliler ticaretgâhlar tesis ediyorlardı. Müdafaası kolay bir adacık veya bir burun intihap ediyor ve orada ambarlar, mağazalar, imalâthaneler ve bir mabet inşa eyliyorlardı. Bunlar etraflarına çevrilen bir kale ile muhafaza edilirdi. Bu ticaretgâhlarda hakikî panayırlar kuruluyor ve komşu ahali gelerek alışveriş yapıyorlardı. Fenikeliler buralarda yerleşmiyorlardı.

Ticaretgâhların ahalisi gemiciler ve tacirlerden mürekkep seyyar bir halktı.

Bazı fenike müstamereleri de bilâkis, hakikî müstemlekelerdi. Fenikeliler buralarda şehirler tesis ettiler, yerlileri itaat altına aldılar ve memleketi idare ettiler. Bu müstemlekeler arasında en mühimleri Afrikanın şimali ile İspanyanın cenubunda bulunanlardı.

FENİKE TİCARETİ Fenike ticareti eski zaman âleminin her tarafına yayılmıştı. Çünkü, bu ticaret hem denizden hem de karadan icra ediliyordu. Bütün Asya şehirlerinde Sayda ve Surdan getirilmiş mallar satan Fenikeli tacirler görülüyordu. Hazar Denizini ve Basra körfezini Akdenize rapteden bir kervan şebekesi tesis etmişlerdi. Bu suretle kara ve deniz yollarından gemiler ve develerle bütün dünya mahsulât ve mamulâtı Sayda ve Sura akıyordu.

Arabistandan zamk ve akik, Hindistandan kıymetli taşlar, baharlar, fildişi ve en nadir ağaçlar; Mısırdan at, keten ve pamuk; Afrikadan altın, abanoz, fildişi, devekuşu tüyleri; İspanyadan buğday ve gümüş; Yunan adalarından bakır, beyaz ve renkli mermer, şimal memleketlerinden kalay ve amber; Iraktan kıymetli kumaşlar, halılar, ıtriyat ve hurma; Kafkasyadan madenler ve her taraftan esirler geliyordu.

Esir ticareti Fenikeliler için en kârlı ticaretlerden biri idi. Muharebelerde galip gelen kudretli memleketlerde esir eksik değildi. Başka yerlerde bunlar pahalı satılıyor ve zamanın lüksü, birçok hizmetçiye lüzum gösteriyordu. Sur şehrinin pazar yerlerinde pek çabuk Habeşistan siyahîleri ve Yunan, İtalya, ve Kafkasyadan getirilen beyazlar toplandı. Surlular, muzafferiyetlerden sora esirlerin nerede satıldığını ve hangi yerlerde çocukların, ebeveynleri tarafından, ufaktefek süs eşyasile mübadele edildiğini eyi biliyorlardı. Fenike tacirleri bütün şark saraylarına muhtelif eşya ve esirler satıyorlardı.

FENİKE SANAYİİ Fenikeliler yalnız tacir değil, ayni zamanda büyük fabrikacılardı. Fenikelilerin bugünkü büyük sanayi sahipleri gibi, birçok amelenin çalıştığı, hakikî fabrikaları vardı. Her şeyi çok miktarda ve ucuz bir surette imal ediyorlardı. Bu eşya; vazolar, mücevherler, kumaşlar ve ilâh heykelleri gibi her cinstendi. Fenikeliler, Mısırlıların

dokuma usullerini tekemmül ettirdiler. Bütün Akdeniz memleketlerine tüller ve çok makbul işlemeli kumaşlar satıyorlardı. Yunanlılara ve Etrüsklere, sattıkları mücevherler, gerdanlıklar, kolluklar, broşlar, yüzükler, küpeler, camdan ve mineli çiniden yapılmış heykelcikler, soraları Avrupa milletlerinin ilk tecrübelerine model olmuştur. Bunlar san'at eserleri olmaktan ziyade ticaret eşyası idi. Ayni modelden birçok kopyalar yapılıyor ve yapılışa itina edilmiyordu. Fenikeliler san'atkâr olmaktan ziyade tacir idiler. Yeni ve güzel şekiller icadını düşünmüyorlardı. Modada olan eşyanın taklitlerini yaparak para kazanmakla iktifa ediyorlardı.

En mükemmel fenike sanayii şeffaf cam ve erguvani boya sanayii idi. İptidaî maddeleri kendi sahillerinden tedarik ediyorlardı. Erguvani kumaşların şöhreti Roma İmparatorluğunun son günlerine kadar devam etmiştir.

ALFABE

Ticaret muamelelerinin intizamı için kolaylıkla yazmak, okumak ve hesap etmek icap ediyordu. Fenikeliler, komşuları medenî milletlerden yazı ve hesap ilimlerini öğrendiler. Amelî zekâları da, kendilerini alfabeyi keşfe sevketti.

Sumer ve mısır yazı işaretlerinin bazılarının hecelere, diğerlerinin kelimelere ve ancak bazılarının da yalnız harflere delâlet etmek gibi büyük kusurları vardı. Hatta birçok defalar da bir sada için birçok işaretler vardı. Fenikeliler bu karışık usulü sadeleştirdiler. 22 işaret intihap ettiler. Bu işaretler hecelere veya kelimelere delâlet etmiyordu. Bunlar fenike lisanında ve diğer lisanlarda mevcut sadaların ve telâffuzların ifadesine yarıyan sadalı ve sadasız harflerdi. Bu suretle (M. E. 1200—1000) ilk amelî alfabe vücuda getirildi. Bu, sora Yunanlılar ve Lâtinler tarafından taklit edildi.

FENİKELİLERİN DİNİ

Fenikelilerin dini, esasta hemen hemen Sumerlerin dini gibi idi. Soraları başka dinler de karıştı.

Her Fenike şehrinin bir yüksek ilâhı, bir *Baal*i (Bel) vardı. Bunun her şehirde adı başka idi (Biblosta *Adonis* ve Surda *Melkar*). Baal ile beraber *Astarte* (Kaldenin Istarı) namında aşk ve ilkbahar ilâhesi olan bir mabudeye daha tapıyorlardı. Fakat bunlara *Molok* (Milit = Kıral)

dedikleri bir mabudu da ilâve etmek lâzımdır; buna çocukları kurban ederlerdi, Kurban, ilâhın heykeli önünde flüt ve boru sesleri arasında diri diri yakılıyordu. Valideler de bayram kıyafetlerile kurban merasiminde hazır bulunmıya mecburdular.

FENİKELİLERİN ROLÜ

Fenikelilerin hususî bir medeniyeti yoktu *(Res. 93-95)*; onların en büyük tarihî hizmetleri alfabeyi icat etmeleri olmuştur. Bundan başka, her şeyden evel gemici ve tacir olan bu kavim, eski kavimler arasında vasıtalık vazifesini ifa etmiştir. Sumer, eti, mısır ve ege medeniyetlerinin neşrine yardım eylemiştir. Haberleri olmadan bu medeniyetleri, eşya denklerile bütün Akdeniz âlemine yaymışlardır. Ticaretleri ve müstemlekeleri ile Avrupanın henüz barbar kavimlerinin mürebbiliğini yapmışlardır. Fenikelilerin bu rolü, şüphesiz, girit ve umumiyetle ege medeniyetinin Miletliler ve Foçalıların, neşirde yaptıkları roller ile mukayese edilemez. Hususile girit medeniyetinin yunan san'ati üzerindeki tesiri, doğrudan doğruya Egelere aittir.

XI

İBRANİLER

A. MEMLEKET VE AHALİ

PALESTİN İbranî tarihi sıkı surette *Palestin*e bağlıdır. Bu memleket, Suriye ile Mısır arasındadır. Garptan şarka doğru üç muvazi mıntakaya ayrılabilir: Akdeniz sahili, Yaylâ ve *Şeria* vadisi. Sahilde Karmel dağı, Palestinin şimal nihayetini gösterir *(Harita.13).*

Şeria ırmağı şimalden cenuba doğru Suriye ve Palestin yaylâsının bir nevi yarığından, hakikî bir uçurumun dibine akar; *Lût gölü*ne dökülür.

Bu küçük içdeniz Akdenizin sathından 400 metre daha alçaktır. Sularında fazla miktarda tuz ve zift bulunduğundan sahilleri ıssız ve oturulmıyacak bir haldedir.

Yaylâ kısmında, eski zamanda ormanlar, dağ yamaçlarında, zeytin ve incir ağaçları ve güzel yaylâklar vardı. Sellerin vücuda getirdiği dereler ilkbaharda feyizli hububat yetiştiriyordu. Bundan dolayı İbraniler çöle nispetle bu memleketi fevkalâde mümbit buldular. Burası onlar için *mev'ut memleket* idi. Memleketin eski ismi ilk sakinlerine nispetle *Kenaneli* dir.

İBRANÎ KAVMİ İbraniler, küçük Samî bir kavimdi. Kabileleri uzun müddet, Mezopotamyadan *Palestin* ve Mısıra uzanan çöllerde göçebe halinde yaşadı. Bilhassa mümbitliği kendilerini cezbeden Palestin ve Mısır hudutlarında dolaşıyorlardı. Nihayet Palestine yerleşmiye muvaffak oldukları zaman hâlâ kabilelere ayrılmış bulunuyor-

lardı. Ancak milâttan 1000 sene evel bir kırala malik olabildiler. Bu suretle İbranî kavmi bir devlet teşkil edebilmiştir.

DİN Bu kavim diğer kavimlerden dini ile farklı olmuştur. Diğer kavimler birçok ilâhlara ibadet ettikleri ve onları insan veya hayvan şeklinde gösterdikleri zamanlarda İbranîler *Yahveh* veya *Yahovo* namını verdikleri kadirimutlak, çok yüksek, ebedî birtek Allaha inanıyorlardı. Onu kurbanlarla tebcil ediyorlar, lâkin kendisini hiçbir maddî şekilde göstermiyorlardı. Putperestlik, yani heykellere ve resimlere tapmak günahtı. İbranî kavminin imanının zâfa uğramağa başladığı her defa da ortaya peygamberler çıkardı; ilâhî kanunlara itaati ve yabancı putperestlik âdetlerinden nefreti vaız ve tavsiye etmek suretile dinî hisleri tekrar kuvvetlendiriyorlardı. Peygamberler, İbranilere Allahın kendilerile müttefik olduğunu ve İbranilerin Allahın sevgili ve müjdelenmiş kavmi bulunduğunu söylerlerdi.

Yahudiler ölülerini mezarlıkta etleri çürüyünciye kadar bırakırlar, sora kemiklerini hususî lâhitlere koyarlardı (*Res.* 96).

TEVRAT İbranilerin tarihi, bize, *Mukaddes Kitaplar*ın birinci kısmını teşkil eden "*Ahdi Atik*„ namı verilen, *Tevrat* tarafından hikâye edilmektedir.

Tevrat, bir tarih, bir şiir, bir kanun düsturu ve bir vahiyler ve ilâhiler mecmuasıdır. Onda eski zamanlara ait hikâyeler, Allahın emirleri, Palestinin tarihi ve çok güzel mezamir ve ilâhiler bulunmaktadır. Tevratın bütün hikâyelerinin hakikî kahramanı Allah gösterilmiştir.

Musevî dininden doğmuş olan hıristiyanlık dininde mukaddes tanınan kitaplardan biri de Tevrattır. Bundan dolayı Tevratın hikâyeleri bütün hıristiyanlık âlemince meşhurdur. Bu hikâyeler şairlere ve san'atkârlara ilham vermiş ve vermekte devam etmektedir. Bu hikâyelerin yalnız dinî noktai nazardan değil, edebiyat ve san'at itibarile de fevkalâde bir ehemmiyeti vardır. Tevrat, islâm dininde de mukaddes tanınmıştır.

PEYGAMBERLER Eski zamanlarda İbraniler kabileler halinde ve peygamberlerin idaresi altında yaşıyorlardı. Peygamber, ailenin reisi idi. Bütün iptidaî kavimlerde olduğu gibi hem rahip, hem hâkim ve hem de kumandan o idi. Hüküm ve kudreti mutlak idi.

Tevratta ilk İbranî peygamberleri olan *Ibrahim* in, Kalde-

nin *Ur* şehrinden çıktığı ve Kıral Hamurabi zamanında (M. E. XXI) yaşamış olduğu mezkûrdur.

İbrahim, Allahın emrile Palestinde Kenan Diyarına gelerek yerleşmiş, İbrahime oğlu *İshak*, ona da *İsrail* namını alan, ikinci oğlu *Yakup* halef olmuştur. O zamandan itibaren İbraniler *Beniisrail*, yani İsrailevlâdı namını almışlardır.

MISIRDA BENİİSRAİL

Kenan Diyarında oturduktan sora, Beniisrail Mısıra giderek, orada yerleşti. Bu muhaceretin İkesusların Mısırı zaptettikleri (M. E. 1680) zaman vaki olmuş olması muhtemeldir.

Tevrat, Beniisrailin Mısıra, Yakubun oğullarından *Yusufun* sayesinde yerleşmiş olduğunu hikâye etmektedir. Yakubun 12 oğlu vardı ki, bunlar soraları Beniisrailin 12 kabilesini tesis ettiler.

Tevrata göre, Yusuf babasının en sevgilisi idi. Yusufu kıskanan kardeşleri onu, evvelâ bir kuyuya atmak suretile öldürmek istediler; fakat bunu yapmadılar, onu Mısıra giden tacirlere sattılar. Bu suretle Yusuf Fir'avunun, büyük memurlarından *Putifar*ın kölesi oldu. Rüya tabirindeki meharetile bu zatin itimadını kazandı ve onun vekilharcı oldu. Lâkin başına bir felâket geldi; Putifarın zevcesi Yusufa iftira etti ve onu hapse attırdı. Bu sıralarda Fir'avun bir rüya gördü: yedi şişman ineği yedi zayıf inek yiyordu. Bu rüyadan fevkalâde korkmuş olan, Fir'avun, Mısırın bütün kâhinlerinin fikrini aldı, lâkin hiçbirisi doğru bir tabir bulamıyordu. Nihayet, Yusufun rüya tabirindeki meharetini işitmiş olduğundan huzuruna celbetti. Yusuf kendisine kolaylıkla rüyayı tabir etti: 7 fevkalâde bereket senesinden sonra, 7 kıtlık senesi gelecekti. Felâketin önüne geçmek için bereket seneleri zarfında kâfi miktarda erzak toplamak icap ediyordu. Yusufun aklına hayran olan Fir'avun onu kendisine başvezir yaptı.

Hakikaten kıtlık geldi, her taraftan Mısıra geliyorlar ve zamanında kıralın ambarlarını doldurmuş olan tedbirli vezirden zahire satınalıyorlardı.

Yakubun oğulları da zahire almak için gelenler arasında idi. Yusuf kardeşlerini şiddetli tedbirlerle denedikten sora kendini tanıttı. Onları affetti ve hâlâ yaşamakta olan ihtiyar babası Yakup ile beraber onları Mısıra celbetti. Kendilerini

Süveyş berzahı civarında *Gessen* arazisine yerleştirdi. Yusuf şan ve şerefe müstağrak olarak 110 yaşında öldü.

BENİİSRAİLİN MISIRDAN ÇIKIŞI

Aşağı Mısırın mümbit arazisinde İsrailin oğulları refaha nail oldular ve çoğaldılar. Lâkin soraları vaziyetleri değişti. Bu değişiklik İkesusların Mısırdan tardına atfolunabilir. İkesuslar zamanında Mısıra yerleşmiş olan Asyalı kabileler, mısır kıralları tarafından şiddetli bir idareye tâbi tutuldular; kendilerine en zahmetli işler yükletildi. Nihayet zulüm ve tazyik o dereceyi buldu ki, Beniisrail, toptan Mısırdan kaçtı ve tekrar Sina çöllerinde serseriyane dolaşmaya başladı (M.E. 1400 - 1200).

İbranî kavmi tarihinin bu devrine *Mısırdan çıkış* namı verilmektedir. İbranîler Mısırdan, *Musa* Peygamberin idaresi altında çıktılar. Tevrat, Musanın tarihini ve Mısırdan çıkışı hikâye etmektedir. Fir'avun Beniisrailin bütün yeni doğan çocuklarının öldürülmesini emretmişti. Bunun üzerine Allah kendi kavmine merhamet etti ve halâskârlık yapacak olan bir çocuğu katliamdan kurtardı. Beniisrailden bir kadın, oğlunu kurtarmak için onu ziftlenmiş bir sepete koyarak Nilin sularına terketmişti. Yıkanmak için ırmağa inmiş olan Fir'avunun kızı, çocuğu gördü, onu sudan çıkarttı, çocuğun adını Musa (sulardan kurtarılmış) koydu. Fir'avunun sarayında yetiştirilen Musa, mısır rahiplerinin bütün ilimlerini öğrendi, akıllı ve kuvvetli oldu; kendisinin İbranî olduğunu da anlamıştı. Bir gün bir Mısırlının Beniisrailden birine fena muamelede bulunduğunu gördü. Mısırlıyı öldürdü. Cezadan kurtulmak için *Turisina* çölüne kaçtı ve çoban oldu. Tevrattaki efsaneye göre orada Allahı kendisine der ki:

" Mısırda bulunan kavminin ıstıraplarını gördüm ve acı feryatlarını işittim; Fir'avunun yanına git ve kavmimi, İsrailin çocuklarını Mısırdan çıkar.„ Musa Mısıra gitti, Fir'avuna müracaat etti, lâkin Fir'avun Beniisrailin gitmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Allah Mısıra müthiş belâlar verdi: Çekirge ve kurbağa yağmurları, suların kan gibi akması, veba, koyu sisler, bütün doğan çocukların ölmesi.... Bunlara *Mısırın 10 musibeti* namı verilmiştir. Dehşet içinde kalan Fir'avun, Beniisrailin Mısırdan çıkmasına müsaade etti. Sora pişman oldu ve onları takip için arkalarından ordu gönderdi. Lâkin Musanın emri üzerine Beniisrail kervanlarına yol vermek için çekilmiş olan Kızıl Denizin suları Mısırlıları boğdu.

MUSA KANUNLARI

Ibranî kavminin ilk teşkilâtı Mısırdan çıkmasile başlar. Musa yalnız Mısırdan çıkışı idare eden bir reis değil, ayni zamanda akıllı bir kanun vazedici idi. İsraililerin Mısırdan çıktıkları vakit Yahovaya olan müşterek imanlarından başka bir rabıtaları yoktu. Bu iman esası üzerine Musa, dinî kanunlar kurdu. Lâkin bu, mücadelesiz olmadı ve bütün mukavemetleri kuvvetle kırmıya mecbur kaldı.

İbraniler senelerce Sina çöllerinde dolaştılar, bu esnada Musa, Allahın emirleri olmak üzere kavmine "*On Emirler*„ i tebliğ etti. Bu emirler iki taş levhaya hakedilmişti. Bu emirlerin üçü Allaha karşı olan vazifelere, diğer yedisi yakınlarına karşı olan vazifelere aitti.

Diğer dinî ve ahlâkî kanunlar bu emirlerden çıkarıldı. Musa bu emirlerde ikamete, giyinmeye ve sıhhate müteallik en ince tafsilâta girmişti. Bazı hayvanların etini yememek, cumartesi günü istirahat etmek, Mısırdan çıkışı hatırlatan hamursuz bayramı, bu nevidendir.

İbraniler göçebe halinde iken onların mabedi bir çadırdı. Bu çadır ordugâhtan ayrı idi. Çadır bir perde ile ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı mukaddes, diğer kısmı mukaddeslerin mukaddesi addolunuyordu.

Kanunların yazılı olduğu taş levhalar bu sonuncu kısımda idi.

İBRANİLERİN PALESTİNE GİRMELERİ

İbraniler 40 sene çöllerde kaldıktan sora Palestin hudutlarına geldiler; Musa 120 yaşında öldü. İbranileri Palestine sokanlar başka reisler olmuştur. İbraniler Palestinde kendilerinden evel yerleşmiş olan kavimlerle uzun muharebelerden sora, orada yerleşebilmişlerdir. Milâttan 1000 sene kadar evel *Kudüs* şehrini payitaht yaparak bir kırallık teşkil eden *Davut* olmuştur. Ondan evel İbraniler, hakikî bir birlik tesis edememişlerdir.

B. DAVUT VE SÜLEYMAN

KIRALLIĞIN BAŞLANGICI

İsraililer, düşmanlarına karşı yapmak mecburiyetinde bulundukları muharebelerde daha iyi idare edilebilmek için bir kırala sahip olmak istediler. Bu suretle başlangıcında kırallık

bir kumandanlıktan ibaretti. Davut her şeyden evel bir kumandandı. Kudret ve itibarını kazandığı muzafferiyetler sayesinde temin etti.

İktidar mevkii için ihtilâflar, ihtilâller ve dahilî harpler oldu.

KUDÜSTE DAVUT İsrail Kırallığının hakikî müessisi Davut olmuştur. Güzelliği, cesareti, dindarlığı ve musiki ve şiire olan istidatlarile şöhret kazanmıştı. Eskiden Kenanlıların *Yebus* namında bir kalesi olan Kudüs, Davudun payitahtı oldu. Şehrin vaziyeti çok müsait idi. Davut, Yebusu zaptetti ve onu kırallık şehri yaptı.

ORDU VE MUHAREBELER Kırallığın başlangıcında Davut kendisine ibranî gönüllülerile Palestinli ücretli askerlerden müteşekkil bir muhafız kıt'ası teşkil etmişti. Bu muntazam ve daimî bir ordunun çekirdeği oldu. Davut, bütün kabilelerden 24,000 muntazam asker alıyordu. Her ay 2000 asker geliyor ve kıralın idaresi altında talim görüyordu. Davut bu kuvvetle, o zamana kadar Beniisraili mağlûp etmiş olan kavimleri rametmeğe başladı. Kırallığı, Fırattan Kızıl Denize kadar uzandı. Bu neticeleri istihsal eden muharebeler, imha muharebeleri idi. Davut, katliam etmediği kavimleri çok ağır haraçlara bağladı.

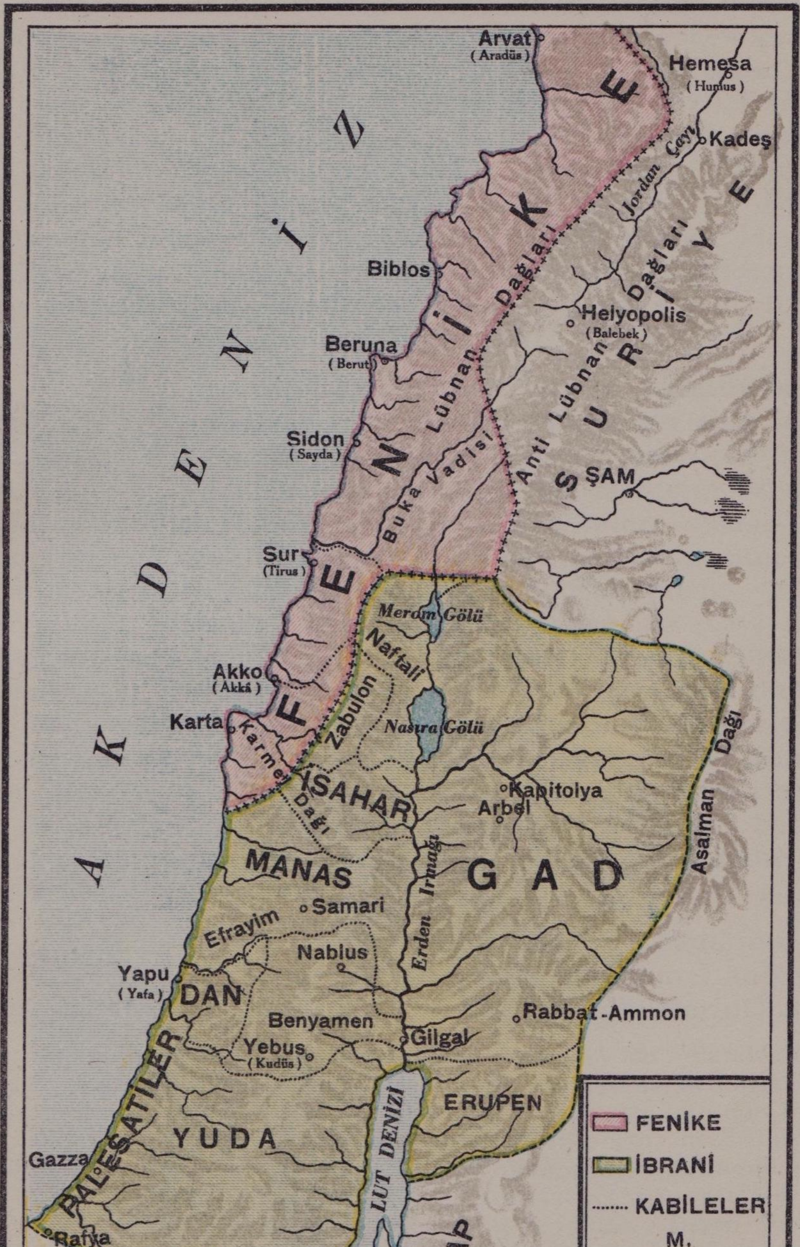
Davut, 40 sene süren bir saltanattan sora öldü. Kendisine halef olarak oğlu Süleymanı göstermişti.

SÜLEYMAN *Süleyman*, sulhperver ve teşkilâtçı bir kıral idi. Adaleti, akıllılığı ve zenginliği ile şöhret kazandı. Ticareti inkişaf ettirdi, payitahtını güzelleştirdi ve Kudüs mabedini inşa ettirdi.

TİCARETİN İNKİŞAFI Kırallığın varidatı ve tâbi kavimlerin verdiği haraçlar, büyük bir debdebe içinde yaşamakta olan, kıralın masraflarına kâfi gelmiyordu. Süleyman, ticarette yeni varidat membaları aradı ve bu maksatla diğer hükümdarlarla dostluk münasebetlerine ve ittifaklara girişti. Bir Fir'avunun kızile evlendi; Sur kıralı ve Arabistanda *Saba* kıraliçasıyla muahedeler aktetti. Saba kıraliçası Kudüse gelerek Süleymanı ziyaret etti.

Bu münasebetler ve Süleymanın mahirane bir surette idame ettirdiği sulh sayesinde ticaret süratle inkişaf etti. Bü-

FENİKELİLER ve İBRANİLER MEMLEKETİ

yük yolların birleştiği noktada bulunan Kudüsün vaziyetinden istifade ederek, Süleyman memleketinden geçen kervanlardan bir geçit vergisi almıya başladı. Bizzat kendisi de kervanlar teşkil etti. Fenikelilerin yardımile Kızıl Denizde, bugünkü *Akabe* körfezinde, *Eziyongaber* limanını inşa ettirdi. Gemileri Hindistan sahillerine kadar gitti. Ticaretten kazanılan servetler büyük nafıa işlerine yaradı.

Bu işler Fenikelilerin yardımile yapıldı, çünkü İsrailiter san'atlere vâkıf değillerdi. Süleyman kendisine muhteşem bir saray yaptırdı. Kudüste *Mescidi Aksa* yı [1] inşa ettirdi. Kudüs İbranilerin mukaddes şehri haline geldi.

SÜLEYMANIN ADALETİ VE DEBDEBESİ

Süleyman, sarayının büyük salonunda iki altın aslanla tezyin edilmiş ve altın ve fildişinden yapılmış, tahtının üzerinde bizzat adaleti icra ediyordu. Bu merasim, köylerin kapıları önünde hükümlerini veren hâkimlere alışmış olan bir kavim üzerinde büyük bir tesir icra ediyordu. Süleymanın âlim, akıllı ve âdil bir hükümdar şöhreti vardı.

Bununla beraber Süleyman debdebeyi de seviyordu. Muhteşem sarayında kalabalık bir maiyeti vardı, bütün su kâseleri ve sofrasına konan tabakalar en sâf altından yapılmıştı. Süleymanın lüks sevdası haddinden fazla idi. Saltanatının son senelerinde kavmini vergilerle bunalttı. Hatta Beniisrail arasında yabancı mezheplerin yerleşmesine de meydan verdi. Bu yüzden tekrar ihtilâller başladı. Süleyman öldüğü vakit (M. E. 930) kırallığın refahı çok sarsılmıştı.

AYRILIŞ

Süleymanın ölümü İbranî Kırallığının dağılması neticesini doğurdu. Şimal kabileleri cenup kabilelerini (*Bünyamin* ve *Yahuda* kabilelerini) zaten

---

[1] Süleymanın yaptığı mabedin mahalli bugün kat'î olarak malûm değildir; ancak Kudüste müslümanların "Haremişerif„ dedikleri saha dahilinde olduğu muhakkaktır. Bu sahanın bir tarafında bulunan büyük taşlardan yapılma temel duvarı, yahudi an'anesine göre mabedin bakıyelerinden sayılır; mutekit Yahudiler, dünyanın her tarafından oraya gelip dualar okuyarak ağlaşırlar. Süleymanın mabedine Tevrat "Heykel„, Kur'an ise "Mescidülâksa„ namını vermiştir. Buna binaen metinde "Mescidi Aksa„ denilmektedir. Fakat Harem dahilinde, bizans kilisesinden tahvil edilmiş bir camiye de bugün hususî olarak "Camiülâksa„ namı verilmektedir.

çekemiyorlardı. Kanunen veliaht olan Süleymanın oğlunu tanımadılar. Kendilerine bir başkasını kıral intihap eylediler.

Bu suretle iki kırallık oldu : *Samiriye* de on şimal kabilesini ihtiva eden *Israiliye Kırallığı* ve Kudüs şehrile Yahuda ve Bünyamin kabilelerini ihtiva eden *Yahuda Kırallığı.*

İsrailiye Kırallığı takriben iki asır ve Yahuda Kırallığı üç buçuk asır devam etti. Her ikisinin de tarihi, aralarında cereyan eden mücadelelerden başka askerî ve dinî ihtilâller, Mısırlıların ve Asurluların istilâlarile doludur.

Yahudayı evvelâ Mısırlılar tehdit ve (M. E. 925) Kudüsü yağma ettiler. İsrailiye Kırallığının sukutundan sora ise, Yahuda memleketi Mısırlıların ve Asurluların muharebe meydanı oldu. Asurlular Kudüse girdiler ve kırallarını haraca bağladılar. Babil Kıralı Nabukodonosor Kudüsü (M. E. 586) zabıt ve tahrip etti. Yahudiler esir olarak Babile götürüldü. İran hükümdarı Kurus (Keyhusrev) kendilerine Kudüse gerigelmek ve Mescidi Aksayı yeniden inşa etmek müsaadesini verinciye kadar, 70 sene, Babilde kaldılar.

Yahudilerin esaretleri zamanındaki ıstırap ve şikâyetleri şu şiirde ifade edilmiştir : " Babil ırmaklarının kenarında oturduk, ve Siyonu düşünerek ağladık. Harplarımız ırmak kenarlarındaki söğüt ağaçlarına asılı idi ve bizi getirenler derlerdi ki : Bize Siyon ilâhileri söyleyiniz.. Lâkin yabancı bir toprakta ilâhiler nasıl terennüm edilebilir... Ey Kudüs ! Seni unutursam sağ elim beni unutsun. Ey Kudüs ! Eğer fikrimden çıkarsan ve bütün sevinçlerim sana ait değilse dilim damağıma yapışsın, kalsın. Ey Babilin kızı ! Felâket senin üzerine olsun ! Yaptığın fenalıkları sana yapacak ve çocuklarını alıp başlarını taşlarda kıracak olan kimseler mukaddes olsun !... "

C. YAHUDİLİK VE HIRİSTİYANLIK

Kurus tarafından serbest bırakılan İsraililer, Babil esaretinden döndükleri vakit artık siyasî bir ehemmiyeti kalmamış, başkalarına haraç veren ufacık bir kavimden başka bir şey değildi.

Lâkin Peygamberler sayesinde din muhafaza edilmişti.

Harabeleri tamir edilen Kudüs tekrar bir dinî hayatın ocağı oldu. Kudüs, bunu takip eden devirde çok mühim bir rol daha oynadı. Hıristiyanlığın doğduğu yer oldu.

Palestin, sırasile, İranlıların, İskenderin, Romalıların (M. E. 70) eline geçti.

Kudüs, Roma idaresinde iken *Isa* dünyaya geldi.

Yahudiler, Romalılara isyan ettiklerinden (M. E. 70) katliam edildiler. Ondan soradır ki, Yahudiler, dünyanın her tarafına yayıldılar.

EDEBİYAT, SAN'AT İbranilerin siyasî büyük rolleri olmamıştır. İbranilerin hiçbir san'at ve medeniyet eserleri de yoktur.

İbranilerin dinleri mühim olmuştur. Onlar, Yahova dedikleri *tek Allaha* inanırlardı.

İbranilerin, Tevratı, yegâne edebî eserleridir. Tevrat hakikaten yüksek bir edebî eserdir.

XII

İRAN

A. UMUMÎ MALÛMAT

1. İRANIN COĞRAFÎ VAZİYETİ VE İKLİMİ

Tarihî İran muhiti Dicle ve Fırat vadilerile İndüs ırmağı arasında uzanan geniş sahadır. Bütün İran dört taraftan yüksek dağlarla çevrilmiş bir yaylâdır. Şimalde *Alan dağları* (Kafkaslar) Hazar Denizi, Öküz ırmağı ve cenupta Basra körfezi, *Umman Denizi* vardır *(Harita. 14).*

İran hava ve iklim itibarile o kadar muhtelif mıntakaları ihtiva etmektedir ki, umumî bir tarif hiçbir şey ifade etmez. Dünyanın hemen en güzel yerlerile yaşamıya en az müsait kısımları bu kıt'ada birleşmiş denilebilir. Hazar Denizinin İran yaylâsına müteveccih dağlık sahillerinin manzarası güzel ve tatlıdır. Bu dağların *(Alburz)* şimal mailesinde iklim, gayet mutedildir. Toprak her türlü meyvalar ve çiçekler yetiştirir; etraf yeşil ormanlar ve mer'alarla örtülüdür. İranın şimalindeki bu güzellik cenuba doğru inildikçe kuraklık ve hararetin verdiği bir hastalık ve sefalet içerisinde kaybolur. Yaylânın iç tarafları bütün manasile çöldür. Şimal mıntakası için o kadar yüksek bir saadet olan Alburz dağları, kendisinden uzaklaşan yerler için serin ruzgârları tutan, yağmurları geriçeviren bir duvar haline gelir. Zaten yaylâyı kuşatan bütün dağlar bu tesiri yapmaktadır.

İranın iç taraflarına doğru çöllere yakın yerlerde, badisemum denilen zehirli ruzgârlar eser. Ağır bir ruzgâr dalgası

insanı birdenbire boğmaya müsaittir. Yağmur toprağa inmeden havada tebahhur eder. Şarka doğru imtidat eden çöllerde yazın hararet nekadar şiddetli ise kışın soğuk o derece müessirdir. Cenupta Basra körfezi ve Umman sahilleri iklimce hattıistivanın altında bulunan Afrika sahillerinden farkedilmez. Hava sıcak ve kurudur. Bu kuruluk, o havaliye alışmıyanlar için vahameti mucip olur.

2. İRAN ADININ MENŞEİ

İran ismi, *Eran* şeklinde telâffuz edilirdi. İran hudutları içindeki muhtelif kavimler ve memleketler hakkında kullanılmış olan *Arya, Aryana, Aryane* isimleri ayni asıldan çıkmıştır.

Bu isimler türkçede tevkire ait bir kıymet ifade eden *Er* (erkek, mert, hakikî insan, kahraman) kelimesinden alınmıştır.

Şarktan garba yayılmış olan muhtelif türk dalgalarının içlerine girdiği bütün Avrupa kavimlerinin tarihlerinde bir er, yahut *ar* unsuru kavim, kabile ve eşhas isimlerine karışmıştır. Anglosaksoncada âr, iskandinavya lisanında *aer*, şeref ve muzafferiyet demektir.

İrlanda lisanında er muhtelif kullanışları arasında, büyük, asil, eyi manalarına geldiği gibi tıpkı türkçedeki medlûlü ile er ve kahraman manasına da kullanılır. İrlanda ismi ayni tabirden teşekkül etmiştir.

Avrupalıların İran ve Arî kelimesi üzerindeki telâkki ve taksimleri tamamile yanlıştır.

3. İRAN IRKI VE İRANIN TARİHÎ DEVRELERİ

IRK

İranlılık bariz bir halde teessüs ettiği tarihe kadar iki safha geçirmiştir. Birincisi istilâ ve muhaceretler devridir.

Ortaasya, Hint ve Kalde taraflarından gelen muhtelif kavimler İranda yerleşmişlerdir. Bu safhada iranlılık ancak coğrafî bir mana ifade eder.

İkinci devrede lisan, din ve an'anat noktai nazarlarından geçirilen istihaleler müşterek bir iranlılık vücuda getirmiştir.

M. E. VI ıncı asırda ırkî vasıflar mevzubahs olmaksızın yalnız lisan, yaşayış ve din şartları itibarile değişen bir cemiyet iranlılığı temsil etmiştir. Fakat her halde İranda, en ziyade münteşir unsur Ortaasyadan gelen ve Elamlılar zamanından kalan Türklerdi.

Müşterek vasıflara malik bir iran ırkı yoktur. Bugün bile bazı lehçe farklarile ayni lisanı konuşan umumî kütlenin ırkî hususiyetlerde inkısama uğraması tarihî bir birliğin ancak dinî ve siyasî rabıtalarda aranması lâzımgeldiğine delâlet eder.

TARİHÎ DEVİRLER Klasik iran tarihi beş devreye ayrılmıştır. Bunları yakından uzağa doğru şu tarzda sayabiliriz:

1 — Son zamanlar
2 — Sasaniler Devri
3 — Partlar Devri
4 — Akamanışlar (Kiyaniyan) Devri
5 — Metler Devri ve ona takaddüm eden zamanlar.

İran kıt'asının siyasî tarihi, milâttan evel VII inci asırda çıkan bir Met Hanedanile başlar. Bundan evel bütün İrana hâkim olan Elamlılar ve Asurlular idi. Şarkında da türk hanlıkları nüfuzu vardı.

Milâttan 25 asır evel Ortaasyadan İrana gelen yeni türk göçlerinin önde giden kafileleri Hazar Denizi sahilleri boyunca *Aras* ırmağına doğru uzandılar. Yollarının üzerinde bazı Dolmenler vücuda getiren bu insanlar bir tunç san'ati ile beraber altın eşya ve çanak çömlek gibi levazım naklettiler. Ortaasyanın ehlî hayvanlarını da bunlar getirmişlerdir.

500 sene sora (M. E. 2000) diğer bir türk istilâsı ilk dalgayı takip etti. Evel ve sora gelen bu türk kabileleri İranın merkez yaylâsına girdiler. Bunlar arazi üzerinde yerleştikten sora uzun müddet kendi ferdî ve müstakil vaziyetlerini muhafaza ettiler. Muhtelif kabilelerin siyasî bir kuvvet halinde toplanmaya başlaması Asurlular tarafından gördükleri tazyikler üzerinedir.

Milâttan evel XII inci asırda asur orduları İran yaylâsına girdi. Burada Elamlılara ve sair türk kabilelerine tesadüf ettiler.

Asurluların daimî bir mücadele halinde bulundukları garbî ve şimalî İrandaki kabileler arasında, *Parsuvalarla Metler* de vardı. İşte bu son kabilenin reisidir ki, mütecanis kabileleri kendi hakimiyeti altında toplamağa muvaffak olmuştur.

B. METLER

ASURLULARIN TECAVÜZLERİ

Tarihte Met ve Parsuva isimlerinin meydana çıkması Asur Kıralı İkinci Salmanasarın (M. E. 837) de yaptığı bir seferle alâkadardır. Parsuvaların yurtları *Zap* ve *Diyala* sularının membaları arasındaki mıntaka idi.

Burada 27 beylik vardı. Bu vaziyet Parsuvaların dağınık bir kabile hayatı yaşadıklarını gösterir.

Metler bu mıntakanın şarkında ova kısmını işgal ediyorlardı; zamanlarına göre muntazam bir cemiyet teşkilâtına maliktiler. Ahali, asker, çiftçi, amele, çoban gibi birtakım zümrelere ayrılmışlardı.

Metler umumî surette sürü ve davarlarile geçinirlerdi. Kendilerinin atları, sığırları, koyunları ve keçileri vardı. Bekçi köpekler beslerlerdi. Bir yerden bir yere göçtükleri zaman arabalara binerlerdi; arabaların tekerlekleri — şimdiki kağnılar gibi — kalın ağaç kütüklerinden yapılırdı.

Asurlular Medya üzerine ikinci defa olarak büyük bir akın yaptılar. Şiddetli bir muharebede Metleri mağlûp ettiler (M. E. 824-812). Metler, her sene haraç vermek şartile sulh yapabildiler. Fakat, bu hal onlara ağır geldi; şartı bozdular. Asurlular tekrar Medyaya girdiler. Bu defaki muvaffakıyet o kadar büyük olmadı.

Bu devirde Medya üzerine yedi defa asker sevkedildiği mazbuttur. Bu tarihî kayıt Metlerin düşmanlarına karşı son derece mukavemet ettiklerini gösterir.

Üçüncü Tiglat - Palasar asur tahtına oturduktan sora (M. E. 745) ilk işi *Medya* yı istilâ etmek olmuştu. Bu istilâ Medya için hakikî bir felâket oldu. Tiglat - Palasar Metlerin memleketlerine girince selefleri gibi karşısında birleşmiş bir kabileler, oymaklar ordusu buldu. İki taraf ta taarruz ediyordu. Neticede yine Asur payitahtına binlerce esirler ve birçok ganimetler getirildi.

Bundan sora Medya büyük bir ihtilâl neticesinde baştanbaşa yağma ve tamamile tahrip edildi. Medya bu felâketler içinde varlığını kaybetmedi. Bilâkis daha soraki bir inkişafa hazırlanıyordu.

ARBAK

Metler Asurluların tahâkkümü altında kaldıkları sırada içlerinden *Arbak* (Asker beyi, başbuğ, er beyi, yahut er bey) unvanını taşıyan bir kumandan çıktı. Bu adam, Metleri yüksek idaresi altında birleştirerek Asurlulara isyan etti; ve Asura yürüdü. Muvakkaten Ninovayı işgal etti (M. E. 788).

Yunan müelliflerinden Kinitli *Sitezya* (Ctesias) ya göre, Büyük Met İmparatorluğu (Arbak) la beraber ortaya çıkar; ve ondan sora Kurusun, yani ilk İran Devletini tesis eden Keyhusrevin zamanına kadar devam eder. Son bir asır zarfında yapılan tetkikler Sitezyanın Arbak Hanedanı diye zaptettiği isimlerin muayyen bir hükûmdar ailesini temsil etmediğini göstermiştir. Bu isimler Medya dahilinde bazı küçük ve mahallî beylikleri idare eden muhtelif reislere aittir. Medya Devleti Arbakın vefatından 56 sene sora *Dayakko* adında biri tarafından tesis edildi. Arbak, M. E. 764 senesinde ölmüştür.

DAYAKKO

Dayakko hükümdar hanedanına mensup değildi. Kendisi kabileler arasında derin bir adalet ve hakşinaslık duygusile mütehassis bir adam diye tanındı. Metler, onu hükümdarlığa intihap ettiler. *Hangmatana*nın, (Ekbatan - Hemedan) Metlerce payitaht ittihaz edilmesi Dayakkonun intihabından soradır. Milletinin ruhuna nüfuz etmeği bilmiş olan bu adam, hükümdarlık zamanını (M. E. 708-655) met kabilelerinin müttehit bir millet halinde birleşmesini temine hasretti. Asurlular bu esnada bütün faaliyetlerile Elamı ve Babili ortadan kaldırmaya, buraları kendi memleketlerinin hududu içine almaya çalışıyorlardı. Metler aleyhinde yaptıkları yegâne hareket bir aralık *Ellipi* (Kirmanşah) tarafına tecavüz etmek oldu. Memleketin diğer tarafları yarım asır sükûnunu muhafaza etmişti. Bununla beraber Medya tam bir istiklâl kazanabilmiş değildi; Dayakko az çok kuvvetli bir devlet esası vücuda getirmesine rağmen, memleketi Asurlulara verdiği vergiden kurtarmaya muvaffak olamamıştı.

DAYAKKONUN HALEFLERİ-FRAURT

Dayakkonun halefleri, *Fraurt*, *Kiyaksar* ve *Astiyağ* dır. Fraurt, M. E. 655 te babası Dayakkonun yerine geçti. Kendisinin hükûmdarlığı yirmi iki yıl sürmüştür. Fraurt bu uzun zamanı hemen baştan nihayete kadar, Perslerle meskûn yerleri met bayrağı altında birleştirmek mücadelesile geçirdi. Maksat, millî ve coğrafî birliği temin etmekti. Bu işi muvaffakıyetle bitirdikten sora vatanını bütün bütün Asurun tahakkümünden kurtarmak istedi. Fakat bunu yapamadı. Asur hudududa giriştiği bir muharebede maktul düştü (M. E. 633).

KİYAKSAR-NİNOVA MUHASARASI-İSKİT İSTİLÂSI

Frautun yerine geçen Kiyaksar mahdut bir zaman içersinde asur süvarilerinden pek çok fazla ve silâhça, terbiyece onlardan kat kat üstün bir ordu yetiştirdi. Metler, ilk fırsatta silâhlarını hududtan uzattılar (M. E. 625). Asur istilâ ve Ninova muhasara edildi. Fakat talih yeni bir engel meydana çıkardı. Ninovanın açlıkla teslim olması artık bir gün meselesi halinde iken Cenubî Rusya tarafından gelen İskit türklerinin Medyaya girdikleri işitildi.

Metler vatanlarını kurtarmak için muhasarayı bozdular; ayaküstü bir musalâha yaparak kendi sınırlarına geçtiler. Metler gelinciye kadar iskit ordusu Derbentlerden Alan dağlarını aşmış, Azerbaycana girmişti. Kiyaksar, *Urmiye* gölünün şimalinde İskitlere tesadüf etti.

İskitler zaten yorgun bir haldeki Metleri bir günde mağlûp ettiler. Kiyaksar, galiplerin tekliflerini dinledi. Fakat kabul etmedi. İskitler memleketi baştanbaşa yağma etmeğe başladılar.

İskit ordusu, Medyada yerleşmişti. Akın sahaları buradan Mısır hududuna kadar imtidat ediyordu. İstilâ senelerce devam etti. Kiyaksar kendi yurdunda İskitlerin esiri gibi yaşıyordu. Bir gün aldığı bir tedbir ile İskitlerin başbuğunu öldürttü. İskitler başsız, dağınık ve meyus bir mukavemetten sora etrafa dağıldılar (M. E. 607).

NİNOVANIN SUKUTU

Artık her şey tabiî haline avdet etmişti. Kiyaksar, memleketi İskitlerin istilâsından kurtardıktan bir müddet sora Asurlulara karşı babil hükümdarı *Nabupolasar* la birleşti. İntikam ve kurtuluş dakikaları gelmişti; met, babil orduları Ninovanın etrafını çevirdiler (M. E. 606). Muhasara uzun ve şiddetli oldu. Asur

Kıralı *Sarokos* bütün ümitlerin mahvolduğunu görünce kendisini yanan bir odun yığını üzerinde alevler içine attı. O gün, Asur İmparatorluğu tarihten siliniyordu.

Yapılan muahede mucibince Babil Devleti cenupta Babilonya ve Kaldeyi ihtiva eden küçük bir kırallık halinde varlığını muhafaza etti. Diclenin membaından Kızılırmağa kadar olan saha Metlere terkedilmişti. Burada Lidyalıların hududu başlıyordu.

LİDYALILARLA HARP

Kiyaksarın büyük muvaffakıyetleri Lidyalıları kuşkulandırdı. Muhtelif vesilelerle Metleri ister istemez harbe sürüklemek mecburiyetinde bıraktılar.

Kiyaksar garba yürüdü. Kendisine mukavemet gösteren yerleri kolaylıkla zaptettikten sora Lidyalılarla karşılaştı. Lidya o zaman Mermanatlardan *Alyat* ın idaresi altında bulunuyordu. Muharebe zarurî fasılalarla altı sene devam etti. İki taraftan hiçbiri kat'î surette mağlûp olmuyordu. Tabiî bir hadisenin yaptığı tesir, musalâhanın aktine sebep oldu: Bir gün Güneş tutulmuştu!

Kızılırmak iki memleket arasında tabiî bir hudut olarak kabul edildi. Bundan bir yıl sora Kiyaksar kendi yerini Astiyağa bırakarak vefat etti (M. E. 584).

Kiyaksar, kelimenin bütün kuvvetile azmi ve iradesi yerinde, kudretli bir ıslahatçıdır. Zamanında met ordusu daha evel kendisini mağlûp eden asur ordularını bitirecek bir derecede intizam buldu; ve bu intizam ona Anadolunun yarısını kazandırdı.

ASTİYAĞ VE TEREDDİ

Maalesef halefi Astiyağ ihtişam ve debdebeden başka bir şeye aklı ermiyen zayıf bir adamdı. O, Hangmatana sarayını boyunlarından altın zincirler sarkan kırmızı elbiseli nedimler ve musahiplerle doldurdu; birtakım merasimle zaman geçirdi. Birdenbire tereddinin son derecesine düşen bu saray, ahalinin nazarında menfur bir debdebe yuvası olmuştu. İlk pers hükümdarı Kurus(Keyhusrev) askerile Medyaya girdiği zaman ahalinin yaptığı iş, kendisinin tabiiyetini kabul etmekten ibaret kaldı.

C. PERSLER

AKAMANIŞ DEVLETİ Parsuvaların Diyala ve Zap vadileri arasında yaşadıklarını gördük. Parsua ismi soradan muhtelif milletler arasında *Pers*, *Furs*, *Fars* gibi şekillere girmiştir. Persler zamanla daha cenuba inerek *Sus* ve *Pazargat* taraflarında yerleşmişlerdi. İçlerinden bir aile diğer bütün kabileler ve ahali üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştı. Bu ailenin reisi *Akamanış* unvanını taşıyordu. Akamanış Oğulları Asurluların yıktığı Elam Devletinin enkazı üzerinde yerleştiler. Asurbanapal Elamın payitahtını tahrip ettiği sırada Akamanışın oğlu *Teispes*, Susun şarkındaki *Anzan*, yahut *Anşan* şehrinde hükûmet sürüyordu. Birazsora bütün şarkî Elamı eline aldı; ve kırallığını ilân etti. Şark tarihlerinin *Keyaniyan* unvanile tesbit ettikleri hanedan işte bu Akamanış ailesile başlar. Teisbes'ten sora gelen iki hükûmdarın isimleri Kurus ve *Kambis* tir. Kalde mahkûkâtında *Ceyıhpik* (Tcheichpik), *Kuraş* ve *Kambujya* tarzlarında görülen bu isimler, klasik iran tarihlerinin *Keykubat* ve *Keykâvus* adları ile karşılaşmaktadır.

KURUS Anzan Kırallığı metlerin tabiiyeti altında bulunuyordu. Akamanışın torunlarından Kurus (Keyhusrev = İkinci Kurus) kıral olur olmaz Met İmparatoru Astiyağa isyan etti (M.E. 553). Met ve pers orduları birkaç defa çarpıştıktan sonra Metler Kurusa teslim oldular(M.E.550). İmparatorun kızını alan Kurus her suretle Metleri ve Persleri birleştirmiş oluyordu. Ordu evelce olduğu gibi bu aile zamanında da Metler ve Perslerdan teşekkül etti. Bütün kumandanlar ve hükûmet adamları evelkinin ayni idi. Birçok muasır milletler nazarında Metler ve Persler daima Metler namını muhafaza ettiler.

LİDYA SEFERİ Lidya Kıraıl Krezüse göre şarkta büyük bir kuvvetin teessüsü Lidyanın istikbali için pek vahim olabilirdi. Bunun için Krezüs, Kurus aleyhine Mısırda ve Babilde gizli ittifak müzakerelerine girişti; ve Yunanda kendi lehine teşebbüslerde bulundu. Şarka tecavüze hazırlandı. Tam bu sırada idi ki, Kurus, ordusile Kalde üzerinden Kapadokyaya yürüdü. Lidya hudutları boş değildi. Derhal toplanan Lidya ordusu Kurusu Kapadokyada karşıladı (M. E. 546). Kızılırmağın şarkında yapılan ılk çarpışma,

Kurusun yorgun askerini zedeledi. Bunun üzerine Kurus üç aylık bir mütareke teklif etti.

Bu teklif Krezüsün de işine geldi; müttefiklerinin yardımını temin için onun da zamana ihtiyacı vardı.

Mücadele yeniden başladığı zaman Lidyanın üç aylık mütarekeden kuvvetçe hiçbir istifade edemediği anlaşıldı. Bir gün sabahtan akşama kadar devam eden şiddetli bir muharebeden sora Krezüs ordularını Kızılırmağın garbına çekmeğe mecbur oldu.

İkinci bir muharebe Krezüsün ordusunu bütün bütün perişan bir hale koydu. Krezüs dermeçatma bir askerle payitahtı *Sart* (Sardes) kalesine kapandı. 14 günlük bir muhasara neticesinde burası da zabıt ve Krezüs esir edildi. Artık Kurus Anadolunun mühim bir kısmına hâkim olmuştu. Kurusun Lidyalılara karşı kazandığı zafer tarihte yeni bir devir açmıştır. Krezüsün üç senede hazırladığı ordunun birkaç günde mahvolması (Met-Pers) tefevvukunu bütün dünyaya tanıttı. Bilhassa şark hükümdarları kendi zâflarını anladılar. Met hanedanının sukutile Lidya payitahtının zaptı arasında dört sene geçmiştir. Kurus bu zamana kadar, büyük babaları gibi Anzan Kıralı unvanını muhafaza ediyordu. Kendisinin Pers Kıralı namını alması Lidyanın istilâsına tesadüf eden 546 senesindedir.

ŞARK SEFERİ

Kurus, kumandanlarından birini Anadoluda bırakarak İrana döndü. Fakat orada durmadı; Türkeline (Türkistan) geçti.

Kurusun bu akından maksadı her şeyden evel memleketin birliğini tamamlamaktı. Kurus, ilk defa *Baktriyana* hücum etti. Baktriyanlılar Kurusun Astiyağın damadı olduğunu işittikten sora hükümdarın kendilerine yabancı olmadığını anladılar; silâhlarını bıraktılar. Baktriyanın iltihakı *Mervi, Harizmi, Soğdiyanı* (Buhara — Semerkant) arkasından sürükledi. Kurus bütün Sir ırmağı üzerinde birçok kaleler yapmıştır. Bunlardan en meşhuru yunan müelliflerinin *Kiropolis* (Cyropolis=Kurus şehri) dedikleri "*Ura Tübe*„ kalesidir.

SAKALARLA MUHAREBE

Kurus hareketini Sicistana kadar temdit etti. Burada yaşıyan Sakalar servetleri ve kahramanlıklarile meşhurdular. Sakalar kendilerine teklif edilen kayıtsız ve şartsız tabiiyeti reddettiler.

Muharebe başladı. Sakaların hükümdarı *Amorgez* esir düştü. Kurus muvaffakıyetinin kat'î olduğunu zannediyordu. Biraz sora yanıldığını anladı. Amorgezin zevcesi topladığı 500 bin kişilik bir kuvvetle Kurus ordusuna hücum etti. Bunlardan iki yüz binini kadın muharipler teşkil ediyordu. Kadın, erkek bir arada, omuz omuza vuruşan Sakalar Kurusun ordusunu iyice hırpaladılar; ve birçok esir aldılar. Muharebe Sakaların lehine neticelendi. Amorgezin zevcesi bu esirleri kocasile mübadele etti. Daha fazla mukavemet imkânsızdı. Sicistan Beyliği her yıl muayyen bir vergi vermek şartile musalâhayı kabul etti. Bu itilâf Sakaları imparatorluğun şarktaki cephesini muhafaza eden bir kuvvet haline koymuştu. Türkelinde yapılan iş, İran ve Medyanın şark hudutlarını tam bir emniyet altına almıştı. Bütün Türkeli seferi altı sene devam etti (M. E. 545 - 539). Bundan sora Babille anlaşmak lâzımgeliyordu.

KALDE SEFERİ Perslerin ve Metlerin 10 senedir geçirdikleri büyük inkılâp hayatı karşısında Kalde, mazinin ihtişamına gömülmüş bir ölü idi. Ahali daha ziyade dinlerile meşguldüler.

Eski Kalde *Muğ* larile Beniisrail papazları biribirlerile kehanet, ayin ve malûmat yarışı yapıyorlardı. Bir kâhinenin oğlu olan Kıral *Nabonit* devletin idaresini oğluna bırakarak bir köşeye çekilmişti.

Kâhinler herkesten ziyade Nabonidin üzerinde nafizdiler. Onu elleri içinde bir oyuncak gibi kullanıyorlardı. Kurus orduları huduttan göründüğü zaman (M. E. 538), Nabonit memleketi kurtarabilmek için her taraftan kâhinleri topladı. Mabutlara kurbanlar takdim ederek milletin günahlarını çıkarttılar.

Memleketin diğer yerlerinde bulunan mabutlar büyük bir itina ile hükûmet merkezine naklediliyordu. Kurus dindar ahalinin mabutlarına karşı son vazifelerini yapmalarına mâni olmadı. Kendilerine birkaç haftalık zaman bıraktı. Babil, müsademesiz ve harpsız alındı. Babilin düşmesi üzerine bütün imparatorluk en ufak bir heyecan, bir sarsılma hissetmeden Kurusun idaresine intikal etmiş oluyordu. Süryaniler, Araplar, Fenikeliler memleketin geçirdiği inkılâbı ancak yıllık vergilerinin dünkü metbuları yerine ondan

daha kuvvetli bir efendiye ödenmesi yolunda tefsir ettiler. Kurus Babilin de kıralı olmuştu.

YAHUDİLERİN SERBEST BIRAKILMASI

Kurus, Babil hazinelerini açtırarak Kudüs mabedinden getirilen altın ve gümüş vazoları Sargonun Palestinden naklettiği Yahudilere verdi. Onlara bu vazolarla beraber hürriyetleri de iade edilmişti. Yahudilerden bir kısmı yıkılan mabetlerini ihya için vatanlarına döndüler. Kurusun Palestin menfilerine karşı iltizam ettiği himayede iki amil aranmıştır: Birincisi Babilin zaptında Yahudilerin gösterdikleri yardımdır. İkincisi Palestinde Mısırla Pers İmparatorluğu arasına minnettar bir unsurun girmesinden kazanılacak siyasî faydadır.

KURUSUN SON GÜNLERİ

Kurusun Babili aldıktan soraki hayatı bütün tafsilâtile tarihe geçmemiştir. Malûm olan bir şey varsa kendisinin son günlerde yeniden Türkelile uğraşmağa mecburiyet görmesidir.

Kurus, tarihin en bariz simalarından biridir. Zamanında Met - Pers İmparatorluğu Türkelinden Akdenize kadar uzanıyordu. Vefatı 528 yahut M. E 529 senesindedir.

KAMBİS (KEYKÂVUS)

Kurus, tahtını büyük oğlu *Kambise* bırakmıştı. Fakat Kambis bütün imparatorluğa tevarüs etmiyordu. Kurus, Met hükümdarı Astiyag'ın kızile evlendiği zaman, bu kadının ilk kocasından iki oğlu vardı. Kurusun da kendisinden bir erkek çocuğu oldu. Kambisin anası ayrı idi. İmparator son şark seferinde ölmek üzere iken üvey oğullarını *Barkanlar* ve Derbisler [1] üzerine *satrap* tayin etti. Baktriyan, Harizm, *Partiya* ve *Karmani (Kirman)* taraflarını, yani şarkî İranı da yurtluk olarak kendi oğlu *Semerdis*e verdi. İmparatorluğun diğer kısımları Kambis'e kalıyordu. Metler Semerdisi kendi hükümdarlarının meşru halefi tanıdılar. Bu vaziyet Met ve Pers hanedanını yeniden ikiye bölüyordu. Kambis üvey kardeşini esrarengiz bir surette öldürttü. Semerdisin ölümünden kimse haberdar değildi. Türkelinde bir kaleye konularak muhafaza edildiği halka telkin olunmuştu.

---

[1] Barkanlar hakkında malûmat yoktur. Derbislerin Pencap tarafında yaşadıkları zannediliyor. Kurustan beş asır sora yunan müelliflerinin Hırkanya civarında bulunduklarından bahsettikleri Derbiklerle bunlar arasında münasebet bulunup bulunmadığı meşkûktur.

Kambis dört sene kadar kendisine itaat etmek istemiyen vilâyetleri yatıştırmakla uğraştı. Ondan sora yine fütuhat başladı.

MISIR SEFERİ Kambis, ordularını topladı. Mısıra doğru yürüdü. Mısır Fir'avunu Amasis eyi bir asker ve kudretli bir idare adamı idi. İlk müsademede öldü. Yerine oğlu Üçüncü Pisametik geçti. İkinci bir müsademe Mısırlıları dağıttı (M. E. 525).

Pisametik hayatını kurtarmak kaydına düştü. Menfise kaçtı. Şehir muhasara edildi. Birkaç gün sora şehir ve Pisametik teslim edildiği gibi bütün Yukarı Mısır da Perslerin eline geçmişti. Kambis, birkaç sene çöllerde neticesiz hareketler yaptıktan sora nihayet vatanına dönmek için Mısırdan hareket etti (M. E. 522). Suriyede kendisine fena bir haber verdiler. Bazı vilâyetler isyan etmişlerdi. İhtilâlin başında üvey kardeşi Semerdise benziyen biri vardı. Halk, bunu bizzat kaybolan Semerdis diye telâkki ediyordu. Kambisin aldığı haber bundan ibaret kalmadı. Memlekette kendisinin hiçbir taraftarı kalmadığını, sahte Semerdisin bütün kuvvet ve iktidarı eline aldığını söylediler. Kambis kendini öldürdü.

SAHTE SEMERDİS İranda sahte Semerdis rolünü oynıyan adam *Gomata* (Gaumâta) isminde bir mecusi papazı idi; Gomata yalancı şahsiyeti ile mevkiinde kalabildiği yedi aydan ibaret zaman zarfında birçok mabetleri tahrip ettirdi. Sahtekârlık, pek çabuk meydana çıktı. Kendisini Medyada kapandığı bir kalede muhasara ettiler. Etrafında bulunan adamlarile beraber öldürdüler.

DARYÜS: DAHİLÎ İHTİLÂLLER Gomatadan sora iran tahtı *Birinci Daryüs* e geçti (M. E. 521). Daryüs, Akamanış soyundandır. Fakat Kurusla müşterek bir koldan gelmemiştir. Daryüsün hükümdarlık mevkiine gelmesini takip eden birkaç yıllar muhalifleri yatıştırmak, teskin etmekle geçmişti. İlk muhalefet elam muhitinde çıktı. Babil de onu takip etti. Daryüs, elam işinin hallini jenerallerine bıraktı. Kendisi bir ordu ile Babile yürüdü. Her iki sahada yapılan hareket muvaffakıyetle neticelendi.

Ayrılık temayülleri az çok heryerde mahsustu. Medyanın yerli ordusu Kiyaksar evlâtlarından birini kırallık mevkiine

getirdi. Medya istiklâlini istiyordu. Daryüs başka yerlerdeki ihtilâli bastırdıktan sora Medyaya geldi; ve hâkim oldu.

İhtilâl ve hoşnutsuzluk Türkeli hudutlarından Lidyaya kadar türlü türlü şekillerde sekiz sene sürüklendi. Ondan sora husule gelen intizam bütün imparatorluğun manzarasını değiştirdi. Kurusun din ve millet kayıtları haricinde tesis ettiği "Met - Pers„ tefevvuku yerine memlekete müşterek bir din ve mutlak bir idare sistemi veren bir İran Devleti kaim olmuştur.

D. DARYÜSTEN MET MUHAREBELERİNE KADAR

İSKİTLERE SEFER Daryüs, etraftaki ihtilâfları bastırdıktan sora gözlerini bir taraftan Hinde, diğer taraftan da garp tarafına dikmişti. Yunan, Daryüs için, heryere tercih olunmak lâzımgelen bir istilâ sahası idi. Fakat ondan evel Avrupa İskitlerini, yani şimdi kısmen cenubî Rusyaya tesadüf eden sahada ve Karadenizin şimalindeki Türkleri itaat altına almak lâzımdı. Daryüs, Sustan Sart hududuna kadar askerî bir yol yaptırdı. Bunun boyu 2400 kilometreye varıyordu. Yol üzerinde muhtelif posta merkezleri tesis edildi. Menzillerde atlar daima hazırdı. Her merkez aldığı şeyi son süratle öteki menzile naklediyordu.

İskitler o zaman servet ve cesaretlerile meşhurdular. Dağlardaki altın madenlerini işletmek onları zengin etmişti. Daryüs İskitler üzerine hareket etmeden evel Kapadokya satrabı vasıtasile Karadenizin şimalinde bir akın yaptırdı (M. E. 515). Getirilen esirler ordunun hareketi için lâzım olacak malûmatı verdiler. Daryüs bundan iki sene sora topladığı 700,000 kişilik bir ordu ve altı yüz parça gemi ile İstanbul boğazını geçti. Trakyanın şark tarafını itaat altına aldıktan sora İyonların yaptıkları gemilerle tertip edilen bir köprü üzerinden Tunayı geçti. İskitler hiçbir yerde pers ordusile temasa meydan vermediler. İki ay *Tuna* ve *Don* ırmakları arasında dolaşan Daryüs ordusu yiyecek ve içecekten son derece muztaripti. İskitler pers ordusunun doğrulduğu istikamet üzerinde zahirelerini yaktıkları gibi kuyuları da dolduruyorlardı. Daryüs, bu fena şerait altında daha şimale çıkarak bazı

İRAN İmparatorluğu (M. E. 525)

köyleri yaktıktan ve yağma ettikten sora geldiği yol üzerinden geridöndü; ve doğru Sart şehrine gitti. Kışı orada geçirdi.

HİNT SEFERİ Daryüsün hinde büyük bir ehemmiyet vermesinin birçok sebepleri vardı; her şeyden evel Kurusun şarkta yaptığı fütuhat Hint yolunda inkıtaa uğramıştı. Başlanılan hareketi ikmal etmek o devri yaşıyanlar için bir gaye, bir ihtiyaçtı. Daha Anzan Kırallığı zamanında memleketin hududu *Hürmüz* boğazına kadar uzanmıştı. Cenup sahillerile Hint arasında hâkim olan iktisadî irtibat ve münasebet orayı daima İranın gözü önünde bir servet ve ticaret hazinesi halinde bulunduruyordu. Bugün Hintte yalnız *Misor* (Mysore) dağlarının bir bucağından az miktarda altın istihsal edilir. Fakat Pencabın şimalindeki arazi kadîm bir altın madeni mıntakasıdır. Daryüs zamanında buradaki madenlerden ve suların sürükleyip getirdiği kumlardan altın çıkarılıyordu. Daryüs Hinde hareket etmeden evel İndüs ırmağının munsabı hakkında malûmat almak istedi. Irmağın *Gazne* yoluna çıkan bir yerinde bir filo teşkil edildi. Daryüs Pencaba gelmişti (M. E. 512). İndüsün mecrasından aşağı inen harp filosu Hintte tesis edilen satraplık hududunu, ırmağın uzanabildiği saha üzerinde tesbit etti. Artık Daryüs geridöndü. Gemiler denize çıktıktan sora garba döndüler. Arap Yarımadasını dolaşarak Süveyşe geldiler. Tamam otuz ay devam eden bu seyahat İranın mevcudiyet ve tefevvukunu her tarafta göstermiş oluyordu.

YUNANLA TEMAS Daryüs İskit seferinden dönerken bir satrap kumandası altına verilen 80,000 kişilik bir ordu Trakyanın tabiiyetini temin etmiş ve Makedonyayı tazyika başlamıştı. Bu vaziyet, İran ile Şimalî Yunanistanı yakından karşılaştırmış oluyordu. Aradaki münasebet pek kısa bir zaman için Atinanın gösterdiği inkıyat ve teslimiyete benziyen bir şekilde devam etti. Atinalılar, dahilî siyasetlerine ait bazı vak'alarda yakındaki satrapların müdahalesini istiyecek kadar ileri gittiler. Fakat bu hal, kolayca aksine döndü. Lidya satrabının emrile *Naksos* (Naxos) adasına karşı yapılan muvaffakıyetsiz bir hareket, evvelâ *Iyon*ları, daha sora bunlara iltihak eden diğer eyaletlerle beraber *Atinalılar*ı İranın aleyhine tahrik etti. Müttefikler birdenbire Sarta tecavüz ettiler (M. E. 493). Daryüs bundan son derece müteessir oldu.

Bu husumet İranla Greklerin iki asır biribirile vuruşmalarını intaç etmiştir. M. E. 490 dan 449 a kadar devam eden İran ve Yunan muharebeleri tarihte Met *Met muharebeleri* adını almıştır. İran İmparatorluğunun inhitatını hazırlıyan amillerin birincisi bu uzun mücadeledir. Daryüsün halefleri zamanında biribirini takip eden İhtilâller, bilhassa Mısır isyanı devletin inkırazını daha ziyade kolaylaştırmış, ve nihayet memleket Büyük İskender ordularına çiğnenmiştir. Daryüsten sora İran hükümdarlığına geçenler şunlardır: *Kerkes,* (Serhas), *1 inci Ardişir* (Artaxerces — Artakhchathraı), *2 inci Ardişir, 2 inci Daryüs, 3 üncü Ardişir, 3 üncü Daryüs.*

DEVLET İDARESİ, SATRAPLIKLAR

İmparatorluk satraplıklara (vilâyetlere) taksim olundu. Her satraplıkta, satraptan başka kâtip ve kumandan olmak üzre iki büyük memur vardı. Satrabın başlıca vazifesi vergi almak ve adaleti tesis etmekti. Kâtibin vazifesi işleri teftişten ibaretti. Satraplık dahilindeki kuvvetlere ve kalelere kumandan kumanda ederdi.

Her sene hükümdar tarafından ayrıca müfettişler tayin olunur ve satraplıklar teftiş ettirilirdi. Bellibaşlı şehirler arasında daimî süvari postaları bulundurulurdu.

E. METLERİN VE PERSLERİN MEDENİYETİ

YAZI

İranlılar biribiri ardınca, üç türlü yazı kullandılar:

1 — *Çivi yazısı*; bu yazı Akamanışlar tarafından kullanılmıştır.

2 — *Pehlevî yazısı*; muhaberede, paralarda ve *avesta* tefsirlerinde kullanılmıştır.

3 — *Zent yazısı*; pehlevî yazısından çıkmıştır; zent dilini yazmakta kullanılmıştır. *Avesta* da bu yazı ile yazılmıştır.

DİL

Yukarda bahsedildiği gibi Pers İmparatorluğunu tesis eden Kurusun mensup olduğu Akamanış Ailesi Anzanda yerleşmişti. Bunlar anzanca, yahut elamca denilen kadîm bir türk lehçesi kullanıyorlardı. İmparatorluktan evelki Anzan Kırallığının lisanı budur.

İmparatorluk dahilinde başlıca üç lisan konuşuluyordu; biri eski pers lisanı, ikincisi anzan dili, üçüncüsü babilcedir. Babil lisanı bin senedenberi Asyanın cenubugarbisine yayılmıştı. İranın kendine mahsus lisanları bilhassa şunlardır:

1 — Eski pers dili: bu dil Akamanışların çivi yazısı ile yazılırdı.

2 — Zent yahut avesta dili.

3 — Pehlevî dili.

4 — Pârsî — (Sasaniler zamanında kullanılan lisan).

Eski Perslerin dili sanskritçeye yakındır. Bu dil saray dili idi.

Zentçe de eski pers dilinin bir eşi gibidir.

Pehlevî dili eski pers dilini tamamile ihtiva etmez. Bu dilin esası daha çok Ortaasyada bulunmuş olan vesikalarına uygundur.

Parsî denilen lisan eski pers lisanile şimdiki farisî arasındaki intikali temin etmiştir. Bu, Pehleviceden başkadır.

Aşağıdaki kelimeler, farisinin aynen türkçeden aldığı unsurlardan küçük bir kısmını gösterir.

TÜRKÇE	FARİSÎ
Kon - Mesken, ikametgâh, (dağ kenneri)	Han, hane (Soğut farisisinde: Kanak. Türkç konağın aynidir.
Kan	Hun
Kanca (kancar) iğriliğine saplanan kıvrık demir.	Hancer (Kancar)
Tamuğ - cehennem	Tamağ (soğutçada kullanılır).
Tirek, Tırak - ağaç	Draht (eski farisîde: Drah)
Kor - ziyadar bir hale gelecek kadar yanmış ateş.	Hur, har (güneş)
Akkor - beyaz ateş,	Ahker
Gû - ses	Gû (söyle)
Manış - yürüyüş tavır, hareket (Manımaktan)	Meniş
Kişi - şahıs, insan	kes
O (onlar)	o, an
Us - akıl ve temyiz	huş
Kırt-küçük	hurt, hurde
Çay-dere, ırmak	cuy
Yara - yarık	yâre

TÜRKÇE	FARİSÎ
Para, parça (barca)	pâre
Basa - sora, arkadan gelen (uygurca)	Pes
Çalangu - kahramanlık, zafer ve hükümdarlık alâmeti olarak alın üzerine takılan altın başlık.	Çelenk

DİN İran dini sabit bir şekil alıncaya kadar, şark ve garbın yani Türkelinin ve Mezopotamyanın, diğer taraftan da Hindin esirleri arasında çalkanmış, en kanlı inkılâplar geçirmiştir.

Başlangıçta, İranlıların Allahı, Türkün Gök Tanrısına verilen müşahhas bir mahiyetten ibaretti. Allahı şöyle tasavvur ediyorlardı: Allah gökün bütün çevresidir; onun libası göklerin kubbesi, vücudu, sonsuz ve mutlak hâkim olan nurdu; gözleri Ayla Güneşti.

Görülüyor ki, Metlerin ve Perslerin itikatları türk natürizmine yakındır.

Soraları *Zaratuştra* (Zerdüşt) adında bir iran mütefekkiri çıktı. Şimdiki Parisilerin Mazdisinî, (Mazdeism) dedikleri bir din icat etti. Zerdüşt (M.E. VII veyahut VI ıncı asırda) Azerbaycan ve Baktriyanda yaşamıştır.

Zerdüştün koyduğu esaslar Avesta namında bir kitapta yazılmıştır.

Bu esaslara göre, *Hürmüz* ve *Ehrimen* adlı iki mabut vardır.

Hürmüz, en büyük ve en eyi Allahtır; dünyayı o yarattı, onu, birçok meleklerin yardımile idare eden Hürmüzdür; bu meleklerin en tanınmışı *Mitra* dır (Dost).

Ehrimen, fenalık yapan, yıkıcı ve etrafında şeytanlar dolu bir mabuttur.

Hürmüz ile Ehrimen, yani eyilik ile fenalık daimî kavga halindedirler.

Persler inanıyorlardı ki sonunda Hürmüz, eyilik galip gelecek ve her şey güzel ve temiz olacaktır.

AYİN Bu dinin ayinleri çok basittir. Kilise, cami gibi yer yoktur. Yalnız tepelerin üzerlerinde ateşler yakarlar, ve onu hiç söndürmezler; mukaddes tutulan bu ateşin alevleri Hürmüzü temsil eder.

Perslerin itikadına göre, öldükten sora ruhları muhakeme olunacaktır. Ondan sora bir dar köprüden (Sırat) geçeceklerdir. Günahlı olanlar cehenneme düşecekler, orada Ehrimen tarafından azap göreceklerdir. İyilik yapmış olanlar köprüyü geçerek Hürmüzün yanına gidecekler, orada cennet hayatı yaşıyacaklardır.

AHLÂK. MUĞLAR Zerdüşt dini eski dinler içinde sade ve temiz bir din sayılır. İbadet ederken şöyle denirdi: "Bütün eyi fikirleri, bütün eyi sözleri, bütün eyi işleri takdir ederiz. Her eyi şeyi temiz olarak muhafaza edeceğiz."

Vazife, fenalıkla mücadele etmektir. Ziraat, bir fazilet idi. Çünkü bir tarlayı açarak fena otları mahvetmek fenalıkla mücadele sayılırdı.

Ateşleri yakan ve ayinleri idare eden papazlara muğ, yahut *mağ* derlerdi. Bunların nüfuzları çoktu.

Metlerin ve Perslerin uzun zaman ahlâkları metîn kaldı. Soraları Samîlerle ihtilât yüzünden gevşediler; o kadar ki, bir avuç Makedonyalı onları mağlûp etmeğe kâfi geldi.

PERS SAN'ATİ İran medeniyet ve san'atinde sumer, kalde, ve eti medeniyetinin ve bunları takip eden asur medeniyetinin izleri aynen göze çarpmaktadır. Şekiller milâttan 3000 sene evel teessüs etmiş sayılır. Fakat, zamanla İranlılar bu komşu medeniyetlere kendilerine mahsus zarif ve ahenkli vasıflar ilâve etmişlerdir. Garbî Asyada taş sütunların taammüm etmesi bilhassa iran san'atinin eseridir.

İran mabetler inşasını menettiğinden onlar büyük saraylar yaptılar. Sarayların büyük salonları sütunlarla tezyin olunurdu. Mermer kullanırlardı. Sütun başlıkları zarif bir şekilde işlenirdi *(Res. 97)*. Sarayların kapıları heykellerle süslenirdi. Kitabelerde, kabartma resimlerde mineli tuğlalarla süsler yapılırdı *(Renkli Res. V, VI, VII)*. Daryüs zamanına ait mühim eser *Bisütun* kitabesidir. Bu kitabe Ekbatan ve Babil yolu üzerindedir. Kitabedeki yazılar Daryüsün zaferlerine aittir.

F. AKAMANIŞLARDAN SORA İRAN

BÜYÜK İSKENDER İSTİLÂSI Akamanış sülâlesinden III üncü Daryüs zamanında idi ki, Makedonyalı Büyük İskender nispeten az bir kuvvetle İranı istilâ etti; son kat'î muharebe *Erbil* de oldu. Üçüncü Daryüs ordusu burada

son bozgunluğa uğradı (M. E. 330). Daryüs, Baktriyan satrabı tarafından öldürüldü. Bu suretle Akamanış İmparatorluğu tarihe karıştı.

İskender, Pers İmparatorluğu makamında ancak 7 sene kalabildi.

İskender öldükten sora imparatorluk, İskenderin jeneralleri arasında taksim olundu. Bu meyanda Suriye ve İran *Selefküs* namında bir jeneralin idaresi altında toplandı. Tarihe *Selefküs*ler adıyla yeni bir devlet çıktı (M. E. 312). Bu hükümdarlık zamanında idi ki, *Partlar* İranı kurtarmağa teşebbüs ettiler.

PARTLAR

Partların ihtilâli *Arsak* adında bir türk başbuğunun riyaseti altında çıkmıştı (M. E. 255).

Partlar, Çin Türkelinden gelmiş ve Hazar Denizi cenubuşarkisindeki mıntakada yerleşmiş Türklerdir. Bu mıntakaya *Hirkanya* denir. Arsak bir muharebede öldürüldü; yerine geçen II nci Arsak (Tiridat) Hirkanya kıralı oldu. İlk merkezleri *Zadrakarta* oldu (Estarabat).

Partlar bundan sora bütün İranla beraber Suriyeyi de kazandılar.

II inci Arsak büyük hükümdar unvanını aldı.

Partlar, eski İran İmparatorluğunu yeniden vücuda getirmiş oldu. Klasik iran tarihleri bu devre *Eşkâniyan* Devri derler.

Romalıların Medya aleyhine mücadeleleri Partlar zamanına tesadüf eder.

G. SASANİLER VE SON DEVİR

Sasaniler sülâlesini kuran küçük bir kale muhafızı bulunan Ardişir namında bir kumandandır.

Partların Sasanilere bıraktığı tarihî vazife Romalılara karşı memleketi müdafaa etmekti. Sasaniler dört asır bu vazifeyi muvaffakıyetle ifa ettiler. *Sasan* ismi Ardişirin büyükbabası Sasandan gelmiştir. İstanbul surlarına kadar ilerliyen sasanî orduları, *Kara Doğan* isminde bir kumandanın Türklerden mürekkep ordusu idi.

Sasaniler, Romalılardan aldıkları ganimetlerden bir kısmını *Horasan*ın şark hudutlarındaki türk hakanına gönderirlerdi. Sasanî sülâlesi, Halife *Ömer* tarafından gönderilen bir ordunun istilâsı üzerine ortadan kalktı (M. S. VII inci asır).

Sasanî hükümdarlarından adaleti ve ilmi himayesi ile meşhur olan *Nuşirevan* ve Araplara mağlûbiyeti neticesinde sülâlenin mahvı kendi zamanında vukubulan *Yezdicert* isimleri çok zikrolunur.

H. VII İNCİ ASIRDAN XIX UNCU ASRA KADAR İRAN

IX uncu asrın başlangıcında halifelerin kuvvetten düşmesi İrana yeniden hayat verdi. Araplar biribirini müteakıp iran vilâyetlerini kaybettiler. *Tahiri*ler, *Saffari*ler, *Saman* Oğulları, *Âli Boye* oğulları (Büveyh) *Gazneli*ler muhtelif devletler teşkil ettiler. Bu hanedanların yerine en son *Selçuk* lular kaim oldu. Bundan sora *Harizm* Devleti teşekkül etti. Fakat, *Cengiz*in zuhûru Harizm hükûmetini uzun müddet sürdürmedi (1225). Bu hükûmet te İrandan çekildi. Cengizin torunlarından *Holâgû* (1258) Bağdada girmiş ve hilâfete nihayet vermişti. 1335 ten 1381 e kadar İran yalnız bir karışıklık içinde görünür. 1389 da *Timur* İrana girer ve hükûmeti ele alır. Bundan sora İran Devleti, *Safevi* lere intikal etmiştir. Safeviler bütün İrana malik olmuşlardı. Fakat Osmanlılar garp vilâyetlerini kendilerinden almışlardı. Devleti en ziyade sağlamlaştıran *Şah Abbas* tır. Şah Abbasın vefatı İranı yeniden bir inhitata düşürdü. 1722 den sora *Afganlı* lar İranı istilâ ettiler. *Osmanlı*lar da Azerbeycana girmişlerdi. Halbuki soradan *Ruslar* Hazar vilâyetlerinde *Derbend* i, *Bakû* yu almışlardı. Muhtelif galipler İranı parçalamıştır. 1747 ye kadar devam eden *Avşar* Türklerinden *Nadirşah*ın saltanatı bu cümleden sayılabilir. Zent kabilesinden *Kerimhan*ın geçirdiği devre (1761 — 1779) İran için yeni bir inkişaf ve varlık hayatı sayılabilir. Ondan sora dahilî muharebeler başgösterir, ve bu muharebeler 1794 te *Kaçar* Hanedanının müessisi *Mehmet Ağahan*ın zuhûruna kadar devam eder. İkinci Kaçar Hükümdarı *Fetih Alişah* kadîm İranın garbında yeni bir devlet vücuda getirdi. Bu zat, Fransa İmparatoru Birinci *Napeleon* la tadafüî ve tecavüzî bir muahede aktetti. Fakat 1827 de Rusya ile yapılan muharebeler devleti yeniden kuvvetten düşürmüştü.

XIII

EGE HAVZASI [1]

A. MEMLEKET

EGE HAVZASI Ege Denizini çevreleyen kara parçalarının ve bu denizin içinde bulunan adaların vücuda getirdikleri havzaya, Ege havzası denir.

---

[1] Ege havzası ve grek tarihi okunmazdan evel aşağıdaki malûmatın bilinmesi faydalıdır:

A. Jardé'nin (La formation du peuple grec) unvanlı kitabının 81 inci sahifesindeki: "Le Grec possède un grand nombre de mots qui ne s'expliquent pas par l'indo-europén et qui ont donc été empruntés à des langues d'un autre type. Comme il en est très peu que l'on puisse à coup sûr reconnaître pour semitique„ ve "... Les quelques indications que fournit l'étude des noms de lieu - pour la plupart en Grèce inexplicables par le Grec, - ne permettent pas d'aboutir à des conclusions certaines„ cümleleri dikkati calip görüldü. Grek lisanında ve Yunan coğrafyasında başka lisanlarda manası olmıyan kelimelerin türkçe olduğuna kanaat verecek emarelere tesadüf olundu. Meselâ:

" (İon), grek esatirinde, İonların (Yunanlıların) ceddidir; evvelâ Atık kıt'asına geldi, sora Peloponeze geçti, orada kıral, prens oldu; sora tekrar, Atık kıt'asına döndü, orada da Atina kıralı intıhap olundu. Bu efsane, ion ırkının muhaceretlerini tasvir eder.

(İonie), umumî bir surette Anadolunun, Adalar Denizi sahilini ihtiva eden kıt'adır. Bu isim Anadoluya Dorilerin istilâsı üzerine, şarka sürülen Akalarla beraber gelmiştir. „

Bu malûmatı, "Nouveau larousse illustrée„den alıyoruz Demek ki, "İon„ Akalardandır; kıraldır, sahiptir.

Bedros Efendi Keresteciyanın "Dictionnaire Etymologique de la langue Turque„ kitabının 33 üncü sahifesinde şu tafsilât vardır: " İyé T. orl) ‖ seingeur, maître. İyémek = Dominer. Sumerien ai = père;

Başlıca kara parçaları şunlardır:

Anadolu garp mıntakaları, Trakya ve Makedonya cenup sahilleri ve Yunan Yarımadasının şark sahilleri. Girit adası havzanın cenubunu kapar.

---

basque iau (na) = maître, seigeur; Grec ηγε (μών) = prince, siengeur et ἡγέομαι = Commander, gouverner.

En Mongol iigé (uiéké) singfie grand, ainsi que l'atteste Ebül-ghazi (Şecerei türkî, pa. 43).

Ce vocable serait-il une forme mitigée de agha ou aga (voyez ce mot) ...... „

Hermann Vamberinin alamanca; türk — tatar lisanlarının Etimolojisine ait kitabının 27 inci sahifesinde iy kelimesi vardır. Bu kelimenin yanında eg, ey, et, it, kelimeleri de vardır. Bunlar efendi, sahip demektir.

Uygurca, ige, ite, iti, idi = efendi, sahip, Allah.

Çağatayca, eğe, eye = efendi, sahip, Allah; eyelemek = zaptetmek; azerice, yeymek, eymek = sahip, hâkim olmak. Hüseyin Kâzım Beyin Türk Lûgatinin 513 ve 514 üncü sahifelerinde iye, ike, ite kelimelerinin muhtelif türk lehçelerinde sahip, malik, Allah manalarına olduğu izah edilmiştir. Bu tetkikten sora, hükmetmekte tereddüt etmeyiz ki, mana itibarile ve tarih vak'alarına göre iyon (İon) kelimesi türkçe (iye) den başka bir şey değildir; ve bu kelimenin ayni manada olan türkçe aka, eke, eti, ata kelimeleri ailesinden olduğuna şüphe yoktur. Buna nazaran Greklerin kendi cetleri zannettikleri İyonlar türk büyükleri Akalar, Ekeler, İyeler olmak lâzımgelir. Mahal ve memleket isimlerinden alâka uyandıran bazı kelimeleri de zikredelim. Yunan kıt'ası, şimalden cenuba gözden geçirilirse Tesalya cenubunda ve Peloponez kıt'ası şimalinde (Achaie = Akai) ismini taşıyan memleketler; Aka ellerinden başka bir şey ifade etmezler.

Dar bir boğazla kıt'adan ayrılan uzun adanın ismi (Eubée) öbe = türkçe çadır, ev manasına olan Orhon yazılarındaki Obadan başka bir şey olamaz. Garpta, dağların teşkil ettiği bir yüksekliğe verilmekte olan (Acarnanie) ismi türkçe yükseklik manasına olan akarı kelimesinin bozulmuş bir şeklinden başka bir şeye benzemiyor. Atina şehrinin bulunduğu denize fırlamış kara parçasının muhafaza etmekte olduğu (Atique) kelimesi türkçe atılmış manasına olan atıktan başka ne olabilir?

Peloponez kıt'asının dağ geçitlerini ihtiva eden mıntakanın taşıdığı (Arkadie) ismi dağların geçit veren yerleri manasına olan türkçe argıt kelimesinden bozulmuş değilse nedir?

Adalar Denizinin taşıdığı (Egée) kelimesi türkçe ege, eke, aka kelimelerile ayni manayı ifade etmiyor mu?

Bu kısa tahlilimiz, lisan âlimlerinin dikkatini celbe ve bilhassa türk lisancılarımızın ciddî tetkik ve iştigallerine değer bir mesele karşısında bulunulduğunu gösterir ümidindeyiz.

Ege tarihinde verilmiş olan malûmattan bazıları grek tarihi notlarında da bilmünasebe tekrar edilmek lâzımgelmiştir.

Havza içinde *İsporat* ve *Kiklat* adalar silsileleri Yunan yarımadasını Anadoluya bağlar *(Harita. 15)*.

ANADOLU GARP MINTAKALARI

Bu mıntakalar hakkında, umumî olarak Anadoluya dair malûmat verirken bahsolunmuştur. Burada yalnız, bazı mıntaka isimlerini hatırlatacağız:

Şimalden cenuba doğru Frikya, Misya, Lidya, Karya mıntakaları dizilir. Bunların garbında sahiller boyunca Eoliya, İyonya adını alan mıntakalar uzanır.

Bütün bu mıntakalar Eti İmparatorluğu ülkesinden iken, soraları devir devir bu saydığımız tarihî isimleri almışlardır.

YUNAN

Yunan, Avrupanın Akdenize doğru fırlattığı üç büyük yarımadanın en şarkta bulunan Balkan Yarımadasının cenup kısmına bugün verilen isimdir. Bunun ucuna dar bir berzahla, (bugün bu berzahta bir kanal açılmıştır) ağaç yaprağı veya açık bir el şeklinde, bir küçük yarımada birleşir. Bu yarımada bugün *Mora* veya *Peloponez* namını taşır. Yunan, şarkta Ege Denizi ve garpta İyon Denizi ile çevrilmiştir. Şimalde muayyen sınırları yoktur. Eski coğrafya âlimi Strabona nazaran, Yunanın şimal hududu *Ambrakya* (bugün Arta) körfezinden *Pene* ırmağı (şimdi Salambrya) munsabına çekilen bir hatla gösterilebilir.

Bu suretle tahdit edilmiş olan mıntaka (55,000 kilometre murabbaı) genişliğinde küçük bir memlekettir.

Çok arızalı olan ve zelzelelerin mütemadiyen sarstığı bu arazinin her tarafı sarp ve dik uçurumlu dağlarla kapalıdır. Dağlar alelûmum, kayalıklardan müteşekkil ve çıplaktır. En yüksek nokta şimalde 3000 metreye yaklaşan *Olimpos* silsilesi içindedir. Yunanlılar ilâhlarının Olimpos dağı üzerinde oturduğunu söylüyorlardı. Yunanda dağlar mütemadi bir silsile teşkil etmez; içlerinden geçen bazı ırmakların dar ve derin geçitlerile ayrılır. Bu dağlar eski göllerin zeminini teşkil eden, ziraate çok elverişli ovaların etrafını da ihata eder, *Tesalya* ve *Beotya* ovaları böyledir.

Korent berzahı Yunanı iki muhtelif mıntakaya ayırır: Şimalde kara Yunanı ve cenupta Peloponez. Bu mıntakaların herbiri de birçok küçük memleketlere ayrılır ki, başlıcaları şunlardır:

1 — Kara kısmında: *Tesalya, Etolya, Beotya,* ve *Atık.*

2 — Peloponezde: *Arkadya, Argolit, Lakonya, Mesenya* ve Elit.

DENİZ VE SAHİLLER

Yunan, sahilleri Anadolu garp sahilleri gibi en girintili çıkıntılı memleketlerden biridir. Ege Denizinin, cenuptan şimale doğru, birçok körfezleri vardır.

Egin körfezinde Eğin ve *Salamin* adaları ve dar bir kanalla karadan ayrılmış olan büyük ve uzun *Obe* adası sahillere bitişik gibidirler.

EGE HAVZASI İKLİM VE TABİÎ MEMBALARI

Ege havzası iklimi mutedildir. Sıcak ve kuru yazları, tatlı ve oldukça yağmurlu kışları, güneşli ilk ve sonbaharları vardır.

Servet membaları mütenevvidir. Kara parçalarında, dağlarda şüphesiz buğünkünden fazla ormanlar, meşe ve çam ağaçları vardı; ziraat ve mer'alar için pek az yer vardı. Buğday ve arpa gibi hububat, üzüm, zeytin, incir ve portakal ağacı gibi meyva ağaçları, çok sık bir halde yetişiyordu.

B. AHALİ

Ege havzası ahalisinin kimler olduğunu anlamak için, havzayı teşkil eden parçalardan herbirinin sakinlerini ayrı ayrı mütalea edelim.

ANADOLU GARP MINTAKASI, GİRİT VE ADALAR

Bu mıntaka halkının Etiler, Frikler ve Litler (Lidyalılar) namlarını taşımış olan türk ırkına mensup kavimler olduğunu biliyoruz.

Milâttan 4.000 sene evelki bir devirde dolikosefal bir ırkın brakisefal bir ırka faik olarak yaşadığı görülüyor. Fakat ondan sora Anadoludan biribiri ardınca gelen birçok istilâlar neticesinde brakisefal kavim Girit adasında tamamile hâkim olmuştur; ve Giritte medeniyet bu Anadolulu insanlarla kendini gösterir.

Diğer adalara gelince bunlar, M. E. 3000 senesine kadar meskûn değildiler. Bu tarihte ve ondan sora Anadoludan küçük küçük kümeler halinde gelen insanlar tarafından iskân ve temdin olundular.

Bu insan kümelerinin herbirinin başında bulunan reislere Ege (Eke) denirdi. Bu sebepledir ki bu adaların doldurduğu, Adalar Denizine *Ege Danizi* denilmiştir. Bu Egelerin Yunan şark sahillerine de gitmiş oldukları tabiîdir.

YUNAN YARIMADASI

Yunan Yarımadasının ilk ahalisine (Pelasg) diyorlar. Bu kavim, Küçükasya ortasındaki halk ile ve garbî Anadoludan İtalyaya giden Etrüsklerle ve Ortaasyadan Karadeniz şimal yolu ile Tuna havzasına ve Balkanlara inen insanlarla akraba idi.

Pelasglar çiftçi idiler, ve siteleri etrafında yüksek duvarlar yaparlardı. Bunlar inşaatlarını harç kullanmaksızın Etiler gibi gayet büyük taş bloklarından yaparlardı.

İlmen sabit olan şudur ki, Yunana şimalden muhtelif devirlerde, muhtelif insan akınları geldi. Bu akınları yapanlar Ortaasyadan gelerek cenubî Rusya ve Tuna havzasında M. E. IV üncü bin senesinde bir medeniyet kurmuş bulunan ırktan idiler.

Küme küme gelen bu istilâcıların başlarında bulunan reislere Aka derlerdi. Bunun içindir ki, hepsine birden tarihlerde Akalar (Achaens = Akaen) denir.

Korent körfezinin şimal ve cenubundaki mıntakalar Akalara nispetle Akaeli (Achaie = Akaiya) adlarını almışlardır.

M. E. 1200 yıllarında idi ki İllerelinden (İllyrie = İllirya) Torlar üç İl (el) [1] olarak Yunanı istilâ ettiler.

İşte Yunan Yarımadasının eski ahalisi, bu saydığımız Egeler, Akalar ve Torların karışmasından hasıl olmuş bir kütle idi. Bütün bu unsurlar, ayni ırktandı; yani menşeleri Ortaasya olan türk ırkından idiler.

Bugünkü Grek denilen kavmin, kendilerinin ceddi olarak zikrettikleri *Elenler* (Hellènes) Tor Ellerinin Akalarla karışmasından sora meydana çıkan bir isimdir, ve bu isimle alâkadar olmak üzere Makedonyadan Korent körfezine kadar uzanan mıntakaya Elat (Hellade) ismi verildi.

Bugünkü Greklerin taşıdıkları Grek ismi de Yunanistana göç edip yerleşmiş olan muhtelif türk kabilelerinden birinin adı olan *Krak* tır.

Ortaasyada çağatay lehçesinde krakçı, yağmacı ve hır-

---

[1] İl, el: Kabile, kavim demektir. (İl) in oturduğu memlekete de il yahut el denir; meselâ İçil, Türkeli, Rumeli, İllereli.

sız demektir. Grek kelimesinde de Avrupalılar bu manayı muhafaza ediyorlar.

Bugün Grek denilen kavim soraları muhtelif ırktan birçoklarının karışmasından hasıl olmuştur. Romalıların tanıdığı Grekler bu muhtelit halktır.

LİSAN VE YAZI İyon veya Yunan dediğimiz eski Ege havzası halkının dili, bugünkü grekçe değildi. O dil, Hint-Avrupalı denilen lisanlardan olmadığı gibi Samî bir lisan da değildi. Onların kullandıkları lisan, Anadoluda ve Tuna havzasile Trakyada kullanılan az çok lehçe farklarile eski Ortaasya türkçesi idi.

Bugünkü grekçenin teşkil ettiği lisan şubesinin, Hint-Avrupalı lisan kökünden nerede ve ne vakit ayrıldığını kimse bilmiyor. Grekçenin birçok türkçe unsurları ihtiva etmekle beraber garp yollarile gelen en son muhaceretlerin bu lisanın teşekkülünde müessir olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Eski Yunanlıların yazıları dahi bugünkü grek yazısı değildi. Birçok yerlerde bulunmuş olan bu eski yunan yazısı, henüz okunamamıştır.

ARKEOLOJİ KEŞİFLERİ Yakın senelere kadar Greklerden evel eski Yunanlılar ve Ege havzası hakkında hiçbir fikir yoktu. Bütün bilinen şeyler birtakım masallardan çıkarılıyordu. Çok uzak bir mazinin bazı harabeleri biliniyordu, fakat izah olunamıyordu. Bütün bu söylediğimiz hakikatler ancak XIX uncu asırda ve ondan sora yapılan arkeoloji keşifleri sayesinde meydana çıktı. Yunan Yarımadasında *Torikos, Orhomen* isimli şehir harabeleri meydana çıktı. Beotyada, Foçada, Tesalyada, Giritte, Makedonyada, Turovada, v. s. yerlerde yapılan taharriler bizi *ege, miken, yunan* medeniyetlerinin hakikatine temas ettirdi ve daha eveline, Balkanlarda ilk insanların yerleşmeleri devrine götürdü.

C. EGE MEDENİYETİ

Ege havzasına medeniyet, şarktan gelmiştir, ve M. E. XXX uncu asırdan itibaren VI ıncı asra kadar biribiri ardınca dört safhada inkişaf etmiştir.

1 — Giritte, minos medeniyeti.

2 — Kiklat adasında, adalar medeniyeti.

3 — Morada, miken medeniyeti.

4 — Garbî Anadoluda, iyon (yunan) medeniyeti.

Bu medeniyetlerin teessüslerini ve aralarındaki münasebetleri tarih devirleri içinde mütalea edelim.

1. *TARİHÎ DEVİRLER*

(M. E. 6000 — 3000) ARASINDAKİ DEVİR

Ege havzasının bütün karaları içinde en eski medeniyeti tesis eden Giritti. Girit adası, dünyanın diğer binlerce mıntakaları gibi o kadar erken iskân olunmuş değildir.

Ege havzasının karaları, Ortaasya yaylâsından, Anadolu yolu ile denizden; ve Karadeniz Şimalî-Tuna vadisi, Makedonya yolu ile karadan muhtelif devirlerde ve biribirini müteakıp gelen türk ırkından kavimlerle iskân olunmuştur.

Giritte yerleşen ahali medeniyette, yavaş, fakat mütemadi bir surette ilerlemiştir.

Girit adası büyük bir medeniyet merkezi oldu. Adanın, şarkî Akdenizin ortasında ve Asya, Afrika ve Avrupa sahillerine karşı bulunması ona mühim rol oynamak taliini kazandırmıştır. Giritte hüküm süren bütün kırallara *Minos* denir. Bu sebeple girit medeniyetine minos medeniyeti denir.

Minos medeniyeti, üç büyük devreye ayrılır: Eski minos medeniyeti (E. M.), orta minos medeniyeti (O. M.), son minos medeniyeti (S. M.), bu devrelerin herbiri de üçer devreye ayrılır: I,II,III üncü.

Bu medeniyet devirlerini Giride hatta Giritte, Knos şehrinin hâkim olduğu zamanlara hasretmelidir. Bu taksim, bütün Ege Denizi havzasına tekabül etmez.

Giritten başka diğer adalarda Cilâlıtaş Devrine ait insan izlerine tesadüf olunmuyor. Adalar tarihi de Girit tarih devirleri gibi herbiri üç devirli üç büyük devreye ayrılabilir. Yunan adı verilmş olan Akaelinde, Peloponezde, Cilâlıtaş Devri medeniyeti eserleri yoktur. Tesalyada vardır. Fakat bu Giridin Bakır Devrine tekabül eder.

(M. E. 4000 - 3000) ARASINDAKİ DEVİR

Milâttan evel IV üncü bin senenin nihayetine doğru bütün Adalar Denizi havzasında, büyük bir tebeddül oldu. Daha M. E. 3500 senesinde Tuna havzasında ve cenubî Rusyada teessüs etmiş olan müşterek türk medeniyeti, Trakyaya, Makedonyaya ve Tesalyaya çoktan girmişti ve yavaş yavaş (M.E. 3000 senesine doğru) Korent körfezine kadar bütün Yunan Yarımadasına yayılmıştı.

Mıntakaların mütenevvi olmasına rağmen bu medeniyet, heryerde vahdetini tesis etti. Eserleri Makedonya Tumbalarında; Tesalyada, evlerde ve heryerde bulunur.

Fakat bu medeniyet ile girit medeniyeti arasında irtibat yoktur. Arada çöl halinde bir Peloponez ve meskûn olmıyan adalar vardır.

M.E. 3000 senesine doğru idi ki, adalar havzasında ve bütün şarkta geniş bir kavimler hareketi hasıl oldu.

Adalar ve Peloponez kâmilen iskân olundu. Bu ilk ahali, soradan Greklerin umumiyetle dedikleri gibi, ister *Pelasg*, ister *Karlı* (Cariens) namlarile yadedilsin, onlar, muhtelif dalgalar halinde Asyadan gelen brakisefal Egelerdi.

Her halde, bunlar bugünkü Grekler değillerdi.

Bunlar Tesalya yolu ile Avrupadan da gelmiyorlardı. Bunların gelişi, o zamanlarda, Önasyanın manzarasını tadil eden muhaceretle elbette münasebettardır.

Çanakkale boğazı yakininde *Hisarlık* sırtı, bu devirde ilk defa iskân ve I inci Turova (Troie) şehri inşa olundu.

Kıbrısta, Taş Devri yaşanmamıştır. Kıbrıs, Maden Devri insanlarile iskân olunmuştur.

Maden san'ati bu devirde meydana çıktı. Bakırdan bellibaşlı silâhlar sivri veya keskin aletler yapıldı. Altın ve gümüş tezyinata hasrolundu.

Taş Devri bitmişti; fakat Tunç Devri henüz başlamıyor. Araya Bakır Devri giriyor.

Ege (Adalar Denizi) medeniyetinin devirlerini gösterir cetvel:

Girit			Adalar (Kiklat)		Peloponez			Merkezi Yunan	Tesalya
Cilâlıtaş Devri (6000 — 3000)			”		”			”	
Bakır Devri		E. M. I (3000 — 2800)	Bakır	E. A. I	Bakır		E. H. I (3000—2500)		Tesalya I (Cilâlıtaş Devri I) (3500 — 2500)
		E. M. II (2800 — 2400)		E. A. II					
TUNÇ	I. Tunç (2400—2000)	E. M. III (2400 — 2100)	Tunç	E. A. III	Tunç	Mikenden evel	E. H. II (2500—2200)	Helenlerden evel	Tesalya II (Cilâlıtaş Devri) (2500—2000)
	I. Saraylar (2600 — 1750)	O. M. I (2100 1900)		O. A. I			E. H. III (2200—2000)		
		O. M. II (1900—1750)		O. A. II			O. H. I (2000—1750)	Akalar	Tesalya III (Bakır Devri) (2000 — 1580)
	II. Saraylar (1700 — 1400)	O. M. III (1750–1580)		O. A. III		Son Miken (Girit-Miken)	O. H. II		
		S. M. I (1580—1450)		S. A. I			S. H. I		Tesalya IV (Tunç Devri) (1580=1200)
		S. M. II (1450–1400)		S. A. II			S. H. II		
		S. M. III (1400—1200)		S. A. III			S. H. III		
SON MİKENİ (MİKENİN TEVESSÜÜ) (1400 — 1200)									

Bu cetvelde M (Minos), A (Adalar), H (Héllad) işaretidir.

Giritte Bakır Devrile Tunç Devri arasında 5 - 6 asır geçti (M. E. I. ve II. devir, 3000 den 2400 e kadar).

Maden san'atleri dahilî tekemmülün neticesi olmamıştır. Girit dahi bütün dünyayı yakından veya uzaktan altüst eden şarkın daimî müstevlilerinin biribiri ardınca gelen tesirleri

Eski Yunan ve Eğe Havzası

altında tekemmül etmiştir. M.E. 3000—2400 seneleri arasında Asyanın brakisefal insanları yeniden geldiler. Giridin şimal sahillerine çıktılar, bilhassa civardaki küçük adaları işgal ettiler. Giridin şarkışimalî sahilinde *Moklos* (Mochlos) harabesinde bunların en eski bakır aletleri ve en eski mezar tipleri keşfolunmuştur.

Milâttan 3000 sene eveline ait vazolar, resimlerile, renklerile yüksek medeniyet eserleridir; fikir ifade eden mefhumlarla bezenmiş mühürler iptidaî bir kavmin zarurî ihtiyaçları için yapılmış şeylerin çok üstündedir. Taş ve fildişi üzerine mahkûkât, mücevherler ve vazolar emin bir zevkın ve ilerlemiş bir san'atin, ayni zamanda da çok bolluğun şahitleridir.

Eski minos medeniyetinin II inci bevrinde, yani M. E. 2800—2400 arasında terakki daha açık oldu; bütün maden san'atlerinde ve sairede tekemmül edildi.

Girit ve adalar ahalisi, artık Anadolunun bütün sahillerile, Suriye ve Mısırla, Akdenizin garp sahillerile muhtelif münasebetlere giriyor.

Korent körfezi cenubu, Peloponez kıt'ası adalarla hemen ayni zamanda iskân olundu ve adalarla daima sıkı münasebeti muhafaza etti.

Bu devirde Korent havalisinde *Argolit* mıntakasında meydana çıkan medeniyet, Girit medeniyetile temasta bulunuyordu. Bu medeniyet merkezi Yunanla da temassız değildi. Fakat, dahil, terakkide bati idi. Tuna yalısından gelmiş Türklerin tesis ettikleri bu medeniyete *Miken* (Mycenienne) medeniyeti demişlerdir. Çünkü merkez olarak yaptıkları şehrin adı Miken (Mycene) idi. *Mikenliler*in asıl isimleri *Aka* lar (Acheens) dır. Bunlar Yunan hıt'asına Trakyadan ilk gelenlerdir.

(M.E. 2400—2000) ARASINDA

M. E. 2500 senelerine doğru ikinci defa olmak üzere Avrupa ve Asyada kesif bir karışıklık görünür. Yeni istilâlar başlar. Trakyadan Türkler tekrar bir taraftan Tesalyaya indiler; diğer taraftan tekrar Hisarlık havalisine de geçtiler. I inci Turova harap oldu; onun harabeleri üzerinde II inci Turova şehrini bina ettiler. Tesalyayı işgal edenler cenup memleketlerile irtibatta bulunmadılar. *Otris* (Tesalyanın cenubundaki dağlar)

asırlarca geçilmez bir mania oldu. Fakat II inci Turova ile münasebette kaldılar; insanları, evleri ayni tipi gösterir. Medeniyeti durgundu, yalnız etrafı istihkâmlarla çevrilmiş yüksek şehirler dikkati celbeder. Merkezî Yunanistan ise cenupla irtibatta idi. Orta ve cenup memleketleri müşterek bir medeniyetle birleşiyordu. İkinci *Orhomen* (Orchomène) in etrafında birçok yeni şehirler yapıldı. Bu memleketlerde Tunç Devrine geçiliyordu.

(M. E. 2000—1750) ARASINDA

Yunan kıt'ası M. E. 2000 tarihlerinde bir defa daha istilâlarla karıştı. Hazar Denizi kıyılarında oturan insanlar yeniden bütün manasile her tarafa yayıldılar. İran ve Hinde girdiler. Onlardan bir kabile *Mitaniler* Diyarbekir havalisinde yerleşti. Bütün şarkta bu tazyikın tesiri hissedildi. Mısır kendisini müdafaada çok sıkıntı çekti. II inci Turova enkaz altında kaldı. Ve sora adi bir köy haline geldi. Yeni muhaceret dalgaları Avrupaya da yayıldı.

Bu devrin nihayetlerine doğru Trakya taraflarından yeni bir istilâ oldu, tekrar Tesalyaya girdiler. Eski ahali üzerine atıldılar. Merkezî mıntakaya yerleştiler. Bu yeni gelenler de medenileşmeyi biliyorlardı. Bunların kısmı küllisi *Otris* (Othrys) dağlarını geçti.

Yeni gelenler de, kuvvetli *türk ırkından* ve zeki, temsil edici idiler. Tahrip ettikten sora yeniden imara başladılar. II inci *Orhomen* üzerine III üncü Orhomen bina olundu. Korent mıntakası işgal edildi. Adalarla sıkı münasebet başladı. Girit medeniyeti adalar vasıtasile dahile girdi.

(M. E. 1900—1400) ARASINDA

Fakat, Girit tekrar Asyadan gelen bir istilâya uğradı.

Giritte yeni bir sülâle çıktı. Bu sülâle yeni bir hattî yazı getirdi; ve bunu kabul ettirerek derhal nüfuzunu tesis etti. Böylece yarım asır geçti.

M. E. 1700 de Girit daha güzel ve daha parlak oluyor, evcibalâya çıkıyor ve üç asır müddetçe o noktada kalabiliyor. Bu devirde yeni saraylar, mükemmel ve en ince her türlü san'atler, medenî hayat, adalet, refah ciddî bir surette dikkati celbeder.

Fakat Giritte henüz siyasî birlik görülmüyor.

MİKEN MEDENİYETİNİN HAKİMİYETİ (M. E. 1400—1200)

Giritliler Akalarla ticarette mesailerini birleştirmişlerdi. Nihayet Akaların Giritlilere ihtiyacı kalmadı. Yalnız başlarına Mısırla, hususile garp denizlerile ticarete girişmişlerdi.

Akalar M. E. 1400 tarihlerine doğru Giridi zaptettiler. Anadoluda Etilerle daha çok irtibata girdiler. Eti ve Mısır tarihinde görüldüğü veçhile, Etiler, M. E. 1295 te Mısırlılarla Kadeş meydan muharebesini yaptılar. Etiler ordusunda birçok müttefik kırallıkların askerleri vardı. Bu meyanda Dardanlar (Dardanien) ve Turovalılar bulunduğu gibi, Yunanın Akaları ve adaların Egeleri de vardı. Denebilir ki, Akaların, eli silâh tutanlarının çoğu memleketlerinin müdafaasını zayıf bir halde bırakıp uzaklaşmışlardı. Kadeş meydan muharebesinin neticesiz kalması yüzünden, bu ordular kısmen dağıldılar. Bu yüzden, Akalar tehlikeli bir surette zayıfladılar. İşte bu vaziyet üzerinedir ki *Torlar*ın (Dorlar) istilâsı karşısında büyük felâkete uğradılar.

TORLARIN İSTİLÂSI (M. E. 1200)

Daha M.E. 1600 tarihindenberi, Balkanlardan, *Epir* ve *Pent* dağları yolu ile birtakım kabileler, çeteler halinde, zaman zaman Yunan içerilerine kadar sokulmuşlardı. Tor namı verilen bu çetelerin sokuluşları ***bati hulûl*** şeklinde idi. Fakat Mikenlilerin en zayıf bulunduğu bir devirde (M. E. 1200), bu bati hulûl, şimalden yeni gelen Torlarla istilâya müncer oldu.

Belki, bu istilâ bir an defolundu. Miken kaleleri kendilerinden beklenilen vazife ve hizmeti gördü. Fakat, Torlar üç elden (kabile) mürekkep bir ordu halinde geldiler. Bir kısmı garp yollarını takip ve Epir, Etolya, *Akarnanya* ve *Elid*i işgal etti. Diğerleri de şarktan ilerliyerek *Fosit*, Korent, Argolit, Lakonya ve Mikene hâkim oldular. Peloponez kıt'asında Akalar kısmen mutavaata mecbur oldular, kısmen de *Argit* (Arkadi) yaylâlarına, *Atık* dağlarına iltica ettiler.

Kara kısmından sora adalar da taarruza uğradı.

Bu istilâcılar, yolları üstünde her şeyi tahrip ediyorlardı. Akaeli şehirleri birer birer yakıldı. Bu istilânın dehşeti Adalar Denizi halkını her taraftan kaçırdı. Bu şaşkınca bir kaçışma oldu.

Herneye malolursa olsun yeni vatan arayan mağlûplar

da korkunç oldular. Sarsıntı umumî oldu. Kuvvetli bir muhaceret cereyanı bütün Küçükasyaya teveccüh etti. Anadolunun garp sahilleri, muhacirlerle doldu. Bu muhacir kütleleri nihayet Etiler üzerine atıldılar. Payitahtlarını zaptettiler. Bir taraftan da, bu muhacirler içinden Palesatiler yahut *Kheretimler* (Giritliler) ve *Zakkaralar (Tökerler)* Mısır hudutlarında göründü. Palesatiler kendilerine izafetle Palestin ismini verdikleri memlekette yerleştiler (M. E. 1193).

1200 istilâsından sora Akalar âleminin başına gelen 200 sene evel Giridin başına gelen gibi değildi.

Girit medeniyetine alışkın olan Akalar, girit medeniyetini muhafaza ettiler; halbuki İllireli dağlarından gelen Torlar medeniyet namına ne varsa tahrip ettiler. Giritte limanlar terk ve dağlara iltica olundu. Knosusun bakıyeleri yakıldı.

2. MİNOS MEDENİYETİ

Eski Girit halkının erkekleri işlemeli sade bir elbise taşırlardı. Bellerini bir kemerle sıkıyorlardı.

Kadınlarının tuvaleti bugünkü hanımlarınkine benzediği hayretle keşfedilmiştir. Modaya göre kloşlu veya uzun eteklikler, kordelelerle süslenmiş blûzlar, dekolte gömlekler ve bugünkü moda mağazalarının vitrinlerinde teşhir olunmağa lâyık şapkalar taşıyorlardı. Resmi bir duvar üzerine yapılmış olan bir Giritli hanımın tuvaleti ve tavrı o derece süslü ve asridir ki kendisine "Parisli Hanım„ namı verilmiştir *(Res. 100)*. Kadının tuvaletindeki bu hayrete şayan asrilik alâmetlerine ikametgâhlarda da tesadüf olunmaktadır. Girit şehirlerinde birçok katlı, balkonlu ve taraçalı evler vardır. Harabeleri bulunmuş olan saraylar *(Res. 99, 101)* mimarilerindeki güzellikten ziyade hakikî bir *konfor hissi*ni gösteren dahilî tertibatları itibarile dikkate şayandır. Uzun koridorlar, geniş dehlizler, müteaddit merdivenler, hususî daireleri, merasim salonlarını, ibadethaneyi, hazineyi ve kırala mahsus mağaza ve imalâthaneleri biribirine bağlamaktadır. Kıralıçanın dairesi, banyo salonunu, yatak odalarını ve mükemmel sıhhî tesisatı ihtiva etmektedir. Zira Girit mühendisleri kanal açma ve sulama san'atlerinde büyük bir meharet sahibi idiler: Knosos sarayına yeraltındaki lâğımlara açılan birçok su boruları yerleştirilmiştir.

OYUNLAR

Girit medeniyetinin en ziyade dikkati celbeden farikalarından biri dans ve cimnastik talimleri gibi oyunlara büyük bir mevki ve ehemmiyet verilmiş olmasıdır. Bu noktada Greklerin Giritlilerden örnek almış oldukları muhakkaktır.

Knosos sarayında 400 seyircinin oturmasına mahsus sıraları havi hakikî bir *tiyatro* vardı. Dinî bayramlar münasebetile burada musiki ve dans müsamereleri veriliyordu. Girit baletlerinin büyük bir şöhreti vardı, çünkü bunlar uzun müddet sora, M. E. IX uncu asra doğru, Yunan Şairi Omerin zamanında hâlâ hatırlanıyordu.

Giritliler, kuvvet ve meharet talimlerini, veya koşuları, boksu ve her şeyden ziyade boğa müsabakalarını şiddetle seviyorlardı. Bu boğa döğüşleri bugün İspanyada yapılanlardan çok az kanlı idi. Çünkü boğa öldürülmüyordu. Duvar ve vazo resimlerinin gösterdiği Girit Toreadorları, boğa ile oynuyorlar, boynuzlarına asılıyorlar, hatta cesaretlerini, tehlikeli, sıçrayış yapmak için bir baş darbesile kendilerini havaya fırlatacak dereceye vardırıyorlar.

SAN'AT

Vücut ve zekâ oyunlarını takdir etmesini bilen bu incelmiş kavim san'atkâr bir kavim idi. Tabiatin bütün güzelliklerini eyice duyduklarından bunları sadıkane ifade edebildiler. Bundan dolayı Girit halkı her türlü kayıt ve şarttan azade canlı ve orijinal bir san'at vücuda getirdi.

Girit san'atinin en mühim eserleri sarayların duvarlarını tezyin eden boyalı resimler ve kabartmalardır *(Res. 102-104)*. San'atkârlar nebatlardan, deniz hayvanlarından, dinî merasimden, dans ve oyunlardan ve saray hayatından aldıkları mevzuları büyük bir meharet ve pek çok fantaziye ile süslemişlerdir. Bu eserlerde görülür ki san'atte ruh hâkimdir. Tabiate, tabiat hayatının zenginliğine ve tabiatin tezahürlerindeki inkıtasız tahavvüle karşı, san'atkârda derunî bir duygu, bir tahassüs vardır. Burada san'atin vazifesi tabiat hayatını, değişmiyen daimî şeklile göstermek değil, bilâkis lâhzanın en canlı hareketini, bunun duygularımızda bırakacağı intibaı tesbit etmek ve tabloda ebedileştirmektir.

Bunlar dâhi san'atkârlardı, dünyayı yeni bir görüşle görüyorlar ve bunu levhalarda cisimlendiriyorlardı. Tabiat en

zengin dolgunluğu ile, çayırlar, bahçeler en muhteşem bir çiçeklenme içinde, deniz hayatı, su nebatları arasında yüzüp giden balıklarla gösteriliyordu ve her şey lâhzaya göre idi. Yapraklar ve demetler rüzgârda uçuşuyor, zeytin ağaçları tabiî neşvünemalarını gösteriyor, ve bütün bu tabiat manzaraları, en canlı bir hareket içinde tabiatle bir ahenk arzediyorlardı. Aslanlar, boğalar, geyikler, yaban kedileri, atlar, koşar vaziyette, dört bacak yerden kurtulmuş, ve ifrat derecede çekilip uzanmış bir şekilde gösteriliyordu. Bu, lâhza içinde uçarak tayyı mekân eden bedenin duygularımız üzerinde bıraktığı intibaı tabloda göstermek istiyen karakteristik bir tecrübe idi. Knosos sarayında bulunan en eski ve en güzel bir tabloda, koyu mavi resmedilmiş bir oğlan parkın kayalık zemininden fışkıran çiçekleri koparıyor ve bir sepete dolduruyor. Bir levha, kabuklu deniz hayvanlarının ve mercanların üstünde ve balıkların arasında yüzen yunusbalıklarını, diğer bir resim de bir salonda konuşmak için toplanmış veya localarından bir müsamereyi seyreden zarif Knosos hanımlarını gösteriyor.

Knosos kıralının imalâthanelerinde, resimli, işlenmiş veya mineli vazolar *(Res. 98)*, çiniden veya altınla işlenmiş fildişinden heykelcikler, demirleri altın veya gümüş kakmalı, sapları kristal akik veya oniksten kılıçlar ve hançerler gibi her türlü san'at şaheserleri yapılıyordu. Ressamlar gibi dekor san'atkârları da tabiatin sadık müşahitleri idiler.

Nakış san'atinin bu kemaline karşı, heykel san'ati gerikalmıştır. Buna mukabil Glyptik [1] eserler ehemmiyetli bir zenginlik gösteriyor. Önasya ve Mısır âleminde olduğu gibi Giritte de her müstakil adam sert taştan yahut fildişinden bir mühür sahibidir. Fakirlerinki topraktandır. Tasarruf bununla gösterilir ve vesikalar bununla tevsik olunur. Bunlar evvelâ silindir ve prizma şeklinde, soraları mühür ve yüzük şeklinde yapılıyordu. Böylece burada taş kesme san'atinin tekniği çok erken inkişaf etmiştir. Bu küçük san'at eserleri, yeni Girit san'atinin en güzel, en intiba dolu ibdalarındandır. Soraları, bu mühürler altından yapılmıya başlamış, yüzük yahut bilezik şeklinde ziynet olarak taşınmıştır.

[1] İnce taş üzerine hâk san'ati.

TİCARET San'atlerin inkişafı, Giritte zengin ve incelmiş bir lüks içinde yaşamasını seven bir cemiyetin mevcut olduğunu ispat ediyor. Bu cemiyet sanayi ve deniz ticaretile zenginleşmişti. Filhakika Fenikelilerden evel Giritliler müteşebbis iş adamları, denizci, san'atkâr ve tacir kimselerdi. Baş tarafı kalkık, uzun ve dar gemilere binen Girit denizcileri, şüphesiz ilk defa olarak Akdenizi şarktan garba kat'eden kimselerdir.

3. *MİKEN MEDENİYETİ*

Mikenin ehemmiyeti mevkiinden ileri geliyordu. Korent körfezinden Argolit körfezine giden en kısa yolun geçtiği boğaza hâkim bulunuyordu. Argolit yollarından en sık geçen tacirlerden birçokları Giritli idi. Sert tabiatli cengâverler olan Miken reisleri, Akalar, Girit medeniyetine hayran oldular. Müstahkem şatolarında Knosos kırallarının saraylarında olduğu gibi güzel resimlere malik olmak istediler ve memleketlerine Giritli san'atkârlar getirttiler. Çok zaman geçmeden başlıca şehirleri olan Miken, Tirins ve Tepte her şey Girit modasına tâbi oldu; hanımların tuvaletleri, oyunlar, saray hayatı, hep bu modayı takip etti.

BİNALAR Miken şehri iki kısımdan ibaretti: takriben 1000 metre uzunluğunda ve genişliğinde bir tepe üzerinde yükselen yukarı şehir, *Akropol* ve Akropolun dibinde ovada yayılmış olan aşağı şehir. Bunların her ikisi de kocaman taşları harçsız olarak üstüste koymak suretile yapılmış olan duvarlarla çevrilmişti.

Bu taşlardan dokuz metre uzunluğunda ve altı metre kalınlığında olan bazıları takriben 120,000 kilogram yani bir büyük lokomotif ağırlığındadır.

Miken Akropoluna, üzerinde bir sütunun iki tarafında ayakta birer aslan gösteren büyük bir kabartma bulunduğundan dolayı "*Aslanlar Kapısı*" namını taşıyan bir kapıdan çıkılıyordu Bunun yakınlarında kayaların içerisine kazılmış birçok mezarlar keşfedilmiştir.

Bunlar Miken kırallarının kabirleri idi. Cesetler, altın ziynetler, altın taşlar, mücevherler, güzel işlenmiş silâhlar, ta-

şıyorlardı. Bu cesetlerden biri de mısır mumyaları gibi tahnit edilmişti. Ve yüzünde ince bir altın safihadan yapılmış bir maske vardı. Akropolun tepesinde kıralın sarayı yükseliyordu. Saray Girit sarayları gibi güzel resimlerle süslenmişti, lâkin dahilî tertibatı Girit saraylarınınki gibi değildi. Megaron adını verdikleri başlıca salonun ortasında dört direkle çevrilmiş bir ocak ve tavanda bir delik bulunuyordu. Ve buradan duman dışarı çıkıyordu.

4. AKA ELLERİ VE MÜSTEMLEKELER

Torların istilâsı Yunanı karışıklık içinde bıraktı, M. E. XII inci asırdan VIII inci asra kadar memleket, bir nevi Ortazaman hayatı geçirdi.

Torlar tarafından zaptolunan bütün memleketlerde muhariplerin ve serbest adamların yanında bir esir sınıfının meydana çıktığı görüldü.

Bu sınıf, galip ve fatihin menfaatine toprağı sürmeye mecbur idi.

5. İYONLAR VE TORLAR

Bu devirdedir ki *Elen* (El) denilen kavmi teşkil eden başlıca iki unsur biribirile muhalefete başlarlar. Bu iki unsur, İyonlar ve Torlardır.

İYONLAR Esas itibarile denizci idiler. Yunanda tor istilâsı İyonları ancak Atık kıt'asında bıraktı. Fakat, İyonlar, Kiklat adalarına ve kütleler halinde Anadolu sahillerine dağıldılar. İyonların esas unsuru Akalar idi. Asıl deha, bariz hassalarile bilhassa İyonlarda görülür. Şiddetli bir zekâ, parlak tahayyül, teşebbüsü fikrî ve hürriyet aşkı...

TORLAR İyonların aksine olarak pek geç karalardan ayrıldılar ve ondan sora denizci ve müstemlekeci olabildiler. Peloponez, bilhassa Lakonya, Mesenya, Argolit mıntakaları Torların merkezi ve tercih ettikleri yerlerdi.

BUNLARIN YAYILMASI

Yunan kıt'ası haricine M.E. XII inci ve VIII inci asırda olmak üzere iki defa yayılma olmuştur.

XII inci asırdan X uncu asra kadar olan ilk muhaceret tor istilâsı zamanında olmuştur ve istilânın neticesidir.

I — İlk evel Tesalyadan ve Beotyadan istilâcılar tarafından kovulan Akalar, denizden Anadoluya gittiler. Akalar, Çanakkale boğazından ve Turova mıntakasından İzmire kadar olan şimal sahiline yerleştiler. Bu ilk muhacirlere *Eoliler*, (karışık kanlı) ve yeni vatanlarına da *Eolie* dendi. Tesis ettikleri on iki şehirden başlıcaları, *Foça* şimalinde *Sime* ve *Lesbos* adasında *Midilli* dir.

II — Merkezî Yunandan (Öbe, Atık, Argolit), yeni muhacirler daha gitti. Kiklat adalarını işgal ettiler. Daha sora Eolilerin cenubunda olmak üzere Anadolu sahilinde yerleştiler. Bu muhacirler, İyonlar idi; yeni vatanlarına İyonya dendi. Dahile doğru yükselen vadilerin ağızlarında 12 şehir tesis ettiler. Başlıcaları sahilde Foça, İzmir, Efes, Mile ve adalarda da birçok limanlar yaptılar. Başlıcaları: *Sakız* ve *Sisam* idi.

Kiklat adalarından bir muhaceret te Afrikanın şimaline oldu. Oraya giden muhacirler, geldikleri adaların ismine nispetle *Kiren* müstemlekesini tesis ettiler (*Bingazi* ve havalisi).

Öbe adasından hicret edenler, Makedonyada *Halkidikya* Yarımadasına yerleştiler. Bu isim; Öbedeki *Halki* şehrine nispetledir.

Ege Denizi şark ve şimaline giden muhacirler, ilk yerleşmelerden sora VIII inci asırda kendi nam ve hesaplarına Akdenizde ve Karadenizde birçok müstemlekeler vücuda getirdiler. Trakya sahillerine yerleştiler. Boğazlara geldiler, ve orada bir mütevassıt liman olmak üzere *Abidos*, *Hellespont*, *Sizik* (Marmarada) ve *Bizans*ı tesis ettiler *(Harita. 16)*.

Karadenizin fırtınalarının ve sahillerinin pek müsait olmamasına rağmen muhacirler şimale doğru hareketlerine devam ettiler. Bu mıntakadaki müstemlekelerin tesisi bilhassa bir İyonya şehri olan Milelilerin eseridir. Karadenizin cenup sahillerinde *Sinop* ve *Trabzon* başlıca müstemlekeleri idi. Karadenizin şimal sahilinde Get ve İskit yani türk memleketlerinden gelen Tuna (İster), Buğ ve Don ırmaklarının ağzında *İstirya*, *Olbiya* ve *Tanais* şehirleri yapıldı. Bir müd-

det sora, Anadoludaki Mile sitesinin 90 müstemlekesi oldu. Karadenizdeki şehirler iskân merkezleri değil birer istismar müstemlekeleri idiler. Oralardan ağaç, maden, zahire alırlardı.

GARBÎ AKDENİZ

Karadenizdeki müstemlekeler Mileliler tarafından yapılmıştı. Akdeniz garbındaki müstemlekeler ise İyonya şehri olan Foçanın eseridir. Foçalılar bu havaliye geç geldiler. Buralarda Etrüskler ve Kartacalılar rakipleri idi. Tutunabilmek için bunlarla kanlı muharebeler yapmaya mecbur oldular.

Foçalıların tesis ettikleri müstemlekelerin başlıcası M. E. 600 senelerinde yaptıkları *Marsilya* (Massilia) dır. Bu şehrin mevkii, bütün tabiî faydaları cami idi. Tabiî bir koy, bunun önünde denize karşı limanı müdafaaya salih küçük adacıklar, kara tarafında tabiî yüksek bir tepe. Bunların hepsi, büyük ırmağın "*Ron*„ munsabı civarında kâindi. Az zamanda Marsilyanın etrafında birçok müstemlekeler peyda oldu. Şarkta *Nikaia* (Nice) *Antipolis*, garpta *Agata* (Agade).

Foçalı gemiciler, İspanya cenubunda *Tartessos* (Andalousie)a kadar gittiler. Hatta Atlas Denizine bile çıktılar. Marsilyalı *Pythéas*, *İskoçya* şimalinde sisler arasında kaybolmuş adalara kadar ilerledi. Diğer bir hemşerisi de Afrika sahilleri boyunca *Senegal* e kadar gitti.

MÜSTEMLEKELERİN VASIFLARI

Karadeniz müstemlekeleri gibi, Gol veya İspanya sahillerindeki müesseseler, emtia deposu, yerli ahali ile bir mübadele pazarı idi. Marsilya sitesinin parlak ve esaslı bir medeniyeti de olmuştur.

Görüldüğü gibi, Karadeniz müstemlekeleri muhacirlerin ana vatan ittihaz ettikleri yerlerin zenginleştirilmesi için istismar olunmuştur. Fakat, Akdeniz garbındaki müstemlekeler böyle değildi. Onlar daha çok hususî teşebbüs mahsulü idi: Ana vatanla siyasî bağları kalmamıştı. Bunun sebebi Anadoluya olan uzaklıktı.

İYON MEDENİYETİNİN DOĞDUĞU YER

Torların istilâsı karşısında kütleler halinde Anadoluya geçenlerden bir kısmının İzmir şimal ve cenup sahillerinde yerleştikleri mıntakaya *İyonya* dendi [*].

[*] İyon kelimesi İyedir. Türkçe sahip, efendi demektir. Bu keli-

İşte, İyonya denilmiş olan Garbî Anadolunun bir kısmında eti, minos ve miken medeniyeti varisi olan Türkler VIII inci asra doğru yeni bir medeniyet kurdular. Bu medeniyete *iyon medeniyeti* adı verildi. Bu medeniyet yavaş yavaş adalara ve Atık kıt'asına da geçti ve daha garba yayıldı.

Yunan medeniyeti dediğimiz işte bu İyon yani İyeler medeniyetidir.

Milâttan evel VIII inci asırdan V inci asra kadar medeniyeti temsil eden fakir ve gerilemiş Yunan kıt'ası değildi. Bu medeniyetin başlıca merkezi, menşei olan İyonya idi.

İyonlar, beyinlerinde ittihat ettiler. İlk 12 site, *Mikal* (Mycal) burnunda, *Posidon* mabedi etrafında toplandılar. Bu şehirler, Yunanın ilk edebî lisanı olan iyonca konuşuyorlardı. Bu lisanı ebedileştiren denebilir ki, *Omer* dir. Omerin şiirleri iyonca yazılmıştır.

Diğer cihetten, şarkla temasta olarak, san'atler ve ilimler, İyonyada inkişaf etti. Lidyalılar gibi İyonya mimarları da narin sütunlu, süslü başlıklı mabetler yaptılar *(Res. 105)*. Bu mimarlar bu suretle iyon tarzını icat ettiler. Efeste, *Artemis* ve *Sisam* da *Hera* mabetleri bu vadide en güzel eserlerdir. Yunan ilim ve san'ati de İyonyada doğmuştur.

M.E. VI ıncı asırda Mileli *Tales* (Thales) riyazıyeci, coğrafyacı ve filozof olarak alemşümul bir şöhret kazandı. Felsefî düşünme, milâttan 550 yıl evel Küçükasyadaki İyonyada Mileli üç hakimin, Thales, *Anaksimander* ve *Anaksimenes*' in, tabiat felsefesile başlamıştır. Yunanlılar sikke san'atini, milâttan 700 yıl evel sikke basmış olan Lydya'dan almışlardır. Fransa ahalisine alfabeyi ve para kullanmasını öğreten Foçalılardır. Fakir ve harap olmuş olan asıl yunan kıt'asının da medeniyette kılavuzu, garbî Anadolu olmuştur.

Daha ziyade tor nüfuzu altında kalmış olan *Sicilya* ve cenubî İtalya müstemlekeleri de büyük medenî roller oynamıştır. Sicilyanın müteaddit meşhur binaları ve cenubî İtal-

---

menin Ege (Eke), Aka kelimelerile münasebeti vardır, ve ayni manaya kullanırlar.

İyon, bugünkü lehçemizde Yunan olmuştur.

Nitekim, Konya kelimesinin aslı İkonya'dır (İconie). Bunn da aslı (İke) den geliyor. İke de İye manasındadır. Yani sahip, hükümdar şehri demektir.

yadaki *Pöstüm* mabedi Tor sitilinde sade ve kuvvetli eserlerdir. Meşhur riyazıyeci filozof *Pitagor*, *Kroton* da yaşamıştır.

Torlar, Peloponezin cenup ucuna vardıktan sonra yavaş yavaş Girit ve Rodos adalarını elde ettiler ve İyonya cenubunda, *İstanköy* adasına doğru denize uzanan küçük bir burun parçası üzerinde yanyana *Knit* (Cnide) ve *Halikarnas* ile İstanköy (Cos) adasında yerleştiler. Bu yerlere *Dorit* dendi. Dorit, dahile uzanmadı. Sahilde münferit kaldı.

Asıl Yunan Yarımadası dahilinde küçük devletlerin biribirlerile uğraşmaları ve herbiri dahilindeki ihtilâller, sebebile büyük anarşiler oldu. Mücadeleden mağlûp olanlar, uzaklarda emniyet ve toprak aramaya gidiyorlardı.

Ekseriyet itibarile Tor olan bu muhacirler, İtalya cenubunda, *Sibaris*, *Kroton* ve *Tarant* müstemlekelerini kurdular. Bunların arazisi sahilden dahile doğru uzanıyordu. Bu müstemlekelere inkişaflarından dolayı büyük Yunanistan ismi verildi.

İtalyadan sora, Sicilyadaki müstemlekeler yapıldı. Bunlar büyük Sicilya adasının cenup ve şarkında *Agriyant*, *Katon* ve *Siraküzeyi* tesis ettiler.

İki limanı olan Siraküze Akdenizin büyük ticaret merkezlerinden biri oldu. Sicilyadan sora, cenubî İtalyaya yayılarak *Kum* ve *Napoli* gibi şehirler inşa ettiler. Bu suretle İtalyada ve Sicilyada yerleştiler ve tekessür ettiler. Tarant Siraküzesinin 50,000 ilâ 80,000 nüfusu oldu. Sibaris, 300,000 nüfusa kadar yaklaştı. Tarant körfezinde yün sanayii ilerledi. İtalyan müstemlekelerinin bu zenginliği çabucak ahlâk sukutunu intaç etti.

Bu kolonilerin Yunan Yarımadasile siyasî hiçbir bağı yoktu. Ancak din ve ayinleri birdi. Müstemlekelerin ticarî politikası yavaş yavaş din bağlarına menfaat münasebetleri de ilâve etti. Ondan sora hususî bir hal hasıl oldu. Yunan Yarımadası ve müstemlekeler mütekabilen biribirlerine ticarî menfaatler temin ettiler.

Bu din ve ticaret münasebetleri Atinayı umumî merkez haline getirdi.

GREKLERİN MİRASA KONMASI

Bundan soradır ki, Grekler Asya İyonlarının ve Sicilya Torlarının kıymetli mirasını topladı.

ATİNA MÜSTEMLEKELERİ

V inci asırda evelkilerden pek farklı bir müstemleke tipi meydana çıktı. *Atina müstemlekeleri.*

Bunlar hususî teşebbüsle değil, devlet müdahalesile yapıldı. Atina hükûmeti müstemleke topraklarını parçalara ayırarak, fakir vatandaşlara tevzi ediyordu. Bunlar da, müşterek vergilere ve kanunlara tâbi oluyurlardı. Bundan başka bu muhacirler Atinaya gelerek vatandaşlık hakkını kullanabilirlerdi. Bundan dolayı bu tarz müstemlekeler Atina toprağının bir imtidadı sayılabilirdi. Bu müstemlekeler askerî bir mevki olarak Atinalıların Ege Denizi yollarını ve şüpheli müttefiklerinin sadakatini tarassut için kullanılırdı. Hiçbir vakit bunlar ticaret ve pazar yeri olmadı. Bellibaşlı Atina müstemlekeleri Trakya sahilinde *Amphipolis* ve Karadenizde Sinop idi.

6. OMER ŞİİRLERİ

Torların istilâsı üzerine Küçükasyaya hicret etmiş olan Akalar, eski kudret ve haşmet devirlerini heyecanla hatırlıyorlardı. Şairleri eski reislerinin seferlerini tebcil etmekten zevkalıyorlardı. Turova muharebesi efsanesinin muhtelif safhaları ve sefere iştirak etmiş olan reislerin sergüzeştleri iyon edebiyatının en eski şaheseri olan Omer (Homer) şiirlerinin mevzuunu teşkil etmektedir.

Omer şiirleri, mugannilerin ziyafetlerde ve merasimde lir çalarak, okudukları uzun manzum hikâyelerdi.

Bu şiirler içinde en meşhurları ve yegâne bize kadar yetişebilmiş olanları "*İliyada*„ ve "*Odise*„ dir. Bunlara Omer şiirleri deniyor; bu manzumeleri, İzmirli veya Sakız adalı Omer isminde bir şaire atfediyorlardı. Hakikatte Omere ait hiçbir malûmat yoktur ve Omer şiirleri bir devirde ve birtek şair tarafından tanzimine imkân olmıyan birçok kısımları ihtiva etmektedir. Lâkin başlıca kısımlarının M.E. IX uncu asra doğru Küçükasyada yaşayan dâhi bir şairin eserleri olduğu kabul olunabilir. Bu eserler, M. E. VI ıncı asırdan sora bir Atinalı tarafından toplatılıp yazdırılmıştır.

İLİYADA İliyada, on sene muhasara altında kalmış olan Turova şehri önünde Miken Kıralı Agamemnon idaresinde Akaların yaptıkları büyük harpleri hikâye eder.

ODİSE Şüphesiz İliyadadan sora tanzim edilmiş olan Odise Akalar reislerinin en natuku olan *Ülis*in Turovanın zaptından sora avdetteki sergüzeştlerini hikâye eder.

OMER HİKÂYELERİ VE TARİH Omer şiirlerinin tarihle az çok bir münasebeti vardır. Omer şiirleri eski Akaların tarihini öğretmiyor; fakat onların ahlâkını ve medeniyetlerini tanıtıyor.

İliyada ve Odisedeki o kadar garip ve güzel tasvirlere nazaran M. E. IX uncu asırdaki iyon hayatı göz önüne getirilebilir zannediliyor. Hakikatte, şairin eserinde etrafında gördüğü şeylerden aldığı intibalarla uzak bir mazinin tahayyülleri o derece biribirine karışıyor ki, bunları ayırt etmek mümkün değildir. Denebilir ki; Omer şiirleri, bize İyonların IX uncu asırda nasıl yaşadıklarını değil, IX uncu asırdaki bir iyon şairinin eski Akalar hayatını nasıl tasavvur ettiğini göstermektedir.

Bu suretle İliyada ve Odisenin bazı kısımları eski zamanların hatıralarını canlandırmaktadır. Miken ve Giritte yapılan bazı yeni keşifler, Omer hikâyelerinin adeta resimlerini teşkil ediyor.

7. *YUNANLILARIN DİNİ VE ESATİR*

İLK DİN TELÂKKİSİ Yunanlıların bütün umumî ve hususî hayatlarını din tanzim ederdi. Esasında Elenlerin ibadeti sade idi, onlar tabiatin kuvvetlerine hürmet ederlerdi. Allahları teşahhus etmiş bu kuvvetler idi. Onların da insanlar gibi elemleri ve saadetleri olduğuna inanırlardı. Elenler nazarında Allahlar, ebediyete mazhar daha güzel daha kuvvetli yüksek insanlardan başka bir şey değildir. Fakat onlar da insanlar gibi hırs ve kusurlardan kendilerini kurtaramaz-

lardı. Allahların da aileleri, çocukları vardı. Elenler mabutlarını heykellerle temsil ederler, onların ikametleri için mabetler inşa ederlerdi.

ESATİR

Yunanlılar ilâh ve alihelere birçok fevkalâde maceralar ve sergüzeştler atfederlerdi. Şairler, edipler, bu maceralar hakkında birçok hikâyeler, kasideler söylerlerdi.

Yunan mabutlarının macera ve sergüzeştlerine yunan esatiri (yunan mitolojisi) denir.

OLEMP MABUTLARI

Yunanlılar her şeyden evel *Kaos* dedikleri boşluğa ve *Geo* dedikleri yere inanırlardı. *Gök (Üranüs)* ile *deniz (Pontüs)* Kaos ile Geonun birleşmesinden vücuda gelmiştir. Yunanlılarca allahlar Kaostan çıkmıştır.

İlk devirlerde her kabilenin yahut her sitenin kendine mahsus mabudu vardı. Yavaş yavaş bazı mabutlar bütün Elenler için müşterek mabut oldu. Bu mabutlara Olemp mabutları derlerdi. Çünkü efsaneye göre bunların Olemp dağında toplandıklarını kabul ediyorlardı.

BÜYÜK MABUTLAR

Büyük mabutlar Olempte *Zeüs* [1] ün riyasetinde toplanırlardı. İlâh ve aliheler gökü, yeri, suyu ve cehennemleri aralarında paylaşmışlardı.

1. Gök Allahı Zeüs bütün allahların kıralı idi. Onun timsali kartal idi. Zeüsün karısı *Hera* idi. ***Apollon*** yahut ***Febüs*** Güneş ve aydınlık mabudu idi.
2. Deniz Allahı Zeüsün kardaşlarından Poseidon idi.
3. Yer Alihesi *Demeter* idi.
4. Cehennemlere hâkim olan *Hades* ti.

Görüldüğü gibi başka başka işler gören daha birçok mabutlar vardır.

MABETLER VE OYUNLAR

Apollona mahsus *Parnas* dağının eteğinde meşhur *Delf* mabedi vardı. Apollon namına *Delos* adasında da bir mabet inşa edilmişti. Bu mabede her taraftan mukaddes alaylar tertip edilerek ziyarete gidilirdi.

---

[1] Yunan mabutlarından Zeüs, Poseidon Hera, v. s. Sıra ile lâtincede: Jüpiter, Neptün, Jünon v. s. ye tekabül eder.

Yunanlılar mabutların hoşuna gitsin diye büyük oyunlar tertip ederlerdi. Bu oyunlar, bir ibadet mahiyetinde idi. Her şehirde oranın mabudu şerefine yalnız şehir halkı tarafından yapılan oyunlardan başka dört şehirde umumî büyük oyunlar yapılırdı. En meşhuru *Olimpiyat* oyunları idi *(Res. 119).*

Bu oyunlar her dört senede bir Zeüsün şerefine icra olunurdu. Altı gün sürerdi. Her nevi spor müsabakaları olurdu. Müsabakayı kazanan adam, ve şehir en büyük şerefe nail olurdu.

ATALARA İBADET Elenler ölülerin mezarda yaşadıklarına ve kendilerine muayyen zamanlarda yemek ikram etmenin mukaddes bir vazife olduğuna kani idiler.

En şanlı ölüler, kıral ailelerinin ecdadı, şehirlerin müessisleri, cesaretlerile şöhret kazanan cengâverler, yalnız kendi aileleri tarafından değil bütün şehirler halkı tarafından takdis olunuyordu. Bunlar, şehirlerin hami ilâhları oluyor ve kahramanlar sırasına geçiyorlardı. Her şehrin bir millî kahramanı vardı ve onun namına bir mabet yapılmıştı. Bu kahramanlara "*Yarı İlâh*" ta deniyordu. Çünkü kendilerinin bir ilâhın bir prens veya prensesle evlenmesinden doğdukları iddia olunuyordu. Kendilerine her türlü fevkalâde seferler ve kahramanlıklar atfolunuyordu.

Bütün elen kahramanları içerisinde en meşhuru lâtince "*Herkül*" namile daha fazla tanınmış olan *Herakles*tir; kendisi Torların millî kahramanı idi. Bundan başka *Teze*, *Ödip*, *Ülis* gibi efsanevî kahramanlar meşhurdur.

D. ISPARTA

1. CEMİYET VE HÜKÛMET

ISPARTA VE LAKONYA Isparta nüfuzunun beşiği olan Lakonya kıt'ası, Peloponezin mıntakalarından biridir. Lakonya, iki dağ arasında bir vadidir. Buraya güç ve ancak şimalin dar geçitlerinden girilebilir.

Lakonyanın ortasında küçük bir çay, *Örotas*, akar. Suladığı ova oldukça eyi mahsul verir. Civar yamaçlarda biraz üzüm ve zeytin ağaçları vardır. Daha yukarılarda mer'a ve

FENİKE ve YUNAN Müstemlekeleri

ormandan başka bir şey yoktur. Memleket munhasıran ziraat yeridir. Denize doğru veyahut Peloponez içerilerine mahreci yoktur. Örotas üzerinde bulunan *Isparta* şehri altı tepe üzerinde dağınık kasabaların birleşmesinden ibaretti. M. E. III üncü asra kadar kale duvarları bile yoktu.

AHALİ SINIFLARI ISPARTALILAR

Torlar M. E. XI inci asra doğru Lakonyanın zaptını bitirmişler ve eski ahalisi Akaları itaat altına almışlardı. Akalardan galiplerin boyunduruğunu kabul edenler, civar ahalisi oldular *(Periyek)*; mukavemette sebat eden Akalar pek sert muamele gördüler. Torlar bunları esir yaptılar. Bunlara sahilde Akaların en son mukavemet yeri olan *Helos*a nispetle *Hilotlar* dendi. Galipler memleketin en eyi topraklarını aralarında paylaştılar. Kanun onları hep Ispartada oturmağa icbar ettiğinden Ispartalı ismini aldılar. Ispartalılar iki sınıfa ayrıldı: Müsaviler ve aşağı tabaka. Müsavi addedilenler Ispartanın hakikî vatandaşları idi. Bunlardan herbirinin Lakonyada bir kısım toprağı vardı. Umumî yemekler için yardımda bulunurlardı. Aşağı tabaka mensupları noksan haklı vatandaşlardı. Bunlar fakirliklerinden veyahut şerefsizliklerinden dolayı siyasî haklarından mahrum edilenlerdendi.

Ispartanın teessüsünden mahvına kadar müsavilerin sayısı gittikçe azaldı. M. E. V inci asırda bunlar 8000, IV üncü asırda 1500 iken III üncü asırda yalnız 700 kalmışlardı. Şehirleri ecnebi kabul etmezdi. Müsaviler imtiyazlarını bilhassa ecnebilerle taksim etmeyi kabul etmezlerdi.

PERİYEKLER VE HİLOTLAR

Lakonya ahalisinin ekserisini mağlûplar teşkil ediyordu: Periyekler ve Hilotlar.

Periyekler, Ispartalılardan on defa daha çok idiler. Periyekler, aşağı Lakonya kasabalarına çekilerek ziraat ve sanayi sayesinde zenginleştiler. Galipler muhtelif vergi vermek ve askerlik yapmak şartile onlara toprak bırakmışlardı. Periyekler ve Hilotlar efendilerini hiç sevmezlerdi; onları ellerinden gelse çiğ çiğ yiyeceklerdi. Hilotların hali Periyeklerden daha fena idi.

Hilotlar, işledikleri toprağa bağlı esir olarak yaşıyorlardı. Her sene efendilerine bir miktar çavdar vermeğe mecburdular. Yalnız diğer esirlerden farklı olarak aile tesis eder ve çalışmalarile zengin olabilirlerdi. Hilotlara emniyet etmiyen

Isparta hükûmeti onlara pek fena muamele ederdi. Her sene genç Ispartalılar Hilotlara harp ilân ederler ve yolda rasgeldiklerini boğarlardı.

LİKÜRG VE KANUNLARI

Ispartalılar, kanunlarını *Likürg* denilen yarı efsanevî bir şahsiyete atfederlerdi. M. E. XI. inci asırda bir kıral ailesinden doğan müstakbel kanunşinasın bidayette Giritte, Mısırda ve Küçükasyada dolaştığı söylenir. Likürg Ispartaya avdette vatanını siyasî kavgalarla parçalanmış bulduğundan ıslaha teşebbüs etmiş imiş. Efsanenin anlattığına göre, Likürg, Delf mabedinin yardım ve nasihatile Ispartaya, ismini taşıyan kanunları verdi. Daha sora, avdetine kadar kanunlarda hiçbir tadilât yapmıyacaklarına dair vatandaşlarından söz aldıktan sora, kendi ihtiyarile bir tarafa çekildi. Likürg, daha sora vatanını tekrar görmeden açlıktan öldü. İspartalılar, onu bir millî Kahraman tanırlardı. Fakat bugün kabul olunmaktadır ki, Likürg kanunları denilen kanunlar, ne yalnız bir şahsın ve ne de yalnız bir devrin eseridir. Bu kanunlar M. E. XI inci asırdan III üncü asra kadar yavaş yavaş yapılmıştır. Isparta an'anesi, bu kanunlara riayeti temin için onları kahraman Likürgün ismine izafe etmiştir.

HÜKÛMET, KIRALLAR VE MECLİSLER

Nazarî olarak en yüksek mevki *Herakles*in sülâlesinden farzolunan iki kırala aittir. Hakikatte bu iki kıralın bazı dinî vazifeler, büyük şerefler ve orduların ismen kumandasından başka bir vazifeleri kalmamıştı. Hakikî hakimiyet Müsaviler sınıfında idi. Bunlar ayda bir defa toplanarak devlet işlerini tanzim ederlerdi. Filiyatta Müsaviler Meclisi, salâhiyetini iki kıral ve en aşağı 60 yaşında 28 azadan mürekkep *Sena*ya bırakmıştı. Âyan azası alkışlarla tayin olunurdu. Bunlardan beherinin kırallardan herbiri kadar salâhiyeti vardı. Ispartanın bütün siyasetini idare eden, kanunları yazan, harp ilân eden, muahede yapan âyan reisi idi. Müsaviler meclisinin âyan meclisini murakabesi pek hayalî idi.

MURAKIPLAR

Âyan meclisi de *efor* yani murakıp denilen beş hâkimin emri altında idi. Bunlar her sene Müsaviler Meclisi tarafından intihap olunurlardı. Eforların salâhiyeti o kadar çok idi ki, eski zamanın siyasî muharriri *Arsto*, bunu istibdat kelimesile tavsiften çekinme-

miştir. Bu suretle eforlar, Müsaviler Meclisini ve âyanı toplarlar, idare ederler ve istedikleri gibi sulh veya harbe karar verirlerdi. Seferde ordu kumandanları olan kırallar, eforların murakabesine tâbi idiler. Bunlar, kıralları mahkemeye verebilirlerdi. Vatandaşların umumî ve hususî hayatlarından hiçbir şey eforlardan gizli kalamazdı. Eforlar, her on günde bir genç vatandaşların ikametgâhını gezerek yataklarının Ispartalılara lâyık bir surette sade olup olmadığını tetkik ederlerdi.

Eforlar, vazifeye başlarken, vatandaşları bıyıklarını kesmiye ve kanunlara itaate davet ederlerdi. Bir efor, şişmanlamaya başladığı için bir vatandaşı nefiy ile tehdit etti. Bir kıral, ufarak bir kıralıça ile evlendiği için cezayinaktiye mahkûm oldu. Eforlar böyle bir Kıralıçanın kırallar değil, kıralcıklar doğurabileceğini ileri sürüyorlardı.

2. *AHLÂK - ASKERÎ KUVVET*

HAYAT VE AHLÂK

Mağlûp ettikleri milletler içinde yaşıyan Ispartalılar, sırf askerî bir teşkilât içinde kaldılar. Şehirleri, en sıkı bir inzıbata tâbi bir ordugâh veya kışladan ibaretti.

Her Ispartalı askerdi. Ziraat ve ticaret yapmaz, müsaadesiz memleketini terkedemezdi. 30 yaşına kadar kışlada yatmak mecburî idi. Kan, leke yapmasın diye, kırmızı renkte üniforma giyerlerdi.

Ispartalılar, aile içinde değil, sokakta bir çadır altında, on beşer kişilik masalar etrafında yemek yerlerdi. Bundan başka buna, beraber yemek yemek, demezler, beraber ordugâhta yaşamak derlerdi. Atinalılara karşı bir zaferden dönen Kıral *Agis* ilk döndüğü akşam, ailesile birlikte yemek yiyemedi, yemek listesi pek fakirdi ve müsavilerden herbiri bir miktar arpa unu ve incir getirirdi. Başlıca yemek, domuz eti, tuz ve sirke ile yapılan siyah çorba. Davetliler sır saklamaya mecburdular. Sofra reisi, odanın kapısını göstererek " buradan hiçbir söz çıkmamalıdır „ ihtarını tekrar ederdi. Bu ahval altında aile hayatı yoktu. Kocalar ve genç adamlar, dışarda yaşardı. Aile anası ise kızlarla evde kalırdı.

TERBİYE

Isparta terbiyesi, yalnız asker yetiştirmeye mahsustu. Çocuk, aileden ziyade devletindi. Doğar doğmaz, bir nevi muayene heyeti çocuğun ne

olacağını tayin ederdi. Kuvvetli ise yaşatılır, cılızsa bir çukura atılırdı. Yedi yaşına varan genç Ispartalı, askere alışmak için ailesini terkederdi. O, mahrumiyetlere, yorgunluklara hatta acıya alıştırılır, sazdan bir yatakta yatardı. Her mevsimde başlıksız, ayakkabısız, hafif bir elbise giyerdi. Gıdası da pek hafifti. Bununla beraber genç Ispartalı, yakalanmamak şartile, gıdasını hırsızlıkla tamamlıyabilirdi. Her sene Artemis mabedinde, bir kırbaç dayağı müsabakası yapılırdı. Bayılmadan en çok kırbaç yiyen çocuk, galip ilân olunurdu. Gençler, zamanlarını cimnastikle geçirirlerdi. Silâh kullanmasını da öğrenirlerdi. Tahsilleri, musiki, dans ve Omer şiirlerini okumaktan ibaretti. Bilhassa ihtiyarlar tarafından idare edilen bir devlette, lüzumu olan ihtiyarlığa hürmet etmek ve az söylemek öğretilirdi.

ORDU

Ispartalı, 7 yaşından 17 yaşına kadar askerliğe hazırlanır ve 18 yaşından 60 yaşına kadar askerlik ederdi. Isparta ordusunun kuvveti, ağır piyadesinde idi. Muharebede piyadeler dirsek dirseğe sekiz yahut on sıra derinliğinde bulunurlardı. Bu piyadeler, bilhassa, tek insan gibi hücum ettikleri zaman, pek korkunç idiler. Piyadenin cenahlarında hafif kıt'alar ve az miktarda süvari vardı. Isparta, kuvvetli bir ittihadın başında bulunduğu için müttefikleri nezdinde kendi ordusu kadar asker bulabilirdi. Buna mukabil Isparta donanması pek zayıf idi. Salamin muharebesinde, ancak 10 gemileri vardı. Donanmanın tayfası, Peryek ve Hilotlardan mürekkepti. Bunlar orduda hizmet ederlerdi. Bu ordunun kuvveti, inzıbatında ve fedakârlık hissinde idi. Isparta askeri, yerini terkederek çekilmektense ölmeye mecburdu.

ISPARTA TEFEVVUKU

Isparta, kuvvetli ordusu sayesinde komşuları olan *Mesenya* ve *Argolit* Torları zararına büyüdü. Mesenya kıt'ası, zengin bir ova idi. Ispartalılar, çoktan buraya göz koymuşlardı. Burasını zaptetmek için, iki asır (M.E. VIII ve VII inci asırlar) sarfettiler.

Lakonya ve Mesenyayı zapteden Isparta, Peloponez ve hatta Hellat kıt'asında mütefevvik bir devlet oldu. Mesenya muharebelerinden itibaren, Isparta, Argolidin bir parçasını zaptetmişti. Isparta himayesini Arkadi şehirlerine ve Olemp-

teki Zeüs mabedine teşmil etmişti. Ayni isimdeki berzah üzerinde bulunan mühim bir ticaret şehri olan Korent, tamamen kendisine sadıktı. Isparta, Peloponezin başlıca devletlerile bir heyeti ittihadiye teşkil etmişti. Isparta, bunun başında idi ve ittihdaın ordusu, donanması ve hazinesi kendi emrinde idi. VI ıncı asır nihayetinde, Isparta, Yunanın kendi istiklâlini müdafaaya muktedir en kuvvetli hükûmeti olarak görünüyordu.

E. ATİNA

1. *SOLON DEVRİNE KADAR ATİNA*

ATIK Atık, küçük bir yarımada parçasından ibarettir. Fakat, vaziyeti, birçok faydaları camidir. Denize doğru yayık olan Atık, istilâlara karşı, onu Beotyadan ayıran dağlarla mahfuzdur. Diğer taraftan yarımada, dağların, ovaların ve sahilin birleştiği ahenktar bir memlekettir.

Dağlar toprağın yarısını işgal eder. Küçük vadiler, dağların arasına sıkışmıştır. Yarımadanın iki tarafı, limanlı sahildir.

Sahilde, bataklıklı düzlükler olduğu gibi, Pire Yarımadasının koyu gibi küçük koylar da çoktur. Heyeti umumiyesi itibarile, Atık toprağı orta derecede münbittir. Maamafih, orada, buğday, üzüm, bilhassa zeytin çoktur.

Yakın olan deniz de, Atığın, ahalisine balıkçılık, gemicilik ve ticaretle fazla bir refah membaı teşkil ediyordu.

ATİNA Atina, oldukça geniş bir ova içindedir. Yüksek bir kaya şehre hâkimdir. Atina Akropolü, mabetleri, sarayları ve kale duvarlarile, bu kayanın düzlüğü üzerinde yapılmıştır.

AHALİ Atık ahalisi, otokton olmakla iftihar ederlerdi. Filhakika Atık ahalisinin esası otokton Akalardı. Fakat son devirlerde bunlara karadan ve denizden gelen yabancı muhacirler karıştı. Bununla beraber, Atıkta Kiklatlarda hâkim olan Akalar idi. İyon (Yunan) adını alan bunlardır.

ATİNA DEVLETİNİN TEŞEKKÜLÜ

Bidayette Atık ahalisi, aileler halinde yaşarlardı. Her aile, atadan kalan yerleri işgal eder ve sürerdi. Yavaş yavaş, aileler ve arazi 12 kasaba halinde toplandılar. Bunlar da, daha sora birleşmeğe çalıştılar. Bu kasabalardan biri olan Atina, diğerlerine müstesna vaziyeti hasebile takaddüm etti. Ve Atığın merkezi oldu. Memleketin diğer kasabaları ahalisi, çiftçi, çoban ve gemici kaldılar. Bunların hususî aileleri ve reisleri olmadı. Atığın, bütün ahalisi, Atina hemşerisi oldular ve Atina sitesinin reislerine itaat ettiler. Mahallî efsaneler kahraman "*Teze*„ ye Atığın siyasî vahdetinin mucidi nazarile bakarlar.

KIRALLAR VE ÖPATRİTLER

Bütün iyon siteleri gibi, Atina da, bidayette ayni zamanda papaz, hâkim ve ordu kumandanı olan bir kıral tarafından idare olunurdu.

Fakat, ecdadı ile ve zenginliklerile iftihar eden hâkim sınıf asılzadeler (Öpatritler), yavaş yavaş Atina kıralının bellibaşlı salâhiyetlerini aldılar. M. E. VII inci asırda siyasî ve askerî nüfuz, kat'î olarak *Arhont* denilen dokuz reisin eline geçti. Adlî kuvvet te eski Arhontlardan müteşekkil *Areopaj* mahkemesine aitti. Kırala, yalnız dinî vazifeler kalmıştı. Bu vazifeler de, biraz sora Atina Arhontlarından birine geçti: *Arhont-Kıral.*

Bu zamandan itibaren, kırallık, Öpatritlerin aristokrat hükûmeti önünde tamamen silindi.

ÖPATRİTLERİN İSTİBDADI

Öpatritlerin hükûmeti köylüler için pek sert oldu. Sefalete mahkûm olan küçük çiftçiler ve amele, zenginlerden ödünç para almıya ve mallarını ve şahıslarını terhin etmiye mecbur oldular. Bu andan itibaren borçlular, alacaklıların emri altında kaldılar. Alacaklılar, bunları hapsederler, esir olarak satarlar, yahut hiç olmazsa kendi topraklarını daimî çiftçi olarak sürmeye icbar ederlerdi. Atık sahili üzerinde ticaret ve gemicilikle zenginleşen, *Paraliyen* ler mes'ut olarak yaşıyorlardı. Öpatritler tarafından bütün siyasî nüfuzlarından mahrum edilen bu müreffeh ve zeki halk, kırların sefil ahalisile birleşti.

SOLON

Bu suretle, imtiyaz ve salâhiyetleri tehdide uğrıyan Öpatritler, hasımlarile anlaşarak bir hakem intihap ettiler. Filozof Solon, müttefikan (M. E. 594)

Arhont intihap olundu. Bu zat, bu iş için icap eden bütün vasıfları haizdi. Solon, aristokrat menşei itibarile Öpatritlerin ve tacir olmasından dolayı Paraliyenlerin, şair ve vatanperver olmasından dolayı da fakir halkın hoşuna gidiyordu. Solonun cesareti de meşhurdu. Solon, vatanını parçalıyan muhtelif fırkaları birleştirmek ve kanularını ıslah etmek işlerini deruhde etti.

SOLON KANUNLARI

İçtimaî ıslahat en müstacel olanı idi. Solon, esaslı tedbirlerle borçları kaldırdı. Esirleri serbest bıraktı ve alacaklılar tarafından borçluların toprakları üzerine konan işaretleri çıkarttı ve fazla arazi gaspına mâni olmak için, her Atinalının sahip olabileceği araziyi tahdit etti. Solon, ayni zamanda memleketini ticaretle zenginleştirmeye çalışıyordu; Korentte ve Öbede kullanılan drahmiyi ve sıklet ve ölçüleri kabul ettirdi. Atina ahalisi doğuşa göre değil, servetlerine göre dört sınıfa ayrıldı: Arhontluk gibi umumî vazifeler ilk üç sınıfa tahsis olundu. Yalnız bu sınıflar, asker ve vergi verirdi. "*Tet*„ denilen dördüncü sınıf, bunlardan muaf idi. Bundan başka istisnasız, bütün vatandaşlar millet meclisine girebilirlerdi. Solon, millet meclisine arzolunacak meseleleri hazırlamak için, 400 azalı başka bir meclis yaptı.

Solon kanunları, Öpatritlerin nüfuzunu, büsbütün bozamadı. Fakat, çalışarak zenginleşebilen her Atinalının birinci sınıfa ve en yüksek mevkilere çıkması mümkün oldu. Bununla demokrasiye yol açılmış oluyordu.

2. *PİZİSTİRATTAN KLİSTENE KADAR ATİNA*

PİZİSTİRAT

Solon, ölmeden evel eserinin, yeni nifaklarla tehlikeye girdiğini gördü. Atinada, asılzadeler, orta sınıf tacirler, çobanlar, köylüler mevkii iktidar için münazaa ediyorlardı (M. E. 561). *Pizistirat* isminde bir asılzade, (Öpatrit) halkın müdafii sıfatını takınarak onların emniyetini kazandı. Bir gün, o, gûya kendisini yaralamışlar gibi kanlı olarak, vatandaşlar meclisi önüne çıktı. Hakikatte, Pizistirat, kendi kendini yaralamıştı. Maamafih, halk, ona bir ordu verdi. Pizistirat, bu ordu ile Atina kalesini yani Akropolu zaptetti. Solon, kanunlarına riayet etmekle beraber, Pizistirat yeni bir rejim kurdu: *İstibdat* (Tiranlık).

O vakit Yunanda, mevkii iktidarı hile ile veya kuvvet ile zaptedenlere *Tiran* denirdi. Bunlar, doğuş itibarile hükûmet eden eski kırallarla zıt idiler. Korent, Atina ve İyonya şehirleri gibi siteler milâttan evel VI ıncı asırda Tiranlar tarafından idare olundu. Soraları pek fena bir şöhret alan bu rejim, bidayette iyi neticeler verdi. Meselâ, Pizistirat Atinada fakir hemşerilere yardım etti; onlara toprak verdi. Diğer taraftan ticaret ve sanayii teşvik etti. Pizistirat zamanında, Atina, güzel binalarla süslendi ve Akropol eteğinde çömlekçiler ve demirciler için yeni bir mahalle yapıldı.

Edebiyat muhibbi olan Pizistirat, Omerin şiirlerini bugün elimizde bulunan şekilde yazdırdı. Bu Tiranın ölümü (M. E. 528) bütün milletin teessürünü mucip oldu.

PİZİSTİRATLARIN SUKUTU

Pizistiratın iki oğlu, evvelâ babalarının itidal ve hayırhahlıklarını taklit ettiler. Fakat, bir suikast neticesinde bunlardan birisi öldü. Bu andan itibaren, diğer kardeşi gaddar ve müvesvis oldu. Bu zamanda Pisiztirat ve oğulları tarafından sürülmüş olan asil bazı Atinalılar, Ispartalıların yardımile Atığı zapta muvaffak oldular. Atina Akropolunu zaptettiler. Ve Tiranı, ailesile Anadoluya çekilmeye mecbur ettiler. Pizistirat ve oğullarının idaresi yarım asır sürmüştü (561-510). Bu rejim, (Tiranlık), Öpatritlerin aristokrat hükûmetile demokrasi yani halk hükûmeti arasında intikalin yumşak olmasını temin etti.

KLİSTENİN DEMOKRATİK ISLAHATI (M. E. 508)

Atina halkı kırallık, aristokrasi, tiranlık gibi muhtelif rejimleri tecrübe ettikten sora, kendi kendini idare etmek istiyordu. M.E. VI ıncı asır bidayetinde *Klisten* adında bir asılzade, Solon kanunlarını demokratik bir tarzda tadil etmekle tavzif olundu. Klisten, evvelâ doğuş ve servet farkı olmaksızın vatandaşları, yeni bir tasnife tâbi kıldı. Her Atinalı, bir şehir mahallesinde veyahut bir köyde tahrire tâbi oldu. 100 kişilik dairelerden 10 kabile teşkil ettiler. Burada fakir, zengin, şehirli köylü bundan sora kanun önünde müsavi, oldu. Bu tarz, yeni bir idarî teşkilâtın azimet noktası olmuştur. Buna göre, jeneraller, senalar, hâkimler tayin olundu. Fazla nüfuzu olduğundan, istibdadı iade edeceğinden korkulan vatandaşlar, on sene için nefye mahkûm olurlardı.

ATİNANIN REFAHI Atinanın siyasî tekemmülü, Klisten ıslahatile tamam olmuştur. Uzun müddet ihtilâllerle sarsılmış olan şehir, en nihayet bir sulh ve refah devri gördü. Evelce ayrılmış olan vatandaşlar zenginleşmek için rekabet ediyorlardı. Diğer cihetten Atina, bilhassa Pizistirattan itibaren, edebiyat ve güzel san'atlerin merkezi olmaya çalışıyordu. Met muharebesinde Atina şerefli bir vazife gördü ve bu suretle parladı.

F. MET MUHAREBELERİ - ATİNANIN TEFEVVUKU

1. MET HARPLERİ

MET HARPLERİNİN SEBEPLERİ Yunanlılar, yarım asır (M. E. 500—449) Pers Devletine karşı mücadele mecburiyetinde kaldılar. Bu uzun düelloya *Met Harpleri* denir. Bu harplerin esası Pers İmparatorluğunun Avrupaya doğru tevessüünde aranmalıdır. Lidyaya hâkim olan Kurus, Anadolu sahillerini ve bu meyanda İyoni şehirlerini zaptetmişti. Daryüs te boğazları geçerek *Trakya* ve *Makedonya* yı yani, *Elat* kıt'asına komşu memleketleri inkıyat altına aldı.

İsyan Küçükasyada başladı. Mile sitesi, Anadolu İyonlarını, iran hakimiyetine karşı isyan ettirdi. Küçükasyalılar Atinadan da yardım istediler. Atina onlara biraz askerle yedi gemi gönderdi. Atina askerleri İyonlara, Anadoluda pers hakimiyetinin merkezi olan Sart şehrini zabıt ve yağma etmekte yardım ettiler. Bundan hiddetlenen Daryüs, Atinalılardan intikam almaya yemin etti. Ve askerî hazırlıklarına başladı. Met harplerinin sebebi budur.

Met harpleri, üç devreye ayrılır: Daryüs zamanındaki birinci devir *Maraton* muharebesile bellidir; ikincisi Serhas zamanında, *Salamin* ve *Plate* muharebeleridir; üçüncü devir ise, Atinalı jeneral *Simon* un faaliyeti zamanıdır.

İKİ TARAFIN İÇİNDE BULUNDUKLARI ŞARTLAR Bu muazzam mücadele bidayetinde, bütün faikıyet esbabı Persler tarafında görünüyordu. Perslerin medeniyeti, Greklerin medeniyeti derecesinde idi; hatta, dinleri Olemp ambutlarının dininden daha ahlâkî idi. Pers hakimiyeti, tees-

süs ettiği mahallerde, mağlûplar için mülâyim ve hayırhah olmuştu. Hatta Yunanda bile, pers istilâsı yardımcılar buldu. pers kıralının askerî kuvvetinin muazzam olduğunu ilâve etmek lâzımdır. Yunanlılar ise, en çok 10,000 muharip toplıyabilmişlerdir.

Fakat, pers kıralının ordusu muntazam bir ordu olmaktan ziyade bir insan yığını, muhtelif milletlerden toplanmış bir kütle idi. Bunların içinde yalnız, Persler harp görmüş kısmı teşkil ediyordu. Persler, intizamsızca muharebe ediyorlardı.

İLK MET HARBİ MARATON (M. E. 490) Daryüs, isyan etmiş olan İyonları itaati altına almakla işe başladı ve ibret olarak Mile şehrini tahrip etti. Fakat, pers donanması, Yunanı tehdit etmek isteyince bir fırtınada *Aynoros* burnu civarında harap oldu (M. E. 492).

Daryüs, meyus olmaksızın Ege Denizine 600 parçadan mürekkep yeni bir donanma indirdi.

Persler Maraton koyuna çıktılar (M.E.490). Atinalıların vaziyeti buhranlı idi. Ispartalılar, mehtaptan evel sefere gitmiyeceklerini ileri sürerek yardıma koşmadılar. Maratondan Atinaya giden geçitleri muhafaza eden Atinalı jeneraller, başkumandanlığı *Miltiyat*a bırakmak hususunda ittifak ettiler. Miltiyat, Trakyanın İyon şehirlerinin eski bir tiranı idi ve pers ordusunda hizmet ettiği için onun zayıf taraflarını biliyordu.

Miltiyat, merkezi, zayıf kuvvetlerle tutarak, en eyi askerlerini, iki cenaha topladı ve askerlerini, perslerin kıymetsiz kıt'alardan müteşekkil cenahlarına saldırdı. Atinalılar, hücumda düşmanın cenahlarını kırdılar ve bu suretle en eyi pers askerinin bulunduğu merkezi sardılar. Pers ordusunun merkezi denize doğru çekildi. Persler, intizamsız bir surette tekrar gemilerine bindiler. Maraton muharebesi o kadar mühim değildir. Fakat bu muharebenin manevî tesiri büyüktü. pers donanması Atinayı baskınla zaptetmekten vazgeçerek Asyaya yelken açtı.

İKİNCİ MET HARBİ (M. E. 480) Daryüs ölürken intikam vazifesini oğlu Serhasa bırakmıştı. Sefer hazırlığı yapıldı. pers donanması, mahir iyon gemicilerinin nezaretinde 1200 parça idi. Tesalyalılar ve Tepliler perslerle

teşriki mesai ettiler. Isparta ve Atinanın Korentte topladığı siteler kongresine, ancak 30 site icabet etti. Müttefik donanmanın yarısından fazlası Atinaya ait olmakla beraber, başkumandanlığı Ispartaya bıraktı. Evelce yunan donananmasının içinde rakip fırka teşekkül etmişti.

Birinin reisi metîn, fakat dar fikirli *Aristit*, ötekinin reisi haris *Temistokl* idi. Temistokl, rakibinden kurtulmak için, onu sürdürmüştü. Fakat pers istilâsı üzerine, bütün menfiler arasında onu da getirtti ve Salaminde Aristit necip bir tarzda Temistokl ile birlikte muharebe etti.

İSTİLÂ, TERMOPİLLER

M. E. 480 senesi ilkbaharında büyük pers ordusu Sarttan hareket etti. İki sal köprü ile Çanakkale boğazını aşarak Trakyaya geçti. Geçerken, Makedonya ve Tesalya kendisine itaat ettiler. pers donanması da Ege Denizi boyunca orduyu takip etti. Açıkta muharebe etmek için kuvvetleri kâfi olmıyan Elenler, Termopil dağları geçitlerine yerleştiler. Elen donanması da pers gemilerini *Öbe* şimalinde *Artemisyon* boğazında bekliyordu. Termopiller, deniz ile Lokrit dağları arasında iki arabanın yanyana geçmiyeceği kadar dar bir geçit teşkil eder. Isparta Kıralı *Leonidas* kumandasındaki 7000 kişi ile iran ordusunu durdurdu. Serhas, dağlar arasından düşman mevziini çevirdi. Ricat yolunun tehlikeye düştüğünü gören Leonidas müttefiklerinin askerlerini geri yollayarak kendisi 300 Ispartalı ile mukavemet etti. Düşman karşısında çekilmeyi meneden vatanının kanunlarına itaat için Isparta kıralı her taraftan sarıldığı halde, küçük kıt'asının başında kahramanca öldü. Pers ordusu bundan sora merkezî Yunanı istilâ etti. Atığa girdi ve Atinayı yaktı. Atina ahalisi Salamin adasına iltica etmişler ve şehri boşaltmışlardı. Atina Isparta donanması Salamin adası civarında demirledi.

SALAMİN DENİZ MUHAREBESİ

Pers donannması Salamine gelmekte gecikmedi. Temistokl donanması (378 gemi) pers donanmasına taarruz etti.

Salamin koyunun darlığı, Yunanlıların üçmisli olan pers donanmasının harekâtını sıkıyordu. Temistokl muvaffak oldu. Bunun üzerine Serhas donanmasına ricat emri vererek Çanakkale boğazı tarikile Küçükasyaya döndü. Bugünün muzafferiyeti, müttefikan Temistokle atfolundu. Isparta da

Temistoklu şerefle kabul ve ona bir zeytin dalı çelengi verdi.

KARA HARBİ PLATE (M. E. 479)

Pers ordusunun bir kısmı henüz Beotyada iken müttefik ordu, Isparta kıralının emrinde olarak perslere Platede taarruz ve mağlûp etti (479).

Bu defa, Yunan, tamamen kurtulmuştu.

MET MUHAREBELERİNİN SONU. SIMON

Yunanlılar, memleketlerini kurtardıktan sora taarruza geçtiler. Bu suretle Met harpleri daha 30 sene devam etti (M.E. 479—449). Harp tamamen bahrî bir şekil almıştı.

Maraton ve Salaminde parlak bir rol oynamış olan Atina, Isparta yerine harekâtın idaresini eline aldı. Ispartalıların kıskanç muhalefetine rağmen, evelce, Persler tarafından tahrip olunan Atina, yeniden yapıldı. Temistokl şehri kuvvetli duvarlarla çevirdi ve Pire limanını da tahkim etti. Atina donanması, Pire limnından hareket etti; Sisam civarında Mikal burnu yakininde pers filosunu tahrip suretile ilk muvaffakıyeti kazandı. Temistoklun nefyinden sora, deniz kumandanlığı, evvelâ hasmı olan Aristide, daha sora, Miltiyadın oğlu Simona verildi. Delos donanmasının ve hazinesinin yardımile, Simon, pers gemilerini, Ege ve Trakya sahillerinden Anadolu cenup sahillerine kadar takip etti. Simon, Kıbrıs seferinde öldü.

Bu tarihte Persler, Ege Denizinde donanma bulundurmaktan vazgeçmişlerdi. Pers ordusu da Küçükasya sahillerinden üç gün içerde idi. Sahildeki İyonya şehirleri tamamen hür kaldı. Met muharebeleri sonunu bulmuştu. Bir sulh muahedesi imza edilip edilmediği malûm değilse de Met muharebelerinin sonunda elde edilen sulha *Simon Sulhu* denir. Hakikatte bu sulh, daha ziyade Periklesin eseridir.

MUVAFFAKIYETİN SIRRI. ORDU

Atina-Isparta muzafferiyetlerinin başlıca sebeplerini, orduda aramak lâzımdır. Atina, bilhassa Isparta sitelerinde askerlik bir vatan vazifesi idi. Askerlik terbiye ve talimleri ve spor daha küçükken başlardı. Perslerin, süvarisi fazla idi. Dağlık olan Yunan, süvari harekâtına pek müsait değildi.

ATİNA DONANMASI Met muharebelerinin kat'î zaferini temin eden Salamin muharebesi Atina donanmasını yapan ve idare eden Temistoklun eseri idi. Temistokl, donanmayı Aristidin ve aristokrat partinin muhalefetine rağmen yaptırmıştı. Atina donanmasında 80.000 kişi vardı. Zenginler kendi hesaplarına bir gemi mürettebatını beslemiye mecburdular. Atina donanmasının merkezi Pire idi. Buradaki koylarda, donanma, fena havalarda barınabilirdi. Burada geniş bir tersane ve tezgâhlar vardı. II kilometre boyunda kuvvetli kale duvarları limanı kara ve deniz taarruzlarına karşı muhafaza ediyordu.

2. *ATİNANIN FAİKIYETİ. PERİKLES*

ATİNANIN FAİKIYETİ Met muharebelerinden evel Peloponez ittihadının başında bulunan Isparta, Yunanın birinci sitesi idi. Pers istilâları esnasında da başkumandanlığı o yaptı. Plate muharebesinden sora, Perslere karşı mücadele, denize intikal ettiğinden uzak seferleri sevmiyen Ispartalılar, askerlerini Peloponeze çektiler ve işi büsbütün Atinaya bıraktılar. Bu zamandan soradır ki, birinci defa olarak, Atina iyon âleminde siyasî bir kuvvet oldu.

DELOS İTTİHADI Ispartanın çekilmesinden istifade eden Atina evvelâ *Delos* ittihadını yaptı. Daha sora bu ittihadı, hakikî bir bahrî imparatorluk haline koydu. Delos ittihadı, Aristit tarafından hür bir fikirle teşkil olundu. Atinalı jeneral Anadolu sitelerini kendilerine ilhak için, Ege Denizindeki sitelere, daimî olarak birleşmelerini teklif etti. İttihadın umumî meclisi mukaddes Delos adasında toplandı. Müttefikler umumî maksat için para ve gemi vermeyi taahhüt ettiler. Bununla beraber birleşen siteler, aralarında serbest ve müsavi kalıyorlardı. Delos meclisinin riyaseti ve müttefik kuvvetlerin kumandanlığı Atinaya verildi.

ATİNANIN BAHRÎ İMPARATORLUĞU Bilhassa, pers kuvveti zayıfladıktan sora, İyonya şehirleri bu teslihattan bıktılar. Asker ve gemi verecek yerde yalnız para verdiler. Atina bununla donanmasını arttırdı. İttihat hazinesinin

Delosta emniyette olmadığını behane ederek bunu Atıka nakletti. Ve Akropola koydu. Bu zamandan itibaren Atinalılar, eski müttefiklerini tebaa gibi görmiye başladılar. Atinalılar, bunların hükûmetini kontrol ediyorlar ve Atina kanunlarını kabul ettiriyorlar ve onlardan ağır bir vergi alıyorlardı. Bu suretle artan ittihat hazinesi yalnız harp masraflarına sarfolunmuyordu. Atina hükûmeti bu parayı, şehrin tezyini ve ahalinin eğlencesi için de sarfetti. İttihattan çekilmek istiyen her müttefik site, bir hıyanet işlemiş gibi cezalandırılıyordu. İşte bu suretle Atina eski Delos ittihadını bir bahrî imparatorluk haline çevirdi.

ISPARTA VE ATİNANIN REKABETİ

Met muharebeleri bitmeden evel Atinanın kazandığı hususî vaziyet, Ispartalıların kıskançlığını mucip oldu. Delos ittihadının teşkili, hiddetlerini arttırdı. Ispartada çok sevilen Atinalı jeneral Simon, millî birlik için tehlikeli olan inkıtaın önüne geçmeğe çalıştı. Simon, sürgüne yollandı. Atina bahrî ittihadı kara şehirlerine de teşmil etti. Bundan sora Isparta, kendisi gibi, Atinanın büyümesini çekemiyen Korent ve Teple birleşti. Isparta ve Atina arasında iki defa muharebe patladı. İlk defasında Simon, beş senelik bir mütareke yapmağa muvaffak oldu (M.E. 449). Atinada hâkim olan *Perikles (Res. 111)* ikinci defa olarak Isparta ile 30 sene için bir sulh imza etti (M.E. 445). Bu son sulhun şartları, iki rakip site arasında bir muvazene tesis etti. Yunan âlemi, iki kısma ayrıldı. Isparta karada, Atina da denizde hâkim kaldılar. Bu sükûnet devri, Periklesin zamanına tesadüf eder.

PERİKLES. ŞAHSÎ VAZİYETİ

Perikles, Maraton muharebesinden biraz evel aristokrat bir aileden doğmuştu. Anası vasıtasile Atina demokrasisine mensup idi. Güzel bir tahsil aldı. Perikles, hürmet ve takdiri celbeden bütün hassalara malikti. Askerî kabiliyetlerinden ziyade devlet adamı hassalarına malik idi : Parlak bir zekâ, yüksek bir ahlâk ve şahsî feragat. Bu samimî demokrat, asil ve açık bir belâgatle ve derin bir vatanperverlikle Atina halkına hâkim idi. Periklesin sözleri herkesi ikna ederdi. Hayatının sadeliği aleyhindeki bütün töhmetleri hükümden düşürüyordu. Periklesin Atinadaki nüfuzu, şahsî kabiliyetlerinden ziyade müsait ahval neticesi idi. Atina demokrasisinin reisi

olarak, siyasî hayata girdiği zaman kendine rakip olabilecek Aristit ve Simondan, birisi ölmüş ve diğeri sürülmüştü. Yerleri boştu. Tagallüp hissi uyandırmamak için Perikles fevkalâde bir salâhiyet istemedi. Meselâ hiç bir vakit Arhont olmadı. Yalnız M.E. 444 tarihinden itibaren vatandaşlarının emniyetile 15 sene için kumandan intihap olundu. Perikles, bu vazifeyi diğer 9 vatandaşla birlikte yapıyordu. Bununla beraber, Atinada demokrasi ismen vardı. Hakikatte Perikles hâkimdi.

PERİKLESİN HÜKÛMETİ

Dahilde Perikles, demokrasiyi ikmale çalıştı. Aristokrasinin son kalesi olan Areopaj mahkemesinin siyasî salâhiyetlerini kaldırdı. Perikles, beşyüzler meclislerinde, mahkemelerde, millet meclislerinde velhasıl umumî hizmetlerde bulunan vatandaşlara bir maaş tahsis etti. Atinayı süsledi. Faaliyeti sayesinde bu şehir, edebiyat ve güzel san'atlerin merkezi oldu. Daha sora bu parlak devre *Perikles Asrı* dendi.

Hariçte, bütün beynelmilel ihtilâfları teskine ve harba mâni olmağa çalıştı. Şerefli bir sulh ile Met muharebelerine nihayet verdi. Isparta ve Atina arasında bir muharebe çıkacağına kani olduğundan bu muharebeyi mümkün olduğu kadar geri atmak için 30 senelik bir mütareke aktetti. Perikles, Atina etrafında 200 siteyi birleştiren ve çok para temin eden büyük bir bahrî imparatorluk teşkilile uğraştı. Atinalılarla ona tebaa olan eski müttefikler arasındaki bağları kuvvetlendirdi. Atinanın istismar siyasetine karşı isyan eden Öbe ve Sisam adalarını şiddetle tenkil etti.

Bu andan itibaren bahrî sitelerin umumî isyanını tahmin etmek güç bir şey değildir. Peloponez muharebesi biraz sora bu isyana bir sebep oldu.

G. ATİNADA UMUMÎ HAYAT

1. *AHALİ SINIFLARI*

ATİNA DEMOKRASİSİ

M. E. V inci asrın ortasında Atina teşkilâtı, demokrat bir hükûmet mefkûresini tahakkuk ettiriyordu. Hükûmeti idare eden millet idi; umumî meydanda toplanan vatandaşlar, kanunlar

hakkında rey verirlerdi. Bu kanunların tatbikını, bir sene için intihap olunmuş reislere bırakırlardı. Fakat onların hareketlerini kontrol ederlerdi. Adalet dahi, hususî hâkimler tarafından temin olunmazdı. Jüri halinde toplanan vatandaşlar hüküm verirlerdi.

VATANDAŞLAR Atina demokrasisi hakikatte bir aristokrasi idi. Atıkın belki yarım milyon ahalisinden, vatandaşlar 20,000 - 30,000 den fazla değildi. Bunlar, imtiyazlı sınıftı. Vatandaş olmıyan ve ekseriyeti teşkil eden sınıf ta vardı. Bunlar da meteklen yani ecnebiler ve esirlerdi.

Bir Atina vatandaşı olabilmek için, Atinalı ana babadan doğmak lâzımdı. Ecnebilere site hakkı ancak nadiren verilir ve bu da halk içtimaında verilecek karar ile olurdu. Bundan başka şerefsizliği mucip bir mahkûmiyet gören Atinalı, vatandaşlık haklarını kaybedebilirdi. Umumiyetle Atinalılar, vatandaşlık haklarını küçük bir zümreye hasrederlerdi.

METEKLER Atina, kolayca site hakkı vermemekle beraber, toprağında yerleşmek istiyen ecnebileri de kabul etmekte tereddüt etmezdi. Bunlara metek denirdi. Bunlar 100,000 kadardı. Bir metekin Atıkta oturabilmesi için vatandaşlardan bir mes'ul göstermiye mecburdu. Bundan maada bu yabancının mutat vergilerden fazla bir vergi vermesi ve ordu ve donanmada hizmet etmesi lâzımdı. Bazı günlerde metekler, dinî merasime iştirak ederlerdi. Bir nevi yarım vatandaş olan bu meteklerin Atinalıdan ziyade ticaret ve san'atle uğraşmıya vakitleri vardı. Pire ahalisi, bilhassa tüccar, gemici ve bankacı olmak üzere meteklerden mürekkepti. Bu yabancılar da Atinalılar kadar demokrasiye bağlı idiler [1].

ESİRLER Atina ahalisinin dörtte üçü esirlerden mürekkepti (M. E. 309 tarihinde 550,000 ahaliden 400,000 nin esir olduğu anlaşılmıştır. O vakit bir esir 5-10 altına satılırdı). Bir insan ya esir doğar veyahut fakir olduğu için esirliğe düşerdi; veyahut harpta, korsanlıkta esir olurdu; veyahut bir mahkeme kararile esir addolunabilirdi. Atık kıt'asındaki esirlerin birçoğu hariçten getiriliyordu.

Nazarî olarak esir efendisine tâbi idi. Filozof Aristot adi-

---

[1] Bir metekin Loryum madenlerinde kullandığı 1000 esiri vardı.

yor ki: esir, canlı bir mülk, ehlî hayvanata benziyen ve insan olan bir alettir. Hakikatte Atinalı esirin hayatı oldukça eyi idi. Efendisi onu öldüremez ve hatta dövemezdi. Maamafih mahkeme, esirin dövülmesine ve eziyet edilmesine hükmedebilirdi.

Esir, hürriyetini, ahalinin bir kararı veyahut efendisinin arzusile istirdat edebilirdi. Hürriyetini kazanan esir, metekler sınıfına girerdi. İşte, Atıktaki 100,000 metek ve 400,000 esir sayesindedir ki imtiyazlı vatandaşlar munhasıran politika ile uğraşabilmişlerdir.

2. *HÜKÛMET*

REİSLER

Atina halkı, hakimiyetini, birkaç reise verirdi. Bunlar ya intihap olunurlar yahut kura çekmek suretile tayin olunurlardı. Fakat, kura usulile iktidarsızların da başa geçmesi muhtemel olduğundan, meselâ, kumandanlık gibi mühim memuriyetlere tayin olunacaklar hakkında kura usulü tatbik olunmazdı; onlar, intihap olunurdu, esirlerin halkın nüfuzu altında tutulması için çok sıkı tedbirler alınırdı: Evvelâ intihap bir sene için yapılır ve kumandanlar müstesna olmak üzere ikinci bir defa intihap olunmazlardı. Vazifelerine başlarken haklarında tahkikat yapılır ve vazifeleri esnasında her vatandaş, onlar hakkında dava edebilirdi ve en nihayet memuriyet senesi geçtikten sora, müddetini bitiren rüesa, hususî bir komisyon önünde işleri hakkında hesap verirlerdi. Bunu yapmadıkça Atık kıt'asını terkedemezler ve servetlerine sahip olamazlardı.

ARHONTLAR VE STRATEJLER

Reisler iki sınıftı: *Arhont* lar ve *Stratej* ler. M.E. V inci asırdan evel 9 Arhont, eski Atina kırallığının vazifelerini görürlerdi. Bunlardan biri devlet reisi idi. Biri dinî merasime nezaret eder, diğer biri de ordulara kumanda ederdi. Diğerleri de yeni kanunlar yazarlar ve bunlara kanunların muhafızları denirdi. V inci asırdan itibaren 10 Stratejin vazifesi en mühim olmuştur. Bunlar, askerlere kumanda ederler ve Atinanın haricî siyasetini idare ederlerdi. Bundan başka, şehrin polisi, emirlerinde idi ve meclisleri de müstacelen toplıyabilirlerdi. Tekrar

intihapları caiz olan bu Stratejler, Atina politikasının devamlı ve imtidatlı olmasını temin ettiler. Halbuki her sene değişen diğer reisler bu işi yapamazlardı. Mesela, Perikles 15 defa Stratej intihap olunmuştur.

SİYASÎ MECLİSLER Atinada siyasî meclisler iki idi. Hemen daimî olan *Beşyüzler Heyeti* ve zaman zaman toplanan *Halk Meclisi.*

Beşyüzler Heyeti, her kabileden elli kişi olmak üzere, kura ile, her sene intihap olunurdu. Tatbikatta bu 500 kişi birlikte toplanıp çalışmazdı. Her kabileden intihap olunan 50 kişiden mürekkep aza sıra ile bir müddet işleri idare ederdi. Bu suretle sene sonunda hepsi iş görmüş bulunurdu.

Beşyüzler Heyeti Halk Meclisine arzolunacak sualleri hazırlar, cari işleri görür ve devletin maliyesini idare ederdi. Sene nihayetinde Beşyüzler Heyeti, Halk Meclisine hesap vermeğe mecburdu.

HALK MECLİSİ Halk Meclisi, bütün umumî işlerin hâkimi idi. İntihap, kanun kabulü, muahede, harp ilânı, siyasî dava gibi hiçbir mühim iş onsuz yapılamazdı. Askerlik vazifesini bitirmiş olan bütün vatandaşlar usulen meclise iştirak ederdi. Bunlar, 20,000 kadardı. Hakikatte ise meclise vatandaşların dörtte hatta onda biri geliyordu. Gelenler Atina işçileri, Pire gemicileri, çobanlar, civar çiftçileri idi. Bunlar, kendilerine içtimalarda verilen ufak bir gündelik için geliyorlardı. Ahali ile meclis arasında hattı fâsıl olmak üzere kırmızı bir ip gerilirdi. Meclis içtimalarına dinî bir merasimle başlanır ve ondan sora Beşyüzler Meclisinde hazırlanan kanun projesi okunurdu. Bundan sora gürültülü bir surette hatipler projeyi münakaşa ederlerdi ve nihayette el kaldırmak suretile veyahut gizli reyle rey verilirdi.

MAHKEMELER Atinada başlıca iki mahkeme vardı. Kaydi hayatla tayin olunan eski Arhontlardan teşekkül eden bir mahkeme vardı ki başlıca katil ve yangın vak'alarına ve bir de umumî adap ve terbiye işlerine bakardı. Bundan başka bir de hakikî halk mahkemesi vardı. Bunun azası her sene 30 yaşından fazla vatandaşlar arasından seçilirdi. Bütün aza 6,000 idi. Bunlar, kısımlara ayrılırdı

Siyasî hayatta, halk meclisi ne ise, adlî hayatta da, bu mahkeme, o idi. Atinalılara ve müttefiklerine ait bütün mühim davaları görürdü.

ATİNA MAHKEMELERİNDE DAVA NASIL GÖRÜLÜRDÜ

Mahkemede, müddeiumumî vazifesini herhangi bir vatandaş görürdü. Mahkeme önünde herkes, davasını kendisi müdafaa ederdi Avukatlık meçhuldü. Maamafih, san'atten bir adama müracaatle bir nutuk alınır ve mahkeme önünde ezberden söylenirdi. Müdafaa için zaman muayyendi. Şahitler ve nutuklar dinlendikten sora, reis meseleyi reye kor, mahkeme azası fikirlerini bir çömleğe beyaz veya siyah çakıl atmakla bildirirlerdi. Beyaz, beraet, siyah, mahkûmiyetti. Bu mahkemeler, zamanımızdaki jürilere benzer. Adetlerinin çok olması, azasının cehaletini izale edemezdi. Kararlar, siyasî cereyanların tesiri altında kalırdı.

VERGİLER

Atina gibi demokrat bir hükûmette vatandaşların hepsi az çok bir memurdu. Bundan dolayı hepsi devletten aylık alırdı. Devlet hazinesi, şu halde 20,000 den fazla insana bakmıya mecburdu. Bu masrafları kapayabilmek için ağır vergiler koymak icap etti. Bunun için Atina, müttefiklerinden aldığı vergiyi çoğalttı. Bundan başka gümrüklerden, meteklerden ve mahkemelerin hükmettiği cezalardan da varidat alıyordu. Zengin vatandaşlar fevkalâde vergiye tâbi idi. Tiyatroların ve bazı umumî bayramların masraflarını bunlar çekerlerdi. Bundan başka gemi tayfalarını da zenginler tutarlardı.

VATAN FİKRİ, DEMAGOKLAR

V inci asırda Atinalı, bugünkünden ziyade, devlet işile uğraşırdı. Muhtelif meclisler azası, hâkim sıfatile boş vakti kalmadıktan başka çalışma zamanlarını da sitenin hizmetine sarfetmiye mecburdu.

İster istemez siyasî vasıflar kazanıyordu. Bu sayede vatan ve müttefiklerine ait işlerde dikkatli bir vatandaş oluyordu. Bununla beraber nazarî olarak hâkim olan Atina halkı filiyatta demagokların idaresinde idi. *Demagok*, halkı idare edenler demektir. Bunlar, sitenin, ya, en kabiliyetlileri veyahut en harisleri idi. Bunların başlıca vasıtaları belâgat idi. Zira meclis, nutuksuz hiçbir şeye karar veremiyordu. Komik

şair Aristofan, demagokları milletin etrafında vızıldıyan sineklere benzetmişti. Demagok, yüksek ve temiz bir adam ise, belâgati ihtiraslara galebe çalardı. Perikles öldükten sora Atina demokrasisi çirkin entrikalara kapıldı. Zenginleri tahkir ve tazyika başladı. Bu hareket, Peloponez muharebesi nihayetinde aristokratların irticaını mucip oldu.

H. VI INCI ASIRDAN İTİBAREN GREK MEDENİYETİ

1. *EDEBİYAT*

MEDENİYET MERKEZİ ATİNA

Met muharebelerini takip eden iki asır zarfında Ege havzası mıntakaları, birçok edip ve san'atkâr yetiştirdi. Fakat, Atina, bunları kendine celbetti, bu *medeniyetin* merkezi oldu. Fikir işleri için bu kadar zeki ve bu kadar meraklı hiçbir halk başka bir sitede toplanmadı. Meselâ, Periklesin evi mütefekkir ve san'atkâr bir zümrenin toplandığı yerdi. Herodot, Anadolunun garbıcenubisinden (Halikarnas)tan Atinaya gelerek, Met muharebelerine dair tarihi yazmıştır. Atina, tertip ettiği muhteşem bayramları ve edebî müsabakalarile şaheserlerin meydana gelmesini teşvik ediyordu. Müttefiklerinin parasile zenginleşen Atina, harp hazinesini, mabetler, galeriler ve resim tabloları gibi eserler için sarfediyordu. Atinada her neviden san'atkârlar, kudretlerinin eserini gösterebiliyorlardı. Kendi toprağında başkaları tarafından yapılan bu eserlere Atina, Atık eserleri unvanını verdi. Atık eserlerinin vasıfları şunlardır: zevk inceliği, lisanın temizliği ve inceliği, fikir şetareti.

Atina ege dehasını kendine maletmiştir.

ATİNADA TİYATRO HAYATI

Dram temsilleri, büyük *Diyonizi* denilen bayramlarda verilirdi. Tiyatronun ortasında bir kürsü kurulur ve şeref mevkii Diyonisosun papazına verilirdi. Temaşada, bütün halk hazır bulunurdu. Masraf, zengin vatandaşlardan alınan hususî bir vergi ile kapatılırdı. Bu temsiller dram şairleri arasında devlet tarafından tertip olunan bir müsabaka için fırsat teşkil ederdi. Şairler üç facia, biri hicviyeli dram veyahut komedi olmak üzere dört piyes takdimine mecbur idiler. Müsabakayı kazanana basit yeşil br çelenk verilirdi. Atinada

temsiller üç gün sürer ve açıkta verilirdi. Bidayette ahşaptan yapılan tiyatro, üç kısımdan mürekkepti. Aktörler için dekor teşkil eden bir duvarla kapalı dar bir sahne, merkezde mugannilere mahsus yuvarlak bir yer ve en nihayet seyirciler için yarım daire şeklinde basamaklar.

Diyonizi bayramlarında oynanan trajediler, ekseriya allahlar veya kahramanlar gibi fevkalbeşer şahsiyetler sahneye kordu. Umumiyetle üç kişiden ibaret aktörler, geniş esvap, yüksek ayakkabı ve seslerinin daha yüksek ve yüzlerinin daha büyük görünmesi için maske giyerlerdi. V inci asırda piyesin bir kısmı nazım halinde bir hitabe idi. Mütebakisi de bir heyet tarafından taganni olunurdu. Tiyatro, Grekler için kuvvetli bir terbiye vasıtası oldu.

TRAJEDİ YAZAN ŞAİRLER

M. E. V inci asırda Atina sahnesini tezyin eden üç büyük trajedi şairi vardı: *Esil*, *Sofokl* ve *Öripit*. Eşil, grek trajedisinin mucidi addolunabilir. Met muharebelerine iştirak eden Eşil, İranlılar isimli trajedisinde Maraton ve Salamin galiplerini şerefle ihata etti. Büyük san'ati, takdir ve dehşet ile tehyiç esasına müstenittir.

Sofokl, dram müsabakalarında 20 defa muvaffak olmuştur. Bilhassa Ödip efsanesini şahesrlerine mevzu ittihaz etmiştir.

Öripit ise, İfigeni gibi rikkataver kahramanlara dair mevzularda merhameti tahrik eden zâfları ve duyguları göstermiştir.

KOMEDİ

Atık komedisi, Atinalıların şarap Allahı Diyonisos için yaptıkları bir merasimden doğmuştur. Komedi menşeinden itibaren daima gülünç ve kaba maskaralık zevkini muhafaza etmiştir. V inci asırda en meşhur komedi müellifi Aristofan, politikacı, muharrir, filozof gibi zamanın ricalile merhametsizce istihza ediyordu. Hatta sahnede, şair Öripit ve filozof Sokratı bile gülünç bir hale koymuştur. Hicviyesinden allahlar bile hariç kalmamıştır.

NESİR VE TARİH

Birinci defa olarak tarihçi, hatip, filozof gibi büyük muharrirler Atinada nesir vadisinde kendilerini gösterdiler. Herodot (M. E. 480-425) büyük tarihçi tanınmıştır. Büyük bir seyyah olan Herodot 20 muhtelif millette gördüklerini hikâye etmiştir.

Tükidides, Peloponez muharebesine dair yazdığı eserde, Herodottan daha ziyade tarihçi kabiliyetini göstermiştir.

Ksenofon, bir tarihçi olmaktan ziyade, mükemmel bir hikâyeci idi. IV üncü asrın bidayetinde yunan tarihini ve meşhur *Onbinler Ricati* ni pek güzel hikâye etmiştir.

BELÂGAT Atinada siyasî ve adlî teşkilât sayesinde belâgat pek mühimdi. Halk meclisinde ve muhakemede herşeye karar verilmek için söz söylemek lâzımdı. Atina, bilhassa M. E. V inci asrın nihayetinde ve IV üncü asırda birçok hatipler yetiştirmiştir. Bugün, Periklesin irticalî nutuklarından elimizde bir şey kalmamıştır. Buna mukabil Demostenin siyasî nutukları ve müdafaaları mahfuzdur. Bunlar, Atık belâgatinin mükemmel modelleridir. Atinada talebelerine nutuk tertip etmeyi ve söylemeyi öğreten belâgat hocaları vardı.

FELSEFE Atina filozoflarında fikir derin ve lisan güzeldi. Bütün Atina filozoflarının hocası, M. E. V inci asırda fakir bir aileden *Sokrat* idi. *Delf* mabudu tarafından insanların en hakimi olarak ilân olunan Sokrat, kendisi hakkında şu kanaati tekrar ederdi: *Ben yalnız bir şey bilirim; o da, hiçbir şey bilmediğimdir.* Sokrat, talebelerini bir muallim gibi tedris etmezdi. Onlarla umumî meydanlarda teklifsizce konuşur ve meharetle sualler sorardı; o, fazileti yalnız tedrisle iktifa etmez, misal olurdu. Sokrat, muharebe meydanlarında cesareti ve siyasî meclislerde marifetile şöhret kazandı. En meşhur talebesi *Platon* (Eflatun) idi.

Platon, ormanlarda ve Atina kapılarında ders verirdi. Kendi fikirlerini ve hocası Sokratın fikirlerini meşhur Diyalog isimli eserinde serdetmiştir. Platonun talebesi Makedonyalı *Aristo* idi.

Aristo, hoca olduktan sora, Atina civarında bahçelerde gezerken ders verirdi. Aristo, yalnız bir filozof değil, ayni zamanda cihanşümul bir deha olmuştur. Tarihi tabiî kolleksiyonları toplamakla da meşhur olmuştur.

2. GÜZEL SAN'ATLER

ESKİ SAN'AT Grek san'atkârları, güzelliğin en yüksek derecesine birdenbire varmadılar. Bunun için birçok asırlar çalıştılar. M. E. V inci asırdan evelki bu hazırlık devresine eski devir denir. Heykeltraşlar bidayette

ağaç ve taşla şekilsiz heykeller yaptılar. Fakat, mektepte ve güreşlerde insan vücudunun muhtelif vaziyetlerini tetkik etmeyi öğrendiler. Bu suretle IV üncü asırdan itibaren şüphesiz henüz sert, fakat, şekil itibarile mükemmel heykeller meydana çıkmıştır.

Greklerin, heykelleri boyadıklarını zikretmek lâzımdır. Beyaz mermer heykeller bile kırmızı, mavi ve siyaha boyanırdı. M. E. IV üncü asırda mabetler, allahların efsanelerini temsil eden heykellerle süslenmeye başladı. Atina civarında Egin mabedinin cephe tezyinatı bu zümredendir.

KLASİK SAN'AT M. E. V inci asırda grek san'ati tekemmül etmişti. Mimaride, heykeltraşlıkta, resimde hulâsa bütün san'atlerde büyük inkişaf olmuştu. Bu eserlere klasik eserler derler. Klasik eser demek, birçok asırlar için taklit olunamaz modeller demektir. Zaman ve ahval de san'at eserlerinin meydana gelmesine müsait idi. Met muharebelerinden sora Yunanda bilhassa Atinada yeniden ihya olunacak pek çok harabeler vardı. Bilhassa memleketi istilâ dan kurtaran allahlara teşekkür için mabetler yapmak icap ediyordu. O vakit heykeltraşlar, mimarlarla birlikte yeni mabetleri ve umumî binaları süslemeye çalıştılar.

ATİNA ABİDELERİ Atinanın, Persler tarafından iki defa yakılması, şehrin yeni baştan yapılmasını icap ettirmişti. Evelemirde, alelâcele ve intizamsız bir surette meskenler yapıldı. Daha sora, Ispartanın muhalefetine rağmen kale duvarları yapıldı. Bunun için düşman tarafından tahrip edilen abidelerin enkazı kullanıldı.

Perikles, mabetleri yeniden inşaya teşebbüs etti. Perikles, bu suretle kendi sitesini şereflendirmek ve fakir vatandaşlara iş bulmak istiyordu. Gayreti sayesinde şehir büyük bir mesai yeri manzarasını aldı. Akropol harabeleri, *(Res. 115)* hâlâ ziyaretçilerin takdir ve hayretini celbeden muazzam binalarla süslendi.

Dram temsilleri için Diyonisos ve musiki müsamereleri için Odeon tiyatroları yapıldı.

MİMARLIK Klasik devirde, mabet, galeri, tiyatro, gimnaz velhasıl bütün grek abideleri ayni vasıfta idiler: nispetlerin doğruluğundan ve çizgilerin ahengin-

den çıkan sakin bir güzellik ve basit bir haşmet. Bununla beraber, sütun ve şekillerinin istimalinde oldukça bir değişiklik vardı.

Bundan da üç türlü mimarlık usulü çıkmıştır:

Torik usulü, İyonik usulü ve Korent usulü.

Olemp, Delf mabetlerile Partenon mabetleri gibi büyük mabetler Torik istili üzere yapılmıştır. Bu istil, sade, sert ve azametlidir. Grekler, buna erkek istili derlerdi *(Res. 110)*.

İyonik istili ise, daha ziyade kadın vasfındadır. Hakikaten, lâtif ve zarif bir surette süslüdür. Bu istilin vasfı, sütunun başlığıdır. Bu başlık, iki helezon arasına sıkıştırılmıştır. Atinadaki *Zafer* ve *Erekteon* mabetleri, bu istil üzeredir. Bu son binanın bir cephesinde sütunlar yerine, kadın heykelleri yapılmıştır. Kornişi, bunlar tutar.

Korent istili ise, Korentte bir çiçek sepetini taklit etmek istiyen bir heykeltraş tarafından icat olunmuştur. Bu istil, bilhassa, büyük zenginliğile meşhurdur. Grek binaları taştan veya mermerden sağlam bir surette yapılırdı. Bunun için ancak, insan elile yıkılabilirdi. Maamafih, Roma binalarında olduğu gibi; taş kemerli değil, sadece tahta ve kiremitle örtülürdü.

PARTENON

Grek mimarlığının şaheseri, Atinadaki *Partenon* mabedidir *(Res. 114)*. Bu mabet Perikles tarafından Atine sitesinin hamisi Atenanın şerefine yapılmıştır. Bu eseri, mimar *İktinos* ve heykeltraş *Fidyas* yaptılar. Eski Mısır ve Ortazamanın büyük binalarile mukayese edilirse Akropolun en yüksek noktasında yapılmış olan Atena mabedinin küçük eb'atta olduğu görülür. Bununla beraber torik mimarisi tarzındaki sadeliği ve iyon üslûbu üzere zengin tezyinatile göze çok hoş görünür. Partenon mabedi, M. E. V inci asırda Atinanın millî ve dinî zaferlerini hulâsa eden bir eserdir. Partenon mabedi, daha soraları hıristiyan kilisesi ve cami şekline kalbedilmiş ve 1687 de Atinanın Venedikliler tarafından muhasarası esnasında bir infilâk neticesinde harap olmuştur.

HEYKELTRAŞLIK. FİDYAS

Grek heykeltraşları, mermer, tunç, altın ve fildişi gibi en mükemmel maddeleri işlediler. Mabetlerin tezyinatında mimarlara yardım ettiler. Grek heykeltraşlarının eserleri bizce meçhul-

dür. Ancak, biz, bunları, Romalıların yaptığı kopyalarla biliriz.

M. E. V inci asırda *Miron*, yaptığı bir atlet heykelile şöhret kazandı. Bu atlet, disk atan bir sporcu idi. Bu atlet, insan vücudunun en mükemmel bir modelidir. Fakat, Akropoldaki muazzam eserinden bahsettiğimiz Fidyas, bütün bu san'atkârların fevkındedir. Fidyas, kayanın üstüne denizden görülebilecek kadar 16 metre yüksekliğinde bir silâhlı Atena heykeli yapmıştı. Fakat, Fidyasın şaheseri, Olemp mabedindeki fildişinden ve altından 14 metre yüksekliğinde Zeüs heykelidir. M. E. IV üncü asırdan itibaren grek heykeltraşları büyük eserlerden ziyade, münferit heykeller yaptılar *(Res. 107, 109, 112)*. Fakat, Rodosta ve Bergamada büyük ve gösterişli eserler tercih olundu.

RESİM Grek ressamlarının eserleri hakkında eskiden kalma tasvirler ve boyalı resimli vazolar vasıtasile bir fikir edinilebilir. Resim, evelemirde tezyinat için kullanıldı. Muktedir ressamlar görüldü. Fakat M. E. IV üncü asrın en büyük ressamı, büyük İskenderin ressamı olan *Apel* idi.

SINAAT Greklerde san'at hissi yüksekti. En bayağı şeyleri bile güzel yaparlardı. Vaktile Greklerin işlediği paralar ve kıymetli taşlar vardır, fakat, grek çömlekçilerinin yaptığı ve süslediği topraktan vazolarda daha ziyade san'at vardı. Bunlar, en mükemmel Atık vazolarıdır *(Res. 106, 108)*. Bunlar, kısmen kırmızı zemin üzerine siyah tasvirler, kısmen de siyah zemin üzerine kırmızı tasvirlerle süslüdür. Vazolar üzerindeki resimler, ya meşhur tabloların kopyası veyahut doğrudan doğruya Atina hayatının bir tasviri idi. Bunlar, eski medeniyetin tetkiki için çok mükemmeldir. Kalıp içinde pişmiş topraktan yapılan heykelleri de zikretmek lâzımdır. San'atkâr, bunlara şapka, şemsiye, yelpaze ilâve ederek süslüyordu. Bu heykelciklerin en zarifleri, Beotya kıt'asında *Tanagrada* bulunmuştur. Bu heykelcikler, zarif ve lâtif bir tarzda giyinmiş kadınları tasvir eder.

3. *ATİNADA HUSUSÎ HAYAT*

AİLE Aile efradı, aralarında yalnız kan rabıtasile değil, ayni zamanda din birliği ile de bağlı idiler. Doğum ve evlenme gibi hayatın başlıca vak'aları münasebetile, evin mabedinde dinî merasim yapılırdı.

Esasta, aile babasının nüfuzu, kat'î idi. Baba, karısının ve çocuklarının servetini yalnız başına idare eder ve bunlar babanın müsaadesi olmaksızın hiçbir şey yapamazlardı. Doğrudan doğruya varisi olmıyan kimse, başka aileden evlât edinebilirdi.

İptidalarda, aile anasının mevkii küçüktü. Kadın, harem dairesinden çıkmaz ve çocukların terbiyesi üzerine olan tesiri de azdı. Kadının umumî oyunlara, tiyatroya gitmesi âdet değildi. Kadın, evde kızlarile iplik bükmek, kumaş dokumak ve nakış işlemekle vakit geçirirdi. Fakat, Atinada ahlâk, iptidaî kanunun şiddetlerini tahfifte gecikmedi. Kadın, Atinada, diğer sitelerde olduğundan fazla hürriyet ve itibar kazandı. Kadın, evin içinde esirlerin işlerini idare eder, ziyaret kabul eder ve iade eder ve birçok dinî merasime iştirak ederdi. Atinalı erkek, kadını, umumî işlere karıştırmaz ve çarşıdan alışverişi kendisi yapardı.

ÇOCUKLARIN TERBİYESİ Çocuk, altı yedi yaşına kadar anasının veya dadısının söylediği masalları dinliyerek oynar, 7 yaşından 18 yaşına kadar tahsil çağıdır. Tahsil, kanunen mecburî idi. Atinada okuyup yazmak bilmiyen pek az idi. Çocuk mektepte, okumak, yazmak ve saymak öğrenir ve bilhassa Omerden şiir parçaları bellerdi. Daha sora, ses ve aletle musiki tahsil ederdi. Musiki, Atinada tahsilin mühim bir kısmı idi. 14 yaşına doğru genç Atinalı gramer ve musiki tahsilile beraber cimnastik te yapardı. Ona güreş, koşu, sıçrayış, ok ve disk atmak öğretilirdi. Atina terbiyesinin gayesi, mütenasip bir vücutta güzel bir zekâ elde etmekti. Çocuk 18 yaşına girince vatandaş olurdu. İki sene de askerlik yapardı.

EV VE EV EŞYASI Atinada fakirlerin evi küçük ve karanlık idi. Zenginlerin evleri Atinanın yeni mahallelerinde geniş ve havadardı. Evin ortası, etrafında sütunlu galeri

bulunan bir avlu idi. Avludan misafir odalarına ve yemek odalarına ve kadınların apartımanına geçilirdi. Kadınların apartımanında bazan bir bahçe de bulunurdu. Arka tarafta bacalı mutfak vardı. Başka odanın bacası yoktu. Zemin katının üstünde ekseriya balkonlu bir veya iki kat daha vardı. Odalar, sadece kireçle badana edilmişti. Evlerinin üstünde kiremit vardı. Tuğla veya ahşaptan yapılı olan duvarlar, hırsızlara mukavemet edecek bir halde değildi. Bunun için, Atinada hırsızlara duvar delici derlerdi.

Grek evinde eşya nisbeten azdı. Duvarlar boyunca sandıklar konurdu. Katlanır sandalyeler, sehpalar yahut ağaçtan koltuklar üzerinde oturulurdu. Kanapeye yahut şezlonga benziyen yataklar üzerinde hem yatılır, hem de kitap okunur, yazı yazılır ve yemek yenirdi. Grekler, uzanmış iken yemek yediklerinden, masaları alçak idi. M. E. V inci asır nihayetinde tenvirat için çıra yerine zeytinyağı lâmbaları kullanıldı.

KIYAFET

Erkeklerin kıyafeti, iki parçadan ibarettir. Yün veya ketenden kolsuz bir nevi kuşaklı fistan, bunun da üstüne omuz etrafında sarılan bir nevi geniş manto. Grek, ekseriya başı açık gezerdi. Seyahatte geniş kenarlı bir şapka veya fötr kullanırdı. Fakirler yalınayak gezerler veyahut bir çarık giyerlerdi. Zenginler, bağlı potin giyerler ve baston kullanırlardı. M. E. IX uncu asra kadar moda, sakalı ve saçı kısa kesmekti.

Kadınların elbisesi, erkeklerinkinden daha uzun ve daha genişti. Vücudun etrafında, birçok kıvrımlar teşkil ederdi. Bu, ev elbisesi idi. Atinalı kadın, sokağa çıkınca uzun bir peçe örterdi. Moda kadınların elbisesini çok değiştirdi. Fakat, renk umumiyetle beyaz kaldı. Zengin kadınlar, renkli deriden zarif ayakkapları giyerlerdi. Mücevherat kullanırlar ve ellerinde bir yelpaze taşırlardı.

YEMEKLER

Atinalı, pek kanaatkârane yaşardı. Erken kalkar ve şaraba batırılmış ekmek yerdi. Öğleye doğru kuvvetlice bir yemek yerdi. Güneş batarken asıl yemek yenirdi. Bayram günleri akşam yemeği bir ziyafet şeklini alırdı. Ziyafet salonuna girerken misafirler ayakkaplarını çıkarırlardı. Esirler, misafirlerin ayaklarını yıkarlar, hatta güzel kokular sürerlerdi. Misafirler, ikişer

ikişer yastık ve yorganlı yatakların üstüne uzanarak yemek yerlerdi.

Esirler, misafirlerin önüne yemekleri masa ile birlikte getirirlerdi. Çatal malûm olmadığından yemek el ile yenir ve hamurla silinirdi. Peçete malûm değildi. Yemeğin sonunda içilirdi. Grekler tuzlu çörekler yiyerek susuzluklarını arttırırlar ve bu suretle çok şarap içerlerdi. Ziyafeti şenlendirmek için, ev sahibi muzıkacılar ve dansörler getirirdi. Misafirler, yatakları üzerine uzanmış olduğu halde, içerek seyrederlerdi. Başlarına çiçekten çelenk korlardı. Yemek siyasî veyahut felsefî mevzular etrafında hararetli mükâlemelerle biterdi. Atinada aşçı kullanmak âdetti. Bazan bir ziyafet için 12 aşçı kullanılırdı. Tabiî, fakir halk, bu lüksü bilmezdi. Halk, kanaatkârane, ekmek, sebze, balık ve zeytinle geçinirdi.

BİR ATİNALININ GÜNDÜZ İŞLERİ

Yemek zamanları ve gece müstesna olmak üzere, Atinalı evinde bulunmazdı. İklim ve siyasî rejim, açık hava hayatına müsaitti. Öğleden evel işler görülürdü. Bu zamanda halk meclisi toplanır ve mahkemeler çalışırdı. Öğleyin yemek için eve gidilir ve hafif bir uyku kestirilirdi. Öğleden sora çıkılarak spor meydanlarına gidilirdi.

CENAZE MERASİMİ

Bir Atinalı ölünce, karısı, cenazeyi hazırlar ve sokaktan görülecek surette bir yatağa yatırılır. Bu suretle cenaze bir gün teşhir edilir ve akraba ve dostları gelip matem havaları okurlar. Defin sabahleyin erkenden yapılırdı. Bu işte kadının vazifesi esaslı idi. Cenaze, bazan bir arabanın üstüne konurdu. Ekseriya akrabası kolları üzerinde taşırlardı. Cenazeyi flütçüler ve kira ile tutulmuş ağlayıcılar takip ederlerdi. Defin merasiminin bütün icabatile yapılması mecburî idi. Definden sora aile toplanır ve müştereken bir cenaze yemeği yenirdi.

SANAYİ

Atinada devlet, daima çalışmağı teşvik ederdi. Atinada fakirlik ayıp değildi. Ayıp olan şey, fakirlikten kurtulmak için çalışmamaktı. Atinalı işçi, ekseriya mahir ve mucit idi. Fakat, binlerce esirin çalıştığı tezgâhlar serbest çalışan san'at erbabına rekabet ediyordu. Atık kıt'asının başlıca sanayii taş ocaklarından ve madenle-

rin işletilmesinden; silâh, vazolar, möble ve elbise imalinden ibaretti.

TİCARET M. E. V inci asrın ikinci nısfında Atina ve Pire büyük bir ticaret yeri oldu. Gemiler Pireye, Karadenizden buğday ve ağaç, Trakyadan demir, Kıbrıstan bakır, Midilli ve Sakızdan güzel şarap getirirlerdi. Sicilyada, İtalyada, Kıbrısta, Mısırda, Lidyada, Karadenizde, Peloponezde ve başka yerlerde çıkan eyi şeylerin hepsi Atinaya gelirdi. Buna mukabil Atina, Pire vasıtasile zeytinyağı, yün, kumaş, mücevherat, vazolar ihraç ederdi. Yalnız incir ve hububat ihracı memnu idi. Para ticareti bankerlere aitti. Bunlar rehin mukabilinde avans verirler ve hesabı cari açarlardı. Meselâ, İzmire giden bir tüccar, parasını beraber götürmemek için, Pirede bir bankere bırakırdı. Hâmil olduğu bir çek sayesinde İzmire gelince, diğer bir bankerden parasını alırdı. Atina parası makbuldü ve heryerde geçerdi.

İ. PELOPONEZ HARBİ

(M. E. 431-404)

HARBİN SEBEBİ Atinanın gittikçe artan kuvveti Ispartadan başka onun müttefikleri olan ve kendisi gibi Torlarla meskûn bulunan Korent ve *Megar*ı korkutuyordu. Korent ve Megarlı tacirler, heryerde Atinalıların ve müttefiklerinin rekabetine çatıyordu. Bu hal, 27 sene süren Peloponez harbine sebep oldu (M. E. 431-404). Bütün Peloponezi Isparta temsil ediyordu. İyon şehirleri de Atina ile müttefik idi.

Peloponez harbi üç devreye ayrılır:

1. BİRİNCİ DEVİR

10 SENE HARBİ (M. E. 431-421)

Harbin başlangıcı Atina için eyi geçmedi. Halk tarafından kendisine kat'î salâhiyet verilen Perikles, nazik bir sefer

plânı tasarlamıştı. Ispartalıların Atığı istilâ edeceğine kani olduğundan Atık ahalisini Atina duvarlarının içine çekti. Atina, Pireye uzun duvarlarla bağlı olduğu için, şehir, denizden erzak almakla uzun bir muhasaraya dayanabilirdi. Bu muhasara esnasında Atina donanması, Peloponez sahillerini abluka ve tahrip edebilirdi.

Atina donanması Lakonya sahillerini tahrip etti. Fakat, Ispartalılar da Atığın bütün mezruatını mahvettiler.

Mısırdan Pireye gelen bir gemi, Atina halkı arasına veba getirdi. Tedbirsizlikten, halkın dörtte biri öldü. Perikles bu esnada öldü.

Periklesin ölümünden sora, parti şefi olarak *Kleon* ve *Nikyas* vardı. Demokrat partisi şefi olan Kleon, şiddetli nutuklarile halkın hoşuna gidiyordu. Sonuna kadar harp taraftarı idi. Aristokrat partisi reisi olan Nikyas, Atinalıların en zengini idi. Vergilerin çokluğundan ezilen diğer zenginler gibi harbin bitmesini istiyordu. Fakat, mahcup, kararsız ve müvesvis olduğundan, ekseriya tasvip etmediği askerî hareketlere sürüklendi. Talih, Atinalılara biraz güler gibi olmuştu. Atina donanması *Mesenya* sahilinde *Pilos* limanını işgal ve tahkim etmişti. Orada bir Isparta garnizonunu esir aldı.

Ispartalılar, süratle intikam almak yolunu buldular. Atinanın altın ve donanmasını yapmak için kereste getirdiği Trakyadaki müstemlekelerine taarruz ettiler. Amfipolis müstemlekesini zaptettiler ve bu mıntakanın birçok sitelerini Atinadan ayırdılar. Kleon, *Amfipolis*ı istirdat için koştu. Fakat mağlûp edildi ve öldürüldü. Isparta, sulh taraftarı Nikyas ile sulh müzakeresine başladı. Her iki taraf mütekabilen aldıkları esirleri ve zaptettikleri yerleri geri vermek şartile sulh yaptılar. Buna Nikyas Sulhu denir (M.E.421). Bu harp 10 sene sürdü.

2. *İKİNCİ DEVİR*

SİCİLYA SEFERİ (M.E. 415-413)

Nikyas sulhu, bir mütareke bile olamadı. Çünkü, hiç kimse ona riayet etmiyordu. Atinanın, Sicliyaya sefer yapması, muhasamatı tekrar başlattı. Bu serseri politikaya taraftar

olan Alkibyat idi. Periklesin akrabası olan bu adam, sefahet ve zevk içinde büyümüş idi. Atina için meş'um bir adam oldu.

Halk, Alkibyadı ve mütereddit Nikyası müştereken sefer kumandanı tayin etti. Fakat, bir vak'a, hareketlerini tehir etti. Bir gece, Atina meydanlarını ve sokaklarını süsliyen heykellere tecavüz edildi. Ahali, bu hareketten Alkibyat ve arkadaşlarını mes'ul tuttu. Alkibyat, bu töhmet altında sefere gitti. Atina donanması (M. E 415) senesinde Pireden Sicilyaya hareket etti. Donanma, içinde 5000 asker bulunan 100 parça gemiden mürekkepti. Şimdiye kadar Pireden bu kadar eyi mücehhez donanma çıkmamıştı.

Sefer, birçok felâketlere maruz kaldı. Evvelâ birinci kumandan Alkibyat, heykellerin tahribi maddesinden dolayı, Atinaya geri çağrıldı.

Alkibyat, bir mahkûmiyete uğramaktansa, Ispartaya iltica etti. Atina ordusunun başında yalnız kalan Nikyas, uzun tereddütlerden sora, büyük tor sitesi *Siraküz* ü muhasara etti. Atinalılar, şehri zaptedecekleri bir zamanda Siraküzlüler beklenilmiyen bir imdat aldılar. Atinalılar, mühim miktarda takviye kıtaatı almakla beraber, Siraküzü zaptedemediler. Donanmalarını ve yaralılarını terkederek karadan çekildiler. Nihayet kâmilen esir oldular. Nikyas ve diğer jeneraller idam olundu.

3. *ÜÇÜNCÜ DEVİR*

DESELİ HARBİ (M. E 413 - 404)

Sicilya seferi, Atinanın son ihtiyat parasını, askerlerini ve silâhlarını bitirmişti. Isparta, eski düşmanı Atinaya karşı mücadeleye devam ediyordu. Alkibyadın tavsiyesi süzerine bir ısparta ordusu Atina civarındaki *Deseli* kalesini işgal etti. Karadan sıkıca abluka edilen şehir, deniz hakimiyetini de kaybetti.

Sicilya felâketi haberi üzerine iyon şehirleri, Sisam müstesna olmak üzere, Atinaya isyan ettiler. Eski Delos ittihadı bozuldu. Bu felâketlerden başka Atinada bir ihtilâl oldu.

Aristokrat partisi, cebren hükûmete geçti ve düşmanla müzakereye başladı.

Sisamda toplanmış olan Atina donanması, birkaç ayda yeni idareyi devirdi ve zenginlerin istibdadına nihayet verdi. Bunu müteakıp, Ispartadan Anadoluya giden Alkibyadı Atina donanmasının başına getirdi. Alkibyat, Ispartalıları mağlûp etti ve Hellespon ve Trakya şehirlerini Atina hakimiyetine bağladı. Alkibyat, Atinaya döndüğü zaman, muzaffer bir kumandan sıfatile alkışlandı. Ahali, kendisine altın çelenkler verdi. Alkibyat, aleyhindeki töhmetlerden beri ilân olundu ve Atina kuvvetlerinin başkumandanı tayin edildi.

Isparta da boş durmuyordu. Donanmasının başına meşhur jeneral *Lizandr*ı getirdi. Bu adam, ayni zamanda kurnaz bir diplomat idi. Atina donanmasını mahvettikten sora Atinayı karadan ve denizden muhasara etti. Atina, Lizandrın şartlarını kabule mecbur oldu. Bu şartlar pek ağırdı. Atina, kale duvarlarını yıkacak, 12si müstesna olarak bütün gemilerini verecek ve Salamin müstesna olmak üzere hariçteki bütün toprakları terkedecekti. Ispartalı kumandan, donanmasile Pireye girdi. Uzun duvarları flüt çalarak yıktırdı. Galebe çalan Isparta, hakimiyetini bütün Grekler üzerinde sert bir surette hissettirmiştir.

K. ISPARTA VE TEP'İN TEFEVVUKU

I. ISPARTANIN TEFEVVUKU

ISPARTA İSTİBDADI

Isparta, Lizandrın tavsiyesi üzerine hakimiyetini Yunan Anadoludaki siteler üzerine teşmile çalıştı. Her sitede Ispartaya sadık 10 azadan mürekkep aristokrat bir hükûmet yaptı. Bunların emrine bir Isparta garnizonu da verildi. Bundan başka Isparta, Atinanın yaptığından fazla müttefiklerinden senelik vergi ve asker aldı.

Atina diğer sitelerden daha sert muamele gördü. Isparta Atinada, 30 arhonttan mürekkep bir aristokratik hükûmet kurdu. Akropolu işgal eden Isparta askerlerinin yardımile Otuzlar müstebitçe hareket ettiler. Halk mahkemelerini ve Halk Meclisini kaldırdılar. Atinada dehşet hükümferma idi.

17

MAKEDONYA (Filip devrinde M. E. 359 - 336)

Birçok vatandaşlar nefye ve ölüme mahkûm oldular. 1300 kişi idam edildi.

Bu kanlı istibdat Atinanın düşmanlarını bile ürküttü. 403 senesinde Tepliler Atinalı sürgünlere yardım ederek Atıka girmelerini ve Pireye kadar ilerlemelerini teshil ettiler. Pire civarında vukua gelen muharebede müstebitler mağlûp oldular. Atina, kapılarını menfilere açtı. Umumî af ilân olundu. Demokrasi idaresi tekrar iade olundu, ve Atinalılar umumî ve hususî felâketlerin izlerini silmeye çalıştılar.

ISPARTA VE İRAN

Ispartanın Anadoludaki politikası da eyi değildi. Bu siyaset, Kıral *Ajezilas* tarafından idare ediliyordu. Bu adam, çelimsiz, topal fakat gayet sevimli idi. Bununla beraber, zeki ve vatanperverdi. Küçükasyadaki siteler yeniden Persler tarafından tehdit olunduğundan, bunlar, Isparta kıralından yardım istediler. Ajezilas karaya çıktı ve Persleri mağlûp etti ve Anadolunun içerlerine girmeyi tasarladı. Persler, Atina, Argos, Korent ve Tepi Isparta aleyhine birleştirdiler. Ajezilas Trakya ve Makedonya tarikile müstacelen Yunana dönmek mecburiyetinde kaldı. Isparta kıralı, müttefik siteleri Beotyada mağlûp etti (M.E. 394). Fakat, muharebede yaralandığından Ispartaya avdete mecbur oldu. Ayni zamanda da Isparta donanması Atinalılar tarafından Anadolu sahillerinde mağlûp edildi.

ANTALKİDAS SULHU

Bu mağlûbiyet, Isparta hakimiyetinin Ege Denizinde düşmesi demekti. Yorgun düşen Isparta, pers kıralını Yunan mukadderatına hakem tayin etti. Isparta murahhası *Antalkidas,* Perslerle bir muahede yaptı. Bu muahede ile Persler, Anadoludaki bütün siteleri aldılar. Yunan kıt'asındaki bütün siteler de biribirinden müstakil olmak üzere serbest oldular. İran kıralı diğer bir siteyi nüfuzuna almak istiyen her siteyi harple tehdit edi yordu.

ONBİNLERİN KAÇIŞI

Bu devirde, Isparta ile İran arasında mühim bir vak'a da olmuştu. Pers kıralının kardeşi genç Kurus, iran tahtını gaspetmek istiyordu. Bu maksatla topladığı kuvvetler arasında, Ispartalıların yardımile para ile tedarik edilmiş 10,000 Yunanlı da vardı. Bunların içinde hatip Ksenefon da bulunuyordu. Babil civarında mağlûp olan genç prens, idam olundu.

Yunanlılar, Ksenefonun nutuklarile, canlanarak, Anadolu şark dağlarından kaçarak, pek az kısmı, dört aylık meşekkatten sora, Karadeniz kıyılarına gelebildiler. Sahili görünce sevinçlerinden "Talasa! Talasa„ deniz! deniz! diye bağrıştılar. Bu kaçış, tarihte Onbinlerin kaçışı diye şöhret almıştır.

2. TEP'İN TEFEVVUKU (M. E. 361-371)

Isparta, deniz tefevvukunu kaybettikten sora, asıl Yunanda da hakimiyetini kaybetti.

Tep, Isparta tazyikından kurtulur kurtulmaz tefevvuku eline aldı. Bu seri yükselmeyi, *Pelopidas* ve *Epaminondas* isminde iki adam temin etti.

Pelopidas, Tepli idi. Tep'i kurtaranlar arasında idi. Çok cesur olan Pelopidas müteşebbis bir asker idi. Siyasetin idaresini dostu Epaminondasa bırakmıştı. Epaminondas mükemmel bir devlet adamı idi; Isparta Beotayaya 10.000 kişilik bir ordu gönderdi. Fakat bu ordu, tamamen mağlûp edildi. Muharebede çok Ispartalı telef oldu. Merkezî Yunanda ısparta hakimiyeti nihayet buldu. Bundan sora Tep taarruza geçerek Peloponez kıt'asını ayaklandırdı. Epaminondas Peloponez kıt'asında nüfuzunu tesis etti ve Isparta duvarları önünde göründü. Fakat, Isparta Kıralı Ajezilasın şiddet ve cesareti sayesinde Isparta kurtuldu. Epaminondas, *Argitta* bir muharebede düşmanları mağlûp ettise de, kendisi de maktul düştü (M.E.362).

İki sene evel dostu Pelopidas dahi Tesalyayı kurtarmak isterken bir muharebede ölmüştü. İki büyük adamını kaybeden Tep, Yunan kıt'asındaki hakimiyetini hemen kaybetti. Bu hakimiyet, Ispartaya değil, Atinaya geçti.

3. YUNAN SİYASÎ MEVCUDİYETİNİN SONU

M. E. IV üncü asrın ilk yarısında, Atinanın nüfuzu tekrar canlandı; Isparta ve Tep arasındaki rekabetten istifade ederek, bazan birile ve bazan diğerile ittifak etti. Ayni zamanda

eski bahrî nüfuzunu da tekrar ihyaya çalıştı. Esaslı bir şey yapmaya muvaffak olamadı.

Bir asırdanberi, Atina, Isparta ve Tepten herbiri kendi menfaatine olarak Yunanı birleştirmeye çalışmışlardı. Fakat, hepsi yıpranmıştı. Artık karışıklık, iğtişaş eskisinden fazla hüküm sürmekte idi. Memleket o kadar yorulmuş ve o kadar ayrılmıştı ki, ilk çıkacak fatihin eline düşmeye hazırdı. Evvelâ Yunana hâkim olacak adamın Met muharebeleri devrinde olduğu gibi şarktan, Pers İmparatorluğundan geleceği zannolunuyordu. Hakikatte şimalden, Makedonyadan geldi.

L. MAKEDONYA TARİHİ

1. *MAKEDONYA KIT'ASI VE AHALİSİ*

Makedonya, Tesalyanın hemen şimalinden başlar. Bu memleket, manzarası, menabii ve ahalisinin ahlâkı itibarile komşusu Yunandan tamamen ayrılır. Bu kıt'a aşağı ve yukarı Makedonya diye ikiye ayrılır: Aşağı Makedonya, Ege Denizi kenarında bir ovadır (Vardar Ovası). Yalnız kayalıklı, üç burunlu Halkidikya Yarımadası Anadolu sahillerini andırır.

Yukarı Makedonya, yüksek dağlarla çevrili bir sıra kapalı havzalardan ibarettir ve bu havzalar, *Aksiyos* (Aksu yahut Vardar) ve *Strimon* (Struma) ırmaklarile biribirine bağlıdır. Makedonyanın iklimi ratıp ve değişiktir. Orada, bağlar ve çok hububat ve zengin mer'alar vardır. Beygir, Makedonyanın başlıca servet membalarından biridir.

Greklerin barbar dedikleri Makedonya ahalisinin aslî unsuru cenubî Rusya - Tuna yalısı boyunca gelmiş türk ırkıdır. Fakat Makedonya sahilinde yerleşen Öbeliler vasıtasile yunan lisanı, Makedonyada da yayıldı. Makedonya kıralları, Olemp oyunlarına iştirak ederlerdi. Ahalinin çoğu köylü idi.

Memlekette ancak iki şehir vardı: *Ege* (Eke) ve *Pella*, Makedonya asılzadeleri sert ve çetin idiler. Vakitlerini av, harp veyahut ziyafetlerle geçirirlerdi.

2. KIRALLAR

KIRAL FİLİP (M.E. 359 - 336)

Makedonya kıralları çoktanberi memleketlerini birleştirmeğe ve medenileştirmeğe çalışıyorlardı. Bu maksatla Yunanla sıkı münasebete girmişler ve en meşhur grek muharrirlerini ve artistlerini celbetmişlerdi. Bununla beraber, Makedonyayı şarkın en kuvvetli bir kırallığı yapan Filip (M.E. 359-336) olmuştur. Bu hükümdar, zamanının medenî evsafını ve türk kahramanlığını nefsinde birleştirmişti. Genç iken Tepte yaşayan Filip, Pelopidas ve Epaminondasın ahvalini tetkik etmişti. Zekâveti sayesinde o memleketlerdeki eyi şeyleri almıştı. Kıral olunca, bilgisi, belâgati ve intizamı sayesinde Grekleri cezbedebilmişti. Diğer taraftan yeni kıral kuvvetli olmasından ve ava olan merakından Makedonyalıların hoşuna gidiyordu. Filip idare etmekte ve galebe çalmakta mahir idi.

FİLİP'İN MAKSATLARI

Filip, kıral olunca, üç vazife karşısında kaldı. Evvelâ Makedonyayı tensik etmek ve kuvvetli bir ordu yapmak mecburiyetinde idi. Daha soraları barbar kabilelerin bulundukları yerleri zaptederek dağlar tarafından ve grek kolonilerini zaptetmek suretile sahil cihetinden kırallığının tabiî hudutlarını temin etmek zaruretinde idi. Filip, memleketinin başına geçtikten sora Atina ile mücadeleye mecburdu. Bu mücadele neticesinde Yunana hâkim olabilirdi. Daha sora, dördüncü bir maksat, kıralın fikrini meşgul edebilirdi: Yunan ve Makedonyanın birleşmiş kuvvetlerile İrana karşı mücadele etmek. Fakat bu muazzam projeyi tahakkuk ettirmek şerefi oğlu *İskender*e nasip oldu.

KIRALLIGIN TANZİMİ. FALANJ

Filip, memleketinde evvelâ mutlak bir idare tesis etti. Yukarı Makedonyanın derebeylerini itaate aldı. Filip daha sora millet efradından kuvvetli bir ordu yaptı. Asılzadeler süvariye rağbet ediyorlardı.

Kıral, en eyi ailelerin çocuklarından hususî bir kıt'a yaptı. Bunlardan müstakbel jeneraller çıkacaktı. Piyade, kuvvetli ve tamamen kıralın şahsına sadık Makedonyalı köylüleri arasından alındı. Bu ordunun esas unsuru, müntehap efrattan mürekkep ağır piyade idi *(Falanj)*. On bin nefer kuv-

vetinde olan Makedonya falanjı sivri demirlerle mücehhez ve her önüne geleni süpüren müthiş bir kuvvet idi. Fakat hareketi ağır olduğundan arızalı arazi bu askere pek müsait değildi. Filip ordusunu besliyebilmek için Trakyadaki altın madenlerini işletti ve Filip tesmiye ettiği paralara resmini bastırdı.

TABİÎ HUDUTLARIN ZAPTI

Filip, memleketini ve ordusunu tensikten sora tabiî hudutları elde etmek istedi *(Harita 17)*. Dağ tarafından Makedonyanın hudutları mütemadiyen İlliryalılar ve Trakyalılar tarafından taciz ediliyordu. Filip bunları kendi memleketlerine kadar takip ve Trakyada bugün bile ismini taşıyan *Filipòpoli* (Filibe) şehrini yaptı.

Makedonya bir deniz cephesi yapmağa mecburdu. Bu maksatla Makedonya sahilinde bulunan grek müstemlekelerini zaptetti. Ayni zamanda Atina tarafından teşkil olunan deniz ittihadı, Peloponez muharebelerindenberi yavaş yavaş eriyordu. Trakya ve Makedonyadan yalnız birkaç şehir muvakkaten Atinaya sadık kalmışlardı.

3. *FİLİP VE YUNAN*

YUNANIN HALİ

Filip, grek müstemlekelerine taarruz etmekle Atinanın ve müttefiklerinin can damarına basmıştı. Filip, bütün Yunanda tefevvukunu kabul ettirmeğe mecburdu. Ahval de bu politikayı teshil edecek şekilde idi. Yunan dahilî harplerle çok yorulmuştu. Kuvvetli Makedonya ordusuna karşı Atina, vatan hissinden tamamen mahrum ücretli askerlerden başka bir asker çıkaramazdı. Atinalılar her tarafta rahat yaşamaktan ve zengin olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Hatta Atinada umumî bayramlara mahsus paranın bile orduya sarfı ölüm cezasını mucip idi. Bilhassa Makedonya parası alan kuvvetli bir parti Filip ile anlaşmıya hazırdı. Makedonyanın istilâsına karşı koymak cesaretini gösteren, yalnız hatip *Demosten* olmuştur.

DEMOSTEN

Demosten, felâket mektebinde yetişmişti. Küçük yaşta yetim kalan Demostenin servetini vasileri suiistimal ettiler. Demosten, büyüyünce bunlara karşı

dava açarak şedit müdafaalarile mahkûm etti. Bu andan itibaren hitabetin büyük bir rol oynadığı siyaset, Demosteni cezbetti. Şöhretini, Filip aleyhinde irat ettiği keskin nutuklarla kazanmıştır. Filip aleyhindeki ilk nutkundan sora Makedonyaya muhalif olan partinin başına intihap olundu. Bundan sora daima Filipin ihtirasatını ilân ve Atinalıları ikazla meşgul oldu. Demosten diğerleri gibi yalnız nutuk irat etmekle iktifa etmedi, Atina diplomasisini idare, donanmayı tensik ve *Şerone* muharebesinde bir nefer olarak kahramanca muharebe etti. Demosten, Atinanın M. E. IV üncü asırdaki en büyük vatanperveri ve dehası ile eski devrin en büyük siyasî hatibidir.

İLK MUKADDES HARP, TESALYA

Din, Filipe Yunanın dahilî işlerine müdahale fırsatını verdi. *Delf* ruhanî meclisi, *Fosit* ahalisini Delf mabedine ait araziyi işgal ettikleri için, fazla miktarda cezayinaktiye mahkûm etmişti. Bundan müteessir olan Fositliler kızarak silâhlandılar ve Apollon mabedindeki hazineyi zaptettiler. Bu hareket, merkezî Yunanı on sene kan içinde bırakan mukaddes bir harbi mucip oldu. Bu harp, Tesalyaya da geçti. Tesalya asılzadeleri Filipten yardım istediler. Filip te, Apollonun intikamını almak behanesile yardıma koştu. Makedonya kıralı memleketin mühim noktalarını işgal ettikten sora Termopili işgal etmek için ilerledi. Fakat orada grek kuvvetlerine rasgeldiğinden bu defalık daha fazla ilerlemedi ve yalnız Tesalyayı işgal etmekle iktifa etti. Kendisini Delf ruhanî meclisine Fositliler yerine tayin ettirdi. Bu suretle yunan işlerine müdahale hakkını kazanmış oluyordu.

FİLİP - ATİNA REKABETİ

Filip, başka tarafta tevessü etmek istediğinden bir müddet için Yunandan elini çeker gibi oldu. Makedonyaya mücavir olan Epir kıt'asının başına kayınbiraderini yerleştirdi. Daha sora Trakya sahillerini zaptetti. Yalnız, Halkidikyayı ve Şarkî Trakyayı henüz almamıştı. Evvelâ Halkidikyanın *Olent* şehrini tehdit etti. Halkidikyalılar, Atinalılardan imdat istediler. Demosten irat ettiği üç meşhur nutkile bu talebi takviye etti ise de, Atinanın yolladığı imdat askeri geç geldiğinden Filip, şehri zabıt ve tahrip edebilmişti. Şarkî Trakya-

nın zaptı daha güç oldu. Şarkî Trakya Yarımadası Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına hâkimdir. Atinalılar bu tarikle Karadenizden buğday alırlardı. Bu mıntakaların ehemmiyetini takdir eden Demosten, şahsan Bizansa gelerek ahaliyi gayrete getirmeye çalıştı. Bu suretle donanmasile Bizans önünde görünen Filip, Atina donanması tarafından mukavemet gördüğünden muhasarayı kaldırmıya mecbur oldu. Bu muvaffakıyet, Demostenin son bir siyasî muvaffakıyeti olmuştur.

İKİNCİ MUKADDES HARP
ŞERONE (M. E. 338)

İkinci bir mukaddes harp vesilesile Filip Yunanda parlak bir muvaffakıyet kazandı. Delfe civar *Lokri* ahalisi Apollon mabedine mahsus araziyi ekmiş olduklarından, Delf ruhanî meclisi Lokrililere harp ilân etmiş ve müttefik kıtaatın kumandasını Makedonya kıralına vermişti. Filip hemen Termopil geçitlerini geçerek Beotya kıt'ası methalindeki *Elate* kalesini zaptetti. Bu cesurane hareket Atinada dehşet uyandırdı. Fakat Demosten ahalinin şevk ve ümidini yükseltti. Nefiriam tarzında asker topladı ve Teplilerle bir ittifak yaptı.

Filip, sükûnetini bozmaksızın Greklere Beotya kıt'asında Şerone civarında taarruz etti (M. E. 338). Greklerin meyusane mukavemetlerine rağmen Filip, bunları tamamen ezdi. Tepliler topraklarını bırakmaktansa mahvolmayı tercih ettiler. Mermer bir aslan bugün dahi bunların telef oldukları yeri gösterir. Yunan istiklâli artık ömrü tabiisini bitirmişti.

FİLİPİN MUZAFFERİYETİ VE VEFATI
(M. E. 336)

Filip mağlûp sitelere eyi muamele etmedi. Tep sitesinin Beotya kıt'asındaki hakimiyetine nihayet verdi. Atinanın hariçteki bazı müstemlekelerini kendine bıraktı ise de, Makedonya ile bir ittifak yapmasını mecburî kıldı. Filip, grek istiklâlinin son kalesi olan Atinayı korumak ve ondan istifade etmek istiyordu. Bundan sora Yunan ayakları altına serilmiş ve Korent berzahı gibi Yunanın muhtelif yerlerine ikame edilen Makedonya kıtaatı sayesinde sadakati de temin olunmuştu. Korentte bütün grek sitelerinin aktettiği bir kongre grek ordusunun başkumandanlığını Filipe tevcih etti.

Makedonya kıralı *Pers* İmparatorluğuna karşı bir sefer

açmak üzere iken zabitlerinden biri tarafından öldürüldü (M.E. 336). Filip maksadını tahakkuk ettiremeden 47 yaşında ölmüştür. Bu projesini tahakkuk ettiren oğlu İskenderdir.

M. BÜYÜK İSKENDER (M. E. 336 - 323)

1. *İLK HAREKETLERİ*

İSKENDERİN GENÇLİĞİ

Babası öldüğü zaman İskender 20 yaşında idi. Daha genç iken büyük bir adam olduğu anlaşılıyordu. İskender Grek değildi; fakat genç bir grek allahı kadar güzeldi *(Res. 117)*. Başını ekseriya sol omuzuna doğru iğerdi ve mahir bir sporcu idi. Filip, oğluna hoca olarak Filozof Aristoyu getirmişti. Bu meşhur adamın terbiyesinde İskender, ilim ve fikir işleri zevkini kazanmıştı. Omeri çok takdir ederdi. Gayet cevval olan İskender, daima faal olmak ihtiyacında idi. Daha çocuk iken dünyayı zaptetmek hulyasını kurardı. Bir gün "Babam, dedi, heryeri zaptedecek ve bana yapacak büyük ve şerefli bir iş bırakmıyacak." 16 yaşında iken babası İskendere Makedonya Veliahtlığını tevdi etti. 18 yaşında iken cesareti sayesinde Şerone zaferinin kazanılmasına sebep oldu. İskenderin kusurlarına gelince; bu kusurlar memleketinin ve ırkının kusurları idi: Şiddetli gazep ve sarhoşluk.

İLK HAREKETLERİ

İskender, kıral olur olmaz, ahlâkındaki şiddeti göstermeye başladı. İlk anlarda Makedonya asılzadeleri gayrimemnun idiler. Şimaldeki kavimler hudutları tehdit ediyorlardı ve Yunan da Makedonya boyunduruğundan kurtulmak için harekete gelir gibi idi. İskender birçok idamlarla memlekette sükûnu iade etti. Şimaldeki kavimleri iterek Tuna kıyılarına kadar ilerledi. Yunanda isyan etmek istiyen Tep ve Atina ile uğraştı. İlk defa ordu ile Tep önünde göründü. Birinci defasında asileri affetti. Fakat ikinci defasında şehri kökünden yıkarak ahalisini esir gibi sattı. Buna mukabil af dileyen Atinaya ilişmedi. Hatta isyanın müşevviklerinden olan Demostene bile ilişmedi.

PROJELERİ VE HAZIRLIKLARI İskender, Korentte topladığı grek kongresinde kendini bütün müttefik kuvvetlerin başkumandanı tayin ettirdi. Bütün Makedonyalıları ve Grekleri *Pers* İmparatorluğuna karşı sürüklemek için Met muharebelerinin intikamını almak istediğini ileri sürüyordu. İskender (M.E. 335-334) kışı esnasında büyük sefer hazırlıklarını bitirdi. Çanakkale boğazı civarında 40,000 kişilik bir ordu topladı. Donanması 160 parça idi. Ordusunda erzak nakliye kolları ve istihkâm kıtaatı vardı. Yanında daha sora kıral olan *Ptoleme* ve *Selefküs* gibi meşhur adamlar bulunuyordu. Makedonyadan hareket etmeden evel bütün mallarını dostları arasında taksim etti. Sana ne kalıyor diyen jenerallerinden birine: ümit! cevabını verdi.

PERS İMPARATORLUĞUNUN SUKUTU *Pers* İmparatorluğunun M. E. IV üncü asırdaki hali gözden geçirilirse, İskenderin projesinin o kadar cür'etkârane olmadığı görülür. Pers İmparatorluğu İndüs ırmağından Nil ırmağına kadar uzanıyordu. Pers kıralının Persepolis ve Sustaki hazinesi o kadar çoktu ki, bu sayede büyük ordular besliyebiliyordu.

Pers ordusunda 100,000 kadar ücretli asker vardı. Bundan başka Akdenizdeki *Pers* donanması makedonya ve grek donanmasından fazla idi. Bununla beraber, *Pers* İmparatorluğunun bu kadar vâsi olması bir zâf sebebi idi. Muhtelif mıntakalarda bulunan valiler merkezi dinlemiyerek müstakil olmak istiyorlardı. İmparatorluğun Mısır gibi bazı aksamı mütemadiyen isyan halinde idi. Bütün bu sebepler İskenderin zayıf vasıtalarla nasıl büyük bir imparatorluğu zapta kalkıştığını izaha kâfidir.

İSKENDERİN ESERİ İskender 11 sene zarfında (M. E. 334 - 323) büyük bir eser meydana koydu.

I. Üç sene zarfında (M. E. 334-331) Çanakkale boğazından Mısıra kadar Akdeniz sahilini zaptetti.

II. Müteakıp sekiz senede (M. E. 331-323) merkezî Asya hudutlarında dolaşarak Pers İmparatorluğu yerine yeni bir imparatorluk kurdu.

III. İskender öldüğü zaman daha başka yeni bir fütuhat yapmak istiyordu. 33 yaşında ölmesi (M. E. 323) bu arzularının tahakkukuna mâni oldu.

2. AKDENİZ SAHİLİNİN ZAPTI

KÜÇÜKASYA GRANİK MUHAREBESİ

İskender, mukavemete tesadüf etmeksizin ordusile Çanakkale boğazını geçti. Düşman ordusu *Granik* çayı kenarlarında onu bekliyordu. İskender şiddetle düşman üzerine atılarak pers ordusunu bozdu. Alınan ganaimin bir kısmı Atinaya gönderildi. Granik muzafferiyeti İskendere iyon şehirleri dahil olduğu halde Küçükasya sahillerini kazandırdı. Bu muzafferiyetten sora İskender, Anadolu yaylâsının içerlerine girdi. Frikyanın merkezi olan *Gordiyom* da meşhur Gordiyom düğümünü bir kılıçla kesti (Kördüğüm). Efsaneye nazaran bu düğümü çözecek insana Asya İmparatorluğunun mev'ut olduğunu allahlar söylemişlerdi. İskender yoluna devamla Toros dağlarını aşarak *Kilikya* ya girdi.

SURİYE MUHAREBESİ, İSOS

İskender, bir derede yıkanırken az kaldı ölüyordu. Kendine geldiği zaman *pers* kıralı *Kodoman Daryüs* ün 600,000 kişilik bir ordu ile ilerlediğini öğrendi.

Muharebe Mezopotamya ve Anadoludan gelen yolların birleştiği yerde, Şimalî Suriyede kâin *Isos* ta vukubuldu. Bu seferde İskender, pers ordusunun güzide kısmını teşkil eden ücretli grek askerlerinin hakkından geldi. Mağlûp olan Daryüs, ordugâhını, hazinesini hatta ailesini bırakarak şarka doğru kaçtı. İskender, Daryüsün ailesine eyi muamele etti. Bu muzafferiyetten sora, Suriyenin merkezi olan *Şam*, kayıtsız ve şartsız teslim oldu.

FENİKE VE MISIRIN ZAPTI

İskender, pers donanmasının bütün barınacağı yerleri alabilmek için Fenike sahilini elde etmeye mecburdu. Pers donanması, kumandanının vefatından sora başsız kaldı. İlk tazyik üzerine Fenike şehirleri ve Kudüs kalesi, kapılarını İskendere açtılar. Yalnız bir ada üzerinde münferit bulunan Sur kalesi mukavemet edebildi. İskender bu şehri zabıt için sahil ile şehir arasında bir set yaptırdı. Yedi aylık bir mukavemetten sora İskender şehri zaptetti ve tahrip etti. Mısırın fethi o kadar müşkül olmadı. Filhakika bu memleket, Perslerin boyunduruğundan bıkmış olduğundan Makedonyalıları, kur-

tarıcı olarak kabul etti. İskender, memleketlerin allahlarına hürmet eder gibi görünmek istediğinden Libi çölünde bir mabedi ziyarete gitti. Orada papazlar tarafından Zeüsün oğlu diye selâmlandı. O andan itibaren eski Fir'avunlar gibi İskender, kendini bir *Allah* addetti. İskender, Mısırı terketmeden evel Deltanın garbında kendisine nispetle *İskenderiye* ismini verdiği yeni bir şehir kurdu. Bu şehir bir müddet sora, medeniyet merkezlerinden birisi olmuştur.

3. *ASYANIN ZAPTI*

PERS İMPARATORLUĞUNUN SUKUTU. ERBİL

Akdeniz tarafından bir endişesi kalmıyan, İskender, İrana döndü. Kıral Daryüs, yeni bir taarruzun önüne geçmek için İskendere kızını ve denizle Fırat arasındaki kıt'ayı teklif etti. Müşavirlerinden *Parmeniyen* "Eğer ben İskender olsaydım, dedi, kabul ederdim.„ İskender, "Ben de Parmeniyen yerinde olsaydım kabul ederdim„ cevabını verdi.

Silâha müracaat zaruretinde kalan Daryüs, son dereceye kadar muharebe etti. *Erbil* ovasında bir milyona yakın insan topladı. İskender ordusu, ancak 47,000 kişi kadardı. Persler ellerinde orak olduğu halde ve arabalarla hücum ediyorlardı. İskender mahirane manevralarla bu hücumları akim bıraktı ve Makedonyalı güzide askeri hücuma saldırarak *Pers* ordusunun merkezini bozdu. Daryüs, Met kıt'asına doğru kaçtı. Erbil muzafferiyeti (M.E. 331), İran İmparatorluğunun harap olmasını ikmal etti. Bundan sora imparatorluğun Babil, Sus Persepolis gibi merkezlerini zaptetmek bir gün meselesi idi.

İskender, buralarda muazzam hazineler buldu ve bunları jenerallerine, askerlerine dağıttı.

İRAN ŞARK HUDUTLARINDA SEFERLER

Yeni yeni fütuhat karşısında İskenderin hırsı da artıyordu. İskender, hakimiyetini Kurus ve Darayüsün imparatorluğunun en son hududuna kadar teşmil etmek istiyordu *(Harita. 18)*. *Pers* satraplarının isyanı da fırsat veriyordu. Türkeli cenubunda kâin Baktriyan satrabı *Besüs* Daryüsü öldürerek kendini kıral ilân etmişti.

İskender, Met, Part ve Baktriyan kıt'alarından geçerek yeni kırala karş yürüdü. Besüs Amu Deryanın öbür tarafında

esir edilerek öldürüldü. İskender, Siri Derya sahillerine kadar ilerledikten sora, şimdiki Afganistana döndü. Bundan sora İskenderin hayat ve ahlâkında vukua gelen bir tebeddül silâh arkadaşlarının endişesini mucip oldu. İskender, istedi ki, bütün dünya kendisine tapsın ve önünde diz çöksün. Makedonyalılar, zilletaver bu teşrifata isyan ettiler. Şiddetli bir münakaşa neticesinde çabuk kızmıya alışan İskender, en aziz arkadaşlarından *Klitüs*ü öldürdü ve kendi hakimiyetini çekemiyen diğer bir kumandanı da demir kafese koydu. Bu şiddetli muameleler umumî memnuniyetsizliği arttırmaktan başka bir şeye yaramadı.

HİNDİSTAN SEFERİ Bu vakayiden nazarı dikkati çevirmek için, İskender, Hindin zaptına girişti. Afganistandan Kâbil geçidi tarikile İndüs ırmağının yukarı taraflarına girdi.

İskender, Ganj ırmağına kadar ilerlemek isteyince askerleri itaatsizlik gösterdiler. Sekiz sene birçok zahmetli muharebe ve yürüyüşler yapan Makedonyalı askerler, memleketlerine dönmek istiyorlardı. İskender, bunları kandırmak için üç gün çalıştı. Muvaffak olamayınca dönmeğe karar verdi.

DÖNÜŞ İskender ve ordusu İrana dönmek için çok dolaştılar. Evvelâ İndüs ırmağını takiben munsabına kadar indiler. İskenderin donanması da Hint Denizi yolu ile oraya gelmişti. İskender orada donanmasından ayrıldı. Bundan sora İskender, İranın cenup kenarını teşkil eden çölü geçti. Şimdiki Bülücistan içinden yapılan bu yürüyüş, sıcaklık ve susuzluk dolayısile çok güç oldu. Ordusunun üçte ikisinden fazlası yorgunluktan ve yoksulluktan öldü. M. E. 324 tarihinde İskender İran payitahtlarına vararak işlerin idaresini tekrar eline aldı.

4. *İMPARATORLUĞUN TEŞKİLÂTI*

İDARÎ VE ASKERÎ ISLAHAT İskender Sus'a döndükten sora, zaptettiği yerleri düzeltmeğe çalıştı. Kendi yokken karışıklıklar yapan satrapları cezalandırdı ve fenalıklara çare bulmıya çalıştı. Mağlûp milletlerin dinlerine, k nunlarına ve hususî âdetlerine karışmadı. İskender

bütün vasıtalara müracaat ederek galip ve mağlûp milletleri bir millet halinde toplamıya çalıştı.

Arkadaşlarını Pers veya Asyalı kadınlarla evlenmiye teşvik ediyordu. Kendisi de Daryüsün bir kızile evlendi. On sene muharebeden sora ordunun acil ıslahata ihtiyacı vardı. İskender, yorgun düşen ihtiyar Makedonyalıları memleketlerine gönderdi. Onların yerine İranlı zabitler ve askerler koydu ve bunlara çok eyi muamele etti. Bu hal, Makedonyadan getirdiği askerlerin hoşuna gitmiyordu. İskender, Makedonyalı ve umumiyetle Ege havzası ahalisi ile Anadolu ve Asyada zaptettiği mıntakalar ahalisinin bir ırktan olduğunu tanıtmak ve bunu temin etmek için en müessir vasıtanın ordu olduğunu görüyordu.

İSKENDERİN ÖLÜMÜ

İskender, farkında olmadan hayat ve mesleğinin sonuna gelmişti. Bununla beraber en vâsi projeleri beslemekten fariğ olmuyordu. Bu cümleden olarak *Babilonya* da büyük işlere girişmiş, yeni bir donanma inşa ettirmiş ve Arabistana bir sefer hazırlığına başlamıştı. Ansızın ölüm, bütün projelerini akim bıraktı. Hakikatte İskender, yorgunluk ve zevk saikasile çok yıpranmıştı. Tercihan oturduğu Babilonya iklimi onu büsbütün bitirdi. M. E. 323 senesi yazında İskender hastalandı ve 10 gün zarfında öldü (M. E. 323 Ağustos). Öldüğü zaman ancak 33 yaşında idi.

İSKENDER FÜTUHATININ NETİCELERİ

İskenderin vefatından sora muazzam imparatorluğu, onu kurmak için sarfettiği zamandan daha az bir zamanda yıkılmıştı. Bununla beraber eserinin neticeleri kendisinden sora devam etti. Evvelâ İskender, Grekleri miskin kavgalarından kurtardı. Dünyanın yüzünü değiştiren büyük işler gördü. İskender, umumiyetle ahlâkının asaletile zamanının diğer adamlarına faik idi ve mağlûplara insanca muamele etti. İskenderin fütuhatı elen medeniyetini uzaklara yaymıştır. Edebiyat ve güzel san'atlere verdiği hamle ile İskender asrı mühim olmuştur.

5. İSKENDER İMPARATORLUĞUNUN İNKISAMI

MÜCADELELER VE PARÇALANMA. İPSOS (M. E. 301)

İskenderin büyük imparatorluğu, vefatından sora devam etmedi. Az bir zaman zarfında (M. E. 321 - 301) kıral ailesinin entrikaları ve bilhassa Makedonya jenerallerinin, ihtirası, bu imparatorluğun yıkılmasını ve parçalanmasını ikmal etti.

Evelemirde bir budala olan İskenderin kardeşi *Filip*, ve o öldükten sora doğan oğlu, *Iskender Ege* (Egos) lehine olmak üzere zahiren imparatorluğun birliği muhafaza olundu. Jeneraller, imparatorluğun Mısır, Babilonya, Anadolu, Makedonya gibi başlıca vilâyetlerini bir naibi saltanat nüfuzu altında idare ediyorlardı.

Bir müddet sora, genç kıral İskender Ege katledildi. Haris bazı adamlar kıral ailesinin diğer azasını da öldürdüler (M. E. 309). Bunu müteakıp İskenderin jenerallerinden *Antigon*, kıral unvanını gaspetti. Bu ceneral, İskender İmparatorluğunun heyeti umumiyesini istiyordu. Bu iddia, ordu kumandanı ve vilâyetler valileri bulunan bütün rakiplerini kendi aleyhine tahrik etti. Antigon, Frikyada kâin İpsos civarında mağlûp edilerek öldürüldü. İpsos muharebesi, İskender İmparatorluğunun kat'î olarak taksimini intaç etmiştir.

YENİ KIRALLIKLAR

M.E. 281 de İskenderin eski imparatorluğu şu suretle taksim edilmiş bulunuyordu (*Harita 19*).

1 — Antigon ahfadına düşen *Makedonya Kırallığı.*

2 — Selösitler sahası olan *Suriye* ve *Pers Kırallığı.*

3 — Ptoleme tarafından idare olunan *Mısır Kırallığı.*

İkinci derecede mühim devlet olan *Bergama Kırallığı* ve Hazar Denizinin cenubuşarkisinde *Partlar Kırallığı* ve nazarî olarak müstakil kalan Yunan sayılabilir. Bütün bu kırallıkların askerî ve mutlak kırallıklar olduğunu zikretmek lâzımdır. Muzaffer bir asker bu memleketlerde iradesile kanun yapıyor ve vatandaşlar değil tebaa idare ediyordu.

6. MAKEDONYA VE ANTİGONİTLER

İskenderin halefleri olan jeneraller, bilhassa, Makedonya askerî kuvvetinin membaı olan Makedonya ve Trakyaya

göz dikmişlerdi. Bu kıt'alar, yarım asır zarfında elden ele geçtiler. En nihayet M. E. 276 da İpsosta mağlûp edilmiş olan Antigonun ahfadından ayni isimde birine düştü. Bu zat, *Antigonitler* Hanedanını tesis etti. Yeni kıral, dahilî harpler ve bir gol istilâsı dolayısile harap olmuş memleketi düzeltmeye çalıştı. Antigonun Makedonyada kıral olduğu M.E. 276 senesinde bazı *Galat* kabileleri Anadoluda *Galat Kırallığı*nı kurdular.

Yunanda Antigon, siteleri biribirile muhalefete koyarak onları müstebitler vasıtasile kontrol etmekten ibaret olan mahirane bir politika takip etti. Aka birliğine rağmen kendisi ve halefleri Yunanda hakem rolü oynadılar. Fakat, M.E. III üncü asırdan itibaren Roma, Makedonya kırallarının vaziyetinden endişe duymıya başlamıştı. Makedonya kıralları Romanın düşmanı olan Kartaca ile birleşiyorlar ve Romanın Adriyatikteki hakimiyetini tehdit ediyorlardı. Roma orduları, 168 tarihinde Antigonitlerin sonuncusu olan *Perse*nin hükûmet ve nüfuzunu yıktılar. 20 sene sora (M.E. 146) Makedonya bir Roma vilâyeti oldu.

7. *İSKENDERİN ÖLÜMÜNDEN SORA YUNAN YARIMADASINDA VAZİYETLER*

İSKENDERİN ÖLÜMÜNDEN SORA GREKLER

İskenderin ölümünü haber alan Grekler, istiklâllerini istirdada çalıştılar. Atinada millî fırka baş kaldırdı ve Demosten tekrar meydana çıktı ve onun daveti üzerine Grekler, Makedonyalıları kovmak üzere ayaklandılar. Fakat, bazı muvaffakıyetlerden sora grek ordusu, Tesalyada mağlûp oldu. Atina, Makedonyanın ağır şartlarını kabule mecbur oldu. Atinaya Makedonya askeri yerleştirildi. Demosten ise, galiplerin eline düşmemek için zehir içerek intihar etti (M.E. 322).

ETOLİ VE AKA BİRLİKLERİ

Eski zamanın büyük siteleri Isparta, Tep ve Atina, çaresiz bir inhitata düştüler. Fakat buna mukabil *Etoliler* ve Akalar kuvvetli birlikler halinde teşkilât yaptılar.

1 — *Etoli birliği*; Etoliler, Yunan kıt'asının garp tarafında sakindiler. Bunlar, Makedonyalılara mukavemet ede-

bilmek için M. E. IV üncü asırda teşkilât yaptılar. Delf mabedi dahil olduğu halde Orta Yunanın büyük bir kısmını ilhak ettiler.

Etolilerin askerî kuvveti, Makedonyalıların ve Romalıların hesap etmeye mecbur oldukları bir kuvvet oldu.

2 — *Aka birliği*; Akalar başlıca Peloponezin şimalinde Akaelinde sakindiler. M. E. 280 tarihine doğru birleştiler. Aka birliği kuvvetli bir teşkilât oldu. Birleşen şehirler muhtariyetlerini muhafaza ediyorlardı. İttihadın merkezi, Akaeli kıt'asında *Egyon* (Ege şehri) idi. Bu şehirde ittihadın meclisi toplanırdı.

Etoli ve Aka birlikleri birleşmediler. Bilâkis biribirine daima rakip kalmışlardır.

ROMANIN HAKİMİYETİ

Makedonyada hüküm süren Antigonitler Yunan kıt'asındaki inkısamdan istifade ederek Etoli birliğini mağlûp ve Akabirliğini vesayet altına almak için çalıştılar.

Romalıların düşmanı Makedonya kıralı V inci Filip, Kartacalılarla ittifak etmiş olduğundan Roma Senatosu kendisine harp ilân etti. Akalar, ve Etoliler Makedonya kıralına karşı Romalılarla birleştiler. Makedonyalılar, Tesalyada mağlûp edildiler (M.E. 197). Romalılar, Yunanın mühim yerlerine asker koydular. Etoli birliğini yıktılar ve Etoli rüesasını öldürdüler yahut İtalyaya sürdüler.

Roma, Makedonyalıları kat'î bir surette mağlûp ettikten sora Aka birliğini de yıktı.

Bütün Yunan daha sora (M.E. 27) Akaeli unvanile bir Roma vilâyeti haline kondu. Yunanın asıl adı olan Akaeli adının ihyası, yunan istiklâlinin son kalesi olan Aka birliğinin gösterdiği müdafaaya hürmeten galipler tarafından gösterilen son bir hürmet olsa gerektir.

YUNANIN GREKLEŞTİKTEN SORA GÖSTERDİĞİ VASIFLAR

1 — Greklerde, Romalıların kuvvetini teşkil eden şeyler kalmamıştı: ittihat, takip fikri, ahlâk ciddiyeti.

Met muharebeleri esnasında bile Grekler, müşterek ve

İSKENDER İmparatorluğu (M. E. 325)

tek vatan fikrine yükselmediler. Tarihlerinin büyük bir kısmı Peloponez muharebesi gibi bayağı mücadelelerle doludur. Persler, Makedonyalılar veyahut Romalılar grek sitelerinde daima para ile satınalınan hainler bulmuşlardır. Grek tarihinin sonunda eski Elenlerdeki vatanperverlik grekleşmiş kavimde tamamen sönmüş gibidir. En güzel teşebbüslerini ilerletmeye, hafiflikleri ve tatbikteki hataları mâni olmuştur. Atinada ve Korentte vatandaşlar zengin olmaktan ve hayattan istifade etmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Tepte, ahali mallarını çocuklarına değil, ziyafet ve eğlencelerde sarfedilmek şartile sofra arkadaşlarına bırakırlardı.

SURİYE VE SELOSİTLER

Selösitler İmparatorluğu, Avrupa ve Afrika vilâyetleri müstesna olmak üzere İskender İmparatorluğunun diğer bütün aksamına şamildi. Bu İmparatorluk Akdenizden İndüs ırmağına kadar uzanıyordu. Bu devleti kuran *Selöküs* (M.E. 306-281) kumandan ve siyaset adamı olarak vazifesinin ehli idi. İmparatorluğunu 72 vilâyete ayırdı. Devletin iki payitahtı vardı. Dicle üzerinde *Selösit* şehri ve Suriyede *Asi* ırmağı üzerinde *Antakya.* Selösit Kırallığının büyüklüğü merkezi idarenin faaliyetine mâni idi. Bu devleti kuran Selöküsün halefleri zamanında bu devletin sahası gittikçe darlaşıyordu. Bergama, Part ve Baktriyan Kırallıkları bu devletten ayrılarak teşekkül ettiler. Selösitlerin nüfuzu yalnız Suriyeye munhasır kalmıştı. M. E. II inci asırda da Romalılar burasını ellerine alarak bir vilâyet haline koydular. Selösitler hanedanı iki buçuk asır hüküm sürdükten sora, dağıldı.

MISIR VE PTOLEMLER

İskender İmparatorluğundan çıkan bütün kırallıkların en büyüğü değilse bile, en müreffehi ve devamlısı Mısır olmuştur. Bunu *Ptoleme* kurmuştu (M.E.323-285). Bu kıral mahallî kanunlara, âdetlere ve dine riayet ederek Mısırlılara kendini sevdirdi. Bütün halefleri eski Fir'avunların varisi oldular ve

onlar gibi kendilerine halkı taptırdılar. Eski Mısırın hissiyatına dokunmaksızın İskenderiyeyi kendilerine payitaht yaptılar. İskenderiye bir medeniyet merkezi oldu. Birinci Ptoleme hariçte, emniyetini tesis etmek üzere himayesini Libi kıt'asına, Ege Denizi adalarına ve Cenubî Suriyeye teşmil etti.

Müdafaayı tamamlamak için kuvvetli bir ordu ve 1500 gemiden ibaret bir donanma da yaptı. Nil vadisi, Ptolemeler zamanında şarkın ticaret merkezi oldu. Mısırın bu refahı, üç asır devam eden ayni sülâleden 12 hükümdar zamanındadır. Bütün hükümdarların ismi hep Ptoleme idi. Fakat, Roma, bu zengin memlekete göz koymuştu. Bir müddet bu kıt'a üzerinde bir nevi himaye tesis etti ve bilâhare (M.E.31) doğrudan doğruya hakimiyeti altına aldı.

İSKENDER DEVRİ MEDENİYETİ

İskender zamanında iyon medeniyeti intişara başladı. İskenderin halefleri zamanında bu intişar devam etti ve arttı. Bu zamanda Atina inhitat halinde idi. Edebiyat ve güzel san'atler İskenderiye, Antakya Bergama ve Siraküz şehirlerinde tezahür ediyordu. Buralarda zeki birtakım Makedonyalı sülâlelerden prensler, birçok maaşlar ve ihsanlarla meşhur muharrirleri ve artistleri celbetmişlerdi. Milâttan evelki üç asra İskender Devri Medeniyeti denir.

Bu devirde iyon medeniyeti, bütün dünyanın malı olmuştur. Şiir, ilim, felsefe, tarih, güzel san'atler sahasında yapılan bütün şeyler medenî beşeriyetin müşterek malı idi.

İSKENDERİYEDE

Ptolemeler tarafından İskenderiyede yapılan başlıca abideler şunlardı: Tiyatro, terbiye ve idman yurdu, *Serapis* mabedi, 700,000 cilt kitabı olan kütüphane ve müze.. Esas itibarile mabedin etrafına tedris ve ilim müesseseleri toplanmıştı: mükâleme ve müzakere salonları, lâboratuarlar, rasataneler, nebatat bahceleri v. s. ... Yüze baliğ olan profesörlere kıral maaş verirdi. Darülfunundan ve akademiden birçok meşhur âlimler yetişti. Bu suretle dünyada ilk defa olarak yüksek tahsile mahsus umumî bir teşkilât vücuda getirilmişti.

BERGAMA

Anadoluda *Misi* kıt'asında kâin küçük Bergama Kırallığı, Makedonya ordusunun bir zabiti tarafından tesis olunmuştur. Umumiyetle *Atal* (Atalar)

denilen halefleri, edebiyat ve san'atlerin hamisi oldular. Bunlar, 200,000 ciltlik bir kütüphane yaptılar ve mısır papirüsünün yerini tutmak üzere parşömen imalâtını inkişaf ettirdiler. Papirüs pek pahalı ve dayanıksızdı. Bunun yerine, koyun, keçi veya dana derisinden yazı için parşömen denilen bir madde yaptılar. Bergamanın vücuda getirdiği eserler Atinaya da teşmil olundu. Bergamalılar, Atinada da güzel eserler vücuda getirdiler.

Bergama *(Res. 116)* tepesi üzerinde kırallardan biri Zeüs ve Atena mabutları şerefine büyük bir mabet yaptı. *(Res. 118)* Bu abidenin cephesinde yapılan 120 metre uzunluğunda bir kabartma Allahların devlere karşı mücadelesini tasvir eder. Bu, M.E. III üncü asrın en dramatik eserlerinden birisidir. Bergamanın son prensi, III üncü *Ata* ölürken memleketini Romalılara vasiyet etti. Romalılar da burasını bir vilâyet yaptılar.

XIV

ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER

A. ESKİ İTALYA

1. *İTALYANIN COĞRAFÎ TARİHİ*

İtalya, *Adriyatik* ve *Tyrrhen* denizleri arasında uzanmış (1000 kilometre uzunluğunda ve 200 kilometre genişliğinde) bir yarımadadır. Cenup ve garbında *Sicilya*, *Sardinya* ve *Korsika* adaları vardır. *Geoloklar* İtalya kıt'asını evelce Afrikaya bağlı ve Akdenizi ikiye ayıran bir arazi parçası olarak telâkki ederler. *Septe* boğazının açılmasile hücum eden sular altında çökerek bugünkü hale gelmiştir. Bu yarımada, baştan aşağıya kadar *Apenin* silsilesile kesilmiştir. Şimalinde *Alp* dağlarile Avrupadan ayrılır. Yunan denizine uzanan cenup ucuyla kıt'a bir çizme şeklindedir *(Harita. 20)*.

Yarımadanın darlığı dolayısile büyük ırmakları yoktur. Tyrrhen denizine dökülen *Tiber* ırmağı ve şimalde Adriyatik denizine dökülen *Po* ırmağı en meşhurlarındandır. İklimi, şimalden cenuba doğru hissolunacak derecede değişiktir. Cenup mıntakası ve bilhassa Sicilya, Afrika iklimini hatırlatır. Yarımadanın merkezinde kış yok gibidir. Uzun devam eden kuraklıktan sora sürekli yağmurlar başlar. Bu yağmurlar birçok bataklıklar meydana getirir. Onun için sıtması çoktur. İtalya Yarımadası ormanlarla kapalıdır. Toprağı mümbit ve feyizlidir. Her türlü ziraate elverişlidir.

2. TARİHTENEVELKİ ZAMAN

İLK MEDENİYETLER İtalyanın en eski insanları Avrupanın diğer memleketlerinde olduğu gibi tarihtenevel, Taş Devrinde kendilerini tanıtırlar. Avcılık, balıkçılık ve meyvaları toplama, o zamanki insanların mühim meşgaleleri idi. Ekseriya mağaralarda otururlar, bazı iptidaî kulübeler inşasını da bilirlerdi. Taşları yontarlardı. Bunlarla silâhlarını ve aletlerini yaparlardı. Kemik, boynuz, tahta (odun) ve meşin üzerinde çalışırlardı. Elbiseleri hayvan derilerindendi. Hayvan dişlerile süsler yaparlardı *(Res. 119)*. İçtimaî hayat mefhumları bir aile telâkkisini geçmiyordu. Ziraat, hayvanları ehlileştirmek bilinmiyordu.

Birçok asırlardan sora, Cilâlıtaş Devri başlar. Bu devirden birçok eserler kalmıştır. İptidaî meskenler, çakmaktaşı tezgâhları, silâhlar, balta, çekiç ve balık ağları gibi...

Bu devrin insanları, hayvanları ehlileştirirlerdi. Çömlekçilik te vardı *(Res. 120)*. Cenaze defni usulünü biliyorlardı. İçtimaî hayat telâkkisi tekâmül etmişti. Küçük köylerde toplu olarak yaşıyorlardı. Bu esnada Küçükasya medeniyeti İtalyaya nüfuz ve tesire başlamıştı.

Bu devrin sonunda altın ve bakır madenleri görüldü. Bu devrin insanları bu madenleri evvelâ ziynet eşyası olarak kullandılar. Daha sora, aletler imaline ve ziraate başladılar. *(Res. 124)* Buğday ekmeyi ve un imalini de öğrenmişlerdi. Milâttan 1800 sene evel yine Küçükasya medeniyetinin tesiri altında Tunç Devri başlar. Sanayi ilerledi. Cenazeler yakılıyordu. Milâttan takriben 1000 sene evel demir meydana çıktı. Bu suretle İtalyanın tarihtenevelki devri bitmiş oldu. Bidayette demir de ziynet eşyası yapılmak için kullanıldı. Bilâhare *Etrürya* da demir madenlerinin keşfi bunların istimalini tamim ettirdi.

3. TARİH DEVRİ

Tarih devri *etrüsk* medeniyetinin İtalyaya girmesile başlar (M. E. X - IX asır). Milâttan sekiz asır evele ait mezar taşları üzerinde Etrüsk yazıları bulunmuştur. Bütün beşeriyet ve medeniyetin terakki ve tekâmülü daima üç amilin tesiri altında kalmıştır :

1 — Dahilî keşif ve tekâmüller

2 — Medenî bir kavmin istilâ ve muhacereti

3 — Yakın diğer bir medeniyetin muslihane hulûl ve tesiri.

Birinci amilin eski İtalya tarihinde hiçbir tesir yapmadığı muhakkaktır. Son yapılan tetkikler İtalya medeniyetinin amilleri olarak Etrüsklerin muhaceretini ve yunan müstamerlerinin muslihane medenî tesirlerini kabul etmek lâzımgeldiğini göstermektedir.

İstilâcı kavimler — İtalyanın ilk kavimlerini tesbit için üç membaa malikiz.

1 — İtalyanın etnologi haritası,

2 — An'aneler,

3 — Antropologi.

Romanın nüfuzu altındaki İtalya birliği arifesinde (M. E. 400) bu kıt'anın etnologi haritası karışık idi.

Şimalde Gollüler (Galliler) [1] ve Keltler, Po vadisini işgal ediyorlardı. Şimdiki Venedik kıt'ası civarında Venetler, Alp ve Apenin silsilelerinin birleştiği yerlerde *Ligürler*, *Toskana* kıt'asında Etrüskler, Apenin silsilesinin merkezinde ve cenubunda *Ombriler* ve *Sabinler*den mürekkep *Italyotlar* vardı. *Lâtiyom* da *Lâtinler*, *Samni* de *Samniler*, bunun şarkında *Yapıglar*, Büyük Yunan denilen mıntakalarda Aka ve Tor kolonileri bulunuyordu.

M. E. VIII inci asrın başlangıcında Akalar, Cenubî İtalya sahillerinde üç şehir yaptılar.

1 — *Sibari* - kalabalık bir şehir idi. Hayvan yetiştirmek ve şark ile Etrüskler arasında yaptıkları ticaret sayesinde zengin idi.

2 — *Metapont* - buğday ziraati yapardı.

3 — *Kroton* - Ahalisinin güzel ve kuvvetli olmasile meşhur idi. Bu şehirler ayrıca müstemlekeler yaptılar. Bir aralık beyinlerinde birleşerek kuvvetli bir konfederasyon da vücuda getirdiler. Bu konfederasyon yerlilerle eyi geçiniyordu.

Merkezî İtalyanın medenileşmesine, Kroton diğer sitelerinden daha çok hizmet etmiştir.

M. E. 510 tarihlerinde bu şehirler arasında ihtilâf ve mü-

---

[1] Romalılar Fransızların soradan Gol dedikleri sahaya Galya ve ahalisine Galli derlerdi. Fransızların kullandığı (Gaule = Gol) ve (Gaulois= Golva) şekilleri doğru olmamakla beraber şimdiye kadar mektep kitaplarımızda hemen umumî olarak kullanıldıkları için biz de daha sahih olan Galya ve Galliler tabirlerile birlikte Gol ve Gollüler şekillerini de kitabın bu ilk basılışında muhafaza ettik.

cadele başladı. Biribirlerini tahrip ettiler. Ondan sora Cenubî İtalyada en kuvvetli site, Torlar tarafından inşa olunan *Tarant* oldu.

4. ESKİ KAVİMLER HAKKINDA İZAHAT

Görüldüğü gibi Roma birliğinden evelki İtalya, muhtelif kavimlerin meskeni idi. Siyasî birlik yoktu, ırk ve lisan da büsbütün ayrı idi.

Yunan müverrihleri ve muharrirleri ve bilhassa Herodot ve Aristo ancak milâttan beş asır evel İtalya tarihile alâkadar olmıya başladılar. Bilhassa, Etrüsklerden bahsettiler. Onun için İtalyanın V inci asırdan evele ait tarih membaları yoktur.

Antropologi âlimleri muhtelif Taş Devirlerinden kalma kafatasları buldular, tetkik ettiler. Hem Brakisefal ve hem Dolikosefal kafalar bulundu. Kat'î bir hüküm veremediler.

An'aneye göre İtalyanın en eski halkı Ligürler (Ligures) dir. Bir nazariyeye göre de, İtalyanın en eski halkı Afrikadan gelmiş Dolikosefal bir kavimdir.

Arkeologi tetkikleri, iptidaî İtalyanın Etnologi tarihini Avrupanın umumî tarihine bağlı göstermektedir. Bu nazariyeye göre, milâttan 2000 sene evel Baltık Denizi sahillerinde ve İskandinavya civarında birçok kabilelerden mürekkep bir insan kütlesi vardı. Bu kabileler müşterek bir lisana malik idiler. Ziraat bilirlerdi. Bir gün bu kavimler, çoğalmaları dolayısile ve muhtelif sebeplerle cenuba doğru muhacerete başladılar. Şimdiki Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalyayı istilâ ettiler. Bu suretle Merkezî ve Garbî Avrupada büyük bir devlet teşekkül etti. İstilâcılar ile yerli halk karıştı. Bu devletin ırkî bir vahdeti yoktu. Binaenaleyh, Hint-Avrupalı diye bir ırk yoktu. Bu Devletin vahdeti iptidada ancak siyasî idi. Gelenler lisanlarını cebren kabul ettirmiye başladılar. Geçtikleri yerlerde birçok coğrafî isimler bıraktılar. Milâttan takriben 1500 sene evel bilhassa dahilî sebepler dolayısile bu Avrupa devleti dağıldı. Birçok değişiklikler oldu. Bundan soradır ki muhtelif lisan grupları meydana çıktı.

Bu nazariyenin tamam olması için şunu da ilâve etmek lâzımdır: Baltık sahillerinden ve İskandinavyadan cenuba

gelenlerin menşeleri Ortaasya yaylâsıdır. Bu insanlar, şimal yolu ile şarktan garba binlerce sene zarfında intikal etmişlerdir.

Tarihtenevel ve tarihten soraki umumî muhaceretler bu noktayı aydınlatır. Keltler ve İtalyotlar bu dağılmadan sora, uzun müddet beraber yaşadılar. Onun için lisanları arasında büyük bir yakınlık vardı. Bu lisan, İtalyanın iptidaî lisanlarını meydana getirmiştir. İlk İtalyanlar, Şarktan gelerek ve milâttan 1500 sene evel Şarkî Alplerden geçerek Merkezî İtalyaya girdiler. Sabinler ve Ombriler milâttan 1000 sene evel geldiler. Ombriler son gelenlerdendir. Bunların dili, Kelt diline çok benzerdi. Ombriler, tarihte büyük bir kavim hatırası bırakmıştır. Milâttan evel bininci sene iptidasında en kuvvetli İtalya Devleti, Ombrilerin Devleti idi. *Villânova* yüksek medeniyet merkezi oldu.

İtalyotların gelmesi üzerine, Ligürler dağlara çekildiler. İtalyotların İtalyaya muhacereti Torların İlliryalıları tazyika başladıkları ve Yunana indikleri tarihe tesadüf eder.

Venetler ve Yapıglar İlliryadan İtalyaya, bu tazyik üzerine hicret ettiler.

B. ETRÜSKLER

1. *UMUMÎ MALÛMAT*

Etrüskler, İtalyaya deniz yolu ile Lidyadan gelmişlerdir. [1] Başlarında ataları "*Atys*„ ve bunun oğlu *Türsen*

---

[1] Eski müverrihler Etrusci'leri yahut Tursci'leri Tyrrhen'ler yahut Tyrsen'lerle müsavi sayarlardı. (Mısır membalarında tesadüf edilen Turşlar Tyrrhen'lerdir). Son zamanların tetkikleri eski müverrihlerin faraziyesini teyit etmiştir.

Herodot nakleder ki, Etrüryalıların kabile babası olan Tyrsénos, efsanevî Lidya kıralı Atys'in oğludur ve Lidyadan İtalyaya gitmiştir. Herodot bununla şunu haber veriyor ki Etrüskler küçükasyadan İtalyaya gelmişlerdir. Bu efsanenin diğer bir şekline göre Tyrsénos'un oğlu Tarchon asıl kabile babası idi. Bu isimden kıral Tarquinius adı ve Tarquini mevkiinin ismi çıkmıştır.

Etilerin millî ilâhlarından olup bütün Cenubî Anadoluda tesadüf edilen Tarku yahut Tarchu ayni isimle münasebettedir. Etrüskler buna

ESKİ İTALYA

Alp Dağları
GOL
Versella
VENETLER
Mantua
Po Irmağı
SİZALPEN
LİGURLER
Cenua
Bononya
Raven
Apenin Dağları
Luna
Arno Irmağı
ETRURYA
Volterra
Arretium
Korton
Papulonya
Ruselle
Peruze
Kluziyum
İlva Adası
Vulsini
Tiber Irmağı
OMBRİLER
PİKENUM
KORSİKA
Alerya
Tarkin
Severa
(Kere)
Roma
SABİNLER
LATİYUM
Volsklar
SAMNİLER
Askulum
Kan
APULYA
Kapu
KAMPANYA
Kum
Napoli
Vezu
Kapri
Pompcyi
LUKANYA
Tarant
Metapont
KALABRİYA
MARE ADRİYATİKUM
(Adriyatik Denizi)
MARE TYRRHENUM (Tirhen Denizi)
Olbiya
SARDİNYA
Sibaris
BRUTYUM
Kroton
Tampsa
Lipari adaları
Konsaten
(Kozenza)
İTALYA
Panorma
Misina
Lilibe
SİCİLYA
Henna
Etna
Megara
Siraküz
M.1:9,000,000
Kures
Alba
SABİNLER
ETRURYA
Karsiyoli
Tibur
EKE
Roma
Ostiya
HERNİKLER
LATİYUM
LATİNLER
VOLSKLER
Tarena
Latiyum Kıta'sı
M.1:1,500,000
Eski Roma
M.1:85,000
Tiber Irmağı
Lanikül Tepesi
Kirinal
Viminal
Eskilin
Kapitol
Palatin
Kelyus
Avantin
M.E.VI. asır Roma
M.S.IV. asır Roma

(Tyrsenos) bulunuyordu. Etrüskler, kendilerinin Lidyalıların akrabası olduklarını biliyorlardı. Etrüsklerin içtimaî hayatları, dinî telâkkileri, musikileri, giyiniş tarzları, bilhassa denizcilikte ve ticaretteki müstesna kabiliyet ve istidatları da bu

---

Tarqu derler. Bunu onlar Anadoludan İtalya Yarımadasına götürmüşlerdir.

Tyrsenler M. E XIII. üncü asırda Italyaya gidiyorlar. Mısır membalarında bunlara Turş namı altında tesadüf ederiz.

Etrüskler yunan alfabesini almışlar ve bunu en eski âdet veçhile daima sağdan sola yazmışlardır. Bu da gösterir ki Etrüsklerin menşei Küçükasyadır. Lâtince şahıs, şehir ve ırmak isimlerinin bir kısmı Indu - Germen olan Romalılardan yahut Quirit'lerden değil bilâkis Etrüsklerden kalmadır. Bu da gösterir ki Etrüsklerin menşei Küçükasyanın cenubuşarkisidir.

Diğer birçok Romalı isimler en eski Küçükasya şahıs isimlerile birdir. Meselâ Tarquinius ismi Tarchu ismile (Elâmca Turku) birdir. Romalı Metelluş (Etrüskçe Matulna) Etilerde şahıs ismi olan Mutanlu'nun müradifidir. Daha bunlar gibi birtakım Roma isimleri Anadolu'nun Likya, Kilikya, Karya mıntakalarından alınmadır. Indu - Germen olmıyan ve asılları Etrüskçe olan bütün bu roma isimleri menşe itibarile Küçükasyanın cenup ve cenubuşarkisine mensuptur. Bu isimler Etrüsklerin Indu - Germen olmadıklarını ve İtalyaya Küçükasyadan geldiklerini ispat eder.

Roma esatirinde tesadüf edilen yabancı unsurlar dahi ispat ediyor ki Romalılar bu esatiri Etrüsklerden ve bunlar delâletile Küçükasyadan almışlardır.

Etrüsk gramerine dair malûmatımız şimdilik noksandır. Bununla beraber, lisaniyat âlimleri bugüne kadar etrüsk lisanile Indu - Germen lisanları arasında kat'iyyen bir akrabalık olmadığını tesbit etmişlerdir. Daha ziyade bu lisan Kafkas lisanları zümresindendir.

İlâhların isimleri: (Bunlara etrüsk yazılarında tesadüf ediyoruz.)

Roma ilâhları	Etrüsk ilâhları
Zeus	Tinia
Juno	Uni
Kybele	Cupra
Minerva	Menrva
Neptun	Neduni
Hermes - Merkur	Turmus
Venus	Turan
Luna	Lala
Hercules	Hercle

Bunlardan bazıları Romalılardan alınmış olabilirse de umumiyetle aksi varittir, yani Romalılar bu ilâh isimlerini Etrüsklerden almışlardır.

Lâtin kamusundaki birçok kelimelerin dahi, Etimologi noktasından

akrabalığı teyit etmektedir. Arkeologi tetkikleri de bunu gösterir. Mimarî, resim, nakış, itiraz kabul etmez bir surette şark karakterini göstermektedir.

Mısır vesikaları da, Mısırın denizden ve milâttan evel 1200 - 1300 senelerinde Türka (Turscha) lar ve Türsen (Tyrsen) ler tarafından istilâ edildiğini yazıyorlar. Limnide bulunan bir yazı da Etrüsk lisanına çok yakın bir lisan göstermektedir. Şu muhakkak ki, Etrüskler Lidyadan, Küçükasyadan gelmişlerdir. Lidyalıların, Etiler ve Friklerle karabetleri vardır. İtalyaya gidiş tarihi tamamen muayyen değildir.

Kendi kronologilerine göre, milâttan takriben 10 asır evel İtalyaya ayak basmışlardır. Eskiden kalma mezar *(Res. 125)* taşlarında bu tarih tesbit edilmektedir. Fenike alfabesini *Kum* (Cumes) dan M. E. VII inci asırda aldıklarına nazaran gelişleri bu tarihten evel olmuştur. M. E. VI ıncı asırdan kalma kitabelerde Etrüsk ve İtalya lisanlarından memzuç isimlere tesadüf ediliyor. Bu da, gösteriyor ki, bunlardan evel uzun zaman Etrüskler ve İtalyotlar beraber yaşamışlardır.

Lisanlarına gelince: bunu da açık ve kat'î olarak tayin etmek daha mümkün olmamıştır. Bu lisanın Hint - Avrupalı denilen lisan olmadığı sabit olmuştur.

Limni adasında bulunan yazı ve eski Lidya lisanında ya-

---

bakılınca, Indu - Germen olmadıklarını, bilâkis Romalıların bu kelimeleri Etrüsklerden aldıklarını kabul etmek lâzımdır.

Limni adasında bulunan M. E. VII inci asra ait olan kitabelerin tetkiki göstermiştir ki bu yazıların lehçesi grek kisvesine bürünmüş etrüsk lehçesidir. Acaba bu Limnili Etrüskler buraya Etrürya'dan mı geldiler, yoksa bunlar vaktile Küçükasyanın cenup sahillerinde ve Lidyada sakin eski Tyrsen'lerden bir ahali midir yahut acaba eskidenberi Etrüryalılar ile akraba olan Pelâsg'ların bir bakiyesi Atık'tan Limni'ye mi gelmiştir, bu cihetler henüz tesbit olunamamıştır.

Her halde bütün yeni tetkikler hem eskilerin menkulelerinde, hem de bizzat Etrüsklerin menkulelerinde tesadüf edilen haberleri teyit ediyor. Buna nazaran Etrüskler cenuptan deniz yolu ile Anadoludan gelmişler ve Tarquinii civarında karaya çıkmışlardır. Yani İtalyaya şimalden gelmemişlerdir.

Mantua, Cortona, Tarquini (Tarchonion) gibi efsanelerle meşhur Etrüsk şehirlerinin ve Etrüsk ırmaklarının isimlerine İberya'da da tesadüf ediliyor. Bunlardan ve diğer delillerden çıkan netice şudur: M. E. II inci bin yılın ortalarında Küçükasyadan büyük bir muhaceret vukubulmuştur. Bunun takip ettiği istikamet Balkanlar, Noricum, İtalya, İspanyadır.

pılan tetkikler göstermiştir ki, etrüsk lisanının Greklerden evel Küçükasyada kullanılan lisanla münasebeti vardır.

Hulâsa şudur: Etrüskler, Türsenler, Türkalar, Ege adalarında, Anadoluda kadimdenberi oturmuş olan kavimlerdir. Bunlara Akalar, Ekeler, Etiler, denildiğini biliyoruz.

Torlar istilâsından sora, bunlardan bir kısmı İtalyaya muhaceret etmiştir.

Torların istilâsı, milâttan 1200 sene eveldi. Etrüskler, ihtimal evelâ Anadoluya geçtiler ve oradan küçük gruplar halinde İtalyaya hicrete başladılar, sahillere çıktılar. Ondan sora, dahile girdiler. *Kampanya* da methal olarak *Kapu* (Capoue) şehrini yaptılar. Fakat, asıl isimlerine izafe edilen Etrüryede yerleştiler. Bu mıntaka, o esnada Ombrilerin elinde idi. Gelenlerin medenî seviyeleri daha yüksek idi. Fakat, denizden azar azar geldikleri için istilâ çabuk olmadı. Ombriler yavaş yavaş Apenin dağlarına çekildiler.

Bundan sora etrüsk şehirleri meydana gelmiye başladı.

2. *İÇTİMAÎ VE SİYASÎ REJİM*

Etrüskler 12 siteden mürekkep bir konfederasyon yaptılar. Bu 12 site arasında tam birlik yoktu. Yalnız tehlike zamanında birleşirlerdi. Hareket serbestilerini muhafaza ediyorlardı. Ayrı ayrı kırallar tarafından idare olunurlardı. Fakat, M. E. IV üncü asırda aristokrat bir cümhuriyet teessüs etti. Bu cümhuriyet *Lükümon* lar denilen sınıf tarafından idare olunuyordu.

Bellibaşlı siteler şunlardır:

Arretiyom, *Kere*, *Klusuum*, *Korton*, *Vetulonya*, *Vulsi*, *Volterra*, *Volsini*, *Perus*, *Papulonya*, *Rusella*, *Tarkuini* ve *Kapu*.

Tarkuini şehri, banisi büyük reislerinin ismini taşımaktadır. Bu isim, *Tarkum* (Tarchum) idi [1]

Etrüskler, medeniyetlerinin yüksekliği sayesinde eski halkı temsile başladılar.

[1] Kavimlerin menşelerini tesbitte Toponymi mühim rol oynar. Buna nazaran bütün bu mahal isimlerinin lisaniyat noktai nazarından tetkiki Etrüsklerin menşeini tesbit noktasından çok mühimdir. Lâtin edatı olarak sondaki (İum) lar atılarak gerikalan kelimenin en çok hangi lisan ile münasebeti olduğunu aramak lâzımdır. Kapu ve Tarkum kelimeleri barizdir.

3. ETRÜSKLERİN HAKİMİYETİ VE İSTİLÂLARI

Eski İtalyanın hemen tamamen Etrüsklere ait olduğunu eski müverrih *Katon* iddia ediyor. Yine eski müverrihlerden *Tite Live* "Romanın teessüsünden evel Etrüskler hakimiyetlerini toprak ve deniz üzerinde tesis etmişlerdi. İtalyanın eski halkı, kıt'alarını çeviren iki denizin birine Etrüsk Denizi, diğerine de Etrüsklerin bir müstemlekesi olan *Adriya*dan mülhem olarak Adriyatik Denizi diyorlardı„ diyor.

Yine eski müverrihlerden *Deni* (Denysd Halikarnasse), "Bir zaman oldu ki Lâtinlere, Ombrilere ve diğer birçok İtalya halkına Etrüsk deniyordu. Birçok müverrihler, Romanın bir Etrüsk şehri olduğunu söylüyorlardı.„ diyor. Eski müverrihlerin bu şehadetleri ilk zamanlarda Etrüsklerin hemen bütün İtalyaya hâkim olduklarını gösteriyor.

Etrüsklerin yayılması, cenuba, şimale ve garba müteveccih olmak üzere üç cihetten olmuştur. Latiyomun zaptile cenubî İtalyayı istilâya başladılar. Ondan sora, *Volsk* (Volsque) memleketlerini zaptederek çok mümbit ve feyizli bir yer olan Kampanyeyi tekrar aldılar. Yunan müstemlekesi olan Kum (Cumes) un önüne kadar geldiler. Yunanlılar ile siyasî, ticarî ve fikrî münasebetlere giriştiler.

M. E. VI ıncı asrın başlangıçlarında Yunanlılar, müstemlekelerini genişletmeye başladılar. Her taraftan Etrüskleri çevirmeye teşebbüs ettiler. Etrüskler de bunun üzerine Kartacalılarla anlaştılar. Eskidenberi Tor ve Aka müstemlekelerile Fenikeliler arasında devam eden rekabet, Fenikelilerin yokedilmesinden sora, Kartacalılara miras kaldı. Birleşmiş Etrüsk ve Kartaca donanması, Marsilyayı tesis eden Foçalıların donanmasile *Ilva* [1] (Elbe) da muharebeye tutuştu. Akdeniz muvazenesi için ilk yapılan deniz muharebesi budur.

Foçalılar, muharebeyi kazandı. Fakat, çok zarara uğradılar. Tecavüze devam etmediler. Hatta müstemlekeleri olan Korsikayı (Kirnos) tahliyeye mecbur kaldılar.

Bütün İtalya kıt'ası, Etrüsklere ve Sicilya ile İspanya, Kar-

[1] Yahut Aetalia (Atalı - A, Eteli - A) = Etali - a, İlva da İl - ovaya yakın görünüyor.

tacalılara ait nüfuz mıntakaları olduğu esası üzerinde her iki taraf bir anlaşma yaptı.

Etrüskler Korsika adasını işgal ettiler. Ticaret noktai nazarından işlettiler. Tyrrhen sahillerindeki yunan müstemlekelerini ortadan kaldırdılar. Ondan sora şimalî İtalyanın istilâsına koyuldular. *Bolonya* (Bolonge) ve Po ırmağı vadilerini zaptettiler. Ombrileri itaatleri altına aldılar. Etrüsk istilâsına kadar bu havalide daha kabile hayatı yaşanıyordu. Etrüskler bu halkı şehir hayatına soktular. Birçok şehirlerin banileri oldular. Lâtin kıt'asının eski şehirlerinin tipi etrüsk tipi olduğunu eski Roma tarihleri kabul ediyor.

4. *ETRÜSK MEDENİYETİ: SAN'AT - ZİRAAT - ZANAT*

Etrürya (Etrürie) kıt'ası ve Etrüskler milâttan sekiz asır evel merkezî İtalyada medeniyetin merkezi ve membaı olmuştu. Diğer hiçbir Avrupalı millet hars itibarile bunlara muadil değildi. Etrüskler İtalyanın en mütemeddin ve en temdinci bir milleti idi. Eyi mühendis, mimar idiler. Sistematik bir programla memleketi imar ettiler. Bataklıkları kuruttular. Ormanları işlettiler. Irmakların cereyanlarını tanzim ettiler.

Taştan mimariyi İtalyanlara öğreten Etrüsklerdi. Bunlar *Pompei* şehrinin banisi idiler. Eskiden kalma kiremitler sofra tabakları, vazolar, altından, gümüşten, fildişinden mamul ziynet eşyası, çok eski ve ince bir etrüsk medeniyetinin delilleridir.

Etrüsklerin oymacılığı, Atinada da meşhur idi. Heryerde Etrüsklerin imal ettiği işlenmiş aynalar, altından mamul kopçalar aranırdı.

Muasır kuyumculuk bile bir müddet etrüsk modasını takip etti.

Dünyanın mahir çömlekçileri *(Res. 121)* ve en eyi vazo yapanları Etrüsklerdi. San'at sahasında dünyanın muallimleri idiler. *(Res. 122-123)*

Mimarlıkta kemer ve kubbe yapmasını bilirlerdi ki o zaman Grekler bilmiyorlardı.

Küçükasya ve Mısıra etrüsk gemileri gider, ticaret yaparlardı. Golya sahillerine giderler, kalay getirirler, Baltık sahillerinden de kehlibar alırlardı.

C. KIRALLIK DEVRİ

1. *LATİYOM VE ROMADA ETRÜSK KIRALLARI*

Latiyom kıt'asının tarihi ancak Etrüskler devrinde masallardan kurtularak vuzuh kespediyor.

Romada etrüsk kırallarının mevcudiyeti, tarihî bir hakikattir. Bunlardan evelki roma kırallarının mevcudiyeti şüphelidir ve masala müstenittir.

Romada Etrüsklerden Tarkin Hanedanının üç kıralı meşhurdur; eski *Tarkin*, *Serviyüs Tülliyüs* ve *Muhteşem Tarkin* Romalılaşmış bu isimlerin etrüsk asılları şunlardır.

(Tarquin) Tarkin = Tarku (Tarchu)

(Servius) Serviyüs = Mastarna

Vulci de 1857 de bulunan bir resim, bu etrüsk isimlerini tesbit etmektedir.

Bu üç kıral bir aile idi. İkinci Tarku birincinin oğlu idi; Mastarna da damadı idi. Etrüsk an'aneleri Mastarnayı Tarkunun elinden cebren iktidarı alan bir şef olarak göstermektedir.

Şu muhakkak ki Roma şehri Latiyomluların elinde iken bir şehir değildi. Bataklık arazideki tepeler üzerinde yapılmış birtakım köylerin federasyonundan ibaretti. Hakikat olan şudur: Evvelâ Ligürler *Aventin* köyünü inşa ettiler. Lâtinler sora *Germal* ve daha altı köy yaptılar. Bu yedi köyden *Yedidağ* (Septimontium) federasyonu teşekkül etti. Bunların arasındaki mütemadî nifak ve mücadeleler Etrüsklerin istilâsını kolaylaştırdı. Etrüskler bu istilâdan sora Romayı tesis ettiler [1], ve ırmak şehri manasına olarak *Budon* ismini verdiler [2]. Civarındaki bütün bataklıkları kuruttular. Mastarna zamanında etrafına büyük bir sur inşa ettiler. Etrafındaki arazi ve köyleri ve bilhassa Sabinlere ait *Kirinalı* zabıt ve ilhak ettiler. Bu suretle Etrüsklerin zamanında Roma bütün Latiyom kıt'asının ticarî ve sınaî merkezi oldu. Heryerden birçok halk gelip yerleşmiye başladı. Romalı iki kısım ahali meydana geldi. Yedidağın eski halkı zadegân; bunlar

---

[1] Romanın tesisi hakkında mevcut olan kurt efsanesi soradan uydurulmuştur.

[2] Grafunder, Etimologie Etrusque de nom de Rome (Rud:..=ırmak (Çağatayca).

Patrici namını aldılar ve yeni gelen halk avam; bunlara *Plep* dediler.

Etrüskler Romada büyük eserler yaptılar. Kloaka - Maksima (Ciloaca - Maxima) namını alan büyük lâğımlar, Triyat (Triade) mabedi, Serviyüs kaleleri, Palaten sarnıçları mimarî itibarile herkesin takdirini celbediyor. Latiyomdaki etrüsk hakimiyeti bir buçuk asır kadar devam etti.

2. *ROMADA ETRÜSK HAKİMİYETİNİN ZEVALİ*

Etrüskler Kampanyada tamamen yerleştikten sora iyon müstemlekesi olan Kumu (Cumes) da almak istediler. Yunanlıların reisi olan *Aristodem* milâttan 530 sene evel Etrüskleri mağlûp ve tardetti. Bu hezimet, Latiyom halkının Etrüskler aleyhine kıyamına sebep oldu. Kumlular Latiyomlularla birleştiler. Yaptıkları muharebelerde, Etrüskleri tekrar mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyet, roma halkını cesaretlendirdi ve isyana sevketti. Kıral Tarku, Roma haricinde Lâtinlerle harbederken akrabasından birisi Patricilerden *Lukres* (Lucrece) namında bir kıza tecavüz etti. Bu vak'a ahaliyi heyecana düşürdü. Patriciler bundan istifade etti ve yine kıral ailesinden *Brütüs*ün riyaseti altında ihtilâl çıkardılar. Tarkuyu hal'etti ler. Bu ihtilâle 509 ihtilâli derler. Tarku Romaya dönüşünde şehrin kapılarını kapalı buldu. *Kere* şehrine çekilmiye mecbur kaldı. Bu suretle Romada etrüsk hakimiyeti nihayet buldu.

3. *ROMA VE İTALYA BİRLİĞİ*

Romada etrüsk hakimiyeti zeval bulduğu devirde bütün İtalya kıt'ası İtalyot, *Ombri*, Sabin, Lâtin, Etrüsk, Yapıg, Venet gibi muhtelif kavimler elinde idi.

M. E. IV üncü asır iptidasında bu kavimler silsilesine Gollüler de iltihak ediyor. Bunların lisanları hep ayrı idi. Üç asırlık bir mücadeleden sora, Roma bunları birleştirmeye muvaffak oldu.

Dahilî karışıklık:

Bu mücadeleler safhalarına kısaca temas edelim: Etrüskler, Romadan çıktıktan sora, Romadaki idare birliği bozuldu. Yeni Etrüsk reislerinden *Porsena* Romayı tekrar bir müddet için zaptettiği zaman Serviyüs kalesini yıkmıştı; bu suretle

Roma, harice karşı da müdafaa noktai nazarından zayıf kalmıştı. Romayı teşkil eden siteler arasında yerlilik cereyanları başlamıştı. Plep ile Patrici sınıfları arasında mücadeleler hâdis oldu. Diğer taraftan 509 ihtilâlinden sora Lâtiyom kıt'ası Roma tahakkümünü kabul etmek istemedi. Aralarındaki mücadele *Regilla* harbinde Roma muvaffakıyeti ile neticelendi.

SABİN TAARRUZU M. E. V inci asır iptidalarında Sabinler oturdukları dağlardan inerken Etrüskleri ve Ombrileri mağlûp ettiler. *Apuli*yi istilâ ederek Romayı tehdide başladılar. Reisleri *Appius* bir müddet *Kapitola* hâkim oldu. Nihayet Romalılar bir muahede yaptılar.

EKELER VE VOLSKLAR TECAVÜZÜ Diğer taraftan M. E. 462 de Ekeler (Eques) [1] ile Volsklar Roma kapılarına dayandılar. Uzun bir müddet Roma bunların tehdidine maruz kaldı.

Bunlara Etrüsklerin tehdidini de ilâve etmek lâzımdır. Porsena Romadan aldığı Tiber ırmağının sağ sahillerini Etrüsk olan *Veii* sitesine vermişti. Romalılar bunu istirdat etmek istediler. İlk muharebede mağlûp oldular. Fakat, Veiilerin reisi olan *Tolunvius* bir muharebede maktul düştü. 20 sene müddetle bir muahede aktolundu. Romalılar, *Hermikler*le ittifak ederek Volskları mağlûp etmiye muvaffak oldular; ondan sora Veii şehrine taarruza başladılar.

Şimalden Gollülerin istilâsı ve cenuptan Sirakûzalıların ve Yunanlıların tecavüzlerile zayıflıyan diğer Etrüsk şehirleri Veiiye yardım edemedi. Roma ordusu nihayet bu şehri zaptetti. Bütün cenup ve bilâhare Merkezî Etrürye, Romalılar tarafından istilâ edildi.

Bu suretle birçok âlimlerin roma medeniyetinin ve hatta şehrinin hakikî banisi olduklarında ittifak ettikleri Etrüsklerin büyük tarihî rolleri nihayet buluyor.

4. GOLLÜLERİN İSTİLÂSI

Po havzasında oturan, Gollüler, cenuba yürüdüler; Etrüsk şehirlerini zaptettiler. Bu şehirlerden Roma himayesinde olanlar vardı. Bu sebeple, Roma Gollülere bir sefaret heyeti gönderdi, şehirler lehine tavassut etmek istiyordu. Fakat bu heyet Gollüleri kızdıracak tedbirsizlikte bulundu. Gollüler reis-

[1] Etrüsklere mensup olan bu kavmin ismi şayanı dikkattir.

leri *Brenn* in kumandasında Roma üzerine yürüdüler (M. E. 390). Romayı zaptettiler ve yaktılar. Romalılar, sulh teklif ettiler. Zaten yalnız yağma için Romaya gelen Gollüler ayni zamanda *Venet* ler tarafından tazyika maruz kaldıkları için ağır bir tazminat mukabilinde sulh yaptılar. Sulh şartlarını hafifletmek için yalvaran Romalılara bu reisin verdiği "*veyl mağlûplara - Vœ vicitis*„ cevabı meşhurdur.

5. *ROMANIN İHYASI*

Gollüler geri çekildiler ve Şimalî İtalyada kaldılar. Gollülerin istilâ ve tazyikı İtalya kavimlerinde bir tesanüt meydana gelmesine sebep oldu. Romalılar, bu haleti ruhiyeden istifade ettiler. Hazırlandılar. Serviyüs kalesini yeniden inşa ettiler. Ordularını tanzim ettiler. Yeniden Etrürye kıt'asını zaptettiler. Samnilerle birleşerek Volskları mağlûp ve memleketlerini istilâ ettiler.

40 sene zarfında Roma, Gollülerin istilâsından evelki haline geldi.

6. *ROMALILARIN TAARRUZ HARPLERİ*

KAMPANİNİN İLHAKI

M. E. 343 senesi Samnilerin taarruzuna maruz kalan Kampani kıt'ası sakinleri Romadan muavenet istediler. Bu kıt'anın çok zengin ve mümbit olması Romalıları tahrik etti ve Samnilerle harba girişmesine sebep oldu. Roma ordusu Samnileri mağlûp etti. M. E. 341 de aktolunan muahede ile Romalılar Kampaniyi aldılar.

LÂTİYOMUN ZAPTI

Bu esnada Lâtinler Romada Senatoda müsavi rey ve bir konsüllük gibi birtakım siyasî haklar istediler. Roma bu talebi reddettiğinden lâtin şehirleri isyan ettiler. Fakat Romalılar bunları tedip ve bütün Lâtiyomu zaptettiler. Roma resmen Lâtiyomun merkezi oldu.

SAMNİYOMUN ZAPTI

Roma artık İtalyadaki bütün hakimiyetine yalnız Samnileri hail görüyordu. Romanın müttefiki olan Napolinin Samniler tarafından zaptı harp sebebi oldu. Harp uzun müddet devam etti.

Sam iler bir müddet Etrüsklerle birleştiler. Fakat mağlûp oldular. Samniyum tamamen Romalılar eline geçti.

BÜYÜK YUNANIN ZAPTI

Romalılar artık Cenubî İtalyadaki Yunanlılarla temasa geldiler.

Samnilerle muharebe zamanında, Romalılar bu yunan müstamerelerinin bitaraflıklarını siyasî anlaşmalarla temine muvaffak olmuşlardı. Bu müstemlekeler arasında çok münaferetler ve umumî bir tereddî vardı. Romalılar bundan istifade ederek bu şehirleri de istilâya başladılar.

PYRRUS'LA MUHAREBE

Bunlardan en büyüğü Tarent; komşusu olan Makedonya Kıralı *Pirus* (Pyrrus) tan yardım istedi. Pirus, büyük bir imparatorluk yapmak istiyordu; ordusu kuvvetli ve muntazam idi. Kendisi de büyük bir kumandan vasıflarını haizdi. Tarantlıların bu davetini kabul etti. 20,000 kişilik bir ordu ile geldi; Taranta çıktı, Romalılar Pirusa karşı ordu gönderdiler. Fakat çok olmalarına rağmen Heraklede mağlûp oldular. Pirus ordusunun zayiatı da mühim idi. Bütün Cenubî İtalyadaki Yunanlılar ve Samniler Pirusa iltihak etti. Pirus Merkezî İtalyaya doğru yürüdü. Maksadı orada halkı Roma aleyhine ayaklandırmaktı. Fakat muvaffak olamadı. Bu esnada Kartacalılar, Romalılara yardım etmek istediler ve hatta bir donanma gönderdiler. Fakat Romalılar İtalya işlerine Kartacalıların herne suretle olursa olsun müdahalesini hoş görmediler, ve muaveneti reddettiler. Pirus tekrar şimale doğru taarruz etti. Fakat bu defa roma ordusu tarafından mağlûp edildi. Bunun üzerine yeniden ordu getirmek behanesile Tarantı terketti. Romalılar, Taranta girdiler ve Cenubî İtalyadaki yunan müstemlekelerini de Romaya ilhak ettiler.

D. KIRALLIĞIN SUKUTUNDAN SORA ROMADAKİ REJİM. CÜMHURİYET

KONSÜLLÜK VE DİKTATÖRLÜK

509 ihtilâlinden sora, Romalılar kırallığı ilga ettiler. Cümhuriyet kurdular. İhtilâlin reisleri olan Brütüs ve *Kollat*in iktidarı *Pretor*lar (askerî reis) namile ellerine aldılar; soraları bu pretor ismi *Konsül*e çevrildi. Bunların en birinci

vazifesi askere kumanda etmekti. Bir sene müddetle Roma halkı tarafından müntehap idiler. Yekdiğerini kontrol ederlerdi. *Senato* ile istişareye mecburdular. Senato tarafından icabında izahat vermek üzere davet edilirlerdi. Tehlike ve harp zamanlarında bu iki konsül bir *diktatör* tarafından istihlâf edilirlerdi. Senatonun reyile ekseriya bu iki konsülden biri, altı ay müddetle diktatör intihap edilirdi. Diktatörün mutlak bir salâhiyeti vardı. Konsüller uzun müddet patricilerden intihap edilirlerdi. Senato, servete göre tasnif edilmiş sınıflar olan *Çentüri* lerden mürekkepti. Bunun için reylerin ekseriyeti aristokratların elinde idi.

PLEPLERİN VAZİYETİ

Pleplerin siyasî hukuku hemen yok gibi idi. İki sınıf arasında izdivaç memnu idi. Paraları yoktu. Patricilerden aldıkları borçları ödeyemeyince bizzat kendileri esir olarak çalışmıya mecburdular. Efendileri her türlü hukuka malik idiler. Hatta icabında esirlerini öldürebilirlerdi.

PLEPLERİN NÜMAYİŞLERİ

Bu vaziyet tahammülfersa idi. Plepler bu vaziyetin ıslahını istediler. Redde uğradılar Bunun üzerine Volsk lar üzerine yapılan sefere iştirakten imtina ettiler. Şehri terkettiler. Patriciler korktular. Müzakere için adam gönderdiler.

Plep tribünleri — Plepler borçların ilgası ve kendi hukuklarını müdafaa için kendilerine mahsus *Tribünler* in ihdası şartile avdete razı oldular. Bu Tribün azasının *veto* sile bir Plep hakkında verilen herhangi bir idarî ve kazaî karar refedilirdi. Bundan yalnız diktatör kararları müstesna idi. Plepler yavaş yavaş siyasî toplanmalar yapmıya başladılar. Bidayette resmî mahiyette olmıyan bu toplanmalar M.E. 499 tarihinde resmî meclis olarak kabul edildi. M. E. 257 tarihinde bu meclis Senato gibi vazıı kanun oldu.

İLK YAZILI KANUN (DEÇEMVİRLER)

Roma kanunları ilk zamanlarda tamamen dinî idi ve mektup değildi. Kaza salâhiyeti Patriciler elinde idi. M. E. 461 de plep tribünlerinden *Terentiyüs* konsüller tarafından tatbikı mecburî olacak kanunun vaz'ını istedi. Uzun mücadelelerden sora Patriciler muvafakat ettiler. Kanunu yaptılar ve bunu Forum meydanında asılan 12 levhaya yazdılar. Bu suretle bu ilk

Roma Kanunu *(On iki Levha Kanunu = Deçemvirler)* unvanını aldı. Bu kanun, halkın hakimiyetini kabul ediyordu. Plep ve patriciler arasında fark kabul etmiyordu. Aralarında izdivaca müsaade ediyordu.

1. *ARAZİ-KANUNLAR-HÜKÛMET TEŞKİLÂTI*

Arazi — Yeni zaptedilen arazinin en büyük kısmı devlete aitti. Diğer kısımların en çoğu Patricilere tevzi edilirdi. Devlete ait olan kısımları da Patriciler kiralardı. Soraları kira vermezler ve yavaş yavaş araziye tesahup ederlerdi. Bu vaziyeti değiştirmek için uzun mücadeleler oldu.

Kanunlar — Plep tribününden *Liçinüs* 9 senelik bir mücadeleden sora üç kanun kabul ettirdi. Birincisine nazaran iki konsülden biri daima Pleplerden olacaktı. Kanunların ikincisi borçluların vaziyetini tahfif ediyordu. Üçüncüsü de bir şahsa 125 hektar araziden fazla bir arazinin isticarını menediyordu.

Teşkilât — Plepler bu kanunların tatbikını yalnız konsüllere bırakmak istemediler. Yavaş yavaş konsüllerin salâhiyeti diğer makamlara intikale başladı. Maliye işleri Senato tarafından müntehap *Kestör*lerin eline geçti. Şehrin dahilî idaresi ile meşgul olmak üzere *sansör*ler oldu. Kaza salâhiyeti Pretorlara verildi. Bu suretle yavaş yavaş bütün icra makamları Plepler için elde edilebilir oldu.

2. *ORDU*

İPTİDAÎ ORDU

Roma ordusu bidayette daimî değildi. Her sene Senatonun kararile tesbit edilen orduyu teşkil için herkes kendi masrafile asker olmıya mecburdu. Bunlar silâhlı ve mücehhez olarak kapitola gelirler ve *Lejiyon*ları teşkil ederlerdi. Kırallık devrinde millî ordunun miktarı 3000 kadardı.

MASTARNANIN TENSİKİ

Romanın tevessüü üzerine daimî ve muntazam bir orduya ihtiyaç hasıl oldu. Askerlik mecburî yapıldı. Halk beş sınıfa ayrıldı. En zenginler süvari oluyordu. Fakirlerin teçhizatını hükûmet veriyordu.

MESLEK ORDUSU M. E. BEŞINCİ ASIR

Herkesin asker olması memleket genişledikten sora mahzurlu olmıya başladı. Arazi sürülmeden kalıyordu. Aileler aç kalıyordu. Bidayette hükûmetin kendilerine bir miktar para vermesi kararlaştırıldı. Bu suretle fakirlerden mürekkep bir meslek ordusu meydana geldi. Soraları yabancı milletlerden ücretle yardımcı askerler de aldılar. Lejiyonların kuvveti 6000 ne çıktı.

LEJİYON VE TEŞKİLÂTI

Bir ordu ayrıca süvarilerini de ihtiva etmek şartile dört parçadan teşekkül ediyordu. Bu parçalara *Lejiyon* denirdi. Konsül veya diktatör tarafından kumanda ediliyordu. Konsüller ya ayrı ayrı veya münavebe ile veya müştereken kumanda ederlerdi. Konsüller tarafından müntehap askerî tribün denilen diğer kumandanlar da daha küçük kıt'aları idare ederlerdi. Harekât esnasında ordu geceleri daima *Kamp* yapardı. Romalılar, bu gece tertibatına çok ehemmiyet verirlerdi.

Roma ordusu mızrak ve kılıçla harbederdi. Millî silâhları bir nevi uzun mızrak olan *Pilom* idi.

Asker zırhlarla mesturdu. Esir olmak veya kaçmak, şiddetli cezayı müstelzimdi ve çok ayıptı. *Anibal* ile muharebelerde Senato, esirleri tekrar satınalmak teklifini reddetti ve Romadaki kölelerden bir ordunun teşkilini tercih etti. Roma, kahramanlık yapan asker ve kumandanlara her türlü mükâfatı yapardı. Para, arazi, nişan ve unvan verirdi. Muzaffer kumandanlara zafer alayı yapardı. Bu büyük taltif, yalnız Senato veya halkın kararile fevkalâde zafer kazanan kumandanlara yapılırdı. Muzaffer kumandan önünde esirleri ve harp ganaimi, arkasında askeri ve bütün halk olduğu halde büyük alay ile Romaya girerek Kapitola giderdi. Bu alaylar esnasında muzaffer kumandan atın üstünde, Allahı temsil ederdi. Kapitolda birçok askerî oyunlar yapılırdı.

3. *HALKIN HAKİMİYETİ*

SENATO - HALK İÇTİMALARI - FORUM

Kırallığın sukutundanberi halk kendisini hükümdar bilirdi. Bütün hürmet ve itibar halka aitti. "*İmperium*" yani haki-

miyet ve kudreti elinde tutan halk idi. Bu halkın arasında eski Konsüller, kumandanlar ve büyük aile reisleri ve halkın ileri gelenlerinden mürekkep bir zümre Senatoyu teşkil ederdi. Bunlar evelce kırallar tarafından intihap edilirdi. Bu salâhiyet, konsüllere geçti. Senatonun filî bir salâhiyeti yok gibi idi. Fakat Senato hakikatte bütün Roma tarihinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştu. Senato diğer halk içtimalarının kararlarını da tasdik ederdi. Yalnız M. E. 287 den itibaren tribünlerin kararı bundan istisna edildi. Diktatör ve konsülleri Senato intihap ederdi. Umumî selâmet ve menfaat için her türlü kararları vermek salâhiyetine malikti. Ecnebilere karşı milleti temsil ederdi; harp ve sulh kararını halk ile istişare ederek verirdi. Senatoya konsül veya pretor riyaset ederdi. Forum meydanına nazır "*Küria Dostilia*„ da tahtadan sıraları olan bir salonda içtima olurdu. İçtima alenî idi. Riyaset eden içtima sebebini izah ederdi. Herkes ayrı ayrı oturduğu yerde rey verirdi.

Senatodan başka halk içtimaları vardı. Bunlara *Çentiyo* denirdi. Burada nutuklar söylenir, umumî meseleler münakaşa edilir, efkârı umumiye hazırlanırdı. Bunlar Forum meydanında toplanırdı. Roma tarihinde bu meydanın halk içtimaları itibarile büyük bir siyasî ehemmiyeti olmuştur.

DİN Esas itibarile şark allahlarile Roma allahları arasında büyük bir münasebet vardır. Romalıların itikadı Yunanlılarınki gibi şairane ve hayalî değildi. Romada her allahın muayyen salâhiyet ve işleri vardı. Her Romalı, allahlardan amelî vazifeler beklerdi. "*Diespater*„ Romalıyı meydana getirir. "*Educa*„ yemesini öğretir, "*Potina*„ içmesini, "*İterduca*„ yürümesini, "*Vervactor*„ çifçiliği öğretirdi. Her şehrin ve her mahallenin ve hatta ailenin kendisine mahsus allahları da vardı. Yavaş yavaş bu hususî allahlar, umumî site allahlarına tebeddül etti. "*Jüpiter*„ sema, yağmur ve zaman Allahı oldu. Ayni zamanda hayat ve ölüm allahı idi. "*Mars*„ harp Allahı "*Satürn*„ hasat ve ziraat Allahı.

Eski Romada bu allahların insan şeklinde timsalleri yoktu. Mars uzun müddet bir kılıç ile temsil edilirdi. İbadetler ve allahlara yapılan kurbanlar rahipler tarafından idare edilirdi. Bunlar Patricilerden mürekkepti. Kıral en büyük rahipti. Yanında beş rahip bulunurdu. En büyüklerine *Pontifeks Maksimus* denirdi.

E. ROMA EMPERİYALİSMİ

1. *FETİHLER*

Birleşmiş bir İtalya coğrafî ve umumî vaziyeti itibarile üç meselenin halli karşısında kalmakta idi:

1 — Tyrrhen meselesi
2 -- Adriyatik meselesi
3 — Kontinen meselesi.

Tyrrhen meselesi; İtalyanın emniyeti ve Akdenizdeki münasebetleri itibarile mühimdi. Adriyatik denizi ise Balkanlara karşı müdafaa ve emniyet noktai nazarından şayanı ehemmiyettir. Bahusus bu denizlerin İtalya sahilleri Balkan sahillerinin aksi olarak ada ve liman gibi lâzım olan müdafaa vesaitine malik değildir. İtalya federasyon'u Apenin silsilesini geçmiyordu. Tam birlik için Kontinen meselesini de halletmek lâzımdı. Bugünkü tabiî hudut telâkkilerine göre Roma her şeyden evel üçüncü meseleyi halletmek mecburiyetinde idi. Fakat Romalılar, Alplerin tabiî bir hudut olduğunun ehemmiyetini pek geç anladılar. Diğer taraftan daha iptidada Goller ile mücadeleyi Romalılar müdebbirane görmediler. Adriyatik sahillerindeki Epir ve Makedonya kıralları dahilî kargaşalıklar içinde çok zâfa uğramışlardı. Romalılar o taraftan bir tehlike görmüyorlardı. Halbuki Kartacanın gittikçe büyümesi Romalılar için Tyrrhen meselesinin hallini daha müstacel yaptı.

PÖN HARPLERİ Kartaca ile Roma arasında üç mühim harp oldu. Bu harpler *Pön harpleri* adıyla tarihe geçmiştir. Romalılar, Kartacalılara *Pöni (Poeni)* derlerdi; bu kelime Grekçe *Foinikes* (Phoinikes) yani Fenikeli kelimesinin kırılmışıdır.

Kartaca — Fenikeliler M. E. IX uncu asrın nihayetlerine doğru, Sicilyanın garp ucuna karşı olan Tunus körfezinde bir müstemleke kurmuşlardı. Bu müstemlekeye; Pön dilince *Kart hadatsch* denirdi; Lâtinler bunu *Kartago* (Carthago) yaptılar.

Kartaca, M. E. VI ıncı asırda mühim bir ticaret merkezi oldu. Kartaca gemileri, yalnız Garbî Akdeniz sahillerinde kalmıyordu. Tarık boğazından geçerek Büyük Atlas Denizinde dolaşıyordu. Bu tarihte, Kirenaikten, Büyük Atlas Denizine kadar Afrikanın bütün şimal sahilleri İspanya ve İspanyanın

altın madenleri Korsika ve Sardinya, Kartacalıların nüfuzu altına girmişti ve Kartacayı saran bütün Libililer de ayni vaziyete girmişti. Kartacanın M. E. IV üncü asırdan itibaren nüfusu 400.000 kişiden aşağı değildi.

KARTACADA SİYASÎ TEŞKİLÂT

Fenikeliler Kartacayı ilk tesis ettikleri zaman idarelerini iki hâkime bırakırlardı. Fakat, bu kuvvet yavaş yavaş ihtiyarlar meclisine geçti. Bu meclis, eski aileler arasından intihap olunan otuz azadan mürekkepti. Nihayet en zengin vatandaşları temsil etmek üzere 100 kişilik bir meclis bütün işlerin murakabesini eline aldı. Bütün Kartacalıların hayat ve malları üzerinde mutlak bir idare tesis etti. Bundan başka yine büyük ailelerden intihap olunan 300 kişilik bir meclis vardı.

Kartaca devletine zenginler tarafından idare olunan bir cümhuriyet denebilir. Devletin başında Romada olduğu gibi, bir sene müddetle halk tarafından intihap olunan iki *Magistra* bulunurdu. Bunlara *Süfet ler* derlerdi. Süfetler, Roma konsüllerine nispetle çok az iktidara sahip idiler. Hakikatte devleti idare ve herkesi murakabe eden meclisler idi.

Onlarca siyaset, her şeyden evel, para ve ticaret meselesinden başka bir şey değildi. Fakat, bu hal, onları kahramanlık aşkına kadar ileri götürdü.

KARTACA ORDU VE DONANMASI

Cümhuriyette, babadan oğula jeneral yetiştiren asker aileleri vardı. Ordu, Ege havzasından, İtalyadan, Afrikadan, yahut barbar garp memleketlerinden, her taraftan toplanmış ücretli askerlerden mürekkep idi.

Tabiatile hiçbir vatanperverliği yoktu. Yalnız kumandanları için fedakâr idiler. Donanma bilâkis vatandaşlardan tertip olunmuştu. Kartaca harp filosu gemilerinin adedi ve mürettebatının meharetile Akdenizin en kuvvetli donanması idi.

ROMA İLE KARTACA ARASINDA İLK MÜNASEBET

Kartacalıların tabiî rakip ve düşmanları Akdenizdeki İyon ve Tor müstemlekeleri ve bilhassa Marsilya ve Siraküza idi. Kartacalılar kendilerine İtalyadan müttefik aradılar. Evvelâ Etrüsklerle, sora da Lâtinlerle müttefik oldular. Kartaca ile Roma arasında uzun müddet dostane münasebetler cereyan etti.

Milâttan evel 508 den itibaren iki şehrin bir muahede yaptığı naklolunur. Milâtten evel 279 da Pirus aleyhine bir ittifak misakı yaptıkları muhakkaktır. Anlaşılıyor ki Pön harpleri ırk düşmanlığından değil, ve fakat şiddetle ve birdenbire meydana çıkan menfaat zıddiyetinden ileri gelmiştir.

2. I İNCİ PÖN HARBİ

(M. E. 274 — 241)

Kartacalılar M. E. 380 tarihinde *Eol* adalarını işgal ve Sicilya sahillerinde müstemlekelerini tevsi ettiler. Romalılar da Pirusun çekilmesinden sora Cenubî İtalyayı istilâya başladılar. *Regiyon* a kadar geldiler. Sicilyanın karşısında durdular.

Bu zamanlarda Sicilya adası, üç hükûmet arasında taksim edilmiş bulunuyordu. *Mesina*, Kampanyalı korsanlar olan *Mamertinler* in; cenubuşarkide, Siraküza *Hiyeron* adında bir kıralın idaresinde idi.

Adanın garbında Kartaca, hâkim bulunuyordu.

Romalılar, Regiyondan 3-4 kilometrelik bir boğazın ötesinde Sicilya adasını görüyorlardı. Karlı Etna tepesi, buğdayile zengin, mahsuldar topraklar eski bir medeniyet yeri Sicilya İtalyanın tabiî uzaması idi.

Romalılar, Mesina boğazını kontrola başladılar. İtalyanın Roma tarafından birleştirilmesine mâni olamıyan Kartaca, hiç olmazsa en mühim müstemlekelerinin bulunduğu Sicilyaya Romanın girmesine mâni olmak istiyordu. Fakat; Hiyeron ile Mamertinler arasında çıkan bir harp, Kartacalılara Mesinayı işgal fırsatını verdi.

SİCİLYADA HARP Hiyeron, Mamertinlere galip geldi; Mesina boğazına yerleşti .Roma kendisini resmen tanıdı. Sicilya adasının işlerine Romanın bu tarzda müdahalesini Kartacalılar hoş görmedi.

Askerlerini Mesinaya soktu. Bu suretle Mesina boğazının iki tarafında Romalılar ve Kartacalılar karşı karşıya geldiler.

Bu esnada Mamertinler Romadan imdat istediler. Boğazı geçmek istiyen roma donanmasına, kartaca donanması hücum etti ve geriye attı (M. E. 264). Bununla beraber, Roma

Amiralı *Klodyüs* adaya çıkmağa muvaffak oldu. Mülâkat behanesile Kartaca amiralı *Hannon*u gafil avladı. Mesina kalesini teslim şartile hürriyetini iade etti. Harp ilân edilmiş oldu. Roma ordusu, karaya çıktı. *Hieron*u itaate icbar etti. Kartacalıları adanın şimaligarbisine kadar sürdü.

DENİZ MUHAREBESİ Romanın ilk zamanlarda kuvvetli donanması yoktu. Bunu hazırladılar. Kartaca donanmasını mağlûp etmeye muvaffak oldular.

AFRİKADA MUHAREBE Bu muvaffakıyet Romalıları teşci etti. 40,000 kişilik bir orduyu (M. E. 256) şimalî Afrika sahillerine çıkardılar. O zamana kadar Kartacalılar harp ve sulh taraftarı olmak üzere iki partiye ayrılmışlardı. Bu yakın tehlike, onları birleştirdi. Kumandan tayin ettikleri bir Ispartalı Tunusun yakınında roma ordusunu mağlûp ve kumandanını esir etti. Roma ordusunun bakıyesi büyük müşkülâtla İtalyaya avdet edebildi. Bu zafere rağmen Kartacalılar bir iki yer müstesna olmak üzere Sicilya adasını gerialamadılar.

SİCİLYADA YENİ MUHAREBE Kartacalıların elinde, yalnız *Lilibe* ve *Drapamum* kalmıştı. Buralara yerleşen Kartaca jenerali *Hamilkar Barka* Romalıları esaslı bir surette tacize başladı. Buraya, Roma, büyük bir donanma gönderdi, ve Kartaca donanmasını mağlûp etti.

SULH MUAHEDESİ Bunun üzerine Kartacalılar sulh istedi. Hamilkarı müzakereye memur etti. Hamilkar, bütün Sicilyayı Romalılara terketti. Esirlerini iade etti. 10 senede verilmek üzere harp tazminatı vermeyi kabul etti. Bu suretle birinci Pön harbi bitti (M. E. 241).

3. I İNCİ PÖN HARBİNDEN SORA ROMA VE KARTACA

Birinci Pön harbinden sora, Kartacalılar ücretli askerlerinin yaptığı bir isyan karşısında kaldı. Bu isyana Sardenyadaki askerleri de iştirak etti. Hamilkar büyük bir şiddetle Kartacadaki isyanı bastırmağa muvaffak oldu. Bundan sora Kartaca hükûmeti Sardinyada hâkimiyetini iade etmek iste-

di. Roma, buna müsaade etmedi. Böyle bir müdahaleyi harp sebebi yapacağını bildirdi.

Kartaca Sardinya adasından vazgeçti. Romalılar, Sardinyanın sahillerini işgal ettiler. Dahili işgal için uzun ve kanlı mücadeleler oldu. Nihayet buna muvaffak olundu. Bu esnada Korsika adasını da işgale çalışıyorlardı. Uzun muharebelerden sora, yerli halk ile musalâha yapıldı. Adanın dahil kısmı yerli kabilelere bırakıldı. Sahillerini Romalılar aldılar. Bu suretle Roma, Sicilya, Sardinya ve Korsika adalarını, zaptederek, Tyrrhen meselesini halletmiş oldu.

4. ROMA VE GOLLÜLER

Romalılar, Kartacalılarla meşgul iken, şimalî İtalyalılar ve Gollüler ile gayet müdebbirane bir siyaset takip etti. Bunların husumetlerini celbetmemeye çalıştı. Fakat, Romalılara karşı tecavüz eden ve Gollülerin komşusu olan Ligürler ile yapılan bir harp muhasamaya sebep oldu.

Ligürler ilk zamanlarda Romalıları mağlûp etti. Roma tekrar bir kuvvetli ordu gönderdi. Ligürler, mutavaat etti. Roma kuvvetleri *Sisalpen* e dayandı. Tehlikeyi gören Gollüler bütün civar halkı da ayaklandırarak tecavüz ettiler. Cenubî *Etrürye* yi aldılar; fakat, büyük, bir muharebe yaptılar (M. E. 225). Müthiş bir hezimete uğradılar. Romalılar Apenin dağlarını geçtiler, bütün Sizalpen kıt'asını işgal ettiler. Nihayet, süvari kıt'aları ile *Milan* zaptolundu. Romalılar bu fetihlerini Venet'e ve İlliryaya kadar götürdüler. Bu suretle bütün Şimalî İtalya Romanın hakimiyetine girdi.

5. YENİ BİR HARBE HAZIRLIK

KARTACALILAR İSYANDA

Sardinyanın zaptı Kartacalıları çok müteessir etmişti. Bilhassa Hamilkar hemşerilerini Romalılardan intikama teşvik ediyordu. Fakat Romanın Şimalî İtalya ve Sicilya muvaffakıyetleri Kartacalıları çok korkutmuştu. Hamilkar İber Yarımadasını zaptederek o yoldan Romayı tehdide karar verdi. Kartacalılar bu yolu elde ederek ilk harpte kaybettiklerini telâfi edeceklerini ümit ediyorlardı; çünkü

İspanya zengindi. Bu teşebbüs muvaffak oldu. İber kabileleri kartaca ordusuna mutavaat ettiler. Bu muvaffakıyeti tetviç için Kartacalılar *Carthagen* (Yeni Kartaca) şehrini inşa ettiler. İspanyada hakikî bir kırallık kurulmuştu.

Hamilkar öldü. Damadı *Hasdrubal* onun eserine devam etti. Harp için kuvvetli bir ordu ve hazine hazırlanmıya başladı. Bunun ölümünden sora, ordu, kayınbiraderi ve Hamilkarın oğlu Anibalı kumandan ve reis olarak intihap etti.

ANİBAL Anibal, 27 yaşındaydı, tarihin tanıdığı en büyük kumandanlardan biri oldu. Cismen ve fikren yorulmak bilmezdi. Teşebbüslerinde cür'etkârdı. Fikirlerinde vazıh idi. Muharebeyi hazırlarken müdebbirane idi. Askerleri eyi tanır, onların hayatını yaşar, onlarla konuşmasını ve onlara inanılmaz kuvvet sarfettirmeyi bilirdi. Askerleri istirahat zamanında tamamile serbest bırakırdı. Muhtelif kıtaatı kabiliyetlerine göre kullanmakta, bir orduyu düşman memleketinde yürütmekte ve beslemekte eski zamanda benzeri yoktu, kendine yalnız bir hırs hâkimdi: Romaya karşı kin, Romayı yıkmak, Kartacanın şevketini yükseltmek ve Kartacada kendi ailesinin hakimiyetini tesis etmek istiyordu.

ANİBALIN ORDUSU Anibalın bir meslek ordusu vardı; ücretli askerlerden mürekkepti. Saf piyadeleri, Afrikadan ve İspanyadan toplanırdı. Hafif piyade bilhassa o zaman atıcılıkta meşhur "Baléares" adalılarından idi. Süvariler, Nümidyalı idi. Bu süvariler pek mükemmel ata binerlerdi. Anibalı, Romalılara uzun zamanlar faik kılan bu süvariler idi. Orduda filler de vardı. Bu ordunun askerî değeri yüksekti. Fakat, soraları, Anibal, bu orduyu biribirine benzemiyen Goller ve İtalyanlarla tamamlamıya mecbur oldu.

6. II İNCİ PÖN HARBİ

(M. E. 218 — 201)

HARP SEBEBİ Romalılar da hemen Anibal kadar harp istiyorlardı. Evvelâ, Kartacalıların İspanyadaki hakimiyetlerini *Ebr* ırmağında tahdit etmek iddiasında bulundular. Bir de, yunan müstemlekesi olan *Sagont* u himayelerine

aldılar. Anibal bu fırsattan istifade ederek şehrin yakinine geldi. Romalılar protesto ettiler. Romalıların gönderdikleri bir sefir Kartacalılara, ya harp veya sulhu derakap tercih etmelerini ağır bir lisanla ihtar etti. Anibal hemşerilerini harp kararı üzerine teşvik ediyordu. Kartacalılar, bu meydan okumadan münfail olarak ret cevabını verdiler. Bundan gayet memnun olan Anibal, tecavüze başladı. Maksadı bütün İtalyayı istilâ etmek ve Romanın tahtı itaate aldığı akvama istiklâl vererek, Romayı zâfa düşürmekti.

ANİBALIN İTALYA ÜZERİNE YÜRÜYÜŞÜ

Anibal İspanyada kardeşi Hasdrubalı bıraktı, kendisi Sagontu (M. E. 219) zaptettikten sora eyi hazırladığı ve kendisine çok merbut olan ordusuyla Pirene ve Alp dağlarını aştı. Gollülerden hiçbir ciddî mukavemet görmeden İtalyaya girdi. İlk (50,0000) kişilik ordusundan yalnız 26,000 kişi kalmıştı. Kışın şiddeti, Afrikadan gelen bu insanlara çok zayiat verdiriyordu. Maamafih, Anibal, yüksek hasletleri sayesinde bütün bu müşkülâtı iktiham ediyordu. Ordusuna üç dört hafta istirahat verdikten sora, ilerleyişine devam etti.

TESSİN VE TREBİ MUHAREBELERİ

Tessin suyu civarında *(Publiyüz Sipyon)*nun kumandasındaki roma ordusunu büyük bir mağlûbiyete uğrattı. Diğer bir roma ordusu, Konsül *Sepraniyüs* ün kumandasında olarak ***Trebi*** suyunda Anibalı karşıladı. Fakat, tamamen dağıldı. Bu muvaffakıyetler, Golleri Anibala iltihak ettirdi. Anibal, Apenin silsilesini süratle geçti. Konsül *Flaminyüs* ün kumandasındaki üçüncü büyük roma ordusunuda *Arezzo Aretiyum* da tamamen imha etti.

Anibal, Trasimen gölü karşısında, ormanlı dağlar içinde ordusunu gizlemişti. Roma ordusu, göl ile dağlar arasından geçerken, sisli bir sabahtı. Anibal, yürüyüş kolu halinde bulunan roma ordusu üzerine atılarak onu göl ile dağlar arasında çevirdi. 15,000 esir aldı, 14,000 maktul bıraktırdı. Konsül de bunların arasında idi. Bu galibiyetler Roma ve Senatoyu dehşete düşürdü. Fakat, Anibal, Romaya girmek kararını veremedi. Bu tereddüdü, Roma kalesinin metanetine vâkıf olmasına veyahut bu zaferlerden sora bütün İtalya halkının Roma aleyhine kıyam etmesini temin için zaman kazanmak istemesine atfediyorlar. Bunun için

istikametini değiştirerek Adriyatik sahillerinden cenubî İtalyaya gitti. Kampani kıt'asını kendisine iltihaka icbar etti. Romalılar, bu esnada küçük kuvvetle ve taarruzlarla Kartaca ordusunu taciz ve yormaya çalışıyorlardı.

KAN MUHAREBESİ M. E. 216 da Konsül *Pol Emil*in kumandasında büyük bir ordu gönderdiler. Anibal, ordusunun çok az olmasına rağmen mahirane manevralarla, bilhassa mahirane süvari hareketlerile roma ordusunu *Kan*da tamamen mahvetti. Konsül esir oldu. Romalıların bu harpte zayiatı 70,000 ni geçer.

İSPANYADA MUHAREBE Roma, İspanyadaki Kartacalıları işgal ve bu suretle Anibalı avdete icbar etmek ve bilhassa oradaki Kartaca ordusunun İtalyaya takviye için gelmesine mâni olmak fikrile Pübliyüs Sipyon'u İspanyaya gönderdi. Bu ordu, İber ırmağı havzalarına kadar inmeye muvaffak oldu. Bu esnada Kartaca, Romalılar tarafından himaye ve muzaheret gören Nümidi Kıralı *Sıfaks* (Syphax) tarafından tecavüze maruz idi. İspanyadaki Hasdrubal Anibalın kardeşi ve diğer kumandanlar Kartacaya avdete mecbur kalmışlardı. Maamafih, Nümitlerin tehlikesini bertaraf ettikten sora İspanyaya avdet ve Romalıları mağlûp ve tardettiler.

7. *ROMALILARIN YENİDEN CANLANMASI*

Tessin, Trebi, Trazimen, Kan ve İspanya inhizamlarından sora, artık Romalılar için hiçbir ümit kalmamış gibi görünüyordu; halbuki onlar ümitsizliğe kapılmadılar.

Anibalın parlak zaferleri kat'î netice almamıştı. Gerçi, Kan muzafferiyeti Anibala, Cenubî İtalyayı kazandırdı. Hususile zengin Kapu ve Siraküze, hatta Makedonya Kıralı V inci Filip, Anibal ile anlaştı. Fakat, bu müttefiklere emniyet edilmezdi. Sahildeki Grek siteleri de düşman kaldılar.

Asıl mühimmi Kartacada Sena, muzaffer kumandalarına alçakça olan itimatsızlığından dolayı, Anibala hiçbir yardımda bulunmuyordu. Anibal ordusu günden güne hatta kazandığı zaferler yüzünden zayıflıyordu.

Romaya gelince, o bilâkis büyük bir gayret gösterdi. Her

tarafta muharebeye girişti. Filipi Makedonyada hareketsizliğe düşürdü. Siraküzayı meşhur riyazıyeci *Arşimet* müdafaa etmesine rağmen zaptetti. Kapuyu aldı (M. E. 221) ve ahalisini ağır surette cezalandırdı. Anibal müttefiklerini kurtarmak için Roma yakınlarına kadar ilerledi. Fakat, muhasara malzemesi yoktu ve ordusu da çok zayıflamıştı. Romayı abluka etmeyi düşünecek halde değildi. Roma (M. E. 210) da, Pübliyüs Sipyonun oğlu olan ve ayni adı taşıyan genç bir kumandanı bir ordu ile tekrar İspanyaya gönderdi. Henüz 27 yaşında olan bu Sipyon muvaffak oldu; evvelâ Kartecen şehrini aldı, ondan sora, Anibalın kardeşi Hasdrubalı mağlûp etti (M. E. 208). Lâkin, Hasdrubal şimale sıyrılarak Pirene dağlarını, Golu ve Apenin silsilelerini geçerek Ombri kıt'asına kadar geldi. Roma, Hasdrubala karşı bir ordu gönderdi. Diğer bir ordu da Anibalı tevkife memur oldu. Bu ordu Anibalın karşısında hafif bir perde hattı bırakarak onu aldattı. Ordusunun büyük kısmile Hasdrubala giden ordu ile birleşti. Hasdrubal mağlûp ve maktul düştü; Ordusu mahvoldu (M. E. 207). Bu haberi alan Anibal İtalyayı terke karar veremedi ve Kalabra dağlarına çekildi. Orada kendini hareketsizliğe ve iktidarsızlığa mahkûm etti.

8. *AFRİKADA HARP*

SİPYON Anibalın artık tehlikesi kalmamıştı. Bunun üzerine Romalılar harbı Afrikaya nakletmeyi, Kartacayı kendi memleketinde vurmayı düşündüler. Bu sefer için Sipyonun cür'et ve enerjisini kâfi buldular.

Sipyon, İspanyada kendini tanıtmıştı. Bu kumandanda büyük bir incelik, çok meharet vardı. Metot dahilinde çalışırdı. M. E. 205 te konsül olarak sefer kuvvetlerini hazırladı; M. E. 204 ilkbaharında 30,000 kişilik bir orduyu Kartacanın şimalinde Ütik sahiline çıkardı. Sipyon İspanyada bulunduğu zaman Nümit reislerinden ikisi ile tanışmıştı: ***Sıfaks*** ve ***Massinisa.*** Sıfaks, Sipyona hıyanet etti. Massinisayı soyduktan sora, Kartaca tarafına geçti. Bu hal, Sipyonun harekete geçmesini bir sene geciktirdi. Fakat, ertesi sene Sıfaksı mağlûp ve esir etmiye muvaffak oldu ve kendisine sadık kalan Massinisayı kuvvetlendirdi. Ondan sora, Kartacayı yakından sıkıştırdı.

Kartaca Anibalı çağırmakta gecikti. Sipyon Afrikada kuvvetlenmeye ve kendisine mükemmel ve kuvvetli bir süvari ordusu hazırlıyan Massinisa ile ittifakını temine vakit buldu. Neticede Sipyonu kazandıran bu süvari olmuştur. Nihayet kendisini tehlikede gören Kartaca, Anibalı imdada çağırdı. Anibal kendinde kalan bazı kıt'alarla *Zama* şarkında karaya çıktı. Orada yeni bir ordu teşkil etti. Fakat, bu ordu askerleri eski askerleri gibi değildi. Halbuki Sipyon Massinisanın kıymetli süvarilerinin yardımını görüyordu. Bu sebeple Zama civarında verilen meydan muharebesinde Sipyon II inci Pön harbine nihayet veren bir muzafferiyet kazandı (M. E. 202). Sipyona bundan dolayı *Afriken* unvanı verilmiştir.

SULH MUAHEDESİ (M. E. 201)

Kartaca, İspanyadan ve Akdenizdeki adalardan vazgeçti. İsmen istiklâli bırakıldı. Fakat, tamamen silâhtan tecrit edildi. Donanmasını teslim etti. Libi kıt'ası haricinde muharebe yapmaktan menedildi. Hatta bu kıt'a dahilinde herhangi bir harp için Romanın müsaadesini almaya mecbur tutuldu ve nihayet Massinisanın nezareti altına sokuldu. Kartacanın bu şartlar altında daha 55 senelik ömrü kalmıştı.

9. İTALYA HARİCİNDE FETİHLER

ROMA VE ŞARKÎ AKDENİZ

ROMANIN M. E. II İNCİ ASIRDA VAZİYETİ

Kartacanın inhizamından sora, artık roma nüfuz ve kudreti bütün İtalya Yarımadasında ve adalarda reddolunamaz bir surette tesessüs etti.

Gollüler, artık Romaya kafa tutacak halde değillerdi.

Ligürler de ayni vaziyete getirilmişti. Ligürler de bulundukları dağlarda, uzun mücadelelerden sora, itaat altına alındılar (M. E. 180) ve 50.000 Ligür *Samnioma* nakledildi.

Sicilya, M. E. 210 danberi kâmilen zaptedilmiş bir roma vilâyeti olmuştu.

Sardinya ve Korsika adaları daha evel zaptolunmuşlardı (M. E. 231); her ikisi bir vilâyet yapılmıştı.

ROMA İmparatorluğu M. E. 241 : M. S. 305

Bundan sora, Roma, İtalyanın emniyeti için haricî fetihlere başladı; Şarkî ve Garbî Akdenizle alâkadar oldu. Şarkî Akdeniz havzasında Makedonya ve Suriye kırallıkları vardı.

Bunlar o zaman çok zayıf olan Mısıra göz dikmişlerdi. Yunan siyasî kin yüzünden parça parça bir halde bulunuyordu. Romalıların bu kıt'a ve Makedonya ile münasebeti İlliryalılar dolayısile başlar.

MAKEDONYA KIRALI V İNCİ FİLİPE KARŞI HARP (M. E. 200-197)

Roma, meşhur korsanlar olan İlliryalıları hakimiyeti altına almıştı. Bu hal, bütün Yunanı zaptetmek hevesinde bulunan V inci Filipin gözünü açtı (M. E. 216). Kartaca ile bir ittifak yaparak Roma aleyhine döndü. O sıralarda Anibal ile meşgul olan Roma, Filipe karşı entrikadan başka bir çare bulamadı. *Valeriüs* ü gönderdi. Bu adam, Atinayı, Ispartayı, Bergamayı, Rodosu, İlliryalıları, Etolyalıları Filip aleyhine kıyam ettirmeye muvaffak oldu.

Filip Yunandaki Akaları topladı ve Etolyalılar ile İlliryalıları mağlûp etti. Fakat sora, kendisi de mağlûp oldu. Bunun üzerine bir muahede aktetti (M. E. 205). Bu muahede mucibince Roma, Anibala karşı serbest kalıyor; Filip te kendi tasavvurları için vâsi serbestî kazanıyordu. Bu tarihte Mısır Kıralı V inci Ptoleme öldü. Bir küçük çocuk varis bıraktı. Bu çocuk zamanında husule gelen Karışıklıklar hariçteki ihtirasları tahrik etti. Filip, Suriye Kıralı *Antiyoküs* ile Mısır memleketlerini taksim için anlaştı. İlk defa olarak Mısırın Ege Denizindeki yerlerini işgale başladı. Atina tehlikeyi gördü. Romalıların müdahalesini istedi. Romalılar, Yunanlıların halâskârı olarak müdahale etti. Harp ilân edilmiş oldu (M. E. 200). Roma orduları Makedonyaya girdiler. Filipi mağlûp ettiler. Filip, Yunandaki ve Asyadaki bütün memleketlerini terketti; donanmasını teslim etti. Ordusunun tahdidine muvafakat eyledi. Senatonun müsaadesi olmadan harp yapmamayı taahhüt etti, ve tazminatı harbiye verdi. Bütün Yunan bu suretle Romanın eline geçti. Fakat, uzak yerlerde zafer kazanan kumandanlar büyük bir nüfuz kazanıyor, Senatoyu ve merkezi dinlememeye başlıyorlardı. Bunun için Senato, Yunana serbestisini iade etti ve roma ordusu İtalyaya avdet etti.

SURİYE HARBİ (M. E. 192—182)

Suriye Kıralı Antiyoküs, Mısır işlerine müdahaleye başladı. Mısırlıları mağlûp etti. Bütün Palestin kıt'asını zaptetti; Anadoluya tecavüz etti; Efesi zaptetti ve Trakyaya geçmek istedi. O esnada Kartacadan kaçan Anibal bunun sarayına geldi. Antiyoküsü Roma aleyhine mütemadiyen harbe teşvik ediyordu. Antiyoküs Romanın müttefiki olan Bergama kıralına hücum etti. O esnada Yunanlılarda Roma aleyhine hareketler başladı. Antiyoküsü davet ettiler. Antiyoküs, Avrupaya küçük bir ordu ile geçti. Bütün Yunanlıların ve hatta Makedonya kıralının kendisine yardım edeceklerini ümit ediyordu. Fakat, kimse yerinden kımıldamadı. Romalılar 40,000 kişilik bir ordu gönderdiler. Bu ordu, Termopilde (M. E. 192) suriye ordusunu mağlûp etti. Ertesi sene meşhur "Sipyon„ un kardeşile beraber Asyaya geçmesine karar verildi. Roma donanması Anibalın idare ettiği suriye donanmasını mağlûp etti. Roma ordusu Asyaya geçti. Manisa civarında yapılan muharebede mağlûp olan Suriye kıralı sulha razı oldu. Torosun şimalindeki bütün arazisinden ferağate mecbur kaldı. Bütün donanmasını teslim etti. Harp tazminatı verdi. Romanın müttefiki olan Bergama ve Rodos ta bu muahededen istifade ettiler. Bu muzafferiyet neticesinde bütün Yunan Romaya intikal etti. Antiyoküs Anibalı kovdu. Anibal, evvelâ Giride gitti, ondan sora, *Bitinye* kıralına *(Prünas)* iltica etti. (M. E. 186) da Bitinye kıralı ile Romanın himaye ettiği Bergama kıralı arasında muharebe oldu Senato müdahale etti. İki muhasım arasında sulh oldu. Bu tavassutta Roma Anibalın teslimini talep etti. Kıral muvafakat etti. Bunun üzerine Anibal kendisini tevkife gelen asker tarafından muhasara edildiğini görünce kendisini zehirledi (M. E. 183).

MAKEDONYA İLE TEKRAR HARP (M. E. 171—168)

V inci Filipin ölümünden sora Makedonya kıralı olan ikinci oğlu *Perse* Romalılara çok düşman idi. Romanın bütün rakiplerini teşvike başladı. İlliryada Romalılara müşkülât ika ettirtirdi. Bitinye kıralını tekrar Bergama aleyhine tahrik etti. Antiyoküs ile ittifak yapmak istedi. Romalılar bunu anlar anlamaz harp ilân ettiler (M. E. 175).

Roma ordusu *Pidna*da Perseyi tamamen mağlûp etti. Esir aldı. Romalılar Makedonyayı dört cümhuriyete taksim

ettiler. İllirya zaptedildi, küçük federasyonlara taksim edildi. Epirde 70 köy tamamen tahrip ve yağma edildi. Binlerce Yunanlı Yunandan esir olarak Romaya getirildi.

Romalılar, Makedonya ve Yunanı Akaeli vilâyeti yaptı.

Bundan sora Romalılar Asyayı istilâya başladılar. Hatta müttefikleri olan Bergama bile bundan kurtulamadı. Şarkî Akdeniz tamamen Romanın hakimiyetine geçti.

M.E. 220 DE İSPANYADA VAZİYET

Zama muzafferiyetinden sora Kartaca bütün İspanyayı Romaya terketmişti. Fakat Romalılar bu defa karşılarında dağda yaşıyan ve çok sağlam ve muharip insanlar olan yerli kabileleri buldular. Bu kabileler Kartaca ve Roma muharebelerinde her iki tarafa vaziyetin icabına göre, muzaheret ederlerdi. İspanyanın şimalinde *İlerget* ler, merkezinde *Seltiber* ler, cenubunda *Turduli*, *Turdetani* gibi kabileler ve büyük Atlas Denizi sahillerinde *Lusitanyalı* lar vardı. İlk defa İlergetler isyan etti. Bunlar mağlûp edildi. Bir müddet için İspanya teskin edildi. Fakat istiklâli seven İspanyalılar Roma tahakkümüne tahammül edemiyorlardı. M. E. 197 de tekrar isyan ettiler. Bunlar da merhametsizce tedip olundular. Bu zulüm İspanyalılarda müthiş bir kin meydana getirdi. Roma bunun üzerine idaresini değiştirdi. Mülâyim bir usulü idare takip etti. İspanyalılar Senatoya bir heyet gönderdiler. Roma idaresinden kurtulmak istediklerini bildirdiler. M. E. 194 te Konsül *Galba* Lusitanyalılara arazilerini iade edeceklerini vadetti. Lusitanyalılar bu vade kanarak silâhlarını teslim ettiler. Galba hepsini öldürttü.

Bu esnada Lusitanyalılardan *Viriyat* namında kahraman bir adam çıktı. İntikam almıya karar verdi. Romalılara karşı mütemadi bir dahilî harp açtı. Birçok zayiat verdirdi. Beş roma ordusunu mağlûp etti. Romalılar bunu Lusitanya kıralı olarak kabul etmiye mecbur kaldı. Viriyat diğer İspanya kabilelerini de Roma aleyhine kıyam ettirmek, bütün İspanyanın istiklâlini temin etmek istedi. Roma bundan kuşkulandı. Romalılar görüşmek üzere Viriyatı davet ettiler; gafil olarak yakalandı ve öldürüldü. Bunun üzerine Lusitanyalılar itaat ettiler. Maamafih Seltiberler isyana devam etti. Roma Afriken Sipyon kumandasında 60,000 kişilik bir ordu

gönderdi. Bunun üzerine artık İspanyada hiçbir mukavemet kalmadı. Romanın bir vilâyeti haline kondu. Romalılar, bu vilâyete "*Valansiya*„ namını verdiler.

10. KARTACANIN TEKRAR AYAKLANMASI (M. E. 195 — 150)

Bu vakayi cereyan ederken Kartaca düştüğü vaziyetten kurtulmıya çalışıyordu. Anibal, halka dayanarak demokrat bir hükûmet teşkil etti. Zenginlerden çok vergi aldı. Hazineyi doldurdu. Ayni zamanda Anibal Filip ve Antiyoküs ile münasebetler tesis etti. Roma kuşkulandı. Kartacalıları Anibalı teslim için tazyika başladı. Anibal bunun üzerine Küçükasyaya kaçtı. Oradaki maceralarını ve akıbetini daha yukarda gördük. Maamafih Kartaca artık müreffeh ve zengin olmuştu. Diğer taraftan Romalılar mütemadiyen Kartaca aleyhine harp istiyorlardı. Sipyona yardım eden Nümidi Kıralı Massinisa daima Kartacaya tecavüz ederdi. Roma buna muzaheret ediyordu. Kartacalılar Romaya sefaret göndererek bu tecavüzlere mâni olmasını istedi. Fakat Senato aldırmadı. Bunun üzerine Kartacalılar silâha sarıldılar.

11. III ÜNCÜ PÖN HARBİ VE KARTACANIN TAHRİBİ (M. E. 151—146)

Romalılar Kartacalıların en ileri gelenlerinden 300 kişiyi rehin istedi. Kartacalılar kabul etti. Buna rağmen Romalılar yine bir ordu gönderdiler. Kartaca ordusunun bütün silâhlarının teslimini talep ettiler ve bundan başka Kartacanın terkini ve başka bir yerde şehir inşası teklifini yaptılar. Bu ağır şartları Kartacalılar kabul edemedi. Şehir halkı 100,000 kişiydi; Paraları vardı.. Silâha sarıldılar. İki sene muavenet ettiler. Nihayet Senato Afriken Sipyonun oğlu *Sipyon Emiliyenin* kumandasında tekrar bir ordu gönderdi. Bunlar şehri zapttettiler (M.E.146). Bütün halk sokaklarda son nefeslerine kadar gayet kahramanca muharebeler yaptılar. Hatta bir kısım halk teslim olmamak için iltica ettikleri mabedi tutuşturarak kendilerini diri diri yaktılar. Senatonun emrile Genç Sipyon şehri tamamen tahrip etti. Bu suretle Kartacadan eser kalmadı.

GALYA NARBON VİLÂYETİ

Milâttan altı asır evel Foçalıların inşa ettikleri Marsilya daima Romanın sadık müttefiki kaldı. Ticaret noktai nazarından Kartacalılara rakip olması bu ittifakın sebebi idi. (M. E. 154) tarihinde *Kelt* kabileleri Marsilyananın müstemlekesi olan Nikaeda (Nis) ya taarruz ettiler. Marsilyalılar Romadan imdat istediler. Romalılar ordu gönderdi, *Keltleri* mağlûp etti; Cenubî Galya (Gol) kıt'asına girdiler, oradaki kabile arasında mevcut nifaktan istifade ettiler ve Cenubî Galyada yerleştiler. Narbon müstemlekesini yaptılar ve yerleştikleri yerlere de *Gol Narbon* vilâyeti adını verdiler.

F. FETİHLERİN NETİCELERİ

1. *İÇTİMAÎ HAYATTA, AHLÂKTA, ÂDETTE, FİKİRLERDE, İDAREDE DEĞİŞİKLİKLER*

İÇTİMAÎ HAYATTA DEĞİŞİKLİKLER

İspanya, Şimalî Afrika, Yunan, Makedonya ve Küçükasya sahillerinin süratle fethi Romanın bütün hayatı üzerinde derin tesirler yaptı. Roma kalkını tamamen değiştirdi. Bir lâtin müverrihi "Mağlûp Suriye bizi ifsat etti. Bergamanın serveti eski itiyatlarımızı kaybettirdi. Lüks ve sefahet içinde cümhuriyeti imha etti„ diyor.

ASALET

Romada vatandaşların adedi çok arttı. Siyasî haklara malik olanlar son zamanlarda İtalyada 4 milyonu buldu. Senatonun ekseriyeti zengin Pleplerin eline geçti. Servete müstenit bir (asalet sınıfı) meydana geldi.

ŞÖVALİYELR

Zenginlere tahsis edilen süvari sınıfı kuvvet ve servetlerine istinat ederek zinüfuz bir sınıf meydana getirdi: Şövaliye (Chevalier) ler. Bu sınıf fevkalâde tevessü eden ticareti, kuvvet ve zenginlikleri sayesinde inhisarları altına aldılar. Bir müddet sora vilâyetlerde vergileri de bunlar tahsil etmeğe başladılar. Merhametsiz bir surette alınan emlâk ve âşar vergileri halkı çok ezmeğe başladı.

PLEPLER ŞEHİRDE Asıl orduyu teşkil eden Plepler uzun muharebelerden sora avdetlerinde arazilerini metruk ve harap buluyorlardı. Maişetlerini temin için şehirlere iltica ediyorlardı.

ESİRLER Esirlerin adedi de şayanı ehemmiyet bir surette artmağa başladı. Bunlar efendilerinin arazisinde gayet sefilâne bir hayata katlanarak çalışıyorlardı. En küçük bir kabahatleri vahşiyane bir surette tecziye edilirdi. Maamafih bunların bazıları ya efendilerinin lûtfu veya arttırdıkları para ile kendilerini satınalarak esaretten kurtuluyorlardı. Gitgide zengin olan bunlardan diğer bir sınıf meydana geldi.

BÜYÜK ARAZİ SAHİPLERİ Bu gibiler şehirlere iltica eden Pleplerin bıraktıkları araziyi, ellerine geçiriyorlardı. Zaman ile İtalyada bir aileye veya bir adama ait olmak üzere büyük arazi meydana geldi. Bunlar çok çalışmağa ve ameleye mütevakkıf olan zeriyatı yavaş yavaş bırakarak hayvancılık yapmağı tercih ediyorlardı. Bu, İtalyanın ziraî vaziyetini ve refahını müthiş bir surette bozuyordu.

2. FİKİRDE DEĞİŞİKLİK

Atina, Isparta, Bergama, Suriye ve Mısırdaki medeniyetler fikirler ve ahlâklar üzerinde de derin tesirler yaptı. Yunan lisanı bütün İtalyaya girdi. Yunan edebiyat ve san'ati hakkında aristokratlarda ve hatta halk arasında büyük bir takdir hissi meydana geldi.

FELSEFE Yunan felsefesi yavaş yavaş iş adamı olan Romalının ruhu üzerinde aksi tesirler yapmağa başladı.

DİN Yunan mabutları da Romaya nüfuza başladılar. (Apollon, Venüs) Romalıların da Allahı oldu.

Eskiden çok dindar olan Romalılar zaman ile dini alelâde bir resmiyet olarak kabule başladılar.

Dinin bütün ahlâkî tesirlerinden sıyrıldılar.

Fetihler zamanına kadar Allahın varlığı hakkında hiçbir münakaşa düşünmiyen Romalılar, Allahın varlığını kabul eden "*Stovikler*„ ile, inkâr eden "*Epikürcüler*„ arasındaki münakaşalarla çok alâkadar olmağa başladılar.

EDEBİYAT (M.E .250-200) tarihlerinde yunan medeniyetinin tesiri altında lâtin edebiyatı meydana çıktı. Evelce esir sora da pedagok olan *Liviyüs Andranikiis* ilk trajedi ve komediyi yazdı. Odiseyi tercüme etti. *Naeviyüs* Kartaca muharebeleri üzerinde millî dramlar yazdı. Aslen Afrikalı olan *Tereüs* meşhur komediler yazdı. Aslen Cenubî İtalyalı olan *Enniyüs* Omerden mülhem olarak birçok trajediler ve millî neşideler yazdı. Felsefe ve din noktai nazarından en ileri fikirleri Romaya sokan budur. İlk zamanlarda yunan edebiyatının ve medeniyetinin düşmanı olan meşhur *Katon* bile hayatının son zamanlarında bu medeniyetin tesirlerine tâbi oldu ve yunancayı öğrendi.

SERVET, LÜKS VE SAN'AT Askerî muzafferiyetler Roma şehrinin büyümesine sebep oldu. Artık halk eski Serviyüsün kalesi dahiline sığmıyordu. Şehir birçok heykeller, mabetler, evler ve tiyatrolarla tezyin edildi. Hususî servetler çok arttı. Bütün zaptedilen memleketler istismar ediliyordu. Herkes lükse ve sefahete koyuldu. Senato birtakım kanunlarla israfa mâni olmak istedi. Fakat muvaffak olamadı.

3. *ÂDETLERDE DEĞİŞİKLİK*

AİLE Roma halkının ahlâklarında, fikirlerinde, siyasî teşekküllerde husule gelen bu istihale âdetlerine kadar sirayet etti. Roma ailesi de karakterini değiştirdi. Eskiden bütün aile kadın ve çocuklar ve esirler babaya tâbi idi. Baba, mutlak bir salâhiyete malik idi. Hatta aile azasının hayatına bile hâkim idi. Kızlar babasına tâbi idi. Evlenir evlenmez tabiiyet kocasına intikal ederdi. Bununla beraber evli kadının ev işlerinde geniş bir salâhiyeti vardı. Hariçte itibarlı idi. Dinî bayramlara iştirak eder, oyunlara gider, evin dostlarını kabul eder, ziyaretler yapardı. Yalnız az çok kapalı ve münasip bir surette giyinmeğe mecbur idiler. Kadınların içki içmesi büyük bir ayıp idi.

İZDİVAÇ İzdivaçta talâk yok idi. Bilâhare hususî mukavelelerle birtakım izdivaçlar kabul edildi; bir sene devam eden izdivaç gibi talâkta kabul edildi. Cümhuriyetin son devirlerinde bu talâk birçok rezaletleri mucip olacak şekilde suiistimal edildi.

TAAM İlk Romalılar gayet kanaatkâr idiler. Az yemek yerlerdi. Taamları basit idi. Biraz ekmek, tuz, bal ve meyva taam listesini teşkil ediyordu. İkinci asırdan itibaren grek âdeti girdi. Müzeyyen yemek salonlarında bir masa etrafında yataklar üzerinde uzanarak yedi, sekiz türlü yemek yerlerdi. İlk devirlerde bu sofraya kadın iştirak etmezdi. Son zamanlarda kadınlar da yataklarda hep beraber yemeğe iştirak ederlerdi.

OYUNLAR Yine yunan itiyatlarının tesirile Romalılar umumî eğlenceler ve oyunlara inhimak göstermeğe başladılar. İlk zamanlarda rahipler dinî bir renk altında Şandömarsta at koşuları ve Mars Allahının şerefine araba koşuları yaptırırlardı. Bunlar umumî ve resmî idi. Son zamanlarda hususî surette tertip edilen muhtelif koşular, ve gladiyatör oyunları büyük bir rağbet görüyordu. Esirler hususî mekteplerde, biribirini öldürünceye kadar çarpışmayı öğrenirlerdi. Kılıç ve hançer kullanırlardı. Ağ da kullanırlardı. Bu oyunları yapanlara *gladiyatör* derler.

4. İÇTİMAÎ VE SİYASÎ DEĞİŞİKLİKLER

DİKTATÖRLER Bütün bu istihaleler, ahlâk bozukluğu, nihayet Roma içtimaî heyetini sarsmıştır. Birçokları bu akıbeti evelden görüyorlardı. Bilhassa Katon Romalıları intibaha davet ediyordu. Islahat istiyordu. Fakat kendisi mevkii iktidara geldiği zaman Senato azasından bir iki kişiyi listeden çıkarmaktan başka bir ıslahat yapmadı.

Görülüyordu; rüesada bunu tedavi etmek cür'et ve enerjisi kalmamıştı. M. E. 135 te Sicilyada *Henna* şehrinde esirler isyan etti. İsyan bütün Sicilyayı kapladı. Konsül Rüpilyüs bunların hepsini açlıktan öldürterek isyanı vahşiyane bir surette bastırttı. Fakat bu isyanlar sarî oldu. İtalya ve Yunandaki esirler de isyana başladılar.

ROMADA DAHİLÎ MÜCADELELER GRAKLAR

Pleplerden bir aileye mensup olan iki kardeş, *Tiberiyüs Graküs* ve *Kaiyüs Graküs*, eyi terbiye ve tahsil görmüşlerdi. M .E.137 de Tiberiyüs kestör intihap edildi. İspanyaya gitti. Yolda eski Etrüsk mamurelerinin nasıl harap olduğunu, toprakların ekilmediğini, ordudaki tefessühü gözlerile gördü.

TİBERİYÜSÜN ISLAHATI

Ziraî koloniler yapmak, Plepleri tekrar topraklarına bağlamak, vergiler üzerinde tenzilât yapmak, hakkı tasarrufu daha ciddî esaslara istinat ettirmek, hükûmete aldığı araziye mukabil tazminat vermek, fazla araziyi vatandaşlar elinde bırakmamak gibi esaslardan ibaret olan bir ıslahat projesini bir heyete hazırlattırdı ve bunu teklif etti. Kanun şiddetli hücumlara maruz kaldı. Hatta Plepler bile Romadaki sefahet hayatlarını bırakamadılar. Tekrar topraklarda çalışmak gibi bir külfeti düşünerek kendi lehlerinde olan bu kanuna muhalefet ettiler. Nihayet Senatonun teşvikile Tiberiyüs öldürüldü. Ondan sora kardeşi *Kaiyüs* çalıştı. Bu ziraî ıslahat projesinden başka: (1) az bir fiyatla fakirlere buğday tevzii, (2) Askerlerin hükûmet tarafından teçhizi, (3) Mahkemelerin Senatoya olan tabiiyetlerinin ref'i, (4) Vatandaş hukukunun tevsii gibi esaslara müstenit bir ıslahat yapmak istedi. Fakat Senatonun mukavemeti, entrikaları karşısında muvaffak olamadı. Senato Konsüllerden *Abiniyüs* ü diktatör ilân etti. Kaiyüs ve taraftarlarına hücum ettiler. Sokakta da kanlı mücadeleler oldu. Kaiyüs öldürüldü. 3000 taraftarı mahkûm oldu. Bu suretle bu on iki sene devam eden mücadeleler ıslahat aleyhtarlarının galebesile neticelendi ve ıslahat yapılamadı.

NÜMİDYE

Kartacalılar ile olan muharebeler zamanında Roma Nümidye kırallığını çok takviye etmişti. Bunun Kıralı *Yugurta* Romaya babaları gibi dost ve sadık olmadı. Babası kırallığını üç evlâdına taksim etmişti. Fakat Yugurta diğer kardeşlerini ortadan kaldırarak kırallığı birleştirdi. Bu mücadelelerde kardeşleri Romadan istimdat ettiler. Roma müdahale etti. Bu Kıral Romadaki bazı rüesayı rüşvet mukabilinde satınalmıştı. Bu vaziyet Romadaki vatanperverler üzerinde elim tesirler yaptı. Yugurta muhasamata devam etti. Roma ordusunu mağlûp ve Afrikayı tahliyeye icbar etti. Bu esnada *Mariyüs* Konsül oldu. Zeki muktedir

bir kumandan olan Mariyüs evvelâ orduyu ıslah etti. Yugurtayı mağlûp ve esir etti, Romaya getirdi. Romalılar Yugurtayı açlıktan öldürdüler.

G. KIRIMLILAR VE TÖTONLAR TEHLİKESİ

Roma bu harplerle meşgul iken başka bir tehlike karşısında kaldı. Kırımlılar ve Tötonlar, şarktan gelen yeni muhaceme dalgaları üzerine, Garba ve Cenubî Avrupaya muhaceret etmişlerdi. Germenlerle karıştılar. Muharipler, kadınları, çocukları ve hayvan sürüleri, kağnı arabaları ile yavaş yavaş ilerliyorlardı. İtalyanın Şimalişarkî hududunda *Norik* (Tirol) kıt'asında görüldüler. Bir roma ordusunu mağlûp ettikten sora, Galya üzerine Narbona yürüdüler. Dört sene içinde(M. E. 109-105) dört roma ordusunu mağlûp ettiler. Sonuncusunu imha ettiler; 100,000 Romalı muharebe meydanında katlolundu. Bu hezimet Kan muharebesindenberi ilk defa oluyordu. Bütün İtalya dehşet içinde kaldı. Herkes bir halâskâr bekliyordu. Bu esnada idi ki Mariyüs Afrika harbinden muzafferiyetle avdet etmişti. Kanuna mugayir olduğu halde konsüllüğü altı sene temdit edildi.

Kırımlılar ve Tötonlar, Galya ve İspanyada yayıldılar. Bu memleketler ve yağma kendilerini gevşetti. Bu, Romalılar için şükrana şayandı. Bununla beraber Mariyüs, bunlarla çarpışabilmek için iki sene hazırlanmağa mecbur oldu. Roma, her sene, bir inhizam bekliyordu. Kırımlılar ve Tötonlar göründüler. Fakat İtalyayı istilâ etmek için iki kola ayrıldılar. Kırımlılar şarka yürüdüler. Tötonlar vilâyetleri işgal ediyorlardı. Bu korkunç insan yığınları, roma ordugâhının karşısından, Romalılara küfür ve hakaret ederek geçti ve bu geçiş altı gün devam etti. Mariyüs hatve hatve onları takip etti. Her gece ordugâhını tahkim ediyordu. Yalnız başlarına ilk taarruz edenler Tötonlar oldu (*Aix* civarında). Mariyüs galip geldi (M. E. 102).

Mariyüs bundan sora, Po vadisine geçti. Kırımlılar orasını istilâ etmişlerdi. Orada kardeşleri Tötonları bekliyorlardı ve onların galip geldiklerine emin idiler. Mariyüs esir ettiği töton reisini zincirlerle bağlı olarak onlara gösterdi. Verseil (Verceil) ovasında, çetin bir muharebe oldu. Kırımlı-

lar günün sıcağından çok yoruldular. Mukavemetleri kırıldı. Bunun üzerine Kırımlıların karıları mücadeleye atıldılar. Arabalarının teşkil ettiği ordugâh çevresine kadar boğazlaşarak döğüştüler. Hepsi öldü veya esir oldular (M. E. 101). Mariyüs bir Allah gibi herkes tarafından hürmet ve tebcile mazhar oldu.

H. YENİDEN İÇTİMAÎ İNKILÂP TEŞEBBÜSLERI

Bütün bu muharebeler bir müddet için dahilî mücadeleleri durdurmuştu. Fakat bunlar unutulunca Plepler tekrar birtakım iddialara başladılar. Bahusus o devrin kahramanı Mariyüsün Plep olması bunların cür'etini arttırıyordu.

Mariyüs Romaya dönüşünde siyasî bir rol oynamak istedi. Halbuki buna muktedir bir devlet adamı değildi.

Mariyüs Plepler ile aristokratlar arasında uzun müddet değişik vaziyetler aldı. Nihayet Plepler sokaklarda devam eden kanlı muharebelerden sora mağlûp oldular.

1. *İÇTİMAÎ HARP*

Bu karışıklıklarda İtalyotlar vatandaş hakkını yani intihap etmek ve edilmek hakkını talebe başladılar. İsyan ettiler. *İtalika* adını verdikleri bir şehir yaparak onu merkez ittihaz ettiler. Bir senato ve iki konsül intihap ettiler. Romalılar gibi askerî teşkilât yaptılar. Her tarafta Romalıları öldürmeğe başladılar. Senato bunlara Mariyüsü ve *Silla (Res. 127)* namında diğer bir kumandanı gönderdi. Fakat bunlar muvaffak olamadı. Senato İtalyotların siyasî haklarını kabul etti (M. E. 98).

Senatonun bu tedbiri asiler arasında ayrılıklar yaptı. Fakat bir kısmı hususile Samniler mücadeleye devam ettiler. Bunun üzerine Roma şiddetli bir surette askerî harekete karar verdi; üzerlerine Sillayı gönderdi. Silla Kampanyayı ezdikten sora dağlara girdi, orada asilerin en eyi jenerali olan *Silo* yu itlâf etmeğe muvaffak oldu. Gerçi isyan bir müddet daha devam etti; fakat "*Içtimaî Harp*" namını verdikleri muharebe bu suretle bitmiş oldu.

2. *MARİYÜS İLE SİLLA ARASINDA REKABET VE MİTRİDAT İLE HARP (M. E. 88)*

MARİYÜS VE SİLLA

İtalyotlarla olan mücadeleler, Romaya karşı ayaklanan Pontus Kıralı *Mitridat (Res.126)* aleyhine bir hareket yapmağa müsait değildi. İçtimaî harp biter bitmez bu şark harbi ile meşgul olmak lâzımgeldi. Silla başkumandan intihap olundu. Fakat bu kumandanlığı Mariyüs istiyordu. Bu arzusunu yaptırmak için ahaliyi teşvik ettirdi. Silla şarka götürmek üzere hazırladığı kıt'alarile henüz Kampanyada bulunuyordu. Bu kuvvetleri topladı, Romaya girdi. Mariyüsün taraftarlarını tardetti. Mariyüs güç hal ile Afrikaya kaçabildi. Silla Romada bir müddet kaldı ve asılzadelerin hakimiyetini temin etti. Romada *Oktaviyüs* ve *Sinna* namında iki konsül bıraktı. Küçükasyaya gitti. Bu konsüllerden ikincisi Plep idi. Pleplerin davasına taraftar idi. Mariyüs ile münasebet temin etti. Onu Romaya davet etti. Mariyüs geldi. Tekrar konsül oldu. Fakat birkaç gün sora öldü. Sinna daha bir müddet cebir ve şiddetle vaziyete hâkim oldu.

MİTRİDATA KARŞI HARP

Pontus Kıralı Mitridat çok zeki, muktedir bir adamdı. Yirmi iki lisan görüşürdü. Maksadı için her zulmü, her hareketi mubah görürdü. İcabında her türlü cinayetleri yapardı. Bütün Anadoluyu Romalılar aleyhine kıyam ettirdi. Anadoludaki Romalıları katliam etti. Yunana bir ordu gönderdi. Silla evvelâ Yunana çıktı. Bu orduyu mağlûp etti. Atinayı istirdat etti. Mitridat sulhe razı oldu. Bütün aldığı yerleri iade etti. Romada Sillanın rakipleri bunu çekemedi. Anadoluya başka bir ordu gönderdiler. Sillayı kumandanlıktan ıskat etmek istediler.

Silla gelen orduyu kendi tarafına kazandı ve iki ordunun başına geçti. Bir müddet daha Anadoluda kaldıktan sora İtalyaya döndü.

SİLLANIN DÖNÜŞÜ

Silla, Senatoya tehdidamiz bir mektup gönderdi, intikam alacağını bildirdi. Silla, Brendiziye çıktı (M. E. 83). Yanında 40,000 kişilik, kendine çok bağlı bir ordu vardı; hiçbir mukavemete uğramadan Kam-

panyaya geldi. Oralarda muavenet gördü. Silla aleyhine gönderilen ilk roma ordusu, Silla tarafına geçti. Fakat ondan sora çetin muharebeler başladı. Halk Fırkası *Karbon* isminde cür'etli bir reis buldular. Bu adam Sillaya karşı bütün Plepleri harekete getirdi ve onun yolunu kesmiye kalkıştı. Diğer taraftan, İtalyotlar da mukavemete teşebbüs ettiler. Hususile Samniler Silla ile Roma civarında müthiş bir muharebe yaptılar. Fakat bütün bu kuvvetler Silla tarafından mahvedildi. Silla vaziyete hâkim oldu. Romada merhametsizce intikam aldı. Binlerce kişiyi öldürttü. Taraftarları ayni vahşeti yaptılar. Çocuklar babalarını, babalar çocuklarını öldürdüler. Mariyüsün cenazesi yakıldı, külleri havaya serpildi. Mariyüsün akrabası ve Sinnanın damadı olan henüz on sekiz yaşındaki *Jül Sezar* güç hal ile kurtuldu.

Silla kendini diktatör ilân etti.

3. KORNELYA KANUNLARI

SİLLANIN DİKTATÖRLÜĞÜ (M. E. 82 - 79)

Silla tam bir İmparator oldu. Çıkarttığı kanunlara *Kornelya Kanunları* dendi. Çünkü Sillaya Kornelyüs Silla denirdi. Kornelya namında bir adamın ailesine mensuptu. Bu kanunların bir kısmı Sillanın hakimiyetini temin ediyordu. *Somniyom* da ve Etrüryada eski askerlerinden 120,000 kişiye arazi dağıttı. 10,000 esiri serbest bırakarak onlara kendi ismini verdi (Korneliyenler). Diğer kanunlar halkın haklarını azalttı; oligarşi teşkilâtını kuvvetlendirmek için de:

1 — Silla Senatoya 300 şövaliye sokarak Senatoyu kuvvetlendirdi. Her türlü hak ve salâhiyeti Senatoya verdi.

2 — Senatonun muvafakati olmadıkça halk hiçbir kanun hakkında rey veremezdi. Halk hakimiyeti kalmamıştı.

3 — Artık tribünler halka kanunlar teklif edemiyecek ve hükûmetin tedbirlerine karşı duramıyacaktı.

4. SİLLANIN FERAĞATİ VE ÖLÜMÜ

Silla yaptığı teşkilâtın kendi kendini idare etmeğe muktedir olacağına kani olarak diktatörlükten feragat etti (M. E. 79). Silla bu kararını, umuma verdiği bir diskurda bildirdi.

Bu diskurunda herhangi bir kimsenin kendi aleyhinde bir şikâyeti olup olmadığını da sormak cesaretinde bulundu; Kum şehrindeki villasına çekildi, ertesi sene orada öldü.

5. *İÇTİMAÎ VE DAHİLÎ KARIŞIKLIKLAR-POMPE*

Sillanın plânı Roma Cümhuriyetinde askerî bir idare tesis etmek değildi. Fakat vücuda getirdiği eser, o kadar nazik idi ki, onun muhafaza ve idamesi için, daha Sillanın ölümünden evel Senato, bir askeri iş başına çağırmaya mecbur oldu. Bu asker 26 yaşında idi. Yaşı majistra olmağa mâni idi. Fakat kumandan olabilirdi. Bu askerin adı *Pompe* idi. Ayni isimde bir kumandanın oğlu idi ve çoktan imparator unvanını taşıyordu.

Silla Anadoludan İtalyaya çıktığı zaman, Pompe etrafında bulunanlardan bir kuvvet teşkil etti. Onları kendi parasile teçhiz eyledi ve besledi. Bu kuvvet bazı küçük muvaffakıyetlerden sora Pompeye *İmparator* (Büyük) unvanını verdi. Pompe bu unvanla kendini ve kuvvetlerini Sillanın emrine takdim etti. Silla yarı ciddî yarı alay bu genç taraftara ciddî bir imparator gibi muamele etti. Bir müddet sora Silla bu gençte birtakım liyakatler gördü, onu evvelâ Sicilyaya sora da Afrikaya vazife ile gönderdi. Bu vazifeler ancak eski konsüller tarafından görülebilirdi. Pompe avdetinde Sillaya damat oldu. Fakat Pompe bu yakınlığı kendi menfaatine kullanmadı, mağrurdu.

Sillayı velinimeti değil, muadili sayar ve cesaretle, Silla mazidir, ben, Pompe, istikbalim, derdi.

LEPİDÜSÜN İSYANI

Pompe az zamanda kendi istiklâlile harekete geçti. M. E. 78 inci yıl için yapılan konsül intihabında *Lepidüs* namında şüpheli bir adam da konsül oldu. Pompe, Lepidüsün konsül olmasına yardım etmişti. Fakat Lepidüs işe başladıktan sora Sillanın yaptıklarını bozacak işlere girişmek istedi. Silla henüz yaşıyordu. Senato, Silla kanunlarını bozmek istemedi. Lepidüs Etrüryaya gitti. Orada muhtelif sebeplerden gayrimemnun binlerce adama tesadüf etti ve bunların içinde birkaç lejiyonluk kuvvet bulmakta güçlük çekmedi. Bu kuvvetle Roma üzerine yürüdü. Bu vaziyet karşısında Senato

diğer konsül olan *Lütetyüse*, devletin selâmetini temin etmesini emretti. Silladanberi elde harp adamı olarak 28 yaşına girmiş olan Pompeden başka kimse bulunmadığından onu Lepidüse karşı memur ettiler. Pompe Roma civarında muvaffak oldu. Gol memleketlerine kadar ilerledi. Birtakım icraatta bulundu. Romaya dönerken kendisine ordusunu terhis etmesi emrolundu. Dinlemedi, Senato korktu. Onu uzaklaştırmak için gayrikanunî olduğu halde büyük salâhiyetle İspanyaya memur etti. Silla sağlığında, Pompeye "Büyük" unvanını vermişti.

6. *SERTORYÜS (M. E. 80-72) VE ISPARTAKÜS (M.E. 73-71) ALEYHLERİNE HARPLER*

A. SERTORYÜS

Silla daha hayatta iken Mariyüsün adamlarından olan Sertoryüs İspanyaya iltica etmiş bulunuyordu. *Sertoryüs* adaleti ve cesareti sayesinde yerlileri kendisine bağladı. Onları tensik ve teşkil etti. Kendi aleyhine Romadan gönderilen ordulara muzafferane karşı durdu. Silladan kaçan gayrimemnun Romalılar onun etrafına toplandı. Onlardan bir Sena yaptı. Onlara ordusunda rütbeler verdi. Kendi sadece Pretor unvanını taşıdı. Maksadı İspanyayı Roma İmparatorluğundan ayırmak değil, Sillanın Romaya zorla kabul ettirdiği aristokrat teşkilâtı yıkmak idi.

POMPE İSPANYADA

Sena Sertoryüse karşı Pompeyi göndermişti. Pompe Sillanın teşkilâtı aleyhine isyan eden Konsül Lepidüsü Roma önünde mağlûp ettiğinden teferrüt etmişti. Pompe, Sertoryüsün de çarçabuk işini bitireceğini ümit ediyordu. Fakat öyle olmadı. Harp hiçbir kat'î netice alınmadan uzayıp gidiyordu. Fakat Sertoryüs ordusunda nifak ve ayrılıklar oldu. Sertoryüsün kendisi de bir ziyafette kendi zabitleri tarafından katledildi. Onun ölümünden sora ordusu dağıldı, bu sayede Pompe lâyık olmadığı halde muzaffer olmuş oldu.

B. ISPARTAKÜSÜN İSYANI

Bu sıralarda isyan eden esirler tarafından açılan bir harp İtalyanın her tarafında patlak verdi. Bu harp yeni değildi, memleketin esirlerle meskûn her tarafında sık sık isyan oluyordu.

Fakat bu defa harp açanlar muharebeye alışkın insanlar ve Trakyalı, Gollü Gladiyatörler idi. Asiler *Ispartaküs* ün emri altında mükemmel bir ordu vücuda getirmişlerdi. Üzerlerine gönderilen roma ordularına karşı koyuyorlardı. Ispartaküs Trakyalıdır. Nadir bir cesareti ve müdebbirliği vardı. Ahlâkî ve askerî hassalar da göstermişti. Ispartaküs Kapu şehrinde ve Kampanya havalisinden başlayarak Şimalî İtalyaya doğru harekete geçti. Roma ordularına karşı bazı muvaffakıyetler kazandı. Ordusu çapulculuğu tercihe başladı. İtaatsiz oldu. Roma ordusile karşısında bulunan Konsül *Krasüs*, kendisini cenuba sürdü. İspartaküs Sicilyaya geçmeye teşebbüs etti. Muvaffak olamadı. Birkaç hezimetten sora Krasüse karşı bir muharebe verdi. Muharebeye girmeden evel atını getirtti : " Galip gelirsem başka çok at bulurum, mağlûp olursam artık ata ihtiyacım olmıyacaktır„ diyerek atını öldürttü. Mağlûp oldu. Krasüsün yanına gitmeye uğraşırken mahvedildi.

POMPENİN ISPANYADAN DÖNÜŞÜ

Bu muharebeden kurtulup şimale kaçan bazı esir çeteleri, ordusuyla İspanyadan gelen Pompe üzerine düştüler. Pempe onları mahvetti.

7. *SİLLA TEŞKİLÂTININ KALDIRILMASI*

KRASÜS İLE POMPENIN BERABER ÇALIŞMALARI

İki muzaffer jeneral, Krasüs ve Pompe, herbiri orduları başında olduğu halde karşı karşıya geldiler. Biribirile muharebe edebilirlerdi. Bunu yapmadılar. Cümhuriyete hâkim olmak için birleşmeyi tercih ettiler. Evvelâ Halk Fırkasile birleşerek her ikisi konsül intihap olundular. Fakat her ikisi ihtiyaten ordularını Roma kapılarında ordugâhlarda tuttular.

SİLLA KANUNLARININ LÂĞVİ (M.E. 70)

Pleplerin ve şövaliyelerin Silla tarafından kaldırılan eski hak ve iktidarları iade edildi. Sansör yeniden konuldu. 621 Senatör liyakatsizliklerinden dolayı Senatodan çıkarıldılar. Senatonun vazifeleri tahdit olundu.

8. KORSANLAR HARBİ - ŞARK HARBİ (M. E. 67-62)

Pompe konsüllükten ayrıldıktan sora hususî bir hayata girdi. Bütün fırkalar kendisini terkettiler. Pompe kendisini devletin en büyük adamı mertebesine çıkaracak büyük bir kumandanlığı hasretle bekliyordu. Korsanlar harbi ona beklediği fırsatı verdi.

a) KORSANLAR HARBİ

Bütün Sicilya ve Küçükasyanın bütün kayalıklı koylarında korsanlar yerleşmişti. Bunlar yavaş yavaş bir devlet teşkil ettiler. Limanları, tersaneleri ve bir harp filoları oldu. Şehirlere hücum ettiler. İtalya sahillerine de geldiler. Korsanlar Akdenizin kıralları oldular. Romalıları tahkir ediyorlardı. Pompe büyük salâhiyet ve kuvvetle korsanların tedibine memur edildi. Pompe altı hafta zarfında İtalya ve Sicilya denizlerini korsanlardan temizledi. İki aydan daha az bir zamanda korsanları Ege Denizinden kovdu. Onları Kilikya dahilinde takip etti ve itaat altına aldı. Teslim olanlara eyi muamele etti, onları şarkta müteaddit şehirlerde yerleştirdi.

Pompenin Romada şöhret ve nüfuzu nihayetsiz dereceyi buldu.

b) ŞARK HARBİ

Pompeye Mitridata karşı açılan harbin idaresine nezaret etmek, istediği gibi ittifak ve muahede yapmak salâhiyetleri verildi.

Mitridata karşı gönderilmiş olan *Lukullus* Mitridatı mağlûp etti. Bütün Pontus memleketlerini istilâ etti. Ordusunun itaatsizliği hakkında yanlış raporlar alan Senato kendisini geriye çağırdı. Bunun üzerine Pompe şarka gitti ve Lukullusun zaferleri semeresini topladı. Mitridatı Kırımlılar nezdine kaçmıya mecbur etti. Mitridat Cenubî Rusyada Tuna havzasında bulunan bütün Türkleri Roma aleyhine teşvik ederek İtalyaya sürüklemek tasavvurunda idi. Fakat damadı ve oğullarından biri tarafından hıyanete uğradı ve intihar etti.

Pompe Küçükasyayı Romaya tâbi vilâyetlere taksim etti. Bu harp neticesindedir ki Kudüsü ve Palestini aldı.

9. SENATO REJİMİNİN BOZULMASI (VERES) İŞİ - (KATİLİNA) İŞİ

Pompe ve Krasüs malûm olduğu veçhile kendilerini konsül intihap ettirmişlerdi (M. E. 80). Ayni sene içinde bir ihtilâs davası oldu; bu davanın rezaleti, gürültüsü asırlarca sönmedi. Meseleye "Veres„ işi denir.

Bu tarihten birkaç sene sora Pompe Asyaya gittiğinden "*Katilina*„ işi de patlak verdi (M. E. 63).

Veres dahilî harplerde bir orduda kestör iken (M. E. 83) ordu kasasını çaldı. Bununla beraber o çaldığı para sayesinde ondan sora da birçok memuriyetler aldı. En nihayet kendini Sicilyaya vali tayin ettirdi. Orada birçok ihtilâslar yaptı. Dünyayı soydu. Nihayet Çiçero ile karşı karşıya geldi ve mahkûm oldu.

ÇİÇERO

Çiçero (Res.129) Lâtiyomludur. Büyük hatip oldu. Sicilyada maliye memurluğu etti. Bu münasebetle Veresin bütün rezaletlerini biliyordu. Mazlûm ve müşteki halkın vekâletini aldı. Birçok vesikalarla dolu bir dosya ile Romaya geldi. Hatta satılmış birçok hâkimlerin karşısında Veresi mağlûp ve mahkûm ettirdi.

ÇİÇERONUN KONSÜLLÜĞÜ

Çiçero bu muvaffakıyetile herkesin muhabbetini kazandı. Aristokrat Fırkasına yaklaştı. Pompenin teveccühünü kazanacak hareketlerde bulundu. Lâkin Halk Fırkasının terakkileri kendisini endişeye düşürmeğe başladı. Kendisi mutedil bir fırka teşkilini düşündü. Fakat maatteessüf karakteri zayıf ve kanuna lüzumundan fazla bağlı olduğu için etrafındaki entrikalara müessir bir surette mukavemet edecek bir halde değildi. Bununla beraber mutediller Çiçeroyu bir halâskâr telâkki ettiler ve konsül intihap olundu (M. E. 64). İntihapta bunun karşısına çıkan Katilina pek az rey noksanile muvaffak olamadı. Çiçero konsül olur olmaz aristokratlarla birleşerek demokratların teklif ettiği ziraat kanununa muhalif oldu. Bu kanun Pleplere arazi veren makul bir kanundu. Bu kanunu teklif edenlerin arkasında Krasüs ve Sezar *(Res.128)* da vardı. Bunlar kanunun tatbikatında onu tatbik edecek komisyona girerek rol yapacaklarını ümit ediyorlardı. Fakat kanun Çiçeronun belâgati sayesinde kabul olunmadı.

KATİLİNANIN KOMPLOSU

Katilina dahilî harplerde açgözlülüğü ve zulmile kendini tanıtmıştı. Sillanın diktatörlüğü zamanında muhalifleri imha etmişti. Çok fena şöhreti vardı. Buna rağmen kendini Afrika valiliğine tayin ettirmeğe muvaffak olmuştu. İhtilâsla ittiham edilerek Romaya getirilmiş ise de orada beraet kazanmıştır. Katilina, faaliyetine, cesaretine, meharetine rağmen konsül olamadı. İhtimal Sezar ve Krasüsün teşvikile, bir darbei hükûmete teşebbüs etti (M. E. 66). Muvaffak olamadı. Çiçero ile çok uğraştı. Fakat daima mağlûp oldu. Nihayet kanunî yoldan iktidarı elde etmeye muvaffak olamayacağını anlayınca bir komplo tertip edip isyan etmeğe karar verdi. Romada ve İtalyanın diğer yerlerinde o zaman eksik olmıyan ihtilâlcileri etrafına topladı. Fakat hempalarının nasihatine rağmen esirlerin ve gladiyatörlerin yardımını istemekte tereddüt etti. Katilinanın ihtilâl plânından bilinen şunlardır: Romada muhtelif mahaller yakılacak. Rüesa katledilecek. Hasıl olacak karışıklıktan istifade olunarak şehre hâkim olunacak. Bunun için herkesin vazifesi dikkatle tayin olunmuştu. Şehrin haricinde bir ordu, ondan soraki harekâtı takip etmek üzere hazır bulunacaktı ve bütün memlekette birtakım adamlar vasıtasile ahali ayaklandırılacaktı.

KOMPLONUN BASTIRILMASI

Romada hükûmet ve bizzat Çiçero hiç olmazsa kısmen bu plândan haberdar idiler. Lâkin elde maddî vesikalar yoktu. Senato endişeye düştü. Konsüllere fevkalâde salâhiyetler verdi. Bununla beraber Çiçero Katilinayı birdenbire tevkif etmedi. İhtimal vaktinden evel onu kendi aleyhinde bir mazlûm mevkiine koymaktan korkuyordu. Ona Senato ortasında maskesini attırmayı tercih etti. Bu suretle onu kaçmaya mecbur etmek ve cinayetini itiraf ettirmek istiyordu. Filhakika bir celsede Katilinanın caniyane plânlarını şiddetle yüzüne vurdu ve onun Romadan çıkmasını talep etti. Katilina ayni günde Romadan hareket etti ve hempalarının Etrüryada bulunan ordusuna iltihak etti. O ay zarfında Çiçeronun eline katî vesikalar düştü. Senato, derhal bellibaşlı müttehimlerin tevkif ve idamına karar verdi. Bunları tevkif ettiler ve boğdular. Katilinaya gelince, o Etrüryada üzerine gelen hükûmet kuvvetlerile ümitsizce mücadele etti ve nihayet muharebede intihar etti.

İ. SEZAR

Katilina ortadan kaldırıldı. Fakat, bununla bütün tehlikeler ortadan kaldırılmış olmadı. Mahir ve kuvvetli birtakım muhterisler, cümhuriyeti tehdit ediyordu. Bunlar, Pompe, Krasüs ve bunlardan ileri, Sezar idi.

Jül Sezar, aristokrat bir aileden olmakla beraber, Halk Fırkası reislerinden biri oldu. Hırs, kendisine Senato aleyhine vaziyet aldırdı.

Sezar, zarif, ince, eğlenceyi sever, çok beliğ bir adamdı. Şiirle de uğraşırdı. Fakat cazibeli görünüşte fevkalâde bir deha, nadir açıklık ve incelikte bir zekâ gizleniyordu. Çok alicenap idi.

Mukayese edilmez kumandan ve teşkilâtçı idi. Sezar pretor, sora da, İspanya valisi oldu; oradan Romaya döndü. Konsül olmak istiyordu. Pompe de Romaya döndü ve ordusunu terhis etti.

Sezar Krasüsle beraber Pompenin de kendisine yardım etmesi lüzumunu anladı. Onları biribirine yaklaştırdı. Bunların her ikisi de muhtelif sebeplerle Senatodan memnun değil idiler. Üçü politika işlerinde biribirine yardım etmek üzere aralarında gizli bir ittifak yaptılar. Buna I inci *Triyomvira* derler. Bu anlaşmadan ilk istifade eden Sezar oldu. Kendini konsül intihap ettirdi (M. E. 59).

SEZARIN KONSÜLLÜĞÜ

Sezar ilk iş olmak üezre bir ziraat kanunu yaptırdı. Fakir vatandaşlara, üç çocuk babalarına Kampanyada bakımsız kalan araziden verdirdi. Bu, Sezara şöhret kazandırdı. Bundan başka şövaliyelerin vergilerini azalttı. Sezar konsüllüğü esnasında, reyiâmla Gol valiliğini kendine temin etti. Dört lejyon emrine verildi. Sezar kendi şahsına bağlı orduyu Gol'de teşkil etti (M. E. 50-58).

1. SEZARDAN EVEL GALYA

MEMLEKET VE AHALİSİ

Romalılar, Atlas Denizi, Ren ırmağı, Alp silsilesi arasında bulunan bütün memleketlere Galya (Gol) derlerdi. Galya M. E. I inci asırda, hayetsiz ormanlarla örtülüydü; daha o zaman ahalisi çoktu. Muhtelif ırktan 6-10 milyon insan vardı:

1— Galyanın, ilk ahalisinin temelini, soradan Alp eteklerine sürülen Ligürler teşkil ediyordu. İspanya yolu ile gelmiş olan İberler, Ligürlerle az çok karışmış oldukları halde Pirene dağlarını işgal ediyorlardı.

2 — M. E. VI ıncı asra doğru, Foçalılar Massalya (Marsilya) yı inşa ettiler. Bu şehirde kendi namlarına, Ake, Nis gibi müstemlekeler yaptılar.

Gollülere alfabeyi, parayı, bağ ve zeytin ekmeyi öğretenler bunlardı.

3 — M. E. VI ıncı asırda şarktan Ren ırmağını geçerek biribiri ardınca kümeler halinde gelen istilâcı Keltler hemen bütün Galya kıt'asını işgal ettiler. Bunlar, soraları Ren ve Sen ırmakları arasındaki araziyi Belçikalılara terkettiler.

Belçikalılar, Keltlerle akraba idiler, onlar da Renin şarkından geliyorlardı. Romalılar Kelt ve Beljleri umumiyetle "Galli„ namı altında tanırlardı. Narbonda yerleşen Romalılar, Galyada, şimalde Belçika Galyası, merkezde Kelt Galyası, cenupta Aka (Aquitain) Galyası diye üç Galyayı biribirinden ayırt eder. Bu kıt'alarda oturan ahali Ligürler, İberler ve Keltlerle karışık idi. Bunlardan herbiri birçok müstakil devletlere veyahut sitelere ayrılıyordu.

Gollüler, çok bira ve şarap içerlerdi. Avı, muharebeyi, köpekleri ve atları çok severlerdi. Büyük ateşler etrafında toplanır, yemek yerlerdi. Ecnebileri isticvap etmeyi çok severlerdi. Irmaklarda ve Atlas Denizinde ticaret yaparlardı. Maden ocakları işletirlerdi, silâhlar ve mücevherat yaparlardı. Altın ve gümüşten para basarlardı. Gollüler aristokrat idi.

Büyükler gençleri ağızdan tedris ederlerdi. Onlara dinlerini ve ırklarının efsanevî tarihini ve kahraman bir muharibin vazifelerini öğretirlerdi. Hükûmetleri, reisleri ve senatoları vardı.

GOLLÜLER ARASINDA GEÇİMSİZLİK

Muhtelif siteler arasında münazaalar eksik değildi. Soraları siteler dahilinde de siyasî entrika ve mücadeleler başladı. Bunun neticesi olarak muhtelif fırkalar, Germenler, veya Romalılar gibi ecnebileri memleketlerine davete başladılar.

BİRLİK TEMAYÜLLERİ

Gollülerin beyinlerindeki bütün mücadeleler aralarında birlik yapmak hırsından ileri geliyordu. Çünkü muhtelif siteler hususî allahlarına tapmakla beraber bütün Gollülerin birlikte hürmet ettikleri müşterek allahları vardı.

Bir sınıf halk vardı ki *Druitler* ırklarının eski menşe birliği hatırasını ebedileştirmeye çalışıyorlardı. Fakat bu sınıf halkın gayret ve salâhiyetleri cenuptan Romalıların, şarktan Germenlerin tehdidine maruz bulunan Galyada birliğin vücut bulmasına kâfi gelmedi. Mesele, Galyanın zaptolunacağını bilmekte değil, fakat kimin tarafından zaptolunacağında idi.

Ecnebi hırslar:

Daimî geçimsizlik içinde yüzen bu koca Gol memleketi hakikaten zengin bir avdı. Ren ırmağının sağ sahilinde oturanlar bu memlekete göz dikmişlerdi. Romalılar da buraya bir nevi altın memleketi gibi bakıyorlardı.

ROMA SİYASETİ Sezardan evel Roma, Galyayı zaptetmeyi düşünmedi. Yalnız Narbon vilâyetini tesis ederek İtalya ile İspanya yolunu temin ve marsilyayı himaye etmekl eiktifa ediyordu. Bir de roma aristokratları Gollülerle samimî münasebette idiler. Onlarla muharebe istemiyorlardı.

GERMENLER Germenlerin tehdidi bilâkis Golü korkutuyordu. M.E. I inci asırda Germenler Ren sağ sahilini zaptettiler. Irmağın sol sahilinde bulunan siteleri haraca bağladılar.

Nihayet Gollüler Romadan imdat istediler.

SEZARIN İDARESİ Sezar, bu gol davetini şüphesiz tahrik ve teşvik etmişti. Çünkü bu davet kendisi için Gol kıt'asına girmeye vesile olacaktı. Gollülerle Sezar arasında kuvvetçe müsavat yoktu. Sezarın ordusu azdı. En çok 70,000 kişi idi. Fakat bu ordunun, kıymeti çoktu.

Hususile başında da askerleri tarafından taassup derecesinde sevilen Sezar vardı. Sezar, Gollülere kendini sevdirmesini bildi. Gollüler gerçi çokluk idiler, fakat silâhları dun idi. Reisleri de geçimsizlik ve hıyanetler yüzünden uyuşuk bir hale gelmişlerdi. Gollüler toplanıp hep beraber taarruz edemediler. Bazı siteler, Sezara daima sadık kaldı. Gerçi çok geç mukavemetlerini birleştirdiler, fakat artık, zaman geçmişti.

2. *GOLLÜLER HARBİ*

I İNCİ DEVİR Sezar, iki sene zarfında (M.E. 58-57) gol memleketlerini baştan başa hakimiyeti altına aldı. Sezar evvelâ Gollülerin müdafii gibi kendini tanıttı. Bu

sıfatla *Helvetler* i mağlûp etti. Helvetler, Alp dağları şimalindeki memleketlerini bırakarak Galya içinde yerleşmek üzere gelen 400,000 kişilik bir insan kütlesi idi. Sezar, ayni sene içinde *Süevler* i mağlûp etti.

Her taraftan Gollüler Sezara teşekkürlerini gönderdiler. Fakat, Sezar, ordusu ile Galyada kaldığı, Gollülerden vergi tarh ettiği görülünce hoşnutsuzluk başladı. Evvelâ Belçikalılar baş kaldırdı. Bunlar biribiri ardınca mağlûp ve pek zalimane cezalara çarptırıldı. Bu suretle hemen bütün Belj Galyası fetholundu. Sezar ayni zamanda başka kuvvetlerile; *Sen* ırmağı ile *Loir* ırmağı arasındaki mıntakayı elde ediyordu. Ertesi sene Galyanın diğer kısımları da itaat altına girdiler. Sezar, Fransa garbında yerleşmiş olan Venetlerin kuvvetli bir filosunu da mağlûp etti.

Sezar fetihlerini kuvvetlendirmek için Germenleri ezmek istedi. Çünkü bunlar daima Ren ırmağını geçmeğe teşebbüs ediyorlardı.

Sezar, Ren sol sahilinde yerleşmek istiyen Germen kabilelerini katliam ettikten sora birkaç günde Ren üzerinde kıtaatına yaptırdığı bir ahşap köprüden geçti. Irmağın sağ sahilinde bulunan Germenlere dehşet saldı (M. E. 55). Ondan sora Sezar Britanyaya çıktı. Çetin muharebelerden sora galip geldi. Rehinler istedi ve senevî haraç koydu. Fakat bu haraç hiçbir zaman ödenmedi.

II İNCİ DEVİR Sezarın bütün bu muvaffakıyetlerine rağmen gol memleketleri henüz istiklâllerinden geçmiş değillerdi. Yer yer ayaklanmalar başladı. Bunlarla çok uğraşıldı. Fakat, nihayet bütün Gollüler bir reis etrafında toplandılar. Sezar, ordusunu toplamakta ve onun başına geçmekte fevkalâdelikler gösterdi. Fakat Narbon vilâyetine doğru cenuba ricate mecbur oldu. Gollüler takip ettiler. Vilâyet sınırlarında devam eden müthiş bir muharebe oldu.

Sezar bizzat elinde kılıç muharebe etti ve hatta kılıcını kaybetti. Bir germen süvari kolunun Sezar lehine harbe müdahalesi Romalıları kurtardı. Gol ordusuna *Versengetoriks* namını alan genç birisi kumanda ediyordu. Versengetoriks[1]

[1] Fransızlar bu ismin (Grand Chef des braves) yahut (Géneralisme) ifade eder gibi olduğunu ve o zaman verildiğini yazarlar. Cenk ve Toriks kelimelerini ihtiva eden bu isim, türkçe noktai nazarından tetkike şayandır; Ver de er olabilir; Bu takdirde (Er — Ceng — Türk) cenk eri türk demek olur.

Alezya üzerine çekilmeye mecbur oldu ve oraya kapandı. Sezar bu mevkii sardı ve imdada gelecek gol kuvvetlerine karşı da müdafaa tertibatı aldı. Hakikaten Versengetoriksin emrile 250.000 kişilik bir gol ordusu Alezya önünde göründü. Muharebe üç gün devam etti, muhasırların şiddetli huruç hareketleri püskürtüldü. İmdat ordusu parça parça taarruz ettiği için, bu taarruz da kırılıyordu. Bu vaziyet karşısında Versengetoriks şahsını feda ederek hemşerilerinin hayatını kurtaracağına hüküm verdi ve Sezara gidip teslim oldu. Romaya götürüldü, 6 sene hapiste kaldı, Sezarın zafer alayı günü idam olundu. Bundan sora Galya Romanın bir vilâyeti oldu (M. E. 51).

Gollüler, bundan sora Sezara para ve sadık asker membaı oldular.

3. *SEZARIN DİKTATÖRLÜĞÜ*

SEZAR İLE POMPENİN BOZUŞMASI

ROMADA ANARŞİ Sezar, Galyaya hareket eder etmez Romada işitilmedik derecede intizamsızlıklar başladı. *Klodyüs*, etrafına topladığı çetelerle Romada katiller, yangınlar, soygunculuklarla şehri tethiş ediyordu. Bu adam, Pompeyi hiçe sayıyor ve onun katlini de hazırlıyordu. Pompe Senatoya yanaştı ve onun hoşuna gitmek için menfada bulunan Çiçeronu da getirtti. Çiçeronun hitabeti sayesinde kendi salâhiyetini tevsi ettirdi. Fakat, Sansör Katonun torunlarından genç *Katon* son derecede fazilet nümayişlerile Senatoya hâkim oldu. Bu sebeple Senato, Pompeye istediği kadar müsaadeli davranmadı, bundan memnun olmıyan Pompe, bu defa Sezara yanaştı. Sezar, Galya fetihlerini ikmal etmek için kumandanlığını uzatmak ihtiyacında idi. Diğer taraftan Krasüs te, askerî zaferlere teşne olduğundan şark ordusunun başına geçmek istiyordu. Bu üç adamın herbiri, diğerine henüz muhtaç olduklarından bir yerde buluşarak yaptıkları konferansta ittifaklarını kuvvetlendirdiler (M. E. 56). Şu noktalar üzerinde de anlaştılar:

A— Sezarın Galyadaki kumandanlığı beş sene uzatıldı.

B — Pompe ve Krasüs konsül intihap olundu.

C — Bir reyiamla, Senatoya rağmen Pompeye, İspanya ve Afrika valiliği ve Krasüse Suriye valiliği verildi.

TRİYOMVİRANIN BOZULMASI

Pompe, tayin olunduğu valiliğe gidecek yerde, onu kendi adamlarile idare ettirdi. Kendisi İtalyada kaldı. Sezarın kızı olup, Pompenin karısı bulunan *Jüli*, bu iki adam arasındaki birliğin idaresine çalışıyordu, öldü. Krasüs Suriyeye gitti, Partlar aleyhine yürüdü. Fakat, Fıratı geçtikten sora, part süvarileri tarafından sarılarak ordusunun dörtte üçü ve kendisi öldürüldü. Bu sıralarda, Sezar dahi, Gollülerin müteakıp isyanlarını bastırmakla uğraşıyordu. Nihayet, Klodyüs, yine kendi gibi birtakım çeteler reisi tarafından öldürüldü. Bunun taraftarları, Romada büyük karışıklıklar yaptılar. Senatörlere hücum ettiler. Senato, yegâne konsül kalan Pompeye fevkalâde salâhiyetler vererek ona iltica ettiler. Pompe, istediğine nail olmuştu. Artık Sezarla müttefik kalmakta faydası yoktu. Çünkü vaziyete hâkim olmuştu.

SEZARIN AZLİ

Pompe, Romada hâkim olmuştu. Fakat, Sezarın da o zamana kadar görülmemiş gayet güzel ve kuvvetli bir ordusu vardı. Bundan başka, Romada da Pleplere dayanıyordu. Plepler sayesinde, kendi gaybubetinde yaptırdığı bir reyiamla Galya harbini bitirdikten sora, konsül olmak salâhiyetini kazanmıştı.

Sezarın plânı şu idi: Hiçbir halde, sade bir adam gibi Romaya dönmek istemiyordu. Çünkü, hasımlarının kendini ittiham edeceklerinden korkuyordu. Bunun için ikinci defa Konsül intihap olunacağı zamana kadar Galya valiliğini ve ordusunu muhafaza etmeyi düşünüyordu. Konsül olduktan sora da, yeniden bir vilâyet valiliğini almak ve elinde bir ordu bulundurmak istiyordu. Aleyhinde yapılacak ittihamlara ancak bu suretle mâni olabilirdi.

Pompe dahi hâkim kalmak için Sezarı mahvetmeyi düşünüyordu. Bu maksatla müstacel bir kanun çıkardı. Bu kanuna göre, konsül namzetleri, intihapta şahsan hazır bulunmaya mecbur olacaktı. Bir de, konsül olanlar, konsüllüğünden sora, beş sene geçmedikçe bir vilâyet valiliğini alamıyacaktı. Pompe, bu kanunla, Sezarı ordusuz ve zayıf bir vaziyete düşürmeyi düşünüyordu. M. E. 50 senesinde Senato, Sezarın azli hakkında müzakerelere başladı. Sezar; Pompe, ordusunu bırakmadıkça kendisi de ordusunu bırakmıyacağını bildirdi. Bir taraftan da ordusu ile Roma üzerine yürüdü. Buna karşı durmaya Pompe memur edildi.

4. DAHİLÎ HARP

a) SEZARIN GARPTA HAKİMİYETİ

İTALYA HARBİ Sezar, süratle düşmanlarını hazırlıksız yakaladı. Pompe, demişti ki: Sezarı ordusundan attırmak için ayağını yere vurmak kâfidir. Fakat, etrafındakilerin anlaşamamaları yüzünden, hasta, meflûç bir hale gelen Pompe, hazineyi almıya bile vakit bulmaksızın Romadan kaçmaya, Epire kadar çekilmeye mecbur oldu.

İSPANYA HARBİ Sezar, İtalyaya hâkim olduktan sora, İspanyaya döndü. Orada da Pompenin adamları ve askerleri bulunuyordu. Onları kâmilen esir etti. İspanyadan avdetinde Marsilyayı da zaptetti.

FARSALA MUHAREBESİ Sezar, Romaya döndü ve konsül intihap olundu. Ondan sora ordusu ile Epire geçti ve Pompe ordusunun karşısında ordugâhını kurdu. Fakat, Adriyatik Denizini geçerken anî bir fırtınadan filosunu ve depolarını kaybetmişti. Noksanını ikmal için Tesalyaya çekilmeye mecbur oldu. Pompe takip etti. Sezarın ordusu, Pompe ordusunun (50,000 kişi) yarısı kadardı. Fakat, muharebede pişmiş ve fedakâr idi. *Farsala* da kat'î bir muharebe oldu. Pompe ordusu, tam bir inhizama uğradı. Pompe, askerlerini toplamıya bile teşebbüs etmiyerek Mısıra kaçtı. Fakat, Mısır Kıralı Ptoleme (Batlamyos) ona melce vererek, kendini işe karıştırmak istemediğinden Pompeyi öldürdü ve başını Sezara gönderdi.

b) SEZARIN ŞARKTA HAKİMİYETİ

Pompenin ölümü, Sezarı rakipsiz bıraktı. Düşmanlarının cesareti kırıldı.

SEZAR MISIRDA M. E. 81 denberi Romanın himayesinde bulunan Mısır, medeniyet ve zenginliğile Sezarın hayalini teshir ediyordu. Sezar, Pompeyi takiben Mısıra kadar gitmişti. Orada İskenderiyede yerleşti. Kleopatrayı kıralıça yaptı.

ASYA HARBİ

Pontus kıralı Mitridatın oğullarından *Farnas*, Anadoluyu istilâ etmişti. Sezar, bunun üzerine yürümek için Mısırdan ayrıldı. Açtığı harp beş günde bitti. Sezar, bu harp hakkında bir dostuna şöyle yazıyordu: "veni, vidi, vici„ *geldim, gördüm, galebe çaldım.* Bundan sora İtalyaya döndü.

c) SON MUKAVEMETLER

Sezar, şarkta bulunurken, Pompe taraftarları Tunusta kuvvetli bir ordu topladılar. Sezar, bu orduyu tamamen bütün reislerile beraber mahvetti. Bu muharebeden kurtulanlar İspanyaya kaçtılar. Orada bir ordu toplamaya muvaffak oldular. Sezar yetişti, bu orduyu da kanlı bir muharebe ile mağlûp etti.

5. SEZARIN SALÂHİYETLERİ

KAYDİ HAYAT ŞARTİLE DİKTATÖR

Sezar, artık devletin reisi oldu. Halk, kendisini bütün hayatınca diktatör yaptı. Bütün intihaplara yalnız olarak riyaset hakkını aldı. Her türlü salâhiyetleri nefsinde topladı. Bundan sora, artık Senatonun toplanması bir şekilden ibaret kaldı. Sezar, Senato namına emirler dahi neşretti. Senatoyu, kendi yetiştirdiği adamlarla doldurdu. Hatta bunlar arasında İspanyalılar ve Goller de vardı.

6. SEZARIN İDARESİ

TESKİN SİYASETİ

Sezar, teşkilât ve icraatında muvaffak olmak için bütün hüsnüniyet sahiplerinin yardımını istiyordu. Ağır tedbirlerden çekindi. Kendine itaat eden düşmanlarını affetti. Cümhuriyetçileri zaman zaman iş başına getirtti.

İNTİZAM

Sezar tarafından alınan tedbirler fevkalâde idi. Silla zamanındanberi görülmeyen bir intizam hasıl oldu. Valilerin salâhiyetlerini tahdit etti, her tarafta şiddeti kaldırdı.

AHALİ SINIFLARI Sezar Halk Fırkası reisi idi. Dahilî harp esnasında halk lehine bazı tedbirler aldı. Sora kazandığı zaferlerde her vatandaşa ve askere buğday ve saire dağıttı. Fakat sora, devlet tarafından bakılan vatandaşların adedi azaldı. Onlara sadaka yerine iş vermeyi tercih etti. Eski askerlerine vilâyetlerde arazi verdi ve onları, işsiz kalanları kullanmaya mecbur etti. Birçok nafia işlerine, kütüphaneler inşasına teşebbüs etmek istiyordu. Hatta Narbon vilâyetinde ve İspanyada mümbit arazide 80,000 kişi yerleştirmek istiyordu. Bu suretle uzaklarda yerleştirilecek olan işçi ve askerlerin politika cereyanlarından uzak kalarak mütevassıt bir halk teşkil edeceklerini düşünüyordu.

İMPARATORLUĞUN BİRLEŞTİRİLMESİ Bu suretle müstamereler teşkili garpta Romına müesseselerini ve lisanını neşre de hizmet edecekti. Sezar, bu müstamerelere vatandaş hakkı vermeyi de düşünüyordu, ve bunu kısmen de yaptı. Umumî bir kanun yapmayı da düşünüyordu. Sezarın bu gidişi büyük bir İmparatorluk tesisi idi *(Harita. 21)*. Bu imparator lukta İtalya ile vilâyetler ve galipler ile mağlûplar arasında fark olmıyacaktı.

7. *SEZARIN KATLİ*

KIRALLIK FİKRİ Roma İmparatorluğu henüz bir sitenin, Romanın hakimiyeti altında idi. Sezar, kendine en muvafık tarzın kırallık olocağını kabul ediyordu. Romada Sezarın kıral olacağından korkulmıya başlandı. Sezar çoktan kırallığın haricî alâmetlerini takınmıştı. Paralarının üzerine resmini bastırmak hakkı vardı. Fildişinden heykeli, oyun meydanlarında allahların heykelile beraber gezdiriliyordu. Doğduğu ayın ismi, kendi ismi olan *Yüliyüs* (temmuz) kondu.

Nihayet, bir düğünde, dostlarından biri Sezara, bütün halkın önünde bir taç takdim etti. Halk sakit kaldı. Sezar bu kırallık alâmetini reddetti. O zaman, Romalılar kendisini alkışladılar. Fakat, halk, Sezarda bir tereddüt hissetmişti.

SUİKAST Pompe taraftarlarından *Kassiyüs* ve *Brütüs* taraftarlarından idare olunan gizli bir fesat cemiyeti teşekkül etti.

M. E. 44 te Sezar kendine edilen nasihatlere rağmen evinden çıkıp Senatoya gitti. Suikastçılar bir ricada bulunmak behanesile etrafını sardılar, derakap hançerle hücum ettiler. 23 yerinden yaraladılar. Kendi yetiştirdiği ve çok sevdiği Brütüsü hançerini kaldırmış olduğu halde karşısında gördüğü zaman *"sen de mi oğlum!"* diye haykırarak yüzünü örttü ve kendini hiçbir inilti çıkarmıyarak öldürülmiye bıraktı. 57 yaşında idi.

Bütün Senatörler, korkularından kaçtılar. Sezarın taraftarları bir müddet saklandı, hatta Sezara çok sadık olan Konsül *Antuvan* bir müddet evinden çıkmadı.

K. CÜMHURİYETİN SUKUTU

1. *SENATONUN İKTİDARSIZLIĞI*

ANTUVAN VE SENATO

Suikastçıların, iktidarı almak için esaslı bir hazırlık yapmadıkları anlaşıldı. Bunun üzerine kendini ilk toplıyan ve azimle hareket eden Antuvan oldu. Hazineye ve Sezarın evrakına ve parasına vazıyet etti, süvari kumandanı *Lepidüs* ile anlaştı.

Diğer taraftan da Çiçero Senatoya benliğini iade etmek ve fırka kavgalarını bertaraf etmek istediğinden katillerinin affini tasdik etmek lüzumuna karar verdirdi. Fakat, bu uzlaştırıcı siyaset Sezarın varisi olmak hırsında bulunan Antuvanın işine gelemezdi.

Sezarın cenaze alayında Antuvan, Sezarın vasiyetnamesini okuyarak, onun eyiliklerini sayarak, kanlar içindeki cesedini teşhir ederek, derece derece halkı heyecana getirdi, o kadar ki, halk, kaçmış olan suikastçıların evlerine hücum ederek yaktılar. Bundan sora, Romaya hâkim kalan Antuvan, para ve asker sayesinde Sezarın evrakından bulduğu bütün tedbirleri ve fikirleri tatbik sevdasına düştü. Halbuki, Antuvan, Sezarın istikbale ait projelerini anlayacak kadar onun yakın hususiyetinde bulunmuş değildi.

OKTAV

Bu sırada, Sezarın küçük yeğeni olan *Oktav*, Romaya geldi. 19 yaşında idi. Zayıf, ince, mahcup ve fakat haris, inatçı, müdahenede mahir bir çocuktu. Sezar, bu çocuğu evlât ve varisi yapmıştı. Epirde *Apollo-*

*ni*de tahsilini bitiriyordu. Diktatörün mirasına konmak için Antuvandan haber gelmesini beklemeksizin her şeyini satarak ve biraz da borç alarak Sezar isminin şöhreti sayesinde 10,000 asker topladı. Antuvan, Romadan kaçtı.

MODEN HARBİ (M. E. 43)

Antuvan, Narbon valisi olmuş olan Lepidüse yaklaşmak ve Roma üzerine yürümek için onunla anlaşmak istiyordu. Fakat, Antuvan evvelâ *Sizalbin* vilâyetine vazıyet etti. Oranın valisini *Moden* de muhasara etti. Senatonun kuvveti yoktu.

Bu sırada resmî bir unvanı olmıyan, fakat, belâgati ve mazisi ile devletin birinci şahsiyeti bulunan Çiçero, Oktava istinat etmekten başka çare olmadığını düşündü. Ona göre, Oktav, çok genç olduğundan henüz kendisinden korkulacak vaziyette değildi. Onu şimdilik, Antuvana karşı kullanmak, o iş bittikten sora, Oktavı da mahvetmek mümkün görünüyordu.

Nihayet, Oktavı daha evel Modene gitmiş olan Antuvan aleyhine gönderdiler. Moden civarında cereyan eden muharebelerde Antuvan, çok kuvvet kaybetti ve Alplerin ötesine çekildi. Oktav ordunun başında yegâne amil kalmıştı. Senato, bu genç harisin göz diktiği konsüllüğü reddetmek tedbirsizliğinde bulundu. Oktav, ordusu ile Romaya yanaştı ve 20 yaşında olduğu halde kendisini halka konsül intihap ettirdi.

II İNCİ TRİYOMVİRA

Fakat, Antuvan durmadı, refakatinde Lepidüs olduğu halde mühim bir kuvvetle İtalyaya girdi. Senatonun muzaheretine malik olmıyan Oktav, bunlarla anlaşmayı daha muvafık buldu. Aralarında bir Triyomvira yaptılar. Sicilya, Afrika, Sardinya Oktava, Galya kıt'ası, Antuvana ve İspanya Lepidüse bırakıldı. Bir de Sezarın katilleri aleyhine bir harp açmak hususunda birleştiler. Birçok kişiyi mahkûm ve katlettiler. Oktavın hamisi olan Çiçero bile bu akıbetten kurtulamadı. Bir zabit tarafından boğazlandı. Bu zabit, Çiçeronun kafasını ve nutuklar yazan ellerini kesti ve Romaya getirdi.

2. *BRÜTÜS VE KASSİYÜS ALEYHİNE HARP*

Triyomvirler, Romada ve garpta hâkim oldular. Fakat, bütün şark Brütüs ile Kassiyüsü tanıyordu.

FİLİP HARBİ

Büyük Pompenin oğlu *Sekstüs*, Sicilyaya yerleşmişti; çok kuvvetli bir de donanması vardı. Brütüs, Makedonyada ve Yunanda, Pompe ordularının bakıyelerini topladı. Kassiyüs Suriye valisi idi, o da para ve asker topladı.

İki tarafın karşılaşması, Makedonya şarkında Filip şehri yanında bir ovada oldu. Her iki taraf, hemen müsavi kuvvette idi (100,000 kişi kadar). Lâkin Sekstüsün donanması, Triyomvirlerin noksanlarının ikmalini güçleştiriyordu.

Yirmi gün aralıkla iki muharebe verildi (M.E. 42).

Birinci muharebede, Kassiyüs Antuvan tarafından mağlûp edildi ve intihar etti. İkinci muharebede, Brütüs te mağlûp oldu; o da intihar etti. Oktav hasta idi. Muharebelere iştirak etmedi; fakat galibiyetten sora, en merhametsiz o oldu.

LEPİDÜSÜN ARADAN ÇIKARILMASI SEKSTÜSÜN MAĞLÛBİYETİ

Oktav ve Antuvan artık birinci derecede vaziyete hâkim olmuşlardı. Yalnız iki adam Lepidüs ile Sekstüs onları rahatsız edebilirdi. Lepidüs daima Triyomvira azasından idi, fakat bu mevkii kabiliyetinden ziyade hadiselere borçlu idi. Triyomviranın yapıldığı zamanlar Lepidüse Narbon vilâyeti ve İspanya verilmişti. Fakat az zamanda arkadaşları kendisinin Sekstüs ile münasebette bulunduğundan şüphe ettiler. Filip şehri muzafferiyetinden sora, yavaş yavaş onu işten çekerek nihayet aralarından çıkardılar.

Sekstüs te Oktavın mahir kumandanlarından *Agripa* tarafından mağlûp edildi (M. E. 36). Asyaya kaçtı. Orada muharebeye devam etmeye teşebbüs etti. Fakat Antuvanın zabitlerinden biri tarafından öldürüldü.

ANTUVAN ŞARKTA, BRENDİZİ (BREND) MUHAREBESİ

Filip şehri muharebesinden sora Antuvan şarka gitti. Dahilî harplere iştirak etmiş olan askerlere para verebilmek için orada birçok servet toplamakla meşgul oldu. Orada Mısır Kıralıçası Kleopatraya tesadüf etti. Kleopatra Kassiyüse yardım ettiği için af talebine gelmişti. Antuvan bu kadına âşık oldu. Kleopatra altı lisan konuşur, münevver ve güzel bir kadındı. Antuvanı aldı. Payitahtı olan İskenderiyeye götürdü.

Antuvan orada çok memnun kaldı. İtalyaya dönmeyi düşündü. Fakat, Antuvanın Romada Konsül olan kardeşi, Oktav aleyhine bir harp açtı ve büyük bir hezimete uğradı. Bunun üzerine Antuvan İtalyaya geldi, Brendiziye çıktı, fakat askerleri Antuvanı Oktav ile anlaşmağa mecbur ettiler. Bu suretle, Brendizi muahedesi imza olundu. Bu muahede mucibince Antuvan Adriyatik Denizine kadar bütün şarkı, Oktav da garbı muhafaza edecekti.

Antuvan şarka avdet etti. Tekrar Kleopatra ile buluştu. Orada sefahete ve eğlenceye daldı. Asyanın vilâyetlerini Kleopatranın çocuklarına kırallık unvanile birlikte vermeye başladı. Zevcesi olan, Oktavın hemşiresi Oktavyayı reddetti. Oktavın tarzı hareketi ise tamamen aksi idi. Halkın teveccühünü celbetti. Sükûn ve asayişi iade etti. Hemşiresine vaki olan hakareti vesile ittihaz ederek Antuvana karşı hareket yapmaya başladı. Antuvanın bir vasiyetnamesini elde etti ve neşretti. Bu vasiyete göre şarktaki Roma vilâyetleri Mısır kıralıçasına hediye ediliyordu. Bu suretle efkârı umumiyeyi kendi lehine celbe muvaffak oldu.

AKSIYOM MUHAREBESİ

Antuvan, ordusunu Epir sahiline çıkardı ve *Ambraki* körfezinin şimalinde topladı. Oktavın ordusu körfezin cenup sahilinde *Aksiyomda* bulunuyordu. Antuvanın ordusu, 100,000 piyade, 12,000 süvari kuvvetinde idi. Oktavın ordusu bundan daha azdı. Antuvanın donanması, Kleopatranın donanmasile birleşmişti. Hepsi 500 harp gemisi idi. Agripa tarafından kumanda edilen Oktavın donanması ise 200 harp gemisinden ibaretti. Bu gemiler, Antuvanın gemilerinden daha küçüktü, fakat daha seri idi. Antuvan, haris Kleopatraya itaaten dostlarının nasihatlerine rağmen evvelâ bir deniz muharebesi vermek istedi. Deniz üzerinde muharebe başladı. Muvaffakıyet henüz belli olmadığı bir sırada 60 mısır gemisi birdenbire muharebe meydanını terkederek kıralıça ile beraber olanca süratlerile kaçtılar. Antuvan donanmasını terkederek Kleopatraya mülâki oldu. Antuvanın donanması daha birçok zaman muharebeye devam etti; fakat kumandanlarının kaçmasından cesareti kırılan donanma ve karadaki ordu muharebesiz teslim oldu.

ANTUVAN VE KLEOPATRANIN ÖLÜMÜ

Oktav, Antuvanın eski dostlarına âlicenaplıkla hareket etti. Onları affetti. Oktav, Antuvanı nerede arıyacağını bilmediği için malûmat almak üzere *Samoşta* (Sisam) durdu. Fakat bu sırada İtalyada karışıklıklar çıktığından Romaya döndü. Antuvan ise Kleopatranın refakatinde olarak İskenderiyeye dönmüştü. Ümitsizliğin ilk anları geçer geçmez yine zevk ve sefahet başladı. Antuvan, Oktavdan Atinada sade bir adam gibi yaşamak için müsaade istedi, bunu alamadı. Diğer taraftan ölünciye kadar biribirinden ayrılmamak için yemin ettikleri halde Kleopatra kendisine hıyanet etmeyi düşünüyordu.

Oktav, Nil munsabında *Pelüs* civarlarında görüldü. Antuvan mukavemete teşebbüs etti. Süvarisi ile ümitsiz muharebe etti. Fakat, herkes kendisini terkediyordu. Bu esnada Kleopatranın öldüğüne dair kendisine yanlış bir haber verilerek aldatıldı (M. E. 30).

Kıralıçaya gelince; o, Oktav ile bir mülâkatında Sezar ve Antuvana yaptığı gibi onun da affini ve muhabbetini kazanmıya yeltendi. Oktav, kendisini müphem sözlerle cesaretlendirerek zaman kazanmak istiyordu. Maksadı, Kleopatrayı zafer alayında göstermek için hayatta tutmak istiyordu. Fakat Kleopatra intihar ederek onun elinden kurtuldu. İddia olunduğuna göre kolunu bir yılana sokturmuştur.

Oktav, sükûneti tesis için kışı şarkta geçirdi. Ve Mısırı Romanın bir vilâyeti ilân etti.

L. İMPARATORLUK

1. *OGÜST VE YENİ REJİM*

OKTAV TEK BAŞINA HÂKİM

Oktavın galebesini Romalılar millî bir zafer olarak telâkki ettiler. Avdetinde kendisine büyük bir zafer alayı yapıldı. Mahir bir politikacı olan Oktav, bu haleti ruhiyeden istifade etti. Gayet mütevazı ve demokrat bir hal takındı. Halk ile temas eder, hususî davetleri kabul ederdi. Muhasımlarına karşı müsamahakâr hareket etti. Basit bir hayat yaşamıya başladı. Etrafına kıymetli adamlar topladı. Evelce muhasım olduğu halde meşhur müverrih "Tit-Liv„ i izaz etti. Agripa gibi mahir bir

kumandan, arkadaşı idi. *Mesen* gibi muktedir bir idareci ve diplomat, daima yanında idi. Halk onun vaziyetinden memnun idi. Zaten Halk mütemadi harplerden ve ihtilâllerden bıkmış usanmıştı.

500 senedenberi devam eden aristokrat cümhuriyet Oktavın elinde hiçbir çarpışma olmadan, yavaş yavaş, hemen mutlak bir hükümdarlığa döndü.

CÜMHURİYETİN ZEVAHİRİNE HÜRMET Oktav, askerî ve sivil iktidar (imperium) ve salâhiyetleri yavaş yavaş nefsinde toplamıya başladı. Fakat, daima Senatoya dikkat ve hürmet eder, zevahiri kurtarmıya çalışırdı. Hürriyet taraftarlarını hoşnutsuzluğa sevketmek istemezdi.

Oktav, hayat kaydı şartile Konsüllüğü reddetti. Diktatörlüğü de kabul etmedi.

MUTLAK HÜKÜMDARLIĞIN HAKİKATI Bütün bunlarla beraber Oktav, mutlak bir idare tatbikine muktedir oldu. Oktav eskidenberi taşıdığı imparator unvanile bütün askerî kuvvetlerin kumandasını elinde tutuyordu. Ayni zamanda Senato prensi idi; yani ismi Senatörler listesinin başında idi. Bu sebeple ilk reyini bildiren o idi. Onun salâhiyeti, kolaylıkla diğerlerini kendi noktai nazarına sürüklerdi.

Dinî sıfat ta almıştı. Senato, kendisine *Ogüst (Res. 130,131)* unvanını da verdi. Bu unvan o zamana kadar yalnız mabutlara verildi; ulvî, namdar demektir. Bu isim, onun Oktav ismini unutturdu. Bir nevi kutsiyet iktisap etti. Bütün bu tevcihler, Ogüstün eline hakikî olarak mutlak bir idareyi veriyordu.

İDAREDE İNTİZAM Efkârı umumiye Ogüstle beraberdi. Ogüst, herkesin eyiliğini isterdi; bunu hissettirebilmişti. Hernevakit iktidardan çekilmek istese, Senato, rica ile kendisine iktidarı muhafaza ettiriyordu.

44 sene devam eden Ogüst devri, dahilî harplerin bıraktığı intizamsızlıkların ve fenalıkların giderilmesile geçti. Ogüst, idareyi, maliyeyi ıslah etti. Heryerde asayişi temin etti. Orduyu yeniden tesis ve tanzim etti. Her türlü suiistimallere nihayet verdi. Vilâyetlerden gelen şikâyetlerle bizzat meşgul olur ve derakap cevabını verirdi. Bu umumî asayiş, ticareti inkişaf ettirdi. Servet arttı. Birçok nafıa işleri yapıldı. Yollar açtı. Kanallar açtı, bataklıklar kuruttu. Bir harp siya-

seti takibinden içtinap etti. Hudutlarda, yalnız emniyeti temin noktai nazarından bazı küçük harpler yaptı. Ahlâksızlıkla mücadele etti. Fazla lüks yemek yemeyi meneden kanunlar yapacak kadar ileriye gitti. Sefahet ile yaşıyan aile erkânından bazılarını nefiy ve mahkûm etti. Bu umumî refah, sükûnet, bütün imparatorluğu Romaya ve şahsına bağladı.

HUDUTLAR

Umumî refahın şartlarından biri, sulh idi. Ogüst, yalnız tedafüî tedbirler aldı; şahsan harbı sevmezdi; bizzat az sefer yaptı; fakat kıymetli kumandanları vardı.

Cümhuriyet zamanında, pek çabuk zaptolunmuş geniş memleketler hudutlarında henüz tamamen itaat altına alınamamış milletler vardı. Ogüst, bunların itaat altına alınmalarını tamamladı. İskitler ve Hint ile münasebete girdi.

Ogüst, bütün hudutlarda kat'î bir sulh tesis edebileceğini umuyordu. Fakat Ren ırmağının ve Tunanın ötesinde oturan muharip ırklar daha o devirde Roma için ciddî bir tehlike teşkil ediyorlardı.

GERMENLER

Ogüst, bütün sulh arzusuna rağmen imparatorluğunun son zamanlarına doğru Germenler tarafından iz'aç edildi. Sezar, Ren ırmağı sahillerine geldiği gündenberi Germenler Romalılarla temasa başlamışlardı. Bunlarda roma memleketine taarruz arzusu hasıl oldu. Ren ve Tuna ırmaklarını geçmek teşebbüslerinde bulunmaya başladılar.

Roma orduları bunları *Elbe* ırmağına kadar kovaladı. Ogüst acele etti. Bunları bir vilâyet halinde idare etmek istedi. Germenler Roma tahakkümüne tahammül edemediler. *Arminyüs* namında bir germen kahramanı çıktı. Bütün milletini isyana teşvik etti. Bu genç reis, Romada terbiye görmüştü. Romalıları yakından tanımıştı. Kendilerine karşı müthiş bir gayz ve kin duyardı. Roma ordusunu *Tötoburg* ormanlarında pusuya düşürdü, mahvetti. Roma ordusunun kumandanı *Varüs* kılıcı üzerine kendisini atarak intihar etti. Ogüst bu haberden çok müteessir oldu. Ümitsizliğe düştü. O zaman 70 yaşında idi. Kendisinin bizzat intikam almasına yaşı müsait değildi. Ogüstün idare tarzı malûm şekillerden hiçbirine benzemiyordu. Ogüst, saltanat sürmüyordu. O bir nevi reislik yapıyordu. Ogüst, Kampanyada bir seyahat esnasında 76 yaşında öldü (M. E. 14).

2. OGÜST ASRINDA İÇTİMAÎ HAYAT VE GÜZEL SAN'ATLER

Ogüst zamanında Romalıların içtimaî hayatı yükselmişti. Dahilî muharebelerin bitmesi herkese okumak ve yetişmek için zaman bırakmıştı. Dünyanın her tarafından birçok muharrirler, filozoflar Romaya gelmeye başladılar. Kütüphaneler, umumî halk kıraat salonları açıldı. Daha Çiçero zamanında çok incelmiş olan roma lisanı müverrih Tit - Liv, *Virgil*, *Horas* ın sayesinde en mütekâmil halini almıştı. Tit - Livin 124 ciltten ibaret olan Roma Tarihi ve neşrettiği nutukları ilim ve edebiyat noktai nazarından çok kıymetli idi. Bu âlim ve edip cümhuriyetçi olan fikir ve temayüllerine rağmen imparatordan çok iltifat görmüştü.

Virgil, Ogüst tarafından muavenet ve himaye görmüştü. Ziraat hayatının eyiliklerini anlatan *Géorgiqueler* namındaki eseri meşhurdur. Virgil, bu eserile imparatorun yaptığı ihyakâr hareketlere yardım etmek istemiştir. O devirde, edebiyat âleminde hizmet ve şöhretleri olan daha birçok kimseler yetişti. Bu devirde, Romada hukuk âlimleri de yetişmişti. Evelce yalnız devletin menfaatine istinat eden Roma hukuk telâkkisine yavaş yavaş insanî ve hakkaniyet esasları da girmeye başladı. Hukuk âlimleri, kanunları bu suretle tefsire başladılar. Ogüst bazı mütehassısları bu vazife için tayin etmişti. "*Kaoiton*„ — ki Ogüstün şahsî dostu idi — bunlardan biri idi ve kuvvetli bir hukuk âlimi idi.

Diğer ilimler ve hekimlik Romada ilerliyememişti. Hekimlerin hemen cümlesi Yunanlı idi. Fizik ve riyazıye gibi ilimlerle de en çok Yunanlılar iştigal ederdi.

Heykeltraşlık ve resim de ayni vaziyette idi. Romada birçok güzel heykeller rekzedilmişti. Fakat, yapanlar, Yunanlılar idi. Güzel eserlere karşı umumî bir incizap vardı. Birçok zenginler yunan eserlerinden mürekkep kolleksiyonlar yapardı.

3. OGÜSTTEN SORAKİ DEVİR

TİBER Ogüstün ölümünden sora *Tiber* imparator oldu. İlk zamanlarda gayet demokrat ve mütevazı idi. Senatoya fevkalâde hürmet ederdi. Fakat

ahlâkını değiştirdi, zalim oldu. Çok kan döktü. Nihayet Tiber, Romada kendisini emniyette görmedi. Napoli karşısındaki *Kapri* adasına çekildi. Orada 78 yaşında iken öldü (M. S. 37).

KALİGULA (M. S. 37-41) Tiberin ölümünden sora, yerine geçen *Kaligula*, bidayette umumî bir teveccüh ve muhabbet celbetti. Menfileri affetti. Mahkûmların hürriyetini iade etti. Fakat sora bir hastalığa yakalandı, aklî muvazenesini kaybetti. Birçok ahlâksızlıklar ve sefahet içinde, devlet hazinesini iflâs ettirdi. Birçok cinayetler yaptı. "Ne eyi olurdu, bütün roma halkının bir başı olsaydı, bir kılıç darbesile bu başı alsaydım„ sözü, hunharlığına bir delildir. Atlarından birini konsül yapmak istedi. Hemşiresine ülûhiyet sıfatı verdirtti. Nihayet, kendi zabitlerinden *Avéréas* ın hançerile öldürüldü.

KLOT Bunun ölümünden sora Senato, idareyi eline almak istedi. Fakat, ordu müdahale etti. Kaligulanın amcası *Klot*u imparator ilân etti. Gayet zayıf ve beceriksiz bir adamdı. Askerler bunu Kaligulanın katlinde, bir halı altında saklanmış titrek bir halde bulmuşlar ve kolundan yakalıyarak imparator olduğunu tebliğ etmişlerdir. İnsanî fikirlerle idareye başladı. Yalnız, seciyesinin ve iradesinin zayıf olması, kendisini esirlerinin elinde oyuncak yaptı. Bunlar, zenginleşmek için her türlü cinayetleri yaparlardı. Ahlâksızlığı ve sefahetile meşhur karısı *Mesalina*nın ise yapmadığı cinayet ve rezalet kalmamıştı. Nihayet imparator bu kadını öldürttü. Klot, *Jermaniküs*ün kızı *Agripina* ile evlendi. Bunun *Neron* namında bir oğlu vardı. Yeni imparatoriçanın bütün maksadı bu oğlunu, üvey babasına halef yaptırmaktı. Birçok entrikalarla buna muvaffak oldu. Klot, sora asıl evlâdı aleyhine olan bu karardan nadim oldu. Bunun üzerine Agripina imparatoru zehirledi (M.S. 54). *Sen-Piyer*, bunun zamanında Romada yerleşmiştir.

NERON Neron, imparator olduğu zaman 17 yaşında idi. Gayet adi bir tahsil görmüştü. İlk hocası bir dansör idi. İlk zamanlarda anasının idaresi altında ve bunun kendisine yardım etmiye memur ettiği filozof *Seneka* ve zabit *Bürrüs*ün nezaretinde beş sene devam eden imparatorluğu az çok memnuniyeti mucip oldu. İlk zaman-

larda bir mahkûmiyeti imza ederken, nefret ve korku duyardı. Fakat yavaş yavaş asıl seciyesi meydana çıkmıya başladı. Evvelâ üvey kardeşini öldürttü. Anasının salâhiyetlerine nihayet verdi. Mutlak bir zulüm ve salâhiyetle idareye başladı. Yaptırdığı yeni şatosu için lâzımgelen parayı bulmak üzere binlerce aileyi imha etti. Servetlerini gaspetti. Anasını ve karısını öldürttü. Sesi gayet çirkin olduğu halde tiyatrolarda, umumî halk muvacehesinde şarkılar söyler ve kendisini zorla alkışlatırdı. Yarışlara iştirak eder ve yere yuvarlanırdı. Fakat kimse gülmeye bile cesaret edemezdi. O esnada Romada hâdis olan bir yangını, hıristiyanların uğursuzluğuna atfetti. Binlerce hıristiyanı imha etti. Hıristiyanları reçine ile yağlar, ateş verirdi. Geceleri penceresinde, bunları aydınlık yapmak üzere diri diri yanarken koşturturdu.

Bu adi vahşetler, bilhassa eyaletlerde fena tesir yapıyordu. Goldeki ordunun kumandanı *Vindeks*, isyan işaretini verdi. İspanyayı idare eden *Galba* yı imparator ilân etti. Vindeks mağlûp oldu ve intihar etti. Bununla beraber Roma şehri, bu defa yeni imparatoru alkışlamıya ve beklemiye başladı.

Neron, korktu. Şehirden kaçarken boğazına bir mızrak saplıyarak kendisini öldürdü. Son sözleri şu idi: "Benim ile ne büyük bir san'atkâr kayboluyor!„ (M. S. 68).

Bununla beraber bu devirde haricî muvaffakıyetler oldu. Şarkta Partlar mağlûp edildi. Ermeni tacının Romalılara aidiyeti kabul ettirildi. İngiltere kıt'ası zaptedildi ve Britanya, Romanın otuzuncu vilâyeti oldu.

4. *ORDULAR TARAFINDAN İNTİHAP OLUNAN İMPARATORLAR*

M. S. 68 DE ROMA ORDULARI

İtalyanlardan mürekkep ordunun hizmeti, daha hafif olmakla beraber, fazla para alıyorlardı. Bu hal, vilâyet ordularını kıskandırıyordu. Başlıca 3 vilâyet ordusu vardı; Ren ırmağı üzerinde bir; Tunada bir ve bir de şarkta.

Ren ordusu en kuvvetlisidi. Keltlerden teşkil olunmuştu.

Şark ordusunda, bilhassa çok Türk vardı. Tuna ordusunun da çoğu Türklerdendi.

Neronun ölümünden sora imparator intihabına ordu müessir olmıya başladı. İspanya valisi Galba, Goldeki ordunun ısrarile hemen imparator olmuştu. Fakat Neronun dostlarından *Oton* bunun aleyhine bir isyan tertip etti. Birçok askerleri kandırdı. Galbayı öldürdüler. Oton, Senatoya kendisini cebren imparator kabul ettirdi. Bu defa *Germanya* daki ordu isyan etti. Kendi kumandanları *Vitelliyüs* ü imparator ilân ettiler. Vitelliyüsün orduları Gol kıt'asını ve Alpleri geçerek Romaya yürümeye başladı. Dissiplinden mahrum olan bu ordular, yolda geçtikleri bütün yerleri yağma ediyorlardı. Oton mağlûp oldu ve kendisini öldürdü. Vitelliyüs Romaya girdi. Birçok vahşetler ikaına başladı. Birçok rezaletler yaptı. Bu defa, şark ordusu isyan etti. Kendi kumandanı *Vespasiyen* i imparator ilân etti. Tuna ordusu da buna iltihak etti ve Roma üzerine yürüdü. Vitelliyüs korkarak saklandı. Bununla beraber taraftarları Roma sokaklarında kanlı muharebeler yaptılar. Nihayet Vitelliyüs taraftarları mağlûp oldu. Kendisi yakalandı ve öldürüldü.

5. *FLAVİLER SALTANATI*

VESPASİYEN Vespasiyene, *Flaviyüs* ve *Pasiyanüs* denirdi. Teşkil ettiği hanedana da *Flaviler* denirdi. Flavi Vespasiyen Sabinli idi; eyi bir asker ve idare adamı idi. Asayişi iade etti. Seleflerinin israfile harap olan hazineyi zengin yaptı, adaleti temin etti. Basit, mütevazı ve namuslu bir hayat yaşardı. Bunun zamanında Palestin ve Yahudiler tamamen Romanın hakimiyeti altına girdi.

TİTÜS Vespasiyen öldü (M.S. 79). Oğlu *Titüs* imoldu. Kendisi için beslenilen ilk endişeleri bertaraf etti. Eyi, temiz ve namuslu bir idare takip etti. Fakat az yaşadı.

Bu devirde Romanın mühim birçok mebanisi, heykelleri yangınlarla yandı. Veba hastalığı Romalıları mahvediyordu.

DOMİSİYEN Titüsten sora imparator olan kardeşi *Domisiyen*, gayet şeni bir zalimdi. Yapmadığı vahşet kalmamıştı. Nihayet bizzat sarayının içinde adamları tarafından öldürüldü. Merkezdeki bu şenaatlere rağ-

men Romanın namuskâr orduları, hudutlarda, memleketin müdafaasına ve itilâsına çalışırlardı. Meselâ *Agrikola* bu devirde idi ki bütün Britanya kıt'asının fethini temin etmişti.

6. ANTONENLER

Domisiyenin katlinden sora, bir asır kadar, (M. S. 96-192) Roma İmparatorluğunu idare eden 6 prens, *Antonen*ler namı altında tanınmıştır. Hakikatte, bunlardan son üçü bu namı taşımışlardır. (Bunların isimleri şunlardır: *Nerva, Trajan, Hadriyen, Antonen, Mark-Orel, Kommot.* Bu devirde imparator olmakta evlâtlık kaide olmuştu.

NERVA Domisiyenin ölümünden sora, Senato, kendi azasından *Nerva* yı imparator ilân etti. Bu, âlim bir adam idi. İki defa konsül olmuştu. İdare etmesini bilirdi. Senato ile beraber birtakım fenalıkları izaleye çalıştı. Fakat seciye ve irade itibarile zayıftı. Ölümünden üç ay evel devleti daha kuvvetli bir adama teslim etmek istedi.

Ordu rüesasından "*Trajan*„ ı evlâtlığa intihap etti.

TRAJAN Trajan askerdi. Şarkta on sene bulundu. Sora, pretör ve tribün konsül olmuştu. Selim akıllı, ahlâklı ve fikirli idi. Bu sayede Romayı sulhe ve refaha kavuşturdu. İmparator olup Romaya geldiği zaman yaya olarak şehre girdi. Çok demokrat idi. Maliyeyi ıslah etti. Tasarruf ettiği paraları umuru nafıaya tahsis ediyordu. Taşradaki valileri çok kontrol eder, devletin işleri üzerinde onlarla daima görüşürdü.

HARPLER Trajan, her şeyden evel askerdi. *Daclar* ve Partlar aleyhine iki mühim harp idare etti. Tuna şimalinde, Karpat dağlarının iki tarafında, Karadenize kadar olan sahada Türkler milâdın ilk asrında büyük bir devlet kurmuş bulunuyorlardı. Başbuğlarının adı, *Decebal* idi. Kendileri Daclar ve memleketleri de *Dacya* diye tanınmıştır. Daclar Domisiyeni mağlûp etmişler ve haraca bağlamışlardı. Kendilerine bir müddettenberi vadolunan para verilmediğinden Tunanın sağ sahiline akına başladılar.

Trajan, bunlar aleyhine sefer yaptı. Tuna üzerinde köprüler kurdu; ileri yollar açtı; Dacların istihkâmlarını birer

birer almaya mecbur oldu; nihayet, Dacların payitahtları olan *Sarmizegetusa* (Transilvanyada *Varhely*) ye kadar ilerledi. İşte bu tarihtedir ki, Dacyaya Roma muhacirleri yerleştirildi; bugünkü Romanyadaki Romenlerin esasını bunlar kurdu. (M. S. 105). Bu seferin hatırası olmak üzere Trajan sütunu rekzolundu. Bundan sora Partlar aleyhine harp açtı. Büyük İskenderi taklit etmek istedi.

Ermenistan ı itaati altına aldıktan sora, Partlara kendi memleketlerinde taarruz etti. Mezopotamyadan geçerek Susa kadar girdi. Donanmasını Acem körfezine soktu; fakat Partların isyanı üzerine, ricate mecbur oldu. Çok adam kaybetti, ordusunu Suriyede, Hadriyen kumandasında bıraktıktan sora. Sicilyaya geldi, orada öldü.

HADRİYEN

Trajandan sora Hadriyen imparator oldu. Ayni usulü idareyi takip etti. Hudutların ve dahilde sükûn ve asayişin mutlak bir surette temini, siyasetinin esasları idi. Bunda muvaffak oldu. Zamanında, Roma sükûnet, refah ve servete mazhar oldu. Bu imparator Romada oturmazdı. Vilâyetleri dolaşır, halkla temas ederdi. Herkesin işlerine bakardı. Vilâyetlerde birçok nafıa işleri yaptırmıştı *(Res. 135)*. *Edirne* yi (Hadriyanopolis) yaptıran budur.

SOFU ANTONEN VE HALEFLERİ

Bundan sora imparator olan *Sofu Antonen* sakin bir adamdı. Bilhassa hıristiyanlara yapılan tecavüzleri menetmekle ve esirlere fena muamele etmek usulünü kaldırmakla umumî bir muhabbet celbetmişti. Halefi filozof Mark-Orel de adilâne bir idare takip etti. Yalnız, hıristiyanlara karşı ağır kanunların tatbikine müsaade etti. Bundan sora gelen oğlu Kommot zalim bir adamdı. Şahsî kuvvetine çok mağrur idi. Bizzat gladiyatör oyunlarına iştirak ederdi. Arkadaşları olan gladiyatörler vasıtasile birçok cinayetler yapardı. Nihayet arkadaşları tarafından boğduruldu.

Antonenler denilen bu altı imparatorun — sonuncusu müstesna — devirleri, Roma İmparatorluğunun adalet, şevket ve refah devridir. Hep vilâyet halkından olan bu imparatorlar, vâsi olan nüfuz ve salâhiyetlerini suiistimal etmediler. Adaleti tatbik ettiler. Bunun içindir ki, devirlerine *Hür İmparatorluk* unvanı verildi.

7. İMPARATORLUK DEVRİNİN REJİMİ VE MEDENİYETİ

İDARE USULÜ İmparatorlar, mutlak bir salâhiyeti haizdi. Arzularını ve emirlerini bildiren yazılar, kanun kuvvetini haizdi. Ordunun başkumandanı idi. Harp ve sulh kararını o verirdi. Hazine emrinde idi. Doğrudan doğruya emrinde vilâyetler vardı. İdaresi Senatoya tâbi olan vilâyetleri de kontrol ederdi. Dine ve ayinlere hâkimdi. İdare, mutlak hükümdarlık idi. İmparator taç taşırdı. Ölümden sora Allah diye ilân edilirdi. Senato, zâhirde bütün bu kudret ve salâhiyetlere iştirak ederdi. Fakat hakikatte imparatorun müsaadesi olmadan hiçbir karar veremezdi. Terrör senatörleri tamamen yıldırmıştı. İmparatorlar daha ziyade, yanlarında itimat ettikleri adamlarla istişare ederlerdi. Hadriyen devrinde bu müşavirlerin teşkil ettikleri heyet birtakım şubelere ayrılırdı. Bugünkü nezaretler gibi. Bütün memurlar ve idare makinesi bunlara ve dolayısile İmparatora tâbi idi. Vilâyetler merkezden emir alırdı. Şu muhakkak ki imparatorluk devrinde, bütün imparatorluğun idaresi merkezleştirilmişti. Eski fütuhat devrinde Romalılar vergi vermezlerdi. Alınan ganimetler, ecnebi memleketlerinde musadere edilen servetler, masarifi umumiyeyi temine kâfi idi. Fakat, fütuhatın arkası kesilince vergileri ziyadeleştirmek mecburiyeti hasıl oldu. Emlâk, temettü vergileri kondu. Gümrük resmi alınmaya başlandı. Bu hasılat, ya Senatonun hazinesinde veyahut imparatorun hazinesinde toplanırdı. Maamafih, bilâhare yalnız ikincisi kalmıştı. Bütün bu devlet parasının sarfı, imparatorun elinde idi. Halk imparatorun sarfiyatile ve hazineyi tarzı istimalile hiç alâkadar olmuyordu. Para basmak hak ve imtiyazı imparatorun idi.

Roma hukuku, uzun bir müddet çok sert olan " On iki levha kanunu „ ndan mülhem idi. Hadriyen tarafından sora neşredilen kanunlar biraz tadil ve tahfif edildi. Bilhassa, babanın aile üzerindeki vâsi salâhiyeti biraz tahdit edildi.

Vatandaşlar arasında müsavat fikir ve telâkkisi gittikçe ilerliyordu. Kanuna biraz daha yumşaklık vermek için büyük hukuk âlimlerinin şerh ve tefsirleri muta oluyordu. Yüksek salâhiyet, imparatorun elinde idi. İmparator bu vazifeyi, ken-

di müşavir heyeti vasıtasile ve bir tahkikat heyeti vasıtasile yapardı. Af hakkı daima imparatorun olmuştur. Diğer adliye memurları, imparator namına vazife görürlerdi. İdam, nefiy ve tağrip, boğma, emlâkin musaderesi ağır cezalar idi. Son zamanlarda, bilhassa hıristiyanlara ve esirlere tatbik edilen, madenlerde hidematı şakka ve vahşi hayvanlara parçalatmak gibi cezalar da icat edilmişti. Bir zaman oldu ki mahkûmların biribirini gladiyatör oyunlarında öldürmesi veyahut vahşi hayvanlar tarafından parçalanmaları, halkın en büyük zevk ve temaşası olmuştu. Klot, bu tarzda 19,000 mahkûm öldürtmüştü.

Vilâyetler artık doğrudan doğruya imparatorluğun eczayi asliyesinden telâkki ediliyordu. Zaptedilmiş bir memleket halinden çıkmışlardı.

Vatandaşlık umumî olmuştu. O zamana kadar daima mümtaz bir mevkide kalan Romayı bile bir vilâyet halinde idare ederlerdi. Valiler eskisi gibi sık sık değiştirilmezdi. Merkezin daimî teftişi altında idiler. Vilâyetlerde ileri gelenlerden mürekkep ve müntehap meclisler vardı. Vali bunlarla istişare ederdi.

ROMA MEDENİYETİ Roma medeniyeti, bütün vilâyetlere nüfuz etmişti. Bütün vilâyet halkı artık vatandaş olmuştu. Fakat lâtinceyi öğrenmeleri kendilerinden talep ediliyordu. Lâtince her tarafta intişar etti. Bir zamanlar Romaya karşı şiddetli mukavemetler yapan İspanya, lâtin medeniyetinin bir yeri oldu.

ORDU VE HUDUTLAR İmparatorluk orduyu eyi tensik etmişti. Dahilî ve haricî emniyeti temin için hudutlarda birçok tahkimat yapmıştı. İmparatorluk zamanında ordunun hazarî mevcudu 400,000 ni tecavüz ediyordu.

Bu tarzda teessüs eden imparatorluk, iki asır Romalılara ve bütün dünyaya sulh temin etti. Bütün dünya roma muvazenesi altında devamlı bir sulha kavuşmuştu. Herkes Romayı hayırkâr olarak görmeğe başladı. Bu sulh ve emniyet, dahilî mücadelelerin nihayet bulması, umumî refah ve büyük bir iktisadî ve ticarî faaliyet meydana getirdi.

Halk her türlü siyasî faaliyetten vazgeçmişti. Mukadderatını imparatora tevdi etmişti. Bunların en zalimlerini bile

alkışlamıştı. Neronun ölümü umumî matemleri tevlit etmişti. Hariçten birçok yabancılar, bilhassa Yahudiler ve Yunanlılar kütleler halinde Romada ve imparatorluğun muhtelif yerlerinde yerleşmişlerdi. Azat edilen esirler ayrı bir sınıf olarak çoğalmıştı. Bunların içinde büyük iktidar mevkiine geçenler bile oldu. Sezarın ve Neronun müşavir heyetleri içinde birçok esirler vardı.

Aile eski esaslara istinat ediyordu. Çocuklar, küçük iken satılabilirdi. Azası nakıs veya cılız doğanlar öldürülürdü. Talâk vardı. Bekârlar vergi vermiye mecburdu.

İmparatorluk yollara çok ehemmiyet vermiştir. Memleketin her tarafında eyi yapılmış ve muhafaza edilmiş yollar vardı. Kanallar açılmış, köprüler yapılmıştır. Denizlerdeki emniyet, dünyanın her tarafından gelen ticaret cereyanlarının inkişafını temin ediyordu. Çin, Suriye, Hint, Afrika ve bütün Avrupa arasında gayet geniş ticaret münasebetleri başladı. Roma tacirleri Çinin ipeğini ve vazolarını İspanyanın kalaylarını taşırlardı. Roma, ihracat ta yapardı. Bilhassa Germanyaya çok şarap ve kumaş gönderirdi. Roma ticaret kafileleri Nil vadisile daima Afrika çöllerine kadar gitmişlerdi. Roma imparatorları bu vâsi ticareti teshil için birçok limanlar inşa etmişlerdir.

Büyük servet Roma halkını israfa, sefahete soktu. Herkes içmeye başladı. Dansözler ve kadınlar musiki dinliyerek sabaha kadar sarhoş oluyorlardı. Romalılar gayet güzel saraylar, köşkler yapmaya başladılar. Neronun inşa ettirdiği "*Altın Ev*" in tavanları müteharrik idi. Açıldığı zaman davetliler üzerine kokular ve çiçekler dökülürdü.

Halk bilhassa tiyatrolara, sirklere çok rağbet ederdi. Sirklerde gladiyatörlerin kanlı oyunları, yahut mahkûmların vahşi hayvanlar tarafından parçalanması gibi manzaralar halkın sürur ve alkışlarını celbederdi. İmparatorlar da bu oyunlara daima gelirlerdi. İçlerinde, bazıları bizzat oyunlara iştirak ederdi. Neron ve Kommot gibi.

Bütün bu ihtişam içinde edebiyat ve şiir Ogüst zamanındaki tekâmülün derecesini bulamamıştı. Bu devrin en mühim muharrirleri *Seneka* ile meşhur müverrih *Tasitüs* idi.

Bu devirde birçok heykeltraşlar yetişmiştir. Bunların en meşhuru *Zenador*dur. Yaptığı heykellerde zarafetten ziyade büyüklük vardır. Neron için yaptığı heykelin tulü 33 met-

re idi. Romalılar mimarlıkta çok muvaffak olmuşlardır *(Res. 136)*. Bu devir esnasında Romada yapılan asarın büyük mimarî kıymeti vardır.

Romalılar müspet ilimlere heves edemediler. Bir istidat ta göstermediler. Bu noktai nazardan, bu devirde de yetişmiş kıymetli âlimleri yoktu. Meşhur riyazî *Ptoleme* ve *Dr. Galiyen* bu devrin âlimleri idi. Romada otururlardı. Fakat Yunanlı idiler.

ROMA ŞEHİRLERİ ROMA VE POMPEİ

Milâttan sora iki asır müddetçe Roma, imparatorluğun hakikî merkezi oldu. Civarile beraber iki milyon ahalisi vardı. Çok katlı yüksek evleri, muhteşem abideleri azametini gösteriyordu *(Res. 134)*. Sokakları dardı, ancak piyade olarak geçilebilirdi. Ahalinin büyük kısmı kiracı idiler. Bugün eski Romadan bazı abidelerin harabelerinden başka bir şey kalmadı. Fakat Pompei şehri *Vezüv* yanardağının feveranında (M.S. 79) kül yağmurları altına gömüldü. Şehir, bütün eserlerile, olduğu gibi kaldı. Roma evlerinin ve eserlerinin debdebesi orada görülür.

M. HIRİSTİYANLIK VE ROMA

Roma dini, merasimden ibaret idi. Ruhlar ve derunî hayat üzerinde müessir olmamıştı: Fütuhattan sora, bütün diğer milletlerin din ve ayinleri Romaya verilmişti. Bunlar memnu değildi. Bilhassa roma ve yunan ilâhları çok karışmıştı. Yunandaki "Zeüs„ Romada Jüpiter, "Afrodit„ Venüs olmuştu. Şark kavimlerinin din ve mabutları Romaya nüfuz etmişti. Bilhassa şark dinlerinin Mistisismi Romalıların hoşuna giderdi. İsis ve Serapis için Romada mabetler yapılmıştı. Acemlerin mabudu *Mitra*, Suriyelilerin mabudu *Adonis* Romada da mabut olmuştu. Bütün bu muhtelif dinler ruhlarda bir anarşi yapmıştı. Stoyiklerin felsefesinin kabul ettiği vahdet esası Romalılar üzerinde tesir yapmıya başladı. Münevverler ve ileri gelenler, bu felsefeye çok taraftar idiler. İtikat noktai nazarından ruhlardaki bu boşluk ve teşevvüşten hıristiyanlık çok istifade etti ve süratle nüfuz etti.

İSA

Isa, Oktav devrinde *Nazarette* doğdu. Umumî hayatına 26 yaşında başladı. Ve ancak üç buçuk sene devam etti. Yahudiler bunu tevkif ettiler.

Mesih unvanı altında halkı iğfal ve tehyiç ettiği töhmetile mahkemeye sevkedildi. Yahudileri tatmin için bunu haça gerilmeğe mahkûm ettiler; mahkûm eden hâkimin adı *Pons-pilat* tır.

İsa, yahudi dininin mukaddes an'anelerini muhafaza etmekle beraber haricî ibadetlerini terkediyordu. Umumî olan bir Allaha itikadı emrediyordu. İsa, dinde, ibadetten ziyade ruhları yükseltmek ve birleştirmek gayesini esas tutmuştu. Zulüm, işkence, tehdit sefalet içinde inliyen Roma halkının aşağı tabakalarında İsa dininin hususiyeti çok müessir oldu.

APOTRLAR, KUDÜS VE ROMA

İsa, hayatında müritlerinden 12 kişiyi intihap etmiş ve onlara, noktai nazarlarını daha hususî öğretmişti. Bu adamlar İsanın sözlerini *"Eyi haber-İncil„* i yaymağa memurdular; şehirleri ve köyleri dolaşıyorlardı. Bu memurlar, Kudüste, bir cemaat teşkil etmişlerdi. Bunlar, mukavemete tesadüf ettiler ve kovuldular. Bundan sora, Antakyada bir cemaat yaptılar. *Hıristiyan* (Chretien) ismi, ilk defa burada meydana çıktı; ondan sora da Kıbrıs adasında.

Bir yahudi *Sen - Pol* ismi altında İncilin en faal propagandacısı oldu. Bu adam, her türlü tehlikelere göğüs gererek, Anadoluyu, Yunanı dolaştı. Bunun faaliyeti sayesinde, Efes, Selânik ve Korent gibi büyük merkezlerde hıristiyanlık başladı. *Sen - Piyer* namını alan, bir *Apotr* da Romada ve İtalyada ayni vazifeyi yapıyordu. Milâdın daha 40 ıncı senelerine doğru hıristiyanlık dini Romada birçok taraftarlar buldu. Bu iki Apotr, Neron tarafından yapılan hıristiyan katliamlarında öldürülmüşlerdir.

İmparatorluk devrindeki kavimlerle olan münasebetin çoğalması, lâtin ve yunan lisanlarının cihanşümul olması, bu dinin çabuk intişarına sebep olan amillerdir. Müteaddit allahlara tapma, ruhlara hiçbir şey vermediği için nüfuzunu kaybediyordu. İlk propagandacılarının gayur, fedakâr ve cesur olmaları insan ruhlarını kuvvetle hıristiyanlığa doğru çekmiye muvaffak oldu.

Bununla beraber ilk zamanlarda bu dinin saiik ve naşirleri büyük müşkülât ve tehlikelere maruz kaldılar. Romalılar, bütün dinlere karşı müsamahakâr idiler. Fakat, hıristiyan dininin diğer hiçbir dini kabul etmemesi Roma rüesasını

kızdırıyordu. Hıristiyanların gizli yaptıkları içtimaları imparatorlar emniyeti muhil hareketler gibi telâkki etmeye başladılar. Hıristiyanların mabutlarının heykellerine günlük serpmekte itinaları umumî gayzı celbediyordu. Aleyhtarlar hıristiyanların insan eti yediklerini, içtimalarında birçok sefahetler yaptıklarını iddia ve bu suretle halkı büsbütün tehyiç ederlerdi.

İLK KİLİSE TEŞKİLÂTI

İlk hıristiyanların teşkilâtlanmak için, Romalılardan istifade ettikleri zannolunur. Hıristiyanların toplanma halleri ise bazı yahudi âdetlerinin tesiri altında olmuştur. Hıristiyanlar din meselelerini konuşmak, dinî kitaplar okumak, dua etmek için toplanırlardı. İşte bu toplanmalar ve karşılıklı yardım, uzak cemaatler arasındaki münasebetler, hasım muhitlerde yaşamaya mahkûm edilmiş bulunan yahudilerin âdetlerini andırır.

Fakat, başlangıcındanberi hıristiyan kiliselerinin kuruluşu başkadır. Kilise reisleri daimî değildi, lâyık olan bu vazifeyi yapardı.

Kâfi adette hıristiyan bulunmıya başlıyan her şehirde bir cemaat teşekkül etti; bunların toplandıkları yere kilise (Eglise) dendi. Muhtelif yerlerdeki kiliseler arasında irtibatlar tesis olundu.

En mühim kilise, Roma kilisesi oldu. İlk kiliseler yeraltı mezarları idi, bunlar yeraltında kazılmış birtakım galeriler idi, bunlara *katakomp* derlerdi.

Hıristiyanlar, ilk zamanlarda, çok feci zulümlere uğradılar; katliam edildiler, yakıldılar, vahşi hayvanlara parçalattırıldılar.

Bu siyaset aksi tesir yaptı: Her tarafta, hıristiyan cemaatleri çoğaldı.

Hıristiyanlık ilk iki asırda, nispeten meçhul kaldı; üçüncü asırda çok yayıldı.

Hıristiyanlığı resmen ilk tanıyan İmparator Konstantin olmuştur. *(Res. 132)*

1. III ÜNCÜ ASIRDA ROMA İMPARATORLUĞU

Son İmparator Kommot öldürüldükten sora, Roma karıştı, vaziyete hâkim olan hassa askerleri, *Pretoriyenler* idi; artık imparatoru bunlar nasp veya azle başladılar; en çok para

vereni intihap ediyorlar, vadettiği parayı vermiyenleri azlediyorlardı. Muhtelif mıntakalarda bulunan ordular, bu suretle tayin olunan imparatorları tanımadılar. Üç büyük ordu kendi kumandanlarını imparator ilân etti; bu ordular: Britanya, Suriye ve Tuna orduları idi; bu sonuncu ordu kumandanının adı *Septim Sever (Res. 133)* idi; en kuvvetli ordu bunun ordusu idi. Septim Sever en evel Romaya geldi ve imparator oldu.

AFRİKALI İMPARATORLAR

Aslı Afrikalı olan İmparator Septim Sever vilâyetlere ehemmiyet verir, Roma ve İtalyayı tamamen ihmal ederdi. Romalı senatörleri kovdu. Mısırdan ve Afrikadan senatörler getirtti. Septim Sever öldükten sora *Karakalla* ve *Geta* namındaki iki oğlu ordu tarafından ayni zamanda imparator ilân edildiler. Romaya gelir gelmez biribirine düşman kesildiler. Karakalla, kardeşini anasının kolları arasında hançerledi. Nihayet kendisi de şarkta bir asker tarafından hançerlendi.

SURİYELİ İMPARATORLAR

Ordu Septim Severin küçük yeğeni olan genç bir Suriyeliyi imparatorluk makamına getirdi. *Heliyogabal* yahut *Elagabal* denilen bu maskara, ekseriya kadın elbisesi giyer, daima kokular sürünürdü. Saraya her türlü ahlâksızlıkları ve rezaletleri soktu. Nihayet tahammülü kalmıyan muhafız askerler, bu adamı öldürdüler ve onun yeğeni olan *Aleksandr Sever* i yerine getirdiler. Bu da Suriyeli idi. Bu yeni prens ile saraya intizam ve ahlâk tekrar girdi. Fakat artık her tarafta inhilâl başlamıştı.

İmparator Germenlere karşı Rene gitmek üzere iken *Mayans* ta katlolundu.

ASKERÎ İĞTİŞAŞLAR

235 ten 268 e kadar 33 sene devam eden askerî iğtişaşlar devri yalnız askerler tarafından çıkarılmış olanlardan ibaret değildir. Romada ve bütün vilâyetlerde dahilî ihtilâf ve mücadeleler de çoktu. Aleksandr Severin ölümünden sora ren ordusu *Maksimin* namında bir zati imparator ilân etti. Bu adam, anası cihetinden *Alan* Türklerine mensuptur. Trakyalı bir çoban iken roma ordusunda jeneral olmuştu. Tarih, bunu dev gibi bir adam olarak tavsif eder. Bir yumrukta bir hayvanın dişlerini sökermiş. Maksimin Senatodan kendisini

ROMA İmparatorluğunun dörde bölünmesi

tanımalarını istemiye lüzum görmedi. Muhalefeti kırmak için birçok senatörler öldürttü ve mallarını, paralarını askerlerine dağıttı. Bu adam, Germenleri kendi memleketlerine kadar sürmiye muvaffak oldu. Diğer taraftan Afrika vilâyeti de isyan ederek kendi Valisi *Gordiyen* namında birini imparator ilân etti.

Maksimine çok kızmış olan Senato, bu adamı, hatta oğlunu imparator tanıdı. Afrikada dahilî bir muharebe başladı; Gordiyen I. ve oğlu Gordiyen II. daha orada iken mahvoldular.

İtalyayı istilâ etmiş olan Maksimin de kendi askerleri tarafından öldürüldü.

Gordiyenin küçük oğlu Gordiyen III. Senato ve hassa askerleri tarafından imparator tanındı. Bu adam, Rende ve şarkta muhtelif muvaffakıyetler kazandı. Fakat Perslerle olan bir muharebede öldü. Bundan sora *Arap Filip* namında biri imparator oldu. O da öldürüldü. Ondan sora *Deç* namı verilen biri imparator oldu. Bu da Tuna hududunda Gotlarla muharebede öldü. Deçin ölümünden sora açılan devir, roma tarihinin en karanlık devirlerinden biridir. İmparatorluk tahtına, biribirinden sora birtakım adamlar geçiyor, hepsi bir türlü ölüyor. Meselâ bunlardan *Valeriyen*, pers kıralına esir oluyor; Pers Kıralı *Sapor*, onun sırtına basarak atına biniyor ve sora öldürüyor. Vilâyetler isyan ediyorlar, kendi reislerini hükümdar tanıyorlar. Persler Antakyaya kadar geliyorlar. Suriyede ve Galyada müstakil devletler teşekkül ediyor. Roma İmparatorluk birliğinin kırılmıya ve parçalanmıya başladığı görülüyor.

İLLİRYALI İMPARATORLAR Menşeleri İllirya veya ona muttasıl Tuna havalisi olan imparatorlarla vaziyet eyiliğe yüz tutuyor. Artık bu imparatorlar Romalı değildiler. Bu imparatorların meşhurları şunlardır: II inci *Klot* İlliryalıdır.

Probüs, *Oreliyen*, *Diyokletiyen* ve *Maksimiyen*; bunlar da Tunalıdır.

Klot II, çok ilerlemiş olan Germenleri ezdi ve *Niş* te (Naisüs) Gotları mağlûp etti. Kendisinden sora Oreliyen, imparatorluğun birliğini iadeye çalıştı. Suriyedeki *Palmir* Kırallığına taarruz etti. Hâkimesi *Zenobi* yi esir etti. Gol

itaate girdi. Roma etrafına bir sur çevrildi. Pers üzerine yürümiye hazırlandığı sırada katlolundu.

Probüs, askerleri tarafından öldürüldü. Nihayet Diyokletiyen imparatorluğa geçti.

DİYOKLETİYEN. DÖRTLÜ İDARE

Diyokletiyen, bir azatlının oğlu idi. Zeki ve müteşebbis idi. Biribirinden çok uzak olan hudutlarda ve memleketlerde asayiş ve intizamı, bir hükümdarın temin edemiyeceği kanaatinde idi, ayni zamanda birçok harislerin de ihtiras yollarını kapamayı muvafık görüyordu. Diyokletiyen dört imparatorlardan mürekkep bir idare tesisini düşündü *(Tetrarşi)*. İmparatorluğun idaresini, emniyet ettiği dört arkadaşına kısım kısım olarak verdi. Bunlardan birincisi, hemşerisi *Maksimiyen* idi. Diğer ikisi *Galer* ile *Konstans* oldu.

Galer Diyokletiyenin, Konstans ta Maksimiyenin muavini oldular. Diyokletiyen şarkı, Galer Trakya ve Tuna vilâyetlerini, Maksimiyen İtalya ve Afrikayı, Konstans İspanya, Galya ve Britanyayı üzerlerine aldılar *(Harita. 22)*.

Diyokletiyen, imparatorluğun birliğini muhafaza eden en yüksek salâhiyeti kendisinde muhafaza etti. Bu teşkilât, muvaffak oldu. Her tarafta hakimiyet tesis olundu. İmparatorluk yeniden sarsılmaz bir kuvvet halinde göründü. Diyokletiyen Galerin teşvikile hıristiyanlığı mahvetmiye kalkıştı. Şiddetli ve devamlı bir isyan başladı. Diyokletiyenin koyduğu bir kaideye göre, kendisi ve Maksimiyen, imparatorluklarının 20 inci senesinde çekilmiye mecbur idiler ve o sene gelince çekildiler (M. S. 305).

İmparatorluk, Konstans ile Galer arasında taksim edildi.

2. *IV ÜNCÜ ASIRDA ROMA İMPARATORLUĞU*

I İNCİ KONSTANTİN

IV üncü asrın başlıca vak'aları, hıristiyanlığın zaferi ve Bizansın Kostantaniye olmasıdır.

Konstans ve Galer, yalnız kaldıktan sora kendilerine Maksimin *Dayya* (Daia) ve *Sever*i birleştirdiler. Konstans bir sene sora Britanyada öldü.

Ordusu, oğlu Konstantini imparator ilân etti. Fakat Romada rakipleri çıktı, kabul etmediler. Konstantin, Roma üze-

rine yürüdü. Muhasımlarını mağlûp etti (M.S.312). Bu zaferde askerlerine hıristiyan dininin işaretlerini muhtevi nişanlar verdi. Maamafih kendisini resmen hıristiyan ilân etmedi. Fakat neşrettiği irade ile, hıristiyan ayininin alenen icrasına müsaade etti.

Konstantin, Romayı sevmezdi. Burada oturmak istemedi. Diğer taraftan o zaman imparatorluğu en çok tehdit edenler Tuna ırmağı şimalinde içtima etmişlerdi. Bunlara Roma uzaktı. Bunun üzerine şimdiki İstanbul şehrinin bulunduğu *Bizans* şehrini merkez ittihaz etti. Mevkiin güzelliği ve askerlik itibarile müdafaasının kolay olması, Konstantini bu karara sevketmişti. Bu şehri, tevsi ve imar etti.

JÜLİYEN

Konstantinin ölümünden sora evlâtları, yeğenleri arasında birçok kanlı mücadeleler oldu. Nihayet Germen tecavüzlerini defetmekle askerî büyük bir şöhret kazanan, fakat esasta filozof olan *Jüliyen* imparator oldu. Bu, hıristiyanlık dini aleyhinde idi, dinsizlik taraftarı idi. Fakat cebir istimal etmedi.

JÜLİYENİN HALEFLERİ

Jüliyenin haleflerinden *Teodos*, sadık bir hıristiyan idi. Bunun zamanında hıristiyanlık dini, yine kuvvet ve nüfuz peyda etti. Selefleri zamanında, *Vizigotlar*, ta Edirneye kadar ilerlemişlerdi. İstanbulu tehdit ediyorlardı. Teodos bunları geri attı. Sora da, onları, imparatorluğun muhtelif yerlerinde yerleştirdi. Bir zaman için, imparatorluğunun en sadık müdafileri haline getirdi.

Teodos, her tarafta muvaffak oldu, sükûnet ve intizamı tesis etti. Fakat, bu kadar büyük bir imparatorluğun bir kişi tarafından idaresi, mümkün olmıyacağına kani oldu ve ölümünden evel, imparatorluğu ikiye ayırdı. *Garp* İmparatorluğu ve *Şark* İmparatorluğu.

İki oğlundan *Honoriyüs*e Garp ve *Arkadyüs*e Şark İmparatorluğunu verdi. Garp İmparatorluğu, şu memleketleri ihtiva ediyordu: İtalya, İspanya, Galya, Britanya, Afrika, Garbî İllirya.

Şark İmparatorluğu da şu memleketleri ihtiva ediyordu: Yunan, Makedonya, Şarkî İllirya, Trakya, Asya ve Mısır eyaletleri.

Teodos, sağlığında, oğullarının imparatorluklarını ilân etti. M. Ş. 395 te öldü.

3. *HIRİSTİYANLIĞIN ZAFERİ*

Teodosun devrinden sora, hıristiyanlık, tamamen galip ve hâkim oldu. Artık devletin resmî dini olmuştu. III üncü asırda muazzam bir kilise teşkilâtı meydana çıkmıştı. Şehirlerdeki reisi ruhanilere *evek*, vilâyetlerdekine *metropoliten* veyahut *arşevek* denilirdi.

Apotrular tarafından tesis edilen büyük kiliselerin reislerine *patriyrak* (Antakya, Kudüs, İskenderiye kiliseleri gibi), imparatorluğun merkezi olan Romadaki en büyük reise *Senpiyer*, halefine *Papa* denildi. Hıristiyanlar, yavaş yavaş aralarındaki küçük ihtilâfların hallini kiliseye tevdie başladılar. İmparatorlar, bunu teşvik etti. Bu suretle, kilise kararları, hükûmet kuvvet ve vasıtasile kabili tenfiz ve icra bir hale geldi, nüfuzu arttı. Maamafih, zamanla, bu dinin salikleri arasında da ihtilâflar ve mücadeleler çıktı.

III üncü, IV üncü asırda bilhassa teslis ve İsanın ülûhiyeti hakkında ve V inci asırda, tabiat fevkinde olduğu hakkında münakaşalar açıldı. Bu münakaşalar, tehlikeli karışıklıklara sebep oldu. Bazıları, pers esaslarını da alarak bir nevi yeni din "*Ariyanism*„ telkin ediyorlardı. Bu mezhebi ortaya çıkaran, İskenderiye rahiplerinden *Ariyüs*, İsanın Allah olmadığını iddia etti. Bu meslek, süratle birçok taraftarlar buldu. Nihayet hıristiyan rüesası, *Iznik* te (Nicée) de büyük bir içtima yaptılar (M.S. 325). Ariyüsü mahkûm ettiler. Bütün eserlerinin yakılmasını emrettiler. Konstantin, bu içtimaa muzaheret etti. İskenderiye patriği *Sen - Atanas*, bilhassa bu yeni mezhebe karşı ilmî mücadelelerile iştihar etti.

İznik içtimaında, İsanın hakikî Allah olduğu ilân edildi. İstanbulda 381 de yapılan ikinci bir içtimada "*Sain - Esprit*„ mukaddes ruhun ülûhiyeti tarif olundu.

M.S. 451 de Kadıköyde yapılan bir içtimada, İsa, (Allah ve Adam) diye ilân olundu. Bu mücadeleler ve münakaşalar birçok kıymetli ve âlim kilise reisleri "*per*„ yetiştirdi. Sen - Jan, gibi perler, ilmî kıymetlerile, ahlâk ve hasletlerile, belâgatlerile, eserlerile bu dinin süratle intişarına ve nüfuz ve ehemmiyet kespetmesine saik olmuştur.

N. ROMA VE YABANCILAR

I. III ÜNCÜ ASRIN NİHAYETİNE KADAR

HUDUTLARDA YABANCILAR

Roma İmparatorluğunun Ogüst zamanında çizilmiş olan hudutları milâdî ikinci asrın nihayetine kadar ehemmiyetli bir surette değişmedi. III üncü asır başlangıcında bu geniş imparatorluk, Galya, İspanya ve Afrika eyaletlerini ve Önasyayı ihtiva ediyordu. Bütün bu mıntakalar tehdit altında kaldı.

Afrikada, hudutlar o kadar tehdit altında değildi. Suriye ve Arabistanda ahali müstakil aşiretler halinde idi. Başlıca tehlike şimalde, Ren ve Tuna hudutlarında idi.

Romalıların, barbar âlemi dedikleri, bu hudutlardaki kavimler idi.

TUNA VE REN ÖTESİNDEKİ IRKLAR

Kırımlıların İtalyayı istilâlarındanberi (M. E. 113 - 101) Romalılar, şimal hudutlarından endişeye düşmüşlerdi. Anlaşılmıştı ki, bu hudutların gerisinde çabuk çoğalan ve daima başka topraklar aramıya hazır kavimler yaşıyordu. Bu kavimler şunlardı:

1 — Germen ırkı; bunun iki kolu vardır. Töton, Got.

2 — Islav ırkı

3 — Türk ırkı.

Tötonlar, I inci asrın nihayetinde müteaddit, müstakil kabileler halinde görülürler. Bu kabileler, biribirine karışmış veya konfederasyon halinde birleşmiş olarak, III üncü asırda yeni birtakım isimlerle tekrar görünürler. Bu asırda, Renin sağ sahilinde Franklar; Ren, Elbe ırmaklarile Şimal Denizi arasında Saksonlar ve bunların komşuları, *Angıller* bulunur. Renin yukarı kısmı boyunca bir kavim yerleşmiş görünür ki, bu kavim, muhtelif *alaman* kavimlerinin menşei olmuştur.

Alamanlarla Franklar arasında *Burguntlular* bulunur. Onlardan sora şarka doğru, *Langobartlar* (Lombard) görülür.

Baltık Denizi sahilinde, *Herüller* e tesadüf olunur. Bütün bu saydığımız isimler, Germenlerin Töton kolundan çıkıyor.

Germen ırkının ikinci kolunu teşkil eden *Gotlar*, Baltık Denizinin adalarında ve yarımadalarında görünür; bunlara Tuna ve daha şarkta garp Gotları (Vizigot), şark Gotları (Oştrogot) namile tesadüf olunur.

Ostrogotlarla Vizigotlar arasında, *Gebitlerle* meşhur *Vandallar* sıralanır.

Islav ırkı, çok az tanınmıştır. Pek ehemmiyetsiz bir rol oynar. Şarktan garba olan istilâlarla alâkasız gibidir. Fakat Don ve Dinyeper ırmakları arasında görülen *Sarmatlar* ın istilâları, daima mevzuubahstir.

Sarmatlar, atları veya arabaları üzerinde yaşıyan ve *Alan* Türklerine mensup olan kabilelerdir.

İskitler, *Alanlar*, *Hunlar*, Macar (Magyar) ve Türkler de ayni ırktandılar.

Roma İmparatorluğunun inkırazını hazırlıyan hâdiselerde saydığımız bütün kavimlerin tesiri olmuştur. Fakat asıl tesir, bütün bu kavimler üzerine müessir ve hâkim olan Türklerindir.

Romalılar Hazar Denizinden, Tuna ve Rene kadar bütün Avrupanın şimalini içine alan geniş ülkelere *Germanya* derlerdi. Bu büyük mıntaka ikiye ayrılabilir: Hazar Denizinden Şimal Denizine kadar olan kısım, gayet geniş istepler, ormanlar, bataklıklardan terekküp ediyordu. Cenubugarbide bulunan diğer kısım; Karpat dağlarından Rene kadar uzayordu. Bu mıntaka, daha çok dağlıktı.

Germanyanın Tuna ve Ren taraflarında hudutları tesbit olunmuştu; fakat şarka doğru uzayan geniş ovaları, "*Kavimler Kapısı*„ ile şarktan gelen türk göçlerine ve muhacemelerine karşı tamamile açıktı; Kavimler Kapısı, Ural dağlarının son cenup eteklerile, Hazar Denizi arasıdır.

AVRUPA İÇİNDE MUHACERETLER

Avrupa içinde, muhaceretlerin sebepleri başında sayılmak lâzımgelen, Ortaasyadan gelen insan dalgalarının biribirini tazyikıdır.

Romada, zabitler ve askerler, Orta ve Şarkî Avrupadaki insanları çok eyi tanırlardı; çünkü onlarla muharebe etmişlerdi. Bu insanlar, Romada esir yahut gladiyatör, rehine olarak veya roma ordularında asker olarak ta bulunuyorlardı. Milâdî III üncü asrın ortasına kadar Roma, şimale karşı itimatla kendini müdafaa etti; fakat, bu tarihten itibaren vaziyet değişti. Avrupa sahnesinde yeni canlı insanlar, yeni hareket ve umumî faaliyetler vücuda getirdi.

Hudutları muhafaza etmesi behanesi altında Roma, yeni gelenlere haraç vermiye çoktan başlamıştı.

İmparatorlukta hakikati takdir eden kalmamıştı. Herkesin hatta, imparatorların dikkatlerini din kavgaları boğuyordu. Her tarafta, merkezin iktidarına hürmet lüzumu hissolunmuyordu. Artık bizzat Roma dahi tehdit ediliyordu. Milâdî IV üncü asırda Romanın en eyi jeneralleri Hunlardı. Meşhur *Aetiyüs* bir Hundu. Bunlar, ekseriya kendi isimlerini taşırlardı.

Stilikon, ki Teodosun oğulları zamanında imparatorluğun son siperi olmuştur, bir Vandal idi.

IV üncü asırda artık Roma İmparatorluğunun içinde büyük Türk Hun İmparatorluğunun temelleri kurulmuştu.

2. M. V İNCİ ASIR

GARBÎ ROMA İMPARATORLUĞUNUN İNKIRAZI

M. V İNCI ASIRDA GARBİ ROMA İMPARATORLUĞU

Yukarda bahsettiğimiz gibi Teodos Roma İmparatorluğunu iki oğlu arasında taksim etmişti. 18 yaşında olan Arkadiyüs şarkı, on bir yaşında olan Honoriyüs garbı almıştı (M. S. 395).

Garp ve şark imparatorluklarını biribirine bağlıyan bağlar hakikî olmaktan ziyade zahirî idi.

Şarkî Roma İmparatorluğu, Osmanlı Türklerinin gelecekleri güne kadar (M. S. 1453) yerinde durabilecektir. Fakat, Garbî Roma İmparatorluğu Teodosun vefatından seksen sene sora yıkılacaktır (M. S. 476). Son Garp İmparatorluğu İmparatorları Honoriyüs (M. 395-423) *Valantiniyen* III. (M. S. 425-455) ve bunların karanlık halefleri, hadiselerin cereyanında hiçbir tesir yapmamış gibidirler. Birinci sırada bulunan şahsiyetler hem devlet adamı, hem de askerî reisler olan jenerallerdir. Bunların bellibaşlıları Honoriyüs zamanında *Stilikon* ve Valantiniyen III. zamanında Aetiyüstür. Fakat, bunlar da muvaffakıyetleri yüzünden hasetlerini celbettikleri efendileri tarafından kurban edildiler.

V inci asırda Romanın akıbetini çizen şahsiyetler : Vizigotlardan *Alarik*, Vandallar'dan *Genserik*, ve Türklerden bilhassa *Attilâ* dır.

ALARİK İTALYAYA GELİYOR

Tuna ırmağı boyunca yerleşmiş olan Vizigotlar, çoktanberi Roma İmparatorluğunun hizmetine girmişlerdi. Onlara, senevî bir miktar para veriliyordu, ki bu hakikî bir haraçtan başka bir şey değildi. Arkadiyüs, mükellefiyetten kurtulmak istediğinden Vizigotlar Makedonya, Tesalyaya ve Yunana kadar girdiler. Başlarında Alarik namında genç bir reis bulunuyordu. Alarik, *Balt Kıral* ailesinden idi. Baltık ismi buradan geliyor.

Alarik, Peloponez içlerine kadar bütün şehirleri yağma ve tahrip ettikten sora Stilikon tarafından durduruldu; fakat (M. S.402) de tekrar daha kuvvetli bir ordunun başında olduğu halde, Alpları geçerek İtalyaya girdi; ve İmparator *Honoriyüs* ü *Milan*ı terkederek *Raven* e gitmeğe mecbur etti. Yine Stilikon Vizigotları mağlûp ederek bir defa daha vaziyeti kurtardı.

ALARİK ROMAYI ZAPTEDİYOR

Alarik, İlliryaya dönmeye mecbur oldu. Oradan Stilikonla müzakereye girişti. Bu esnada Honoriyüsün sarayı mensupları Stilikonu, hıyanetle itham ederek mükâlemeyi bozdular. Stilikon, imparatorun emrile idam olundu (M. S. 408).

Alarik, tekrar İtalyaya girdi ve Roma üzerine yürüdü. Ōreliyen tarafından yapılmış olan surlar, Alarik ordusunu yıldırdı; bu defalık bir tazminat almakla iktifa olundu. Fakat Honoriyüs, Alarikle musalâha etmemekte inat ettiğinden Alarik, Romaya yaklaştı; şehre girdi. Vizigotlar, Roma âleminin eski payitahtlarında yığılmış olan servetlerini aldılar (M. S. 410).

Bundan sora Alarik, cenuba doğru yürüyüşüne devam etti; Afrikaya geçmek niyetinde olduğu zannolunur; fakat, birkaç ay sora da öldü.

GENESERİK

Afrika valisi Vandalları vilâyetine celbetmişti. Vandalların başında bulunan Genserik namında biri, orada hâkim oldu. Kartaca, yeni bir kırallığın payitahtı yapıldı. Genserik, oradan imparatorluk işlerine karışıyor, donanması İtalyayı tehdit ediyordu; hatta İtalyaya çıktı ve Romayı yağma etti (M.S. 455).

ATTİLÂ VE HUN TÜRKLERİ

V inci asırda birçok sergüzeştçiler, birtakım kuvvetlerin başında olarak Roma İmparatorluğunun bir başından öbür başına kadar dolaştıkları sıralarda, yeni bir istilâ, diğer bütün istilâlardan

daha müthiş bir hatıra bıraktı. IV üncü asırda Asyadan gelen Hunlar, Don ırmağı kıyılarında yerleşmişlerdi; az zamanda Gotları sürerek Tunaya kadar geldiler. Bunların imparatorlukla ilk temasları muslihane oldu. Maamafih, Roma Şark İmparatoru Teodos II. kendilerine haraç veriyordu. M. S. 437 de, Attilâ, hun imparatoru oldu. Bütün Germanya, Hun İmparatorluğunun hakimiyeti altında idi. Attilâ, babasının sağlığında Romada bulunuyordu. Romalıları içinden tanımıştı. Kendisini çok korkunç tanıtırlar, bununla beraber mutedil, akıllı, müdebbir olduğunu da tasdik ederler. Tebaası tarafından çok sevilirdi; emri altında yalnız Hunları değil *Ostrogotlar*, *Herüller*, *Gebitler* gibi bütün seferlerinde kendisini takip eden diğer bütün germen kavimlerini, etrafında toplamasını bildi. Payitahtı Macaristanda bugünkü Takai şehri yakininde bulunuyordu. Attilânın yaptığı seferler asla yağma ve tahrip hevesile değildi. Attilâda, o devre mahsus canlı bir fatih arzusu hâkimdi.

Attilâ, evvelâ şarka teveccüh etti; pers hudutlarına kadar hakimiyetini temin etti; sora Trakya ve Makedonyayı istilâ etti (M. S. 441). Ve şarkî Roma İmparatoru Teodos II. yi senevî büyük bir para vermiye mecbur etti. Attilâ, bütün Avrupaya hâkim bir vaziyet aldı; maksadı Atlas Denizine kadar olan bütün Avrupayı fethetmekti. 700,000 kişilik bir süvari ordusu ile Ren ırmağını geçti. Attilâ, *Orlean* üzerine yürüdü; *Paris* i sağında bıraktı. Orleanı zaptetti. Şehre dahil olan askerleri orada mebzulen buldukları şarapları içmeye koyularak sarhoş oldular. Bir taraftan da yağmaya daldılar Müttefiklerile birleşmiş olan Aetiyüs, bu vaziyetten istifade ederek hücum etti. Attilâ, askerlerini *Şalon* civarında toplamaktan başka bir çare bulamadı. Orada toplandı. Aetiyüs kuvvetleri de geldi. Karşı karşıya vaziyet alındı. İki üç gün devam eden meydan muharebesi esnasında Attilâ bizzat kuvvetlerinin başında olarak birçok şedit ve kanlı taarruz ve hücumlar yaptı. Aetiyüs orduları Şalon ovasına hâkim dağlar üzerinde yerleşmiş ve tahkimat ta yapmıştı. Attilâ kuvvetleri çok zayiat verdi. Taarruzu bıraktı. Düşman taarruzunu bekledi. Verdiği emir: "Düşmana mağlûp olunduğu takdirde herşey yakılacak, bire kadar ölünecek, düşman tarafından öldürülmiyen kadınlar, kendi kendilerini öldürecekler, teslim olmıyacaklar.„ Sabaha kadar tertibatla meşgul olundu. Sabah

oldu. Fakat, düşman taarruza cesaret edemiyordu. Aetiyüsün müttefik orduları, Attilânın taarruz etmemesini kâfi ve muvaffakıyet addettiler. Bu durgunluk, aralarında neticesi neye varacağı belli olmıyan birtakım hissiyat tevlit etti.

Aetiyüs, bunların vaziyetinden şüphelendi. Birer suretle kuvvetlerini alıp memleketlerine gitmelerini temin etti.

Attilâya gelince, o, bu muharebeden bir netice almak imkânı olmadığına kani oldu, ve tekrar hazırlanmak üzere çekildi (M. S. 451).

Attilâ bir sene sora tekrar müthiş bir ordu ile İtalyaya girdi. Bu defa Aetiyüs, Attilânın karşısına çıkmıya cesaret edemedi. Attilâ, Şimalî İtalyayı zaptettikten sora ordusunda hastalık çıktı.

Bu sırada idi ki Germenlerden olan tebaasının da isyanı anlaşıldı. Dehşet içinde kalmış olan Roma, Attilâya yalvarmaktan başka bir çare düşünemiyordu. Valantiniyen III. Papa *Leonu* ricacı gönderdi. Attilâ tek başına papa heyetile kısa bir mükâlemeden sora ordusuna avdet emri verdi. Bu mükâlemenin ne olduğu malûm olamamıştır. Valantiniyen III. kendi elile Aetiyüsü öldürdü (M. S. 454).

Bir sene sora da Valantiniyeni katlettiler.

Garbî Roma İmparatorluğunda Teodosun son hafidi bu oldu. Bundan sora İtalyayı, Vizigotlardan *Teodorik* in gelip yeni bir kırallık teşkil ettiği tarihe kadar germen ve hun reisleri idare etti (M. S. 476 - 493). Attilânın eski kâtiplerinden, *Orest* altı yaşındaki oğlu *Romülüs* ü imparator ilân etti. Romülüs *Ogüstül* (Küçük Ogüst) lâkabını da almıştı. Umumî anarşi içinde Vizigotlar, hakimiyetlerini Galya ve Vandal memleketlerinde genişletiyorlar; Sicilya, İtalya ve Yunana kadar akınlar yapıyorlardı. Vizigotların kendilerine kıral intihap ettikleri *Odoakır*, Romülüsü hal'etti; imparatorluk alâmetlerini Konstantiniyeye gönderdi.

KRONOLOJİ CETVELİ

BAŞLICA MÜHİM HADİSELERİN VUKUU TARİHLERİ

M. E.

40 - 80 milyon sene	İlk hayatın başlangıcı.
4 - 40 milyon sene	İlk memeli hayvanların zuhûru.
50 bin sene	İnsanların aletler yapmağa başlamaları.
20 bin sene	Anayurttan muhaceretlerin başlaması.
12 bin sene	Anayurtta Yontmataş Devrinin sonu.
9000.	Anayuratta medenî hayatın başlaması.
7000.	Avrupada Yontmataş Devrinin sonu.
7000.	**Türklerin Şimalî Çine ilk girişleri.**
5000.	**Asyadan gelen beyaz insanların Mısıra yerleşmesi.**
5000.	**Sumer medeniyetinin inkişafı.**
5000 - 3315.	Mısırda kıral - Allahlar devri.
5000 - 4000.	**Türklerin Çinde Kansu vilâyetine yerleşmeleri.**
4000.	**Anadoluda Eti medeniyetinin başlaması.**
3500.	IV. sülâle zamanında üç büyük ehramın inşası.
3000.	**Akdeniz medeniyetinin başlaması.**
3000.	Adalar havzasında ve bütün şarkta kavimler hareketi.
3000.	Trakların Turova şehrini ilk defa tesis etmeleri ve orada hükûmet kurmaları.
3000.	Çinde Beş İmparatorlar Devri.
3000.	Brakisefal kavimlerin Akdeniz adalarını kaplamaları.
2850.	Sargon'un Kalde'de imparatorluk kurması.
2800.	Fenikelilerin Ortaasyadan gelmesi.
2648 - 2623.	Sumerlerin isyanı ve Sargon hanedanının yerine geçmeleri.
2500.	Mısır İmparatorluğu hudutlarının Sina Yarımadasına ve Habeşistan dağlarına kadar genişlemesi.

M. E.

2500.	Küçük Asur hükûmetlerinin kurulması.
2500.	Türklerin Aras boyuna uzanmaları.
2300.	Elamlılar fütuhatının genişlemesi.
2202.	Çinde üç sülâle devri.
2088.	Hamurabi.
2000.	Avrupada bakır devrinin başlangıcı.
2000.	Zincirli Sarayının yapılması.
1925.	Babilin Etiler tarafından zaptı.
1900.	Hamurabi Kanunlarının tedvini.
1800.	İtalyada Küçükasya medeniyetinin tesiri altında Tunç Devrinin başlaması.
1788.	Mısırda 13 üncü sülâlenin başlaması.
1700.	Giritte medeniyetin en parlak zamanı.
1680 - 1580.	Mısırda İkesusların hakimiyeti.
1600.	Balkanlardan Epir ve Pent yolu ile birtakım kabilelerin Yunan içerilerine sokulmaları.
1550.	Frikyalıların Küçükasyayı tamamen işgalleri.
1500.	Mısırda Üçüncü Tutmes.
1500.	Şarktan Alpları geçerek gelen ilk İtalyanların İtalyada yerleşmeleri.
1500.	Hindin şimalden gelen Türkler tarafından istilâsı.
1500 - 1200.	Saydanın ikbal ve refah zamanı. Kıbrısta, Giritte, Rodosta ve diğer adalarda Fenikelilerin müstemleke kurmaları.
1400.	Giridin Akalar tarafından zaptı.
1400.	Beniisrailin Mısırdan kaçışı.
1320.	Babilonyanın Asur Kırallığına ilhakı.
1300.	Yahudilerin Kenaneline yerleşmeleri.
1300.	İkinci Ramses.
1300.	Asur Kıralı I inci Salmanasar.
	Tefevvukun Babilden Asura geçmesi ve her iki memleketin bir idare altında birleşmesi.
1295.	Etilerle Mısırlılar arasında Kadeş muharebesi.
1270.	Etilerle Mısırlılar arasında ittifak muahedesi.
1300 - 1200.	Mısırın Türka ve Türsenler tarafından istilâsı.
1300.	Tyrsenlerin İtalyaya gidişi.
1200.	Torların Yunanı, Giridi ve diğer adaları istilâsı.
1200.	Eti İmparatorluğunun ortadan kalkması ve Hatusas şehrinin yağma edilmesi.

M. E.

1200 - 1000. İlk amelî alfabenin Fenikeliler tarafından vücuda getirilmesi.

1200. Asur ordularının İranı istilâsı.

1193. Palesatilerin Palestinde yerleşmeleri.

1100. Torlar tarafından Lakonyanın zaptı ve Akaların itaat altına alınması.

1100. Lidyanın Heraklitler tarafından idaresi.

1000. İtalyada Demir Devrinin başlaması.

1000. Sabinlerin ve Ombrilerin İtalyaya gelmesi.

1000. İbranilerin Kudüsü payitaht yaparak kırallık kurmaları.

1000 - 900. Etrüsk medeniyetinin İtalyaya girmesi ve İtalyada tarihî devrin başlaması.

925. Mısırllar tarafından Yahudanın tehdit ve Kudüsün yağma edilmesi.

850. Üçüncü Salmanasar tarafından Suriyenin fethi.

837. Salmanasarın Metler üzerine seferi.

800. Kartacanın kurulması.

800. İyon medeniyetinin başlangıcı.

800. Ege Denizi şark ve şimaline giden muhacirler tarafından Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde müstemlekelr tesisi.

800 - 700 Ispartalıların Mesanya kıt'asını almaları.

800 - 700 Turşaların İtalyaya, Sartlıların Sardenyaya muhaceretleri.

788. Arbakın Asurlulara isyanı ve Ninovayı muvakkaten işgali.

776. İlk Olimpiyat oyunları.

753. Romanın bina edilmesi (?).

745. Tiglat-Palasar III. ün Babili zaptı ve yeni Babil İmparatorluğunu kurması.

735. Yunanlıların Sicilyada ilk müstemlekeyi tesisleri.

708. Medyanın teşekkülü.

700. Lidyalılar tarafından ilk sikkenin basılması.

672. Asurlular tarafından Mısırın istilâsı.

660. Gigesin Kimrileri mağlûp etmesi.

625. Asurun Metler tarafından istilâsı ve Ninovanın muhasarası.

607. Kiyaksarın İskitlerle muharebesi.

M. E.

606. Met ve Babil ordularının Ninovayı zaptetmeleri ve Keldanî İmparatorluğunun tesisi.

604. Marsilyanın Foçalılar tarafından tesisi.

600. Kızıldenizden kalkan Fenikelilerin üç senede Afrikayı dolaşmaları.

600 - 500. Buda ve caina dinlerinin doğuşu.

586. Babil Hükümdarı Nabukodonosorun Yahudileri esir ederek Babile götürmesi.

551. Kurusun Met Kıralı olması.

551. Konfiçyüsün doğması.

546. Krezüs ve Kurus arasında muharebe. Sartın zaptı. Lidyanın Pers İmparatorluğuna ilhakı.

538. Kurusun Babili zaptı.

530. Aristoden tarafından Etrüsklerin mağlûp ve tardedilmesi.

529. Kurusun vefatı.

525. Kambis tarafından Mısırın zaptı.

517 - 509. Daryüs tarafından İndüs vadisinin zaptı.

515. Daryüsün Karadeniz şimaline İskitler üzerine akını.

509. Romada Etrüsk hakimiyetinin sonu.

508. Daryüsün Avrupayı geçerek İskitler üzerine sefer yapması ve Pers İmparatorluğunun hudutlarının en çok genişlemesi.

508. Klisten tarafından Solon Kanunlarının tadili ve demokratik bir hükûmetin kurulması.

500 - 549. Yunanlıların Daryüse karşı isyanı.
Saydanın Palestinliler tarafından zabıt ve tahribi.
Galya kıt'asının Keltler tarafından istilâsı.

499. Pleplerin toplanmalarının resmî meclis olarak kabulü.

493. Yunanlıların Sarta tecavüzleri.

490. Maraton muharebesi.

480. Termopil ve Salamin muharebeleri.

479. Plate muharebesi ve Perslerin Yunandan tardı.

466. Perikles devri.

445. Romada Patriçyenlerle Plepler arasında izdivaca müsaade eden bir kanunun kabulü.

431. Peleponez harplerinin başlaması.

421. Nikyas sulhu.

M. E.

401. Onbinlerin kaçışı.
390. Gollülerin Brennin idaresinde Roma üstüne yürümeleri.
380. Kartacalıların Sicilya sahillerindeki müstemlekelerini tevsi etmeleri.
359. Filipin Makedonya kıralı olması.
338. İkinci mukaddes harp. Şerone.
336. **Büyük İskenderin kıral olması.**
335. Yunanistanın zaptı.
334. Metlerle muharebe, Anadoluda granik harbi.
333. İsos Muharebesi.
332. İskenderin Mısırı zaptı.
331. Erbil muzafferiyeti.
330. İskenderin Pers İmparatorluğunu zaptı.
327. İskenderin Hint seferi.
323. İskenderin Babilde vefatı.
323. Ptoleme tarafından Mısır Kırallığının kurulması.
321. Magadha devletinin Morya sülâlesine geçmesi.
306. Selefküs devletinin kurulması.
301. İskender İmparatorluğunun parçalanması. İpsos.
287. Tribün kararlarının senato tasdikınden istisnası.
281. Pirüsün İtalyayı istilâsı.
279. Roma ile Kartaca arasında Pirus aleyhine ittifak misakı akti.
276. Anadoluda Galat Kırallığının kurulması.
264. Birinci Pön muharebesi.
257. Plepler meclisinin Senato gibi kanun vazetmek hakkını alması.
249. Çinde imparatorluk devri (Tisin sülâlesi).
241. Birinci Pön harbinin sonu.
219. İkinci Pön harbi. Anibalin Sagontu zaptı ve Alpleri geçmesi.
216. Romalıların Konsül Pol Emilin kumandasında Anibale karşı bir ordu çıkarmaları. Kan muharebesi.
210. Sicilyanın Romalılar tarafından kâmilen zaptı.
209. Metenin imparatorluk tahtına geçmesi.
209. Hun İmparatorluğu ordularının Çin seddini aşmaları ve Çin dahilinde isyanlar çıkması.
207. Hasdrubalin mağlûp ve maktul olması, Anibalin firarı.

M. E.

204. Sipyonun ordusu ile Afrika sahiline çıkışı.
202. Çinde Han sülâlesi devrinin başlaması.
201. Kartaca ile ağır şartlarla sulh muahedesi akti. İkinci Pön harbinin sonu.
199. Çin İmparatorluğunun Hunların tabiiyetine girmesi.
192. Suriye Kıralı Antiyoküs ile Romalılar arasında harp. Termopilde Antiyoküsün mağlûp olması.
186. Anibalin Antiyaküs tarafından kovulması ve Prünasa ilticası.
183. Anibalin intiharı.
170. Grek prenslerinin Pencabı işgalleri.
170. Yueçi Türklerinin garba hicretleri.
168. Antigonitlerin ortadan kalkması.
163. Türklerin Soğttaki grek hakimiyetine nihayet vermeleri.
155. Grek prenslerinin Ganj vadisine kadar ilerlemeleri.
151. Üçüncü Pön harbi.
146. Sipyon tarafından Kartacanın zabıt ve tahribi.
146. Makedonyanın bir Roma vilâyeti haline gelmesi.
125. Yueçilerin Baktriyandan Sakaları çıkarmaları.
107. Mariyüsün konsül intihabı.
102. Mariyüs tarafından Aix civarında Tötonların mağlûp edilmesi.
101. Mariyüsün Kırımlıları mağlûp etmesi.
89. Bütün İtalyanların Roma vatandaşı hakkını almaları.
87. Maryüs ile Silla arasında dahilî muharebeler.
83. Sillanın Brendiziye çıkması.
82. Sillanın diktatörlüğü.
81. Mısırın Romalılar eline geçmesi.
80. Pompe ve Krasüsün konsül olması.
79. Sillanın diktatörlükten feragati ve vefatı.
75. Sakaların Pencaptaki grek prenslerine taarruzları.
73. İspartaküs isyanı.
70. Silla Kanunlarının lâğvi.
70. Palestinin Romalılar eline geçmesi. Yahudilerin Romalılara isyanı ve katliamı.
58. Gol memleketlerinin Sezar tarafından zaptı.
56. Sezarın Germenler üzerine seferi.
51. Versengetoriksin Sezara teslim olması.

M. E.

50. Kuşhan sülâlesinin Gandara ve Pencabı Sakalardan alması.
49. Sezar ile Pompe arasında dahilî harp.
48. Hun İmparatorluğunun Şimalî ve Cenubî Hun Devletlerine ayrılması.
44. Sezarın öldürülmesi.
31. Aksiyom muharebesi.
27. Bütün Yunanın Akaeli unvanile bir Roma vilâyeti olması. Ogüstün imparator unvanını alması.

M. S.

14. Ogüstün vefatı.
54. Neronun imparator olması. Sen Piyerin Romaya yerleşmesi.
68. Neronun ölümü.
79. Pompei şehrinin Vezüv indifaında küller altında kalması.
93. Şimalî Hun Devletinin yıkılması.
100. Yueçiler tarafından Ganj vadisinin zaptı.
105. Daçyaya Roma muhacirleri yerleştirilmesi.
216. Cenubî Hun Devletinin nihayeti.
270. Topaların Şansi şimalinde yerleşmeleri.
304. Hunların Şansi, Şensi, Peçili ve Honan eyaletlerinde hükûmet kurmaları.
305. İmparatorluğun Konstans ile Galer arasında taksimi.
306. Konstantinin imparator olması.
318. Gupta Devletinin teessüsü.
325. İznikte hıristiyan ulemasının büyük içtimaı.
326. Konstantin tarafından İstanbul (Kostantaniye) şehrinin tesisi.
336. Topaların bütün Şansi ve Peçiliyi zaptları.
337. Konstantinin hıristiyanlığı kabulü ve vefatı.
395. Roma İmparatorluğunun Arkadyüs ve Honoryüs arasında ikiye taksimi.
402. Alarikin İtalyaya gelmesi.
410. Romanın Alarik tarafından zaptı.
425. Kuşhanların Gandaraya çekilmeleri.

M. S.

437. Attilânın Hun imparatoru olması.

441. Attilânın Trakya ve Makedonyayı istilâsı.

448. Topaların Turfan, Karaşar, Kuça, Kaşgar kıralları üzerinde hakimiyet tesis etmeleri.

453. Attilânın vefatı.

455. Geneserikin İtalyaya çıkıp Vandalların Romayı yağma etmesi.

476. Garbî Roma İmparatorluğunun sonu.

581. Topaların Çindeki hakimiyetlerinin sonu.

Not:

Kitabın metninde 273 üncü sahifede Gollülerin Brenn'in kumandasında Roma üzerine yürümelerinin tarihi yanlışlıkla (M. E. 930) ve 281 inci sahifede birinci Pön harbinin başlangıç tarihi (M. E. 274) olarak basılmıştır. Talebeye, birincisinin (390) ve ikincisinin (264) olarak tashih ettirilmesi rica olunur.

İNDEKS

B

E

H

I

N

O

R

Ş

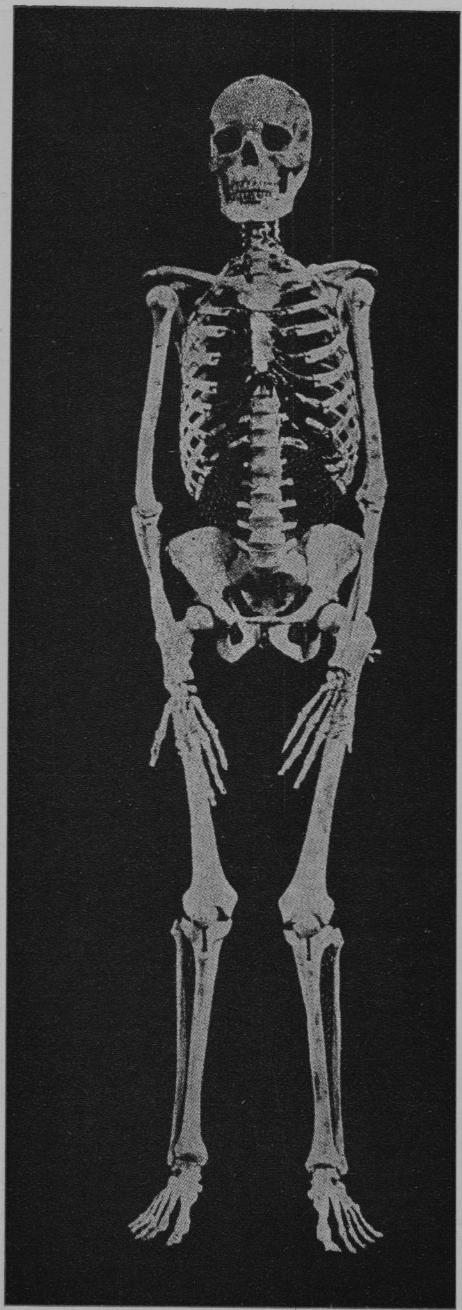
T

U

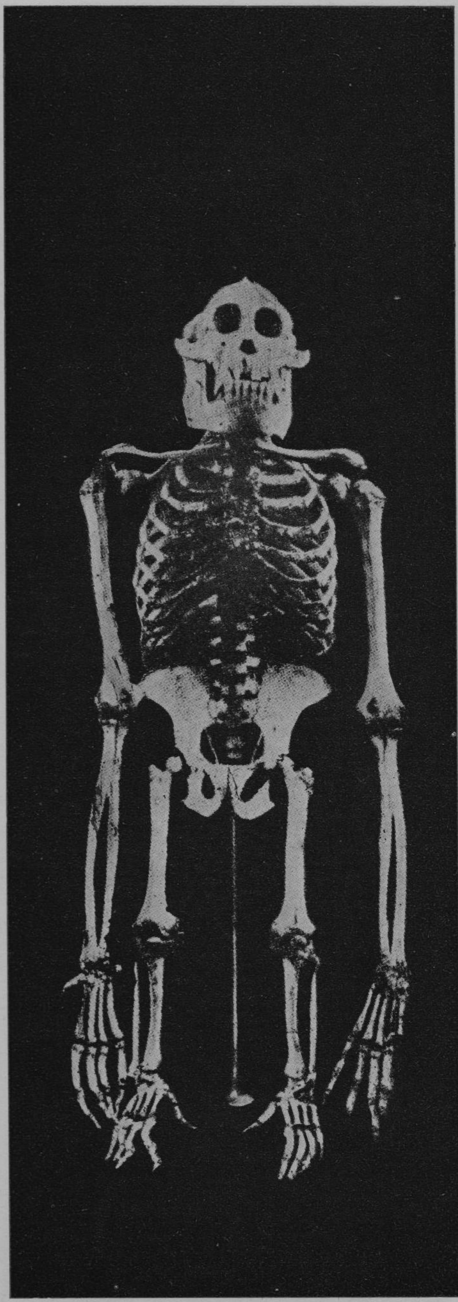
Ü

V

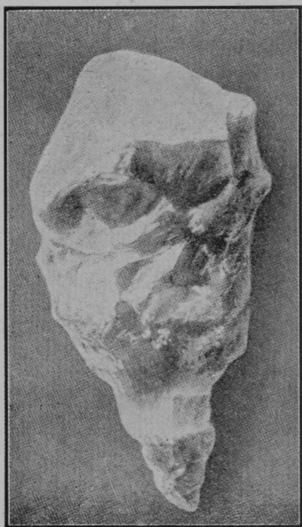
Z

1. İnsan iskeleti.

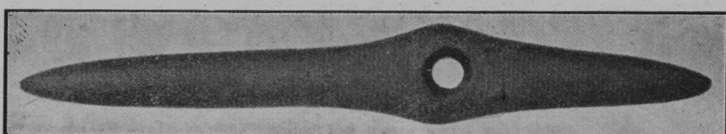
2. Goril iskeleti.

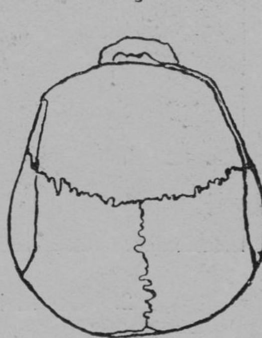
3. Yontmataş devrine ait balta.

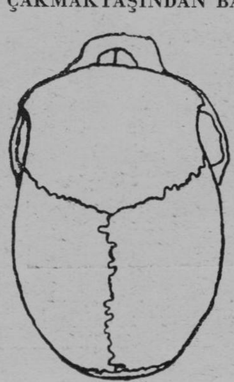
4. Cilâlitaş devrine ait çakmaktaşından balta.

5. Cilâlitaş devrine ait çakmaktaşından balta.

6. Brakisefal insan başı.

7. Dolikosefal insan başı.

Millî tipler ve kıyafetler :

8. b) Bir Mançu kadını.
(50 yıl evel)

8. a) Mançu hükûmet adamları.
(50 yıl evel)

Millî tipler ve kıyafetler :

9. Bir moğol.

10. Çin Türkeli köylülerinden bir grup.
«Ortalarında yeni yakalanmış bir yabaneşeği var.»

11. En eski çin kitaplarından Eulh - Yadan kopya edilmiş bir resim:

«Milâttan 1500 yıl kadar evel çin halkı tipleri: Solda ve aşağıda görülen silâhlı tip Çinin şimal taraflarında sakin o zamanki halkı temsil ediyor.»

12. Milâttan 30 asır kadar evel yaşadığı söylenen ilk imparator FU - Hİ
ve icat ettiği musiki aletleri.

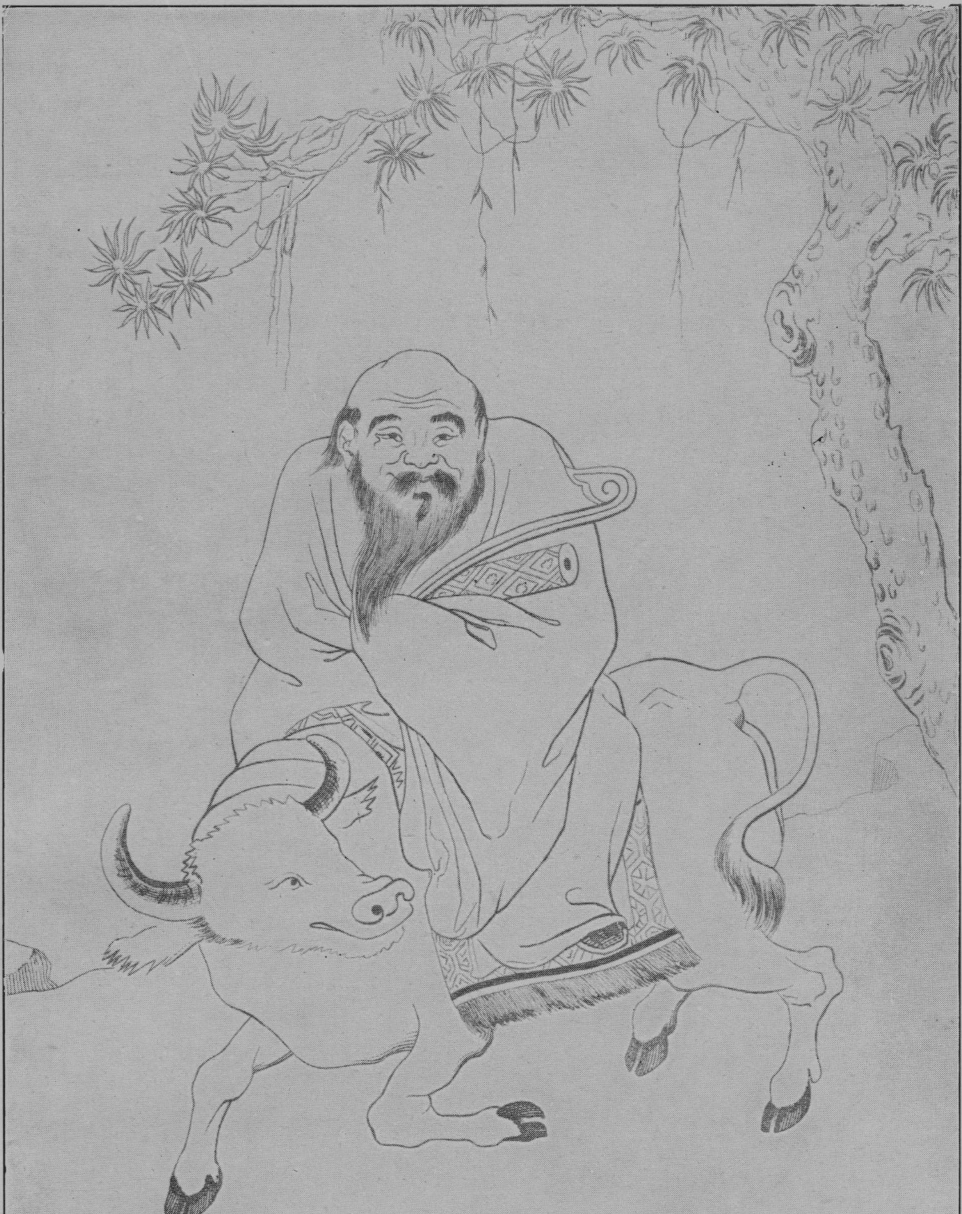

13. Büyük Çin seddinden bir manzara.

«Bu resim bundan 100 yıl kadar evel yapılmıştır.»

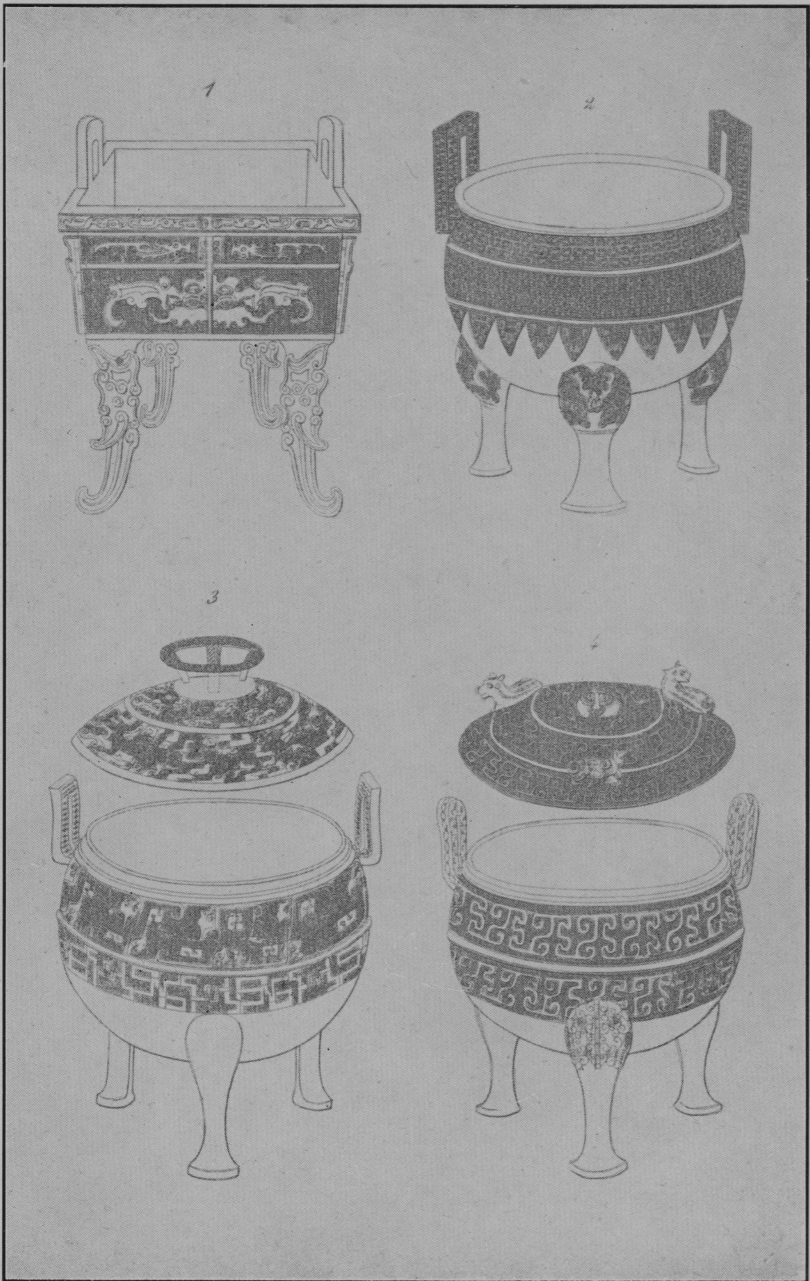

14. Çinin millî dinlerinden en mühimmini tesis eden Konfüçiyüs *(solda) (M. E. VI ıncı asır).*
ve bu dinin en büyük imamı Meng - Tseu *(sağda) (M. E. IV üncü asır).*

15. Çinin millî dinlerinden Tao dinini tesis eden Tao - Tseu.

«En eski çin ressamları tarafından yapılmış olan bu resimde bugünkü Çinli tipini andıracak hiçbir vasıf ve işaret yoktur.»

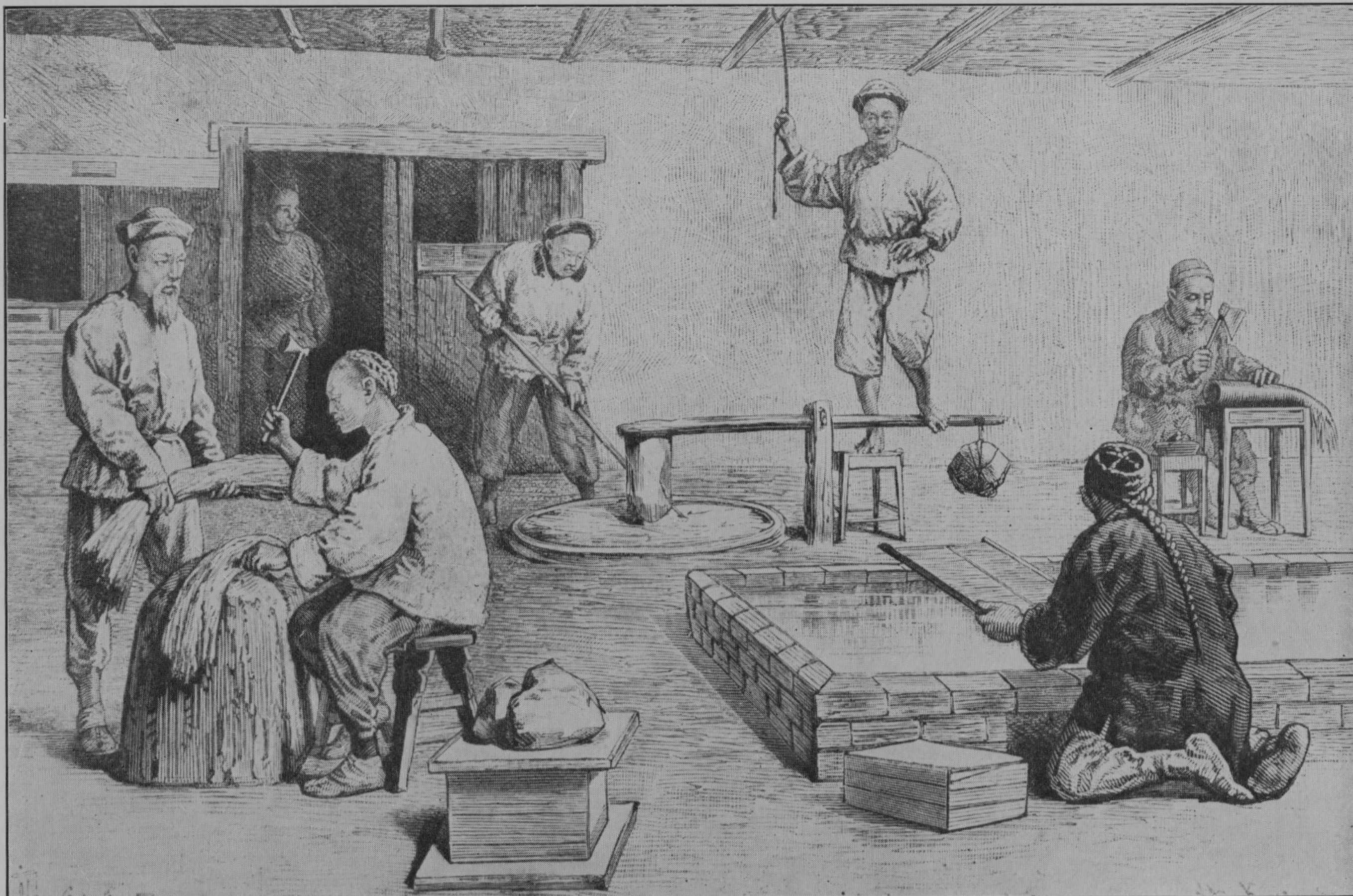

16. Çenk sülâlesi zamanına ait Çin vazoları.

(M. E. 1766 - 1121)

17. M. E. II inci asırda Han sülâlesi müessisi Liyeu - Pang'ın yaptırdığı asmaköprü.

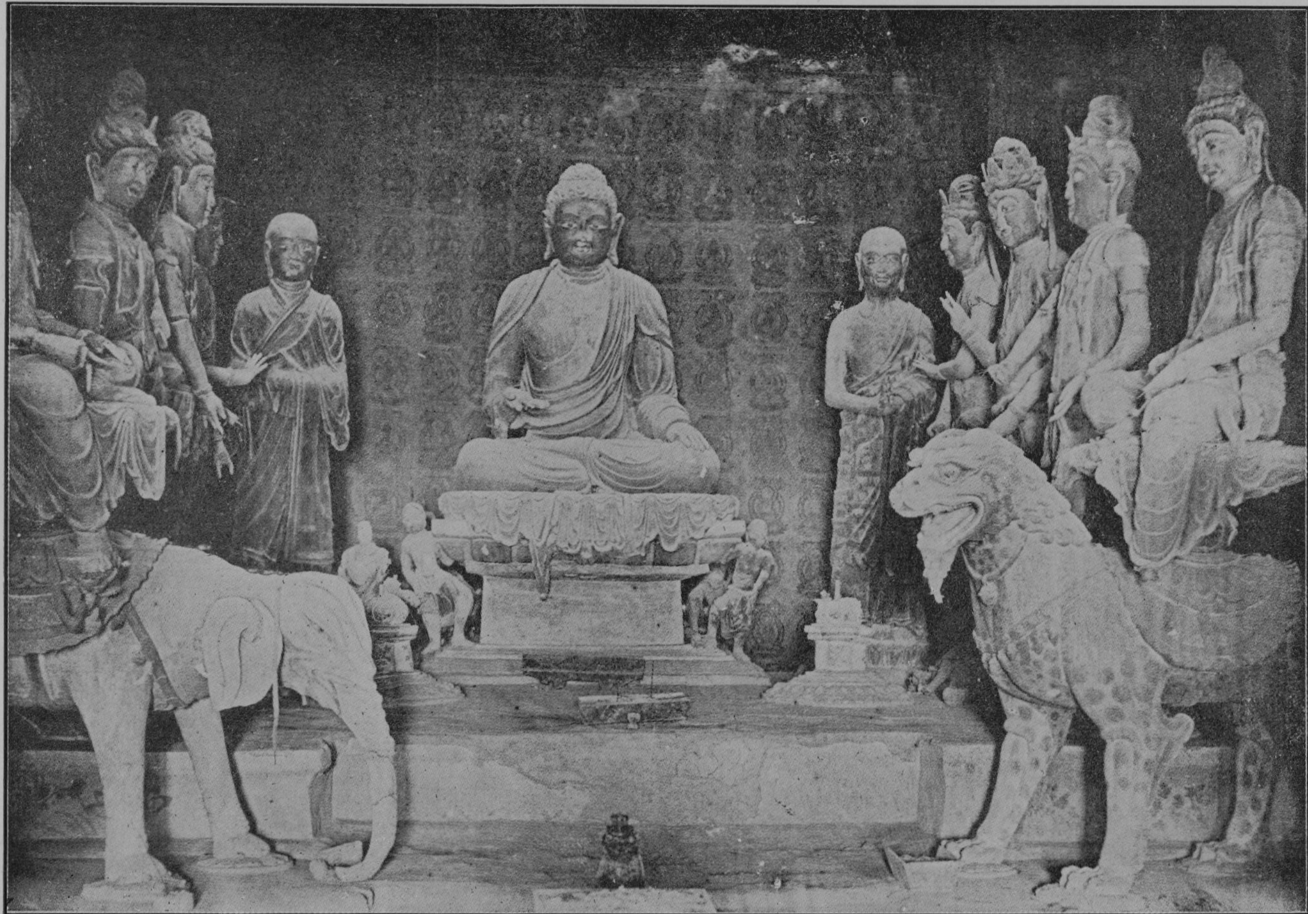
18. Çinde kâğit imali.

«Meşhur nefîs çin kâğıtları gayet iptidaî usullerle yapılırdı.»

Topa devri:

19. TUEN - HUANG'TA OYMA MABETLERİN DIŞARDAN GÖRÜNÜŞÜ.

20. Topa san'at eserlerinden.

21. Topa san'at eserlerinden.

22. TOPA SAN'AT ESERLERİNDEN.

IV. Tunç ve Demir Devirlerine ait eşya.

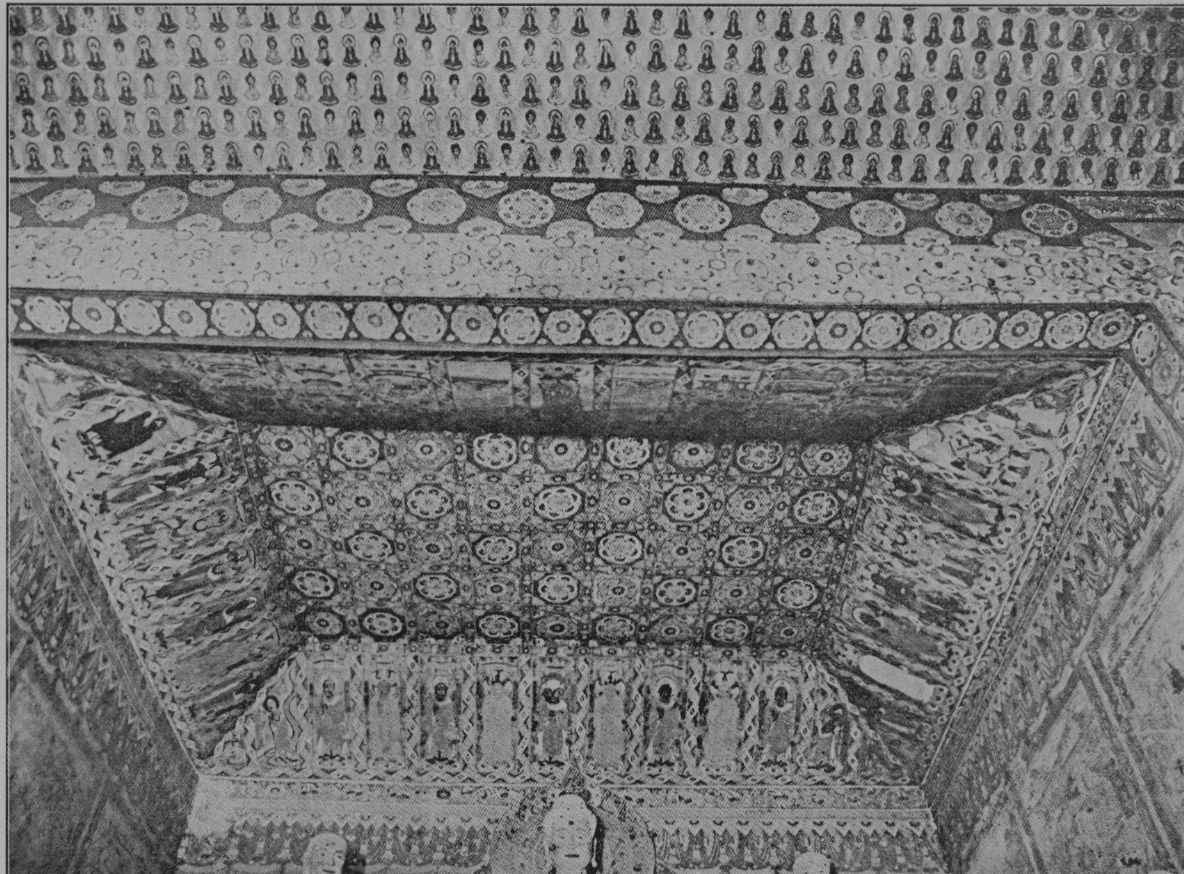
Topa san'at eserlerinden:

23. 54 ÜNCÜ OYMA MABETTE BİR HEYKEL.

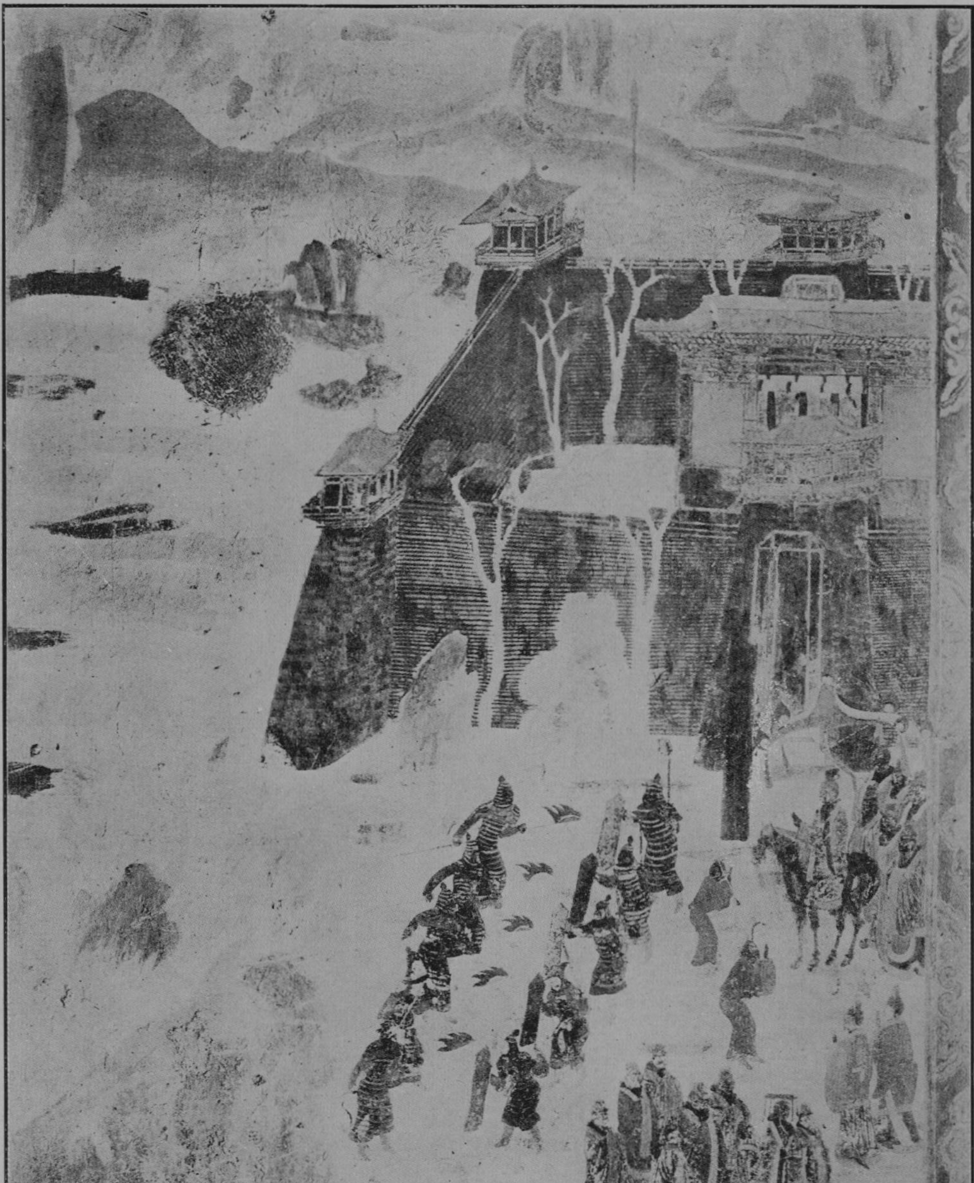
Topa san'at eserlerinden:

24. 147 İNCİ OYMA MABET METHALİNİN SOL DUVARINDA BİR ERKEK PORTRESİ.

Topa san'at eserlerinden:

25. OYMA MABETLERDE BİR TAVAN.

Topa san'at eserlerinden:

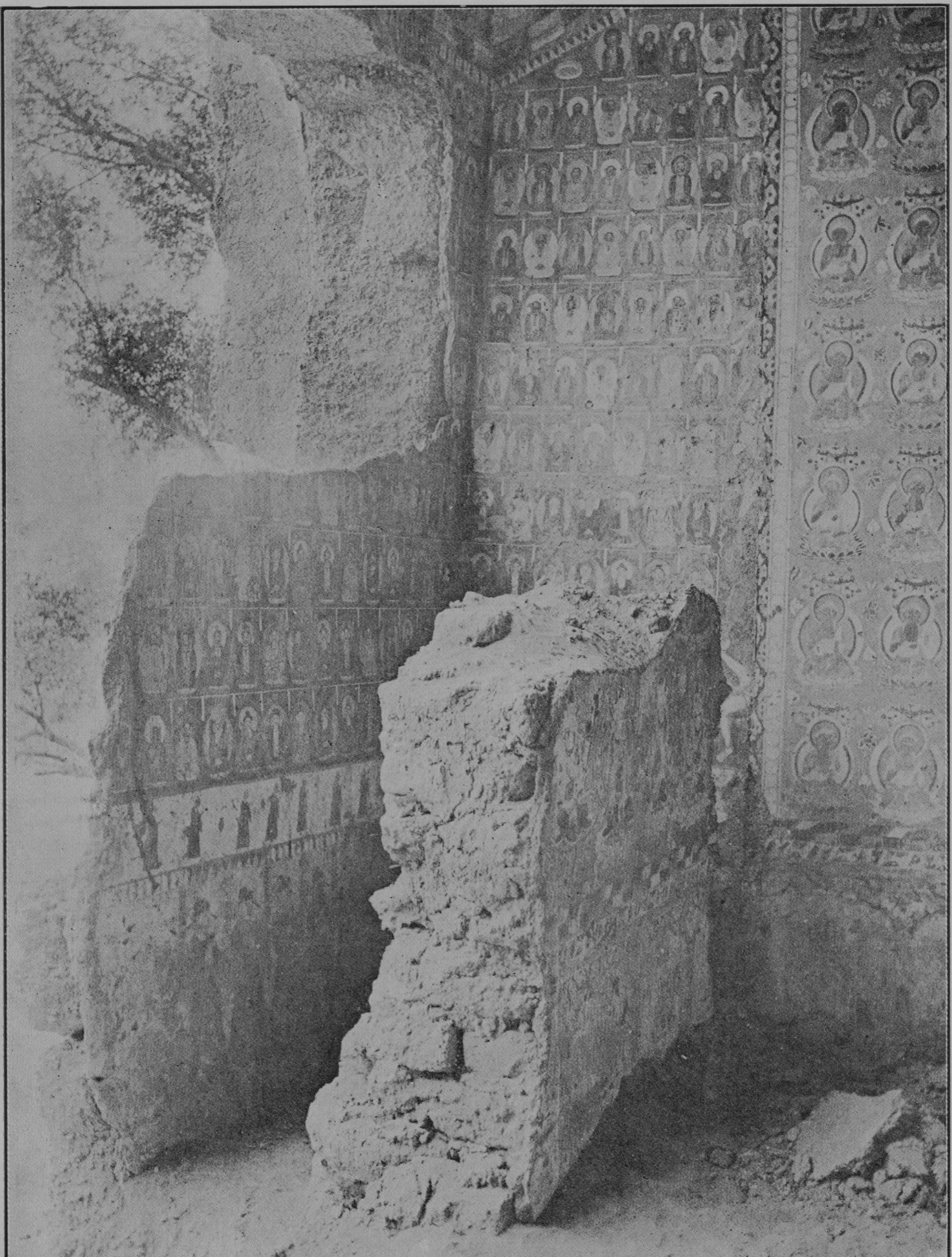
26. 70 İNCİ OYMA MABETTE BİR DUVAR LEVHASI.

27. TUEN - HUANG OYMA MABETLERİNDE ESKİ UYGUR ALFABESİLE BİR YAZI.

28. Oyma mabetlerde bulunan Topa san'at eserlerinden.

29. Çinin Kansu vilâyetinde Tuen - Huang'ta oyma mabetlerde yıkılmış bir bölme duvarı.

İskit san'at eserlerinden :

30. Demirden yapılma sapları altın kaplamalı harp baltası.

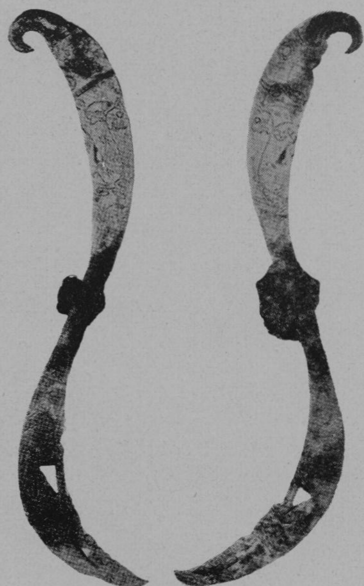
31. Altın kaplı balta sapından bir parçanın biraz daha büyütülmüş şekli.

32. Ziynet eşyalarından. *«Kırımda Temirgara mezarlığından çıkarılmıştır.»*

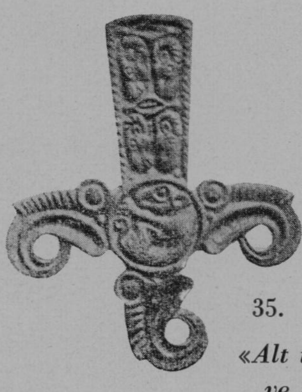

33. Sapı altın kaplamalı demir harp baltası.

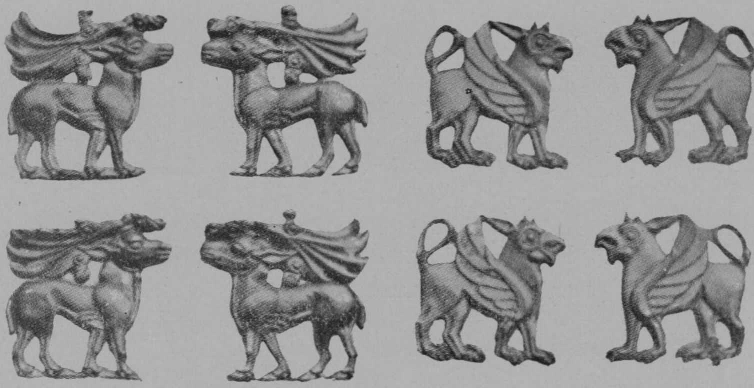
34. Eyer takımına ait tunç tezyinat.

«Uçları kartal başı şeklinde nihayetleniyor.»

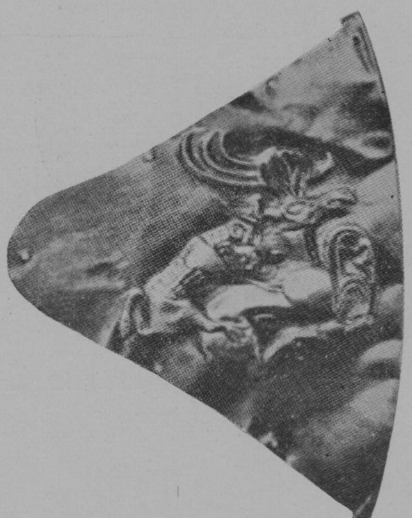

35. Ziynet eşyalarından

«Alt tarafta üç kartal gagası ve gözü temsil ediliyor.»

36. Altından yapılmış İskit san'at eserlerinden.

37. Altından yapılmış İskit san'at eserlerinden.

«Bir aslanın bir ren geyiğini parçalamasını gösteriyor.»

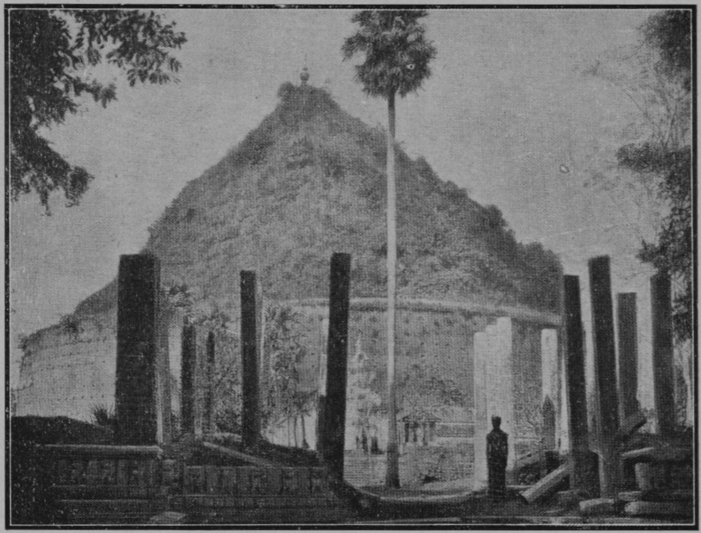
38. Altından yapılmış İskit san'at eserlerinden.

«Kurt başlı, aslan pençeli, kanatlı ve ördek başı kuyruklu muhayyel bir hayvan.»

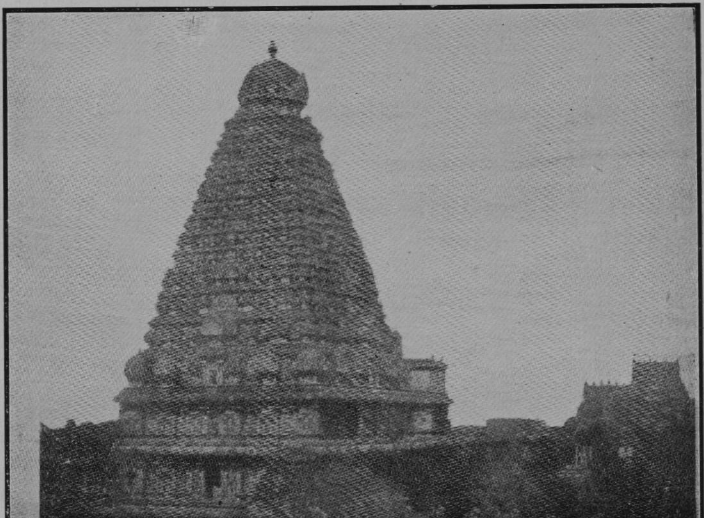
«Boynuz yahut tahta vazoların ağız taraflarına kaplanmak üzere yapılma altın levhalar.»

39. MİLÂTTAN EVEL V İNCİ ASRA AİT TUNÇ EYER VE BAŞLIK TAKIMI TEZYİNATI.

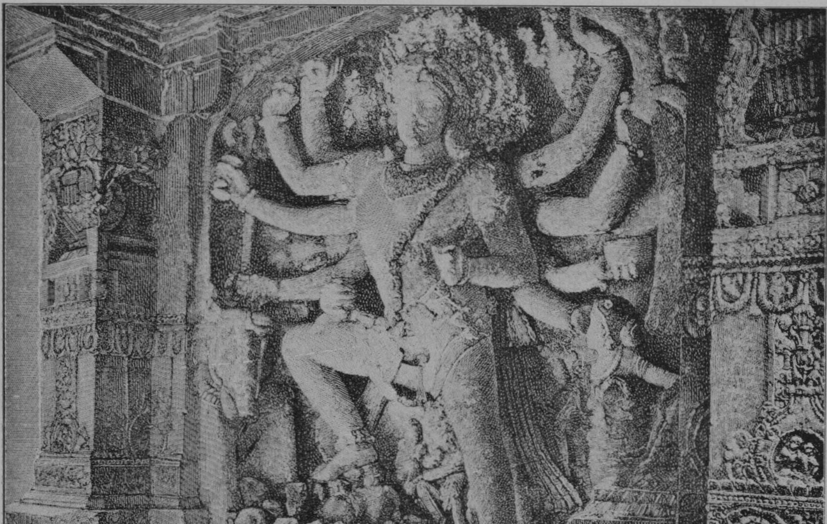
40. Seylân adasinda bir budist stupasi.
«Budanın şahsına ait eşyanın saklı bulunduğu tepe şeklindeki ziyaret ve ibadet yerleri»

41. Tanjor: büyük Pagot *(IX - XII inci asır).*
«Tanjor, Hindistanın cenubugarbî ucunda sahildedir. Dravit mabedidir. Siva mabuduna mahsustur Dravit mabetleri ince taşçılığın tekemmül etmiş bir nümunesidir. Stil noktai nazarından Tanjor dravit mimarisi «Mavalipuram» daki pallava mimarisinin daha incelmişidir.»

42. Bir buda heykeli.

43. Siva mabudu.
«(Ellora) da bir Brahman kabartması.»

44. Brahma heykeli. Karnat san'ati, XV inci asır.

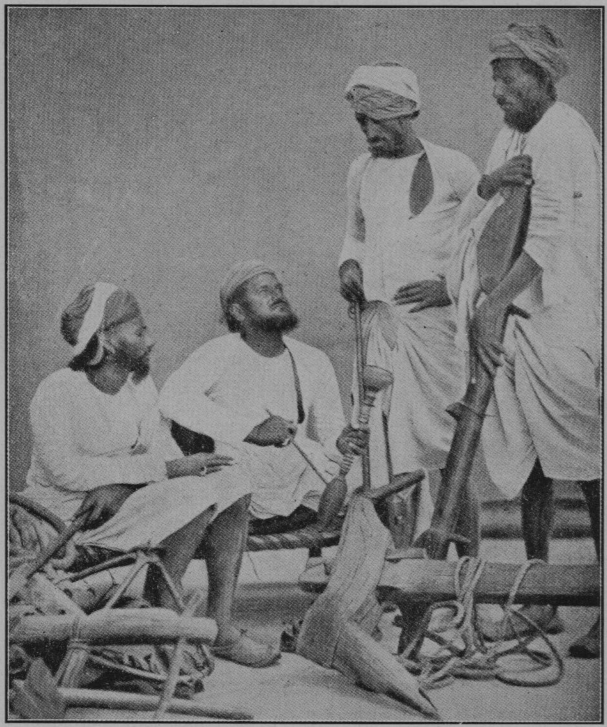
«BRAHMA hint teslisini teşkil eden üç mabuttan biridir.»

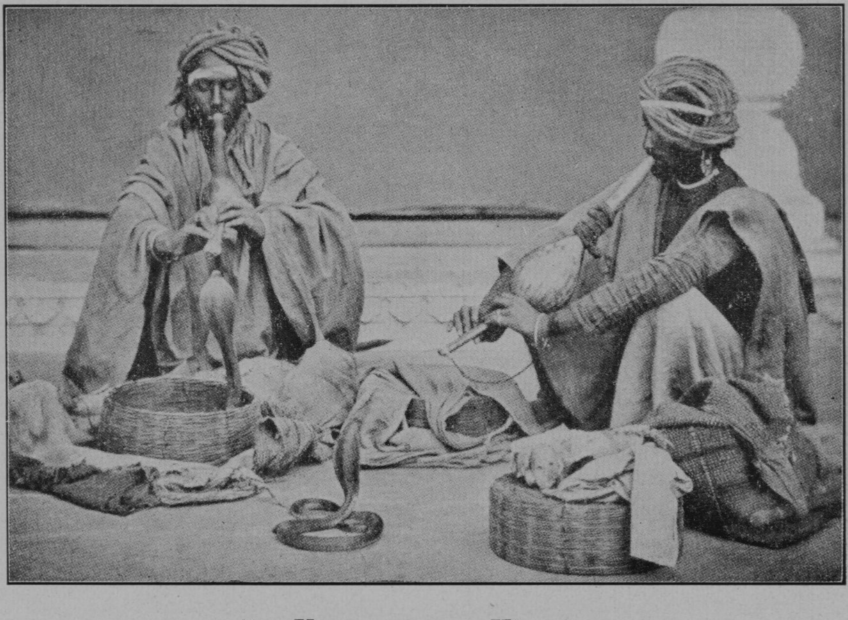
45. *Deogarh mabedinde bir kabartma:*
MABUT
VİŞNUNUN RÜYASI.
«Hint teslisini teşkil eden üç mabuttan diğer biri.»

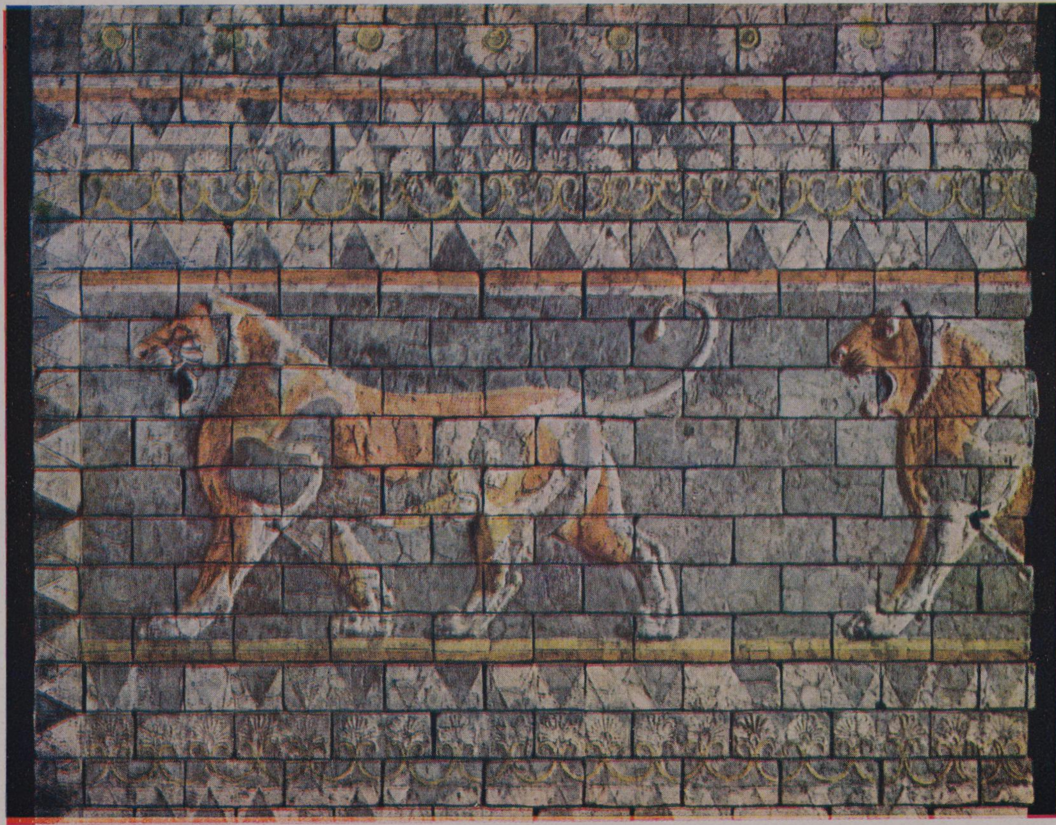
46. KRİŞNA.
«Krişna, hint teslisinin allahlarından üçüncüsü Güneş - Allah yani «Vişnu» nun yeryüzünde timsalidir.»

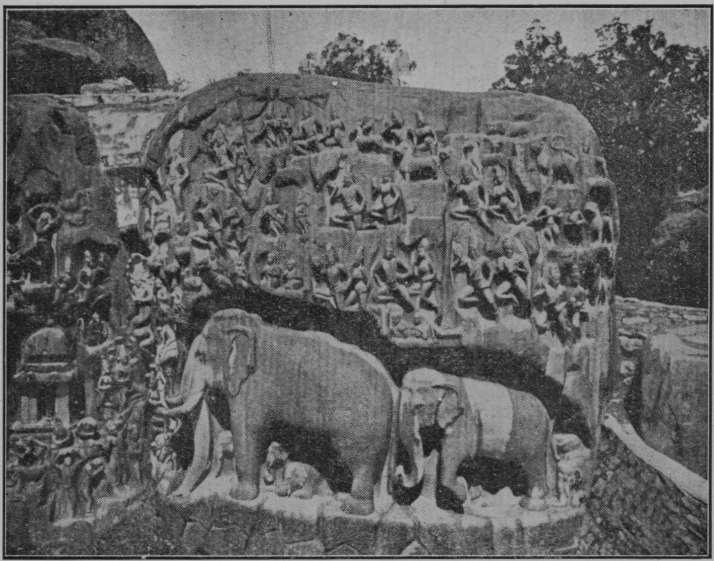
47. Hindu çiftçileri.

48. Yılan oynatan Hintliler.

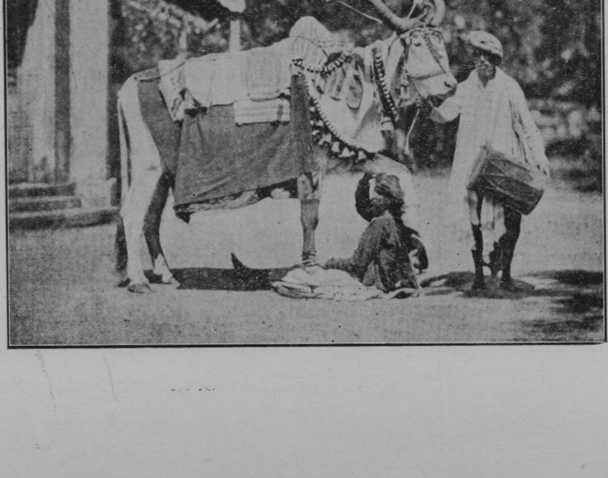
V. Sus'ta meydana çıkarılan sarayda Artakserkes'in merasim salonundaki tezyinat. Sırçalı tuğladan aslanlar.
«M. E. IV. asır.»

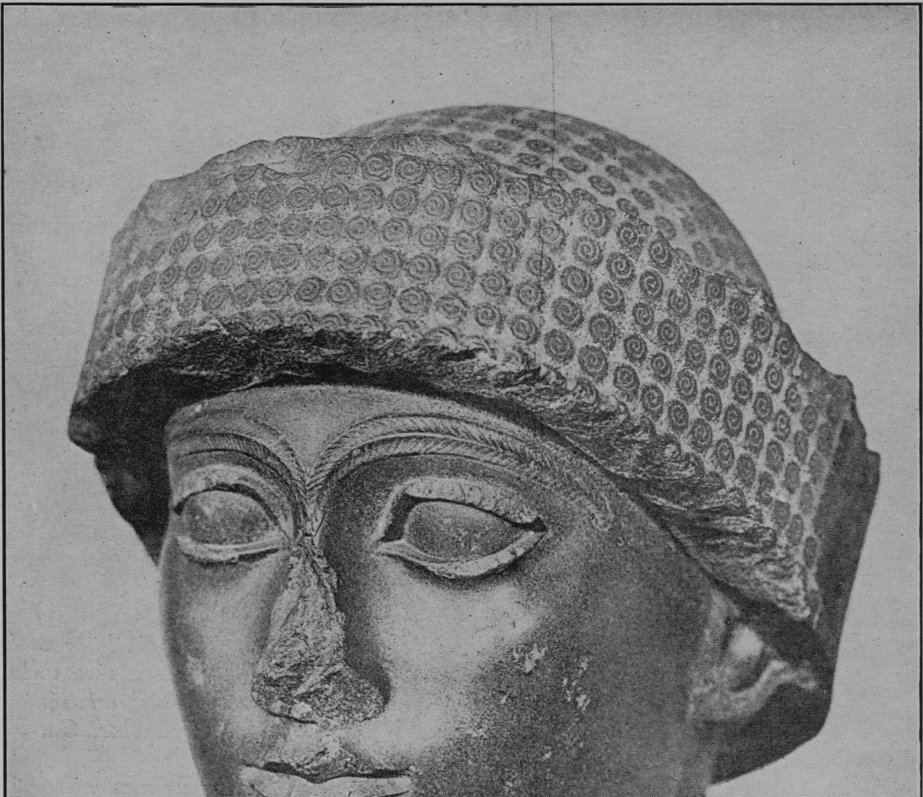
49. MAVALİPURAM: GANJ «GANGA» IN GÖKTEN İNİŞİ.

Mavalipuram, Hindin cenubugarbî sahilinde bugünkü «Madras» ın cenubundadır. Yukardaki sahne bir şelâle civarında, kayalara yapılmış bir kabartmadır. Ganga yani Ganj ırmağının gökten inişini gösteren bu kabartmada bütün mabutlar, Ganj'a tapmaktadırlar.

Hindu dinine göre Ganj Himalâyanın kızıdır ve menşei semavidir. Hintliler, bu suyun yeryüzüne inişini hususî bir surette takdis ve tes'it ederler.

50. BENARES'TE HİNTLİLERCE MUKADDES ADDOLUNAN BİR BOĞA.

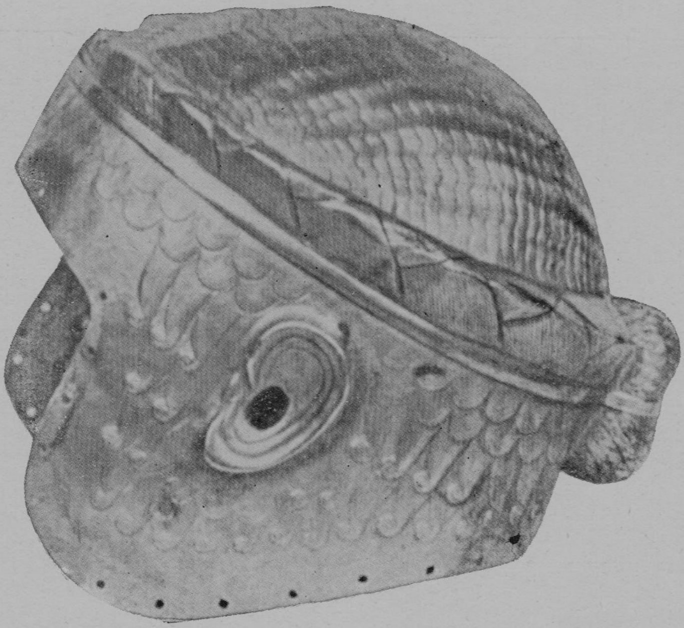
51. Gudea'nın başı.

«M. E. III üncü bin ortalarına ait sumer eserlerinden.»

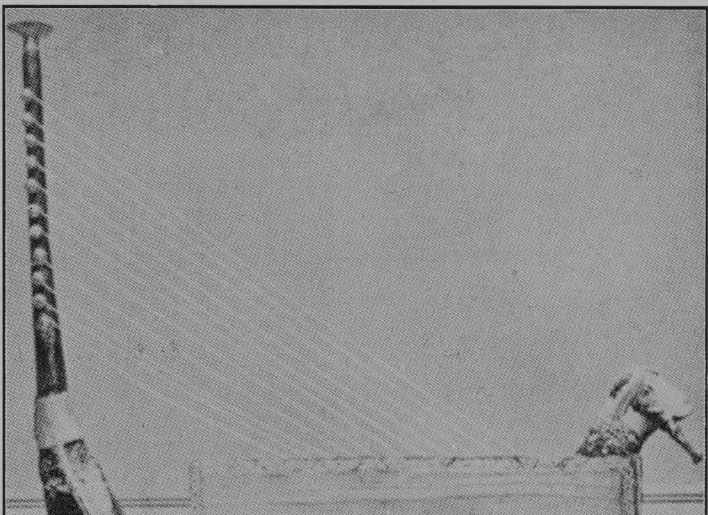

52. İNSAN KAFALI BOĞA.

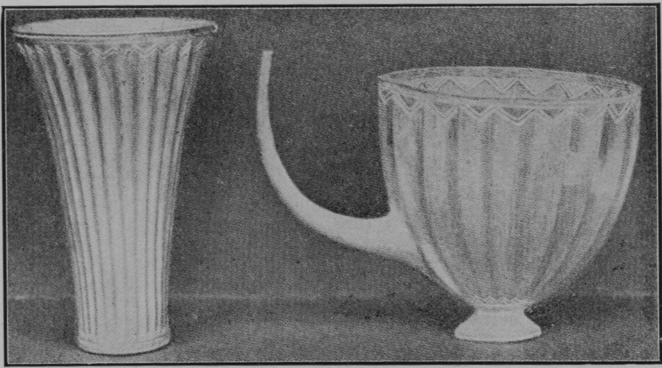
«M. E. III üncü bin ortalarına ait sumer eserlerinden.»

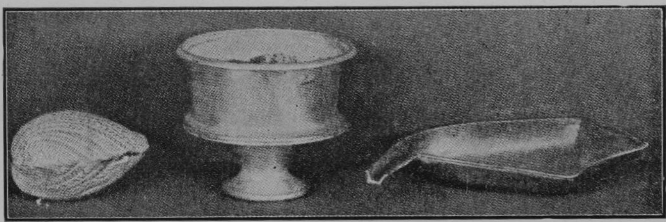

53. Bir sumer beyine ait altın miğfer.

54. Sumerlerin musiki aletleri.
Bir hükümdar kadınına ait harp.
«Sumerler bu alete Balag adı verirlerdi.»

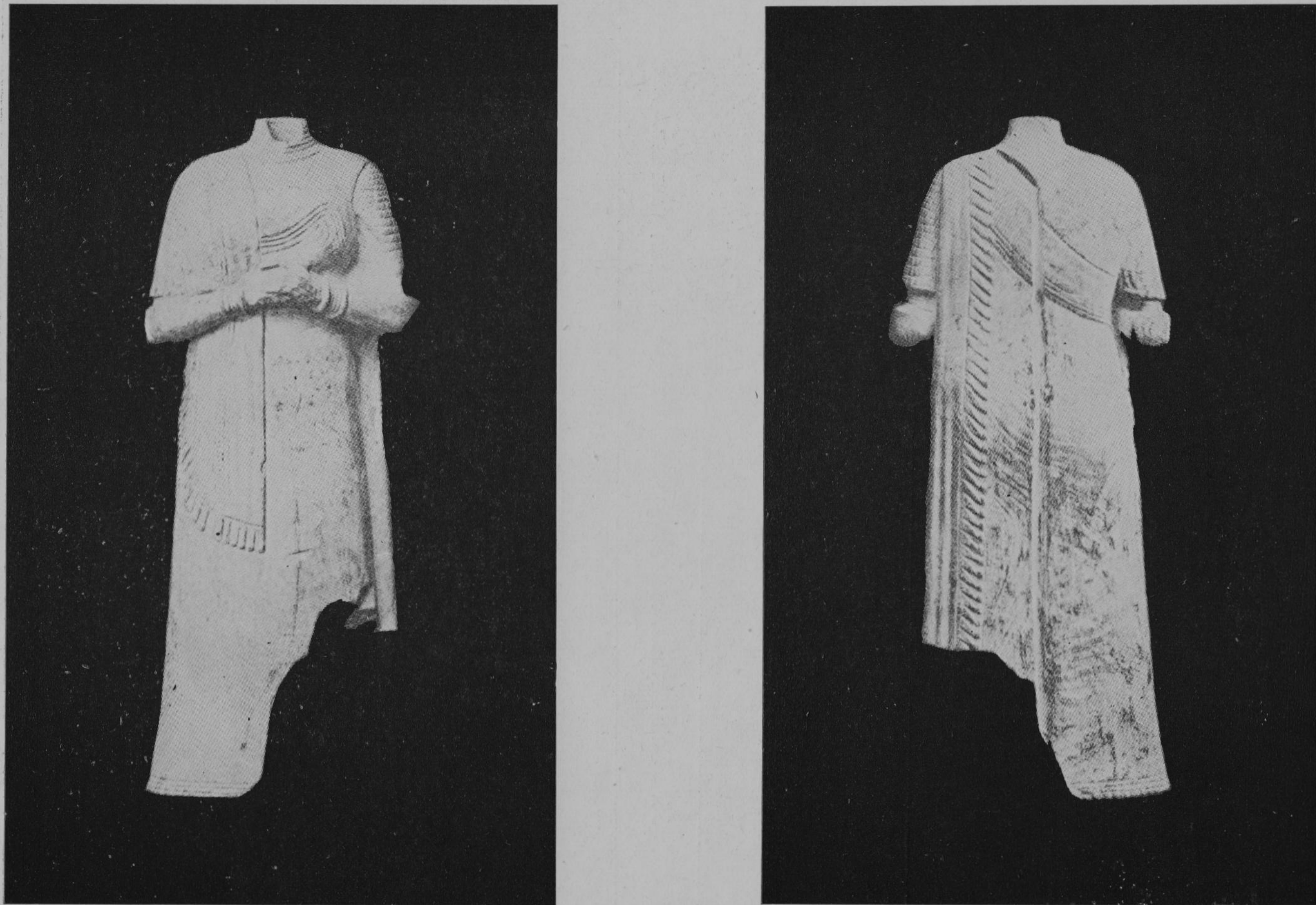

55. Ur'da kiral mezarlarında bulunmuş altın vazolar.

56. Ur şehrinde bulunmuş bir kabartma.

57. FİLDİŞİNDEN YAPILMA ELAM KADINI. «*M. E. 2.000 senelerine doğru yapılmıştır.*»

Sumer san'at eserlerinden :

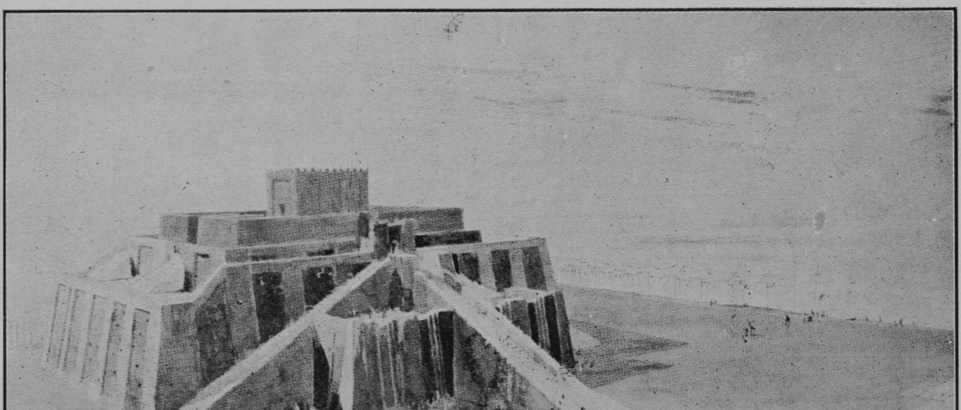

58. GÜMÜŞ BİR ÖKÜZ KAFASI.

59. ÜÇÜNCÜ UR SÜLÂLESİ ZAMANINA AİT İKİ HEYKEL KAFASI.

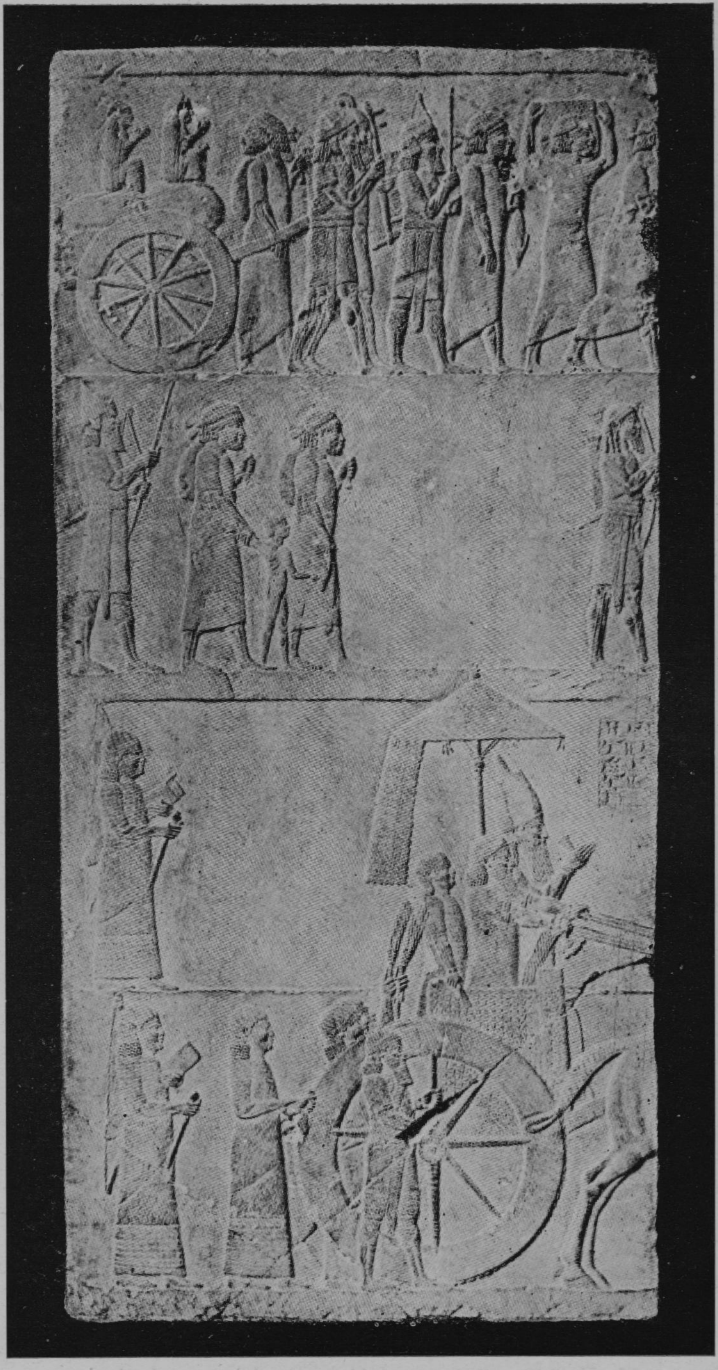
60. UR ZİGGURATI *(mabet kulesi).*

61. Hamurabi'nin Güneş - İlâh Şamaş'tan maruf kanunlar hakkında tebligat aldığını tasvir eden taş levha. Alt tarafta çivi yazısı ile kanunların metni görülüyor. *«M. E. 2100 Sus'ta bulunmuştur.»*

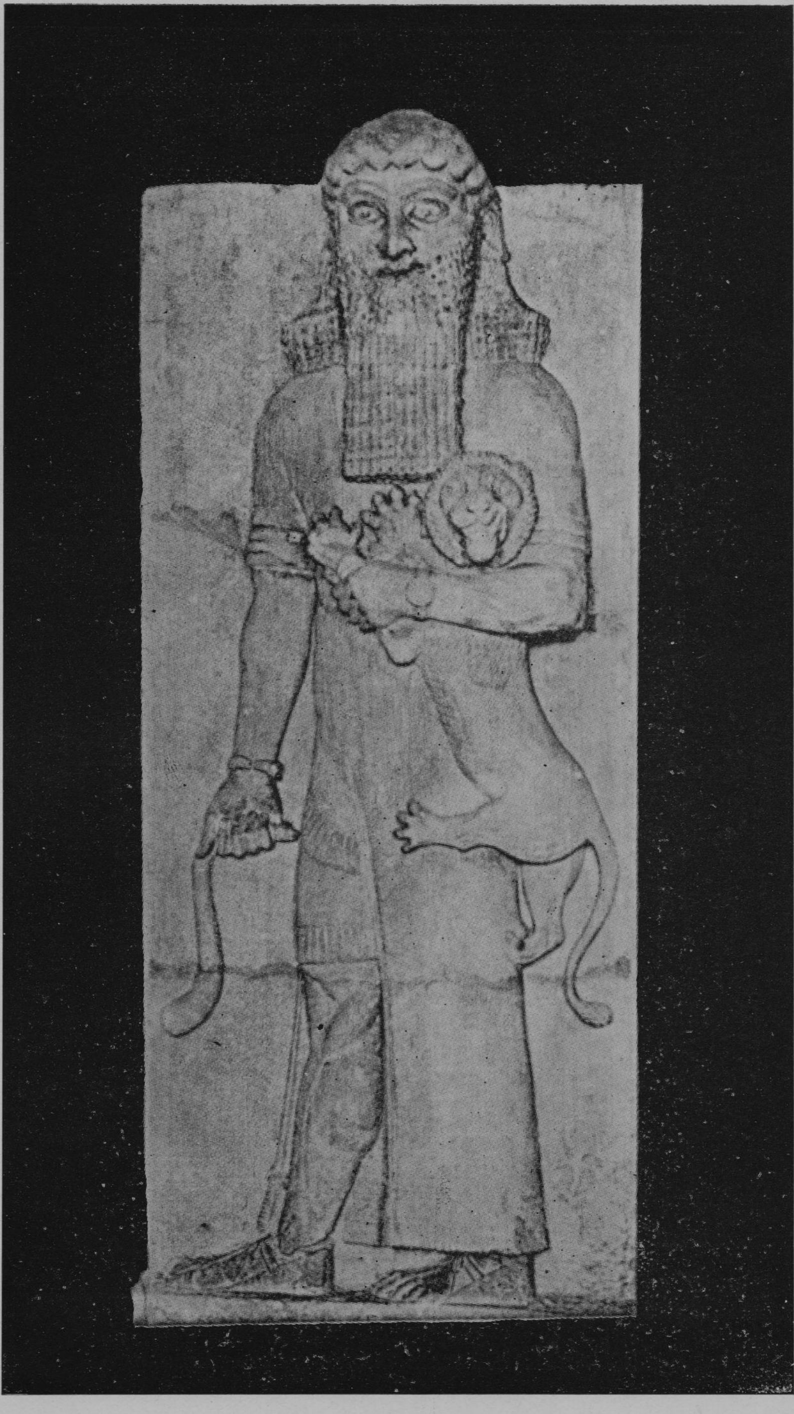

62. Kıral Sargon ve veziri.
«M. E. 722 - 705 senelerine ait asur eserlerinden.»

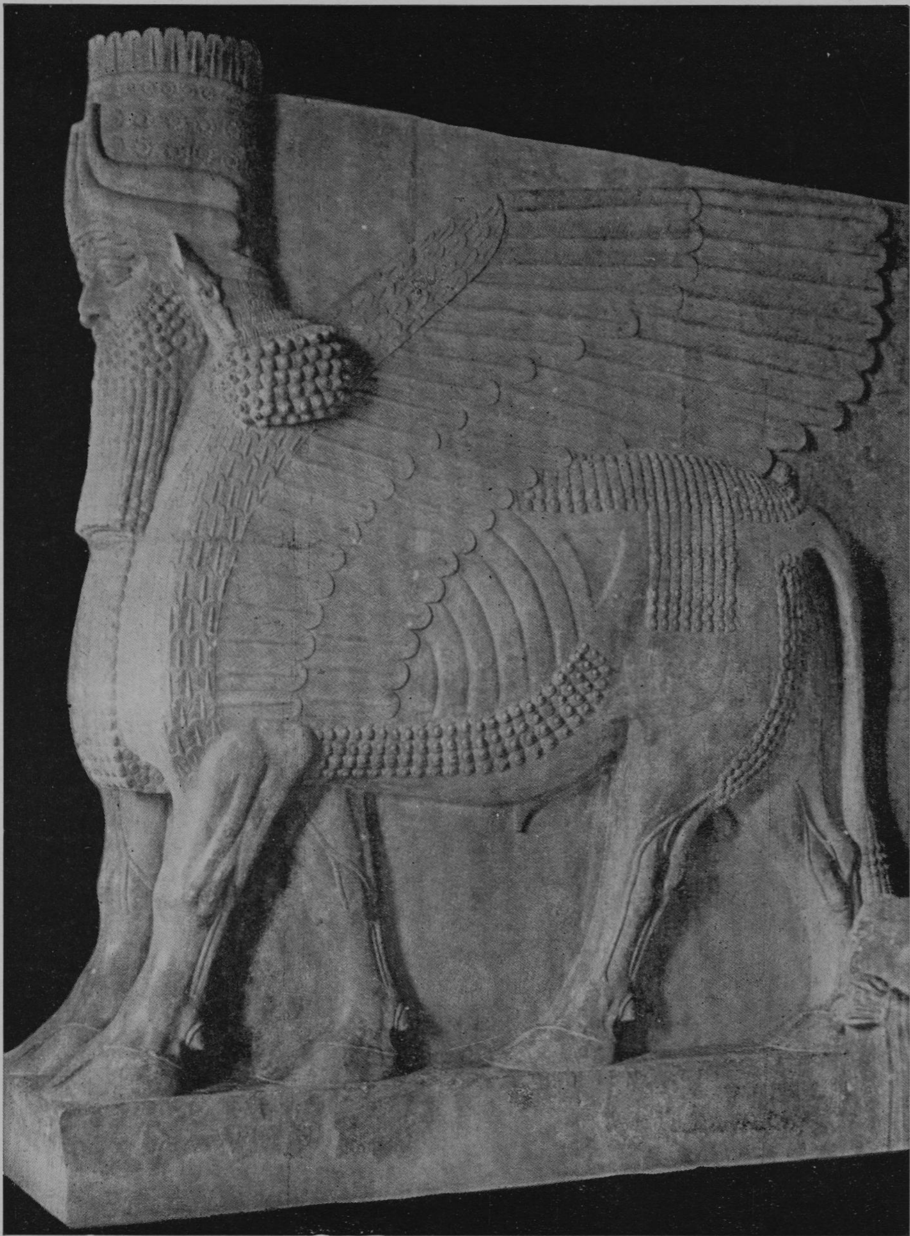

63. Asur kirallarindan Asurbanipal'in harp arabasi.

«M. E. 669 - 626 senelerine aittir. Ninova'da bulunmuştur.»

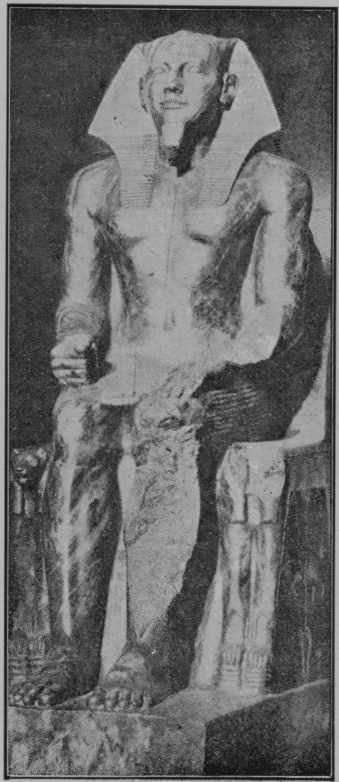

64. Efsanevî kahramanlardan Gılgamış.
«M. E. VIII inci asra ait asur eserlerinden.»

65. İNSAN BAŞLI VE KANATLI YABANÖKÜZÜ.

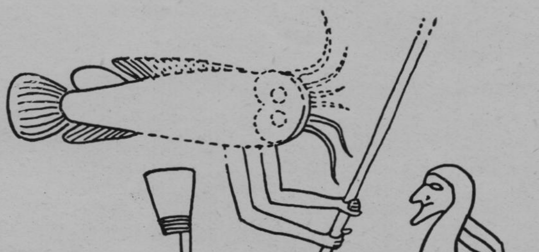
«M. E. VIII inci asra ait asur eserlerinden.»

66. İLÂH - KIRAL KEFREN.

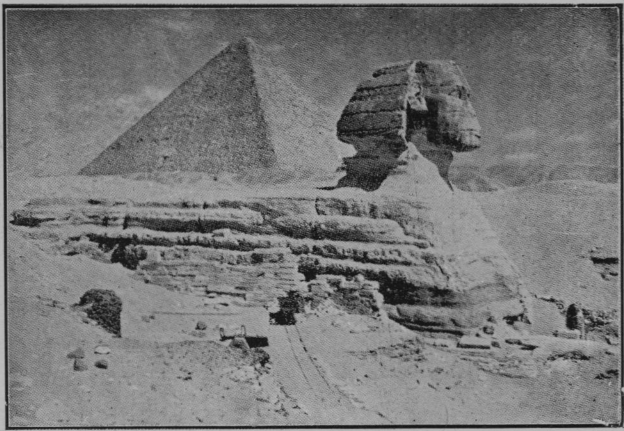
67. ŞAHİN - HORÜS. «*İlâh - kıral Kefren'i himaye ediyor.*»

68. TİNİS SÜLÂLESİ ZAMANINA AİT BİR RESİM. «*Taptıkları balığın kolları bağlı bir Asyalının başına vurduğunu gösteriyor.*»

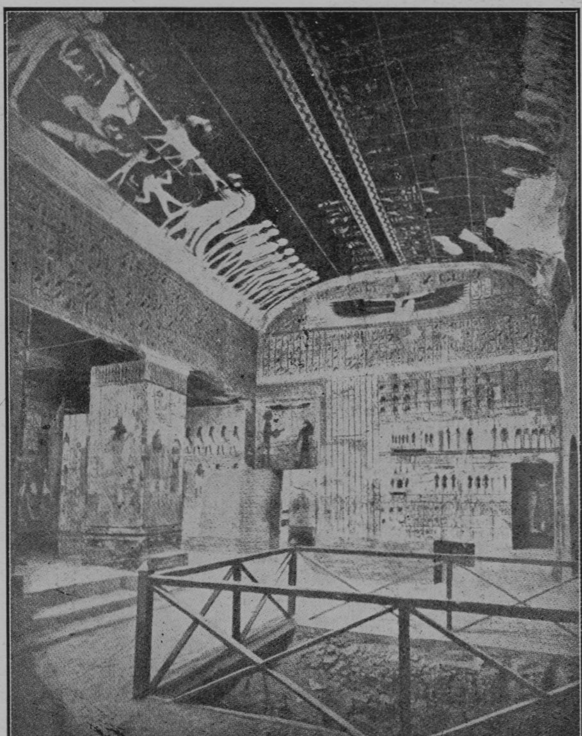

69. XII İNCİ SÜLÂLE ZAMANINA AİT OLUP ADAK GÖTÜREN BİR KADINI GÖSTEREN BOYALI AHŞAP HEYKEL.

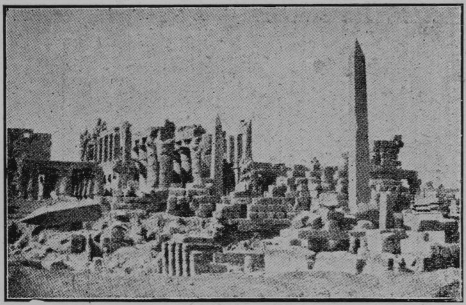

70. SFENKS VE KEOPS EHRAMI.

«İnsan başlı, aslan vücutlü olan bu Sfenks, ehramlara yakın bir yerde bulunmaktadır. Sfenksin yüzünün uzunluğu beş metre, kulağı I m. 37, ağzı 2m. 30 eb'adındadır.»

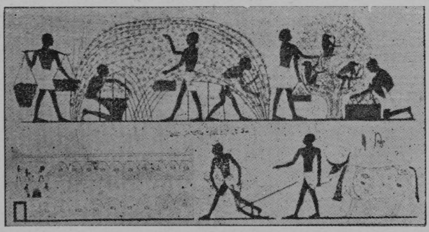
71. I İNCİ SETİ MEZARININ ALTIN SALONU.

72. KARNAK HARABELERİNDEN BİR PARÇA.

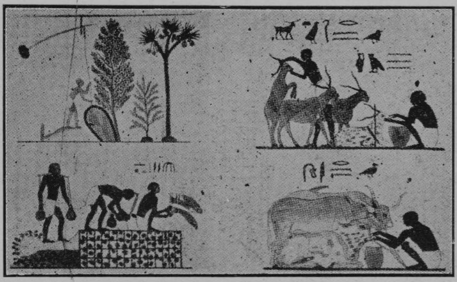

73. II İNCİ RAMSES'İN MUMYASI.

74. ESKİ MISIRDA İŞ HAYATI.

«Yukardakiler üzüm ve nar toplanmasını, aşağıdakiler zahire ambarları ile öküz ve sabanı gösteriyor.»

75. ESKİ MISIR'DA İŞ HAYATI.

«Soldakiler, su çeken ve bahçe sulayan; sağdakiler hususî besleme usullerile hayvanları semirten işçileri gösteriyor.»

76. KADEŞ MUHAREBESİNDE II İNCİ RAMSES HARP ARABASI ÜSTÜNDE DÜŞMANA HÜCUM EDERKEN.

«Bu resim eski bir mısır mabedinde bulunmuştur.»

77. Boğazköy'de kale kapısı.

V. Sus'ta bulunan İnsan başlı, kanatlı aslanlar.
Sırçalı tuğladan yapılmıştır. «M. E. V. inci asrın başı.»

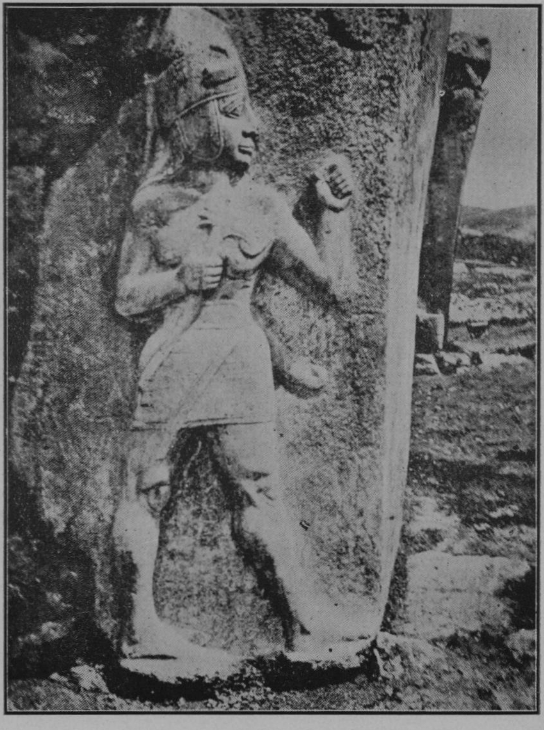
78. Gök Tanrısı
Teşup resmi.

79. Eti vazosu.
«Alişar höyüğü, Yozgat Vilâyeti»
«Eski Eti devrine ait. M. E. 2500-2000.»
(Ankara Müzesinden)

80. Eti vazosu.
«Alişar höyüğü. M. E. 1600 - 1200.»
(Ankara Müzesinden)

81. Boğazköy'de Eti kabartması.
«Tanrı resmi.»

82. İVRİZ'DE ETİ KABARTMASI.
(Tanrı oğlu)

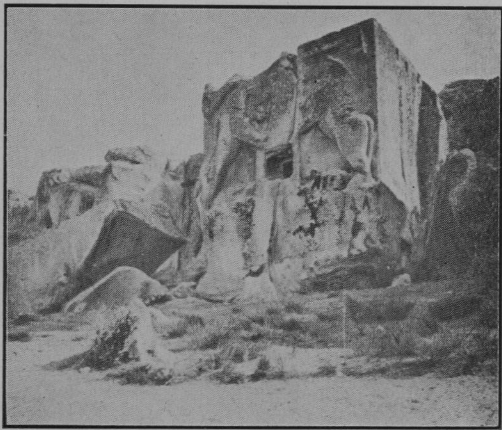
83. ZİYAFET RESMİ. *(Karkamış)*
(Ankara Müzesinden)

84. Harp arabası. *(Karkamış)*
(Ankara Müzesinden)

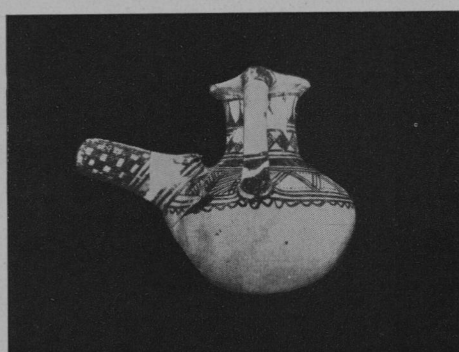
85. ETİ PİYADESİ. *(Karkamış)*
(Ankara Müzesinden)

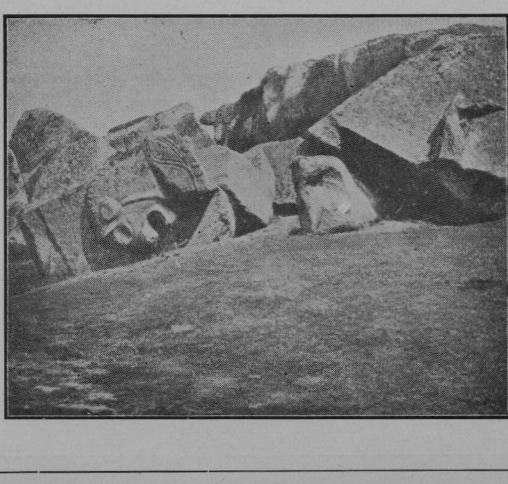
86. Afyon Karahisar civarında Ayaz - İn'de «aslanlar mezarı» denilen Frikya mezarı.

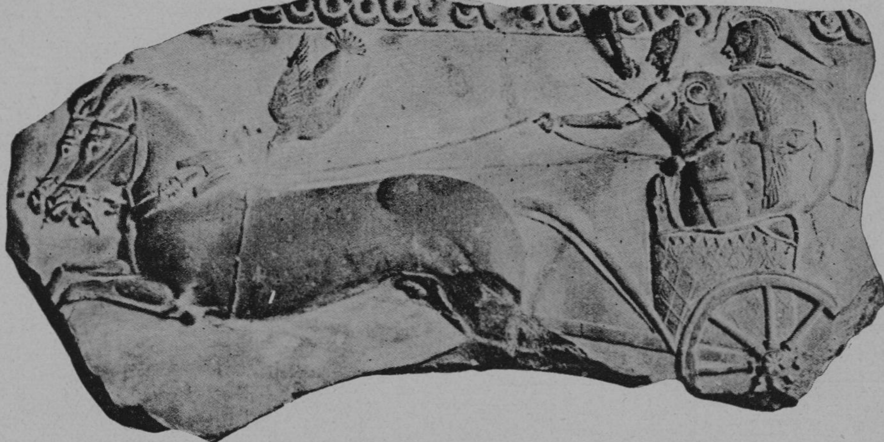
87. Midas abidesi.

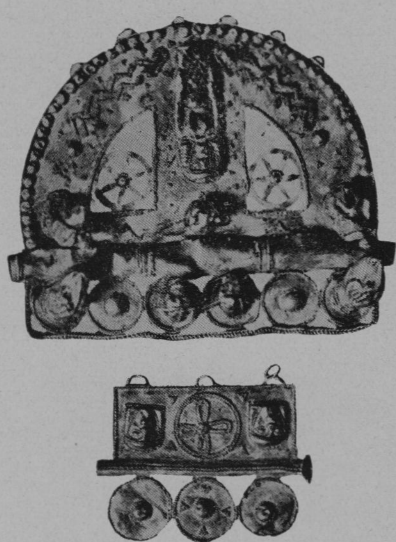
88. Bir frik vazosu. «*Alişar höyüğü. M. E. 1200 - 700*» *(Ankara Müzesinden)*

89. Afyon Karahisar civarında Ayaz - İn'de yıkılmış bir Frikya lâhti.

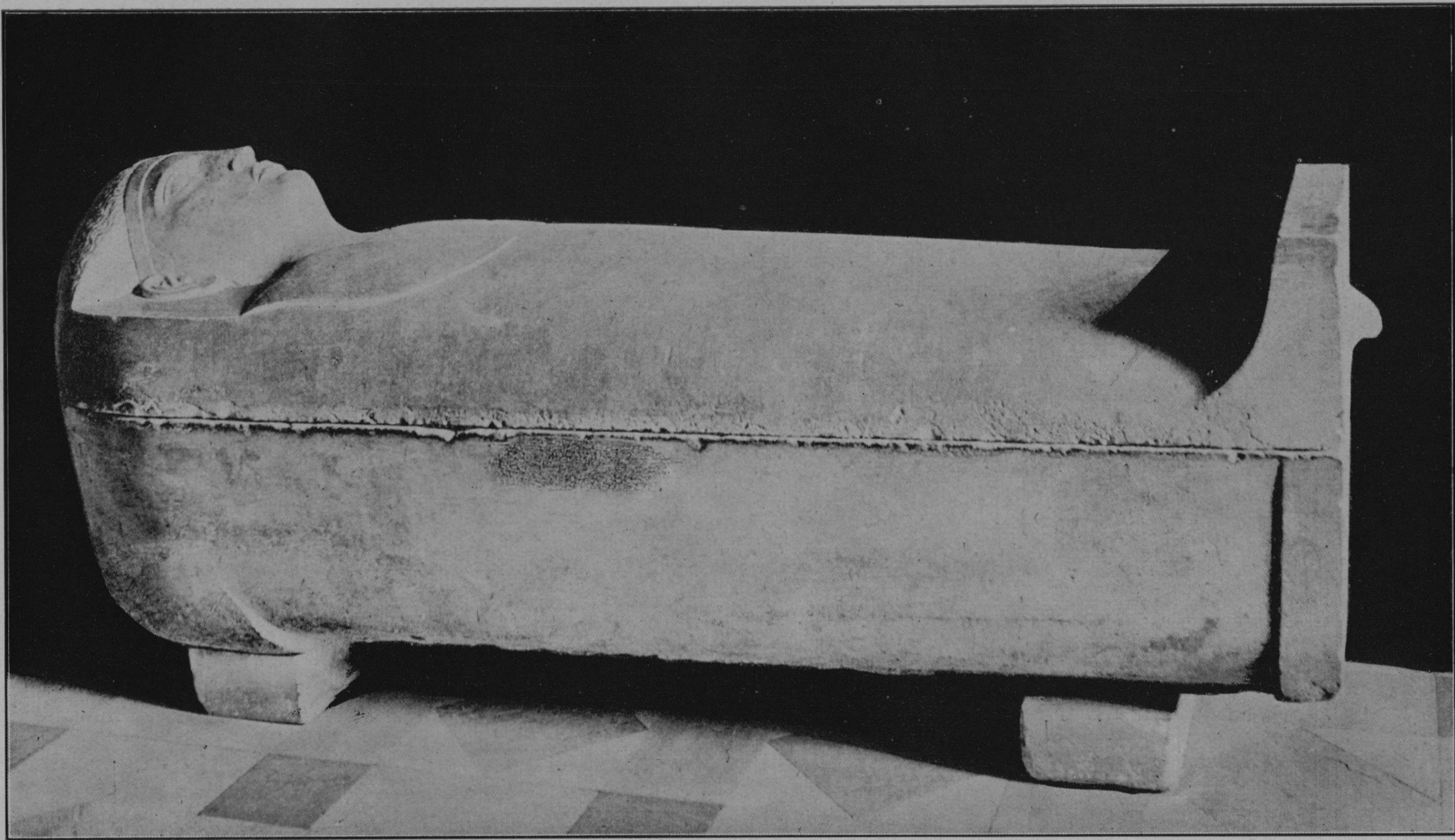
90. Bir harp arabasını gösteren kabartma.
«Lidya san'at eserlerinden.»

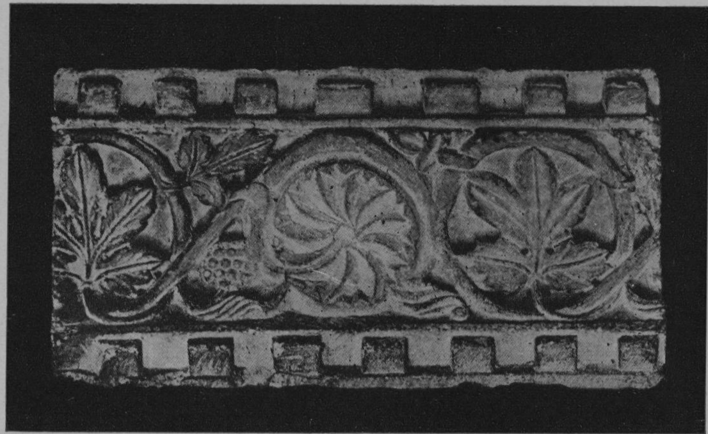
91. Lidya'lılara ait mücevherler.

92. Krezüs tarafından bastırılan altın sikkeler.

93. Kapaği insan başli mermer Fenike lâhti.
«M. E. IV üncü asra aittir. Sayda'da bulunmuştur.»

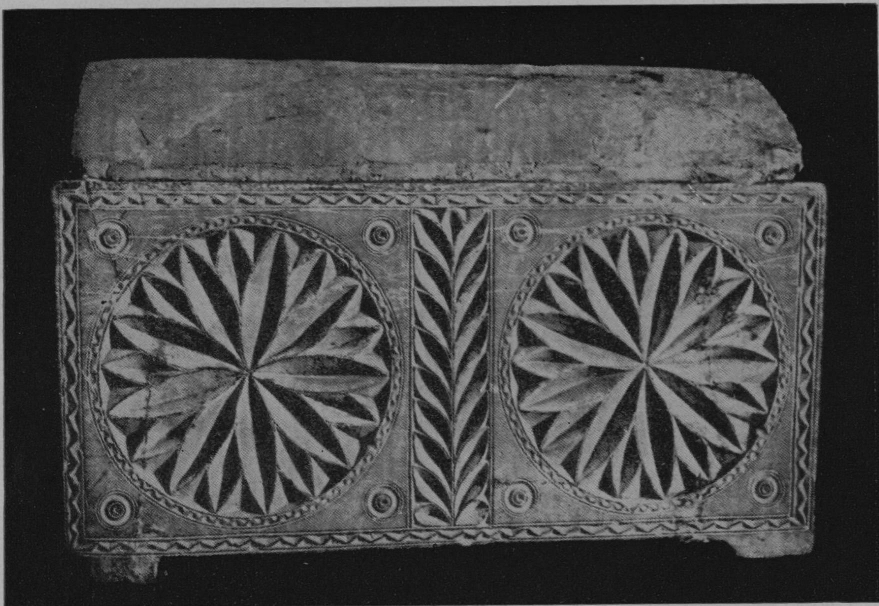
94. Yaprak tezyinat.

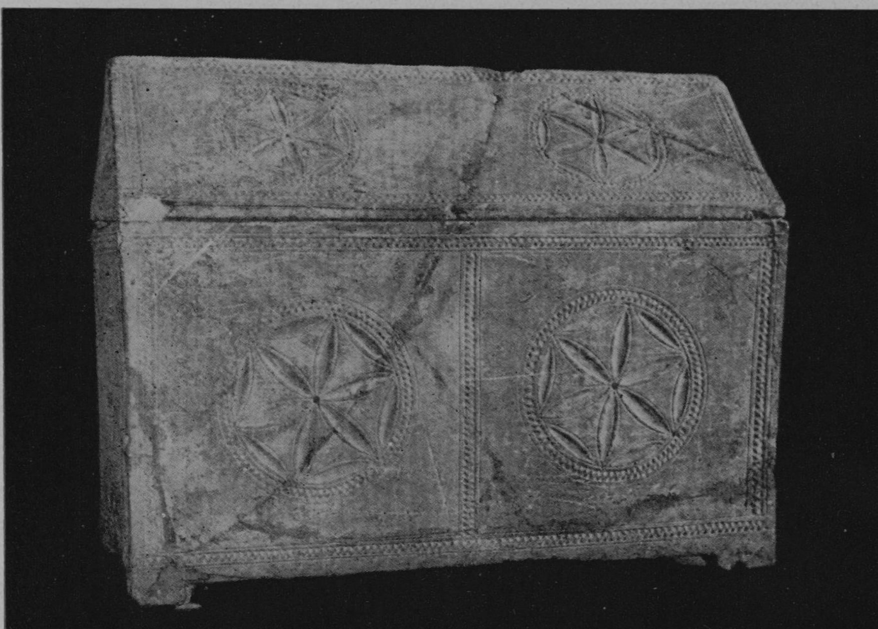
«Milât başlarına ait Fenike san'at eserlerindendir. Sayda'da bulunmuştur.»

95. TUNÇ GÖĞÜSLÜK.

«Mısır san'atinin tesiri altında M. E. 1800 de yapılmış Fenike san'at eserlerinden.»

96. Yahudi lâhti.

«Milât başına ait bir lâhit olup Kudüs civarında bulunmuştur.»

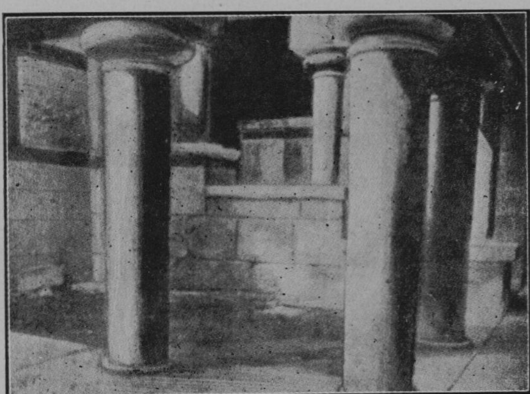

97. Boğa kafalı bir sütun başlığı.

«M. E. IV üncü asır başına ait san'at eserlerinden. Sus'ta bulunmuştur.»

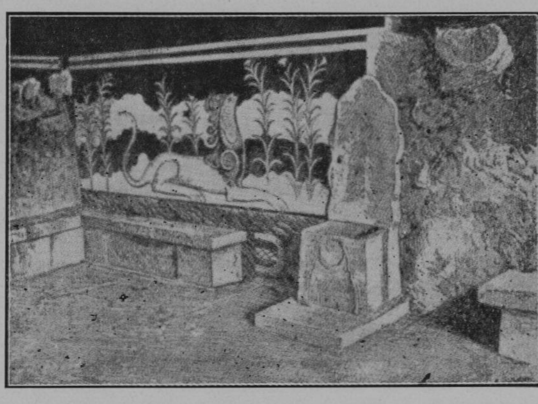
98. KNOS VAZOLARI.

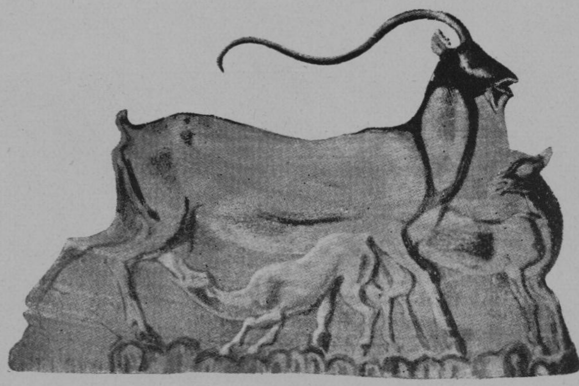
99. KNOS SARAYINDA DİREKLİ SALON.

100. PARİSLİ KADIN. *«Knos duvar tezyinatından.»*

101. KNOS SARAYINDA TAHT SALONU.

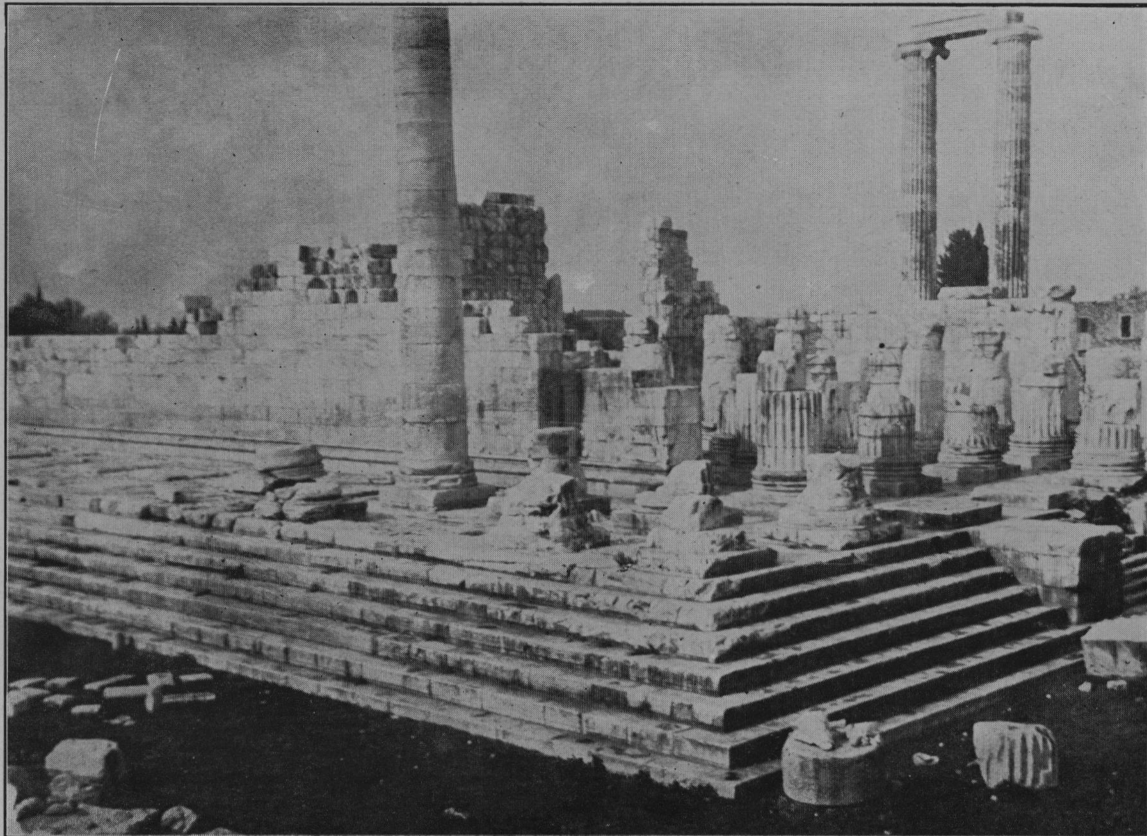
102. Yavrularini emziren yabankeçisi.
«Knos sarayında bir çini lâvha.»

103. Boğa yarişlari.
«Knos sarayı duvar tezyinatından.»

104. Ahtapot resimli vazo.
«Girit'te Gurnya'da bulunmuştur.»

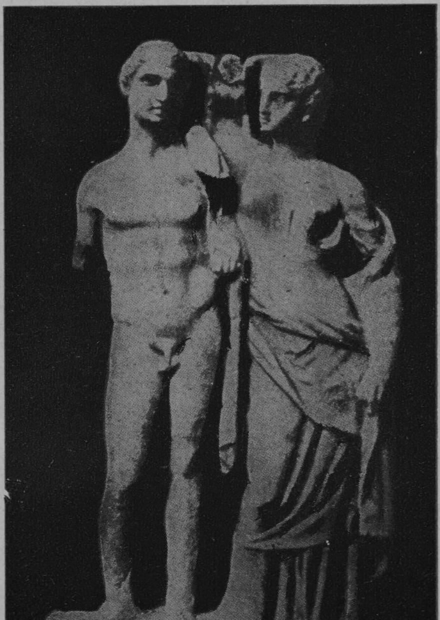

105. DİDİME'DE APOLLON MABEDİ.

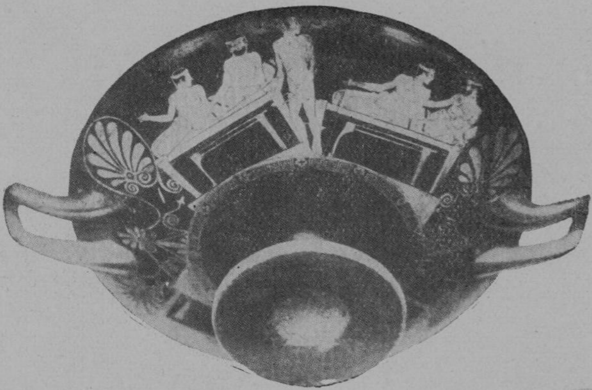
«Söke kazasının Yoran karyesinde (eski Didime kasabası) meydana çıkarılan Apollon mabedi. Grek'ler için Yunan'daki Delf mabedi ne idi ise, Mile'liler, Eolya'lılar ve İyon'lar için de bu Didime mabedi o derece mübecceldi.»

106. Resimleri siyah renkli Atık vazosu.
«VI ıncı asır»

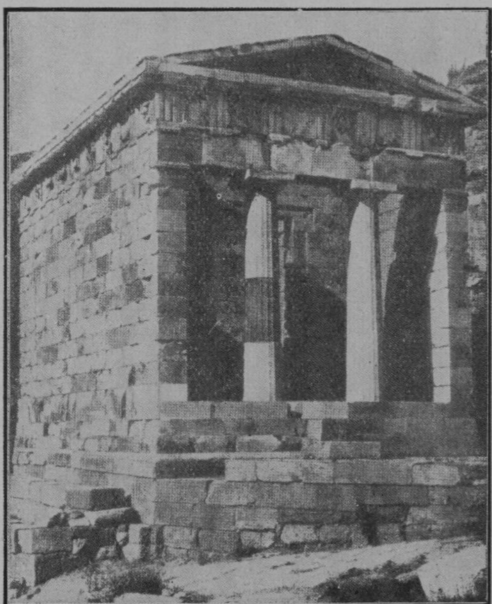
107. Afrodit ve Adonis.

108. RESİMLERİ KIRMIZI RENKLİ BİR ÇANAK.
«V inci asır, ziyafet sahnesi»

109. BİR YUNAN KADIN BAŞI.
«V inci asır»

110. DELF'TE ATİNA'LILARIN HAZNESİ.
«V inci asır başlarında»

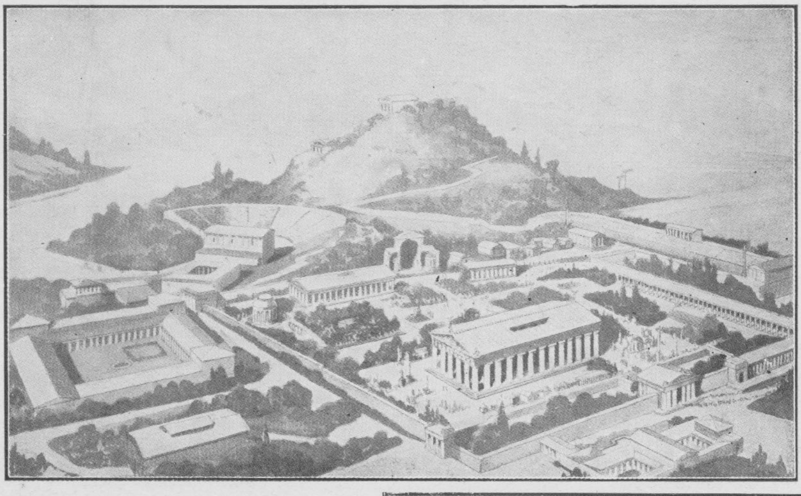
111. PERİKLES.

VII. Sus'ta birinci Daryüs'ün sarayına ait tezyinat.
Kıralın okçusu.
«M. E. V. asır.»

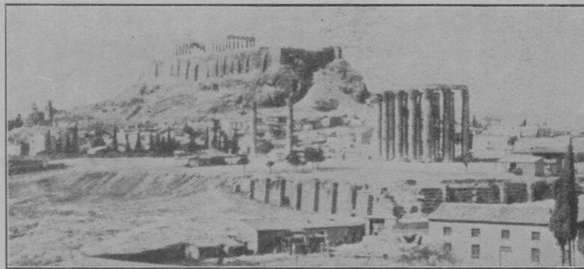
112. Hermes mabudunun başı.
«Atina'lı Heykeltraş Praksitelin eseri. Yunan güzelliğinin bir nümunesi.»

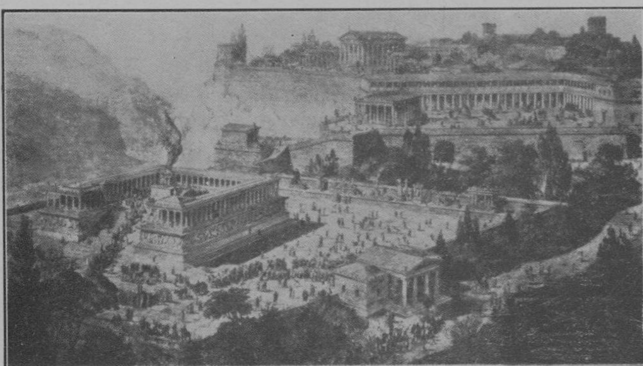
113. Olimpya'nın umumî manzarası.

114. Atina Akropolünde Partenon mabedi.

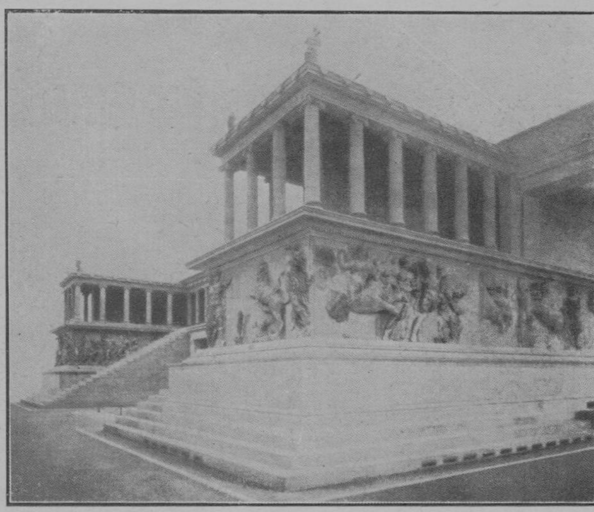
115. Atina Akropolü.
«Cenubuşarkiden görünüşü.»

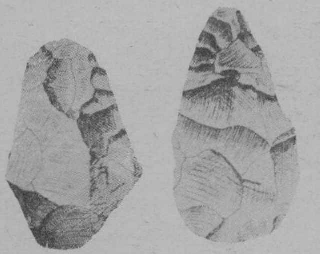
116. Bergama Akropolü.

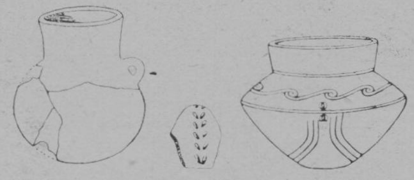
117. İskender.

118. Bergama mabedinin büyük mihrabı.

119. YONTMATAŞ DEVRİNDE İNSANLARIN SİLÂH VE ALET OLARAK KULLANDIKLARI TAŞLAR.

120. CİLÂLITAŞ DEVRİNE AİT ÇÖMLEKLER
«Keramikler.»

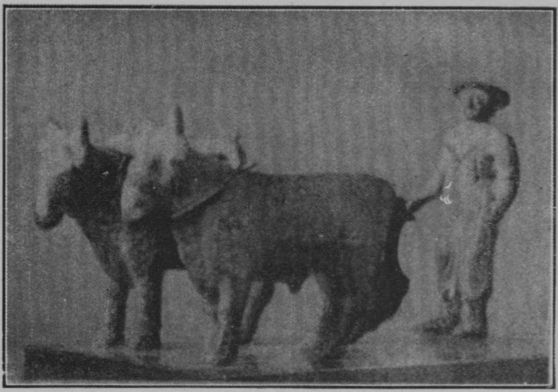
121. KARA TOPRAKTAN
«M. E. V. asır.»
(Luvr Müzesi).

122. ETRÜSK PEHLİVAN GÜREŞİ.
«M. E. V. asır.»
(Tarkin'de bir mezar freskinden).

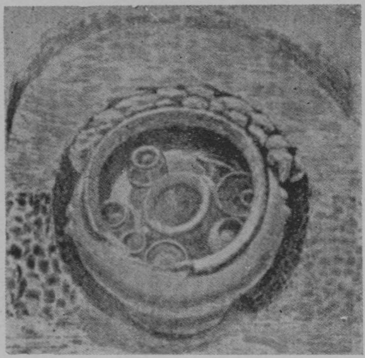

123. ETRÜSK DANSLARI.
«M. E. V. asra ait Tarkin'de bir mezar freskinden.»

124. Etrüsk çiftçisi.

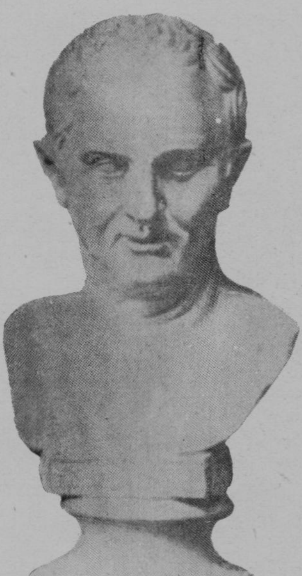
«M. E. V. asır. Boyunduruğun başa değil, boyuna istinat etmesi dikkate şayandır. Bugün bile Anadolu'da cari bir usüldür. Bu da Etrüsklerin Anadolu'dan gittiklerine bir delildir.»

125. Yakılan ölülerin küllerini muhafazaya mahsus mezar.

126. Pontus kıralı Mihridat.

127. Silla
«Atina fatihi.»

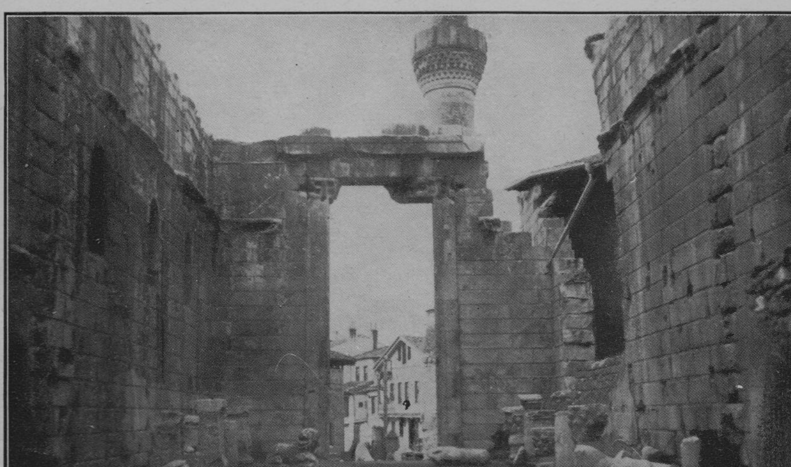
128. Julius Cesar
«Yulyus Sezar.»

129. Çiçero.

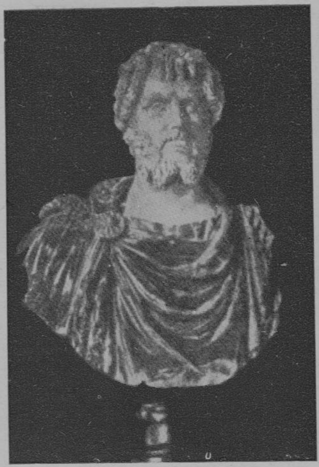
130. Ogüst (Augustus).

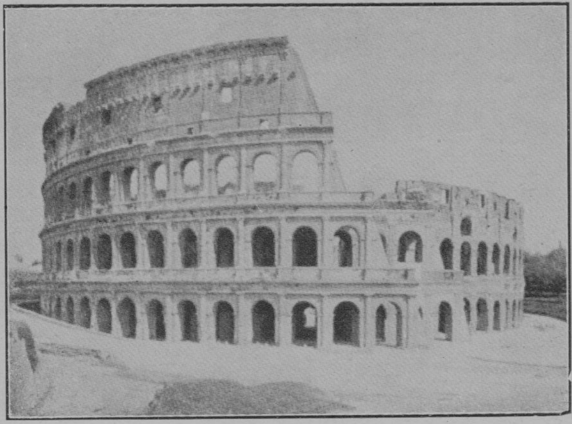
131. Ankara'da Ogüst Mabedi

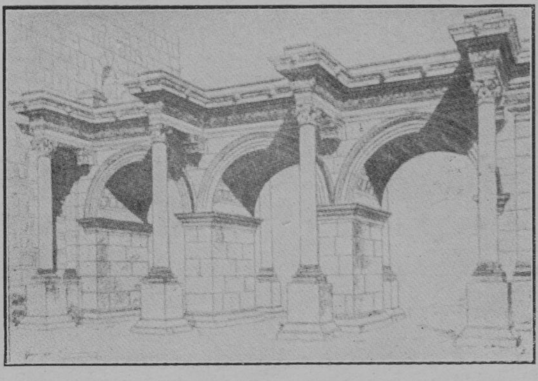
132. Konstantin.

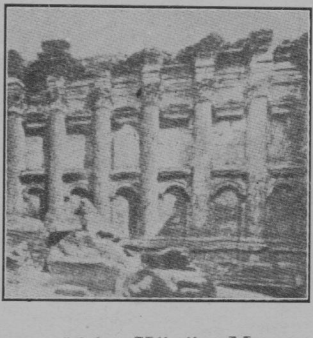
133. Septim Sever.

134. Roma'da Koloseum.

135. Hadryanus kapısı.
(Antalya'da)

136. Küçük Mabet
(Baalbek).
«Duvar tezyinatı.»

F. 150 kuruş